

“Osmanlı tarihinin iki büyük yenisi, yani yeni ordu (çeri) ve nizam-ı cedit arasında dört yüz yıldan fazla mevcudiyetini sürdüren yeniçerilerin hikâyesi aynı zamanda Osmanlı asırları ile ilgili büyük anlatıların tümünün odağında yer alır: yükselme, gerileme, klasik çağ ve inhitat, merkezleşme ve merkezin zayıflaması, bozulma, ıslahat, nizam ve anayasa mücadeleleri, demokratikleş(eme)me, modernleş(eme)me ... Bu anlatılar –dolayısıyla Yeniçerilik ile ilgili görüşler, yorumlar, kanaatler, klişeler, safsatalar– sadece dar anlamında tarih yazıcılığının değil günümüzün nice siyasi tartışmasının (ve geyiğinin) malzemesi olagelmıştır. Bir zamanlar Al-i Osman Kapısını merkezkaç güçlere karşı berkitmek için kurulan ama giderek şehir hayatına, ticaret dünyasına ve toplumsal dokuya nüfuz eden, her türlü siyasi müzakere ve mücadelenin en önemli aktörleri arasında yer alan yeniçeri ocağının başı çektiği isyanlar 20. yüzyılın askeri darbelerinin öncülüdür yaygın bir görüşe göre. Öte yandan ocağın 1826’da lağvedilmesi, Namık Kemal’den Necip Fazıl’a ve Niyazi Berkes’e kimi entelektüelin gözünde, farklı açılardan, geç Osmanlı ve modern Türkiye tarihinde halkın sesinin kısılmasına ve/ya otoritenin denetlenemezliğine kapı açmıştır. Elinizdeki kitabı oluşturan çalışmalar, bu dev meseleler yumağının kritik son yüzyılına farklı yörelerde sosyo-ekonomik düzlemde damgasını vuran çeşitli konulara orijinal arşiv araştırmalarıyla ve metodolojik farkındalıkla ışık tutuyor. Toplumsal tarih alanında yirminci yüzyılın kazandırdığı ve yerleştiği birikime sahip çıkmakla birlikte, uluslararası katılımlı projeler oluşturma, farklı coğrafyaların arşivlerini harmanlama ve dijital teknolojinin imkanlarını yaratıcılıkla değerlendirme açılarından yeni bir Osmanlı tarihçiliğinin de habercisi olan bu derlemenin hak ettiği ilgiyi göreceğini umuyorum. Katılımcıların sürdürmekte olduğu projenin gelecek yayınlarını heyecanla bekleyeceğim.”

Cemal Kafadar, Harvard Üniversitesi

“*Payitaht Yeniçerileri: Padişahın “Asi” Kulları 1700-1826* başlıklı çalışma okurlarına birçok şaşırtıcı bilgi ve sürprizler vadediyor. Bu kitapta yer alan çığır açıcı özellikteki yazılar, Avrupa Araştırma Konseyi tarafından desteklenen ve Girit Resmo’da bulunan Akdeniz Araştırmaları Enstitüsünün başkanlığında yürütülen “JANET: Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler – Erken Modern Dönem Akdeniz’inde Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantı Ağları” projesi altında toplanmış araştırmacıların etkileyici bir iş birliğinin sonucu. İstanbul’un yeniçeri ortalarına ayrılmış olan bu çalışma, Osmanlı tarihi meraklılarının dikkatlerini padişahı babaları olarak gören yeniçerilere vermeye davet ederken, onların Osmanlı başkentini “taşralaştırmalarının,” imparatorluğu saran ticaret ağları kurmalarının, zengin finansal portföyleri yönetmelerinin, popüler siyasetin parçası olmalarının ve kendilerine has bir edebi kültür üretmelerinin örneklerini sunuyor.”

Virginia Aksan, McMaster Üniversitesi

Kitapyayinevi

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

ISBN 978-605-105-221-2

PAYITAHT YENİÇERİLERİ

EDITÖRLER Aysel Yıldız

Yannis Spyropoulos

M. Mert Sunar

Payitaht Yeniçerileri

Padişahın “Asi” Kulları, 1700-1826

Kitapyayinevi

PAYİTAHT YENİÇERİLERİ
PADİŞAHIN "ASİ" KULLARI 1700-1826

KİTAP YAYINEVİ – 379
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 118

PAYİTAHT YENİÇERİLERİ; PADİŞAHIN "ASİ" KULLARI 1700-1826

© 2022, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

EDİTÖRLER
AYSEL YILDIZ, YANNİS SPYROPOULOS, M. MERT SUNAR

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOÇLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
IV. MEHMED'İN EDİRNE'YE GİDİŞ ALAYI, 17. YÜZYIL ORTALARI, TUVAL ÜSTÜNE YAÇLIBOYA, 127 x 143,5 CM.
NORDISKA MUSEET, STOCKHOLM, ENV. NO. NM. 991063

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
AĞUSTOS 2022, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-221-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇİTHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Payitaht Yeniçerileri

Padişahın “Asi” Kulları 1700-1826

EDİTÖRLER

AYSEL YILDIZ

YANNİS SPYROPOULOS

M. MERT SUNAR

KitapYAYINEVİ

This project has received funding from the European Research Council (ERC)
under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme
(grant agreement No 849911)

Bu proje Avrupa Birliğı'nın Horizon 2020 Araştırma ve
Yenilik Programı çerçevesinde
Avrupa Araştırma Konseyi (ERC) tarafından desteklenmiştir
(hibe s3zleşmesi No 849911)

YAZARLAR HAKKINDA

YAHYA ARAZ (DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ, ÖĞRETİM ÜYESİ)

Osmanlı toplumunda kadın, çocuk ve köleler üzerine çalışmalar yapmaktadır. 1845 Orta Anadolu kuraklık ve kıtlığı üzerine bir TÜBİTAK projesi yürütmekte ve Avrupa Araştırma Konseyinin (ERC) desteklediği “Janissaries in Ottoman Port-Cities: Muslim Financial and Political Networks in the Early Modern Mediterranean (JaNet, Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları)” projesinin araştırmacı ekibinde yer almaktadır. Yazarın, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi: 2013) ve *Osmanlı İstanbul’unda Çocuk Emeği: Ev İçİ Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020) başlıklı iki kitabı bulunmaktadır.

ABDULMENNAN M. ALTINTAŞ (YUNANİSTAN ARAŞTIRMA VE TEKNOLOJİ VAKFI, AKDENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ, DOKTORA SONRASI ARAŞTIRMACI)

Deniz tarihi, Kızıldeniz ticareti ve Osmanlı esnaf loncaları üzerine çalışmalar yapmaktadır. Avrupa Araştırma Konseyi’nin (ERC) desteklediği “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları” projesinin araştırmacı ekibinde yer almaktadır.

İRFAN KOKDAŞ (KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ, ÖĞRETİM ÜYESİ)

Osmanlı toplumsal tarih ve iktisat tarihi üzerine çalışmalar yapmaktadır. Avrupa Araştırma Konseyinin (ERC) desteklediği “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları” projesinin araştırmacı ekibinde yer almaktadır. Osmanlı toplumunda demografi-göç dinamikleri ile Balkanlar ve Batı Anadolu kırsalında mülkiyet ve borçluluk ilişkileri üzerine çok sayıda makalesi vardır.

TANER ÖZTÜRK (İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ). Yeniçeriler ve kadı sicilleri üzerine çalışmalar yapmaktadır. Akdeniz Üniversitesinde

tamamladığı yüksek lisansı için “İstanbul’da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750)” başlıklı bir tez hazırlamıştır.

SÜREYYA UZUN PEKŞEN (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ,
ÖĞRETİM ÜYESİ)

Yeniçeri kökenli şairler üzerinde çalışmalar yapmaktadır. Yüksek lisans tezi, Üsküdarlı Aşkî Divanı; doktora tezi ise Taşlıcalı Yahya Divanı üzerinedir. Yazarın, “16. Yüzyıl Şairlerinden Üsküdarlı Aşkî ve Divanı” ile “Borç Çıkmazında Bir Şair: Üsküdarlı Aşkî” başlıklı iki makalesi bulunmaktadır.

MEHMET SAVAN (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ, DOKTORA ÖĞRENCİSİ)
Tanzimat devrinden itibaren dilde yenileşme, Türkiye’de dil politikaları, Osmanlı paleografyası ve yabancı dil olarak Türkçe eğitimi temel çalışma alanlarıdır. Osmanlı Türkçesinde modern bilim dilinin inşası ve Türkçede alıntı kelimelerle ilgili yayınları vardır.

YANNİS SPYROPOULOS (YUNANİSTAN ARAŞTIRMA VE TEKNOLOJİ VAKFI,
AKDENİZ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ, ARAŞTIRMACI)
Girit tarihi, Osmanlı askeri tarihi ve toplumsal yapısı gibi konularda araştırmalar yapmaktadır. Yazar, Avrupa Araştırma Konseyinin (ERC) desteklediği “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları” projesinin baş araştırmacısıdır. Osmanlı dönemi Balkan çiftlikleri, yeniçeriler, kölelik kurumu, su yönetimi, Afrika diasporası, Girit tarihiyle ilgili çok sayıda makalenin de yazarıdır. Yazarın, ayrıca *Οθωμανική διοίκηση και κοινωνία στην προεπαναστατική δυτική Κρήτη. Αρχειακές μαρτυρίες (1817-1819)* [Devrim Öncesi Batı Girit’te Osmanlı İdaresi ve Toplumu: Arşiv Kayıtları (1817-1819)], haz. Aspasia Papadaki (Resmo: Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Ρεθύμνης, 2015) başlıklı bir kitabı vardır.

MEHMET MERT SUNAR (İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ, ÖĞRETİM ÜYESİ)
II. Mahmud dönemi siyasi tarihi ve Osmanlı askeri tarihi üzerine çalış-

malar yapmaktadır. Kendisi, Avrupa Araştırma Konseyinin (ERC) desteklediği “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları” projesinin araştırmacı ekibinde yer almaktadır. Yazarın, yeniçeri kışlaları, yeniçeri-esnaf ilişkileri ve yeniçeri ocağının kaldırılışıyla ilgili kitap bölümleri, ansiklopedi maddeleri ve makaleleri bulunmaktadır.

AYSEL YILDIZ (KOÇ ÜNİVERSİTESİ, DOKTORA SONRASI ARAŞTIRMACI)

Osmanlı tarihinde toplumsal hareketler, yeniçeriler ve politik kültür üzerine çalışmalar yapmaktadır. Avrupa Araştırma Konseyinin (ERC) desteklediği “Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları” projesinin araştırmacı ekibinde yer almaktadır. Ubeydullah Kuşmani, Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007) ile *A Military History of the Mediterranean Sea - Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, G. Theotokis and A. Yıldız (haz.) (Leiden: Brill, 2018)’i yayına hazırlamıştır. Ayrıca, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution* (Londra: NY, IB. Tauris, 2017) ve *Kenar Adamları ve Bendeleri: Ruscuk Ayarı Tirsinikli İsmail Ağa ve Alemdar Mustafa Paşa’nın Adamları Manuk Mirzayan ve Köse Ahmed Efendi* (İstanbul: Kitap Yayınevi: 2018) kitaplarının yazarıdır.

KISALTMALAR

B. Receb
Bkz. Bakınız
C. Cemaziyelahir
Ca. Cemaziyelevvel
çev. çeviren
DİA. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
e. evrak
h. hükm
haz. hazırlayan
İA. İstanbul Ansiklopedisi
İÜ. İstanbul Üniversitesi
L. Şevval
M. Muharrem
N. Ramazan
R. Rebiyülahir
Ra. Rebiyülevvel
S. Safer
Ş. Şaban
TEİS. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Veritabanı
TTK. Türk Tarih Kurumu
TY. Türkçe Yazmalar
v. varak
Z. Zilhicce
Za. Zilkade

TEŞEKKÜR

Bu kitap, Avrupa Araştırma Konseyi (ERC) tarafından desteklenen ve “Janissaries in Ottoman Port-Cities: Muslim Financial and Political Networks in the Early Modern Mediterranean (JaNet, Osmanlı Liman Şehirlerinde Yeniçeriler: Erken Modern Akdeniz Dünyasında Müslümanların Finansal ve Siyasi Bağlantıları)” projesi kapsamında yürütmekte olduğumuz araştırmaların bir parçasıdır. Foundation for Research and Technology Hellas/ Yunanistan Araştırma ve Teknoloji Vakfı, Institute for Mediterranean Studies/Akdeniz Araştırmaları Enstitüsünün ev sahipliğini yaptığı ve Yannis Spyropoulos’un baş araştırmacı olduğu projede, İstanbul Medeniyet Üniversitesinden M. Mert Sunar ile İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesinden İrfan Kokdaş diğer baş araştırmacılarıdır. Farklı alanlarda çalışan ve farklı alt disiplinlerden gelen değerli akademisyenleri buluşturan bu projede, 1700-1850 yıllarında Girit, Tuna Havzası, Selanik, Kırım, Mısır ve İstanbul yeniçerilerinin sosyal, ekonomik ve siyasi bağlantıları üzerine sondaj niteliğinde bir çalışma yapılmakta ve bir veri tabanı hazırlanmaktadır. Bu geniş coğrafyanın her anlamda kesiştiği şehir olan İstanbul’un yeniçeri çalışmalarında ayrı bir önemi olduğu için bu kitabı payitaht yeniçerilerine ayırmaya karar verdik.

İki yılı aşkın süredir yürüttüğümüz yoğun akademik çalışmalarımız bir yandan yeniçeri tarihiyle ilgili ufhumuzu genişletirken bir yandan da iyi dostluklar kurmamıza vesile oldu. Dolayısıyla, bu kitap hem akademik çalışmalarımızın hem de kurduğumuz dostlukların bir ürünü olarak kabul edilmelidir. Tüm ekibin yoğun emeğinin bir sonucudur.

Kitabın hazırlanmasında büyük emeği geçen ve bütün aşamalarında yardım ve önerilerini esirgemeyen İrfan Kokdaş, Yahya Araz ve Abdulmennan M. Altıntaş’a teşekkürü özellikle borç biliriz. Yazıların tashihiinde yardımcı olan Ebru Ada Kokdaş’a da şükran borçluyuz. Ayrıca, yoğun akademik tempolarına rağmen bu kitaba makaleleriyle katkıda bulunan tüm katılımcılara da minnettarız.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 8

TEŞEKKÜR 9

EDİTÖRLER / İSTANBUL, TAŞRA VE YENİÇERİLER 13

YANNİS SPYROPOULOS / YUNAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI SIRASINDA ELE GEÇİRİLEN

İKİ YENİÇERİ MEKTUBUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ 37

YAHYA ARAZ / KİŞİSEL DÜNYALAR, AİDİYETLER VE TOPLUM:

İSTANBUL'DA YENİÇERİLERİN VE AİLELERİNİN VASIYETLERİ (1750-1826) 63

TANER ÖZTÜRK / 18. YÜZYIL ORTALARINDA İSTANBUL YENİÇERİLERİ 101

ABDULMENNAN M. ALTINTAŞ / İSTANBUL LONCALARI VE YENİÇERİLER:

KAYIKÇI ESNAFI ÜZERİNE BİR DENEME (1677-1752) 133

İRFAN KOKDAŞ / İSTANBUL ESAME PİYASASI ÜZERİNE NOTLAR (1750-1826) 157

AYSEL YILDIZ / İSTANBUL'UN ASİ KULLARI: YENİÇERİLER, SİPAHLAR VE CEBECİLER 201

MEHMET MERT SUNAR / İSTANBUL'DA YENİÇERİ ORTALARININ KARIŞTIĞI

SOKAK ÇATIŞMALARI (18. YÜZYIL SONU VE 19. YÜZYIL BAŞLARI) 261

MEHMET SAVAN VE SÜREYYA UZUN PEKŞEN / YENİÇERİ ŞAİR EVRENİ VE

SON YENİÇERİ ŞAİRLERDEN GALATALI HÜSEYİN AÇA'NIN DÜNYASI 287

KAYNAKÇA 393

DİZİN 417

İSTANBUL, TAŞRA VE YENİÇERİLER

Yeniçerilerin İstanbul tarihinde özel bir yeri vardır. İmparatorluk başkentinin önemli bir parçası haline gelmiş, siyasetine yön vermiş, ekonomisini canlandırıp şehir halkıyla derin bağlar kurmuş ve kültürünü zenginleştirmişlerdir. 18. yüzyılda artık iyice azalmasına rağmen, 17. yüzyıla kadar düzenli olarak devşirme sistemiyle¹ beslenen yeniçeri ocağı, Osmanlı merkezi yönetiminin iç ve dış düşmanlarına karşı başlıca cebir kullanma aracı olmuş; dönem dönem taht değişikliklerinde rol oynasa da Osmanlı hanedanına ve dolayısıyla devlete olan sadakatlerini sonuna kadar korumuştur. Teorik olarak, devşirme sistemiyle ait oldukları toplumdan koparılıp köksüzleştirilen ve sosyal açıdan “öldürülen” yeniçerilerin, ilk asırlarda kışladaki diğer askerler, baştaki sultan ve bazı devlet adamları haricinde dış dünyayla ve İstanbul halkıyla ilişkileri nispeten zayıf kalmıştır. Bu elit askeri sınıf, özellikle 17. yüzyıldan sonra imparatorluğun hemen tüm kale ve şehirlerine asker gönderen büyük ve merkezi bir orduya doğru evrilirken, hızla artan sayıları başta payitaht olmak üzere yeniçerilerin bulundukları şehirlerin ahalisiyle ilişkilerini derinleştirip karmaşıklaşmıştır. İstanbul yeniçerileri de mekânsal, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan serpilerek şehrin her dokusuna nüfuz etmiştir.

16-18. yüzyıllarda yeniçeri ocağında asker sayısındaki hızlı artış ile teşkilatında yaşanan adem-i merkezileşme (desantralizasyon) süreçleri, bu askeri birliğin bir yandan Anadolu ve Balkanlar’da varlık gösterip yerleşme sürecinin önünü açarken, diğer yandan İstanbul’da kışla dışına taşarak yayılmasına ve şehir hayatına entegrasyonuna vesile olmuştur. Bu hızlı değişim ve dönüşüme rağmen, İstanbul ve taşradaki yeniçeriler için yeniçeri ocağı ve kışlaları her zaman merkez olarak kalmış ve bu sayede yeniçeriler kendilerine has bir kültürü devam ettirebilmişlerdir.

1 Bilindiği kadarıyla son devşirme uygulaması Ağustos 1705’te yapılmıştır. Yunan Devlet Arşivi (GSAG), İmatya İdari Bölgesi, Karaferye Devlet Arşivi (KS) 47, s. 16; Ioannis K. Vasdravellis (haz.), *Ιστορικά αρχεία Μακεδονίας. Β’. Αρχείον Βεροίας-Ναούσης, 1598-1886* [Makedonya Tarihi Arşivleri. II. Veroia-Naoussa Arşivi, 1598-1886] (Selanik: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1954), 112-114.

Taşrada çözülemeyen büyük ve karmaşık davalar başta yeniçeri ağası olmak üzere İstanbul'daki yeniçeri zabıtlarının vasıtası ve danışmanlığında çözülmek durumundaydı. Savaşa giderken uğranılan şehir, ulufe dağıtımının merkezi ve yeniçeri ocağına girmeye çalışanların da uğrak yeri yine Osmanlı payitahtıydı.

Yeniçerilerin eyaletler arasındaki hareketliliği İstanbul bağlantılarının aynı zamanda taşraya da taşınması anlamına geliyordu. İstanbul'dan taşraya atananlar, ailelerini başkentte bırakıyor veya ticari faaliyetlerini çoğu kez İstanbul'daki ortakları vasıtasıyla yürütmeye çalışıyordu. Gittikleri her yerde yeni ağlar ve bağlantılar kuran bu hareketli kesim, İstanbul ve kışla kültürünü taşraya da yayıyordu. Bu kültür yayıcıları, İstanbul'la taşranın bireysel kimlikle kurumsal kimliğin iç içe geçtiği bir dünyanın en önemli temsilcileriydi. Bu yüzden bu kitabın başlığını oluşturan payitaht ve yeniçeri kavramları imparatorluğun geniş coğrafyası üzerinde kurulan ağların kesişme noktası olarak algılanmalıdır.

YENİÇERİ OCAĞININ MEVCUDUNUN ARTMASI VE ADEMİMERKEZİYETÇİ DÖNEM

Osmanlı taşrasındaki yeniçeri sayısının artması ve varlıklarının sürekli hale gelmesi 16. yüzyıl ve sonrasına rastlar. Daha önceki dönemlerde tımar verilerek taşraya yerleşen yeniçerilere rastlansa da yeniçeri varlığının en yoğun olduğu yer ocağın merkezi olan İstanbul'du.² İmparatorluk sınırlarının 16. ve 17. yüzyıldan itibaren genişlemesi ve Celali isyanlarındaki asayiş sorunları ile beraber, taşrada konuşlandırılan yeniçeri orta ve askerlerinin sayısı hızla artmış; 18. yüzyılda taşrada konuşlandırılan yeniçeri ortalarındaki rotasyon uygulamasının sonra ermesiyle yeniçeri teşkilatı özelinde ademimerkeziyetçi bir dönem başlamıştır. Yeniçeri ocağının kapılarının hür Müslümanlara açılarak mevcudunun hızla artması, Müslüman ahalinin askerleşme ve yeniçerileşmesinde etkin olurken, desentralizasyon süreci de ocağın İstanbul dışına yayılıp yerelleşmesine sebep olmuştur.

2 Heath Lowry, *The Shaping of the Ottoman Balkans* (İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2008), 3; Linda T. Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Tımar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century," *Osmanlı Araştırmaları* 43 (2014): 200-204; Ines Aşçeriç-Todd, *Dervishes and Islam in Bosnia: Sufi Dimensions to the Formation of Bosnian Muslim Society* (Leiden: Brill, 2015), 51-53.

Tam bir fikir birliği olmamasına rağmen mevcut literatür, süregiden savaşlar dolayısıyla hızla artan asker ihtiyacı, başkentteki siyasi hizipleşme, Anadolu’da gittikçe artan nüfus baskısı, asker alımı pratiklerindeki değişiklik ile imparatorluğun mali sorunlarının halka getirdiği ekonomik ve sosyal baskı gibi muhtelif faktörler üzerinden 17. yüzyılda yaşanan değişim ve dönüşümleri açıklamaya çalışır.³ Tüm bu faktörler bir arada düşünüldüğünde, Müslüman ahalinin belli bir kesiminin “askerileşmesi” süreci çok daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 17. yüzyıl ortalarındaki zorlu savaşların doğurduğu acil asker ihtiyacı, İstanbul’daki yeniçeri birliklerinin muhtelif cephelere sevkini zorunlu kılmış; eyaletlerdeki gönüllülerin de kitleler halinde asker yazılıp cepheye gönderilmesine yol açmıştır. Cephelere sevk edilen birçok yeniçeri ortası yerelleşmeye başlarken, gönüllülerden asker alımı da taşra Müslümanlarından birçoğunun yeniçeri ocağına girmesine vesile olmuştur.⁴

Yeniçeri ocağındaki sayısal artış, mevacic defterlerindeki resmi rakamlara da yansımaktadır. 1574’te 13.599⁵ gibi sınırlı miktarda olan ocak mensupları sayısı, 1630’da 35.000’e⁶ çıkmış, bir yüzyıl sonra 60.000’i geçmiş⁷ ve nihayet 19. yüzyıl başlarında 107.000’e⁸ kadar ulaşmıştır. 1826’da yeniçeri ocağının ilgasıyla son bulan bu baş döndürücü artışın diğer vechesi ise birçok yeniçeri ortasında gözlemlenen İstanbul’dan taşraya doğru asker hareketliliği idi. 1580 yılında toplam 196 yeniçeri ortasından sadece 22’si

3 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 177-182; Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700,” *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 284-288; Rhoads Murphey, “Yeñi Çeri,” *The Encyclopedia of Islam*, cilt 11, haz. P.J. Bearman et al. (Leiden: Brill, 2002), 324; Yannis Spyropoulos ve Aysel Yıldız, “Pseudo-Janissarism (*Yeniçerilik İddiası*) in the Ottoman Provinces (With Special Reference to Adana): Its Emergence and Its Geographic and Socio-Economic Aspects,” *Insights into Janissary Networks*, haz. Yannis Spyropoulos, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Dergisi* 8, no.1 (2022): 9-54.

4 Yannis Spyropoulos, “Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th-Early 19th c),” *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2015*, haz. Marinos Sariyannis (Resmo: Crete University Press, 2019), 449-456; Spyropoulos ve Yıldız, “Pseudo-Janissarism,” 9-54.

5 Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700* (Londra: UCL Press, 1999), 45.

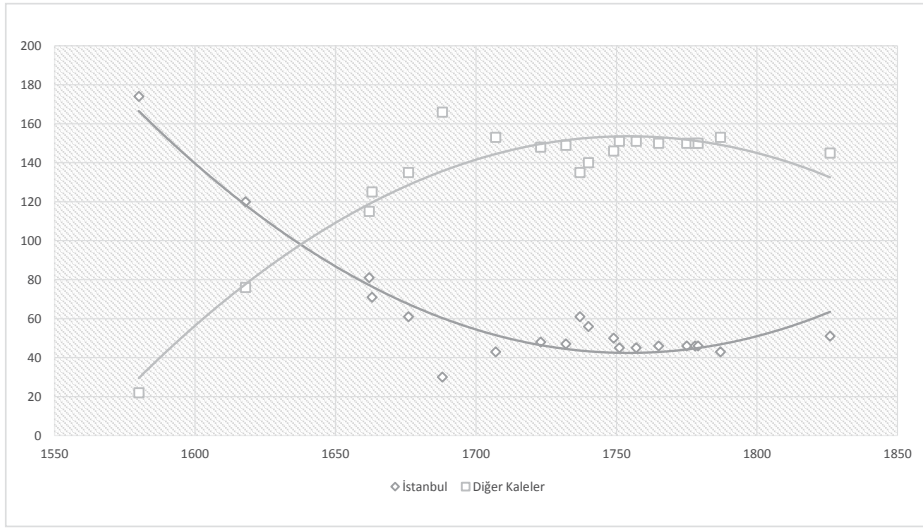
6 ReCeC 1042/Ekim 1632-Ocak 1633’e ait mevacic defteri, BOA, MAD.d 6691, s. 1073.

7 Halil İnalçık, “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700,” *Archivum Ottomanicum* 6 (1980): 289.

8 İnalçık, “Military and Fiscal Transformation,” 289.

(yüzde 11) muhtelif eyaletlerde konuşlandırılmıştı. Ancak, daha bir yüzyıl bile geçmeden, 1645-1669 Girit Savaşı sırasında, 45'i Girit'te olmak üzere toplam 125 (yüzde 64) yeniçeri ortası eyaletlerde görev yapmıştı. 1683 Viyana başarısızlığı ve hemen sonrasındaki Kutsal İttifak ve Rusya ile olan savaşlar (1684-1700), İstanbul-taşra arasındaki yeniçeri dengesini tamamen tersine çevirmişti. Nitekim başkentte azalmaya devam eden yeniçeri ortası sayısı 1688'de 30'a kadar gerilemiştir.⁹ 1699 Karlofça Antlaşması, 1703 Edirne Vakası ve 1730 Patrona İhtilali gibi önemli olaylar sonrasında İstanbul'da konuşlandırılan ve "tam orta" tabir edilen ortaların sayısı biraz artarak 18. yüzyıl ortalarında 43-46 civarında sabitlenmiş ve 1826'da 51'e kadar yükselmiştir (bkz. Grafik I).¹⁰

Grafik I. İstanbul ve Taşradaki Yeniçeri Ortaları Sayısı (1617-1826)¹¹

9 Abdulkasim Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, doktora tezi (Atatürk Üniversitesi: 2020), 182-183.

10 BOA, HAT 1236/48112 (tarihsiz).

11 BOA, KK.d 6599; Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, 182-183, 289-291; Ignace Mouradgée d'Ohs-son, *Tableau général de l'empire othoman*, cilt 7 (Paris: Firmin Didot père et fils, 1824), 312; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK, 1988), 654.

Yeniçeri ortalarının bu kadar yoğun bir şekilde İstanbul dışı bölge ve kalelerde konuşlandırılması sadece savaş koşullarıyla alakalı olmayıp bunun siyasi bir arka planı da vardır. Bu askeri birlik mensuplarının payitahtta git-tikçe artan siyasi nüfuzunu engellemek isteyen Osmanlı idarecileri şehirdeki yeniçeri nüfusunu bilinçli bir şekilde azaltma stratejisi gütmüştür. Örneğin, Köprülüler döneminde birçok yeniçeri ortasının cepheye gönderilmesi başta olmak üzere bu nüfuzu kıracak bir dizi tedbir alınmıştı. Hatta, Rycaut'un naklettiğine göre, bu tip uygulamalar, nihai hedefin yeniçeri ordusunu tamamen kaldırmak olduğuna dair bazı şüpheleri de ortaya çıkarmıştı.¹² Böyle bir planın varlığı ve doğruluğu henüz kanıtlanmış değildir. Ancak uzun süre sarayla doğrudan veya dolaylı olarak çatışmaya giren yeniçeriler, 1703 ve 1730 isyanlarıyla İstanbul'daki siyasi nüfuzlarını iyice artırmayı başarmıştır. Bu süreç, 1739-1768'de Avrupa cephesindeki barışla da birleşince İstanbul'daki yeniçeri ortalarının sayısı tekrar artmıştır.

Bu göreceli başarıya rağmen, yukarıda bahsettiğimiz hareketlilik neticede yeniçeri merkez teşkilatının ciddi anlamda ademimerkeziyetçi bir yapıya doğru evrilmesine yol açmıştır. Bu değişim, 18. yüzyıl başlarında rotasyon sisteminin sonra ermesiyle daha da belirgin hale gelmiştir. Bu tarihe kadar farklı bölge ve kalelere gönderilen yeniçeri ortalarının üç yılda bir görev yerlerinin değiştirilmesi, yerleşmelerini bir nebze engellemiştir. Ancak, rotasyon sisteminin kalkmasıyla taşrada görevlendirilen yeniçerilerin çok daha uzun süre aynı bölgelerde kalması yerel halkla bağlantılarını ister istemez derinleştirecekti.¹³

Taşradakilerin de en büyük askeri amiri halen yeniçeri ağasıydı ve ocak merkezi İstanbul'da olduğu için payitaht tüm yeniçeri ortalarının ana merkeziydi. Normal şartlarda tüm atama, asker alımı ve asker sevkıyatları buradan kontrol edilmekteydi. Dolayısıyla, İstanbul ve kışlalar yeniçeriler için her zaman ana üs olarak kalmıştır.

12 Paul Ricaut, *The History of the Present State of the Ottoman Empire: Containing the Maxims of the Turkish Polity, the Most Material Points of the Mahometan Religion, Their Sects and Heresies, Their Convents and Religious Votaries. Their Military Discipline, with an Exact Computation of Their Forces Both by Sea and Land* (Londra: Clavell, Robinson and Churchill, 1686), 372-373.

13 Spyropoulos, "Janissary Politics," 451-454.

İSTANBUL İÇİNDE YAYILMA: PAYITAHT YENİÇERİLERİ

Suriçi İstanbul'un göbeğinde yer alan padişahın "kapısının kullarının" kışlaları, fetihten sonra ilk inşa edilen binalardan ve amacına uygun olarak Eski Saray'ın hemen yakınına inşa ettirilmişti. Şehzadebaşı ve Aksaray'da yaptırılan ve Eski ve Yeni Odalar olarak anılan bu kışlalar, devşirme döneminde bile şehir hayatından tam olarak tecrit edilmemiş ve yeniçerileri şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının bir parçası yapmıştır. Ancak, muhtemelen yeniçeriler arasında baş gösteren içki içilmesi ve kışlaya kadın sokulması gibi bazı uygunsuzluklar yüzünden her iki kışlanın etrafına tecrit amaçlı duvar çekilmiş ve belirli kapılardan kontrollü giriş-çıkış sağlanmıştır.¹⁴ Hanedanın 15. yüzyıl sonlarında Topkapı Sarayı'na taşınmasıyla yeniçeri kışlaları, saray ve devlet ricalinin konaklarının yer aldığı Divanyolunun diğer ucunda kalmış, ancak Beyazıt'taki yeniçeri ağasının idari merkezi olan ağa kapısıyla beraber yeniçeri ocağının ana üssü olmaya devam etmiştir. Kışlalar içinde yer alan Et Meydanı ile Orta Cami ise hem yeniçerilerin toplanma yeri olarak önemini muhafaza etmiş hem de 17. yüzyıldan itibaren İstanbul isyanlarının merkezi haline gelmiştir.

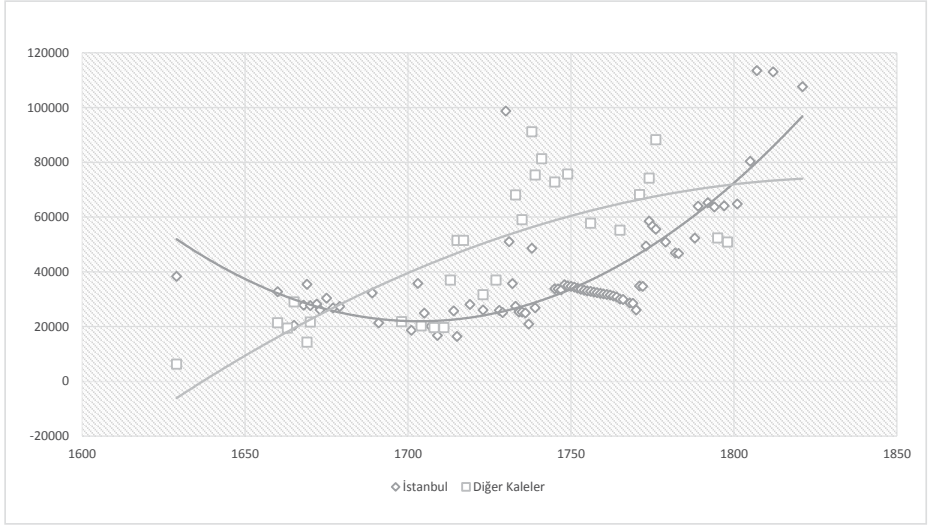
Daha evvel bahsettiğimiz üzere yeniçeri ocağının merkez teşkilatında ademimerkeziyetçilik yönündeki önemli değişim, İstanbul'daki yeniçerilerin varlığını ve gücünü tahminlerin aksine pek azaltmamıştır. Hatta tam tersine, payitahttaki ortaların sayıları aşağı yukarı aynı kalırken resmi olarak ocağa kayıtlı yeniçeri sayısı artmaya devam etmiştir. 18. yüzyıl sonlarındaki mağlubiyetler ve bir dizi kalenin düşman eline geçmesiyle taşra yeniçerilerinin büyük bir kısmı emekliye ayrılarak İstanbul'a kalıcı olarak dönmüş ve bu durum taşra ile İstanbul arasındaki yeniçeri dengesini bir daha tersine çevirmiştir. 1826'ya gelindiğinde, yeniçeri ocağındaki esame sayısı 107.729 gibi ciddi bir rakama ulaşmıştır.¹⁵ 1844 nüfusu sayımında şehrin toplam erkek nüfusunun 213.992 olduğu göz önüne alındığında bu sayının ne kadar yüksek olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁶

14 Mehmet Mert Sunar, "Oda," *DİA* Ek-2 (2019): 369-370; aynı yazar, "XVIII. ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme," *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 252-277. Bir rivayete göre, her odaya birer bekçi konulmuş ve içeriye ecnebi, kadın vs. sokulması yasaklanmıştı, Ayşe Pul, "Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)," *Belleken* 84, no. 301 (2020): 1008, 1026.

15 BOA, D.YNÇ.d 35007 (Lezez 1240/Mayıs-Ağustos 1825).

16 Stanford J. Shaw, "The Population of Istanbul in the Nineteenth Century," *International Journal of Midd-*

Grafik II. İstanbul ve Diğer Taşradaki Yeniçeri Sayısı (1629–1821)¹⁷

İstanbul’da yeniçeri sayısındaki artış, 19. yüzyıl başlarında bu şehirde konuşlandırılan 51 “tam” ortanın büyümesiyle alakalı değildir. Aslında, 196 yeniçeri ortasının hepsinin her zaman payitahtta belli bir miktar askeri vardı. Taşraya asker göndermesine rağmen bir kısım neferi İstanbul’da kalan ve kısmen de olsa orta yapısını muhafaza eden bu ortalara “yarım orta” anlamına gelen “nısf orta” deniyordu ve “tam ortalara” benzer bir şekilde üstlerine düşen bütün görevleri yerine getiriyorlardı. Yeniçeri zabıtlarının komutasındaki nısf ortalar da aynen diğerleri gibi asker alımıyla asker sayısını attırabilirdi. Mesela, merkez üssü Hanya olan 31. cemaatin bu kasabada sadece 67 askeri varken, İstanbul’da 91, Vidin’de ise 127 aske-

le East Studies 10, no. 2 (1979): 266; Kemal Karpat, 213.693 olarak verir, Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1820-1914: Demographic and Social Characteristics* (Madison: The University of Wisconsin Press, 1985), 203. 17 BOA, KK.d 6599; Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, 17, no. 1-4 (1955): 215-216; aynı yazar, “1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese,” *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi* 17, no. 1-4 (1955): 310; Gül, 18. *Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, 179-181, 275-278, 282-283*; Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (McGill University: 2011), 251-267.

ri vardı. Bu örnekte de görüldüğü üzere, nısf ortaların toplam asker sayısı tam ortaların sayısını bile aşabilirdi.¹⁸ Ayrıca, bu ortalar siyasi ve ekonomik açılardan İstanbul'da önemli bir nüfuz edinebilirdi. Ancak, cepheye sevk edilmeleri veya farklı kalelere gönderilerek dağıtılmaları diğerlerine göre daha kolay olduğu için nısf ortaların durumu daha nazikti. Bu açıdan bakıldığında, payitaht yeniçerilerinin belkemiği nısf ortalar değil tam ortalardı.

Yeniçeri ocağından maaş dağıtılan esame sayıları her ne kadar muazzam da olsa, mevacic defterlerine yansıyan resmi rakamların gerçek yeniçeri sayısı ile örtüşüp örtüşmediği ayrı bir meseledir. Üç nedenden ötürü resmi sayılara şüpheyle bakmak gerektiği kanaatindeyiz. İlki, yeniçeri ocağı idaresi tarafından verilen sayıların ocaktaki mevcut esamelere dayanılarak verilmesidir. Bilindiği üzere, yeniçerilerin maaş tezkireleri olan esameler herhangi bir ticari emtia gibi alınıp satılabildiği için bir şahsın birden fazla esameye sahip olması mümkündü. Ayrıca, sahibi öldüğü için sahipsiz kalan ve el altından piyasaya sürülen "mahlul" esameler de merkeze bildirilmediğinden genel toplama dahil edilmeye devam ediliyordu. İkinci olarak, kaynaklara sık sık yansıdığı kadarıyla, görev yerlerinde ikamet etmesi gerektiği halde başka yerde yaşayan yeniçeriler de genel yeniçeri toplamına ekleniyordu. Yani mevacic defterlerinde, örneğin görev yeri İstanbul olan ve burada ikamet etmesi gereken bir yeniçerinin gerçekten şehirde bulunduğu kesin olmadığı için rakamlar hatalı olabiliyordu. Resmi rakamların tamamen göz ardı ettiği bir kesim ise yeniçerilik iddiasında bulunanlardır. Yani, resmi olarak ocağa kayıtlı olmasına rağmen maaş tahsis edilmemiş olan çalık yeniçeriler ile herhangi bir ortaya kayıtlı olmayan ve ocakla organik bağı olmayan taslakçılar.¹⁹ Bu son iki kategorideki şahısların yeniçeri ağlarının önemli bir parçası olmasına rağmen resmi rakamlara yansımaması ayrıca ciddi bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.

Daha önce bahsettiğimiz yeniçeri ocağı mevcudunun artması ile Müslüman nüfusun askerleşme ve yeniçerileşme süreci belki en göze batan haliyle İstanbul'da yaşanmıştır. Bazı dönemlerde yaşanan dalgalan-

18 BOA, MAD.d 17508, s. 277-282. Kaynağın ilk sayfaları kayıptır, ancak 1197/1782-1783 yılına ait mevaciclerin kaydı olduğu açıktır.

19 Yeniçerilik iddiasıyla ilgili daha fazla detay için bkz. Spyropoulos, Yıldız, "Pseudo-Janissarism," 9-54.

malara rağmen, şehirde mevcut yeniçeri sayısının genellikle artış göstermesi, İstanbul'daki yeniçerilerin kışla dışına yerleşimini artırmış ve özellikle 18. yüzyıldan itibaren İstanbul'da mekânsal olarak yayılmalarını sağlamıştır. Tahminlerin aksine, kışla dışı ikametlerine göz yumulmuştur.²⁰ Örneğin, ilgili kassam defterlerine yansıdığı kadarıyla 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da vefat eden 115 yeniçeriden sadece 15'i bizzat kışlalarda, gerisi ise yine kışlalar civarında ve Suriçinde ikamet ediyordu. Bir sonraki yüzyılda ise kassam defterlerine kaydedilen 148 yeniçeriden 30'u kışlalarda yaşıyordu. 18. yüzyıl ortalarında yine benzer bir eğilim doğrultusunda yeniçerilerin yaşadığı mekânlar kışlalar etrafıyla Suriçinde yoğunlaşmasına rağmen, yeniçeriler artık sur dışında da yerleşmeye başlamışlardı.²¹

Kışlalarda yaşayan yeniçerilerin hiçbir zaman dış dünya ile kopuk olmadıkları muhakkaktır. Ancak, mekânsal olarak kışla dışına yerleşmeleri, sosyoekonomik ilişkilerinin çeşitlenmesi anlamına gelir. Şehrin muhtelif mahallelerinde yaşamayı tercih eden veya yaşamak zorunda kalan yeniçerilerin hayatlarında sosyal ve ekonomik yeni dinamikler ve üstlenmeleri gereken yeni kimlikler daha yoğun ve katmanlıdır. Evli olup kışla dışında yaşayanların geçindirmek zorunda oldukları aileleri, ilgilenmeleri gereken akrabaları ve sürekli irtibat halinde oldukları komşuları vardı. Şehre dışardan göçmen olarak gelip yeniçeri ocağına girenler ise hem kendilerini hem de memleketlerindeki akrabalarını düşünmek zorundaydı. Bu kimseler çoğu durumda İstanbul gibi bir şehirde hayatta kalabilmek için askerliğin yanı sıra ikinci bir meslek edinmek zorunda kalıyorlardı. Nitekim Yahya Araz'ın bu kitapta yer alan makalesinde de görüldüğü gibi yeniçerilerin kendi ocaklarıyla olduğu kadar yaşadıkları şehir, mahalle ve aileleriyle bağlantılı alt kimlikleri onlara farklı sorumluluk yükleyip yeni aidiyetler ürettiyordu.

Yeniçerilerin mekânsal dağılımı ile paralel giden diğer bir süreç ise şehrin ticaret hayatına dahil olmalarıdır. Gerileme paradigmasından etkilenen ve idealize bir yeniçeri imajının hâkim olduğu dönem kaynaklarıyla

20 Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, 124.

21 Taner Öztürk, *İstanbul'da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750)*, yüksek lisans tezi (Akdeniz Üniversitesi: 2021), 125-141. Aynı yazar, "18. Yüzyıl Ortalarında İstanbul Yeniçerileri," bu kitaptaki makalesi, 101-132.

bazı modern çalışmalarda yeniçerilerin askerlik dışı mesleklerle uğraşması genellikle bir bozulma ve yozlaşma alameti olarak görülür. 1980'li yıllarda Robert W. Olson ve Cemal Kafadar'ın öncülük ettiği ve gelişmelere daha çok yeniçeri ocağının değişim ve dönüşüm süreci olarak bakan tarihçiler ise yeniçerilerin esnaflaşp sivilleşmesini bir olgu olarak kabul ederek daha ziyade sürecin zamanlaması, esnaflaşma ve sivilleşme mekanizmalarıyla neticeleri üzerinde yoğunlaşır. Kafadar, yeniçerilerin daha az teknik isteyen emek yoğun işkollarında yayılmaya başladıklarını ifade ederken, Eunjeong Yi ve Gülay Yılmaz 17. yüzyılda yeniçerilerin esnaflaşma sürecinin artık belirgin bir şekilde oturduğunu ve yeniçerilerin sadece bu tip sektörlerde değil işkollarının çoğuna yayıldıklarını ve loncalarda idareci pozisyonlara kadar yükselebildiklerini iddia eder. Bu tarihçilerin vardıkları ortak sonuç ise bu dönemden itibaren yeniçeri-esnaf ayrımının giderek muğlaklaşmasıdır.²²

Çoğu tarihçinin artık kabul ettiği üzere, 16. yüzyılın sonundan itibaren başlayan ve 18. ve sonraki yüzyıl başında iyice belirginleşen yeniçerilerin ticaret hayatına katılması ve esnaf loncalarına girmesi bir yozlaşma/bozulma göstergesi değil, imparatorluğun 16. yüzyıl sonunda ve sonrasında yaşadığı iktisadi krizin bir yansıması idi. 1500-1914 arası Osmanlı mali kapasitesini aynı dönem Avrupa devletlerinininkiyle karşılaştıran K. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, finansal ve politik anlamda merkezileşmeyi başaramayan Osmanlı vergi kanallarının özellikle 17. ve 18. yüzyıl ortalarında dönemin Avrupa devletlerine kıyasla daha zayıf olduğunu tespit etmek-

22 Robert W. Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17, no. 3 (1974): 329-344; aynı yazar, "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20, no. 2 (1977): 185-207; Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (Mcgill University: 1981); aynı yazar, "On the Purity and Corruption of the Janissaries," *Turkish Studies Association Bulletin* 15, no. 2 (1991): 273-380; Donald Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline, 1730-1826," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914* (İstanbul: ISIS Press, 1993), 197-205; Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Change* (Leiden: Boston: Brill, 2004); Gülay Yılmaz Diko, "Blurred Boundaries Between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul," *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, haz. Suraiya Faroqhi (New York: Oxford: Berghahn, 2015), 175-193; Charles Wilkins ve Eunjeong Yi, "Between Soldier and Civilian: Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul and Aleppo," *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar* (Academic Studies Press, 2022), yayın aşamasında.

tedir. Aynı yazarlar, Osmanlı ordusunda Avrupalı ulus devletlerin aksine sayıca çok büyük bir artış olmamasına rağmen, Osmanlı idarecilerinin bu orduyu beslemek ve gerekli donanımı temin etmekte zorluk çektiklerini ve uzun vadede bu ordunun disiplinsizlik, eksik ödenek ve donanım yüzünden savaş meydanlarında pek başarılı olamadığını ifade etmektedir.²³

Dönemin ekonomik darboğazı, yeniçeri ve diğer maaşlı birliklerin yaşam standartlarını ciddi ölçüde etkiliyordu. Bunun temel sebeplerinden biri maaşlarının enflasyona göre ayarlanmaması ve dolayısıyla alım güçlerinin düşmesi idi. Bu durum, uzun vadede yeniçerilerin hem askeri meslekleri dışında geçim kaynakları aramalarına yol açan etkenlerden biri olmuş hem de İstanbul ve eyaletlerde yerelleşme sürecine de katkıda bulunmuştur.²⁴ 1580'lere kadar görece iyi maaş alan yeniçeriler bu tarihten sonra yetersiz maaş alan bir zümre haline gelmişti. Mustafa Akdağ'ın hesaplarına göre, 16. yüzyıl sonlarında ortalama bir yeniçeri ulufesi yedi akçe iken aslında bu dönemde rahat geçinebilmek için ihtiyaç duyulan miktar 20 akçeydi.²⁵ Yetersiz olmasının yanı sıra, düzensiz veya eksik maaş ödemeleri çoğu asker ve zabiti kışla dışında iş aramak zorunda bırakıyordu.²⁶ Bu derlemede yer alan Taner Öztürk'ün çalışmasında gösterildiği üzere 1748-1750 yıllarına ait terekesi incelenen toplam 169 yeniçeriden 139'unun kışla dışı yerleşim yerlerinde ikamet etmesi ve bunlardan da 118'inin aktif ticaret bölgelerinde yaşaması ve bazılarının han ve dükkânlarda ikamet etmesi bu açıdan anlamlıdır.

Yeniçerilerin İstanbul'un sosyoekonomik hayatına entegrasyon sürecine dair yapılan akademik çalışmalarda en büyük sıkıntı, bu konuda sistematik ve ampirik veriye dayanan çalışmaların halen oldukça kısıtlı olması ve genellikle "beşe" gibi muğlak ve yaygın bazı unvanlar üzerinden bir şahsın yeniçeri olup olmadığına karar verilmesidir. Benzer bir durum lakap ve

23 K. Kıvanç Karaman ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914," *The Journal of Economic History* 70, no. 3 (2010): 612-613. Ayrıca bkz. Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps*, doktora tezi (State University of New York: 2006), 150.

24 Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980), 94-96.

25 Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5, no. 3 (1974): 297-298.

26 Yi, *Guild Dynamics*, 135-136.

unvanlar üzerinden bir kişinin sosyal statüsü ve mesleğinin belirlenmesi için de geçerlidir.²⁷ Mevcut kaynakların yetersizliği veya bu kaynakların yeniçerilerin askeri kimliklerine dair verdikleri bilgilerin muğlaklığından kaynaklanan bu durum, yine de altı çizilmesi gereken bir meseledir. Nitekim, mevcut çalışmalardaki verilerin yeniçeri-esnaf ve sivilleşme ilişkilerini anlamakta yetersiz olduğunu iddia eden Sunar da bu bağlamda öncü bir çalışma yaparak, 1826-1833 yıllarına ait kalebend defterlerinde yer alan ve kesin olarak yeniçeri olduğunu tespit ettiği 490 yeniçeriye ait veri üzerinden bazı değerlendirmeler yapmıştır. Sınırlı sayıda veri içerse de vardığı sonuçlar anlamlıdır. Buna göre, İstanbul ve Edirne'den sürgüne gönderilen yeniçerilerin yarısı aynı zamanda esnaptır (İstanbul'da 50 kişiden 37'si; Edirne'de 211 kişiden 130'u). Bazı tahminlerin aksine yazar, esnaf bağlantısı olan yeniçerilerin belli bir bilgi birikimi ve teknik donanım gerektiren sektörlerde yoğunlaştığını tespit etmektedir.²⁸ Sunar, ayrıca bazı esame defterleriyle benzer bir ampirik çalışma daha yapmıştır. 1815-1824 yıllarına ait 96. cemaat, 97. cemaat ve 12. sekban bölümüne ait toplam 2.945 adet esamede verilen malumat üzerinden yeniçerilerin esnaflaşması meselesini irdeleyen yazar, 97. cemaatteki esame sahiplerinin üçte birinin esnaf lakaplı kimselere ait olduğunu ifade etmektedir.²⁹

Bu kitapta yer alan çalışmalarda, bir taraftan unvanlara dayalı çıkarımların herhangi bir şahsın yeniçeri olup olmadığını tespitte yetersiz olduğu ampirik veriler üzerinden ortaya konulmakta (Altıntaş, Araz, Öztürk) bir taraftan da kapıkullarının sivilleşme ve esnaflaşma süreçleri ve İstanbul ahalisiyle ilişkilerinin sadece yeniçeriler üzerinden tartışılmasının sakıncala-

27 Beşe unvanının yaygınlığı dolayısıyla modern araştırmacılar tarafından yeniçeri kimliğini tespitte en önemli kriter olarak kullanımının metodolojik açıdan sakıncalarıyla bu unvanın tarihine dair bir tartışma için bkz. Turan Açık, "Beşe Unvanı Hakkında," *Tarih Dergisi* 62, no. 2015/2 (2016): 37-64; Yannis Spyropoulos, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826* [Sosyal, İdari, Ekonomik ve Siyasi Yönleriyle Osmanlı Ordusu: Girit Yeniçerileri, 1750-1826], doktora tezi (University of Crete, 2014), 69-70. 17. yüzyıl ortasında Trabzon örneği üzerinden dönemin lakap ve unvanlarının ilgili şahsın meslek ve statülerini yansıtmadığına dair bir tartışma için bkz. Güçlü Tütlüveli, "Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation," *International Journal of Turkish Studies* 1-2 (2005): 17-27.

28 Mehmet Mert Sunar, "When Grocers, Porters and Other Riff-Raff Become Soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, no. 1 (2009): 186-192.

29 Mehmet Mert Sunar, "XIX. Yüzyıl Başları İstanbulunda Esnaf Yeniçeriler," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 18 (2010): 68-69, 74, 78-79.

rının altı çizilmektedir (Kokdaş, Altıntaş, Yıldız, Sunar). Örneğin, Altıntaş, yeniçeri kökenli kayıkçılarla ilgili yaptığı çalışmada beşe unvanının sadece yeniçeriler tarafından değil, cebeci, topçu ve bostancı gibi muhtelif askeri birliklere mensup kişiler tarafından da kullanıldığını 17. yüzyıl sonu ve 18. yüzyıl ortasına ait iki kayıkçı yoklama defteri üzerinden göstermektedir.³⁰ Öte yandan, Öztürk'ün terekisini incelediği şahıslar arasında yer alan “efendi” unvanlı Elbistanlı imam İsmail bir yeniçeridir. Halife İbrahim Efendi de 11. bölüğe mensup diğer bir yeniçeridir. Aynı şekilde, “çelebi” unvanı taşıyan Ali Çelebi b. Mustafa da resmi kayıtlara yeniçeri olarak geçmiştir.³¹ Dolayısıyla, her ne kadar beşe unvanı yeniçeriler arasında oldukça yaygın olsa da efendi, çelebi, ağa vs. gibi diğer unvanların da yeniçeriler tarafından kullanılıyor olması sadece unvanlara dayalı verilerin yanıltıcı olabileceğine dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu yüzden, bu derlemedeki tüm çalışmalarda beşe unvanı herhangi bir şahsın yeniçeri aidiyetini tespit etmek için temel ve tek kriter olarak alınmamış; daha ziyade cemaat veya birlik isimleri verilenler yeniçeri veya diğer askeri birliklerin mensupları olarak kabul edilmiştir (Altıntaş, Yıldız, Kokdaş, Öztürk, Spyropoulos, Sunar, Araz).

Kışla dışı yaşam ve esnaflaşma yeniçerilerin İstanbul ahalisiyle kaynaşmasındaki en önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, bu tek taraflı bir süreç değildir. Yeniçeriler ve diğer askeri birlik mensupları esnaflaşp sivilleşirken, sivil ahali de yeniçerileşip askerleşmişti. Özellikle 18. yüzyıldan itibaren göçlerle beslenen şehir ahalisi, yeniçerilerin sahip olduğu bazı vergi muafiyetleri, maaş, sosyal statü ve itibarlarından faydalanmak için yeniçeri ocağına girmeye çalışmıştır. Anadolu ve Balkanlar'dan ailesini bırakarak şehre göç edenlerin İstanbul'da akraba ve hemşerilerinin olması onlara şehirde tutunma mücadelelerinde büyük bir avantaj sağlıyor ve zincirleme göç dalgası yaratıyordu. Ayrıca göç edenlerin mesleki ve mekânsal yoğunlaşmalarında da belirleyici unsur oluyordu.³² Şehirde

30 Benzer örnekler için ayrıca bkz. Açıık, “Beşe Unvanı Hakkında,” 48-49.

31 Taner Öztürk, “18. Yüzyıl Ortalarında İstanbul Yeniçerileri,” bu kitapta yer alan makalesi, 110, 129. “Çelebi” unvanlı yeniçeri örnekleri için ayrıca bkz. Açıık, “Beşe Unvanı Hakkında,” 48-49.

32 Bu konuda daha fazla detay için bkz. Cengiz Kırılı, “İstanbul'da Hemşerilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar,” *Büyük İstanbul Tarihi*, haz. Coşkun Yılmaz, cilt 4 (İstanbul: İBB Kültür Aş., 2015), 72-79; aynı yazar, “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı,” *Nizam-ı Kadim'den*

tutunma mücadelesi veren göçmenler için maaşa bağlanma, ocağın sosyal yardımlaşma bağlantılarına ve patronaj ilişkilerine dahil olmak anlamına gelen yeniçeri ocağına yazılmak bu anlamda çok cazip bir tercihti (Araz, Kokdaş, Altıntaş, Yıldız, Spyropoulos, Sunar, Öztürk). Nitekim, 18. yüzyıl sonlarında hem Rumeli hem de Anadolu'dan yoğun göç alan payitahtın 1790'lara ait bir esnaf kefalet defterine göre yarısına yakın kısmı askeri birliklerle bağlantılı görünmektedir. Bu da yeniçerilik ile göç arasındaki bağlantının önemini göstermektedir.³³ Daha dezavantajlı ve marjinal kesim arasında bile yeniçerilerin himayesi önemliydi ve hatta bu durum marjinal yollardan ocağa girmeyi bile sağlayabiliyordu (Savan-Uzun Pekşen).

Bu kitapta yer alan çalışmalarda da göç dinamikleri, İstanbul ve yeniçeri tarihini anlamakta önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Anadolu, 18. ve 19. yüzyıllarda İstanbul'a göç veren en hareketli coğrafi bölge olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim, esame piyasasını emek hareketliliği ve göç ağları üzerinden değerlendiren Kokdaş da dönem evraklarında "civar-ı saltanat" olarak nitelendirilen Adapazarı, Gerede, Bolu, Kastamonu bölgesinden gelenlerin esame piyasasında etkin olduğunu göstermektedir. Bu bölgenin yanında Orta Anadolu platosundaki kentler ve Orta Karadeniz kasabaları yine esame piyasasında etkin aktörleri barındırıyordu. Benzer bir şekilde, Altıntaş'ın vurguladığı üzere İstanbul kayıkçıları arasında Orta Anadolu ile Orta ve Batı Karadeniz şehirlerinden gelen göçmenlerin sayısı oldukça yüksekti. Yıldız'ın isyanları konu alan yazısı da 19. yüzyılın ilk yarısında ve özellikle 1826 isyanına katılan yeniçerilerin büyük çoğunluğunun Anadolu kökenli olmasını vurgulamakta ve yeniçerilik ile göç bağlantılarının iç içe geçtiğini bir kez daha göstermektedir. Göç olgusu, Savan ve Uzun Pekşen'in incelediği Galatalı Hüseyin Ağa'nın destanlarına da yansımakta ve şehrin sosyal ve kültürel dokusuna ne kadar derin bir şekilde nüfuz ettiğine dair çarpıcı örnekler sunmaktadır. Araz'ın yeniçeri kökenli vasiler ile Spyropoulos'un İstanbul-Girit örnekleri üzerinden göç, hemşerilik ve aile bağlarının insani boyutunu tekrar tartışmaya açması da bu konudaki literatüre ayrıca önemli bir katkıdır.

Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi, haz. Seyfi Kenan (İstanbul: İSAM, 2010), 183-213.

³³ Kırılı, "Devlet ve İstatistik," 196-197, 201-202.

İstanbul'a yönelik nüfus hareketliliğinin tek nedeni mevsimlik veya kalıcı göç değildi. Şehrin Rumeli veya Anadolu'ya yapılacak sefer güzergâhında bulunması, birlik rotasyonlarının burada yapılması ve yeniçeri, sipah, silahdar ve diğer bazı askeri birliklerin maaşlarının bizzat burada dağıtılması şehirdeki nüfus hareketliliğinin diğer bir cephesiydi. Örneğin, İstanbul'da kışlaları olmayan sipahlar ulufe dağıtım zamanlarında bu şehre uğramak durumundaydı ve bunların sıklıkla kaldığı Yeni Cami, Elçi Han ve Kurşunlu Han gibi bazı hanlar sipahların merkezi olarak ün salmıştı. Ulufe dağıtım dönemlerinde şehrin artan askeri nüfusu, askerler arasında sık sık çıkan tartışma ve gerginlik ve hatta isyanlar Osmanlı idarecilerinin epey başını ağrıtmıştır (Yıldız, Sunar). Ayrıca, 17. yüzyıl sonlarında başlayan toprak kayıpları neticesinde bu defa göçün yönü taşradan merkeze doğru değişmiş, taşra yeniçerileri bu kez taşranın kültürünü merkeze taşıyarak yeni sentezlerde rol oynamıştır. Buna en güzel örnek son büyük yeniçeri şairlerinden Benderli Cesârî'dir. Aslen Benderli olan ve bu şehirdeki yeniçeri birliklerinin kâtipliğini yürüten şair, memleketi Ruslara kaybedilince önce Edirne'ye, ardından İstanbul'a gelmiştir. Divan sahibi şair, Yenikapı kahvehanelerinde devrin saz şairleriyle atışıp âşık tarzı eserler de vermiştir.³⁴

İstanbul'un hareketli dünyasında tek hareketli kesim muhtelif amaçlarla şehre gelenler veya göç edenler değildi. Başta yeniçeriler ve diğer askeri birlikler olmak üzere şehrin kendi nüfusu da oldukça hareketliydi. Sefer zamanları muhtelif cephelere sevk edilenler, ticaret için imparatorluğun çeşitli yerlerine seyahat edenler, hacca gidenler veya memleketlerine akrabalarını ziyarete gidenler arasında yeniçeriler de vardı. İstanbul dışına seyahat etmeyenler bile, Spyropoulos'un yazısının gösterdiği üzere, özellikle yeniçerilerin mevcut ağları sayesinde taşrayla aktif bir iletişim halindeydiler. Yunan devrimi sırasında Girit'te görev yapan kardeşi 59. bölükten Civelek Osman için kaygılanan Süleyman ile Kandiye'deki şeriki Muradoğlu İbrahim ile ticari hesaplar yapan Odabaşızâde Ali Efendi İstanbul'la taşra arasındaki bağlantıların canlılığını gösteren tipik örneklerdir. Yıldız da aynı konunun diğer bir yönüne dikkat çekerek, İstanbul'daki isyanlar

34 Yasemin Akkuş, *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Divânı ve Divânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2010), 8-21, 85-86.

sırasında bile taşra bağlantılarının hiçbir zaman kopuk olmadığını ve 1730 isyanında Uzun Hasan örneğinde olduğu gibi, ocakla doğrudan bağlantısı olmayanların bile kalkışmaya katılmak için şehre geldiğini göstermektedir.

Tüm bu yeniçeri hareketliliğinin arka planında muazzam bir bilgi akışı ve ilişki ağı vardı. Bu bilgi akışı, esame satışlarının ekonomik ayağını oluştururken (Kokdaş), isyanlar ve sokak çatışmalarında taraftar sayısını artırabiliyor (Sunar ve Yıldız) ve kefalet sistemiyle meslek örgütlenmesine yön verebiliyordu (Altıntaş). Ancak, özellikle Spyropoulos'un çalışması sayesinde uzun mesafeler arasında bile bu bilgi akışı ve ağların nasıl işlek olduğunu, yeniçerilerin cemaat veya bölüklerinin bilgi ağlarıyla ticari bağlantılarının ne kadar iç içe geçtiğini takip edebiliyoruz. Bunun en tipik örneği, 18. yüzyıl ortası ila 19. yüzyıl başlarında etkin olan ve Mısır, İstanbul ve İzmir arasında gidip gelen yeniçerilerin oluşturduğu askeri, ticari ve haberleşme kanalıydı. Çok ciddi bir insan hareketliliğinin söz konusu olduğu bu eyaletler arası ağ, 1821'de Hanya, İzmir, Vidin ve İstanbul'da ortaları bulunan 31. cemaatin kontrolünde olmakla birlikte diğer ortalar da burada oldukça etkindi. Bu bağlantıların siyasi anlamda da önemini vurgulayan Spyropoulos, bu tarihte Girit'te çıkan isyanda, ada Müslümanlarının katledildiğine dair haberlerin kısa sürede İzmir'e ulaştığını, bunun Manisa ve Kuşadası gibi civar bölgelerde bazı toplumsal tepkilere yol açtıktan sonra İstanbul'a ulaşarak buradaki kamuoyunu da harekete geçirdiğini akıcı bir üslupla anlatmaktadır.

Bilgi akışıyla ortak siyasi ve ekonomik çıkarların kesiştiği aynı orta mensubiyetinin sadece yeniçeriler için değil tüm askeri birlikler için hayati bir öneme haiz olduğu bu kitaptaki yazılarda ortaya çıkmaktadır. Yıldız'ın yeniçeri ve diğer askeri birlik mensuplarının, ait oldukları toplumsal zümre ve yaşadıkları dönemlerden bağımsız olarak bağlı bulundukları askeri kurumların sağladığı üst kimliklerini her zaman muhafaza ettiklerine dair iddiasını destekler şekilde, Sunar da İstanbul'da özellikle Üsküdar ve Galata gibi ticari hayatın canlı olduğu bölgelerde yeniçeri ortalarının iktisadi anlamda nüfuz alanları oluşturduğuna ve bu çıkarlarını muhafaza etmek için sık sık rakip askeri birlikler ve ortalarla rekabete girdiklerine veya ittifaklar oluşturduklarına dair aydınlatıcı örnekler sunmaktadır. İstanbul'un

muhtelif semtlerinde nüfuz alanları oluşturan diğer askeri birlik mensupları arasında da benzer bir mücadele vardı. Bu nüfuz mücadelesinin her veçhesini tam olarak tespit edemesek de Altıntaş'ın yazısı, en azından bazı askeri birliklerin özellikle kendi kışlalarına yakın iskelelerde ciddi bir hâkimiyet kurduğunu göstermektedir. Örneğin, Tophane civarındaki iskelelere topçu ocağı mensupları hâkimdi ve bu ocağa mensup kayıkçılar en kalabalık gruptu. Benzer bir şekilde, cebahaneye yakın olan Sarayburnu çevresindeki Bahçekapı, Ahırkapı ve Çatladıkapı iskelelerinde ise cebeci ocağına mensup kayıkçılar yoğun olarak faaliyet göstermekteydi. Bu tip "hâkimiyet" alanları ister istemez farklı ocaklar arasında nüfuz alanı mücadelesini de beraberinde getirebilmekteydi. Örneğin, Üsküdar'da bostancılarla yeniçeriler arasındaki rekabete benzer bir çekişme Galata civarında zaman zaman kalyoncularla yeniçeriler arasında yaşanmaktaydı. Ancak, Üsküdar'daki bostancıların bir kısmının 75. cemaate mensup olması ya da kalyoncuların da benzer şekilde üst üste geçmiş kimliklerinin olması bu rekabeti daha da karmaşık hale getirmekteydi (Sunar).

Yeniçeriliğin toplumun diğer kesimlerine dikey ve yatay anlamda yayılmasında en önemli etkenlerden biri esame satışlarıydı. Bu sayede yeniçeri ocağıyla hiçbir organik bağı olmayan bir şahıs, yine hiçbir organik bağ kurmadan ocaktan maaş alabiliyordu. Piyasa değerinin yanı sıra, esameler belli sosyoekonomik imtiyazlar sunduğu ve hatta sahibinin statüsünü de artırabildiği için ayrı bir öneme haizdi. Esamelerin dağıtımı hiyerarşik bir yapının ve belli patronaj (hami-mahmî) ağlarının oluşmasıyla doğrudan alakalıydı. Esameleri piyasaya sürenlerle bunları satın alanların oluşturduğu ilişki ağlarının payitahtın siyasi ve ekonomik hayatına muazzam bir etkisi vardı. Bu kitapta yer alan çalışmada, esame tartışmalarını yozlaşma/gerileme gibi indirgemeci bir bakış açısından hukuki ve iktisadi bir zemine kaydırmayı başaran Kokdaş'ın vurguladığı üzere, profesyonel yeniçeri ilişki ağlarıyla zincirleme göç ağları birbirlerine kenetlenmiş durumdadır; bunun da imparatorluğun siyasi arenasında önemli yansımaları vardır.³⁵ Nitekim, bu ağların büyük kısmını elinde tutan yeniçeri zabıt-

35 Örneğin bkz. Sunar, *Cauldron of Dissent*, 65-69.

lerinin 1821’de kendilerini İstanbul halkının temsilcileri gibi görmeleri ve başkentte haiz oldukları nüfuzlarını da arkalarına alarak siyasete dahil olmaları bir tesadüf değildir.³⁶

Gerçekten de 18. ve 19. yüzyılların ilk çeyreğinde Osmanlı idarecilerini çok uğraştıran esame satışlarında en kazançlı kesimler, elinde yüklü miktarda esame bulunduran toplumun üst katmanlarıyla yüzlerce esameyi el altından satışa sunabilme imkânına sahip ocak zabitleriydi. Ocak ağalarını, fenn-i harp yerine “fenn-i fitne”de³⁷ ustalaşmakla suçlayan Esad Efendi özellikle mütevellî, aşçı, usta ve haseki oturaklarının esame yolsuzluklarıyla zenginleştiğini iddia etmektedir.³⁸ Hatta kurulu düzenlerini bozmak istemeyen “müfthoran” zabitler, önemli bir gelir kapısı olan esame akçelerini kaybetmemek adına emirleri altındaki askerleri her türlü değişim ve reforma karşı kışkırtıyordu.³⁹ Yeniçeri karşısı bu tip söylemlerin her ne kadar ihtiyatla değerlendirilmesi gerekiyorsa da esame satışlarının zabitler için iyi bir gelir kapısı olduğunu unutmamak gerekir.

İstanbul halkıyla kurulan yine yatay ve dikey girift ilişkilerin diğer bir yönü de yeniçeri ortalarının vakıflarıdır. Yeniçeriler açısından kurum içi yardımlaşma sandığı olarak değerlendirilebilecek orta sandıklarında biriken meblağın para vakfı olarak işletilmesi, şehir ahaliyle de yoğun bir finansal ilişki ağı kurulmasını temin ediyordu. İstanbul halkının orta ve alt kesimlerine genellikle piyasa faizinin altında oranlarla kredi sağlayan bu vakıflar sayesinde çok geniş bir kredi sarmalı ve çıkar ilişkisi kurulabiliyordu. Yeniçerilerin orta vakıflarını kontrol etmesi sayesinde, özellikle mütevellîlerin esnaflar da dahil olmak üzere toplumun geniş bir kesimiyle ticari ve finansal bağları vardı.⁴⁰

36 Theophilus C. Prousis, *Lord Strangford at the Sublime Porte (1821): The Eastern Crisis. Volume I* (İstanbul: The Isis Press, 2010), 93; Robert Walsh, *A Residence at Constantinople. The Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, cilt 1 (Londra: F. Westley and A. H. Davis, 1836), 395.

37 Sahnâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es’ad Efendi, *Vak’a-Nüvis Es’ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi’nin Zeyl ve İlâveleriyle)*, 1237-1241/1821-1826, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: OSAV, 2000), 194-195.

38 Esad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2005), 12.

39 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, Tertib-i Cedid*, cilt 12 (Dersadet: Matbaa-ı Osmani, 1309/1891), 146-147.

40 Sunar, *Cauldron of Dissent*, 112; Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf*, 83-84.

Ne tür mekanizmalarla olursa olsun yeniçerilerin dahil olduğu kesimler İstanbul'un sadece askeri sınıfları, göçmenleri, sıradan mahalle halkı veya esnafıyla sınırlı değildi. Son yirmi yılda, dönem kaynaklarının yeniçerilerin işbirlikçisi veya yeniçerilerin dahil olduğu dünyanın bir parçası olarak gördüğü İstanbul'un yeraltı dünyası, marjinal grupları ve gayrimüslim nüfusu ile sıradan İstanbul halkı da yeni çalışmalarla gün ışığına çıkarılmaya başlanmıştır. Bu grupların kimlikleri, şehir hayatındaki rolleri ve yeniçerilerle ilişkilerine dair ufuk açıcı çalışmalar da yapılmaktadır.⁴¹ Osmanlı toplumunun ve İstanbul ahalisinin birbirinden kopuk zümreler olarak düşünülmesinin sakıncasına işaret eden ve aslında aradaki sınırların oldukça geçirgen ve karmaşık olduğunu haklı olarak vurgulayan Marinos Sariyannis, sıradan şehir halkının kendi başına hareket etme kabiliyeti olmayan, kolayca manipüle edilebilen ve hiçbir siyasi gündemi olmayan gruplar olduğunu kabul eden dönem kaynaklarının elitist bakış açısına dikkat çekmektedir.⁴² Benzer bir bakış açısının yeniçerilere de yöneltildiğini burada vurgulamak gerekir. Elit kesime mensup yazarlara göre, yeniçeriler iyiyi doğruyu ayırt edemeyen, cahil ve sefih bir kesimdi ve özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda şehirdeki karışıklık, kavga ve isyanların en büyük müsebbipleriydiler. Yani, devlet adamlarının gözünde yeniçeriler artık devletin güvenilebileceği askeri sınıf mensupları değil marjinal bir gruptu. Diğer askeri birliklerle ilgili tatmin edici çalışmalar yapılmadığı için yeniçeriler özelinde konuşursak, homojen bir yapısı olmayan bu grubun en azından bir kısmı İstanbul'un alt kültürünün bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Uzun-Pekşen ile Savan'ın bu kitapta inceledikleri yeniçeri şiirleri de hem bu marjinal dünyadan izler taşımakta hem de yeniçeri kültürüne dair

41 Marinos Sariyannis, "Unseen Rebels: The 'Mob' of Istanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries," *Turkish Historical Review* 10 (2019): 155-188; aynı yazar, "Neglected Trades': Glimpses into the 17th Century Istanbul Underworld," *Turcica* 38 (2006): 155-179; Serkan Delice, "The Janissaries and Their Bedfellows: Masculinity and Male Friendship in Eighteenth-Century Ottoman Istanbul," *Gender and Sexuality in Muslim Cultures*, haz. Gül Özyeğin (Surrey: Ashgate, 2015), 115-139; Marinos Sariyannis, "Prostitution in Ottoman Istanbul, Late Sixteenth-Early Eighteenth Century," *Turcica* 40 (2008): 37-65. Gayrimüslim nüfus ve isyanlardaki rolleriyle ilgili ayrıca bkz. Polina Ivanova, "Armenians in Urban Order and Disorder of Seventeenth-Century Istanbul," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 4, no. 2 (2017): 239-260.

42 Sariyannis, "Unseen Rebels," 158-159.

önemli ipuçları sunmaktadır. Bu eril ve kabadayılık kokan dünyanın kahramanlarının kullandıkları dil, gittikleri mekânlar ve cinsel tercihleri bile erildi. Yeniçeri şairlerinin sosyal ve kültür dünyasına önemli bir pencere açan yazarların bu değerli çalışmasının en önemli katkısı ise, yeniçerilerin bir kesiminin İstanbul'un alt kültürüyle üst kültürünü birbirine bağlayan bir tür kültür taşıyıcıları olduklarını düşündürmesidir.

Aslında yeniçeriler ne tamamen marjinalleşmişti ne de sivil-asker ayrımı tamamen ortadan kalkmıştı. Örneğin, şehrin sıradan halkı bazı isyanlara katılsa bile bunların sayısının sınırlı olduğunu, dolaylı olarak kalkışmalara katıldıklarını ve sivil-askeri ayrımının halen belirgin olduğunu vurgulamak gerekir. Nitekim Sariyannis'in verdiği örneklerden birinde 1622'de "şehirli taifesi" olarak ifade edilen bir grup, "Yeniçeri ve sipâh kanda ise, biz andayuz" diyerek isyana katılmak isteyince, sipâh ve yeniçeriler "ayak bağı" olurlar düşüncesiyle bunları uzaklaştırmaya çalışmıştı.⁴³ İstanbul halkı, çoğunlukla askeri sınıfların aktif olduğu isyanlarda daha ziyade izleyici veya "pasif destekçi" olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela, 1656 Çınar Vakasına bizzat şahit olan Eremya Çelebi'nin olay sırasındaki kalabalığı tasviri şöyledir:

Sabah Aziz Nikolas'a gittim. Sadrazamın şafakta öldüğüne dair dedikodu yayıldı. Ben de eve ve oradan paşa kapısına gittim. Kapı ve meydanda büyük bir kalabalık vardı ve her yerden akın akın insanlar gelmeye devam ediyordu. Kadın erkek, genç yaşlı her milletten insan paşa getirilene kadar bekliyordu. Bazıları gülüyor, bazıları ağlıyor, bazıları kederli kederli iç çekerken diğerleri neşeleniyor, bir kısmı hıçkırırken diğerleri sevinçten havalara uçuyordu.⁴⁴

Yukardaki ve diğer birçok örnekte halkın genellikle "temaşa" ve "seyir" için olaylara pasif olarak dahil olduğu belirgindir. Örneğin, 1688'de olayları seyre gelen İstanbul halkı, 1807'de de "Kâğıthane temaşası" gibi isyan semtlerine akın etmişti.⁴⁵

43 Hüseyin Tugî, *Musibetname, Tahlil, Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezih Aykut (Ankara: TTK, 2010), 47.

44 Eremya Çelebi'den naklen, Ivanova, "Armenians in Urban Order and Disorder," 247.

45 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi: Tahlil ve Metin* (1066-1116/1656-1704), haz. Abdülkadir

Bu kitapta ele alınan diğer önemli bir mesele ise toplum ve devlet ilişkisidir. Kokdaş'ın esameler, Yıldız'ın isyanlar ve Sunar'ın da yeniçeriler ve diğer birlikler arasındaki rekabet ve çatışma üzerinden devlet, birey ve toplum ilişkisini tekrar gündeme getirmeleri devlet ve askeri kurumlar arasındaki dinamikleri bir kez daha yorumlama fırsatı sunmaktadır. 1990'lı yıllarda birbirinden kopuk hatta çıkarları çatışan devlet ve toplum algısı sorgulanmaya başlanmış olsa da bu ikilem yeniçeri ocağı ve yeniçerilik meselesinde henüz aşılabilmiş değildir. Sunar ve Yıldız'ın da vurguladığı üzere aslında bu tip ikilemler üzerinden devlet-toplum ilişkilerini değerlendirmek, bireysel veya toplumsal çıkarlar ile devlet çıkarları arasında derin uçurumlar olduğu varsayımına dayanan ve elitist bir bakış açısıyla şekillenen gerileme paradigmasından henüz tam anlamıyla sıyrılamadığımızın bir göstergesidir. Bu kitaptaki tüm yazılar bu elitist bakış açısının ötesine geçerek ve tam da bu noktayı sorgulayarak bireysel, sınıfsal ve grup/zümre aidiyetlerinin tek bir prototipi olmadığını, dolayısıyla devlet-toplum ilişkilerinin de tek bir boyutu olmadığını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bağlamda, esame alan veya satan, sokak kavgalarına giren veya isyanlara katılan tek tip bir yeniçeri yoktur; her birinin farklı gayeleri, farklı katılım nedenleri ve devletten farklı beklentileri vardı (Kokdaş, Sunar ve Yıldız). Ayrıca, devlet ricalinin toplum ve bireylere biçtiği ve öngördüğü roller, çoklu kimliklerin iç içe geçtiği reel dünyada her zaman geçerli olmayabiliyordu. Araz'ın incelediği yeniçeri vasilerinin de İstanbul'da yaşadıkları mahallenin camiine, suyuollarının tamirine, hasretle andıkları memleketlerine para ayırmaları ama aynı zamanda yeniçeri ocağındaki bir arkadaşı veya zamanında bir yardımını gördüğü şahsı unutmamaları, çoklu kimlik ve bireysel yaşam hikâyeleriyle şekillenen insan tercihlerini kurumsal hikâyeler üzerinden okumanın zorluğuna dair ikna edici örneklerdir.

Bu noktada, Osmanlı askeri (yeniçeri, sipah, cebeci, topçu vs.) birlikleri özelinde, devlet-toplum ve birey ilişkisiyle alakalı önemli başka bir hususun daha altını çizmek gerekir. Devlet denilen örgütlenmenin yapıtaşı

Özcan (Ankara: TTK, 1995), 276-277; Fahri Ç. Derin, "Tüfengçi-başı Arif Efendi Tarihçesi," *Belleten* 38, no. 151 (1974): 396.

kurumlar ve kurumsal kimliklerdir. Yeniçeri, sipah, silahdar, cebeci veya diğer askeri birliklerin birbirinden kopuk askeri kurumlar olarak görülmesindeki yanılsama bir yana, aslında hepsi devlet aygıtının bir parçası olarak hiyerarşik ve profesyonel yapılara sahip askeri kurumlardır. Yani devletin sacayaklarındandır. Bu kurumların her birinin kendi hiyerarşik örgütlenmesinde yer alan bireylerin askeri kimlikleri (bağlı oldukları orta), mevkileri (zabit, nefer) ile görevleri (karakollukçu, serdengeçti, tulumbacı vs.), kurumsal kimliklerinin bir parçasıydı. Bu tip alt aidiyetler belli bir bölük/cemaat içi dayanışma veya rekabeti etkileyebildiği gibi farklı odalar arası dayanışma, rekabet ve hatta Sunar'ın yazısında anlattığı sokak çatışmalarını da tetikleyebilecek bir öneme haizdi. Orta dayanışması, 17. yüzyıldaki yeniçeri-sipah çatışmaları ile bazı isyanlarda görüldüğü üzere ortak hareket etme ve hızlı organize olma refleksi geliştirmelerini de temin ediyordu. Her askeri birlik kendi kurumsal kodlarıyla hareket ederken, padişah ve devlet ricaline karşı olan sorumluluk ve beklentilerini bu kurumsal üst kimlikleri belirliyordu. Karar alma mekanizmasındakilere talep ve beklentilerini dile getirirken veya onlarla müzakere ederken birey olarak değil kurumsal aidiyetleri üzerinden hareket etmekteydiler. Hem taşra hem de İstanbul isyanlarına katılan isyancılar bu üst kimlikleriyle isyana katılıyordu; ancak başkentte meydana gelen ayaklanmaların diğerlerinden temel farkı doğrudan padişah ve devlet ricalini hedef ve muhatap alması, sonuçlarının da hem merkezi idareyi hem de tüm imparatorluğu etkileyecek nitelikte olmasıdır (Yıldız).

KİTABIN KATKISI

Bu kitap Avrupa Araştırma Konseyi (European Research Council) tarafından desteklenen “JaNet: Janissaries in Ottoman Port Cities: Muslim Financial and Political Networks in the Early Modern Mediterranean” projesi kapsamında hazırlandı. JaNet, 18 ve 19. yüzyılların başlarında yeniçerileri Akdeniz'deki birbirine bağlı ekonomik ve sosyopolitik ağların bir kompleksi olarak incelemektedir. Projemiz, yeniçeri ocağının tarihini araştırarak, bir yandan Müslümanların Osmanlı ve daha geniş Akdeniz ticaretindeki rollerine eğilmekte ve diğer yandan yeniçeri ağları vasıtasıyla

diasporaların oluşumunu ve bölgedeki çeşitli Müslüman topluluklar arasında insan ve fikir hareketliliğini tetikleyen süreçleri analiz etmektedir.

Projenin perspektifine göre, incelenen dönemde yeniçeri ocağı, geniş bir coğrafyayı kapsayan farklı yerler arasında insan, mal ve fikir alışverişi için bir platform haline dönüşmüştür. Bu bağlamda yeniçeri ocağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli Müslüman sosyal tabakalarının imparatorluğun gelişen kredi piyasasına ve ticari yaşamına katılımının ana kanallarından biri ve bu grupların aynı zamanda yerel ve emperyal siyasete iştirak etmelerinin bir yolu haline geldi. Akdeniz perspektifinden bakıldığında, bu bakış, Avrupa merkezli kaynaklar tarafından verilen bilgilerin ötesine geçmemize ve bölgedeki Müslümanların sosyopolitik ve ticari rolünü büyük ölçüde yeniden tanımlamamıza olanak tanımaktadır.

Bu kitabın temel amaçlarından biri, gerileme paradigmasının etkisiyle yazılan elitist, merkeziyetçi ve indirgemeci bakış açısıyla şekillenen yeniçeri imajını tartışmaya açmak ve bu önemli askeri birliği daha iyi anlamaya çalışmaktır. Derlemedeki yazıların bulunduğu ortak nokta, heterojen bir yapıya sahip olan ve yaşadıkları değişim ve dönüşüme rağmen kurumsal kimliklerini muhafaza etmeyi başaran askeri bir zümre olan yeniçerilerin keskin ikiliklere dayalı bazı indirgemeci ve karikatürize tanımlamalardan azade olarak, yaşadıkları toplumun bir parçası olarak görülmesi ve imparatorluğun bütün problemlerinin üstlerine yüklendiği "günah keçisi" konumundan çıkarılmasıdır. Devletin yaşadığı derin yapısal sorunları tek bir zümrenin üzerine yıkmak yerine bu sorunlara mümkün olduğu kadar uyum sağlamaya çalışan ocak mensuplarını diğer askeri birlik mensupları gibi Osmanlı ordusunun bir parçası ve yaşadıkları toplumla sürekli etkileşim içinde olan zümreler olarak ele almaya çalmak daha sağlıklı bir yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla, yeniçeriler, kendileri değiştikleri kadar yaşadıkları toplumu da değiştirmişlerdir.

Derlemenin diğer bir amacı ise, yeniçeriler üzerine olan mevcut akademik tartışmaların biraz ötesine geçerek İstanbul yeniçerilerini, parçası oldukları payitahtın siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik dokusu içinde ampirik veriler üzerinden değerlendirmektir. Her ne kadar her konuya değinmek, her hususu aydınlatmak mümkün değilse de, kitapta

yeniçerilerin esameleri (Kokdaş), farklı işkollarına dağılmaları (Altıntaş), İstanbul'daki mekânsal dağılımları (Öztürk), aile bağları ve ticaret ortaklıkları (Spyropoulos), hayırseverlik ve vasilik temelinde bölünmüş aidiyetleri (Araz), kendi ortaları ve devletle ilişkileri (Sunar, Yıldız), kültürel hayatları (Uzun Pekşen ve Savan) gibi bazı temel sorunsallar mektuplar, şiir mecmuaları, kadı sicilleri, kalebend defterleri, mühimmeler gibi muhtelif birincil kaynaklar ışığında ve mümkün olduğu kadar sistematik ve ampirik veriye dayanarak değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Yine bu kitapta, idealize yeniçeri tiplemesi ile sadece yeniçeri odaklı esnaflaşma/sivilleşme argümanlarının yanı sıra tartışmaya açılmak istenen diğer bir mesele de kışla kültürü ile İstanbul-taşra bağlantılarıdır. Her ne kadar büyük ölçüde doğru da olsa sivilleşme ve esnaflaşma olgusuna gereğinden fazla vurgu yapılması yeniçerilerin aslen ve halen askeri bir birlik olduğu gerçeğinin bazen arka plana atılmasına sebep olmaktadır. Özellikle isyan çalışmalarında bu husus çok daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan, payitahtın ayrı bir önemi olsa da taşradan kopuk olduğunu iddia etmek mümkün olmadığı gibi göç momentumu ve askeri birliklerin askeri veya diğer sebeplerle gerçekleştirdiği hareketlilik yeniçerilerin hem bireysel hem de kurumsal düzeyde taşra ile farklı ticari, siyasi veya patronaj ağları kurmalarını sağlıyordu. Kitabın diğer bir gayesi de bu hareketliliği takip etmek ve sonuçlarını irdelemektir.

YUNAN BAĞIMSIZLIK SAVAŞI SIRASINDA ELE GEÇİRİLEN İKİ YENİÇERİ MEKTUBUNUN DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Kuruluşundan lağvedildiği tarihe kadar yeniçerilerin muhtelif zaman ve yerlerde kurdukları ilişki ağlarını incelemek için halihazırda zengin kaynaklar mevcut.¹ Yeniçeri ocağına ait mevacib defterleri, merkezden gönderilen hükümler, bizzat ocaktan çıkma emirler, şeriiye sicilleri, Osmanlı ve Batılı müelliflerin eserleri ile nihayet çeşitli elçilik ve dönemin ticaret raporlarından oluşan kaynaklar yeniçeri ocağının ekonomik ve siyasi faaliyetleri hakkında oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Bu kaynak zenginliği içinde eksik olan ise yeniçerilerin kendi sesleridir. Yeniçerilerin ekonomik ve siyasi düzene ilişkin görüşlerini yansıtan, mesleki düzlemde davranışlarına yön veren, yaşamlarının daha gizli ve yakalanması zor yönlerini yansıtan, örneğin ailevi, örgütsel ve kültürel ilişkilerine dair ipuçları içeren, kaynaklar neredeyse yok denecek kadar azdır. Standart ve kuru bir dilin hâkim olduğu resmi yazışma üslubunun elimizdeki kaynakların büyük çoğunluğuna sinmiş olması yeniçerilerin kişisel dünyalarına ulaşmamıza şüphesiz engel teşkil ediyor. İçsel yaşantılara dolaysız erişim her ne kadar her modern tarihçinin rüyası olsa da özellikle Osmanlı tarihçiliği söz konusu olduğunda anı, hatırat, otobiyografi, şiir ve mektup türünde yazılmış birinci şahıs anlatıları halen yeterli ilgiyi görebilmiş değil.²

1 Yazının hazırlık aşamasındaki yardımcıları için Yahya Araz, Zeynep Aydoğan, Dimitris Giagtzoglou, Nesli Ruken Han, Şükrü Ilıcak ve Manolis Vourliotis'e teşekkür etmek isterim. Yazının ilk haline yaptıkları yorumlarla gelişimini sağlayan Yahya Araz, İrfan Kokdaş ve Aysel Yıldız'a da ayrıca minnettarım.

2 Osmanlı tarihçilerinin ben-anlatılarına yakın zamanda artan ilgisi doğru yönde ilerleyen haklı bir çabaya işaret ediyor. Mevcut literatürün bir analizi için, bkz. Jan Schmidt, "First Person Narratives in Ottoman Miscellaneous Manuscripts," *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-documents in Arabic, Persian and Turkish (14-20th Centuries)*, haz. Ralf Elger ve Yavuz Köse (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010), 159-171. Bu kaynaklara ilişkin çalışmalara dair yakın zamanda Medeniyet Üniversitesinde düzenlenen bir çalıştayın değerlendirilmesi için, bkz. Selim Karahasanoğlu, "Learning from Past Mistakes and Living a Better Life: Report on the Workshop in Istanbul on 'Ottoman Ego-Documents'," *Review of Middle East Studies* 54, no. 2 (2020): 294-302. Yeniçeri şiirlerini inceleyen iki önemli

Son kategoride sözünü ettiğimiz mektuplar, bu çalışmanın odağını ve temel kaynağını oluşturuyor. Türkiye ve Avrupa'nın muhtelif arşiv ve kütüphanelerinde tek tek veya "münşe'ât" adı verilen derlemeler içerisinde yer alan çok sayıda mektup hâlâ keşfedilmemiş durumdadır. Buna bağlı olarak, Osmanlı inşâ (epistolography) literatürü oldukça ihmal edilmiş bir çalışma alanı olmaya devam ediyor.³ Doğrudan ya da dolaylı bir biçimde Osmanlı mektup yazım geleneğine değinen çalışmalar çoğunlukla 18. yüzyıl öncesine ait mektupların incelenip yayınlanmasına odaklanırken, yeniçerilerin hususi mektupları nadiren dikkat çekmiştir.⁴

çalışma için, bkz. Cahit Öztelli (haz.), *Uyan Padişahım* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976), 105-107, 115-116, vds.; Walter C. Andrews ve Mehmet Kalpaklı, *The Age of the Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (Londra: Duke University Press, 2005), 42-43, 106. Ayrıca bkz. Uzun-Pekşen'in bu kitaptaki makaleleri.

3 Cemal Kafadar, "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature," *Studia Islamica* 69 (1989): 134.

4 Gösterge olarak, bkz. Samer Akkach, *Letters of a Sufi Scholar: The Correspondence of 'Abd al-Ghanî al-Nâbulusî (1641-1731)* (Leiden, Boston, ve New York: E. J. Brill, 2010); Yasemin Altaylı, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeği Sokollu Mustafa Paşa," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49, no. 2 (2009): 157-171; Colin Imber, "Four Letters of Ebu's-su'ud," *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 15-16 (1997): 177-183; Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archiv des Palatins Nikolaus Esterhazy* (Budapeşte: 1932); Necati Lugal ve Adnan Erzi, *Fâtih Devrine âit Münşeât Mecmuası* (Viyana, Nationalbibl. H. O. 161) (İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956); Victor L. Ménage, "An Ottoman Manual of Provincial Correspondence," *Wiener Zeitschrift für die Kunde Morgenlandes* 68 (1976): 31-45; Victor L. Ménage, "The Gül-i Şad-Berg of Mesîhî," *Osmanlı Araştırmaları* 7 (1988): 1132; Gisela Procházka-Eisl ve Hülya Çelik, *Texts on Popular Learning in Early Modern Ottoman Times. Part I: Hidden Treasures: Selected Texts from Ottoman Mecmû'as (Miscellanies)* (Cambridge Mass.: Harvard, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2015); András Riedlmayer, "Ottoman Copybooks of Correspondence and Miscellanies as a Source for Political and Cultural History," *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 61, no. 1-2 (2008): 201-214; Schmidt, "First Person Narratives," 159-171; Şinasi Tekin, *Menâhicü'l-inşâ: The Earliest Ottoman Chancery Manual by Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib from the 15th Century Introductory Matter and Glossary in English or Turkish* (Cambridge Mass.: Orient Press, 1971); aynı yazar, *Teressül: Hacı Selim Ağa Nurbanu No: 122/5 Kırmılı Hafız Hüsam; Edition in Transcription, Translation into Turkish, Notes and Facsimile by Şinasi Tekin* (Cambridge, Mass.: Harvard, Department of Near Eastern Languages and Literatures, 2008); Yusuf Can Tıraş, *Nâbî'nin Münşeâtı*, doktora tezi (Adnan Menderes Üniversitesi: 2014); Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 1950); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âmedî Galib Efendinin Murahhashlığı ve Paristen Gönderdiği Şifreli Mektuplar," *Belleten* 1 (1937): 357-450; Christine Woodhead, "Circles of Correspondence: Ottoman Letter-Writing in the Early Seventeenth Century," *Journal of Turkish literature* 4 (2007): 53-68; aynı yazar, "The Gift of Letters: Correspondence between Nergisi and Veysi," *Kitaplara Vakf Edilen bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal'a Armağan*, haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın ve Mustafa Birol Ülker (İstanbul: Ülke Yayınları, 2014), 971-988; aynı yazar, "Ottoman İnşâ and The Art of Letter-writing: Influences Upon the Career of the Nişancı and Prose Stylist Okçuzade (d.1630)," *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988): 143-159; aynı yazar, "Puff and Patronage: Ottoman Takriz-

Literatürdeki bu eksiklik kısmen yeniçerilere ait gayriresmi yazışmaları tespit etmenin zorluğundan ileri gelmektedir.⁵ Bu çalışma kapsamında incelenen iki mektup mevcut literatürdeki boşluğu bir nebze de olsa doldurmayı hedeflemektedir.

İnceleyeceğimiz iki kısa mektup aslında muharrirlerinin şahsi hayat ve sosyal çevrelerine dair çok kısıtlı detay içermektedir. Buna rağmen, bu detaylar, mektupta bahsi geçen yeniçerilerin Yunan devrimi gibi olağanüstü şartlar altında “farklı norm ve bağlantılar, çelişkili talepler, endişe ve diğer duygular sarmalında işlerini nasıl hallettiklerini”⁶ birazcık anlayabilmemiz için mütevazı da olsa bir kapı aralıyor. Bu şekilde yeniçeri ocağının tarihine dair farklı bir katmana ulaşmamıza olanak veriyor. Bu makalede göstermeye çalışacağımız üzere, görece önemsiz bilgiler içeren kısa mektuplar dahi mektup sahipleri ve muhataplarının yaşamlarına ve olayları algılamalarına dair değerli ipuçları sunabiliyor. Bunları münferit arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgiler ışığında incelersek, ilk bakışta birbirinden bağımsız gözükebilecek olaylar arasında bağlantı kurmak mümkün olabiliyor.

Bu çalışmanın konusu olan iki mektup, Atina’da Yunanistan Devlet Arşivlerindeki Deniz Mahkemesi (Dosya 8a No: 38) ve Kapodistrias Yönetimi/Adalet Bakanlığı Arşivi (Dosya 73 No: 87–88)⁷ koleksiyonları arasında yer almaktadır. Denizyoluyla sahiplerine gönderilen iki mektuptan ilki İstanbul’dan Girit’e 1824 yılında gönderilmişken, 1825 tarihli ikinci mektup Girit’ten İstanbul’a postalanmıştır. Mektupları taşıyan iki gemi de Yunan ihtilalciler tarafından durdurulmuş; mektup ve belgeler de dahil

Writing and Literacy Recommendation in the 17th Century,” *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, haz. Cigdem Balim-Harding ve Colin Imber (İstanbul: The ISIS Press, 2000), 395-406; aynı yazar, “Writing to a Grand Vezir: Azmizade Efendi’s Letters to Nasuh Paşa, 1611-1614,” *Osmanlı’nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, cilt 2, haz. Feridun M. Emecen vd. (İstanbul: Timaş, 2013), 485-492.

5 17. yüzyılda Eğri’den yazılan bu tür bir mektup için, bkz. Yannis Spyropoulos, “Children of Janissaries and Janissary Youths beyond the Devşirme (17th-Early 19th C.),” *Çocukluk Halleri*, haz. Yahya Araz ve İrfan Kokdaş (İstanbul: İstanbul Kitap Yayınevi), yayın aşamasında; Fekete, *Türkische Schriften*, 183-185.

6 Mary Fulbrook ve Ulinka Rublack, “In Relation: The ‘Social Self’ and Ego-Documents,” *German History* 28, no. 3 (2010): 271.

7 İkinci mektup arşiv tarafından numaralandırılmamıştır. Burada verilen 87-88 numaralı kod dijital koleksiyondaki (<http://arxiomnimon.gak.gr>.) görüntü numaralarına dayanılarak belirtilmiştir.

taşıdığı tüm kargoya el konulmuştur.⁸ Mektupların yolculuğu Yunan Devlet Arşivinde son bulmuştur.

YUNANİSTAN DEVLET ARŞİVLERİ, DENİZ MAHKEMESİ KOLEKSİYONU,
DOSYA 8A, No: 38

İnceleyeceğimiz ilk mektup, 7 Ca 1240/28 Aralık 1840 tarihinde 59. bölük yeniçerilerinden Süleyman tarafından, Yunan ihtilalcilerle savaşmak üzere İstanbul'dan Girit'e sevk edilen aynı "orta"ya mensup kardeşi Civelek Osman Ağa'ya yazılmıştır. Mektubun ön yüzü, "bi-mennihi te'âlâ (Allah'ın yardımı)" ifadesiyle başlayıp, alıcının adresini, bölük, mevki ve ismini belirterek devam etmektedir. Yine zarfın ön yüzüne mektubu taşıyana sunulan şükranı ifade eden "kim bu mektûbu mahâlline ederse vusûl ana şefa'ât eylesün rûz-ı cezâda hazret-i Resûl" sözleriyle birlikte mektubun güvenli bir şekilde adresine ulaşması için beduh tılsımı eklenmiştir.⁹ Bu kalıplaşmış ifadelerin hemen altına 59. bölümün sembolü de çizilmiştir.¹⁰ Özenle çizilmiş bu sembol, mektuba bir şekilde bölük yazıcısının (orta miyâne yazıcısı) elinin değdiğinin bir göstergesidir; hatta mektup bizzat kendisi tarafından da yazılmış olabilir.

8 Bu noktada, Yunanistan Devlet Arşivlerinin 1830 öncesi koleksiyonlarında çok sayıda Osmanlıca yazışmanın mevcut olduğunu belirtmek gerekir. Çoğu zaman birbirleriyle ilintisiz dosyalar altında yer alsalar da bunların büyük çoğunluğu ele geçirilen yazışmalardan oluşmaktadır. Devlet arşivlerinde yapılacak detaylı incelemede çok sayıda belgenin ortaya çıkacağı açıktır. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Giannis Glavinas ve Amalia Pappa, "Οθωμανικά και караμανλικά τεκμήρια στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους [Yunanistan Devlet Arşivlerinin Merkez Ofisindeki Osmanlıca ve Karamanlıca Belgeler]," *Τουρκολογικά. Τιμητικός τόμος για τον Αναστάσιο Κ. Ιορδάνογλου*, haz. Giorgos Salakidis (Selanik: Σταμούλης, 2012), 19-46.

9 Beduhun kullanımı için, bkz. James W. Redhouse, *A Turkish and English Lexicon: Shewing in English the Significations of the Turkish Terms* (İstanbul: A. H. Boyajian, 1890), 348. Şans getireceğine inanıldığı için mektuplarda yer alan çok sayıda kelime ve ifade için, bkz. Dimitrios Giagtzoglou, *Η προσωπική επιστολογραφία ως πηγή για την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία των Οθωμανών* [Osmanlı Sosyo-kültürel Hayatının Anlamlandırılmasında Bir Kaynak Olarak Mektup Yazımı], yüksek lisans tezi (University of Crete: 2018), 84-89.

10 Mahmud Şevket Paşa'ya göre, 59. bölümün sembolü sağ tarafı gösteren kırmızı-beyaz üçgen bir bayraktı. Tayfun Toroser (haz.), *Kavanin-i Yeniçeriyân: Yeniçeri Kanunları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 238. Mahmoud Chevket Pacha, *L'organisation et les uniformes de l'armée ottomane: depuis sa création jusqu'à nos jours. Première partie depuis 1326 jusqu'à 1826, avec 247 gravures coloriées* (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1909). Mektupta yer alan sembol çok daha ayrıntılı ve özenli bir biçimde çizilmiştir. Çadır olduğunu tahmin ettiğimiz bir simgenin üzerine sola bakan beyaz bir bayrak, çadırın alt kısmına ise kılıç ve tüfek yerleştirilmiştir.

İlk sayfada yer alan “veliyyü’n-ni‘am Lütfullâh Paşa efendimizin dâ’ire-i devletlerinde mukîm” ibaresinden, mektubun alıcısı Civelek Osman’ın Zarlızâde Lütfullah Paşa’nın maiyetinde görev yaptığını anlıyoruz. Zarlızâde, 1821’de Hanya, 1823’te de Kandiye valisi olarak atanmıştır. Dolayısıyla, Osman’ın, Lütfullah Paşa’nın Kandiye valiliği sırasında paşanın emri altında çalıştığını söyleyebiliriz.¹¹ Ancak, bu Osman’ın Lütfullah Paşa’nın kapı hizmetkârlarından biri olduğu anlamına da gelmiyor. Paşa, Hanya’ya atandığında, yerel yeniçeri birliklerinin isyanı bastırmadaki becerisizliklerini II. Mahmud’a şikâyet etmekten hiç geri kalmamış; isyana katılmayan veya destek vermeyen Hristiyanların mallarının yine yeniçeriler tarafından haksız yere zapt edildiğini de sultana bildirmiştir. Kendisinin bu muhalif tavrı karşısında öfkelenen yeniçeriler de Lütfullah Paşa’yı yolsuzluk yapmakla itham etmiştir. Benzer bir suçlama, 1826 Vaka-i Hayriye’den sonra¹² yeniçeri sandıklarının bir kısmını zimmetine geçirdiği iddiasıyla tekrar gündeme gelmiş; sonuçta Lütfullah Paşa görevden alınarak Manisa’ya sürülmüştür.

Lütfullah Paşa’nın yeniçerilerle pek de iyi olmayan ilişkileri, kapısının da görece az sayıda yeniçerinin bulunabileceğini düşündürüyor. Nitekim paşa, İstanbul’a sunduğu raporlarda asilere karşı 400 özel muhafızıyla¹³ mücadele ettiğini belirtiyor. Girit yöneticilerinin maiyetindeki askeri birliklerin kapıkullarından değil de ekseriyetle paralı askerlerden oluştuğunu göz önünde bulundurursak,¹⁴ Civelek Osman’ın Lütfullah Paşa’nın maiyetindeki askerlerden olmadığı, valilik yaptığı Kandiye’deki yeniçeri birliklerinden birine mensup olduğu rahatlıkla söylenebilir.¹⁵

11 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, cilt 3, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996), 905.

12 Olaylar hakkında daha detaylı bilgi için, bkz. Yannis Spyropoulos, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826* [Sosyal, İdari, Ekonomik ve Siyasi Yönleriyle Osmanlı Ordusu: Girit Yeniçerileri, 1750-1826], doktora tezi (University of Crete: 2014), 300-301, 342-345, 365-366.

13 BOA, HAT. 868/38598.

14 Yannis Spyropoulos, *Οθωμανική διοίκηση και κοινωνία στην προεπαναστατική δυτική Κρήτη. Αρχαιακές μαρτυρίες (1817-1819)*, [Devrim Öncesi Batı Girit’te Osmanlı İdaresi ve Toplum: Arşiv Kayıtları (1817-1819)], haz. Aspasia Papadaki (Resmo: Γενικά Αρχεία του Κράτους – Αρχεία Νομού Ρεθύμνης, 2015), 29.

15 1823’te İstanbul’dan Girit’in doğusuna sevk edilen askerler için, bkz. H. Şükrü Ilıcak (haz.), *“Those Infidel Greeks:” The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents*, cilt 1 (Leiden: Boston: Brill, 2021), 575-577, 589-90; cilt 2, 1340-1343, 1352-1353.

Mektubun ana metni ise Süleyman'ın kardeşine yazdıklarını ihtiva eder. Ailesi ve silah arkadaşlarının Osman'a gönderdiği selamları ileterek mektubuna başlayan Süleyman, en başta, muhtemelen 59. bölük zabıterinden Boşnak İsmail Ağa'nın,¹⁶ ardından Osman'ın ailesinin ve diğer kardeşi Mahmud'un selam ve iyi dileklerini iletir. Osman'ın yakın çevresini oluşturduğu anlaşılan bu insanların kimlik ve özgeçmişlerine dair bazı çıkarımlar yapabiliriz. Yeniçeri maaş kayıtlarının tutulduğu mevacib defterleri bu açıdan değerli bilgiler içerir.

Araştırmalarım sırasında, 59. bölük maaş dökümlerinin de bulunduğu, Hicri 1233 yılı reşen, yani Receb, Şaban, Ramazan aylarına (7 Mayıs–3 Ağustos 1818)¹⁷ ait bir defter tespit ettim. Elimizdeki mektubun tarihine yakın olmasının yanı sıra, 19. yüzyıl başına ait yeniçeri maaşlarıyla ilgili çalışmaların kendi içindeki bazı güçlüklerden dolayı bu defterin tespitinin ayrıca önemli olduğunu belirtmekte fayda var. 1760'lara kadar düzenli olarak tutulan ve 1. bölükten başlayıp 101. cemaate kadar uzanan bir sıralamayla yeniçeri teşkilatının tamamının maaş bilgilerinin kaydedildiği defterlere erişmek görece kolaydır. Ancak 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren defterler bu anlamda düzensizleşmeye başladığı için bölük ve cemaatleri sırasıyla takip etmek gittikçe zorlaşır. Giderek parça parça tutulmaya başlanan ve yeniçeri birliklerinin sadece belirli ortalarını içermeye başlayan defterler, 19. yüzyılın başlarından itibaren artık çoğunlukla İstanbul'da sakin, yalnızca belirli ortalara mensup yeniçerilerin maaş ve kimliklerini içeren kayıtlara dönüşmüştür. Dolayısıyla, herhangi bir bölük ve cemaate mensup yeniçerileri belirli bir zaman dilimi içerisinde tespit etmeye çalışmak çoğunlukla verimsiz bir çaba olmaktadır. Bu nedenle yukarıda bahsi geçen 1233 tarihli defter, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başında İstanbul'da mukim yeniçeri ortalarına dair bilgi veren sınırlı sayıdaki defterden biri olması açısından oldukça önemlidir. Defterin önemi bununla da sınırlı değildir. Zira defterde sadece esame sahibi yeniçerilerin değil, aynı zamanda bu esameleri fiili

16 18. yüzyılda odabaşı ve daha üst rütbeli yeniçeri zabıterleri için genellikle “ağa” unvanı kullanılırken, daha alt rütbedekiler için “beşe” unvanı tercih edilmekteydi. Ağa unvanı, yeniçeri ve diğer tüm askeri birliklerin üst kademesindekiler için kullanılırken askeri hiyerarşi dışında bazı üst düzey Müslüman idareciler ve yerel eşraf ve mütezimler için de kullanılmaktaydı; Spyropoulos, *Οι γενίτσαροι της Κρήτης*, 70.

17 BOA, D.YNÇ.d 34981.

olarak alan kişilerin isimleri de kayıt altına alınmıştır.¹⁸ Bir başka deyişle, bu defter sadece kayıtlarda ismen tanımlanan yeniçerilere değil, onların esamelerini satın alan ya da onlar adına maaşlarını tahsil edenlere dair bilgilere de erişmemize imkân sunuyor. Bu şekilde yeniçerilerin ördüğü geniş sosyoekonomik ağlara ilişkin ipuçlarına erişmek mümkün olabiliyor.

Hasırcı Bosnalı İsmail olarak da anılan Boşnak İsmail Ağa bu defterde karşımıza sıklıkla çıkıyor; kendisi, toplam yevmiye değeri 70 akçeyi bulan en az beş esamenin sahibi olarak kaydedilmiş.¹⁹ Kendisinin bu kadar esameyi nasıl tuttuğunu anlamak için birbiriyle ilişkili iki farklı süreci göz önüne almak gerekir. Bunlardan ilki, yeniçeri esamelerinin giderek ticarileşmesini içeren süreç, diğeri ise 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başlarında İstanbul'un toplumsal yapısını şekillendiren, İsmail'in Osman ve Süleyman'la ilişkisini de anlamamıza yardımcı olabilecek zincirleme iç göç olgusudur.

Yeniçeri esameleri, 16. yüzyılın sonundan itibaren alınıp satılsa da bu teamül 18. yüzyılda ciddi boyutlara erişmiştir. 19. yüzyıl kaynaklarına göre, esamelerin takas edilebilmesi 1740 yılında yasal hale getirilmişti.²⁰ Ancak, tespit edebildiğimiz kadarıyla, esame takasının yasallaştığını doğrulayan bir ferman henüz bulunabilmiş değil. Lakin İrfan Kokdaş'ın bu kitapta yer alan çalışmasının da gösterdiği üzere, İstanbul mahkemelerinin 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarında esame takaslarını tasdik etmeleri bu uygulamanın bazı makamlarca resmi olarak tanındığını gösteriyor. Bununla birlikte, şu ana kadar taşra mahkemelerinde esame alım satımına dair herhangi bir veriye ulaşamadığım gibi, 18. yüzyılın sonunda çıkartılan bir emirden esame satışının şu ifadelerle açık biçimde yasaklandığını anlıyoruz: “dalkılıç esamisi elden ele gezmek ile bir adamda yirmisi bulunuyor: bundan başka bir adamda bir esamiden ziyade dikkat olun-

18 Bu tür defterler hakkında daha fazla bilgi için, bkz. Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (Binghamton University: 2006), 56-57.

19 Burada Hasırcı Bosnalı İsmail beş esamenin maaşlarını toplayan kişi olarak görünmektedir. Ancak defterde aynı İsmail olup olmadığını bilemediğimiz çok sayıda İsmail yer almaktadır.

20 Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmani*, cilt 1 (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası 1881), 52; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat. Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, cilt 3-4, haz. Neşet Çağatay (Ankara: TTK Basımevi 1987), 114. Ayrıca, bkz. Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şâni-zâde Târihi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]*, cilt 1, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Çamlıca 2008), 87.

mak...”²¹ Esamelerle ilintili işlemlerin kanuni veya gayrikanuni olma özelliklerine dair araştırmalar henüz nihayete ermekten uzak olsa da piyasada yasadışı olarak el değiştirdiğinden emin olduğumuz maaş kâğıtları, “mahlûl” yani sahipsiz esamelerdi. Bunlar, esame sahiplerinin vefatı sonrasında boşa düşüp tekrar dağıtım için hazineye (hazîne-mânde) devredilmesi gerekirken ölümlerin ocak zabitleri tarafından gizlenerek yeniçeri olmak isteyenlere satılan mahlul maaş kâğıtlardır.²² Birçok kişi yasal olup olmamasıyla ilgilenmeden yeniçeri esamelerini yüksek fiyatlarla alıp satıyor ve çoğu zaman destekçi toplamak ve hamilik ilişkisi kurmak için kullanıyordu. Aşağıda tartışılacağı üzere, bireylerin bu hedeflere ulaşmasında göç dinamikleri de olumlu rol oynamıştır.

İstanbul’a yönelik kitlesel göç 17. yüzyılda daha belirgin hale gelmişti. 18. yüzyılda, İstanbul’da yeniçerilerin örgütsel ağları özellikle de 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanından sonra giderek genişledi. Göçmenlerin iş bulma ya da güvenliklerini temin etme amacıyla yeniçeri ocaklarıyla ilişki kurmak istemesi bu sürece katkı sağladı.²³ Bazı ortaların belirli sosyal/etnik gruplar ve işkollarıyla doğrudan özdeşleşmesinden ötürü zincirleme göç olgusu süreğenlikle 19. yüzyıl başlarına kadar devam etti.²⁴ Örneğin, Osman ve Süleyman kardeşlerin mensup oldukları 59. bölük, Tostyalı göçmenlerin baskın olduğu, Üsküdar’daki kayıkçılarla hamalların büyük bir kısmını kontrol eden

21 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK 1988), 647-650.

22 Osmanlı kaynaklarına göre, mahlûl kâğıtların alınıp satılması 17. yüzyılın erken dönemlerinde başlamıştı. Rhoads Murphey (haz. ve çev.), *Kanûn-name-i Sultani li ‘Azîz Efendi. Aziz Efendi’s Book of Sultan Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1985), 6-7; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 34; Yılmaz Kurt, haz., *Koçi Bey Risalesi* (İstanbul: Ecdâd, 1994), 56.

23 Arnavut göçmenler ve 1730 isyanı sonrasında maruz kaldıkları zulüm için, bkz. Uğur Bayraktar, “From Salary to Resistance: Mobility, Employment, and Violence in Dibra, 1792-1826,” *Middle Eastern Studies* 54, no. 6 (2018): 880-881; Nina Ergin, “The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-Century Istanbul, Based on the 1752 *İstanbul Hamâmları Defteri*,” *Turcica* 43 (2011): 231-256; Serkan Delice, “The Janissaries and Their Bedfellows: Masculinity and Male Friendship in Eighteenth-Century Ottoman Istanbul,” *Gender and Sexuality in Muslim Cultures*, haz. Gul Ozyegin (Surrey: Ashgate, 2015), 121-122. 18. yüzyıldaki göç olgusu için, bkz. Fariba Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800* (Berkeley: University of California Press, 2010), 35-50.

24 Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, cilt 1, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: TTK Basımevi, 2003), 440, 502; Ahmed Cevad Paşa, *Tarih-i Askeri-i Osmani*, cilt 1, 53.

bir yeniçeri ortasıydı.²⁵ Gerçekten de yukarıda bahsi geçen 1818 tarihli defterde bu bölüğe kayıtlı yeniçerilerin esamelerini ellerinde bulunduranların yaklaşık yüzde 40'ı Tosyalı veya Üsküdarlı lakabıyla zikredilmiştir. Dönem tarihçisi Cabi Ömer Efendi'nin 1811 yılında 59. bölükten Tosyalı İbrahim Kethüda hakkında söyledikleri bu anlamda manidardır. Ömer Efendi'nin aktardığına göre, Tosyalı İbrahim yalnızca Tosya'dan gelen hemşerilerinin hamisi değil, Üsküdar'daki hamalların da koruyucusuydu. Maaşların ödeme günü geldiğinde 59. bölük kışlasına gider, sadece kendisinin değil, himayesi altındaki tüm hamalların maaşlarını alır ve kuvvetle muhtemel bunların bir kısmını kendisine saklardı.²⁶ Bu çalışmada yararlanılan mevacic defterinde Tosyalı İbrahim Kethüda'nın adı geçmiyor; çünkü Cabi Ömer Efendi'nin aktardığına göre, defter tamamlanmadan önce infaz edilmişti. Ancak, yine defter kayıtlarına göre, aralarında kethüdaların da yer aldığı çok sayıda kişinin elinde birden fazla esame bulunuyordu.

Daha önce bahsi geçen Boşnak İsmail Ağa da bu kişiler arasındaydı. Kendisi ya yeniçeri esamelerini toplayan bir nevi yatırımcıydı ya da (lakabının ima ettiği üzere) muhtemelen Bosnalı göçmenlerin başkentteki temsilcisi konumundaydı. İlgili defterde, İsmail'in topladığı esamelerden ikisi Osman adlı iki ayrı kişi üzerinde kayıtlıdır. Ancak, bunlardan birinin Süleyman'ın mektup gönderdiği kardeşi Osman olup olmadığını ayırt etmek maalesef mümkün değil. Mektupta yer alan “atûfetlü ağamız Boşnak İsmâ'îl Ağa” ifadesi, İsmail Ağa'nın Osman ve Süleyman'ın ailesi için önemli bir şahsiyet olduğuna işaret etmektedir.

Osman ve Süleyman'ın kimliğine ilişkin kesin olarak bildiğimiz ikisinin de 59. bölüğe kayıtlı olduğudur. Diğer kardeşleri Mahmud da muhtemelen aynı bölükteydi. Bu üç kardeş 1818 tarihli mevacic defterinde kayıtlıysa, babalarının ismi ya Mehmed ya da Hüseyin olmalıdır; zira üçüne birden karşılık gelen baba isimleri bunlardır. Yine de babalarının Mehmed olma ihtimali bir adım önde gözüküyor, çünkü Boşnak İsmail'in elindeki esame-

25 Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, cilt 1, 469-474. Üsküdar'daki kayıkçıların kethüdası ve 59. bölük görevlisi Şakir için, bkz. BOA, C.ZB 21/1048.

26 Sunar, *Cauldron of Dissent*, 65-66; Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, cilt 2, 749-751.

ler arasında Osman b. Mehmed adına kayıtlı bir esame de bulunmaktadır.²⁷ Her halükârda, mektup yazıldığı sırada aileden başka kimsenin İstanbul’da bulunmadığı anlaşılıyor, çünkü Osman’la iletişime geçmek isteyen kişiler Süleyman ve Mahmud’dan ibaret. Üç kardeşin de 59. bölüğe ait kayıtlara yansıyan ağlardan birinin himayesinde olan göçmenlerden olması mümkün müydü? Bu soruya şu an için kesin bir cevap veremesek de mektuptan üç kardeşin birbirlerinden başka kimselerinin bulunmadığı ve Süleyman’ın Osman’ın hayatından ciddi şekilde endişe duyduğu anlaşılıyor.

Süleyman mektupta kendisine uzun süredir yazmayan Girit’teki kardeşi Osman’ın hayatta olup olmadığıyla ilgili ciddi kaygıları olduğunu dile getirir. Bunun başlıca nedeni elbette Osman’ın da içinde bulunduğu savaş ortamıydı. Süleyman kaygılarını duygu yüklü şu satırlarla ifade eder:

Bunca müddetden berü çend satır olsun haber-i âfiyetinize dâir mektubunuza nâil olamadığımdan kemâl-i fikri ü endişemi mûcib beher gece ta be-sabah gözlerime uyhu harâm olmaktadır. Zîrâ Girid cezîresinin Rum millet-i menhûsesinden ihtilâli ve ceng ü cidâl üzere olduğunuz haber-i muvahhişler dahi istimâ’ olundukça mûceb-i hâtır-hırâş olmuştur. Amân canım karındaşım böyle hengâmda mektubunuzu eksik edecek vakitler değildir ve bizim senin ile mukâvele ve muâhedemiz böyle miydi?

Süleyman’ın Rum Ortodoks Giritlileri “millet-i menhûse” ifadesiyle lanetle anması, İstanbul’daki Müslüman kamuoyunda Rum isyancılara yönelik giderek artan korku ve nefretin bir yansımasıydı. Özellikle kendilerini başkentin çeşitli toplumsal kesimlerinin temsilcisi olarak addeden yeniçeriler arasında bu duyguların çok daha yoğun olduğu açıktır.²⁸ İsyanın başladığı 1821 tarihinden itibaren ayaklanmaları körükleyenlerin Ruslar olduğu görüşü hâkimdi. Osmanlı idarecileri de başkent Müslümanları arasındaki Rus karşıtlığını kendi lehine kullanarak kamuoyunu yanına

²⁷ BOA, D.YNÇ.d 34981, s. 3, 4, 12.

²⁸ Theophilus C. Prousis, *Lord Strangford at the Sublime Porte (1821): The Eastern Crisis, cilt I* (İstanbul: The Isis Press, 2010), 93.

çekmeye ve uyguladığı politikalara karşı yöneltilen tepkileri azaltmaya çalışıyordu.²⁹ İsyanların başladığı yerlerde Müslümanların öldürüldüğüne dair haberler başkente ulaşmaya başladığında,³⁰ düşmanın esas amacının Müslümanları tamamen ortadan kaldırmak olduğuna dair propaganda İstanbullu Müslümanlar üzerinde büyük ölçüde etkili olmuştu. Hatta başkentteki gayrimüslimlerin bir ihtilale kalkışıp kendilerini katledeceklerinden dahi kuşkulananmaya başlamışlardı.³¹ Yeniçeriler, İstanbul'a hâkim bu panik ortamından hareketle şehirdeki Rum nüfusu katletmeye yönelik, her biri başarısızlıkla sonuçlanan tam üç kalkışmada bulundu.³²

İstanbullu Müslümanların genele yayılacak bir Ortodoks Rum isyanına dair korkuları asılsız çıksa da Süleyman'ın Girit Cephesine dair endişeleri hiç de yersiz sayılmazdı. Mektubun gönderilişinden sadece birkaç ay sonra Grambusa'nın asilerin kontrolüne geçmesinden de anlaşılabilceği üzere, 1824'te Girit Cephesindeki çatışmalar artık kritik bir seviyeye ulaşmıştı.³³ İlk çatışmalar adanın batı kanadında başlasa da kısa zamanda adanın bütününe yayılmış; Osman'ın görev yaptığı doğu kanadı, 1822–1824 arasındaki çatışmalardan yoğun bir biçimde etkilenmişti. Savaşın ikinci ve üçüncü yıllarında, adaya 12 binin üzerinde Mısır askeri takviye olarak gönderilmişti. Yine de Osmanlı ordusunun sahadaki kaybı çok fazlaydı. Kandiye Hıristiyanları, gizli Hıristiyan yeniçeriden dönme isyancı Kourmoulis'in liderliğinde bir araya gelerek büyük bir coşkuyla savaşmış; Zoralızâde Lütfullah Paşa'dan önceki vali Şerif Paşa'nın ordusunun büyük bir kısmını yok etmişti (Temmuz 1822).³⁴ Mısır ve Osmanlı birliklerinin ortak manevrasıyla elde edilen

29 Leonidas Moiras, *Η Ελληνική Επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών* [Osmanlılar Gözünden Yunan Devrimi] (Atina: Τόπος), 61-62, 65, 68-69, vds.; H. Şükrü Ilıcak, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, doktora tezi (Harvard University: 2011), 17, 29, 171, 192-193, 225-227.

30 71. cemaate kayıtlı bir yeniçerinin İpsara'daki çatışmada vefat etmesi Galata kadı sicillerine geçmişti, bkz. İstanbul Müftülüğü Şer'iye Sicilleri Arşivi (İMŞSA), Galata Mahkemesi Sicilleri (GS) 653, s. 8

31 Robert Walsh, *A Residence at Constantinople. The Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, cilt 1 (Londra: F. Westley ve A. H. Davis, 1836), 305, 313.

32 Ilıcak, *A Radical Rethinking of Empire*, 230-236.

33 Vasileios Psilakis, *Ιστορία της Κρήτης από της απωτάτης αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων* [Antik Zamandan Günümüze Girit Tarihi], cilt 3 (Hanya: Νέα Έρευνα, 1909), 594-615.

34 1823 yılı başlarında Doğu Girit'te Osmanlı idaresinin yaşadığı güçlükler için, bkz. Ilıcak, "Those Infidel Greeks," cilt 1, 577; cilt 2, 1342-1343.

zaferlerde bile Osmanlı güçleri ağır kayıplar vermişti. Ayrıca, Mısırlı askerlerin adaya taşıdığı veba şehirleri vurmuştu. Osmanlı ordusunun ana üslerini bu şehirler oluşturunuyordu. İsyancıların kırsal bölgelerde yol açtığı şiddetten kaçan Müslümanlar da yine bu şehirlere sığınmıştı.³⁵

Süleyman'ın mektubunda dile getirdiği “haber-i muvahhişler dahi istimâ’ olundukça mûceb-i hâtırhırâş olmuştur” ifadesinden, yukarıda bahsettiğimiz gelişmelerin hiç olmazsa bir kısmından haberdar olduğunu anlıyoruz. Kendisinin hangi kanallarla Girit'teki gelişmeleri takip ettiği meselesi ayrıca dikkate değerdir. Üst düzey Osmanlı idarecileri Girit Cephesinden gelen haberlere rahatlıkla erişim sağlayabiliyordu. Sıradan İstanbullular için durum muhtemelen daha farklıydı. Ancak, Süleyman'ın yeniçeri ocağına mensup olması imparatorluğun uzak köşelerindeki gelişmeleri takip etmesi için kendisine avantaj sağlamış olmalıdır. Öncelikle, her yeniçeri bölüğü “yamak” adı verilen özel bir grup askere sahipti. Yamaklar, kendi ortalarının bulunduğu yerden bağımsız olarak belirli kalelerde görevlendirilirdi. Bu şekilde, ortalarına uzaklardan haber sağlayabiliyorlardı. Örneğin, 1763/1764 yılında İstanbul merkezli 59. bölükten 12 yamak kalıcı olarak Girit'te bulunuyordu.³⁶ Adadaki birliklerin tüm listesini veren en geç tarihli kayıt olan 1784/85 mevacib defterinde aynı ortanın 14 askerinin adada yamak olarak konuşlandırıldığı kaydedilmiştir.³⁷ Bunlar, Süleyman'ın adadan bilgi almasını sağlayan bağlantıları olabilir.

Girit'i İstanbul ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geri kalanıyla birleştiren yeniçeri iletişim ağı tek bir bölüğün sağladığı haber akışından şüphesiz çok daha geniş bir kapsama sahipti. Örneğin, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarında, Girit ile Mısır, İstanbul ve İzmir arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler yoğun bir yeniçeri ağıyla sarmalanmıştı. Bu ağın kökleri, 1760'lardan önce bir grup Giritli yeniçerinin Mısır'la ticari temas sağlamak üzere İzmir'e yerleşmesine dayanır.³⁸ Bölüklerin eyaletler arası hareketliliğine ve insan gücü dağılımına bağlı olarak daha da gelişen bu

35 Psilakis, *Ιστορία της Κρήτης*, cilt 3, 471-474, 482-485, 500, 509, 548-550.

36 BOA, MAD.d 6536, s. 584, 586, 589, 591, 613, 614, 616, 618.

37 BOA, MAD.d 17550, s. 58, 66, 72, 77, 87, 95; MAD.d 17505, s. 54, 63.

38 BOA, C.ML 40/1804.

ağ, 1821'e gelindiğinde başta 31. cemaat olmak üzere başka birçok ortayı da içeren muazzam bir irtibat kanalına dönüşmüştü. Büyük çoğunluğu Han-ya, İzmir, İstanbul ve Vidin'de bulunan 31. cemaate mensup yeniçeriler, özellikle bilgi akışı ve siyasi mobilizasyon konularında bahsi geçen bölgeler arasında bu bölgelerdeki diğer ortalarla da işbirliği yaparak adeta taşıyıcı görevi üstlenmişlerdi.³⁹ Örneğin, 1821 yılında Girit'te isyan patlak verdiğinde Giritli Müslümanların, gayrimüslimler tarafından öldürüldüğüne dair duyumlar bu güçlü iletişim ağı sayesinde çok kısa süre içerisinde İzmir'e ulaşmıştı. Neticede, başını Girit kökenli askerlerin çektiği çok sayıda yeniçeri ayaklanmıştı. Ayaklanma sırasında, İzmir'de çok sayıda gayrimüslim ile bazı Osmanlı yetkilileri öldürülmüş; olaylar Manisa ve Kuşadası gibi komşu şehirlere de sıçramış ve sonuç olarak olaylara karışan bazı Giritli askerlerin İstanbul'a kaçmasına sebep olmuştu.⁴⁰ Tüm bunlar göz önüne alındığında, aralarında Süleyman'ın da bulunduğu yeniçeri ocağına mensup birçok kişinin bu yoğun yeniçeri iletişim ağı sayesinde Girit ve savaşa dair haberlere hızlıca erişebildiğini varsaymak mümkündür.

Süleyman hayatından endişelendiği kardeşi Osman'a yazdığı mektubunu "Rabbim teâlâ vücudunuzda âfiyet ve ömürlerimize berekât erzân edüb an-karîbî'z-zaman hayırlusuyla mülâkâtımızı müyesser ve ihsân eyleye, amin" dilekleriyle bitirir. Maalesef mektubu hiçbir zaman kardeşine ulaşmadı. İki kardeşin akıbetlerine dair başka herhangi bir malumatımız da yok. Süleyman'ın başka bir mektubu Osman'a ulaşabilmiş miydi? Girit'teki kardeş, savaş ve salgının getirdiği yıkımdan sağ çıkabilmiş miydi? İstanbul'daki Süleyman 1826'da yeniçeri ocağının ilgasından sonra hayatta kalabilmiş

39 31. cemaatin farklı yerlerdeki yayılımı için, bkz. BOA, MAD.d 17508, s. 277-280.

40 Hadiselerin detaylı anlatımı için, bkz. Richard Clogg, "Smyrna in 1821: Documents from the Levant Company Archives in the Public Record Office," *Μικρασιατικά Χρονικά*, 15 (1972): 318; Theophilus Prousis, "Smyrna in 1821: A Russian View," *University of North Florida: History Faculty Publications* 16 (1992): 149-150; Yannis Spyropoulos, "Τα γενετισαρικά δίκτυα ως αγωγοί εξεγέρσεων στην οθωμανική Μεσόγειο (τέλη 18ου-αρχές 19ου αι.)" [Osmanlı Akdeniz'inde İsyân Kanalları Olarak Yeniçeri Ağlarının İşleyişi (18. Yüzyıl Sonu ve 19. Yüzyıl Başı)], konferans bildirisi, "Οθωμανική Κρίση και Επανάσταση / Η ελληνική Επανάσταση ως Οθωμανική Κρίση" [Osmanlı Krizi ve Devrim / Bir Osmanlı Krizi Olarak Yunan Devrimi], Department of Cultural Anthropology and History of the Faculty of Social Sciences, University of the Aegean (Midilli, Yunanistan) Kasım 24, 2021; Nicolas E. Karapidakis ve Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Γαλλικά Δελτία ειδήσεων για την Ελληνική Επανάσταση. Έτη 1821-1822*, [Yunan Devrimi Hakkında Fransız Raporları. 1821-1822 Yılları] (Atina: Piraeus Bank, 2021), 152-161.

miydi? Üç kardeş nihayet yeniden bir araya gelebilmiş miydi? Elimizdeki mektubun sunduğu bu enteresan ve dokunaklı hikâyenin kahramanlarının başına neler geldiğini öğrenmemiz, şimdilik, pek mümkün gözüküyor.

YUNANİSTAN DEVLET ARŞİVLERİ, KAPODISTRIAS YÖNETİMİ /
ADALET BAKANLIĞI ARŞİVİ, DOSYA 73, No: 87–88

Bu makalede incelenen ikinci mektup, 14. cemaate mensup iki iş ortağı arasındaki ticari yazışmadan bir kısım içermektedir. Ortaklardan biri İstanbul’da sakin Odabaşızâde Derviş Ali Efendi, diğeri ise Kandiye’de oturan Muradoğlu İbrahim’dir. İbrahim tarafından gönderilen bu mektubun Şaban 1240’ta (Mart/Nisan 1825) kaleme alındığı anlaşıyor. Bir önceki mektupta olduğu gibi, bu mektuba da beduh tılsımı işlenmiş, ancak bu sefer kelimenin ebced karşılığı olan 8-6-4-2 (b-d-u-h) rakamları kullanılmıştır. Bu tılsıma, içinde birliğin numarası ve baş harfinin yer aldığı, 14. cemaatin sembolü olan bir çadır çizimi eklenmiştir. Çadır resminin oldukça özensiz bir şekilde çizilmiş olması ve metinde çok sayıda imla hatasının bulunması, daha önce incelediğimiz iki kardeşe ait mektubun aksine, bu mektubun miyane yazıcısı tarafından değil de İbrahim’in kendisi veya aile ya da iş çevresinden okuma yazma bilen birisi tarafından kaleme alındığını düşündürüyor.

Mektup Rum asıllı Kapudan Antonyo’nun Rus bandıralı gemisiyle İstanbul’a küçük bir kargo ile beraber yola çıkmış, bu gemi de Rum asiler tarafından alıkonulmuştu.⁴¹ Mektupla aynı dosyada bulunan evraklardaki detaylardan anlaşıldığı üzere bu gemi, aralarında hatırı sayılı miktarda yeniçerinin de bulunduğu Girit’in Müslüman ileri gelenleri tarafından, sabun başta olmak üzere, daha ziyade çeşitli ticari malların İstanbul’a nakli için kullanılmaktaydı.⁴² Rum ihtilalcilerin gemiyi alıkoymasının sebebi muhtemelen bu mallara el koymaktı.

İmparatorluğun farklı bölgelerine mal göndermek amacıyla yabancı bandıralı gemilerin kiralanması Girit’te oldukça yaygın bir uygulamaydı.⁴³

41 Kaptanın tam adı Antonis Astavitas (Αντώνης Ασταβήτας) olarak geçmektedir. Yunanistan Devlet Arşivleri, Kapodistrias Yönetimi/Adalet Bakanlığı Arşivi, Dosya 73, No: 73-74.

42 Yunanistan Devlet Arşivleri, Kapodistrias Yönetimi/Adalet Bakanlığı Arşivi, Dosya 73,73; Girit başkentin en önemli zeytinyağı ve sabun tedarikçisi konumundaydı. Bu ürünlerin ticareti için, bkz. Spyropoulos, *Οθωμανική διοίκηση*, 83-91; aynı yazar, *Οι γενίτσαροι της Κρήτης*, 270-281.

43 Daniel Panzac, “Négociants ottomans et capitaines français: la caravane maritime en Crète au

Yine de adadaki Müslümanların başkente mal göndermek için Rum kaptanlı ve Rus bandıralı bir gemiyi seçmelerinin nedeni belki de geminin Rum donanma hatlarından daha kolay geçeceğini düşünmeleri idi. İbrahim'in, ortağı Derviş Ali'ye gönderdiği mal beş çuval ile 13 eski bıçaktan ibaret küçük bir kargoydu. Dolayısıyla, bu malın isyancılar tarafından ele geçirilmesi iki ortak için ciddi bir mali kayba yol açmamış olmalıdır. Mektuptaki detaylardan anlaşıldığına göre, kırmızı renkle işaretlenmiş olan bu beş çuval, Mitafoğlu Derviş Ağa'nın isteği üzerine gemiye yüklenmişti. Bıçaklar ise bileylenmek üzere İstanbul'da usta bir bıçakçıya gönderilmiş; beş yeni bıçak siparişiyle beraber tümünün Girit'e geri gönderilmesi istenmişti. Kargonun maddi değerinin düşüklüğünü de göz önüne alırsak, mektubun asıl gönderilme amacının malların satışı ya da tamiri değil, İbrahim'in Derviş Ali'ye olan borcunun hesaplanıp kapatılması olduğu ortaya çıkıyor.

Mektubun ikinci sayfasında dökümü verilen İbrahim'in ortağına olan borçlarına dair hesaplamalardan anladığımız kadarıyla, iki ortak İstanbul–Girit hattında daha ziyade buğday, un ve çiroz ticareti yapıyordu. Elbette bu durum başka ürünlerin ticaretini yapmadıkları anlamına gelmiyor. 18. yüzyılın başından itibaren ada halkı zeytinyağı üretimine yoğunlaşmış; bağcılık ve tahıl üretimi bundan ciddi zarar görmüştü. Dolayısıyla buğday ve un, Girit'te çok değerli ürünler haline gelmişti.⁴⁴ Mahalli hazine, adada bulunan çok sayıda yerli askeri kuvvetin aynî ödemeleri için gereken buğdayı yerel olarak temin etmekte zorlanıyordu. Bunun sonucunda, tahıl ithalatı ada idaresi için zaruri bir uygulama haline dönüşmüş ve adanın bazı ileri gelenleri ihtikâr yoluyla durumdan hayli kazanç elde etmişti.⁴⁵ 1821 isyanı ile durum daha da kötü bir hal almıştı. Adada kumanya sağlanması gereken asker sayısı iki katına çıkarken yerel üretim neredeyse durma noktasına gelmiş; dolayısıyla yerel üretimden sağlanan aynî gelirler de aynı oranda

XVIIIe siècle,” *L'Empire Ottoman, la république de Turquie et la France*, haz. Hâmit Batu (İstanbul ve Paris: Éditions Isis ve Association pour le Développement des Études Turques, 1986), 99-118.

44 Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000), 125-126, 134-140.

45 Spyropoulos, *Οθωμανική διοίκηση*, 74-83; aynı yazar, *Οι γενίτσαροι της Κρήτης*, 188-189, 263-270.

azalmıştı.⁴⁶ Adanın giderek artan buğday ihtiyacı göz önüne alındığında,⁴⁷ İbrahim'in Derviş Ali'ye olan borçlarının büyük bölümünün tahıl ticaretiyle alakalı olması şaşırtıcı değildir. Bu durum bize, savaş koşullarının her zaman ticaretin önünde engel teşkil etmediğinin, aksine, zaman zaman gözö pek tüccarlar için bol kazançlı fırsatlar sunduğunun bir hatırlatıcısıdır.

Derviş Ali'nin İbrahim'e yolladığı diğer bir ürün ise uskumruydu. Birkaç günlük yolculuğa dayanabilsin diye muhtemelen tuzlanmış yani çiroz haline getirilmişti. Adaya balık gönderme fikri sulh dönemlerinde ticari olarak pek de makul görünmese de hüküm süren savaş koşulları altında İbrahim, Kandiye pazarındaki talebi fark edebilmiş ve kendisine daha önceden yollanan beş fıçı çirozu fıçısı 60 kuruştan satmayı başarmıştı. Dolayısıyla, elimizdeki mektup, savaşın ortasında pazar fırsatlarını keşfetmeye çalışan iki ticaret ortağına dair bazı bilgiler sunuyor. Yeniçeri kimliklerinin, ticari faaliyetlerini nasıl etkilediği hakkında daha fazla bilgiye erişebilmemiz için, mektuptan elde ettiğimiz ipuçlarını mevacib defterleri ve Kandiye kadı sicilleri gibi başka kaynaklarla beraber incelememiz gerekiyor.

İlgili kaynaklar, iki ortağın kayıtlı olduğu 14. cemaatin Girit Adası'nda bulunan yeniçeri birlikleri arasında varlığını en uzun ve kalıcı şekilde sürdürenlerden biri olduğunu göstermektedir.⁴⁸ Ayrıca, aynı cemaat, 18. yüzyıl boyunca İstanbul'da da ciddi miktarda askere sahip ortaldandı. Yeniçerilerin farklı kale ve şehirlerdeki dağılımına dair verilere erişebildiğimiz son kaynak olan 1763-1764 tarihli deftere göre, cemaatin sadece İstanbul'da 125 kişilik bir birliği vardı ki bu da ortanın toplam asker sayısının yaklaşık yüzde 25'ine denk geliyordu.⁴⁹ Derviş Ali büyük ihtimalle kendi ortası tarafından kalıcı olarak başkente atanırken, ailesi Girit'te yaşamaya devam etmiş; ancak zaman zaman İstanbul'a ziyaretlerde bulunmuşlardı.⁵⁰

46 Spyropoulos, *Οθωμανική διοίκηση*, 76.

47 Kandiye'deki buğday kıtlığı için, bkz. Ilıcak, haz., *“Those Infidel Greeks,”* cilt 1, 542-543; cilt 2, 1314-1315.

48 Spyropoulos, *Οι γενίτσαροι της Κρήτης*, 72-73.

49 BOA, MAD.d 3946, s. 527-531.

50 Örneğin, Kandiye sakinlerinden Mehmed oğlu Süleyman Odabaşıoğlu Ağa'nın 1813'te İstanbul'u ziyareti sırasında vefatı için, bkz. Kandiye Türk Arşivi (TAH) 41, s. 59-60. Kandiye sicillerinde Odabaşıoğlu ailesinin diğer fertlerini de 19. yüzyıl başı Kandiye sicillerinde takip etmek mümkündür. TAH 37, s. 79; TAH 41, s. 115. Galata Mahkemesi kayıtlarında 24 Ekim 1798 tarihinde karşımıza çıkan Giridi Derviş Ali'nin zaman farklılığı nedeniyle mektubumuzdaki Derviş Ali ile aynı kişi olma ihtimali oldukça zayıftır, İMŞSA, GS 541, s. 81.

Kandiye Kadı Sicilleri'ne yansıyan kayıtlara göre, hem Derviş Ali'nin hem de İbrahim'in ailelerinin Girit askeri teşkilatıyla güçlü ilişkileri vardı. Aynı aile ismini kullanan birçok kişi yeniçeri birliklerinde kayıtlı olarak karşımıza çıkıyor. Hatta bir tanesinin Kandiye yerel cebeci birliklerinde görev yaptığı anlaşıyor.⁵¹

Yine Kandiye Kadı Sicillerine yansıyan kayıtlar, adadaki yüzlerce diğer insan gibi bu iki ortağın da 14. cemaat ile olan bağlantılarını kendi ticari işlerini yürütmek için kullandıklarını gösteriyor. Mektubun yazılmasından sadece bir yıl sonra, 1826'da yeniçeri ocağı lağvedilip tüm malvarlıklarına el konuldu. Girit örneğinde, Kandiye'deki beş ortanın el konulan vakıf mallarının müsadere kayıtları hâlâ mevcuttur.⁵² Ortalardan birinin gayrimenkul ve nakdi varlıklarına dair veriler gizemli bir şekilde kayıtlardan silinmiş olduğu halde, el konulan mallar yaklaşık olarak 1.000.000 kuruş iken bunun üçte ikisi kredi benzeri nakdi borç olarak muhtelif şahıslara verilmiş durumdaydı.⁵³ Ortaların borçlularına verdiği temessüklerin uzun listesi içerisinde çok sayıda esnaf ve tüccarın ismine ulaşıyoruz. Bu isimler arasında yer alan, 14. cemaatin sandığından verilen 245 kuruşluk kredinin sahibi elimizdeki mektubun tarafları olan Derviş ve İbrahim'den başkası değildir.⁵⁴

Bu iki ortağın ismini 14. cemaatin vakfının alacaklıları listesinde görmemiz hiç de şaşırtıcı değildir. Nitekim Kandiye'deki en büyük kredi hacmine sahip sandık bu ortanın sandığıydı. 1826 yılında 201 adet borç senediyle toplam 242.081 kuruş borç verebilmişti.⁵⁵ Bununla birlikte, Derviş Ali ve İbrahim gibi bu ortaya kayıtlı olanlar başka yollarla da cemaat bağlantılarını fırsata çevirebilmişlerdir. Örneğin, her ne kadar bıçak ticareti iki ortağın başat işi olarak gözükmesine de 19. yüzyılın başlarında Kandiye'deki bıçakçı esnafının loncasına hâkim olan birliğin 14. cemaat olması tesadüfi değildir.⁵⁶ Dolayısıyla bu iki ortağın çoğunlukla kendi

51 TAH 37, s. 79; 40, s. 97; TAH 41, s. 59-60, 115; TAH 45, s. 102.

52 TAH 45, s. 98-117.

53 Spyropoulos, *Oi γεμίτσαροι της Κρήτης*, 209-210.

54 TAH 45, s. 104.

55 Spyropoulos, *Oi γεμίτσαροι της Κρήτης*, 216.

56 Bıçakçı esnafının 14. cemaat ile olan ilişkisine dair bazı referanslar için, bkz. TAH 37, s. 136; TAH 40, s. 9, 24; TAH 43, s. 17.

yoldaşlarının kayıtlı olduğu loncaya bıçak ithal ederek az da olsa kâr sağladıklarını düşünmek pek de yersiz olmaz.

Kadı sicillerinin iki ortağa dair sunduğu bilgiler bunlarla da sınırlı değildir. Kandiyeli bir terzi olan Osman b. İbrahim'e ait 1818 tarihli terekeden, Osman'ın muhtemelen bir nevi iş ortaklığı yürüttüğü Derviş Odabaşıoğlu isimli birine 11.496 paralık bir borcu olduğunu tespit ediyoruz. Osman'ın terekesinde çok sayıda "İslâmbol şâlîsi"nin yer aldığını göz önünde bulundurursak, Terzi Osman'a İstanbul'dan kumaş temininde arabuluculuk yapan Derviş Odabaşıoğlu'nun bizim mektubumuzda yer alan Derviş'le aynı kişi olması ihtimali hiç de az değildir. Bu ihtimali güçlendiren bir başka veri de mektubun ön sayfasında açıkça belirtilmiş olan, Odabaşıoğlu'nun asi yeniçeri hamalları ve tekstil ticareti ile meşhur Balkapanı Hanı'nda işlerini yürüttüğü bilgisidir.⁵⁷ Bu nedenle de Terzi Osman'ın borçlu olduğu kişinin bizim mektubumuzdaki Odabaşıoğlu olması pekâlâ mümkündür. Son olarak önemli bir diğer husus, Odabaşıoğlu'na borçlu terzinin baba adının İbrahim olmasıdır. Acaba mektubun göndericisi Muradoğlu İbrahim'in Terzi Osman'ın babası olması mümkün müdür? Bu ihtimal şu an için varsayımdan öteye geçemiyor. Ancak İbrahim ile Derviş Ali'nin aile üyelerinin de bu ikili arasındaki ticarete bir şekilde dahil olmuş olduğunu mektuptan açıkça anlayabiliyoruz. Örneğin, İbrahim'in Derviş Ali'ye olan borçlarının dökümünde, İbrahim, Derviş Ali'nin biraderine borçlu olduğu 278 kuruşu da not etmişti.

Bu incelemenin de sonuna gelirken, mektupta bahsi geçen insanların akıbetiyle ilgili birçok muammalı soruyla bir kez daha baş başa kalıyoruz. Mektubun aktardığı bu iş ortaklığı uzun süren savaşa dayanabilmiş miydi? Yeniçeri ocağının ilgası ikilinin ticari girişimlerini nasıl etkilemişti? Kahramanlarımız, ticari faaliyetlerini başka müesseseler temelinde yeniden inşa edebilmişler miydi yoksa ortalarının lağvedilmesi ortaklıklarının da mı sonunu getirmişti?

57 Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, cilt 1, 460-461, 628; Semavi Eyice, "Balkapanı Hanı," *DİA* 5 (1992): 33. Ayrıca, bkz. BOA, A.DVNSMHM.d 146, s. 22/h. 71.

SONUÇ

Osmanlı mektuplarının satır aralarına sıkışmış detaylarını ortaya çıkarabilmek için çoğu zaman kafa karıştırıcı birçok soruyla karşı karşıya kalıyoruz. Bu sorulara yanıt ararken de kimi zaman varsayımlara başvurmak durumunda kalıyoruz. Yine de mektupların incelenmesi ve çözümlenmesi konusunda karşılaşılan zorluklar heyecan verici olma özelliğini koruyor. Bu çalışmaya konu edilen iki mektup da oldukça kısa; gönderen ve alıcılarına dair sadece küçük bilgi kırıntıları içeren ve ilintili oldukları diğer yazışmalardan yoksun olan mektuplardır. Bu mektuplardan elde edilen veriler başka kaynaklarla yan yana getirilince bazı konular üzerine –örneğin, yeniçerilerin bölgeler arası sosyal ve ticari ağları veya 1821 Yunan Devrimi gibi– faydalı bilgiler edinebiliyoruz.

Osman’la Süleyman arasındaki mektuplaşma, bölgeler arası yeniçeri ağlarına dayanarak kurulan ortaklıkların evlerinden uzakta olan ve eski sosyal çevreleri ile bağlantıda kalmak isteyen askerler için önemini ortaya koyarken; aile ve hamilik ilişkilerinin yeniçeri birlikleri içinde bu bağlantıları canlı tutmakta oynadığı role dikkat çekiyor. Öte yandan, İbrahim ve Derviş Ali arasındaki yazışma Girit asıllı şahısların İstanbul ile ticari ilişkiler geliştirmek için nasıl çabaladıklarını da gösteriyor. İş ortaklıkları, iki bölgede de güçlü varlığa sahip bir ocak içerisinde oluşmuş ve bu ocağa mensup olmanın sağladığı imkânlar savaşın getirdiği ekonomik fırsatlara ulaşmak için kullanılmıştı.

Osman, Süleyman, İbrahim ve Derviş Ali gibi bireyler hakkında edindiğimiz kişisel her bilgi kırıntısı ile yeniçeri ağlarını oluşturan insan ilişkilerini ve bu ağların işlevlerini etkileyen koşulları daha iyi anlıyoruz. Bu çalışmada sunulan iki mektup da savaşın zorlu şartlarının böylesi bağlantılara sahip olanların hayatlarını nasıl etkileyebildiğinin ve bu bağlantıların yeniçerilerin zor zamanlarda kendilerini güvende hissetmelerini sağlamak amacıyla yararlandıkları kurumları ne derece kapsadığının iyi birer örneğini teşkil ediyor. Mektupların üzerine çizilen amblemler kimin gözüne çarpsa mektubun muhafaza ettiği mesajın kudretli bir teşkilat tarafından korunan alıcısına iletilmesi gerektiğini hatırlıyor. Nitekim bu büyük teşkilatın mensupları, yeniçeriler, ocaklarının ilgasından sadece bir yıl önce bile

her yerde güçlü mevcudiyetlerini sürdürüyorlardı ve iştiraklerini her daim savunmaya hazırdılar.

Yeniçeri dünyasının karmaşıklığı ve büyüklüğü araştırmacıları daima hayran bırakacak niteliğe sahip. Bununla birlikte, bu devasa mekanizmanın dişlilerinin, ticaret ve zanaatlarını icra ederek geçimlerini sağlama mücadelesi veren; bunu yaparken toplumsal çevrelerinde de izler bırakan sıradan insanlar tarafından döndürüldüğünü asla unutmamalıyız. Yeniçeriliğin gücü, kurumun seçkin idarecilerinin desteğinden ziyade, kaderlerini yeniçeri ocağının kaderine bağlamış yüzbinlerce sıradan insanın faaliyetlerine dayanıyordu. Mısır'dan Girit'e oradan İzmir ve başkente ulaşan yeniçeri ağlarını canlı tutanlar ve gelişmesine yardımcı olanlar binlerce İbrahim ve binlerce Derviş Ali'den başkası değildi. Yeniçerilik kurumunu hesaba katılması gereken siyasi bir güç haline getiren de Osmanlı başkentinde ve taşra şehirlerde yaşayan bu insanların desteği idi. Ortalarının İstanbul iskeleleri üzerindeki kontrolünü sağlayanlar 59. bölüğün asi hamalları ve kayıkçıların yine kendileri iken, 19. yüzyıl başlarında Girit'in ekonomisini ayakta tutanlar adadaki birliklerin sandıklarından kredi alan esnaf ve tüccarlardı. Peki bu insanlar hakkında gerçekte neler biliyoruz? Bu makalede, yeniçerilerden birkaçının hayatlarından kesitler sunmaya ve yeniçeri ağları çerçevesi içinde faaliyetlerini yürütenleri kavrayışımızı derinleştirmeye çalıştık. Mevcut literatürdeki eksikliğin altını çizerek mektup gibi alternatif kaynakların araştırmada nasıl önemli rol oynayabileceğine dikkat çekmeye çalıştık. Bunu yaparken, birinci şahıs anlatıları ile resmi kaynakların bir arada değerlendirilmesinin bu ağların yapıtaşlarını, yani İstanbul ve Osmanlı eyaletlerindeki toplumsal dokunun büyük kısmını oluşturan sıradan Müslümanları daha iyi anlamamıza yardımcı olabileceğini göstermeye çalıştık.

EKLER

I. YUNANİSTAN DEVLET ARŞİVLERİ, DENİZ MAHKEMESİ KOLEKSİYONU, DOS-
YA 8A, No: 38

Ön Sayfa

Bi-mennihi te‘âlâ.

Hâlâ bu mektûb Girid adasında devletlü veliyyü’n-ni‘am Lütfullâh Paşa efendimizin dâ‘ire-i devletlerinde mukîm elli dokuzun Civelek Osmân vusûl bula her kim bu mektûbu mahâlline ederse vusûl ana şefa‘ât eylesün rûz-ı cezâda hazret-i Resûl.

Bedûh.

[Bölü]k 59

Arka Sayfa

Hüve.

Bu tarafda ‘atûfetlü ağamız Boşnak İsmâ‘îl Ağa ve hânesi tarafı hâssa selâmlar ederler ve karındaşımız Mahmud sıhhat üzere selâmlar edüb hatırınızı su‘âl eder.

Sa‘âdetlü meveddetlü mekremetlü cân-berâber karındaş-ı vâlâ-şânım ‘Osman Ağa hazretlerinin huzûrlarına kemâl-i muhabbet-i derûn üzere selâmlar ve duâlar olunub hâl ü hâtırları suâl ve istifsâr olunduğu siyâkında nümûde-i muhibbânemiz oldur ki bunca müddetden berü çend satır olsun haber-i âfiyetinize dâ‘ir mektûbunuza nâ‘il olamadığımdan kemâl-i fikri ü endişemi mûcib beher gece ta be-sabah gözlerime uyhu harâm olmaktadır. Zirâ Girid cezîresinin Rum millet-i menhûsesinden ihtilâlîve ceng ü cidâl üzere olduğunuz haber-i muvahhişler dahi istimâ‘ olundukça mûceb-i hâtır-hırâş olmuştur. Amân canım karındaşım böyle hengâmda mektûbunuzu eksik edecek vakitler değildir ve bizim senin ile mukâvele ve mu‘âhedemiz

böyle miydi? Hoş imdi hemân Rabbim te'âlâ vücûdunuzda âfiyet ve 'ömür-
lerimize berekât erzân edüb an-karîbi'z-zamân hayırlusuyla mülâkâtımızı
müyesser ve ihsân eyleye, âmîn. Ancak benim karındâşım lütf ve ihsân
buyurub mektûbumuz vusûlünde nerede olduğunuzu ve hâl-i şânınızı
peyder[pey] tahrîr ile hayır du'âya mazhar ve bu karındaşınızı mesrûr-ı evfer
buyurmanız gâyetü'l-gâye niyâz-kerde-i muhibbânemizdir.

Fî 7 Cemâziyülevvel-i sene [1]240.

Esseyid Süleymân 1233

Hâlisü'l-fuâd karındaşınız Süleymân [bölü]k 59.

Ön Sayfa
(*Üst Kısım*)

Bi-mennihi te‘âlâ.

Hâlâ bu mektûb Âsitâne’de Bal Kapanında mukîm sa‘âdetlü meved-
detlü birâder-i e‘azz-ı ekremim sultânım Odabaşızâde Dervîş ‘Alî Efendi
hazretlerine vusûl ola. 8 6 4 2 (bedûh).

14 c[emâ‘at]. 6 B 14 (?)

(*Alt Kısım*)

Harârlar Muytafoğlu Dervîş Ağa’nın reca (?) ‘arzasında (?) zikr olun-
muşdur bilesiz ona göre âhz buyurasız.

Arka Sayfa
(*Üst Kısım*)

Hüve.

(*Sağ Kısım*)

Sa‘âdetlü meveddetlü birâder-i e‘azz-ı ekremim sultânım ‘Alî Efen-
di hazretleri, hemvâre mesned-i ümm-i ömr ve sa‘âdet ve mazhar-ı nûr-ı
tevfikât-ı cenâb-ı rabbü’l-‘izzet buyurulmak da‘vâtısiyâkında gâyetinde
muhibbânemiz budur ki benim dâver-i vâlâ-şânım sultânım hazretleri
bundan akdem irsâl buyurulan beş varil uskumru balığı gelüb vusûl ve tah-
rîriniz üzere sebr üzerealtmış kuruşa beher yükünü fûrûht eyledik. Ancak
elli uskumru noksân gelüb zîrâ ihrâc eylediğinde rahat bağub nişânlar belli
değildir. Şayet varil riş olmuşdur. Böyle ma‘lûm-ı şerîfiniz olsun ve tarafı-
nıza kıyâm ve müterâhî olan Rusyalu kapudan Antonyo martıgasıyla beş

‘aded harâr, bu beş derûnunda on üç bıçak eski olarak irsâl olunmuşdur. Vusûlünde âhz ve mezkûr bıçakları ustaya verüb derûn beş cedîd bıçak yaptirasız (?) ve ne mikdâr ziyâde çalık ve (?) üstâdiye verirsiniz. Bu tarafda tahrîr ve kangı mahall istediğiniz havâle buyurub edâ olunur efendim ve bizlere tahrîr buyurdunuz ki mebâliği yedimizde dursun hemân ne kadar ise sultânıma bildirelim. Bu def’a hesâbınız bâlâda zikr olunmuşdur nazar buyurasız efendim ve irsâl eylediğiniz hedâyâ uskumru balığı her birini mahalline teslim eylemişim elimde olmayasın (sic: olmasın) sultânım hemân bundan böyle tarafımızı köşe-i hatırdan ferâmûş buyurmamaları arzu-yı hulûsânemizdir efendim.

Fî Ş[a‘bân]-ı sene [1]240.

Bende Muradoğlu İbrâhîm, Kandiye.

(Sol Kısım)

Bizlerde olan mebâliğiniz beyânıdır:	kuruş	para
Birâderiniz iryal 410, para 27 çil para üç yüz kırk:	278 kuruş	20 para
Tohum hesâbından:	51 kuruş	30 para
Navlûndan hissenize:	136 kuruş	00 para
	466 kuruş	10 para
Dakîk hesâbından:	411 kuruş	19 para
	877 kuruş	29 para
Uskumru hesâbından:	300 kuruş	
Masârifini tenzîl:	49 kuruş	23 para
	250 kuruş	17 para
	Cem‘an yekûn:	
	877 kuruş	29 para
	250 kuruş	17 para
	1128 kuruş	06 para

Boş harârların üzerinde üç nokta kırmızı boya ile vardır bilesiz.

KİŞİSEL DÜNYALAR, AİDİYETLER VE TOPLUM: İSTANBUL'DA YENİÇERİLERİN VE AİLELERİNİN VASIYETLERİ (1750-1826)

GİRİŞ: VASIYETLER VE YENİÇERİLER

Davudpaşa Mahkemesinin başkâtibi İmamzade Hafız Mehmed Salim Efendi 11 Mart 1824'te, mahkeme ile aynı ismi taşıyan mahal-
lede ikamet eden yeniçeri ocağının eski sekbanbaşısı¹ Selim Ağa bin Abdullah'ın evine davet edildi.² Ölümle arasındaki mesafenin kısaldığını hisseden Selim Ağa'nın kayıt altına alınmasını ve son nefesini verdikten sonra yerine getirilmesini arzu ettiği önemli hususlar vardı. Selim Ağa, başkâtibin ve şahitlerin huzurunda eşi Ümmügülsüm'ü vasisi olarak atadığını belirtti. Artık öbür aleme (dâr-ı bekâ) intikal etmesini takip eden zamanlarda yapılmasını istediği şeyleri gönül rahatlığıyla sıralayabilirdi. Ümmügülsüm, bir vasi olarak her şeyden önce eşinin terekesinin kontrolünü eline alacak ve cenazesinin teçhiz, tekfin ve defin işlemleriyle ilgilenecekti. Bunun için 100 kuruş harcayabilirdi. Sıranın borç ve alacaklara gelmesi için 200 kuruşluk mehrini (mehr-i müeccel)³ beklemeden kenara ayıracaktı.

Önemli bir makamı işgal ediyor olması Selim Ağa'ya sadece yeniçerilerle değil farklı toplumsal ve iktisadi gruplarla ilişki geliştirme imkânı sunmuştu. Konumunu ocağın parasal kaynaklarına daha rahat ulaşmak için bir araç olarak kullandığından şüphe duyulmamalıdır. Alacaklı olmak-

1 Yeniçerilerle ilgili olarak bölümde geçen tanımlama, unvan ve lakaplar için şuraya bakılabilir; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK Yayınları, 1988).

2 Mahkeme görevlilerinin özellikle hasta ve yaşlı kişilerin evlerine/yaşadıkları yerlere/hanlara gidip vasiyetlerini orada kayıt altına almaları oldukça yaygındı. Toplumun üst katmanlarına mensup kadınlar da vasiyetlerini mahkemeye gitmeden düzenleme eğilimindeydi. Bununla birlikte vasiyetlerin mahkemenin dışında düzenlenmesi ve kayıt altına alınması genel olarak yaygın bir gelenektir. Bunun muhtemelen vasiyetlerin bireyleri aşan toplumsal yönleriyle yakın bir ilgisi vardı. Kayıtlar, vasiyete konu olan kişi ve kurumları temsil edenlerin de zaman zaman vasiyetin yapıldığı mecliste hazır bulunduklarını haber vermektedir.

3 Osmanlı pratiğinde mehr-i müeccel genellikle boşanma ya da ölümle birlikte gündeme gelirdi. Kadın öldüğünde mehir mirasçılara kalırdı. Daha fazla detay için bkz. Leyla Kayhan Elbirlik, *Negotiating Matrimony: Marriage, Divorce, and Property Allocation Practices in Istanbul, 1755-1840*, doktora tezi (Harvard University: 2013), 193-213.

tan ziyade borçluydu. Sabık Şakirdler Halifesi Memiş Efendi'ye 600, Ocak Kalemnin Baş Halifesi Hacı İshak Efendi'ye 325, ocağın 32. sekbanlarının “nukûd-ı mevkûfesine (mekuf nukûduna/para vakfına)” 150, aynı şekilde Orta Camii mevkuf nukûduna 1100, ocağın bezirgânına 1834 ve sadece ismen zikredilen Yahya Efendi'ye 130 kuruş borcu vardı.

Selim Ağa'nın zikrettiği (ve etmeyi unuttuğu) borçları tasfiye edildikten sonra geriye kalan terekesinin üçte birlik kısmı kenara ayrılacak ve bununla vasiyeti⁴ yerine getirilecekti. Vasiyeti uzun bir listeden oluşuyordu. Kılmadığı namazları, tutmadığı oruçları ve bozduğu yeminlerinin kefareti olarak 215 kuruş ayrılacak ve yoksullara (fukâra-i müslimin) dağıtılacaktı. Vefatının gecesi “hatm-i şerif” okunacak, bundan hasıl olan sevap ruhuna bağışlanacak, okuyanlara 40 kuruş eşit şekilde taksim edilecekti. Her biri 60 kuruş değerinde üç Mushaf-ı Şerif (Kuran) alınacak ve “müstahak” kimselere verilecekti. 30 kuruş ile helva pişirilip (tabh-ı helva) fakirlere yedirilecek/dağıtılacak, mezarının tamirine 250 kuruş harcanacaktı. Hizmetinde olan ve vasiyetin yapıldığı mecliste hazır bulunan çukadarı Ahmed Dai'ye 100 kuruş, yine hizmetinde olan Çukadar Molla Hüseyin'e 30 kuruş ve Berber Hacı Osman Ağa'ya 30 kuruş verilecekti. Uzun boylu, açık kaşlı, Müslüman ve “zenciye” cariyesi ölümünden kırk gün sonra azat edilecek ve kendisine 250 kuruş nakit para ile terekenin üçte birlik kısmından, tümü kayıt altına alınan, farklı cinslerde minder, yastık, oturak, döşek, yorgan, çarşaf, sahn, tencere, tepsi, leğen ve çorba tası gibi çeyiz niteliğinde eşyalar verilecekti. Yoksul ve yetim çocuklar da unutulmamıştı. 100 kuruşluk kumaş alınıp onları sevindirecek elbise yapılacaktı. Ümmügülüm, eş ve vasiye olarak terekenin üçte birlik kısmından geriye kalanı uygun gördüğü şekilde harcayacaktı. Ayrıca, mehrinin yanında, terekenin vasiyetin dışında kalan üçte ikilik kısmından payına düşen dörtte birlik (rub') miras hakkını da alacaktı.⁵ Selim Ağa, vasiyetinin gereklerini yerine getirmeyi eşine havale etmişti. Ancak vasiyetinin akıbetine dair içinde hiçbir endişe kalsın istemiyordu. Bu nedenle vasiyle yetinmeyecek, Süleyman

4 İslam hukukunda vasiyet için bkz. Abdüsselam Arı, “Vasiyet,” *DİA* 42 (2012): 552-555; David S. Powers, “The Islamic Inheritance System: A Socio-Historical Approach,” *Islamic Family Law*, haz. Chibli Mallat ve Jane Connors (Londra: Graham and Trotman, 1993), 11-29.

5 İslam miras hukuku için bkz. Joseph Schacht, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: Oxford University Press, 1982), 169-174; Powers, “The Islamic Inheritance System,” 11-29.

Efendi adındaki birini de nazır olarak atayacaktı. Süleyman Efendi, vasiyetin gereklerini yerine getirmek konusunda Ümmügülsüm'e yardımcı olacak, onu yönlendirecek ve gerektiğinde kontrol edecekti.⁶

Selim Ağa, vasiyetini kayıt altına aldırmasını takip eden birkaç ay, belki birkaç gün içinde vefat edecektir. Kayıtlara girmesinden üç ay sonra, 10 Temmuz 1824'te, bu defa eşi Ümmügülsüm mahkemenin aynı kâtibini davet edip kendi vasiyetini yaptığında "sabık sekbanbaşı merhumun hali-lesi" olarak anılacaktır.⁷ İçerik olarak epey zengin olmakla birlikte Selim Ağa'nın yaptığı vasiyetin kurgusu, dili ve yapılacakların hiyerarşisi/sırası bakımından dönem boyunca mahkeme defterlerine kaydettirilen sayısız vasiyetten hiçbir farkı yoktu. Mahkeme kâtiplerine yol gösteren sakk mecmualarının rehberliği diğer hususlarda olduğu gibi vasiyetlerin de kaleme alınmasında, zaman zaman can sıkıcı boyutlara varan, standart bir dilin, kurgunun ve ölçünün üretilmesini sağlamaktaydı.⁸

Standart bir vasiyet birkaç aşamadan geçilerek üretiliyor, hiyerarşik bir düzen takip ediliyordu. Buna göre öncelikle vasiyette bulunan kişinin ismi, işi ve zaman zaman mensubiyetleri kayıt altına alınıyor ardından kimi vasi seçtiğine geçiliyordu. Vasi, vasiyet sahiplerinin ölümlerinden sonra yapılmasını istedikleri şeyleri yerine getirmekle yetkilendirdikleri kişiydi.⁹ Bunun kadın olmasının önünde engel yoktu. Ölümden sonra geçerli olacak bir düzenleme olmakla birlikte kişiler genellikle hangi nedenlerle vasiyette bulunduklarını belirtme ihtiyacı hissedebiliyordu. Ancak bu bir zorunluluk değildi. Savaş, yolculuk, yaşlılık ve hastalık gibi insanları ölüme yaklaştıran ya da öyle düşünmelerine yol açan birçok sebep vasiyette bulunmanın

6 İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İMŞSA), Davudpaşa Mahkemesi Sicilleri (DS) 79, v. 55a/1 (10 R 1239/11 Mart 1824).

7 İMŞSA, DS 80, v. 39a/2 (13 Za 1239/10 Temmuz 1824).

8 Sakk mecmuaları için bkz. Süleyman Kaya, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: *Sakk Mecmuaları*," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, no. 5 (2005): 379-416. Mecmualardan vasiyet örnekleri için bkz. Yusuf Ziyaeddin Efendi, *Câmiu Envâri's-Sukûk ve Lâmiu'z-Ziyâi li-Zevi's-Şukûk (Sakk-ı Cedîd)* (İstanbul: Dâru't-Tibaati'l-Âmire, 1284), 448-451; Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Sakk-ı Şânizade* (İstanbul: Dâru't-Tibaati'l-Âmire, 1284), 518-530; *Mecmua-i Sakk-ı Mahkeme-i Mahmud Paşa* (İstanbul: İBB Atatürk Kitaplığı, Yazma, K0139), 8b, 14a. Ginio da kayıtların standart dilinin kişilerin seslerini duymayı zorlaştırdığına değinmiştir, Eyal Ginio, "'Every Soul Shall Taste Death:' Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century Ottoman Salonica," *Studia Islamica* 93 (2001): 118.

9 Mustafa Öz, "Vasi," *DİA* 42 (2012): 546-547.

gerekçesi olabiliyordu. Vasiyetin neden yapıldığı kayıt altına alındıktan sonra cenaze masrafları için terekeden ayrılacak miktar tespit edilir, borçlar ve alacaklar sıralanırdı. Tüm bunlar yapıldıktan sonra mirasın/terekenin geriye kalan üçte birlik kısmı vasiyete ayrılırdı. İslam hukukuna göre mirasın ancak üçte biri vasiyete konu olabiliyordu. Vasiyet sahipleri, ölümlerinden sonra yapılmasını istedikleri hususları sıraladıktan sonra isterlerse vasiye yardımcı olacak ve duruma bağlı olarak onu denetleyecek bir nazır tayin edebilirlerdi.¹⁰ Osmanlı toplumunda özellikle kadınların vasi olarak atandıkları vasiyetlerde nazırlara daha çok rastlanmaktadır. Mahalle camisinin imamı gibi tanındık kişiler arasından seçilen nazırların buradaki konumu denetimden ziyade yol göstermek, fikir vermek ve yardımcı olmaktı.

Vasiyetin kimlere yapılabileceği meselesi İslam hukukçuları arasında tüm boyutlarıyla tartışılmıştır. Konu ihtilaflı bir mesele olsa da genel kanaat mirasçı konumundaki kişilere vasiyette bulunulmasının uygun olmadığı yönündedir. Bunun dışında kalan kişi (ve kurumlar) vasiyete konu olabilir, ondan pay alabilirlerdi.¹¹ Böyle bir kanaatin gelişmesiyle mirasçılar arasında denge gözetilmesinin gerekliliği arasında sıkı bir ilişki vardı. Ne var ki istenildiğinde dengeyi bozmanın oldukça kolay ve farklı yolları bulunuyordu. Hibe¹² bunların başını çekiyordu. Bir malın sahibi hayattayken “karşılıksız” bir şekilde “temliki” anlamına gelen hibeden farklı olarak ölümden sonra geçerli olacak olması vasiyetten her an vazgeçilebileceği anlamına geliyordu. Dolayısıyla vasiyette bulunan kişi, hibenin aksine, malı üzerindeki tasarruf hakkını ölünceye kadar korumaya devam ediyordu. Kişiler vasiyetleri yaptıktan sonra yoksullaşabilir ya da beklenmeyen gelişmelerden dolayı geri adım atabilirlerdi. Galata’da ikamet eden ve tellaklık yaparak geçimini sağlayan Şerife Nefise, 28 Aralık 1789’da borcunu gerekçe göstererek vasiyetinden vazgeçecektir.¹³ Benzer bir adım 1782’de meydana gelen ve Suriçi’nde büyük tahribata yol açan “hârik-i kebir”de¹⁴ malvarlığını kaybeden Hacı Emine

10 Mehmet Genç, “Nâzır,” *DİA* 32 (2006): 449-550.

11 Arı, “Vasiyet,” 552-555.

12 Ali Bardakoğlu, “Hibe,” *DİA* 17 (1998): 421-426.

13 İMŞSA, Galata Mahkemesi Sicilleri (GS) 499, v. 46a/3 (10 R 1204/28 Aralık 1789).

14 Derviş Efendi-zâde Derviş Mustafa Efendi, *1782 Yılı Yangınları*, yay. haz. Hüsamettin Aksu (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994); Kenan Yıldız, “1782 İstanbul Yangını: Kadı Sicillerinden Tespit, Çıkarım ve Yo-

tarafından atılacaktır. Ancak Hacı Emine vasiyetinden tamamen vazgeçmek yerine onu daha mütevazı ölçütlerde yeniden düzenleyecektir.¹⁵ Sefer hazırlıkları yapan Bolulu Kahveci Ömer Beşe ise geri dönmeme ihtimalinin kendisini içine sürüklediği umutsuzlukla 10 Mart 1788'de hazırlattığı vasiyetinden, üç buçuk yıl sonra İstanbul'a sağ salım geri döndüğünde, artık ihtiyaç kalmadığını düşünerek vazgeçecektir.¹⁶ Vasiyeti değiştirmek ya da tamamen iptal etmek için tıpkı Ömer Beşe'nin yaptığı gibi herhangi bir gerekçe sunmak gerekmiyordu. Toplum (ve hukuki normlar) vasiyeti nihai bir söz olarak düşünmüyor; bunu geliştirilebilir, yeniden düzenlenebilir ve hatta vazgeçilebilir bir ilişki biçimi olarak görüyordu. Burada önemli olan vazgeçilen ya da yeniden düzenlenen bir vasiyette kendine yer bulmuş, bu nedenle bir beklenti içinde olan kişilerin (ve kurumların) ne düşündüğü, nasıl tepki gösterdiğiydi. Kayıtlar bu konuda ölüm sessizliğine sahip olsa da muhtemelen vasiyeti yapanlar yeni kararlar aldıklarında onların yaşadığı hayal kırıklığını telafi edecek adımları da atıyordu.

18. yüzyılın ortalarından yeniçeri ocağının lağvedildiği 1826'ya değin İstanbul'daki birkaç mahkemenin kayıtlarına dayanan bu bölüm geride bıraktıkları vasiyetler üzerinden yeniçerilerin ve ailelerinin bireysel dünyalarına, aidiyetlerine, hayırseverlik eğilimlerine ve toplumsal ilişkilerine ışık tutmaya çalışmaktadır. Bunu yapmaya başlamadan önce konuyu uygun bir zeminde tartışmaya katkı sağlayacak birkaç hususu en baştan belirtmekte yarar bulunmaktadır. Birincisi, öncelikler, algılar ve hayırseverlik eğilimleri bakımından yeniçeriler ile toplumun diğer kesimlerinin vasiyetleri arasında belirgin farklar yoktu. Farklı iktisadi katmanlara, sosyal ve coğrafi kökenlere mensup yeniçerilerin¹⁷ ve ailelerinin vasiyetleri, içinde yaşadıkları toplumun eğilimlerini takip ediyor ve güçlü bir şekilde yansıtıyordu. Kişilerle toplumun etkileşiminin bir ürünü olan vasiyetler konusunda inançların, dönemsel yaşam pratiklerinin ve toplumun ihti-

rumlar," *Osmanlı İstanbulu: II. Uluslararası Osmanlı İstanbul Sempozyumu, Bildiriler*, haz. Feridun M. Emece ve diğerleri (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014), 707-722.

15 İMŞSA, DS 1, v. 68b/5 (Selh-i Ca 1197/3 Mayıs 1783).

16 İMŞSA, DS 10, v. 51a/2 (2 C 1202/10 Mart 1788); DS.17, v. 46b/5 (5 M 1206/4 Eylül 1791).

17 Bu çerçevede bir özet için bkz. Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 191-226.

yaşlarının altyapısını oluşturduğu geniş bir toplumsal mutabakat olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

İkincisi, birinci hususun devamı olarak, bireysel arzuları ve toplumsal beklentileri harmanlayan vasiyetler yeniçerilerin farklı sosyal, kültürel ve iktisadi tabanlara yaslanan kimliklerinin çeşitliliğini yansıtırken, güçlü bir aidiyet duygusuyla bağlı oldukları ocak ile aralarındaki ilişkinin boyutları ve nitelikleri hakkında da bir fikir sunmaktadır. Kurumsallaşmış gelir kaynaklarına dayanan yeniçeri ocağının, bireysel arzuları ve toplumsal beklentileri ön plana çıkaran yeniçerilerin ve ailelerinin vasiyetlerinde hiçbir zaman güçlü bir karşılığı olmayacaktır. Ocağın, yeniçerilerin vasiyetlerinden yararlanan bir kurum olarak kayıtlara girmesi nadiren gerçekleşiyordu. Bunun, ilerleyen başlıklar altında değinilecek, yeniçeriler ile mensubu oldukları ocak arasındaki maddi ilişkilerin karşılıklı çıkarları kollayan daha kurumsal boyutlarda seyretmesiyle yakın bir ilgisi olmalıydı. Benzer bir durumu esnaflarla loncalar arasındaki ilişkide de gözlemlemek mümkündür. Esnafların vasiyetleri, tıpkı yeniçeriler gibi, mensup oldukları loncaları dışlamıyordu ancak sıklıkla anmaya da can atmıyordu. Yeniçerilerin vasiyetleri herkes gibi aynı sokağı, mahalleyi ve kenti paylaştıkları hemşerilerinin kaygılarına, beklentilerine ve umutlarına ayna tutarken çok kimlikli dünyaları hakkında da ipuçları sunmaktadır. Vasiyetler konusundaki bu “aynılık/sıradanlık” başlı başına kıymetli olup yeniçerilerin dünyasını kavramanın ancak ocak ve askerlikle ilintili kimliklerinin ötesine geçilmesiyle mümkün olabileceğini de hatırlatmaktadır.¹⁸

Üçüncüsü, askeri sınıfa mensup olmaları yeniçerilerin tereke ve vasiyetlerini hassas bir mevzuya dönüştürüyor, devletin sık sık müdahil olduğu bir tartışma alanı ürettiyordu. Erken dönemlerden itibaren çıkarılan ve belli aralıklarla tekrarlanan emir ve fermanların yanı sıra pratikte vuku bulan anlaşmazlıklar meselenin müzmin bir sorun kaynağı olarak varlığını sürdürdüğünü ortaya koymaktadır.¹⁹ 1754 Kasım’ında İstanbul’daki belli

18 Yeniçerilerin İstanbul’daki iktisadi ve toplumsal rolleri/işkileri için bkz. Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (Binghamton University: 2006), 32-95; Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (McGill University: 1981), 49-66, 77-85.

19 Naime Yüksel Kayaçağlayan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Roller: İstanbul Örneği*, doktora tezi (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi: 2018), 95-102,

başlı kadılık ve naipliklere gönderilen fermanda bilinen bir varisi olmadan ölen yeniçerilerin (ve onlara tabi askeri sınıflara mensup diğer grupların) terekeleri üzerinde yapılan ve beytûlmala zarar veren manipülasyonların önlenmesi gerektiği üzerinde durulacaktır.²⁰ Veraset, vekalet ve vesayet gibi iddialarla ölmüş yeniçerilerin terekelerinde hak talebinde bulunan kişilerin çevirdiği entrika ve hilelere değinen fermanda, bu tür iddia ve davaların beytûlmal emini ve askeri kassamlar tarafından yetkilendirilecek kişilerin hazır bulunmasıyla görülmesi gerektiği, aksi durumlara itibar edilmemesi emredilecektir. Konunun belli mahkemelere havale edilmesi devletin süreci kontrol etmeye dönük arzusunu yansıtıyordu. Ancak bu hususlarda yeterince başarı sağlandığı ve ifade edilen suiistimallerin önüne geçilebildiği söylenemez. Zira, bu bölümün ilgi alanının dışında kalsa da özellikle maruf bir varisi olmadan yaşama veda eden yeniçerilerin terekeleri (ve yaptıkları vasiyetler) eskiden olduğu gibi konuşulmaya, tartışılmaya devam edilecektir.²¹

Dördüncüsü, üçüncü hususa bağlı olarak, mirasçısı ya da yakın akrabaları olmayan kişiler açısından vasiyette bulunup terekenin en azından bir kısmını kontrol etmek ve onun nereye gideceğini belirlemek son derece makul bir refleksti. Fatih Bozkurt, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk üç çeyreği arasında kentin maddi kültürünün dönüşümünü ele aldığı çalışmasında yakın akraba sahibi olmamalarının vasiyette bulunanların çoğunluğunun ortak özellikleri olduğunu tespit etmiştir.²² Yalnız buradan yola çıkarak mirasçısı olmayan yeniçerilerin vasiyette bulunmaya daha yatkın olduğu tespitini yapmak için acele edilmemelidir. Kayıt altına alınması bir gereklilik olmamakla birlikte yeniçeri vasiyetlerinin hatırı sayılır bir kısmında mirasçılardan bahsediliyor, terekenin vasiyete ayrılan üçte birlik kısmından geriye kalanın onların arasında paylaştırılacağı belirtiliyordu. Miraslarının ailelerine ulaştırılmasını arzu eden özellikle taşra bağlantılı yeniçeriler vasiyetlerinde

265; Abdulkasım Gül, *18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, doktora tezi (Atatürk Üniversitesi: 2020), 752-761.

20 İMŞSA, Bab Mahkemesi Sicilleri I 205, 92b/2 (Evasat-ı S 1168/26 Kasım-5 Aralık 1754).

21 Varissiz ölen yeniçerilerin terekeleri 10000 kuruştan az ise ocağa kalır, fazlası beytûlmala devredilirdi. Bkz. Said Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994), 92-94.

22 Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, doktora tezi (Sakarya Üniversitesi: 2011), 134.

mirasçılarını yaygın olarak anıyorlardı. Diğer taraftan mirasçısı/yakın akrabası olmayan kişilerin miraslarını kontrol etmenin hibe gibi vasiyetten daha etkili yöntemleri vardı. Vasiyetler bir yönüyle elbette kişilerin öldükten sonra dahi mirasları üzerindeki kontrollerini sürdürmeye devam etme çabalarını yansıtıyordu. Ancak konuyu yalnızca mirasçılar ve mirası yönetme arzusu üzerinden anlamaya çalışmak vasiyetlerin, kişilerin yaşamlarının erken dönemlerinden itibaren büründükleri kimliklerini ve çevrelerini kucaklayan samimi doğasına haksızlık olacaktır.

KAYNAKLAR, VERİLER, TERMİNOLOJİ

İstanbul'da vasiyette bulunmak toplumun tüm kesimlerinde yaygın bir pratikti. Bozkurt, incelediği terekelerin üçte birinin vasiyet ihtiva ettiğini tespit etmiştir.²³ Vasiyette bulunmak ile iktisadi güç arasındaki ilişki zayıftı. Azat edilmiş köleler, bir han odasında ölmeyi bekleyen bir yolcu, neredeyse geride bırakacak hiçbir şeyi olmayan basit bir gündelikçi bile farklı kaygı ve beklentilerle vasiyette bulunmayı ve bunu kayıt altına aldırmayı arzu edebiliyordu. Bununla birlikte kayıtlara yansıyan vasiyetlerin büyük bir bölümü Müslümanlar tarafından yapılmıştır. 1750 ile 1826 tarihleri arasında araştırmaya konu olan İstanbul mahkemelerinde kayıtlara girmiş 963 vasiyetin 942'si farklı kültürel, sosyal ve iktisadi arka planlardan gelen Müslümanlara aitti.²⁴ Vasiyetlerin yalnızca 21'i gayrimüslimlere aittir. Ermeni ve Rumların çoğunluğunu oluşturduğu bu grubun neredeyse tümü erkeklerden müteşekkildi. Bunlar arasında imparatorluğun Yahudi cemaatlerine mensup kimse yoktu.

23 Bozkurt, *Tereke Defterleri*, 134.

24 Metindeki sayısal verilerin tümü İstanbul mahkemelerine ait şu defterlerden üretilmiştir: İMŞSA, Ahi Çelebi Mahkemesi Sicilleri (AS) 185, 187, 188, 190, 212, 214, 216, 217, 220, 222, 225, 226, 228, 230, 231, 233, 234, 240, 243, 247, 250, 251, 253, 255, 256, 259, 260, 262, 263, 267, 274, 276, 281, 283, 287, 289, 301, 304, 313, 343, 360, 369, 372;

İMŞSA, BS 195, 196, 199, 200, 205, 206, 208, 210, 274, 326, 339;

İMŞSA, DS 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83;

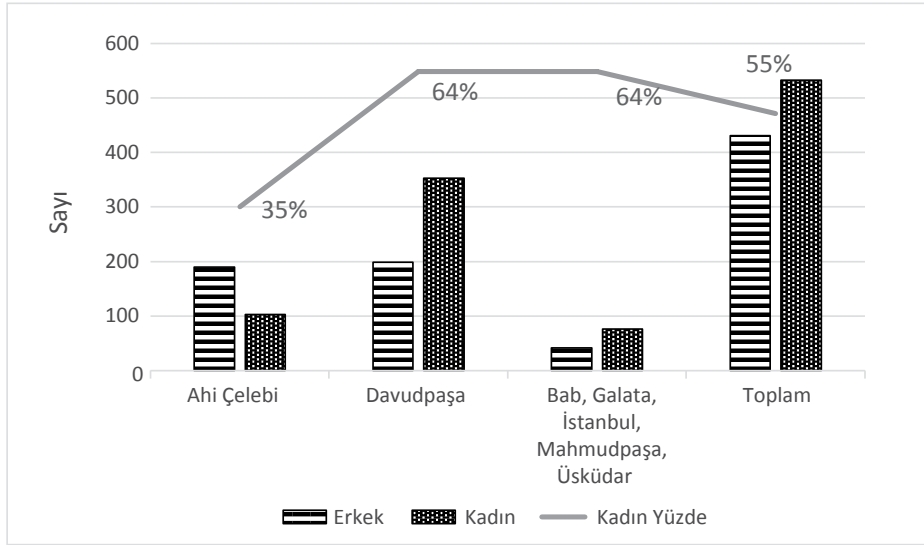
İMŞSA, GS 412, 541, 542, 546, 547, 551, 552, 594, 595, 653;

İMŞSA, İstanbul Mahkemesi Sicilleri (İS) 79, 80;

İMŞSA, Mahmudpaşa Mahkemesi Sicilleri (MS) 62;

İMŞSA, Üsküdar Mahkemesi Sicilleri (ÜS) 540, 543.

Grafik I. İstanbul’da vasiyette bulunan kadınların ve erkeklerin sayı ve oranları (1750-1826)

İstanbul’a yolu düşen, geçici ya da sürekli olarak burada ikamet eden gayrimüslimlerin vasiyetlerini kayıt altına aldırılmalarının, istedikleri bir cenaze merasimine sahip olma arzusunun yanında terekelerinin ailelerine ulaştırılmasını sağlamaya dönük anlaşılabilir amaçları vardı. Bu eğilim taşra kökenli yeniçeriler ve genel olarak Müslüman vasiyet sahipleri arasında da mevcuttu.²⁵ Ölülerini ve cenazelerini tarif etmek üzere kullanılan “hâlik” ve “lâşe” gibi ayırt edici ve aşağılayıcı tanımlamalar²⁶ dışında gayrimüslimlerle Müslümanların vasiyetleri arasında şekil bakımından belirgin bir fark yoktu. İçerikteki farklılaşma çoğunlukla hayırseverliğin kimlere yöneldiği meselesinde düğümleniyordu. Müslümanların vasiyetlerindeki Mekke ve Medine fukarasının yerini gayrimüslimlerde Kudüs fukarası; (Müslüman) yoksulların yerini de mensubu oldukları kilisenin ve cemaatin yoksulları alıyordu. 10

25 İMŞSA, AS 185, v. 81b/4 (5 N 1164/28 Temmuz 1751). Ginio, “‘Every Soul Shall Taste Death’,” 124.

26 Mahkemelerin gayrimüslimlere yönelik diline ilişkin olarak bkz. Yahya Araz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kişiler ve Cemaatler Arası İlişkilerin ‘Dil, Söylem ve Sembol’leri,” *Doğu Batı*, 51 (2009-2010): 159-177.

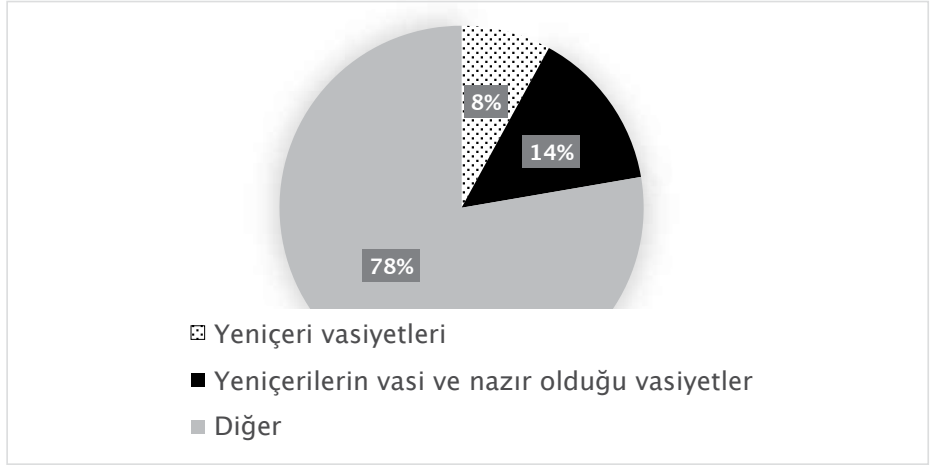
Nisan 1802'de vasiyetini kayıt altına aldırın İstamati oğlu İskerlet'in yardımları İstanbul'da ikamet ettiği Balat, kişisel inanç dünyasında müstesna bir yer tutan Kudüs ve büyük bir ihtimalle memleketi olup gönül bağı duyduğu, hasretini çektiği Sakız'ın kiliseleri ve Hristiyan fukarası arasında bölünecektir.²⁷

Müslüman kadınların kayıtlara giren vasiyetlerdeki oranları gayrimüslim kadın ve erkeklerin aksine son derece yüksekti. Ticari faaliyetleriyle ön planda olan, han ve işyerleriyle meşhur bölgelerde erkeklerin, konutların yoğun olduğu yerlerde ise kadınların vasiyetleri ağır basıyordu. Bu farklılık dönem boyunca Ahi Çelebi ve Davudpaşa mahkemeleri üzerinden kolaylıkla takip edilebilir. Osmanlı dünyasında kadınların toplumsal ve iktisadi yaşama katılımları ve kendilerini temsil etme ve anlatma konusundaki becerileriyle ilgili çalışmaların²⁸ sunduğu veriler, vasiyetlerdeki etkinliklerini kısmen de olsa açıklayabilecek niteliktedir. Yaptıkları hibelerle birlikte kadınların vasiyetleri varlıklarını idare etme konusundaki hünelerinin iyi bir göstergesidir. Bunun yanında kadınların muhtemelen cenaze merasimlerine yönelik daha büyük kaygıları bulunuyordu. En azından şimdilik bu yoruma sığınmak akıllıca olur. Özellikle yalnız ve çocuksuz kadınlar cenaze merasimleriyle ilgili düzenlemeleri önceden yaparak sahipsiz kalma endişelerini teskin ediyor olmalıydı. Birçok kadının vasiyeti sadece cenazelerinin nasıl kaldırılacağı, nereye defnedileceği, cenazeye katılanlara ve dua edenlere hangi ihsanlarda bulunulacağı gibi hususlarla sınırlıydı. Akrabaları/yakınları olanlar dahil, kadınlar, ölümü takip eden ritüeller ve defin işlemleri konusunda oldukça duyarlıydı. Mesela Suriçi'nde Ali Fakih Mahallesi'nde ikamet eden ancak öldüğünde Üsküdar'a defnedilmek isteyen Şerife Naile, 13 Şubat 1802'de kayıt altına aldırıldığı vasiyetinde cenazesinin karşıya taşınma masraflarını dahi planlayacaktır. Kayık masrafı olarak kenara ayırdığı on kuruş önemsizdi belki lakin onun için endişelerini giderip huzura kavuşması adına planlaması gereken bir

27 İMŞSA, İS 79, v. 6b/5 (7 Z 1216/10 Nisan 1802).

28 Şu iki çalışma fikir edinmek için yeterlidir; Amila Buturović ve İrvin Cemil Schick (haz.), *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, çev. Güliz Erginsoy (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007); Madeline C. Zilfi (haz.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).

Grafik II. Vasiyetlerin oransal dağılımı (1750-1826)

ayrıntıydı.²⁹ Bu ayrıntılar aynı dönemde vasiyette bulunan çok az erkeğin aklına gelebilecek ya da endişe edeceği türdendi.

Toplunun diğer kesimlerinde olduğu gibi yeniçerilerin aile çevrelerinde de kadınların vasiyette bulunma ve bunu kayıt altına aldırma eğilimi erkeklerden yüksekti. Bu kadınların vasileri genellikle ocağa mensup akrabalarıydı. Dolayısıyla yeniçeriler kayıtlara yalnızca vasiyette bulunan kişiler olarak girmiyordu. Aynı zamanda ve hatta daha çok eşlerinin, annelerinin, kızlarının ve çevrelerindeki başka kadınların (ve elbette erkeklerin) vasiyetlerinde vasi ve gerektiğinde nazır olarak yer alıyorlardı. Müslümanlara ait 942 vasiyetin 210'unda yeniçerilerin adı geçmektedir. Bu vasiyetlerin 135'inde vasi ve nazır gibi önemli işlevleri yerine getirirken, 75'inde vasiyet sahibi olarak kayıtlara gireceklerdir. Yeniçeriler vasilerini genellikle aile çevrelerinden ve ocaktaki yoldaşları arasından seçiyorlardı. Bir kıyaslama yapılacak olursa, görev yaptıkları camilerin (ve kendilerinin) vasiyetlerde yer almasını ve dağıtılacak ihsanlardan nasiplenmesini arzu eden, bunun için görünür olmalarının gerektiğinin farkında olan imam-

29 İMŞSA, DS 39, v. 9a/2 (10 L 1216/13 Şubat 1802).

ların sahip olduğu etkinlik ve kabul görmüşlük yeniçerilerde yoktu. Ancak akrabalarının yanında vasi ve nazır olarak yer aldıkları vasiyet sahiplerinin sosyal, kültürel ve iktisadi çeşitliliği, biraz klişe tanımlamalarla, toplumun farklı kesimleriyle güçlü ilişkiler geliştirdiklerini, kent yaşamının ön plana çıkan ve bununla anılmalarına sebep olan gürültü ve kavgalarının ötesinde sessiz sedasız akıp giden, sıradanlığı, hüznün ve mutluluğu birlikte kucaklayan bir parçası oldukları gerçeğini desteklemektedir.

Mahkemelerin kayıt altına alınan olayı/hikâyeyi etkilemediği düşünülen ayrıntıları dışarıda bırakma yönündeki tavrı vasiyetlerin kaleme alınmasında da kendini gösteriyordu. Kâtiplerin kayıt tutma alışkanlıkları konusunda kendilerine rehberlik eden sakk mecmualarını dahi kışkırtacak bir pragmatizm sergilemiş ve kelimeleri son derece iktisatlı kullanmış olması kimlerin yeniçeri olduğunu tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Ocağın ileri gelenleri söz konusu olduğunda genellikle vurgulanan yeniçerilik, düşük unvanlılara sıra geldiğinde görmezlikten gelinebiliyordu. Bu durum özellikle beşe unvanlıların ocakla ilişkileri meselesini tartışmalı hale getirmektedir.³⁰ Mevcut örneklerden anlaşılıyor ki, her zaman öyle olmasa da kâtipler önlerine gelen olay ve davaları kayıt altına alırken içeriklerine bağlı olarak değerlendirebiliyordu. Başka durumlarda üzerinde durulmayan ve kayıt altına alınmasına gerek görülmeyen yeniçerilik, ocakla ya da askerlikle ilgili bir gelişme ya da davada vurgulanabiliyordu.³¹ Mesela daha önce ismi geçen Bolulu Kahveci Ömer Beşe'nin yaptığı vasiyetten seferden döndüğünde vazgeçtiğini belirttiği kayıta ne yeniçeri aidiyetine ne de sefere gittiğine dair hiçbir bahis yoktur. Sadece beşe unvanıyla anılmış, Bolulu sıradan bir kahveci olarak kayıtlara geçirilmiştir. Oysa sefere gideceğini belirttiği vasiyetinde

30 Eunjung Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century: Fluidity and Leverage* (Leiden: Brill, 2004), 132-148; Hülya Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town 'Ayntâb in the 17th Century* (Leiden: Brill, 2007), 61-89; Molly Greene, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton: Princeton University Press, 2000), 90-91. Ayrıca Abdulmennan M. Altıntaş'ın bu derlemede yazdıklarına bakmak yararlı olacaktır.

31 Bu derlemede İstanbul esame piyasasını yazan İrfan Kokdaş'ın kayıtları kâtiplerin bu yöndeki tercihlerinin nedenlerini daha iyi kavramaya yardımcı olabilecek niteliktedir. Esame alım satımı nihai olarak bir ocakla ilintiliydi. Bu nedenle ona sahip olanların, alanların, satanların ya da üzerinde hak iddia edenlerin mensubiyetlerinin/unvanlarının kayıt altına alınmasına daha fazla özen gösteriliyordu.

yeniçerilerin 99. cemaatinin kışlasına bir bakır su güğümü vasiyet edecektir.³² Başka örnekler unvan ve aidiyetleri kayıt altına almanın kişilerin beyanlarıyla ya da kâtibin özen ve hassasiyetleriyle ilintili olduğunu ima etmektedir. Mesela 63. cemaatin mevkuf nukûduna 170 kuruş katkıda bulunan Ebubekir Beşe'nin 1 Aralık 1750 tarihli vakfiyesinde, büyük bir ihtimalle buraya mensup olmasına karşın, ocakla bağlantısı üzerinde durulmamıştır.³³ 5 Ağustos 1764 tarihli vasiyetinin içeriğinden rahatlıkla 43. cemaate mensup olduğu anlaşılan Kuruyemişçi Elhac Süleyman Ağa da kayıtlara sadece ağa unvanlı kuruyemişçi bir esnaf olarak geçirilecektir.³⁴ 21 Eylül 1750'de cariyesinin kendisine karşı açtığı hürriyet davası için mahkemeye gelen ve sadece ağa olarak anılan Benderli Ali bir yeniçeriydi. İlk gelişinden yalnızca birkaç gün sonra, 27 Eylül'de tekrar mahkemeye geldiğinde yeniçeri serdengeçti ağalarından biri olarak anılacaktır.³⁵ Aynı günlerde bir cariyenin Bab Mahkemesinde görülen hürriyet davasında şahitlik yapan Mehmed Beşe'nin aslında yeniçerilerin Fener Kapısı kolluğu neferlerinden biri olduğunu anlamak ancak aynı davanın daha ayrıntılı olarak yeniden kayıt altına alınması sayesinde mümkün olacaktır.³⁶ Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Bu çerçevede Grafik II'deki sayısal veriler üretilirken mahsurlarına karşın³⁷ beşe unvanlılar yeniçeri kategorisinde değerlendirilmiştir.³⁸ Sadece beşe unvanıyla kayıtlara girenler vasiyetleri incelenen ve yeniçeri kategorisine dahil edilenlerin yarısını oluşturmaktadır. Bunların bir kısmının ocakla bağlantılı olduğunu, yeniçeri olduklarına açık bir gönderme yapılmamış olmasına karşın, kayıtların içeriğinden rahatlıkla anlamak

32 İMŞSA, DS 10, v. 51a/2 (2 C 1202/10 Mart 1788); 17, 46b/5 (5 M 1206/4 Eylül 1791).

33 İMŞSA, BS 200, v. 42a/1 (2 M 1164/1 Aralık 1750).

34 İMŞSA, AS 231, v. 18b/5 (6 S 1178/5 Ağustos 1764). Süleyman Ağa kısa bir süre içinde vasiyetini yeniden düzenleyecektir. Bkz. İMŞSA, AS 231, v. 51b/7 (8 R 1178/5 Ekim 1764).

35 İMŞSA, BS 199, v. 27a/1 (19 L 1163/21 Eylül 1750); v. 30b/4 (25 L 1163/27 Eylül 1750).

36 İMŞSA, BS 199, v. 28b/3 (23 L 1163/25 Eylül 1750); 200, v. 2b/6 (23 L 1163/25 Eylül 1750).

37 Mesela beşe unvanı diğer ocakların mensuplarınca da kullanılıyordu. Bkz. İMŞSA, DS 50, v. 68b/3 (4 Za 1223/22 Aralık 1808). Ayrıca bu derlemeye Abdülmennan M. Altıntaş'ın beşe unvanının kullanımı ile ilgili olarak yazdıklarına müracaat edilebilir.

38 Bu bağlamda şu iki çalışmanın konuyla ilgili tartışmalarına da göz atılabilir; Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century*; Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (McGill University: 2011).

mümkündür. Bazılarının ise yukarıda örnekleri verildiği üzere yeniçeri olduklarını ancak dolaylı yollardan öğrenmek mümkün olabilmektedir. Yeniçeri olduklarına dair hiçbir ipucu olmayan beşe unvanlıların da bu kategoriye dahil edilmelerinin sayısal veriler dışında bölümün yapısı ya da yeniçerilerin vasiyetlerinden çıkarılacak sonuçlar üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Zira ocakla herhangi bir bağları kayıtlara girmemiş beşe unvanlıların vasiyetleri ile yeniçeri olarak tarif edilen kişilerin vasiyetleri arasında içerik olarak kayda değer farklılıklar söz konusu değildi. Beşe unvanlıların yeniçeri olarak değerlendirilmiş olmasının konuya en önemli katkısı tartışmayı daha fazla örnek üzerinden yürütmeye imkân sağlamalarıdır.

Yeniçerilerin konumları, meslekleri ve servetleri ile vasiyetlerin içeriksel zenginliği arasında kısmi bir paralellik olsa da sıkı bir bağ yoktu. Bu nedenle vasiyetleri yeniçerilerin unvan, meslek ve iktisadi konumları üzerinden analiz etmeye çalışmak hayal kırıklığı yaratabilecek niteliktedir. Kayıtlara giren alemdar, beşe, başçavuş, bölükbaşı, çorbacı, haseki, kethüdayeri kâtibi, mehterbaşı, oda bekçisi, odabaşı, saksoncubaşı, sekbanbaşı, solakbaşı, tüfenkçibaşı, turnacı, yeniçeri beytülmal emini ve yeniçeri kalemi çavuş halifesi gibi farklı görev ve makamlara sahip yeniçerilerin vasiyetlerine hızlı bir bakış bunu anlamak için yeterli olacaktır. Aynı şeyi meslek sahibi yeniçeriler üzerinden de ifade etmek mümkündür. Vasiyette bulunan yeniçerilerin en azından bir kısmının icra ettiği meslekler kayıtlara giriyordu. Bunlar arasında kahveci, kayıkçı, kalemtraşçı, kebabçı, çiçekçi, tütüncü, usturacı, tüccar, turşucu, kuruyemişçi ve bakkal olanlar vardı. Unvan, meslek ve servetin yanında kişilerin cömertlikleri, hayırseverlik arzuları, ailelerinin tutumu ve toplumsal beklentiler gibi birçok etken vasiyete ne kadar para ayrılacağı üzerinde belirleyici oluyordu. Örneklerine çokça rastlanabileceği üzere varlıklı ancak eli sıkı bir yeniçeri hibe gibi yöntemleri kullanarak vasiyete ayıracağı parayı istediği gibi sınırlandıramıyordu. Dolayısıyla pek cömert olmayan birçok varlıklı yeniçeri vasiyetinin, mütevazı bir yaşam süren ocak mensuplarının vasiyetinden daha sönük olmasının şaşırtıcı bir yönü yoktur.

ÖLÜME YAKLAŞMAK, VASIYETTE BULUNMAK

Ölüm gibi insan yaşamının kaçınılmaz biyolojik bir evresini kültürel bir olguya dönüştüren ve üzerinde rahat konuşulmasını ve içselleştirilmesini sağlayan eylemlerden biri olarak vasiyetler, sahiplerinin ölüme yaklaştıklarını ya da onunla yüzleşme ihtimallerinin yükseldiğini düşündükleri bir zamanda düzenleniyordu. Bunun her zaman olmasa da yaşlılıkla sıkı bir bağlantısının olduğu muhakkaktı. Vasiyetler genellikle artık kemale erdiklerini, bu dünyadan el etek çekme zamanlarının geldiğini düşünen kişiler tarafından yapılıyordu. Çok az kişi içinde bulunduğu durumu anlatırken bir “maraz-ı müzmin”e yani ölümcül bir hastalığa müptela olduğunu beyan ederek vasiyetini yapma zamanının geldiğini düşünen yılların kuruyemişçisi Mehmed Ağa kadar açık sözlüydü.³⁹ Ketumluk, doğal olarak, gerçeği değiştirmiyordu. Vasiyette bulunanların çoğu, tıpkı bölümün başında ismi zikredilen Selim Ağa’nın vasiyetini yapmasını takip eden kısa bir zaman içinde ölmesinde olduğu gibi, ölebileceğini/ölümle karşılaşabileceğini düşünerek hareket ediyordu. Elbette ölüme yakınlık vasiyette bulunanların her biri için ayrı bir mana ifade ediyordu.

Selim Ağa vasiyette bulunan birçok kişinin mahrum olduğu bir konfora sahipti. Son günlerini evinin rahatlığı içinde ailesi, sevdikleri ve tanıdıklarının arasında geçirecekti. Oysa birçok yeniçeri (ve başkaları) ölümü evlerinden çok uzaklarda karşılıyordu. İstanbullular kent içindeki sayısız handan⁴⁰ ölüm haberleri duymaya ve buradan kaldırılan cenazeleri görmeye alışkındı. Hanlardan cenazeleri kalkanlar arasında askeri unvanlara sahip olanların azımsanmayacak bir yeri bulunmaktaydı.⁴¹ Yaşama hanlarda ve çoğunlukla yalnız olarak veda eden bu “yabancılar,”⁴² aile ve memleket hasretini beraberlerinde götürüyorlardı. Kentin en işlek ticari mekânlarından Mısır Çarşısı yakınlarındaki Değirmen Hanı’nın bir oda-

39 İMŞSA, AS 343, v. 71a/1 (18 Z 1220/9 Mart 1806). Ayrıca İMŞSA, AS 343, v. 89a/2 (22 M 1221/11 Nisan 1806).

40 İstanbul hanları için bkz. Ahmet Yaşar, *The Han in Eighteenth- and Early Nineteenth- Century Istanbul: A Spatial, Topographical and Social Analysis*, doktora tezi (Boğaziçi Üniversitesi: 2016).

41 Ahmet Yaşar, “Mekân ve Yabancı: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Bir Han Odasında Tek Başına Ölmek,” *Mediterranean Journal of Humanities* 9, no. 2 (2019): 541.

42 “Yabancı” tanımlaması şu makaleden mülhemdir; Franz Rosenthal, “The Stranger in Medieval Islam,” *Arabica* 44, no. 1 (1997): 35-75.

sında kalan ve büyük bir ihtimalle tüccar olan Kahire yeniçerilerinden Ravdiyeli Hacı Mustafa bunlardan biriydi. Kendisini biraz da olsa güvende hissediyordu; çünkü yanında terekisini emanet edip vasisi yaptığı azatlı kölesi Seyyid Süleyman vardı.⁴³ Bölgeler arası ticaretin daha “mütevazı kentleri de etkilediği”⁴⁴ düşünülürken İstanbul’daki hareketliliğin boyutları daha iyi anlaşılacaktır.⁴⁵ İş arayan, çalışan, ticaretle iştigal eden bu insanlar “yaşamın yorucu ve ağır yüküne” yenilebiliyordu.⁴⁶ Ravdiyeli Hacı Mustafa gibi İstanbul’a ticaret ve başka amaçlar için gelmiş, vasiyeti üzerinde düşünmeye vakti olup terekisini emanet edecek birilerini bulanlar hayata yükleri hafiflemiş olarak veda ediyordu.

Hemşeriliğin ve yeniçeriliğin artan bir şekilde iç içe geçtiği 18. yüzyıl İstanbul’unda ocağın himayesini edinen ya da buraya intisap etmiş bekâr taşralılar, daha ziyade hanlarda, bekâr odalarında veya çalıştıkları iş yerlerinde ikamet ediyorlardı.⁴⁷ Hemşerilik ağları ve ocağa mensubiyetleri üzerinden bazı işkollarını tekellerine alan taşra kökenli bu insanlar,⁴⁸ başkente ticaret için gelenlerden daha kalıcıydı ancak memleketleriyle yoğun ilişkileri mevcuttu. Dışarıdan gelip kentin karmaşasına geçici ya da kalıcı olarak katılan ancak bir gözü arkada kalan yeniçerilerin vasiyette bulunmalarının temel amacı terekelerini korumak ve akrabalarına sağ salim ulaşmasını sağlamaktı. Bu arzu İstanbul’a dışarıdan gelenlerin çoğunun vasiyetlerindeki ana gündemi oluşturuyordu.⁴⁹ Dolayısıyla hastalandıklarında, ölümeye yaklaştıklarında, cenazelerinin değilse de terekelerinin memleketlerine

43 İMŞSA, AS 205, v. 82b/5 (28 L 1169/28 Temmuz 1756). Ayrıca Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, 754.

44 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, çev. Neyyir Berktaş (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014), 68.

45 Bunun için şu derlemedeki çalışmalara bakılabilir; Coşkun Yılmaz (haz.), *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 6 (İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2015).

46 Yahya Araz, “Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme,” *Doğu Batı* 64 (2013): 154.

47 Bkz. Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden. Brill, 2014). Kitabın tümünde yer yer konuya değinilmiştir.

48 Bkz. Nejdettin Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001); Mehmet Mert Sunar, “XIX. Yüzyıl Başları İstanbul’unda Esnaf Yeniçeriler,” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 18 (2010): 59-85.

49 Birkaç örnek için bkz. İMŞSA, AS 188, v. 48a/3 (8 B 1165/22 Mayıs 1752); AS 210, v. 39a/1 (3 S 1171/17 Ekim 1757); AS 222, v. 43a/2 (9 Ra 1175/8 Ekim 1761); DS 8, v. 33b/3 (25 R 1201/14 Şubat 1787); DS 19, v. 18a/2 (29 Za 1206/19 Temmuz 1792).

ulaştırılmasını sağlayacak düzenlemeleri yapmaya özen gösteriyorlardı. Mesela Şarkikaraağaçlı Kayıkçı Mehmed Beşe, 2 Ekim 1786'da vasiyetini kayıtlara geçirdiğinde Unkapanı yakınlarındaki Molla Osman Hanı'nda kalıyordu. Yanında kendisi gibi kayıkçılar ve beşe unvanlılar vardı.⁵⁰

Vasiyette bulunmak zor bir karardı. "Vefat ettiğimde/eylediğimde" diye başlayan ve devam eden ifadeler ölümün beklenen bir gelişme olduğunu anlatıyordu. Ancak her vasiyet hasta yatağında düzenlenmiyordu. Büyük heyecanlar ve telaşlarla çıkılan yolculuklar vasiyette bulunmanın vesilesi oluyordu. Hac yolculuğundan hemen önce yeniçeriler dahil toplumun tüm kesimleri arasında vasiyette bulunmak yaygın bir gelenek, yolculuk hazırlıklarının bir unsuruydu. Uzun ve meşakkatli hac yolculuğu⁵¹ geride kalanların korunmasını ve kişisel isteklerin yerine getirilmesini garanti edecek düzenlemeler yapılmasını gerektiriyordu. 1820'nin ilkbaharında hac yolcuğuna çıkmaya hazırlanan Seyyid Ebubekir Ağa ve eşi Zeynep, 51. bölümün çorbacısı Seyyid Hasan Ağa'yı vasileri yapacaktır. Vasiyetinden anlaşıldığı kadarıyla, Ebubekir Ağa'nın 45. bölümün mevkuf nukûduna borcu vardı, hac yolunda ölürse bu borcun eda edilmesini istiyordu.⁵² Hiç kuşku yok ki hac yolcularının ekseriyeti evlerine, sevdiklerine sağ salim geri dönüyorlardı. Ancak bunu başaramayanların varlığı küçümsememelidir. Hac yolculuğunda vefat edenlerin haberlerini taşıyanların ifadelerinin kayıtlara yansımaları istisnai bir durum oluşturmuyordu.⁵³ 25. cemaatin yoldaşlarından İbrahim Ağa da hac yolunda vefat edecekti. Ancak İbrahim yolculuğa çıkmadan önce vasiyetini hazırladığı için mirasının Anadolu'daki akrabalarına ulaştırılmasını sağlayacak, terekese üzerinden çıkabilecek kavgaları daha baştan önleyecektir.⁵⁴ İbrahim'in yaptığı aynı zamanda ölümünden sonra kişisel isteklerinin yerine getirilmesini garanti altına almaya dönük bir girişimdi.

50 İMŞSA, AS 281, v. 67a/3 (8 Z 1200/2 Ekim 1786).

51 Osmanlı döneminde hac yolculuğu ve yolları için bkz. Suraiya Faroqhi, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995). Özellikle ikinci ve üçüncü bölümler.

52 İMŞSA, DS 71, v. 83b/4, 84a/1 (13 C 1235/28 Mart 1820).

53 Araz, "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek," 155-156.

54 İMŞSA, AS 262, v. 65a/1 (5 Ra 1192/3 Nisan 1778).

Hac yolculuğu meşakkatliydi ancak kutsal topraklara ulaşmanın, ulaşma çabasının verdiği güzellik ve mutlulukla dengeleniyordu. Oysa uzun süren savaşlara katılanlar dönüp dönmeyecekleri meçhul bir maceraya atılmış oluyordu. Bir daha haber alınamayanlar ve tam tersine ölüm haberleri ailelerine ulaşanların çokluğu savaşa dair korkutucu anılar ve algılar biriktiriyordu. 19. yüzyılın başlarına ait İstanbul mahkemelerinin kayıtları, Napolyon'un Mısır'ı işgaline karşı başlatılan sefere katılıp dönmeyen yeniçerilerin ve diğer ocaklara mensup askerlerin ölüm ilanlarıyla doludur.⁵⁵ Mahkemeye gelen kadınlar ve diğer akrabalar savaşta ölen yakınlarının mirasını tasfiye etmek ve bir anlamda yaşamlarına devam etmek üzere olan biteni kayıtlara geçiriyorlardı. Bu askerlerin bir kısmı savaşa gitmeden önce vasiyetini yapmış olanlardan oluşuyordu. Gidip dönememe ihtimalinin yüksekliği, çocuklar başta olmak üzere arkada kalanları kollayacak, sorunlarla boğuşmalarını önleyecek düzenlemelerin yapılmasını gerektiriyordu. 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşına 1810'da katılan Şekerci Mehmed Ağa bunu yapacak, aynı işkolundan başka bir esnafı kendine vasi tayin ederek yola koyulacaktır.⁵⁶ Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın ikinci ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde dahil olduğu ve yıllarca devam eden savaşlar öncesinde ve sırasında askeri zümreler arasında vasiyette bulunmanın kısmen de olsa artış gösterdiğini gözlemek mümkündür. Ancak ölen askerlerin eş ve akrabalarının mahkemelere yaptıkları başvurulardan rahatlıkla anlaşılacağı üzere savaşa gidenlerin çoğu vasiyetlerini yazılı bir metne dönüştürmek yerine sözlü olarak yapmayı tercih ediyorlardı.

Bu başlık altında son olarak küçük bir parantez açıp vasiyetlerle himaye arzusu arasındaki ilişkiyi vurgulamakta yarar bulunmaktadır. "Verme kültürünün"⁵⁷ bir tezahürü olan vasiyetler kuşkusuz Osmanlı dünyasında farklı formlarda karşılaşılan, yaygınlığına tanıklık edilen bir hayır-

55 Bu yoğunluğu anlamak için Davudpaşa Mahkemesinin 35, 36, 37 ve 38 numaralı defterlerine bakmak yeterli olacaktır.

56 İMŞSA, AS 360, v. 59a/2 (10 B 1225/11 Ağustos 1810). Mehmed Ağa'nın hangi birliğe mensup olduğu belirtilmemiştir.

57 Amy Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*, çev. Dilek Şendil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 195.

severlik göstergesi ve aynı zamanda bir himaye ilişkisiydi.⁵⁸ Tüm vasiyetlere bir ölçüde şekil veren himaye ilişkisi varlıklı olduğu anlaşılan kişiler söz konusu olduğunda daha belirgin bir biçimde görülüyordu. Bölüm boyunca yer yer örneklerine rastlanacağı üzere hizmetçilerin, çalışanların, yardımcıların ve cariyelerin yanında kendileriyle bir şekilde ilişkileri olan daha alt sosyal ve ekonomik statülere sahip kadın ve erkeklerin vasiyetlere girmesi son derece olağandı. Aynı şey kişiler ve kamusal hizmetler ifa eden kurumlar arasındaki ilişki için de ifade edilebilir. Vasiyet sahipleri yaşamlarında ve inanç dünyalarında yer tutan, kendilerine dokunan kişi ve kurumları anmaktan hiçbir zaman geri durmuyordu. Bu hususların vasiyetlerin yapılmasında göz ardı edilemeyecek bir etkisi vardı. Burada yeniçerileri toplumun diğer kesimlerinden ayırtıran, ileride örneklerine değinileceği üzere, ocağa mensup yoldaşlarını ve onların ailelerini de himaye ve dayanışma ağının içine dahil ediyor olmalarıydı.⁵⁹

VASİYETTEN HEMEN ÖNCE: HİBE, SATIŞLAR VE BAŞKA ŞEYLER

Vasiyetleri servet aktarımının ve varislerin mirastan mahrum edilmesinin kuvvetli araçlarından biri olarak görmek abartılı bir yorum olmakla birlikte bu yolla terekenin üçte birlik bölümünün miras paylaşımının dışında kaldığı yadsınamaz.⁶⁰ Kenara ayrılan üçte birlik kısım kamusal olarak nitelendirilebilecek hayır işlerinin yanında mirastan pay alması hiçbir durumda mümkün olmayan üvey evlatlara, ocaktaki yoldaşlara, aynı işkolundaki esnaflara ve yıllarca cefa çekmiş hizmetçi ve cariyelere dağıtılabiliyordu.⁶¹ Bununla birlikte bazı istisnai örneklerin varlığına karşın yeniçerilerin, mirasçıları olmayan kişilere vasiyet yoluyla aktardıkları paralar genellikle mütevazı ölçütlerdeydi. Hatta yeniçeriler dahil vasiyette bulu-

58 Osmanlı (ve İslam) dünyasında hayırseverlik için bkz. Singer, *Osmanlı'da Hayırseverlik*; Mine Ener, *Managing Egypt's Poor and the Politics of Benevolence, 1800-1952* (Princeton: Princeton University Press, 2003). Bölümün ele aldığı dönemin İstanbul'undan bir gözlem için bkz. Thomas Thornton, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, çev. Ercan Ertürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010), 272-273.

59 Birkaç örnek için bkz. İMŞSA, DS 24, v. 16b/3 (28 R 1209/22 Kasım 1794); BS 196, v. 14a/1 (24 R 1162/13 Nisan 1749); AS 231, v. 51b/7 (8 R 1178/5 Ekim 1764).

60 Powers, "The Islamic Inheritance System," 26-27.

61 İMŞSA, BS 195, v.71b/3 (Gurre-i S 1162/21 Ocak 1749); 196, v. 30a/3 (24 Ca 1162/12 Mayıs 1749).

nanlar arasında vasiyete konu olan terekeyi mirasçılar (ya da mirasçıların bazıları) lehine sınırlandırmaya matuf girişim ve düzenlemelerin yapılması oldukça yaygın bir pratikti. Hibe, nefy-i mülk ve çeşitli “hileli” satışlar gibi farklı yolları kullanarak miras üzerinde düzenlemeler yapmak ve servet aktarımında bulunmak İstanbulluların iyi bildiği ve vasiyeti yapmadan önce başvurdukları yöntemlerdi.⁶²

Yeniçeriler de dahil olmak üzere vârisiz ölen askeri sınıflara mensup kişiler söz konusu olduğunda, bir mirasçı olarak beytülmal da yakından ilgilendiren bu uygulamalar bir dizi emir ve fermana konu olacak ve zaman zaman yasaklanacaktır. 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarına ait fermanlar, bu uygulamaların varislerin mirastan mahrum edilmesiyle sonuçlandığına özel bir vurgu yapmaktadır. Burada dikkat çekici olan vasiyetlerin bu tartışmanın dışında tutulmuş olmasıdır. Öyle anlaşıyor ki devletin katında, kontrol edilmelerinin gerekliliği bir kenara, vasiyetler geniş kitleleri etkileyen bir hayır yapma vesilesi olarak değerlendirilirken, hibe ve nefy-i mülk dar bir çevreyi kollayan ve mirasçılar arasındaki dengeyi bozan pratikler olarak görülüyordu. Bu nedenle servet aktarımı meselesinde akla gelen vasiyetten ziyade hibe ve ona benzer uygulamalardı. Hibe ve benzer uygulamalar konusunda yasaklamalara varan kısıtlamalar, toplumsal yaşamda yeterli karşılık bulmamış olmasının yanında, ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. Nihai olarak, Şeyhülislam Seyyid Mehmed Ataullah Efendi'nin konuyla ilgili görüşlerine yer veren 1807 tarihli fermanla hibe ve nefy-i mülk yeniden serbest bırakılacaktır.⁶³ Yaşlı, hasta ve bakıma muhtaç insanların yaşadığı/yaşayabileceği mağduriyetlerin yasağın kaldırılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de bakıma muhtaç insanların kendilerini besleyenlere, barındıranlara ve yardım edenlere mal ve eşya bağışında bulunmasıyla ilgili beyanları duyurmak ve kayıtlara geçirmek mahkemelerin sıradan gündelik işleri arasındaydı.

62 Bozkurt, nefy-i mülkü “mal ve eşyalarını bağışlayan kişinin sahip olduklarının tamamına yakın[nı] karşılıksız ve şartsız temlik” etmesinden dolayı “kapsamlı hibe” olarak tanımlamaktadır; *Tereke Defterleri*, 17, 21.

63 Bozkurt, *Tereke Defterleri*, 17-28; İMŞSA, DS 49, v. 1A/1 (Evail-i C 1220/6-15 Ağustos 1807). Ağustos 1807 tarihli ferman Kabakçı Mustafa İsyanından hemen sonra çıkarılmıştır. Ancak muhtemelen isyanla bir ilintisi bulunmamaktadır. Fermanla askeri zümrelere özel bir gönderme yoktur. Kabakçı Mustafa İsyanı için bkz. Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution* (Londra: I.B. Tauris, 2017).

Ancak vasiyetleri önceleyen ve onlara şekil verilmesinde etkili olan hibe ve nefy-i mülk pratiklerinin yaşlı, hasta ve bakıma muhtaçlara yönelik ilgiyi aşan bir derinliği ve servet transferine göz kırpan bir yüzü vardı.

Hibe ve nefy-i mülk, varislerin mirastan alacakları payı lehlerine ya da aleyhlerine olacak şekilde yeniden belirliyordu. Vasiyetin kayıtlara geçirilmesinden hemen önce yapılan bağışlar büyük oranda aile içinde kalıyor, ailenin dışına çıkacak parayı dolayısıyla vasiyet için yapılacak harcamaları sınırlandıran bir işlev görüyordu. Vasiyetlerini dile getirmeden hemen önce mehirlerini eşlerine hibe ettiklerini açıklamaları kadınlardan beklenen bir eylemdi. Eşler arasındaki kuvvetli bağların göstergesi olan bu mütevazı hediye aynı zamanda kimsenin itiraz etmeyeceği bir helalleşmeyi anlatıyordu. Bir örnek vermek gerekirse, Fatma adında bir kadın, 22 Ocak 1794'te vasiyetini kayıt altına aldırmadan hemen önce mehrini ocağın çavuşlarından olan kocası İbrahim Çavuş Ağa'ya hibe edecektir. 30 kuruş olan mehri vasiyete ayrılan miktarın sekizde biri kadardı. Bununla birlikte Fatma toplam değeri 250 kuruş olarak hesaplanan ev eşyasını da eşine satacak, ardından alacağından vazgeçecektir.⁶⁴ Bu eşyalar karı kocanın yıllardır kullandığı, bu nedenle aralarından biri yaşamdan ayrılrsa dahi korumak isteyecekleri düzenlerinin bir parçasıydı. Ebeveynlerle çocuklar ya da eşler arasında oldukça yaygın olan ev eşyası satışı ve bağışlarının miras paylaşımını etkilese de dikkat çekici olduğu söylenemez. Ancak hibe ve nefy-i mülkün mirasçıların ikna ya da razı edilmesini gerektiren boyutları mevcuttu.

Vasiyet sahiplerinin hibede bulunma eğilimleriyle endişeleri arasında sürüp giden yadsınamaz paralelliği dönem boyunca takip etmek mümkündür. Çocuklar, kadınlar ve köleler gibi savunmasız olduğu düşünülen gruplar kendileri için endişe duyulanların başını çekiyordu. Dolayısıyla öbür dünya yolculuğuna hazırlık yapanlar vasiyetin hemen öncesinde yaptıkları hibe ve satışlarda ismi en çok geçen grupları oluşturuyorlardı. Mushaf ve Enâm-ı Şerif'in⁶⁵ yanında ismi belirtilmeyen altı kitabın sahibi, sıra dışı bir kadın

64 İMŞSA, DS 22, v. 20b/7; 21a/1 (19 C 1208/22 Ocak 1794).

65 Enâm, Mülk ve Yasin sûrelerinin bir araya gelmesiyle oluşturan mecmualara Enâm-ı Şerif deniliyordu. Bu mecmuaların Osmanlı toplumunda epey yaygın oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Emin Işık, "En'âm Sûresi," *DİA* 11 (1995): 169-170.

olan sekbanbaşılardan Süleyman Ağa'nın eşi Hatice, 22 Kasım 1790'da kayıt altına aldirdığı vasiyetinden önce yaptığı ayrıntılı düzenlemelerde kocasının yanında cariyesini de gözütecektir. Mehrini ve yüzlerce kuruş değerindeki arsasını kocasına hibe ettikten sonra cariyesini azat edecek ve ona eşya bağışlayacaktır.⁶⁶ Ölümüne yaklaşanların kölelerini azat etmeleri İslam'ın övdüğü, tavsiye ve teşvik ettiği bir hayırseverlik göstergesiydi.⁶⁷ Hatice bu tavsiyenin gereklerini yerine getiriyordu. Kocasıyla iyi ilişkileri vardı ancak yıllarını kendisine vermiş cariyesinin geleceği hakkında karar vermeyi ne ona ne de diğer varislerine bırakma niyetinde değildi. Her halükârda kölelerin azat edilme işlemlerinin kayıt altına alınması hürriyetleri üzerinde doğabilecek şaibelerin dağılmasına yardımcı oluyordu.⁶⁸

Henüz buluğa ermemiş, kendi ayakları üzerinde durmakta zorlanan çocukların varlığının yarattığı endişe hibe kayıtlarına da yansiyordu. Ebeveynler vasiyetlerini yaparken küçük çocuklarının geleceklerini düşünerek adımlar atıyor, oldukça himayeci bir tutum benimsiyorlardı. Mesela Seyyid Ahmed Ağa vasiyetini yapmadan hemen önce malvarlığından 1200 kuruşu küçük kızı Şerife Fatma'ya "menzil bahası" olarak hibe edecektir. Bunun mirasçılarında yaratabileceği sorun ve adaletsizliklerin farkındaydı. Bu nedenle eşine ve yetişkin kızına da malvarlığından para aktaracaktır.⁶⁹ Ancak bunu hibe yoluyla değil kendisini onlara borçlu göstererek yapmayı tercih edecektir. Seyyid Ahmed Ağa'nın bir erkek varise sahip olup olmadığı malum değildir. Onun (ve başkalarının) kadınları ve kız evlatları önceleyen himayeci tavrının dönemin kabul görmüş bir eğilimi olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Bunun belki de İslam miras hukukunun erkekleri önceleyen hükümlerini dengelemeye yönelik amaçları bulunuyordu.

VASİYETLERDE BİREYSEL ARZULAR, AİDİYETLER VE TOPLUM

Mevlevihane Kapısı civarında ikamet eden Hasan Ağa'nın 6 Mart 1797 tarihinde Davudpaşa Mahkemesi kâtipleri tarafından kayıt altına alı-

66 İMŞSA, DS 16, v. 21b/5-6-7 (5 Ra 1205/12 Kasım 1790).

67 Bkz. Y. Hakan Erdem, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 191-229.

68 Bkz. İMŞSA, BA 196, v. 45a/1 (17 C 1162/4 Haziran 1749); 61a/1 (23 B 1162/9 Temmuz 1749).

69 İMŞSA, DS 48, v. 36a/3 (14 Za 1221/23 Ocak 1807).

nan vasiyetinin en dikkat çekici, müstesna ve dokunaklı tarafını dut ağaçlarına ayrılan, gösterişten uzak, yalın birkaç kelimelik kısım oluşturmaktadır. Hasan Ağa, aynı zamanda damadı olan vasisinden ölümünü takip eden günlerde/aylarda her biri bir kuruş değerinde on adet dut ağacı satın alınmasını ve münasip yerlere dikilmesini isteyecektir. Kimsenin yadırgamadığı anlaşılan bu talep, Hasan Ağa'nın ilgisini, zevklerini ve yaşama dair algılarını yansıtan kişisel ve mahrem dünyasından bir görüntüyü sadece. Ölümü karşılamayı bekleyen bir kişi olarak belki de çocukluğuna kadar geri giden dut ağaçlarıyla arasındaki özel bağı herkese hatırlatmış oluyordu. Söyleyecekleri bundan ibaret değildi. Vasiyetlerin büyük bir bölümünde karşılaşılabilecek bir duyarlılıkla yaşadığı dünyayı, çevresini kucaklıyordu. Yoksullara yardım edilmesi ve uygun (münasip) görülecek bir yere su kuyusu kazılmasını vasiyet etmesi de bunun yansımalarıydı.⁷⁰

Mahkeme kâtipleri vasiyetleri kaleme alırken ayrıntılar konusunda her ne kadar cimri davranmış olsalar da, bu kayıtların kişilerin bireysel, kültürel, toplumsal ve iktisadi algı ve kaygılarına ayna tuttuğundan kuşku duyulmamalıdır. Dolayısıyla vasiyetler kişisel anlatıların kısıtlı olduğu bir dünyada⁷¹ ölüme yaklaştıklarını düşünenlerin kendisiyle çevresindekiler arasında kurduğu samimi bir bağ olarak okunmalı, dinsel ve toplumsal aidiyetlerden bağımsız bir şekilde, maddi ve manevi kaygı ve beklentilerinin anlaşılmasına açılan bir pencere olarak görülmelidir. Vasiyetlerin kişisel dünyalara dokunan, arzuları dışa vuran bir derinlikleri bulunuyordu. Bu derinlik bireysel arzularla toplumsal beklentileri, bu dünyanın gerçeklikleriyle öbür dünyaya dair hayalleri, umutları bir arada sunuyor, birleştiriyordu. Kişisel arzuları ve istekleri yansıttıklarından son derece bireysel bir eylem olarak görülebilecek vasiyetler, kamusal ihtiyaçlarla ilgilendiklerinden topluma danışılarak ya da müzakere edilerek oluşturuluyor, sahiplerinin aidiyetlerinin çeşitliliğine işaret ediyordu.

Ölümün ardından bir yönüyle taziyenin ve uzantılarının bir parçası olarak yemek ve helva pişirilmesi (tabh-ı taam ve helva) ve yoksullara yardım

70 İMŞSA, DS 28, v. 47b/2 (7 N 1211/6 Mart 1797).

71 Bu çerçevede bkz. Selim Karahasanoğlu, *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisi Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 11-23.

edilmesi vasiyetlerin vazgeçilmez ortaklığıydı. Ayrılan miktara bağlı olarak yemek ve helva dağıtımı mübarek kabul edilen gün ve geceleri içine alacak şekilde genişleyebiliyordu. Yoksullara yardım bazen Mekke, Medine ve Kudüs gibi uzak lakin müminlerin gönüllerine yakın kutsal yerlere uzansa da genellikle tanıdık bir çevreyle sınırlıydı. Çoğunlukla isim zikredilmese de yardım eli uzatılacak yoksullar, yetimler ve dul kadınlar sokakta, mahallede bilinen ve vefatı takip eden günlerde kapılarının çalınması beklentisi içinde olan insanlardı. Bu insanlar hak eden anlamında kullanılan “müstahik/müstahikkin” kelimesiyle anlatılıyordu. Ancak bu sözcük yoksunluktan daha ötesini kucaklayan ve anlatan sihirli bir anahtardı. Cenazeye katılanlar, merasimin düzgünce yapılması için ter dökenler, defin sırasında ve sonrasında dua edenler yardım edilmeyi hak etmiş oluyorlardı. Elbette bunlar cenazenin kaldırılmasına ve ardından yapılacaklara zaten yardım etmesi beklenen akrabalar ve arkadaşlar değildi. Cenazenin usule uygun kaldırılmasını sağlayacak, gerekli ritüelleri yerine getirecek ve duaları vakitlice yapacak kişilerdi kastedilen. Vasiyetin yapıldığı meclislerde sıklıkla hazır bulunan ve vasilik/nazırlık görevlerine layık görülen mahalle imamı, medrese talebeleri, gassal ve duacılar bunlar arasında başı çekiyordu. Ebediyet (dâr-ı beka) yolculuğuna çıkmaya hazırlanan ruhların selameti için elinden geleni yapanları ödüllendirmek vasiyet sahiplerinin öncelikleri arasındaydı.

Kendilerine Mushaf hediye edilenler “müstahik” tanımlamasıyla en çok bir araya getirilenleri ya da birlikte anılanları oluşturuyordu. 56. bölüğün mensubu esnaf bir yeniçeri, Bakkal Mehmed Beşe, 13 Kasım 1763 tarihli vasiyetinde 15 kuruşluk bir Mushaf alınıp “müstahikkinden” birisine verilmesini isteyecektir. Benzer bir şekilde, 45. bölüğün çorbacısı Ali Ağa her biri 25 kuruş değerinde iki Mushaf alınıp yine “müstahik” kimselere verilmesini vasiyet edecektir. En mütevazı vasiyetlerde dahi boy gösteren Mushaf'ın⁷² vasiyet sahibi için taşıdığı öneme paralel olarak kendisini hak eden/edebilecek, başka bir deyişle onu güzel bir sesle okuyup anlayabilecek birilerine hediye edilmesi sağlanmalıydı. İsim genellikle zikredilmese de hak edenler listesine medrese talebeleri, daha geniş tanımlamayla, ilim

72 Ayrıca İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013), 136-137.

erbabı ya da tahsili yapan herkes giriyordu. Sınırlar kişisel tercihlere bağlı olarak esneyebiliyordu. 43. cemaate mensup Kuruyemişçi Elhac Süleyman Ağa vasiyetinde para ayırdığı beş Mushaf'ın kimlere verileceğini tek tek sıralayacaktır. Hizmetindeki Ali, Molla Ahmed, 43. cemaatten İbrahim'in ilim tahsili (tahsil-i ilm) yapan oğlu, aynı cemaatin karakullukçusu Ahmed ve kim olduğu belirtilmeyen Mustafa bu kıymetli hediye almayı hak edenler listesini oluşturunuyordu. Ancak Elhac Süleyman Ağa iki ay sonra yeniden düzenlediği vasiyetinde, bir anlamda geleneğe uyararak, Mushaf verilecek kişileri ismen anmak yerine "müstahik" kelimesini kullanacaktır. Muhtemelen kastettiği vasiyetinin ilk halinde zikrettiği kişilerdi.⁷³

Burada dikkat çekici olan ilim tahsili yapanların yeniçerilerin vasiyetlerinde yaygın olarak anılmaları ve yardım edilip kollanacak gruplardan birini oluşturmalarıdır. Yeniçeriler ile medrese talebeleri arasında iktisadi ve sosyal etkenlerin zeminini oluşturduğu, zaman zaman kan bulaşan sürüşmelere⁷⁴ karşın ilim tahsili yapanların yeniçerilerin vasiyetlerine misafir olmaları kişisel tercih ve beklentilerin grup aidiyetlerinin ötesine geçebildiğine, onlarla her zaman uyusmak zorunda olmadığına işaret etmektedir. Vasiyetlerin sunduğu bu ayrıntılar, genellikle ocak üzerinden edindikleri aidiyetlerle tanımlanan yeniçerilerin tercihlerini etkileyen ve yönlendiren başka ilişki ve bağlantılarının olduğunu hatırlatmaktadır. Ocağın yanında mahalle, çarşı, cami, hamam, kahvehane ve hemşerilik ağları gibi yaşam, sosyalleşme, eğlence ve ibadet mekânları ve araçları üzerinden edindikleri kimliklerin tümünün yaşamlarında izi kalıyor, arkalarında bıraktıkları vasiyetlere gölgesi düşüyordu. İktisadi konumlarından bağımsız olarak çeşitli ihсанlara muhatap olan dolayısıyla "müstahikkin" listesine eklenen ocaktaki arkadaşlar, hemşeriler, mektep hocaları, müderrisler, çarşı pazardaki esnaf ve daha başkaları bu izin vasiyetlere yansıyan bir üründü.⁷⁵

73 İMŞSA, AS 231, v. 18b/5 (6 S 1178/5 Ağustos 1764), 51b/7 (8 R 1178/5 Ekim 1764).

74 Nalan Turna, *The Everyday Life of Istanbul and its Artisans, 1808-1839*, doktora tezi (Binghamton University: 2006), 61-67.

75 Birkaç örnek için bkz. İMŞSA, AS 185, v. 87b/6 (7 L 1164/29 Ağustos 1751); AS 188, v. 48a/3 (8 B 1165/22 Mayıs 1752); AS 226, v. 36a/1 (22 B 1176/6 Şubat 1763); AS 231, v. 18b/5 (18 R 1178/15 Ekim 1764); AS 253, v. 38a/1 (16 Ra 1187/7 Haziran 1773); AS 274, v. 49a/1 (5 S 1197/10 Ocak 1783); DS 24, v. 16b/3 (28 R 1209/22 Kasım 1794).

Taşra kökenli yeniçerilerin ekmeklerini kazandıkları, ağlar geliştirdikleri ve nihai olarak öldüklerinde gömülecekleri İstanbul ile kendilerine çocukluklarını, ailelerini, iyi ve kötü günlerini hatırlatan memleketlerini, birinin öbürünü dışlamasına izin vermeden, birlikte düşünmeleri ve kollamaları çok kimlikli dünyalarının iyi bir örneği idi. Sadece yeniçerilerin değil bu devasa kentte hayat bulan taşralıların hatırı sayılır bir kısmının yaşamlarında izlenebilen bu “bölünmüşlük” hali vasiyetlerde birleşiyor, bir araya geliyordu. Mesela 4 Nisan 1778’de vasiyetini kayıt altına aldırarak at hamallarından Kayserili Mehmed Beşe bir taraftan kendisiyle birlikte anıldığı memleketindeki mahalle camisinin kandillerinin yağını düşürürken diğer taraftan İstanbul’da su kuyusu kazılmasını isteyecektir.⁷⁶ Bundan birkaç yıl sonra, 1785’te, Geredeli Osmanlı Beşe, eşini vasisi yaptığı vasiyetinde, İstanbul’da yaşadığı İskender Ağa Mahallesi’ndeki caminin bakımıyla (tamir ve termim) ilgilenirken memleketindeki köy çeşmelerinin suyollarını da (râh-ı âb) unutmayacaktır.⁷⁷ Özellikle yakın bölgelerden İstanbul’a göç eden taşralıların memleketleriyle sürdürmeyi başardıkları yoğun ilişkiler⁷⁸ olan bitene karşı duyarlı olmalarını sağlıyordu. Kurdukları yakın ilişkiler memleketlerinde harap olmuş bir caminin, çeşmenin, mektebin bakımıyla ilgilenmek konusunda bir beklenti üretiyor, onlara sorumluluk yükliyordu.

Vasiyette bulunmaya hazırlanan fanilerden beklenenler örtüşüyor; toplumsal öncelikler, kaygılar ve bir an önce görülmesi gereken hizmetler burada buluşuyordu. Tıpkı başkaları gibi yeniçeriler de toplumsal duyarlılıklara karşı büyük bir hassasiyet besliyor ve bunu vasiyetlerine özenle yansıtıyorlardı. Öyle ki konu çeşitli kamusal hizmetlerin görülmesine, karşılanmasına geldiğinde sanki vasiyetin sahibi susuyor onun yerine çevresi, mahallesi ve hemşerileri konuşuyordu. Yakındaki caminin tamiri, halı, kandil ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması, herkesin suyuna muhtaç olduğu çeşmenin bakımı, yeniden inşası, çocukların temel dini bilgileri

76 İMŞSA, AS 262, v.67a/2 (6 Ra 1192/4 Nisan 1778).

77 İMŞSA, DS 5, v. 4b/8 (10 C 1199/21 Mart 1785).

78 Bkz. Yahya Araz, “1840’ların Ortalarında Gerede: Bir Anadolu Kazasında Kuraklık, Kıtık, Göç ve Hayatta Kalmak Üzerine,” *Toplum ve Bilim* 150 (2019): 106-115.

öğrendikleri mektebin ayakta kalmasını sağlayacak tedbirlerin alınması, daha az olmakla birlikte, avarız vakfına katkıda bulunulması ve kaldırım döşenmesi gibi hizmetler temel öncelikler arasındaydı. Kamusal hizmetlerin vakıflar ve hayırseverlerin kişisel cömertlikleri sayesinde ayakta kaldıkları⁷⁹ hesap edildiğinde vasiyetlerin buradaki kıymeti ve işlevi daha iyi anlaşılmaktadır. Vakıfların maddi yetersizliklerden dolayı sürdürmekte zorlandıkları hizmetlerin devamlılığının sağlanmasında vasiyetlerden gelen katkıların hayati bir yeri vardı. Neredeyse her vasiyet, sahibinin iktisadi imkânlarına ve cömertliğine bağlı olarak, bu hizmetlerden birini ya da birkaçını yapmayı taahhüt ediyordu. Mesela Kastamonulu Kebapçı Süleyman Beşe, İstanbul'da yaşadığı Hızır Bey Mahallesi'ndeki camiye bir halı vasiyet edecek ayrıca aynı mahalledeki Tavanlı Çeşme'nin tamir edilmesini isteyecektir. Başka bir vasiyette 45. bölümün sabık çorbacısı Ali Ağa önünden geçtiği, suyunu içtiği Daye Hatun Çeşmesi'nin mevkuf nukûduna 50 kuruş katkı sağlayacaktır.⁸⁰ 25. cemaat kışlasının oda bekçisi Seyyid Süleyman Ağa ise hayır işlerinde su kuyularını önceleyecektir. 22 Kasım 1794 tarihli vasiyetinde sekiz su kuyusunun kazılmasına 1000 kuruş gibi büyük bir meblağ ayıracaktır.⁸¹

Susuzluk belli ki büyük bir korku kaynağıydı. Sadece İstanbul'un değil diğer Osmanlı kentlerinin de ana meselelerinden biriydi.⁸² Vasiyetler bu korkunun dile gelmiş müşahhas haliydi ancak ona cesurca karşı koyma isteğini de simgeliyordu. Kendilerini kentin su altyapısına yatırım yapmak konusunda sorumlu hisseden sultanların ve yüksek bürokratların finansörü olduğu büyük projelerin izlerini vasiyetlerde sürmeye çalışmak zahmetli

79 Bkz. Abraham Marcus, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Kenti Halep*, çev. Mehmet Emin Baş (İstanbul: Küre Yayınları, 2008), 385-404.

80 İMŞSA, DS 39, v. 55b/3 (12 S 1217/14 Haziran 1802).

81 İMŞSA, DS 24, v. 16b/3 (28 R 1209/22 Kasım 1794). 1000 kuruş bir kalemde geçilemeyecek kadar önemli bir meblağdı. Bunun ne demek olduğunu küçük bir karşılaştırma yaparak daha iyi anlamak mümkündür. Güçlü bir enflasyonist dalgaya sahne olan bu dönemde daha önce ismi geçen Seyyid Ahmed Ağa, 1807'de vasiyetini kayıt altına aldırmanın hemen önce küçük kızına "menzil bahası" olarak 1200 kuruş hibe edecektir. Dönemin fiyat ve taşışları için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 204-217, 258-262.

82 Bkz. Marcus, *Halep*, 385-404; Yannis Spyropoulos, "Running Water for the Officials, Rainwater for the Poor: Symbolic Use and Control of Water in Early Modern Ottoman Crete," *Water History* 10, no. 2-3 (2018): 103-112.

bir çaba olacaktır.⁸³ Lakin pekâlâ vasiyetler, çeşmeleri besleyen suyollarının tamiri ve kuyu kazılması (hafr) gibi daha mütevazı fakat hayati konularda katkı sağlamaya can atıyordu. Kaynaklar, imparatorluk İstanbul’unda suyolları ve kuyular gibi suyun çıkarılması ve gerekli yerlere ulaştırılması konusunda uzmanlaşmış, örgütlü grupların varlığını haber vermektedir.⁸⁴ Kentteki evlerin çoğunluğunda su kuyusu mevcuttu.⁸⁵ Vasiyetler evlere su kuyusu kazılmasıyla nadiren ilgileniyordu.⁸⁶ İstisnai örnekler kenarda tutulacak olursa, su kuyularının kamuya hizmet edecek şekilde, müsait görülecek yerlere kazılması isteniyordu. Bu kuyular muhtemelen kentin suyunu idare eden vakıf ve kurumlarla işbirliği içinde ya da onlara danışılarak kazılıyor ve geniş kitlelere su dağıtan gelişkin şebekelerle birleşiyordu. Vasiyetlerin “müsait bir yer” ifadeleriyle yetinip kuyuların tam olarak nereye kazılacağı- nı ısrarlı bir şekilde belirtmemelerinin temel sebebi bu olmalıydı.

İlgilerini mahallelerinin, inançlarının, memleketlerinin, mensubu oldukları esnaf örgütlerinin ve ocağın ötesine taşıyan yeniçerilere doğal olarak pek nadir rastlanıyordu. Bu durum vasiyetlerin çocukluktan itibaren gördükleri, içinde büyüdükleri ve yaşadıkları dünyadan ve edindikleri aidiyetlerden izler taşıdığı düşünüldüğünde garip değildi. Limni Adası’ndaki Mısıri (Niyazi) Efendi Türbesinin kandilleri için bir vakıf kurulmasını vasiyet eden Mehterbaşı Ömer Ağa da aynı aidiyet duygusuyla hareket etmişti.⁸⁷ Yaşamına dokunduğu anlaşılan bu türbenin biraz uzakta olmasının önemi yoktu. Yeniçerilerin vasiyetlerinde, tüm toplumsal kesimlerde olduğu gibi, camilerin özel bir yeri vardı. Ancak kaynakların ocak ile Bektaşilik

83 Kenti besleyen sular, su idaresi, suyollarını bakımı ve çeşmeler gibi konular için bkz. Abdullah Martal, “XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk,” *Belleten* 52, no. 205 (1988): 1585-1654; Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İstanbul’unun Su Tarihi,” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 6, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2015), 82-117; Deniz Karakaş, “Water for the City Builders, Technology, and Private Initiative,” *A Companion to Early Modern Istanbul*, haz. Shirine Hamadeh ve Çiğdem Kafescioğlu (Leiden: Brill, 2022), 308-338.

84 Karakaş, “Water for the City,” 329. Karşılaştırma için bkz. Marcus, *Halep*, 385-404; Spyropoulos, “Running Water for the Officials, Rainwater for the Poor,” 103-112.

85 Bkz. Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, haz. Kâzım Arısan ve Duygu Arısan Günay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 157-158.

86 Bir örnek için bkz. İMŞSA, DS 15, v. 30b/5 (8 L 1204/21 Haziran 1790). Kayıтта Ayşe adında bir kadın, 60 kuruş harcanarak Mehmed Beşe’nin Ali Fakih Mahallesi’ndeki evine bir su kuyu kazılmasını vasiyet edecektir. Ayrıca bkz. İMŞSA, AS 274, v. 49a/1 (15 S 1197/20 Ocak 1783).

87 İMŞSA, AS 216, v. 89a/3 (10 L 1173/26 Mayıs 1760).

arasındaki mevcudiyetinden bahsettikleri güçlü bağlara⁸⁸ karşın, Bektaşî tekkelerinin yeniçerilerin vasiyetlerinde, istisnalar dışında, kendine yer bulmamış olması kayda değerdir. Bunu muhtemelen hemşerilik gibi farklı ilişkileri ve ağları kullanarak yeniçeri kimliği edinen ve çoğunluğu kışlaların yerine kentin farklı mahallelerinde ikamet eden kişiler ile Bektaşîlik arasında bir bağın gelişmemesiyle açıklamak mümkündür. Lakin bu bağ kuran ve devam ettirenlerin varlığı da unutulmamalıdır. Vasiyetini 23 Ocak 1807’de kayıt altına aldırarak Seyyid Ahmed Ağa İstanbul’un içinde ve dışında, muhtemelen bazılarını hiç görmediği, birkaç tekkeye çeşitli bağışlarda bulunacaktır. Gönülden bir Bektaşî olduğu anlaşılan Seyyid Ahmed Ağa, üç Mushaf için gerekli olan parayı kenara ayırdıktan sonra Dimetoka (Seyyid Ali Sultan), Üsküdar (Şah Kulu Sultan) ve Galata’daki tekkelere alınacak pirinç şamdan ve kazanları sıralayacak, ardından da “kazanların üzerine ismin kazılsın” diye ekleyecektir. Sadece isminin kazanların üzerine kazılması için 40 kuruşluk bir bütçe ayırarak hem kimseye yük olma niyetinde olmadığını hem de görünme, hatırlanma ve kalıcı olma arzusunun ne kadar güçlü olduğunu gösterecektir.⁸⁹ Bu arzusu ele alınan dönem boyunca ölüme hazırlananlar arasında giderek genişleyen bir eğilimi temsil ediyordu. Toplumun tüm kesimlerini etkileyen bu gelişimi özellikle mezarlıklar üzerinden yakından takip etmek mümkündür. Mezarlar ve mezar taşları, defin işlemlerinden tamamen ayrı olarak, vasiyetlerin ilgisini giderek daha fazla çekmeye başlayacaktır.

Mezarlıklar caddelerden sokaklara, cami avlulularından dergâhlara kadar her yerde yaşayanları karşılıyor, gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir unsuru olarak kent yaşamının bir uzantısını oluşturunuyordu.⁹⁰ Mezarlıklara sık sık atıfta bulunan, arkasında 1830’ların İstanbul’u hakkında eşsiz gözlemler bırakan, Miss Pardoe ölümlerle yaşayanların iç içe geçmişliği kar-

88 Yeniçerilerle Bektaşîlik arasındaki ilişkinin tarihsel seyrine dair bir özet için bkz. Fahri Maden, “Yeniçerilik-Bektaşîlik İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşîler,” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 73 (2015): 173-202.

89 İMŞSA, DS 48, v. 36a/3 (14 Za 1221/23 Ocak 1807).

90 İstanbul mezarlıkları ve defin ritüelleri için bkz. Edhem Eldem, *Death in Istanbul: Death and its Rituals in Ottoman-Islamic Culture* (İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2005); Hans-Peter Laqueur, *Hüvel’l-Baki: İstanbul’da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. Selahattin Dildüzgün (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).

şısındaki şaşkınlığını gizleme gereği duymadan yazıya dökcektir.⁹¹ Mezar taşları, bu iç içe geçmişlik içinde, ölümler için anılmayı sağlama, dua alma, görünür olma ve yaşayanlarla bağ kurma vesilesiydi.⁹² Öyle ki bazıları görünür olmayı ve yaşayanlarla bağ kurmayı hayır yapmaktan ve yoksullara yardım etmekten daha çok önemseyebiliyordu. Tütüncülükle uğraşan Kavalalı Hacı Ahmed'in, meslektaş Mustafa Beşe'yi vasisi yaptığı 10 Temmuz 1763 tarihli vasiyetinde neredeyse ilgilendiği tek konu mezarının ayak ve baş uçlarına dikilecek taşlardan ibaretti.⁹³ Onun bu isteğini dillendirdiği dönemde vasiyetler mezar taşlarına henüz yeterli ilgiyi göstermiş değildi.⁹⁴ Ancak daha erken dönemlere götürülecek bir süreç içinde⁹⁵ vasiyetlerin mezar taşlarına, taş sandukalara ve mezarların bakımına yönelik ilgisi giderek artacak, 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde zirveye çıkacaktır. Mevcut veriler vasiyetlerden izlenebilen bu değişimi desteklemektedir. Araştırmalar 18. yüzyılın sonlarında İstanbul'da mezar taşı sayısında kayda değer bir artış yaşandığını ortaya koymuştur.⁹⁶ Aynı yüzyılın ortalarına ait bir ferman küfe-ki ve mermer gibi mezarlarda ve yapılarda yaygın olarak kullanılan taşları işleyen taşçı esnafının ihtiyaçları karşılamakta zorlandığına işaret etmektedir. Öyle ki bu talep artışı, daha çok yangınlara bağlansa da taşçı esnafın dinsel halitasının yeniden şekillenmesini sağlayacaktır. Bu sayede daha önceleri sadece ücretle çalışmalarına izin verilen gayrimüslim ustaların gedik sahibi olmalarının yolu açılacaktır. Ancak piyasadaki talepten pay alma yarışı merkezi idarenin müdahalesini gerektiren lonca içi çatışmalar doğuracaktır.⁹⁷

Görünür olma arzusundaki genişlemenin sebeplerini tartışmak bu bölümün sınırlarını aşsa da bunun gündelik yaşam tercihlerini ve tüketim alışkanlıklarını etkileyen, izleri erken 18. yüzyıla kadar sürülebilen, daha

91 Miss Pardoe, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çev. Banu Büyükkal (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004), 65-66, 87, 161, 209 ve muhtelif yerler.

92 Edhem Eldem, "Urban Voices from Beyond: Identity, Status and Social Strategies in Ottoman Muslim Funerary Epitaphs of Istanbul (1700-1850)," *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, haz. Virginia H. Aksan, Daniel Goffman (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 237.

93 İMŞSA, AS 225, v. 15a/3 (28 Z 1176/10 Temmuz 1763).

94 Karşılaştırma için bkz. Ginio, "Every Soul Shall Taste Death", 124.

95 Eldem, "Urban Voices from Beyond," 237-238.

96 Nicolas Vatin, "Osmanlı Döneminde İstanbul'da Sur İçi Defin," *Osmanlılar ve Ölüm: Süreklilikler ve Değişimler*, haz. Gilles Veinstein, çev. Elâ Güntekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 192.

97 İMŞSA, BS 206, v. 95b-96a (Evahir-i Ra 1167/16-25 Ocak 1754).

geniş toplumsal dinamiklerle birlikte ele alınmasında yarar bulunmaktadır.⁹⁸ Toplumun mütevazı yaşamlara ve iktisadi imkânlarla sahip kesimlerini dahi etkili bir şekilde içine çeken algılardaki bu güçlü değişime yeniçeriler ve onlarla birlikte anılan eşleri bigâne değillerdi.⁹⁹ Dönem boyunca hem yeniçeriler hem de eşleri mezar taşları başta olmak üzere mezarlarının bakımına, tamirine ve görünüşüne artan bir şekilde daha fazla dikkat kesilecek ve yatırım yapacaktır. Bununla birlikte, “taş sanduka” gibi şatafatlı istekleri olanların¹⁰⁰ varlığına karşın, yeniçerilerin tevazu içinde hareket ettiklerini ve ilgilerini genellikle iki taş, mezarlarının bakımı ve tamiriyle sınırladıklarını ifade etmek yerinde olur.¹⁰¹ Ne var ki kullanılan taşların zaman zaman cinsi¹⁰² belirtilse de vasiyetler çoğunlukla bunların büyüklüğü ve süslerindeki derinlik ve ayrıntılar konusunda sessizdir.

YENİÇERİ OCAĞI VE VASIYETLER: KİŞİSEL BAĞLARIN ÖNCELİĞİ

Bileşenlerinin sosyal ve ekonomik çeşitliliğine karşın yeniçerilik kimliği, mensupları için işlevsel bir şemsiye görevi görüyordu. Farklılıkları birlikte hareket edip çıkarlarını kollamalarına ve gerektiğinde tepki göstermelerine engel oluşturmuyordu. Bu birlik duygusunu yalnızca başkentin nispeten iyi bilinen politik ve askeri tarihinde¹⁰³ değil iktisadi yaşamın farklı alanlarında da izlemek mümkündür. Sergiledikleri dayanışma yeniçerile-

98 Bkz. Tülay Artan, “Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi,” *Defter* 20 (1993): 91-115; Shirine Hamadeh, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlnur Güzel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010); Bozkurt, *Tereke Defterleri*.

99 İMŞSA, DS 71, v. 22b/3 (2 S 1235/20 Kasım 1819).

100 İMŞSA, BS 202, v. 61b/5 (Gurre-i Ş 1165/14 Haziran 1752). Kayıtta 57. cemaatin sabık odabaşısı Hüseyin Odabaşı “taş sanduka” yapılmasını vasiyet edecektir.

101 Birkaç örnek için bkz. İMŞSA, DS 1, v. 18b/3 (8 Z 1196/14 Kasım 1782); DS 2, v. 15a/1 (25 Ş 1197/26 Temmuz 1783); DS 71, v. 83b/4 (13 C 1235/28 Mart 1820), 84a/1 (13 C 1235/28 Mart 1820); AS 188, v. 48a/3 (8 B 1165/22 Mayıs 1752); AS 369, v. 20a/1 (Selh-i M 1229/22 Ocak 1814). Yeniçeri mezar taşları için bkz. H. Necdet İşli ve Mehmet Kökrek, *Yeniçeriler: Remizleri ve Mezar Taşları* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017).

102 Mezar taşlarının büyük bir kısmı küfeki taştan olacak şekilde sipariş ediliyordu. Rahat şekil verilebilen ancak zaman geçtikçe dayanıklılığı artan bu taş cinsi farklı yapıların inşasında yaygın olarak kullanılıyordu. Bkz. Gökhan Umaroğulları, *Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Kullanılan Trakya Bölgesi Küfeki Taşlarının Fiziksel ve Mekanik Özelliklerinin Sonuçları Üzerine Bir Model Önerisi*, doktora tezi (Trakya Üniversitesi: 2015).

103 Ali Yayıcıoğlu, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order* (Stanford: Stanford University Press, 2016), tüm kitap ancak özellikle dördüncü bölüm; Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire*.

rin, daha önce değinildiği üzere, çeşitli işkollarına hâkim olmalarına ve iktisadi etki alanlarını genişletmelerine hizmet ediyordu. Bununla birlikte ocak üzerinden edinilen güçlü aidiyet ve dayanışmanın yeniçerilerin ve ailelerinin vasiyetlerinde cılız bir karşılığı vardı. Vasiyetlerde mahallenin, toplumun, hemşerilerin, yoksulların ihtiyaç ve beklentilerinin tatmin edilmesi ve karşılanması ocaktan önce geliyordu.

Ocağın, mensuplarının vasiyetlerinden nasiplenen ya da yararlanan bir kurum olarak kayıtlara girmesi son derece istisnaydı. Üstelik ocağa yapılan bağışlar genellikle mütevazı ölçülerdeydi. Bunlardan bazıları kişilerle ocak arasındaki bağı vurgulayan sembolik nitelikteydi. Bolulu Kahveci Ömer Beşe'nin 99. cemaatin kışlasına vasiyet ettiği ancak sonradan vazgeçtiği bakır su güğümü bunun iyi bir örneğidir. Su güğümüne ayrılan on kuruş en tutumlu vasiyetler için dahi küçük bir meblağdı. Ömer Beşe vasiyetinde iki Mushaf için 30 kuruş para ayıracaktır.¹⁰⁴ Benzer bir şekilde hacca gitme hazırlıkları yapan 25. cemaat kışlasının oda bekçisi Seyyid Süleyman Ağa'nın 22 Kasım 1794 tarihli, alicenaplığını sergilediği uzun vasiyetinde ocağın nasibine düşen yalnızca bir halı olacaktır. Vasiyetin yapıldığı kışladaki odanın sofasına¹⁰⁵ serilmesini istediği bu halı yaptığı bağışların içinde bir damlacık bile değildi; serileceği mekândan dolayı hatırdaki kalacak olmasına karşın, yeterince cömert sayılmazdı. Onun sadece su kuyularına 1000 ve on Mushaf'a 500 kuruş ayırdığını hatırlatmak karşılaştırma için yeterli olup vasiyetin diğer ayrıntılarını saymayı gereksiz kılmaktadır.¹⁰⁶ Bu örneklerle kıyaslandığında Tütüncü Elhac Süleyman Ağa'nın mensubu olduğu 1. bölüğün "taamiyesi vakfına" gösterdiği ilgi olağanüstüydü. Esirpazarı yakınlarındaki Paçacı Hanı'nda misafir olarak kalan Süleyman Ağa'nın, aynı bölükten bir yoldaşını vasisi yaptığı 1750 tarihli vasiyetinde ilgilendiği tek şey buydu. Terekesinin üçte birini yani hukuki olarak vasiyet edebileceği miktarın tümünü, defin işlemlerini, mezarını ve arkasından yapılacak ritüelleri düşünmeden, bölüğün "taamiyesi vakfına zam ve ilhak" edecektir.¹⁰⁷ Ne var ki kendisinden sonra vasiyette bulunacak

104 İMŞSA, DS 10, v. 51a/2 (2 C 1202/10 Mart 1788); DS 17, v. 46b/5 (5 M 1206/4 Eylül 1791).

105 Seyyid Süleyman Ağa, Kâtip Muslihiddin Mahallesi'nde ikamet ediyordu.

106 İMŞSA, DS 24, v. 16b/3 (28 R 1209/22 Kasım 1794).

107 İMŞSA, BS 200, v. 14a/1 (18 Za 1163/19 Ekim 1750).

yoldaşlarının büyük çoğunluğu onun, mensubu olduğu ocağa karşı sergilediği cömertlikten uzak duracaktır. Bu tavırları vasiyetlerinin şüphesiz en ilginç, şaşırtıcı ve dikkate değer taraflarından birini oluşturmaktadır. Bunu ilk bakışta ocak ile vasiyet sahipleri arasındaki bağın zayıflığı olarak yorumlamak mümkündür. Böyle bir yorum ocak aidiyetinin yeniçerilerin yaşamlarındaki vazgeçilmez yeri düşünüldüğünde oldukça aceleci olacaktır. Bu tür yorumlara başvurmadan önce başka etkenler de hesaba katılmalıdır.

Yeniçeri ocağının istikrarlı bir şekilde vasiyetlerin dışında tutulmasının ocağın iktisadi altyapısının gelişimiyle yakın bir ilgisi olmalıydı. Ocak zaman içinde kurumlara dayanan gelişkin bir iktisadi altyapı üretecek, güçlü ve devamlılığı olan gelir kaynaklarına sahip olacaktır. Vakıflar ve orta sandıkları¹⁰⁸ ocağın toplumun farklı kesimleriyle derin bağlar ve kredi ilişkileri geliştirmesine imkân veriyordu. Ocağın toplumsal ve iktisadi rollerinin anlaşılmasına büyük katkılar sağlayabilecek bu kurumların özellikle mahkeme kayıtlarının seriler halinde taranmasına dayanacak daha detaylı araştırmalara gereksinim duyduğu ortadadır. Bununla birlikte kayıtlar arasında gelişigüzel bir gezinti yeniçeri vakıf ve sandıklarının kentteki kredi ilişkilerinin aktif bir unsuru olduğunu göstermektedir. Bunun yanında vakıf ve sandıkların elindeki işyerlerinden, dükkânlardan ve kentin çeperlerine doğru genişledikçe bağ ve bahçelerden elde edilen kira gelirleri ocak için zengin kaynaklar üretiyordu.¹⁰⁹ Bu anlamda yeniçeri ocağı kişilerin ve içinde büyüdükleri, yaşadıkları oldukça tanıdık bir çevrenin isteklerini, arzularını ve beklentilerini yansıtan vasiyetlerden gelecek katkılara daha az bağımlıydı. Gelişkin kurumlar kişisel katkıların reddedilmesini gerektirmiyordu¹¹⁰ ancak hiç kuşku yok ki onlara olan bağımlılığı azaltıyordu. Muhtemelen vasiyette bulunan yeniçeriler de hem bu nedenle hem de zaten farklı yollardan katkı sağladıkları ve kredi imkânlarından istifade ettikleri ocağı vasiyetlerinde anmayı gerekli görmüyordu.

108 Bkz. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 311-320; Ali Şenyurt, "Yeniçeri Ortaları Yardımlaşma Sandıkları," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (2017): 155-170.

109 İMŞSA, AS 216, v. 21b/6 (11 Ra 1173/2 Kasım 1759); AS 217, v. 21a/2 (5 Ra 1173/27 Ekim 1759), 45b/8 (26 Ca 1173/15 Ocak 1760); DS 52, v. 24a/1 (14 Za 1224/21 Aralık 1809); DS 71, v. 83b/4 (13 C 1235/28 Mart 1820); GS 541, v. 78b/7 (25 R 1213/6 Ekim 1798).

110 İMŞSA, BS 200, v. 42a/1 (2 M 1164/1 Aralık 1750).

Tablo. Yeniçeri vasiyetlerinde ocağa yapılan bağışlar

Vasiyetin sahibi	Ocağa yapılan bağışın cinsi ve miktarı	Tarih
Tütüncü Elhac Süleyman Ağa	1. bölümün taamiyesi vakfına (terekenin üçte biri/vasiyetin tümü) ¹¹¹	1750
Bolulu Kahveci Ömer Beşe	99. cemaat kışlasına bakır su güğümü (10 kuruş)	1788
12. cemaatin kışlasında sakin Ali Ağa	12. cemaat kışlasının önüne üç musluklu taş tekne ¹¹²	1793
25. cemaat kışlasının oda bekçisi Seyyid Süleyman Ağa	25. cemaatin sofası için halı (150 kuruş)	1794

İstanbul'da kurumsal yapıların inşası ve bunların devamlılığını sağlayacak tedbirlerin alınması yeniçerilere özgü değildi. Yeniçeri ocağının sahip olduğu imkânlardan ve iktisadi kapasiteden yoksun olmalarına karşın esnaf örgütleri de kredi ve diğer ihtiyaçlarını karşılayacak, gerektiğinde aralarındaki yoksullara yardım eli uzatabilecek araçları geliştirmiş durumdaydı.¹¹³ Mesela yaygınlığını tespit etmek daha fazla mesaiyi ve araştırmayı gerektirse de bazı bulgular meslek örgütlerinde yeni üyelerden bir anlamda mesleğe, işkoluna kabulleri karşılığında belli bir ücret alındığını göstermektedir. Özellikle kayıkçılar bu konuda ön plana çıkmıştı. Çoğunluğu Anadolu'dan gelen, hemşerilik ve ocak bağlantılarını kullanarak kayıkçılık mesleğine adım atmaya hazırlananlardan çalışacakları iskelenin “umûr-ı lâzime-i malûmesine harc ve sarf” edilmek üzere standart bir ücret alınıyordu. Bu uygulama bir iskelele mahsus olmayacak kadar yaygındı.¹¹⁴ Bu çerçevede, tıpkı yeniçerilerde olduğu gibi, esnaf olarak kayıtlara geçirilen kişilerin vasiyetlerinde mensubu oldukları loncaların ismi nadiren anılıyordu. Lonca üyelerinin bir anlamda zorunlu katkılarıyla zenginleşen ve varlıklarını sürdüren sandıklar kolektif kimliği yansıtırken bireysel katkılara olan bağımlılığı azaltıyordu.

¹¹¹ Parasal değer belirtilmemiştir.

¹¹² Tekne yapımının maliyeti yazılmamıştır.

¹¹³ Esnaf sandıkları ve gelir kaynakları için bkz. Çiğdem Gürsoy, “Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı,” *History Studies* 10, no. 8 (2018): 121-142.

¹¹⁴ Bu çerçevede örneğin Galata Mahkemesinin 541 numaralı defterine göz gezdirmek yeterli olacaktır. Ayrıca Gürsoy, “Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının,” 128.

Buna karşın hem yeniçeriler hem de çeşitli işkollarına mensup esnaflar beraber çalıştıkları arkadaşlarını, yoldaşlarını vasiyetlerinde anıyor, onları kişisel dünyalarının ve çevrelerinin bir uzantısı olarak görüyordu. Vasiyetlerin genelinde görülebilecek himaye ve kollama ilişkisi burada da kendini göstermekteydi. Örneğin Tütüncü Elhac Süleyman Ağa, oda bekçisi olduğu 25. cemaatin oda hizmetlerini gören karakullukçulara 200 kuruş bırakacaktır. Aralarında paylaştırılmasını istediği bu meblağ odanın sofasına vasiyet ettiği halı için harcanacak paradan 50 kuruş fazlaydı. Dikkat çekici olan Süleyman Ağa'nın iki yoldaşın eşlerine vasiyet ettiği paralardı. Başeski Edirneli Ahmed ve Bender'de, büyük olasılıkla 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında, esir olup geri gelen Alemdar Mustafa'nın eşlerine 100'er kuruş vasiyet edecektir.¹¹⁵ Bunu yaparak zor durumda kalmış yoldaşlarına karşı vefa borcunu yerine getirmiş oluyordu. Alemdar Mustafa evine sağ salim ulaşmıştı ancak çeşitli sebeplerle ayrıldıkları evlerine bir türlü geri dönemeyen erkeklerin arkalarında bıraktıkları kadınların yaşadığı yoksunluklar pre-modern dönemlerin yaygın bir sorunuuydu.¹¹⁶ Erkeklerini savaş meydanlarına yollamak zorunda kalan yeniçeri eşleri bu sorunları daha derinden yaşıyor olmalıydı. Tıpkı bir zamanlar ocak ağalarından biri olarak anılan Sakız Ağası Mehmed Ağa'nın kızı Ayşe'nin başına gelenlerde olduğu gibi. Kocası 36. bölük çorbacısı Ahmed Ağa, muhtemelen 1742-1746 tarihleri arasındaki Osmanlı-İran Savaşlarında esir düşüp "müflisen" öldükten sonra 500 kuruş borcunu üstlenmek zorunda kalacak, alacaklıyla uzun yıllara yayılacak taksitlendirilmiş bir geri ödeme anlaşması yapacaktır.¹¹⁷

SONUÇ

Vasiyetler, yeniçerilerin çok kimlikli dünyasına ışık tutarken farklı sosyal, iktisadi ve kültürel arka planlara dayanan toplumsal kesimlerle buluştukları özel bir alana işaret ediyordu. Bu cümle yeniçerilerin vasiyetlerine değinen bir bölümden çıkarılacak en önemli sonuçlardan birini oluşturmak-

115 İMŞSA, DS 24, v. 16b/3 (28 R 1209/22 Kasım 1794).

116 Araz, "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek," 149-180.

117 İMŞSA, BS 196, v. 14a/1 (24 R 1162/13 Nisan 1749).

tadır. Dönemin algılarını, değişimlerini, kişisel ve toplumsal beklentilerini bir araya getiren vasiyetler yeniçerileri yaşadıkları kentin, mahallenin ve sokağın, hırçınlığını bir kenara itmiş, sıradan sakinleri olarak tasvir etmeye imkân vermektedir. Tıpkı başkaları gibi hemşerileriyle, himaye ettikleriyle, yoksullarla ve çevrelerini kuşatan ve ancak vakıfların ve bireylerin katkılarıyla ayakta kalabilen kamusal alanlarla nazikçe ilgilenen yeniçeriler, vasiyetlere, toplumun geniş kitleleriyle buluşan ve bu kitlelere hizmet eden kişisel dünyalarını açıyorlardı. Böylece yeniçeriler vasiyetleriyle, ölümün sunduğu mutlak sessizlikle tezatlık içinde, kentin yaşamına aktif olarak katılmaya devam ediyorlardı. Dolayısıyla vasiyetler, sahiplerinin bir taraftan ölümü kabullenmiş mütevekkil dünyalarını yansıtırken diğer taraftan bedenlen değil lakin yapılan hayırlarla, sokaklara döşenen kaldırımlarla, camiye alınan halılarla, dikilen mezar taşlarıyla ve kazan ve çeşmelerin üzerine kazılan isimlerle alttan alta yaşamaya devam etme arzusunu hissettirmektedir.

Yeniçerilik kimliği etrafında birleşen kişilerin vasiyetleri içerik ve öncelikler bakımından geniş toplumsal kitlelerin vasiyetlerinden ayrılmıyordu ancak bazı ayrıntıların dikkate değer olduğu aşikârdır. Mesela yeniçerilerin kitaplardan hoşlanmadığını yazmak haksızlık olabilir ancak en azından vasiyetlerden yola çıkarak toplumun farklı kesimleriyle karşılaştırıldığında kitaplara yönelik ilgilerinin azlığını belirtmek yerinde ve adilce olur. Öyle ki yeniçeriler bu hususta kendi eşlerinin ve diğer kadın akrabalarının dahi gerisinde kalıyorlardı. Mushaf herkesin olduğu gibi onların da vasiyetlerinin baş tacıydı. Ne var ki bunun ötesine geçip listeyi zenginleştirmeyi çok az deniyorlardı. Mushaf dışında vasiyetlere giren ve çeşidi iki elin parmaklarını geçmeyen, neredeyse tamamı dinle ilgili kitaplar bile yeniçerilerin vasiyetlerine pek hitap etmiyordu.¹¹⁸ Yeniçeriler kitap hediye etmeyi ya da bağışlamayı

¹¹⁸ Mushaf'ın yanında Enâm-ı Şerif, Delâilü'l-Hayrât ve Birgivi Şerhi gibi kitaplar vasiyetlere daha çok giriyordu. Bunun yanında farklı tefsirlere de rastlanıyordu. Kitaplar genellikle ilimle iştigal eden kimse- lere ve talebelere vasiyet ediliyordu. Birkaç örnek için bkz. İMŞSA, DS 19, v. 34b/4 (24 M 1207/7 Mart 1793); DS 54, v. 28b/4 (25 Ca 1226/17 Haziran 1811); İMŞSA, AS 247, v. 7b/6 (12 C 1184/3 Ekim 1770); AS 260, v. 84a/2 (8 S 1191/18 Mart 1777). Terekelerdeki kitap varlığı için bkz. Erünsal, *Osmanlılarda Sa- haflık ve Sahaflar*, 317-329; Nuri Kavak, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Kitaplar," *Osmanlı Araştırmaları* 35 (2010): 275-286; Nisa Öktem, XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü, yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi: 2017).

kadın akrabaları dahil başkalarına havale etmiş görünmektedir.¹¹⁹ Bununla birlikte buradan yola çıkarak onların kültürel dünyaları ve geçmişleriyle ilgili kati yorumlarda bulunmaya çalışmak, en azından şimdilik, yersizdir. Tereke kayıtlarına dayanılarak yapılan ve yeniçeriler ile kitaplar arasındaki bağların zayıflığına işaret eden çalışmaların¹²⁰ varlığına karşın bu husus daha detaylı araştırmalarla desteklenene kadar bir tespit olarak tutulmalıdır.

Yeniçerilerin vasiyetleri kişisel ve toplumsal dünyalarına nüfuz etmeye imkân verirken ocakla ilişkileri hakkında da çeşitli ipuçları sunmaktadır. Mensubu olmaktan gurur duydukları yeniçeri ocağının vasiyetlerine nadiren girmiş olması ilk bakışta garip durmaktadır. Camilere, medreselere, çeşmelere ve taşradaki köylerinin suyollarına ihtimam gösteren yeniçerilerin ocağı neden görmezlikten geldiği sorusunun cevabını geride bıraktıkları vasiyetlerden yola çıkarak üretmek imkânsızdır. Bu sorunun cevabı vasiyetlerde değil ocağın iktisadi araçlarının gelişiminde aranmalıdır. Farklı gelirlerin yanında yeniçerilerin katkılarıyla beslenen sandıklar gelişkin ve sürekliliği olan kaynaklara sahipti. Yeniçeri vakıf ve sandıklarının toplumun her kesimine nüfuz eden kurumsallaşmış yapıları, bireysel dünyalardan bir kesit sunan vasiyetlerin katkılarına olan bağımlılığı azaltıyordu. Yeniçeriler aidiyetlerinden dolayı zaten katkı sağladıkları ocağa ayrıca vasiyetlerinde yer vermeyi gerekli görmeyecektir.

Ocağa yönelik bu tavırları vasiyetlerin bireysel arzularla yoğrulmuş, toplumsal beklentileri karşılayan, samimi doğasının bir yansımasıydı. Vasiyetler, miraslarının ailelerine ulaştırılması kaygısıyla hareket edenler dışarıda tutulacak olursa, genellikle mal mülk hesabının yapıldığı alanlar değildi. Bu hesapları yapmayı hibe ve bunun türevlerine bırakan vasiyetler, mahkemelerin ürettiği standart dilin tatsızlığına rağmen, son derece içtendi, sahiplerinin gönlünden kopan birer parçaydı. Burada hesabı yapılan kişisel dünyalarına kimin nasıl dokunduğu, dolayısıyla yapılacak ihsanlardan nasıl faydalanacağıydı. İfade edilen standart dilden dolayı hissedilmesi her zaman

119 İMŞSA, DS 16, v. 21b/5-6-7 (5 Ra 1205/12 Kasım 1790).

120 Mustafa Akbel, "Tereke Kayıtlarından Hareketle Yeniçerilerin Sosyo-Ekonomik Durumları," *Tarihin Peşinde* 15 (2016): 269-271. Bazı sıra dışı örneklerin varlığının zikredilmesi ihmal edilmemelidir. Bkz. Zeynel Özlü, "Bir Bektaşî Babasının Terekesi: Haydar Baba İbni Halil bin Abdullah," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 71 (2014): 127-146.

mümkün olmasa da içtenlik bazen çok dokunaklı bir biçimde gösteriyordu kendisini. Bir cariyenin azat edilmesi, yetimlerin giydirilmesi, medrese talebelerine yardım edilmesi, camilerin kandillerine ve çeşmelerin suyollarına ihtimam gösterilmesi gibi vasiyetlere giren her ayrıntı kişilerin içtenlikli dünyalarından izler taşıyordu. Tabi bunun ötesine geçenler de vardı. Tıpkı yolu büyük olasılıkla zindandan geçmiş, son nefesini vermeye hazırlanan gayrimüslim bir faninin, mütevazı malvarlığının bir kısmını Galata ve İstanbul zindanlarındaki mahpuslara vasiyet etmesinde olduğu gibi.¹²¹

121 İMŞSA, GS 55I, v. 2a/5 (2 M 1215/26 Mayıs 1800).

18. YÜZYIL ORTALARINDA İSTANBUL YENİÇERİLERİ

İstanbul'un fethinden bir süre sonra, Şehzade Camii karşısında ilk yeniçeri kışlası, hemen akabinde Aksaray'da ikinci bir yeniçeri kışlası inşa edilmişti. Şehzadebaşı'ndaki kışlanın inşaatı daha erken bittiği için buraya Eski Odalar, Aksaray'daki kışlaya ise Yeni Odalar adı verilmişti.¹ 18. yüzyıl ortalarında Eski Odalarda beşi cemaat, 21'i ağa bölüğü odası olmak üzere 26 oda ve hemen yanında acemilere ait 30 oda, Yeni Odalarda ise 93'ü cemaat, 42'si ağa bölüğü, 34'ü sekban ve dördü solakların düzen odası olmak üzere toplam 173 oda bulunmaktaydı.² Uzun süre Osmanlı ordusunun önemli bir piyade gücünü oluşturan yeniçerilerin, İstanbul'daki asıl ikamet yerleri bu kışla odaları olmuş; şehir ile fazla etkileşime girmeleri –en azından teorik olarak– kısıtlanmaya çalışılmıştır.³

Gerileme paradigmasıyla büyük ölçüde şekillenen yeniçeri imajının önemli bir parçası, yeniçerilerin bu iki kışlanın dışında ikamet etmemeleri ve toplumdan izole bir şekilde yaşamaları üzerine kuruludur. Mekânsal ayırtırmaya dayanan bu görüşe göre, yeniçerilerin 17. yüzyıldan itibaren kışla dışına taşmaları, İstanbul ahaliyle daha fazla bağlantı kurmalarına ve netice itibariyle “bozulma”larına sebep olmuştur. Dolayısıyla, sivil ve askeri kesim arasındaki mekânsal ayırımın ortadan kalkmaya başlaması yeniçeri ocağının dönüşümünün temel göstergelerinden biri olarak kabul edilmiştir.

Yeniçerilerin 17. yüzyıldan itibaren toplumun diğer kesimleriyle daha fazla entegre olmaya başladıklarına dair tarihçiler arasında bir fikir birliği olsa da bu sürecin mekânlar üzerinden okunması henüz pek ilgi çekmemiştir.

1 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 238.

2 Mehmet Mert Sunar, “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme,” *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 260-261.

3 Nitekim, yasak olmasına rağmen yeniçerilerin kışla odalarına kadın ve içki sokmalarını engellemek için kışlaların etrafına duvar örülmüştü. Mert Sunar, “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları,” 256.

Ancak, kısıtlı da olsa bazı önemli çalışmalar vardır. André Raymond'un Kahire, Yannis Spyropoulos ile Aysel Yıldız'ın Adana üzerine yaptığı çalışmalar bu açıdan önemlidir.⁴ İstanbul özelinde ise Halil İnalcık'ın Eyüp, Gülay Yılmaz Diko'nun, İstanbul'daki yeniçerilerin kışla dışındaki mekânsal dağılımlarını incelediği çalışması ile Işıl Çokuğraş'ın İstanbul'un meyhane ve bekâr odaları üzerine odaklandığı çalışması bu açıdan zikredilmeye değerdir.⁵

Bu çalışma, Yılmaz Diko'nun 17. yüzyıl için tespit ettiği kışla dışındaki yeniçeri yerleşim tercihlerinin, 18. yüzyıldaki benzer ve farklı yönlerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu açıdan çalışmamız, Yılmaz Diko'nun çalışmasının devamı niteliğindedir. Temel amacımız, yeniçerileri idealize veya marjinalize etmek yerine yaşadıkları toplumun bir parçası olarak görmek, özellikle mahkeme kayıtları ışığında İstanbul'un muhtelif mahallelerinde yaşayan, aileler kuran ve ticarete atılan bireyler olarak kabul ederek kışla dışındaki hayatlarını anlamaya çalışmaktır. İlk bölümde, Kısmet-i Askeriye Mahkemesindeki 1748-1750 yıllarına ait on tereke defterinde mevcut yeniçeri kayıtlarından yola çıkılarak, bu askeri zümrenin İstanbul içindeki mekânsal dağılımları irdelenecektir. Veriler ışığında, yeniçerilerin Suriçi'nin büyük kısmı ile sur dışındaki semtlere mekânsal olarak yayılmaları ve özellikle han odaklı ikamet tercihleri üzerinde durulacaktır. Keza bu çerçevede yeniçeri ocağının İstanbul ile taşra arasındaki bağlantılarına da değinilecektir. İkinci bölümde ise, şehirdeki mekânsal dağılımları üzerinden yeniçerilerin İstanbul'daki esnaf kolları ile olan ilişkileri ele alınacaktır. Bu bölümde, yeniçerilerin esnaflaşması ile ilgili ortaya konulacak bulguların, literatürdeki bulgular ile de paralellikleri olduğu gösterilecektir.

4 Andre Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi (Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi)*, çev. Alp Tümerterkin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016); Yannis Spyropoulos ve Aysel Yıldız, "Pseudo-Janissarism (*Yeniçerilik İddiası*) in the Ottoman Provinces (with Special Reference to Adana): Its Emergence and Its Geographic and Socio-Economic Aspects," *Insights into Janissary Networks*, haz. Yannis Spyropoulos, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Dergisi* 8, no.1 (2022): 9-54.

5 Halil İnalcık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü," 18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam, haz. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 9-14; Gülay Yılmaz Diko, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (McGill University: 2011); Işıl Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2016).

YENİÇERİLERİN EKONOMİK DURUMLARI VE MEKÂNSAL DAĞILIMLARI

Bu bölümde, 18. yüzyıl ortalarında vefat eden yeniçerilerin İstanbul'daki mekânsal dağılımları üzerine yoğunlaşarak, kışla ve kışla dışı yaşam alanlarıyla şehre misafir olarak gelenlerin veya İstanbul dışına çıkanların ikamet yerlerini inceleyip yorumlamaya çalışacağız. Veri grubumuz, İstanbul Kismet-i Askeriye Mahkemesinde 1748-1750 yıllarına ait on tereke defterinden (115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124 numaralı) tespit ettiğimiz toplam 169 yeniçeri terekesidir.⁶ 18. yüzyılda, sivil kesimden ocağa katılmaların arttığı ve yeniçeri esamelerinin bir kısmının sivillere satıldığı malumdur. Bu yüzden gerçek anlamda yeniçeriler ile sivilleri birbirinden ayırmak en azından bazı örneklerde pek mümkün olmamaktadır. Bir şahsın yeniçeri olup olmadığına dair en önemli ipucu, ilgili kayıtlarda yer alan “yeniçeriyandan/taife-i yeniçeriyandan” gibi aydınlatıcı ibarelere dayanır. Hatta çoğu zaman ilgili şahsın mensup olduğu bölük veya cemaat bilgisi de verilmektedir. Nitekim, bu çalışma kapsamında incelenen 169 terekeden 138’inde tereke sahibinin mensup olduğu orta/bölük adı veya en azından yeniçeri olup olmadığı açıkça kaydedilmiştir. Geriye kalan 31 tereke sahibi için ise sadece beşe unvanı belirtilmiştir. Bu dönemde “beşe” unvanının, sadece yeniçerilerin değil diğer kapıkulu ocakları mensupları tarafından da yaygın olarak kullanılması gerçek yeniçerilerin kimliğini tespit etmeyi bir hayli zorlaştırmaktadır.⁷ Dolayısıyla 18. yüzyıl yeniçerilerini tanımlamada beşe unvanının kullanımı tartışmalı⁸ olsa da küçük bir hata payı göze alınarak, bu çalışmada geri kalan 31 kişi de –beşe unvanına binaen– yeniçeri olarak kabul edilmiştir.

6 İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Arşivi (İKA), Kismet-i Askeriye Şerhiye Sicilleri (KAŞS) 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124 numaralı defterler.

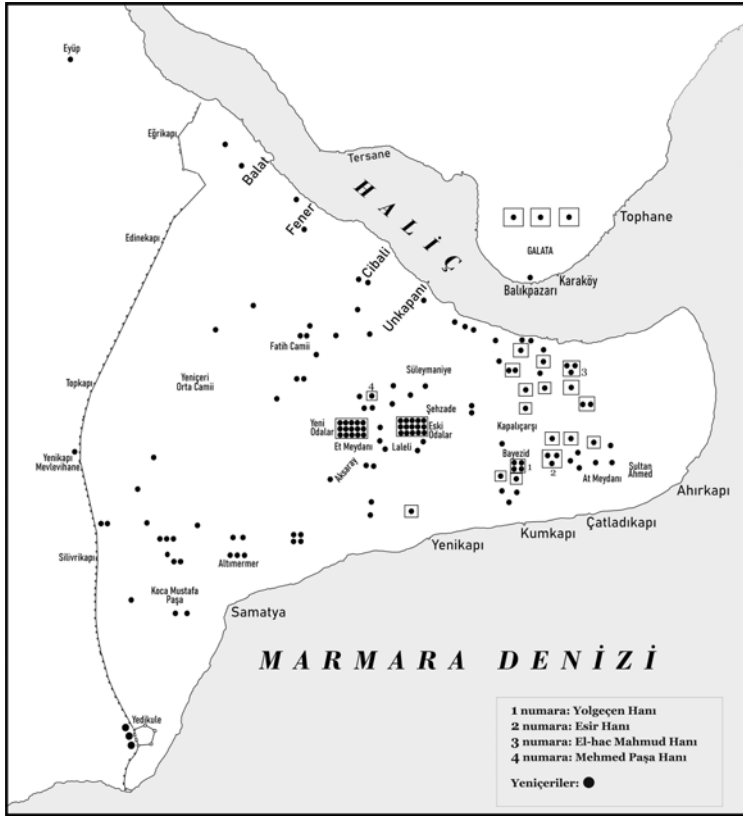
7 Cebeci, topçu ve bostancı birliği mensubu askerlerin de beşe unvanını kullandıkları bilinmektedir. Bunun için bu kitabın ilgili bölümünde Abdülmennan M. Altıntaş tarafından kaleme alınan “İstanbul Loncaları ve Yeniçeriler: Kayıkçı Esnafı Üzerine Bir Deneme (1677-1752)” adlı çalışmaya bakınız. Girit'teki farklı askeri birliklerde de beşe unvanının kullanıldığına dair bkz. Yannis Spyropoulos, *Κοινωνική, Διοικητική, Οικονομική Και Πολιτική Διάσταση Του Οθωμανικού Στρατού: Οι Γενίτσαροι Της Κρήτης, 1750-1826* [Social, Administrative, Economic and Political Dimensions of the Ottoman Army: The Janissaries of Crete, 1750-1826], doktora tezi (Crete University: 2014), 69-70.

8 Bazı yeniçerilerin hiçbir unvan almadan da kayıtlara geçtiği durumlar için bkz. Güçlü Tülüveli, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation,” *International Journal of Turkish Studies* 11-12 (2005): 23.

Bilindiği gibi, tereke defterlerinde ölen kişinin sahip olduğu tüm mal varlığının kaydedilmesi gerekir. Ancak terekenin hazırlanmasına kadar olan süreçte vefat eden şahsın bazı malları ailesi tarafından saklanabiliyor, satılabiliyor ya da bizzat kendisi tarafından vefatından önce bir kısmını varislerine pay etmiş olabiliyordu. Ayrıca resmi işlemler sırasında, bazı kadı, naib ve kassamların da tereke mallarından kaçırdıkları durumlar da çok nadir değildi.⁹ Bu tip suiistimallerden dolayı terekelerdeki toplam servet gerçek değerinden daha düşük çıkıyordu. Keza terekelerdeki servet kalemlerinin kişiye mi yoksa haneye mi ait olduğu da ayrıca tartışmaya açıktır. Diğer yandan tereke kayıtları ölen şahıs hakkında tüm bilgileri barındırmaz. Örneğin müteveffanın ölüm tarihi her zaman net bir şekilde kaydedilmez. Ayrıca şahsın ölüm şekli de genellikle terekelerde belirtilmeyebilir. Nitekim, çalışmamız dahilinde incelenen 169 yeniçeriden sadece sekizinin ölüm şekli (dördü boğularak/gariken, üçü katledilerek/maktûlen ve biri ani şekilde/fücceten) net olarak belirtilmiştir. Keza vefat eden bireyin ailesi hakkında da çoğu zaman detaylı bilgiler yer almamaktadır. Yine, ölen şahsın borçlu veya alacaklı olduğu durumda, borç ve alacak miktarı ile alacaklı veya borçlunun ismi verilmesine rağmen, bunların ne amaçla olduğu da pek belirtilmezdi.

Bu tip kısıtlamalara rağmen, tereke defterleri yeniçerilerin mekânsal dağılımı hakkında bilgi sağlayan en önemli kaynak grubudur. En büyük avantajı ise, ölen şahısların ikamet bilgilerini oldukça düzenli ve sistematik bir şekilde vermesidir. Bu kayıtların giriş kısımlarında, genellikle ölen şahsın hangi mahallede yaşadığı ve öldüğü "... mahalle/köy/han veya hanesinde sakin iken vefat iden ..." şeklinde formüle edilmektedir. Bu makalenin amaçları için önemli olan bu sistematik bilgi sayesinde, incelediğimiz yeniçerilerin İstanbul'da ikamet ettikleri yerler üzerinden mekânsal dağılımlarını kısmen de olsa tespit edebiliyoruz. Nitekim, terekesi incelenen 169 yeniçeriden 158'inin İstanbul'da yaşadıkları semtler, ilgili kayıtlarda net bir şekilde kaydedilmiştir. Bunların, 148'i Suriçi'nde, onu ise surların dışındaki varoşlarda yaşamıştır; on bir yeniçerinin ise ikamet yerleri belirsizdir (bkz. harita).

9 I. Ahmed dönemine ait bir adaletnamede dönemin kadı, naib, voyvoda ve diğer görevlileri tereke mallarına el uzattıkları için uyarılmaktadır. BOA, A.DVNSMHM.d 78, s. 894-895 (1 B 1018/30 Eylül 1609).

Harita. 1748-1750 tarihli tereke kayıtlarına göre yeniçerilerin dağılımı¹⁰

Haritada görüldüğü üzere, kışlalar halen yeniçerilerin en önemli ikamet alanlarındandır. Ancak Suriçi'nde ölen yeniçerilerin bir kısmının kışla dışında ikamet etmeyi seçtikleri veya buna mecbur kaldıkları anlaşılmaktadır.¹¹

¹⁰ İKA, KAŞŞ 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124. Haritada ikameti belirsiz yedi yeniçeri ile Kasımpaşa, Üsküdar, Anadolu, Rumeli, Karadeniz ve Akdeniz'de ölen yeniçeriler gösterilmemiştir. Eski ve Yeni Odalarda kalan 30 yeniçeri rastgele yerleştirilmiştir. Hanlar ise kare şeklinde belirtilmiştir. Abdülmennan M. Altıntaş'ın desteğiyle hazırladığımız bu haritada, Gülay Yılmaz Diko'nun *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *19. Asırda İstanbul Haritası* ve Ayvansaraylı Hüseyin Efendi'nin *Hadikatü'l-cevâmî: İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mi'marî Yapılar* adlı çalışmalarından yararlanılmıştır.

¹¹ Benzer durum İstanbul dışında da görülebilmekteydi. Örneğin, 18. yüzyılda Adana'da da kışla dışın-

Evliliğin bu konuda etkili faktör olduğu söylenebilirse de bekâr yeniçeriler de bazı durumlarda kışla dışında yaşamayı tercih edebiliyordu.¹² Verilerimize yansıdığı kadarıyla, en sık tercih edilen semtler Divanyolu'nun Firuz Ağa Mahallesi'nden Simkeşhane'ye kadar olan güzergâh, özellikle Dizdariye, Âtik Ali Paşa ve Saraç İshak mahalleleri, Kapalıçarşı'nın yakınında han ve bekâr odalarının yer aldığı bölge içerisindeki Mahmud Paşa Mahallesi, Kapalıçarşı ile Eminönü arasındaki Tahtakale ile Unkapanı'ndan başlayıp Fatih Camii'ne uzanan doğrultudaki yerlerdi. Ayrıca, Saraçhane, Eski ve Yeni Odalar üçgeninde de ikamet etmeyi tercih ettikleri terekelerden anlaşılmaktadır. Koca Mustafa Paşa, Canbaziye, Hobbyar ve Davutpaşa mahalleleri, kara ticaretinin giriş noktası olan Karagümrük çevresi ile az da olsa Balat Kapısı ve Yedikule yakınları da yeniçerilerin yaşamayı tercih ettikleri semtlerdendi. Bu grup daha çok şehrin merkezi ile birçok iskelenin yer aldığı Haliç kıyılarında yoğunlaşmışken, Yenikapı, Samatya ve Kumkapı gibi Marmara kıyısındaki bölgelere fazla ilgi göstermedikleri anlaşılmaktadır.

Bu yerleşim kalıplarından yola çıkarak, yeniçerilerin şehrin ticari ve iş hayatına yakın semtlerinde ikameti tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Hatta özellikle şehirdeki ticaret bölgelerine yakınlığa önem verdiklerini Emir Mustafa'nın şiirlerinde değindiği bazı detaylardan da öğrenebiliyoruz. 18. yüzyıl ortalarında yaşayan bir yeniçeri şairi olan Emir Mustafa, kaleme aldığı şiirlerinde İstanbul'un başlıca ticaret ve iş merkezleri olan Bedesten, Sandal Bedesten, Sırmakeşhane, Saraçhane ve Ketenciler Çarşısı gibi Suriçi ticaret bölgelerini sık sık zikretmektedir.¹³ Öte yandan, yeniçerilerin yaşamayı pek tercih etmedikleri bölgelerde gayrimüslim nüfusun yoğun, yerleşim olanaklarının kısıtlı ve iş olanaklarının düşük ve ticari hayatın daha zayıf olduğu görülmektedir. Cengiz Kırılı ve Betül Başaran da benzer bir ekonomik çizgiyi 1792 yılında tutulan esnaf kefalet defterinde tespit etmişlerdir.¹⁴ Bu defterde yer alan esnafın şehre yayıldığı hat ile

da ikamet eden birçok yeniçeri bulunuyordu. Daha fazla bilgi için bkz. Spyropoulos ve Yıldız, "Pseudo-Janissarism," 37, 48.

12 Sunar, "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları," 196.

13 Emir Mustafa, *Her Yanı ve Her Şeyiyle 18. yüzyıl İstanbul'u İnsan ve Toplum Hayatı, Varlıklar ve Nesneler*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020), 103-117.

14 "Sur içinde Divanyolu'ndan başlayarak Silivrikapı'ya ve oradan güneye inerek Yedikule'ye ve sahil boyunca Kumkapı ve Kadırga'ya uzanan ve oradan tekrar kuzeye çıkarak Divanyolu'nda sona eren güney daire. Sur içinin kuzeyinde Bahçekapı-Eminönü'nden başlayarak sahil boyunca Edirnekapı'ya ve oradan güneyde Yedikule'ye ve yine sahil boyunca ilerleyerek Topkapı Sarayı'nın sınırlarına yakın Ahırkapı'da

haritada gösterilen yeniçerilerin yaşam alanları önemli ölçüde örtüşmektedir. Elimizdeki veriler ışığında, yeniçerilerin diğer meslek erbapları ile aynı semtleri- özellikle Mahmud Paşa Mahallesi ile Tahtakale bölgeleri- seçtiğini söyleyebiliriz.

Yeniçerilerin yerleşim tercihlerinin özellikle bir yüzyıl öncesine göre bazı değişiklikler gösterdiği de anlaşılmaktadır. Yılmaz Diko'nun verilerine yansıdığı kadarıyla, yeniçerilerin 17. yüzyılda şehirdeki yerleşimleri daha dağınıktır; ekonomik profili düşük yeniçeriler sıklıkla Eski ve Yeni Odalar çevresindeki mahallelerde, daha varlıklılar ise daha çok paşa saraylarının civarında ikamet etmeyi tercih etmişti.¹⁵ Bir sonraki yüzyılda ise, artık şehrin ücra bölgeleri dışında hemen hemen her tarafına yayıldıklarını tespit ediyoruz.

Tablo I. İncelenen terekelerin net mal varlığına göre sınıflandırılması¹⁶

Ekonomik Gruplar	0-999	1.000-9.999	10.000-49.999	50.000-99.999	100.000	Toplam
	akçe	akçe	akçe		üzeri	
Yeniçeri Sayısı	24	72	44	14	15	169
Tereke Toplamı	3.122	323.084	1.052.098	1.051.597	3.345.981	5.775.882

Bu çalışmada incelediğimiz 18. yüzyıl ortalarına ait yeniçeri kökenli tereke sahiplerinin ise, toplam servetlerinden bağımsız olarak ikamet ter-

sona eren tüm sur içi yarımadanın çevre mahalleleri. Sur içinde Tavukpazarı ve Mahmudpaşa civarı. Beyazid Camii'nden başlayarak kuzeye doğru Bahçekapı'ya ve oradan sahil boyunca Ayazmakapı'ya ve oradan güneye Vefa üzerinden Süleymaniye'ye kadar olan kuzey daire. Yine Beyazid Camii'nden başlayarak Edirnekapı'ya ve oradan kuzeyde Eğrikapı'ya ve sahil yolunda Fener-Balat üzerinden Unkapı'na kadar uzanan kuzeybatı dairesi. Sur dışı mahallerin defterlere dağılımı ise şöyledir: Tophane, Tophane'den Beyoğlu, Cihangir ve Fındıklı üzerinden Galata'ya kadar olan bölge ve ayrıca Dolmabahçe'den Rumeli Kavağı'na kadar olan Boğaz'ın Avrupa yakasındaki mahaller, Boğaz'ın her iki yakasında Anadolu ve Rumeli Kavaklarına kadar olan mahaller." Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, haz. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 13-14.

15 Yılmaz Diko, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, 125-131.

16 Net mal varlığı (terekesi) hesaplamasına terekelerdeki gelir kalemleri toplamından, gider kalemleri toplamının çıkarılması sonucu ulaşılmıştır. Terekelerin sınıflandırılmasında ise literatürdeki çalışmalar örnek alınmıştır. Betül İpşirli Ağıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017); Hülya Canbakal, *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Zeynep Yelçe (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009); Fatih Bozkurt, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddi Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, doktora tezi (Sakarya Üniversitesi: 2011); Yılmaz Diko, *The Economic and Social Roles of Janissaries*.

cihlerinde İstanbul'un merkezi ve ticari bölgeleri başı çekmektedir. 169 tereke sahibi yeniçeriden 100.000 akçe üzerinde net mal varlığı olanların sayısı 15'tir (bkz. Tablo I).¹⁷ Bunların büyük çoğunluğu, Suriçi'ndeki Süleymaniye ve Unkapanı civarında, Divanyolu'nun Âtik Ali Paşa Mahallesi kesiminde ve Canbaziye-Hobyar-Davutpaşa mahallelerinde yaşamaktaydı. Bu 15 yeniçeriden daha düşük ekonomik güce sahip yeniçeriler ise yine başta Suriçi ticaret ve hanlar bölgesi olmak üzere İstanbul'un büyük kısmına yayılmışlardı.

Zengin kabul edebileceğimiz yeniçerilerin yerleşim tercihlerine, 665.952 akçelik net mal varlığıyla incelenen terekeler arasında en zengini olan Erzurumlu Mehmed Efendi b. Veliyüddin'i iyi bir örnek olarak gösterebiliriz.¹⁸ 169 yeniçerinin tereke toplamı 5.775.882 akçeyken, Mehmed Efendi'nin terekesi tek başına bu toplamın yüzde 11,5'ini oluştuyordu. Kendisinin toplam serveti, 96 yeniçerinin sahip olduğu 326.206 akçelik toplam servetin iki katından daha fazlasına denkti. Bu açıdan Mehmed Efendi'nin terekesi yeniçeriler arasındaki servet eşitsizliğine de iyi bir örnektir. Hobyar Mahallesi'nde yaşamış olan Mehmed Efendi'nin bağlı olduğu orta kaydedilmemiş, sadece yeniçeri olduğu not edilmiştir. Kayıtlara *mütekaid* olarak geçirildiği için ileri yaşıta olduğunu tahmin edebiliriz. Ayrıca, efendi unvanlı olan bu şahıs, beşe veya ağa gibi bazı unvanların yeniçerilerin kimliğinin tespitinde her zaman yeterli olmayabileceğini göstermesi açısından da önemli bir örnektir.

Mehmed Efendi vefat ettiğinde geride annesi Meyra Hatun, eşi Rabia Hanım ve kızı Ümmügülsüm Hatun kalmıştı. Kızının "kebire" yani büyük olarak kaydedilmesi Mehmed Efendi'nin ileri yaşıta olduğunun diğer bir göstergesidir. Mesleği hakkında sarıh bir bilgi verilmemesine rağmen, sahip olduğu muhtelif kalemeler arasında 30'dan fazla kitap ile kitapçılık mesleğiyle alakalı araç-gereç bulunması, kendisinin kitapçı olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca efendi unvanı taşıyor olması ve hatırı sayılır miktarda kitaba sahip olması, okuma yazma bildiğinin kanıtıdır. Sosyal statüsü-

17 169 yeniçeriden 96'sı 10.000 akçe altında, 44'ü 10.000-49.999 akçe, 14'ü 50.000-99.999 akçe aralığında net mal varlığına sahipti.

18 İKA, KAŞS 118, v. 95b-96a-96b (5 C 1163/12 Mayıs 1750).

ne yönelik bazı harcamalar yaptığı, sahip olduğu bazı kaliteli giyim-kuşam kalemlerinden, kitap, gösterişli silah ve at takımlarından belli olmaktadır. Nitekim 169 yeniçeri içinde en fazla kitap (36.147 akçe değerinde 48 adet), en fazla silah (39.605 akçe değerinde 21 adet), en fazla eyer ve at takımı (102.758 akçe değerinde 21 adet) ve en fazla mücevheri olan (12.520 akçe değerinde sekiz parça) Mehmed Efendi'dir. Kendisinin ayrıca 7.200 akçe değerinde biri doru at ve biri siyah beygir olmak üzere iki hayvanı da vardı. Terekesinde toplam 21 parça çeşitli türden eyer ve at takımının yer alması belli bir sosyal statüye haiz olduğunu ve bunu muhafaza edebilecek güce sahip olduğunu ispat etmektedir.

Erzurumlu Mehmed Efendi'nin de dahil olduğu varlıklı gruptaki 15 yeniçeriden, ikisi İstanbul dışındayken, 13'ü Suriçi'ndeki üç bölgede yoğunlaşmışlardı: Âtik Ali Paşa Mahallesi, Eski Odalar çevresi ve Canbaziye-Koca Mustafa Paşa mahalleleri. Bunların üçünün bekâr, ikisinin iki eşli ve onunun tek eşli olduğunu görüyoruz. Mesleklerine gelince, bu gruptan beşi esircilik, simkeşlik, arabacılık, kapıcılık ve tarakçılık meslekleriyle iştigal ediyordu. Geri kalan on kişinin askerlik dışında bir mesleği yok görünmektedir. Bunlardan biri orta mütevellisi idi. Aynı gruptan, biri odabaşı, biri yeniçeri ağa vekili, biri canbaz, biri tüfenkçibaşı, üçü de ağa unvanına sahip iken, geriye kalan dokuz kişi hakkında yeniçeri olmaları dışında herhangi ek bir bilgi verilmemiştir.

İstanbul Suriçi'nde ikamet eden 148 yeniçerinin (yeri belli olmayan yedisi dahil) yüzde 80'i kışlalar dışında yaşamayı tercih etmiş görünmektedir. İkamet için Suriçi'ni tercih etmelerinde hem kışlaya yakınlık hem de şehrin sosyal ve ekonomik imkânlarının bu bölgede yoğunlaşmasının etkili olduğu söylenebilir. Gerçekten de veri grubundakilerden sur dışında yaşayanlar çok küçük bir kesimdir. Terekesi incelenenler arasında sur dışında yaşayan toplam on yeniçeri bulunmaktadır. Bu gruptan üçü Galata, ikisi Üsküdar, ikisi Kasımpaşa, biri Eyüp, biri Mevlevihane Kapısı civarında ve nihayet biri de Balık Pazarı Kapısı dışında bulunan bir kahveci dükkânında vefat etmiştir. Hiçbirinin net mal varlığı 100.000 akçe üzerinde olmayan bu on yeniçeriden, yedisinin serveti 10.000 akçenin altında, üçünün ise 10.000-49.999 akçe aralığındadır.

Öte yandan, genel veri grubuna dahil 169 yeniçeriden sadece on biri dönemin İstanbul il sınırları dışında vefat etmiştir.¹⁹ Örneğin 34. cemaatten Kara Mehmed Beşe, Çan Kazası'nda misafirken vefat etmiştir.²⁰ Diğer bir örnek ise, yeniçeri olarak mahkeme kayıtlarına geçen Elbistanlı İmam İsmail Efendi b. Ahmed'dir. Efendi unvanlı ve imam olmasına rağmen yeniçeri olan İsmail Efendi, ticaret için gittiği Silivri'deki Elhac Yusuf Kâmil Hanı'nda vefat etmiştir.²¹ Başka bir örnek ise, 71. cemaat saksoncularından Üsküdarlı Mustafa Beşe b. Abdullah'ın, Özi Kalesi'ndeki vefatıdır.²² Beşinci bölükten Tüfenkçibaşı Es-seyyid Elhac Abdullah Beşe b. İbrahim ise muhtemelen hac için seyahat ettiği Mekke'de vefat etmişti.²³ Ekonomik açıdan bakıldığında ise bu gruptan yedisi 50.000 akçe altında, dördü ise 50.000 akçe üzerinde servete sahiptir.

KIŞLADA İKAMET EDEN YENİÇERİLER

169 yeniçeriden 91'inin hangi mekânları kendilerine yaşam alanı olarak tercih ettiklerini öğrenebiliyoruz. Bu grupta kışla dışında en çok hanlar tercih edilmişti. Grafik I'de verilen tereke sahibi 91 yeniçeriden 34'ünün "oda" olarak tabir edilen mekânlarda ikamet ettikleri anlaşılıyor. Bunlardan 30'u Eski ve Yeni kışla odalarında vefat etmiştir. 91 yeniçeri içinde kışlalarda kalanların oranı yüzde 32,9 gibi önemli bir seviyededir. Bu veriler, 18. yüzyıl ortalarında yeniçerilerin önemli kısmının halen kışla hayatını devam ettirdiklerini göstermektedir. Geriye kalanlardan ikisi bekâr odasında ve ikisi ise diğer özel odalarda yaşamıştı.

Kışlalarda ikamet eden 30 yeniçeriden yedisi hakkında daha ayrıntılı bilgi sahibiyiz. Bunlardan altısı Yeni Odalar'da, biri de Eski Odalar'da yaşamaktaydı: 2. bölük, 11. bölük, 30. bölük, 42. cemaat, 51. cemaat odası ile ortasını tespit edemediğimiz bir yeniçeri Yeni Odalarda vefat etmiştir. Eski Odalarda vefat eden yeniçeri ise 43. bölüğe mensuptur (bkz. Tablo II). İncelenen terekelerde kışlada yaşadığı belirtilen yeniçerilerden geriye kalan

19 Şumnu, Özi, Mekke, İbrail ile Çan, Seferihisar, Yenişehir, ve Saluri kazalarında, hac dönüşü Gıla (?) adlı yerde, Akdeniz'e giden bir gemide, Karadeniz yakınlarında denizde.

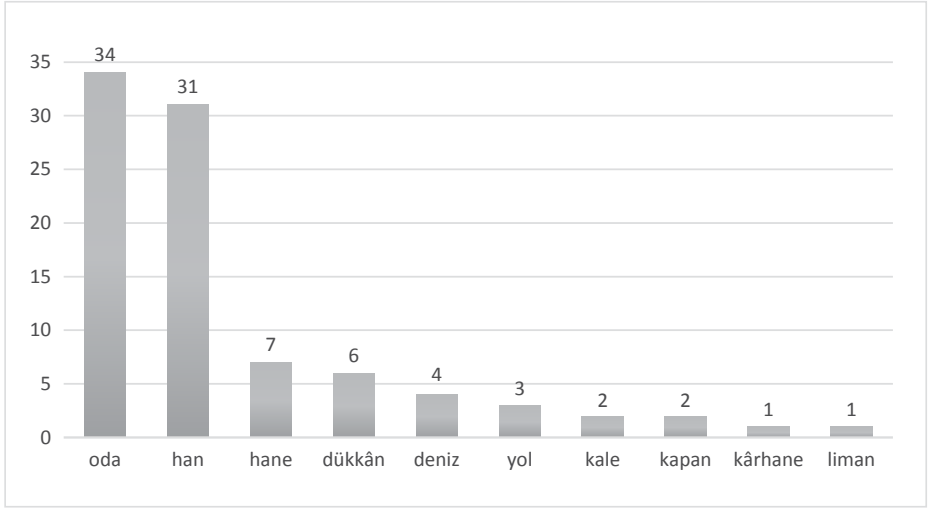
20 İKA, KAŞS 115, v. 16b-17a (16 C 1162/1 Haziran 1749).

21 İKA, KAŞS 118, v. 27a (23 S 1163/1 Şubat 1750).

22 İKA, KAŞS 119, v. 38a (20 Ra 1163/27 Şubat 1750).

23 İKA, KAŞS 119, v. 34b-35a (11 Ra 1163/18 Şubat 1750).

Grafik I. Yeniçerilerin terekelere göre mekânsal dağılımları

23'ünün ikamet ettikleri kıslalar ise belli değildir. Bu gruptan sadece 27. bölük odasında ölen Hüseyin Beşe'nin burada misafir olarak kaldığı belirtilmiştir.²⁴ Ancak, misafirlik gerekçesi belli değildir.

Tablo II'den de anlaşıldığı üzere, veri grubumuzdaki yeniçerilerin ikamet ettiği oda olarak en fazla zikredilenler, 71. cemaat saksoncular, 64. cemaat zağarcılar,²⁵ 79. cemaat ve 40. bölük odalarıdır. Bu durumda göç ilişkisinin de etkisi bulunuyor gibi görünmektedir. Nitekim 71. cemaate mensup on bir yeniçeriden beşinin memleketi belirsizken, üçü Erzincan, ikisi Malatya ve biri Kayseri kökenliydi. Verilerimiz kısıtlı olsa da incelenen on bir saksoncu içinde Erzincan ve Malatyalılar açısından bir hemşerilik ilişkisinin kurulduğunu düşünebiliriz.²⁶

24 İKA, KAŞS 115, v. 67b (11 L 1162/24 Eylül 1749).

25 Mehmet Mert Sunar da ocak içerisinde mevcudu en fazla olan ortanın 64. cemaat ortası olduğunu göstermiştir. Mert Sunar, "XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kıslaları," 262.

26 16. yüzyıl sonlarında yazıldığı düşünülen bir risalede, yeniçeri ocağına alınmaması gerekenler arasında Malatyalılar da sayılmıştı. Ancak bunun sadece risale yazarının bir görüşü olduğu yüksek bir ihtimaldir. (Belirsiz), *Kanuni Devrinde Yeniçeri Ocağına Dair Bazı Merasim*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, T.Y. 3293, 4a-4b.

KIŞLA DIŞI İKAMET YERLERİ

Verilerden anlaşıldığı gibi terekelerde ismi geçen yeniçerilerin büyük kısmı kışla dışında yaşamaktaydı. Benzer durumu, 1763-1771 yıllarında İstanbul'da yaşayan Rus diplomatı Pavel Artemyeviç Levaşov da gözlemlemiştir. Levaşov'a göre, 18. yüzyıl ortalarında yeniçeri kışlaları yaklaşık 40.000 kişilik kapasiteye sahip olmasına rağmen ancak 5.000 kadar yeniçeriye barındırıyordu.²⁷ Verdiği sayıların abartılı olmasına rağmen yeniçerilerin kışla dışarısına çıktığını gözlemlemesi önemlidir. Aynı zamanda D'Ohsson'un da 18. yüzyıl sonlarında yeniçerilerin çoğunun kışlada kalmadığı şeklindeki görüşü dikkate değerdir.²⁸

Tablo II. Vefat ettiği mekân, “Oda” olarak belirtilen yeniçerilerin kışlalara ve diğer odalara dağılımı

Odanın ismi	Ölen yeniçeri sayısı	Odanın ismi	Ölen yeniçeri sayısı
..... (Yırtık) cedid odalarda	1	58. Cemaat	1
2. Bölük	1	64. Cemaat Zağarcılar	3
9. Bölük	1	71. Cemaat Saksoncular	5
10. Bölük	1	77. Cemaat	1
11. Bölük	1	79. Cemaat	2
15. Bölük	1	99. Cemaat	1
27. Bölük	1	100. Cemaat	1
30. Bölük	1	Ara Toplam	30
40. Bölük	2	Mesih Paşa yakınlarında bekâr odası	1
43. Bölük	1	Tahtakale yakınlarında Bekâr Odası	1
59. Bölük	1	Ara Toplam	32
10. Sekbanlar	1	Sarraçhane yakınlarında vezir odası	1
42. Cemaat	1	Kasap dükkânı üstünde kendi odası	1
51. Cemaat	1	Toplam	34
55. Cemaat	1		

27 Pavel Artemyeviç Levaşov, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul (1763-1771)*, çev. İlyas Kamalov ve Eduard Khusainov (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012), 44.

28 “... o zaman umumî defterlerde takriben yüz yirmi bin kişi muteberdir; bunun yirmi bini İstanbul'da gösterilmiştir; halbuki kışlalarda üç bin kişiden fazla bulunmaz.” D'Ohsson'dan aktaran Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 620.

Yeniçerilerin kışla dışarısında ticaret alanlarına yakın bölgeleri tercih etmelerinde iştiğal ettikleri mesleklerin etkisinin olduğu söylenebilir. Yani, en azından 17. yüzyılın²⁹ aksine 18. yüzyıl yeniçerilerinin kışla dışına taşmaları kışlaların yetersizliğinden değil mesleki ve ailevi karmaşık nedenlerden ileri gelmiştir.

İncelenen terekelere göre bekâr odalarında iki yeniçeri vefat etmiştir. Tahtakale yakınlarındaki bir bekâr odasında ölen 56. bölükten Kebapçı Elhac Mustafa b. Mustafa bekâr olarak kayıtlara geçmiş ve sadece üç kardeşi olduğu terekesinde belirtilmiştir. Aslen Kastamonulu olan Mustafa'nın tereke değeri 27.527 akçedir.³⁰ Listemizdeki diğer bir bekâr ise, memleketi belli olmayan Saraç Mustafa Beşe b. Mehmed'dir. Mesih Paşa yakınlarındaki bir bekâr odasında vefat ettikten sonra terekesi toplamı 23.421 akçe olarak kaydedilmiştir.³¹

Evli olmayan ya da aileleri memleketlerinde bulunan yeniçerilerin bekâr odalarını tercih etmelerinde şehir halkının da etkisi olabiliyordu. Çünkü mahalle sakinleri tanımadıkları na-meçhul ve bekâr kimseleri kendi yaşam alanlarında bir risk olarak görüyordu. Mahkeme kayıtları bize bu konuda bazı örnekler vermektedir. 16 B 1162/2 Temmuz 1749 tarihli bir mahkeme kaydına göre Kirmasti Mahallesi sakinleri, Abdullah Efendi'nin bekâr olan Abdullah Ağa'ya evini kiralamasına direnmiş, kadı da bu doğrultuda karar vermişti. Mahalle sakinleri, kendisinden “emniyetimiz yokdur” diye bu isteklerini gerekçelendirmişlerdi.³² Keza 14 Za 1162/26 Ekim 1749 tarihli başka bir mahkeme kaydında da bekârlara oda verilmemesi isteniyordu. Hızır Bey Mahallesi sakinlerinin, Arnavud Mehmed Beşe ile Ömer Beşe'nin ortaklaşa tasarruf ettikleri bir dükkânda bekâr kimseleri barındırmamaları isteği kadı tarafından da benimsenmiş ve bu istekleri yerine getirilmişti. Mahalle sakinleri bu taleplerinin nedenini yine “emniyetimiz yokdur” şeklinde açıklamıştı.³³ Ancak belirtmek gerekir ki toplumun bu karşıtlığı sadece yeniçerilere özel değildi.

29 Yılmaz Diko, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, 124.

30 İKA, KAŞS 118, v. 27a (15 S 1163/24 Ocak 1750).

31 İKA, KAŞS 116, v. 61a-61b (L 1162/Eylül-Ekim 1749).

32 İMŞSA, Bab Mahkemesi Sicilleri (BS) 197, v. 36b (16 B 1162/2 Temmuz 1749).

33 İMŞSA, BS 197, v. 59a (14 Za 1162/26 Ekim 1749).

Bu karşıtlık mahallelerindeki düzeni bozacağına inandıkları kimseleri engelleme isteğinin tezahürüydü.³⁴

Bekâr odalarının tercih edilmesinin bir diğer sebebi ise ucuz olmasıydı. Dolayısıyla pek konforlu alanlar değildi. Bu odalar hakkında fazla bilgi olmamakla birlikte çeşitli destanlardan kısmi bilgiler bulabilmekteyiz. Örneğin 56. bölükten Çardak Kolluğu Çorbacısı olan Galatalı Hüseyin Ağa yazdığı destanlarda bekâr odalarını ve bekârları da sık sık konu edinmiştir:

Bekâr odasına serdim döşeği
Oldum yalın ayak bekâr köçeği
Bekâr odaları bir koca kazan
Kaynıyor içinde mühmel dilberân
Bekârlık sultanlık yoktur hânemiz
Çardaktaki kolluklar kâşânemiz...³⁵

Bekâr odalarında kalan yeniçeriler farklı kültürden kimselerle de etkileşimde bulunabiliyordu. Daha ziyade şehrin alt kesimlerinin ikamet ettiği bu odalarda sıklıkla göçmen, köylü, dilenci, kayıkçı, kalyoncu, külhancı, âşık, kabadayı ve çeşitli esnaf kollarından kimselerle gayrimüslimler de barınabiliyordu.³⁶ Devlet ricali bu bekâr odalarına her zaman şüpheyle yaklaşmış; buraları şehirdeki isyanların üssü, sakinlerini ise isyanlarda kullanılabilecek insan gücü olarak değerlendirmiştir.³⁷

Kışla ve bekâr odası olarak kaydedilmeyen diğer odaları, “özel kiralık” oda olarak kabul edebiliriz. Tablo II’de de görüldüğü gibi iki yeniçeri bu özel odalarda vefat etmiştir. Eğinli bir bekâr olan Mustafa Beşe, Kırk Çeşme yakınlarındaki bir kasap dükkânının hemen üstündeki odada vefat ettiğinde terekisi 3.335 akçe olarak hesaplanmış, tüm mirası borçlarına harcanmıştır.³⁸

34 Çokuğraş, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler*, 24-27.

35 Reşat Ekrem Koçu, “Bekâr, Bekâr Uşağı, Bekâr Uşağı Nizamı,” *İA*, cilt 1 (İstanbul: İA ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961), 2400-2401. Galatalı Hüseyin ve destanları hakkında daha fazla bilgi için Mehmet Savan ve Süreyya Uzun-Pekşen’in bu kitapta yer alan makalesine bakınız.

36 Onur Gezer, “Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbulu’nun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer “Melek Girmez” Odaları,” *Osmanlı İstanbulu*, cilt 2, haz. Feridun Emecen vd. (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014), 534.

37 Gezer, “Çizginin Dışındakiler,” 531-532.

38 İKA, KAŞS II9, v. 6b (28 M 1163/7 Ocak 1750).

Kendisinin aynı kasap dükkânında çalışmış olması muhtemeldir. Nitekim, 18. yüzyıl sonlarına ait esnaf kefalet defterleri üzerine yapılan bir çalışmada esnaf çalışanlarının önemli bir kısmının çalıştıkları dükkânlarda kaldığı tespit edilmektedir.³⁹ Özel odalarda ölen diğer yeniçeri ise Çıkırıkçı İsmail Beşe'dir. Ailesi muhtemelen memleketinde olan bu şahıs evli ve iki çocuk babasıydı. Kendisi ise, Saraçhane yakınlarındaki Vezir Odalarında ikamet ederken vefat etmiştir. Mustafa Beşe gibi Çıkırıkçı İsmail'in de 13.600 akçelik tüm mal varlığı borçlarına harcandığı için mirasçılara pay kalmamıştır.⁴⁰

Verilerimizde kışla ve odaların yanı sıra, İstanbul hanlarının da yeniçeriler için önemli bir ikamet yeri olduğu ortaya çıkmaktadır. 91 yeniçeriden 31'i öldükleri sırada han odalarında ikamet ediyordu. Bunlardan 27'si Suriçi'nde, üçü Galata'da bulunurken, biri Silivri'deki Elhac Yusuf Kamil Hanı'ydı. Yeniçerilerin zanaat ve ticarete ne derece odaklandıklarını, tercih ettikleri Tablo III'deki hanların çoğunun Kapalıçarşı civarında olmasından takip edebiliyoruz.⁴¹ Tabloda yer alan hanlar arasında, Yolgeçen Hanı, Esir Hanı, Elhac Mahmud Hanı, Sulu Han ve Tahta Han en sık zikredilen hanlardır. Galata'da yer alan üç handan ise sadece Zincirli Han ismen zikredilmiştir.

Han odalarında yaşamını sürdüren ve burada vefat ettiği anlaşılan 31 yeniçeriden yedisinin mesleklerini tespit edebiliyoruz. Bunlardan ikisinin esircilik, geri kalanının ise basmacılık, dikicilik, yamaklık, imamlık ve eskicilik yaptığını öğreniyoruz. Han odalarında ölen yeniçerilerden dokuzu evliken, 22'sinin bekâr olması bize handa kalanların çoğunlukla genç ve fakir olduğunu düşündürmektedir. Nitekim ekonomik açıdan bakıldığında handa kalan yeniçerilerin terekeleri arasında 10.000 akçe altında olanlar çoğunlukta idi. 31 yeniçeriden 20'si 10.000 akçe altında, dokuzu 10.000-49.999 akçe aralığında, ikisi ise 50.000 akçe üzerinde terekeye sahipti. Hemşerilik anlamında ise herhangi bir yoğunlaşma görülmemektedir. 15

39 1792 tarihli defterde kayıtlı yaklaşık 2.000 dükkân sahibinden yüzde 26'sı dükkânında veya dükkânın üstündeki odada kalmaktaydı. Cengiz Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı," *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 200.

40 İKA, KAŞS 124, v. 25b (18 L 1163/20 Eylül 1750).

41 Önemli hanlar haritada küçük kare şeklinde işaretlenmiştir.

yeniçerinin memleketi belirtilmemişken, 16 yeniçerinin memleketi Anadolu ve Balkanlar'ın farklı bölgeleriydi.⁴²

Tablo III. Vefat eden yeniçerilerin ikamet ettiği hanlar

Suriçindeki hanlar (bulunduğu yer)	Ölen yeniçeri sayısı	Sur dışındaki hanlar	Ölen yeniçeri sayısı
Yolgeçen Hanı (Sultan Bayezid M.)	4	Galata'da kale kapısı	1
Esir Hanı (Âtik Ali Paşa M.)	3	Galata'da Azap Kapısı	1
Elhac Mahmud Hanı (Tahtakale)	3	Galata'da Zincirli Han	1
Sulu Han (Tahtakale)	2	Elhac Yusuf Kamil Hanı ⁴³	1
Tahta Hanı (Mahmud Paşa M.)	2	Toplam	4 Yeniçeri
Taş Han (Aksaray M.)	1		
Kayseriyeli Hanı (Eminönü)	1		
Kürkçü Hanı (Tahtakale)	1		
Kiblelizade Hanı (Sultan Bayezid)	1		
Gürcü Hanı (Tahtakale)	1		
Şişeciler Hanı (Mahmud Paşa M.)	1		
(Laleli) Hasan Paşa Hanı			
(Cezeri Kasımpaşa M.)	1		
Sebetçi Hanı (Sultan Bayezid M.)	1		
Baltacı Hanı (Manisalı			
Mehmed Paşa M.)	1		
Mehmed Paşa Hanı (Manisalı			
Mehmed Paşa M.)	1		
Bal Kapanı Hanı (Rüstem Paşa M.)	1		
Papazoğlu Hanı (Rüstem Paşa M.)	1		
Ürgübi İbrahim Ağa Hanı (Atpazarı)	1		
Toplam	27		

Hanların çoğunun şehrin ana cadde vasfına sahip Divanyolu'nda ve ticaret bölgelerinde yer alması, ucuz olması, şehir ekonomisine katılmayı deneyen ve kışla dışında kalacak yerler arayan yeniçerilerin gözünde hanları ideal barınma yerleri durumuna getirmişti. Bu nedenle yeniçerilerin

42 Ahıska, Atina, Ayıntap, Batum, Elbistan, Gerede, Karaman Ereğlisi, Kastamonu, Kayseri (2), Malatya, Trabzon, Silistre, Sinop, Yenice, Yenişehir-i fener (Larissa).

43 Terekede bu hanın Silivri Kazası'nda yer aldığı kaydedilmiştir. İKA, KAŞS 118, v. 27a (23 S 1163/1 Şubat 1750).

kışla odaları dışında en çok han odalarında yoğunlaşmaları –misafirlikler dışında– şaşırtıcı değildir. Yeniçerilerin bu han odalarında kimlerle komşuluk ilişkileri kurdukları da ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Hanları genellikle uygun fiyata kalacak yer arayanlar, ticaret yapmak isteyenler ve seyahat eden yolcular tercih etmekteydi. Geniş çerçeveden bakıldığında ise yeniçerilerin han odalarındaki komşuları arasında kendi ocak yoldaşlarını, hanların işleyişinden sorumlu görevlileri ve şehirde kalacak yer arayan her kesimden insanı sayabiliriz. Esnaftan ve tüccardan kimselerin de hanlarda kalması mümkün olabileceğine göre yeniçerilerin şehrin ekonomik hayatında kendilerine tanıdık bir çevre oluşturma imkânları çoğalabilmekteydi.

Hanlarda kalma gerekçeleri verilen 14 yeniçeriden dokuzu misafir olarak, beşi ise ticaret amacıyla hanları tercih etmişti.⁴⁴ Başka şehirlerde yaşayıp İstanbul'a misafiren gelen üç yeniçeri Elhac Mahmud Hanı'nda, iki yeniçeri Tahta Han'da, birer yeniçeri ise Yolgeçen, Bal Kapanı Hanı, Sulu Han ve Elhac Yusuf Kamil Hanı'nda kalmıştı. Ticaret için gelen beş yeniçeriden ikisi Yolgeçen Hanı'nı, birer yeniçeri ibe Şişeciler Hanı ile Esir Hanı ve Babazoğlu Hanı'nı tercih etmişlerdi. Bunlardan ikisi 10.000 akçe altında, üçü 10.000-49.999 akçe aralığında servete sahipti. Bu yeniçerilerden sadece Eskici Ali Beşe'nin mesleği açıkça eskici olarak belirtilmişken, diğerlerinin meslekleri hakkında ayrıntı verilmemiştir. Bu nedenle yaptıkları ticareti ancak terekelerine kaydedilen mallardan tahmin edebiliyoruz. Örneğin Esir Hanı'nda kalmayı tercih eden Batumlu Odabaşı Mustafa'nın terekesinden anlaşıldığı üzere, vefat ettiği sırada yanında değeri 38.640 akçe olan yaşlı bir cariyeye (molade cariyeye)⁴⁵ bulunuyordu. Cariyeyi yanında tutma maksadını bilemediğimiz için bazı sorular cevapsız kalmaktadır. Cariyeyi İstanbul'da mı satın aldığı yoksa satmak için mi şehre getirdiği belirsizdir. Hatta terekesindeki 53.877 akçelik toplam servetinin yüzde 72'sini oluşturan bu cariyenin herhangi bir satışa konu olmaması da ihtimal dahilindedir.⁴⁶ Ancak kendisinin esirci olabi-

44 Bu beş yeniçerinin gerçek anlamda tüccar olduklarını düşünmek için temkinli davranmak gerekmektedir. Çünkü bazılarının asıl mesleklerini terekelerinden tahmin edebilmekteyiz.

45 "Yaşlı ve acemi halayık." Şemseddin Sami, "Molade," *Kâmûs-ı Türkî (Latin Harfleriyle)*, haz. Raşit Gündoğdu, vd. (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2015), 1108.

46 İKA, KAŞS 117, v. 57a-57b (19 Za 1162/31 Ekim 1749).

leceğini hesaba katmak durumundayız. Handa vefat eden yeniçerilerden Trabzonî Elhac Ali b. Abdullah ise Şişeciler Hanı'nı tercih etmişti. Yanında 700 akçe değer biçilen –parça adedi belirsiz– nuhâs debbe⁴⁷ bulunması bakırcı veya debbeci olması ihtimalini akla getirmektedir. Mutfak eşyası olarak kabul edebileceğimiz bu mal, kendisinin 8.265 akçelik toplam servetinin yüzde 8'ini oluşturunuyordu.⁴⁸

Yaptığı ticareti tahmin edebildiğimiz bir diğer yeniçeri ise Yolgeçen Hanı'nda vefat eden Kayserili Esseyid Yakub Beşe'dir. Vefat ettiğinde yanında her biri 23 akçe olmak üzere 150 adet *cedid sahtiyanı* bulunuyordu. Sahtiyan olarak tabir edilen tabaklanmış ve cilalanmış bu derilerin toplam değeri 3.450 akçe olarak hesaplanmıştı ve 19.928 akçelik gelirinin yüzde 17'sini oluşturunuyordu.⁴⁹ Aynı handa vefat eden diğer bir yeniçeri ise Kayseri'den gelerek Yolgeçen Hanı'nda vefat etmiş olan Eskici Ali Beşe b. Abdullah'dır. Kayıtlara geçmiş herhangi bir alacağı bulunmayan Eskici Ali Beşe'nin net mal varlığı toplamı 12.704 akçedir. Sahip olduğu 54 parça eşya arasında gömlek, don, peşkir, çakşır, zibun, minder, yastık, bez, bohça parçası, abdest makraması, kemik kaşık, tencere, kahve ibriği, tas, leğen, sahan, şamdan, şamdan hurdası, fener, güğüm, tepsi, sini, yorgan, çarşaf, destar ve hırdavatın yanında 440 akçelik gümüş akrep saat, 180 akçelik bir kara kılıç ve 520 akçelik demir rikâb göze çarpmaktadır. Ayrıca 60 akçe tutarında nakit parası da bulunuyordu.⁵⁰

Terekesinde İstanbul'a ticaret için geldiği belirtilen beş yeniçeriden sonuncusunun mesleği hakkında bir veriye sahip değiliz. Yenişehir Fenar'dan ticaret için İstanbul'a gelen ve Babazoğlu Hanı'nda vefat eden Molla Hasan b. Abdullah b. Abdurrahman'ın terekesinde 2.880 akçelik alacağı olduğu not edilmiştir. Kendisinin 13.417 akçelik servetinin yaklaşık yüzde 21'ini sadece bu alacağı miktar oluşturmaktadır.⁵¹ Ticaret için şehre geldiğine göre mallarını ölmeden önce satmış olduğunu düşünmek durumundayız.

47 Daha çok mutfakta kullanılan bir tür kap; "Dibi yuvarlak bakır kab, bir nevi bakraç; yağ, bal debbesi." Şemseddin Sami, "Debbe," *Kâmûs-ı Türki (Latin Harfleriyle)*, 473.

48 İKA, KAŞS 117, v. 57b (27 Z 1162/8 Aralık 1749).

49 İKA, KAŞS 120, v. 71b-72a (20 Ca 1163/27 Nisan 1750).

50 İKA, KAŞS 120, v. 70a (12 R 1163/21 Mart 1750).

51 İKA, KAŞS 121, v. 16b (19 Ca 1163/26 Mayıs 1750).

Yeniçerilerin İstanbul'da hanlar dışında en çok tercih ettikleri barınma mekânı hanelerdir. Bu özel meskenlerde ölen toplam yedi yeniçeri kayıtlara geçmiştir ki bunların kendilerine ait meskenlerde değil de başkalarının hanesinde vefat etmesi ilgi çekicidir. Bunlardan dördünün misafir olarak kaldıkları evlerde vefat ettiği kesinken, geri kalanın ne maksatla o hanede kaldığı sarıh değildir. Dördünün serveti, 10.000 akçenin altında; ikisinin 10.000-49.999 aralığında ve sadece birinin 50.000 akçe üzerinde serveti vardı. Çoğu başka şehirlerden gelen bu gruptaki yeniçerilerden biri Yenice Karasu, biri Karadeniz Ereğli, biri Erzurum ve biri Karadeniz taraflarında bir köyden gelmişken, geri kalanlarının memleketi belirsizdir. Özel meskenlerde kalanlar arasında sadece 67. cemaatin mütekaidlerinden Odabaşı Halil b. Ali evli iken, diğerleri bekârdı. Halil vefat ettiği sırada Es-seyyid Ali Halife'nin Çukurbostan yakınlarında bulunan hanesinde kalıyordu.⁵² Burada kalış nedeni belirtilmeyen Halil'in memleketi veya ailesinin nerede yaşadığı da kayıtlara geçmemiştir.

Büyük çoğunluğunun bekâr olduğu ve misafir olarak geldikleri İstanbul'da özel mülklerde ikamet edenlerle alakalı önemli bir detay da yine çoğunun (altı kişi) kendisinden daha üst statüdeki şahısların yanında kalmasıdır. Bunlardan, 4. bölükten Mehmed Beşe b. Abdullah, yeniçeri halifesi Hüseyin'in Veled-i Karabaş Mahallesi'ndeki hanesinde misafir-ken vefat etmiştir.⁵³ Yeniçeri Abdullah Beşe b. Abdurrahman vefat ettiğinde Baba Hasan Alemleri Mahallesi'ndeki eski Bender Kâtibi Süleyman Efendi'nin hanesindeydi.⁵⁴ Yeniçeri Çuhadar Mustafa Beşe, Molla Fenari Mahallesi'ndeki dergâh-ı âli yeniçerilerinin eski Tulumbacıbaşı Ebubekir Ağa'nın hanesinde misafir olarak barınırken vefat etmişti.⁵⁵ Kul çavuşu olan Erzurumlu Ahmed Çavuş b. Ebubekir ise yine eski Tulumbacıbaşılarından Mustafa Ağa'nın hanesinde ikamet etmişti.⁵⁶ 36. cemaat mütekaidlerinden Abdülkadir Efendi b. Abdurrahman eski Yeniçeri Ağası Dünder Hüseyin Ağa'nın İsmail Ağa Mahallesi'nde bulunan hanesinde kalırken

52 İKA, KAŞS 120, 49b (15 Ra 1163/22 Şubat 1750).

53 İKA, KAŞS 115, v. 68a (16 L 1162/29 Eylül 1749).

54 İKA, KAŞS 116, v. 51a (20 L 1162/3 Ekim 1749).

55 İKA, KAŞS 117, v. 21a (4 Za 1162/16 Ekim 1749).

56 İKA, KAŞS 120, v. 84b-85a (9 B 1163/14 Haziran 1750).

vefat etmişti.⁵⁷ Bu yeniçeriler arasında sadece bir yeniçeri kendisiyle aynı rütbeden bir ocak mensubunun hanesinde yaşamıştır. Memleketi Karadeniz Ereğlisi olan Kutucu Arabî Beşe b. Osman, öldüğü sırada aynı rütbeden Ömer Beşe'nin Kasımpaşa'daki hanesindeydi.⁵⁸

Yukarıda gösterdiğimiz bu örnekler, aktif veya mütekaid bazı yeniçeri zabitlerinin bazı yeniçerileri kendi himayelerine aldıklarını veya hizmetlerinde çalıştırmış olabileceklerini göstermektedir.⁵⁹ Şüphesiz bireysel yaşamının her alanda zor olduğu İstanbul için bu tür barınma ilişkileri yeniçerilere güvenlik ve hayatta kalma şansı sağlamaktaydı. Bu tarz ikili ilişkilerde hemşerilik konusunun da etkisi olabiliyordu.⁶⁰ Ancak incelenen yedi yeniçeri ile evlerinde kaldıkları kişiler arasında –en azından terekeler üzerinden– bir memleket bağlantısı yok gibi görünmektedir.

İncelenen yeniçerilerin küçük bir oranı da dükkânlarda kalmayı tercih etmiştir. Veri grubumuzdaki 169 yeniçeriden altısı bir işyerinde vefat etmiştir. Bu yeniçerilerin ortak noktası ise evli olmamalarıydı. Tereke toplamları söz konusu olduğunda, dört yeniçeri 10.000 akçe altında, iki yeniçeri 10.000-49.999 akçe aralığında yer alıyordu. Karagümrük yakınlarındaki manav dükkânında ölen 33. sekbanlarından Hüseyin Beşe b. Abdullah bu dükkânın kiracısıydı.⁶¹ Ali Çelebi b. Mustafa ise kendisine ait berber dükkânında vefat etmişti.⁶² 5. bölükten çörekçi tablakârı İbrahim Beşe b. Ali ise Unkapanı yakınındaki –sahibi belirtilmemiş– bir çörekçi dükkânında vefat etmişti.⁶³ 52. bölük mütekaidlerinden Saka İbrahim Beşe b. Abdurrahman, Balat yakınlarındaki tütüncü dükkânında vefat etmişti.⁶⁴ Bu dükkânın da kime ait olduğu belirsizdir. Kalburcu Ahmed Beşe b. Hasan ise Mercan

57 İKA, KAŞŞ 120, v. 86a-86b (18 Ca 1163/25 Nisan 1750).

58 İKA, KAŞŞ 117, v. 21b-22a (gurre-i L 1162/14 Eylül 1749).

59 Çok daha erken tarihlerde gayrimüslimlerin evinde dahi kalmayı tercih eden yeniçeriler görülmüştür. Örneğin Yeniçeri Mehmed b. Abdullah 1572 tarihinde Kefe'de vefat ettiğinde Haçaruz adlı bir zımmının evinde kalıyordu. Serdar Soyluer, "16. Yüzyılda Kefe'de Bir Tüccar Yeniçeri: Abdullah Oğlu Mehmed'in Geçim Mücadelesi," *Tarih Dergisi* 74 (2021): 91.

60 Cengiz Kırılı, "İstanbul'da Hemşerilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar," *Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 72-79.

61 İKA, KAŞŞ 117, v. 21b (4 Za 1162/16 Ekim 1749).

62 İKA, KAŞŞ 117, v. 57a (24 Za 1162/5 Kasım 1749).

63 İKA, KAŞŞ 121, v. 5b (12 C 1163/19 Mayıs 1750).

64 İKA, KAŞŞ 121, v. 17b (18 C 1163/25 Mayıs 1750).

Çarşısı'nda sahibi belirsiz bir dükkânda vefat etmiştir.⁶⁵ Dükkânda ölen son yeniçeri ise 8. bölükten odabaşı Mustafa b. Mehmed'di. Kendisinin Balık Pazarı Kapısı dışında yer alan bir kahveci dükkânında vefat ettiği kayıtlara geçmiştir.⁶⁶ Adı geçen bu altı yeniçerinin ikamet yerlerinin öldükleri dükkânlar olup olmadığı terekelerinde yazmamaktadır. Fakat şehirde barınma ihtiyaçlarını bu şekilde karşılayan birçok esnafın varlığı, esnaf yeniçerilerin de benzer bir eğilim göstermiş oldukları izlenimini bırakmaktadır.

GÖÇ VE HEMŞERİLİK

Yeniçerilerin İstanbul'daki mekânsal dağılımlarının ardından aralarındaki hemşerilik ilişkileri ile göç olgusuna da kısaca değinmek faydalı olacaktır. 1748-1750 yıllarında İstanbul yeniçerileri kozmopolit bir yapıdaydı ve kısmen göçle beslenmekteydi. İncelediğimiz 169 yeniçeriden 102'sinin terekelerinde memleketlerine dair herhangi bir bilgi yer almazken, geriye kalan 67 yeniçerinin Anadolu, Balkanlar ve Kafkasya'nın çeşitli yerlerinden şehre göç ettiği anlaşılmaktadır. Bu gruptan 51'i Anadolu,⁶⁷ 13'ü Balkan, üçü ise Kafkas kökenlidir. Dolayısıyla, incelediğimiz veri grubunda 1748-1750 yıllarında İstanbul'da vefat eden 67 yeniçerinin yaklaşık yüzde 76'sının kökeni Anadolu'nun çeşitli kaza ve köylerine uzanıyordu. Benzer bir sonuca 19. yüzyıl başlarındaki yeniçerileri inceleyen Mert Sunar da ulaşmıştır. Yazar, İstanbul'a gelen yeniçeriler arasında İç Anadolu ve Karadeniz'in çeşitli bölgelerinin çoğunlukta olduğunu belirtmektedir.⁶⁸ İstanbul'a yönelik bu göç hareketliliğinin en büyük nedeni ise şüphesiz ekonomik gerekçelerdi.⁶⁹

Anadolu kökenli 51 yeniçeri, Anadolu'nun 27 farklı yerinden İstanbul'a göç etmiştir. Bu yerler içinden iki bölgenin ismi tam olarak tespit

65 İKA, KAŞS 119, v. 6b (28 M 1163/7 Ocak 1750).

66 İKA, KAŞS 124, v. 30a (12 L 1163/14 Eylül 1750).

67 Trabzon, Kastamonu, Erzurum, Kayseri, Malatya, Erzincan, Ayıntap, Karadeniz Ereğlisi, Sinop, Bursa, Canik, Eğin (Diyarbakır), Elbistan, Gerede, Gönen (Balıkesir), İskilip, Çankırı, Karaman Ereğlisi, Karasu, Arhavi, Konya, Rize, Sefer-i hisar, Van, Karadeniz yakınlarındaki İstiza (?) köyü, Geretü'l-nas (?) Kazası.

68 Mehmet Mert Sunar, "When Grocers, Porters and Other Riff-raff Become Soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne," *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17 (2009): 189.

69 Kırılı, "İstanbul'da Hemşehrilik," 72.

edilememiştir.⁷⁰ Trabzon yedi yeniçeri ile bu yerler arasında başı çekerken, sonrasında altı yeniçeri ile Kastamonu, dörder yeniçeri ile Erzurum ve Kayseri, üçer yeniçeri ile Erzincan ve Malatya, ikişer yeniçeri ile Ayıntap, Sinop ve Karadeniz Ereğlisi gelmekteydi. Geriye kalan 18 bölgeden ise birer yeniçeri İstanbul'a gelmişti. Yeniçerilerin büyük kısmı (22 yeniçeri) Karadeniz bölgesindendir. Bölgenin dağlık yapısı ve kısıtlı iş olanakları bölgeden göçte etkili olmuş olabilir.⁷¹ Nitekim günümüzde de İstanbul ve Karadeniz arasında benzer bir göç ilişkisi bulunmaktadır. Anadolu'dan sonra Balkan kökenliler önemli bir kesimi oluşturunuyordu. 13 yeniçeriden beşi günümüz Bulgaristan,⁷² diğer beşi günümüz Yunanistan,⁷³ ikisi günümüz Arnavutluk⁷⁴ ve biri günümüz Ukrayna sınırları içinde kalan yerlerden İstanbul'a göç etmişti. İstanbul'a göç eden yeniçerilerden sadece üçü Kafkasya'nın Batum ve Ahıska (2) bölgelerindendi.

18. yüzyıl toplumsal hayatında olduğu gibi yeniçeriler arasında da hemşerilik ilişkileri önemliydi. Aynı memleketten olan bazı yeniçeriler aynı cemaat ve bölük odalarına mensup olabiliyordu. Örneğin 18. yüzyılda 56. cemaat ortasının büyük kısmı Geredeliydi.⁷⁵ İncelediğimiz terekelerden, Halil Beşe'nin hem 56. cemaat ortasına mensup olduğunu hem de Geredeli olduğunu görüyoruz.⁷⁶ Keza 169 yeniçeri içinde Malatyalı ve Erzincanlı yeniçeriler aynı odaya mensuptu. Malatyalı üç yeniçeriden ikisi ile Erzincanlı üç yeniçeri 71. cemaat saksoncular ortasına mensuptu. Her ne kadar verilerimiz kısıtlı olsa da yeniçeri ocağına giren kişiler arasında hemşerilik faktörünün etkili olduğunu söylemek yanlış olmaz.

70 Geretül-nas (?) Kazası, İstiza (?) karyesi.

71 Benzer bir ilişkiye Yannis Spyropoulos ile Aysel Yıldız da ulaşmıştır. Spyropoulos-Yıldız, "Pseudo-Janissarism," 18-19; Ayrıca Karadeniz'den Kırım bölgesine ev göçünün yaşandığı da tespit edilmişti. İbrahim Güler, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler," *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998) Bildiriler* (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999), 346; Keza Trabzon'daki yaklaşık 600 Müslüman aile, bir gemi reisi aracılığıyla Marmara bölgesine gelmişti. Yücel Özkaya, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25 (1981): 186.

72 Rusçuk, Lofça, Silistre, Şumnu (2).

73 Atina, Yenice-i Karasu (3), Yenişehir-i fener.

74 Arnavutluk, Avlonya.

75 Kırılı, "İstanbul'da Hemşerilik," 78.

76 İKA, KAŞS 115, v. 6a (24 Ca 1162/12 Mayıs 1749).

İncelenen yeniçeriler arasında denizde ölen dört yeniçeriden üçü boğularak vefat etmişken, biri gemide⁷⁷ vefat etmişti. Diğer yandan, üç yeniçeri seyahatleri sırasında karada vefat etmiştir. Örneğin 16. bölükten Duhânî Ali Beşe b. Abdullah, Elhac İsa Mahallesi'ndeki "tarik-i cadde-i mahrusa"da vefat etmişti.⁷⁸ Kale surları içinde vefat ettiği kayıtlı olan iki yeniçeri vardı. Yedikule Kalesi mustahfızlarından Mehmed Beşe b. Abdullah evliydi ve görevli olduğu kalede vefat etmişti.⁷⁹ Bekâr olan ve 71. cemaat saksoncularına mensup Üsküdarlı Mustafa Beşe b. Ali ise Özi Kalesi'nde vefat etmiştir.⁸⁰

Kârthane ve imalathanelerde vefat edenlere gelince, 49. bölükten Odabaşı İbrahim b. Abdullah⁸¹ ile İsmail Beşe b. Elhac İbrahim⁸² Unkapı'nda vefat etmişlerdi. Her ikisi de bekâr olan bu yeniçerilerin burada çalıştıklarını düşünebiliriz. Yeniçeriler arasında hizmet alanı belli olmayan bir kârhanede ve bir limanda ölen toplam iki yeniçeri daha kayıtlıdır. Kârthane tabiri, çeşitli kâr getiren atölyeler için kullanılmaktaydı.⁸³ Alemdar İbrahim Beşe de bu tarz bir mutaf kârhanesi sahibiydi. Lofçalı ve 94. cemaatten olan Alemdar İbrahim Beşe, Atpazarı'ndaki kârhanesinde vefat etmişti. Bekâr olduğunu düşündüğümüz bu şahıs, muhtemelen kendi işyerinde barınıyordu.⁸⁴ Diğer yandan Kandiye Kalesi dahilindeki İbrahim Paşa Mahallesi ahalisinden olan ve 42. cemaat mensuplarından Konyalı Elhac İbrahim'in vefat ettiği yer olarak Tahtakale yakınlarındaki bir liman kaydedilmiştir.⁸⁵

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, 18. yüzyıl ortasında İstanbul'daki yeniçerilerin hatırı sayılır bir kısmı hâlâ kışlalarında kalmaya devam etse de daha büyük kısmı kışla dışarısına yayılmıştı. Bu durum aynı

77 Gemide nasıl öldüğü kaydedilmemiştir.

78 İKA, KAŞS 115, v. 76a (27 L 1162/10 Ekim 1749).

79 İKA, KAŞS 117, v. 39b-40a (2 Z 1162/13 Kasım 1749).

80 İKA, KAŞS 119, v. 38a (20 Ra 1163/27 Şubat 1750).

81 İKA, KAŞS 116, v. 53b (2 N 1162/16 Ağustos 1750).

82 İKA, KAŞS 120, v. 53a-53b (28 Ca 1163/5 Mayıs 1750).

83 Aynı zamanda Ağa Kapısı'nda görev yapan yeniçeri esnafına da kârthane halkı denirdi. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 400-402.

84 İKA, KAŞS 118, v. 7a (26 M 1162/16 Ocak 1749).

85 İKA, KAŞS 117, v. 10b-11a (12 Za 1162/24 Ekim 1749).

zamanda 18. yüzyıldaki yeniçerilerin hareketliliğini göstermektedir. Şehirdeki bu yayılmalarında ekonomik problemlerin aile ilişkileri ile birlikte önemli rolünün olduğunu sonraki bölümde göstermeye çalışacağız.

YENİÇERİLER VE İSTANBUL AHALİSİ

Yeniçerilerin toplum ile entegre olmalarında başta ekonomik olmak üzere farklı gerekçelerle yapılan göçler, evlilikler, esame satışı, kredi bağlantıları ve esnaflaşma gibi birçok farklı sebep rol oynuyordu. Biz bu bölümde, daha önemli gördüğümüz esnaflaşma faktörü⁸⁶ ile yeniçerilerin çoğunlukla bu faktörün sonucu olarak kışlaların dışına çıkmaları meselesi üzerinde duracağız.

Yeniçeriler yukarıda bahsedilen faktörler neticesinde toplumsal hayata daha fazla karışarak bir nevi sivil kimliklerini de geliştirme imkânı bulmuşlardır. Örneğin 18. yüzyılda artık sadece kışla mensubu değil aile reisleri olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Nitekim 1748 ile 1750 yılları arasında vefat eden toplam 169 yeniçeriden yüzde 45'i (76 yeniçeri) evliydi.⁸⁷ Bunların yüzde 89,5'i (68 yeniçeri) tek eşliyen, sekiz yeniçerinin iki eşi bulunuyordu.⁸⁸ Yeniçerilerin şehir yaşamına katılmalarında evlenmelerinin etkisi bulunsu da şehrin ticari hayatına atılmalarında temel etken maaşlarının düşüklüğüydü.⁸⁹ 18. yüzyılın ilk yarısında paranın değer kaybetmesi⁹⁰ ile alım gücünün düşmesi, yeniçerilerin hem isyan hareketlerini tetikliyor⁹¹ hem de ocak dışarısındaki iş hayatına atılmalarını

86 Yeniçerilerin esnaflaşmaları hakkında bilgi veren bazı çalışmalar için bkz. Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage* (Leiden: Brill, 2004); Kırılı-Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı;" Nina Ergin, "The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-century Istanbul Based on the 1752 İstanbul Hamamları Defteri," *Turcica* 43 (2012): 231-256; Ali Çaksu, "On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri," *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri (On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı Ve Boş Vakit Eğlenceleri)*, haz. Dana Sajdi, çev. Aylin Onacak (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 151-174; Yılmaz Diko, *The Economic and Social Roles of Janissaries*.

87 İKA, KAŞS 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124.

88 Evli olan 76 yeniçeriden 47'sinin toplam 103 çocuğu (üçü anne karnında) vardı.

89 Süleyman Özmucur-Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914," *The Journal of Economic History* 62, no. 2 (2002): 301.

90 18. yüzyılda Osmanlı'daki paranın değerindeki dalgalanmalar için bkz. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2018), 154-155.

91 Yannis Spyropoulos, "Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th-Early 19th c.)," *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX: A Symposium Held in Rethymno*,

zorunlu kılıyordu. Bazı zamanlarda yeniçeriler maaşlarına zam yapılması için devlet yönetimine başvurmaktan da geri durmuyordu. Örneğin 1722 yılında Şam'daki 90 yeniçeri beş akçe olan ulufelerini kısa süreliğine de olsa 15 akçeye yükseltirebilmişlerdi.⁹²

18. yüzyılda muhtelif esnaf kollarında faaliyet gösteren yeniçerilerin sayısı önemli oranlarda artış göstermişti.⁹³ Bunun en önemli sebebi ise şehrin ekonomik hayatındaki en önemli unsurun ve nispeten dahil olunması kolay olan grubun esnaf teşkilatları olmasıydı. İstanbul'da loncalar halinde teşkilatlanmış çok çeşitli esnaf kolları bulunmakta⁹⁴ ve çoğunlukla şehrin merkezindeki Divanyolu ve Bedesten etrafında faaliyet göstermekteydiler. Şehrin iase ihtiyacı çoğunlukla deniz yoluyla karşılanmaktaydı. Bu durum ise Haliç ve Eminönü kıyılarının ticarete önemli rol oynamalarına sebep olmuştu.⁹⁵ Karayolu ile yapılan taşımacılığın önemi sebebiyle İstanbul'da kara gümrüklerinin bulunduğu bölgeler de esnaflar için tercih edilen yerlerdendi. Özetle şehrin hemen hemen her yerine kılcal damarlar gibi yayılmış olan şehir esnafı, yeniçerilerin topluma entegre olmasında büyük rol oynuyordu.

Aslında yeniçeriler esnaf ve zanaatkârlıkla her daim iç içe olmuşlardı. Ocağa acemi sıfatıyla girmelerinden itibaren meydana getirdikleri köle işgücünden istifade için farklı meslek alanlarında çalıştırılmışlardı. Bu şekilde sosyal hayatın içine girmelerinin hem eğitimleri hem de kültürel asimilasyonları için de faydalı olacağı düşünülmüş olmalıdır. Keza bu eğitimleri dışında bazı acemi oğlanları devletin atölyelerinde, inşaatlarında ve gemilerinde de görevlendirilmişlerdi. Ağa Kapısı kompleksinde berberlik, nalbantlık, saraçlık ve fırıncılık gibi meslekler yanında Galata Saray, İbrahim Paşa Sarayı gibi yerlerde de çamaşırcı, aşçı ve ekmekçi olarak çalıştırılanlar

9-11 January 2015, haz. Marinos Sariyannis (Resmo: Crete University Press, 2019), 450; Daha fazla örnek için Aysel Yıldız'ın bu kitaptaki makalesine bakınız.

92 Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980), 120.

93 Kırılı-Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı," 7-20.

94 1734 tarihli bir belgeye göre İstanbul'da 143 esnaf loncası (32.500 dükkân) faaliyettedir. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, cilt I, çev. Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 331.

95 İstanbul deniz ulaşımı için bkz. Nejdett Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıklar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).

vardı.⁹⁶ Acemilik dönemlerinde yaptıkları tüm bu işler yanında acemi oğlanlarından bazılarının şehirdeki esnafın yanında çalıştırılmalarına izin verildiği de bilinmektedir.⁹⁷ Yeniçerilerin ocaktayken bazı mesleklere aşinalık geliştirmeleri onların ileride kendi geçimleri için çeşitli mesleklere yönelmelerine de önayak olmuş olmalıdır.

Yeniçerilerin meslek edinmelerine yardımcı olan diğer bir faktör de çeşitli esnaf kollarının ordu ile sefere çıkma zorunluluğuydu. Sefere katılması kararlaştırılan esnaf loncalarından belli sayıda kişiler seçilir ve ordunun sefer zamanındaki ihtiyaçlarının karşılanması için orduyu arkadan takip ederlerdi.⁹⁸ Tüm giderleri kendi esnaf loncalarından karşılanırdı. Orducu esnafı olarak bilinen esnaf grubu aracılığıyla yeniçeriler savaş zamanlarında dahi esnaf ile bağlantılarını koruyabilmiştir. Ayrıca ocak, kendi ekonomik gücünü kredi vasıtasıyla kullanarak şehrin ekonomik hayatına da dahil olabiliyordu. Birçok kimse ocak içerisinden kredi alarak işlerini sürdürebilmiştir.⁹⁹ Diğer yandan hem hemşerilik ilişkileri hem de İstanbul'un farklı noktalarındaki güvenlikten sorumlu tutulmaları yeniçerilerin esnaflığa yakınlaşmasını kolaylaştıran etkenlerdendi. Örneğin 18. yüzyılda 56. Ağa Bölüğü kolları Yemiş İskeleyi'nin güvenliğini sağlamakla görevliydi.¹⁰⁰ Yeniçeriler bu görev aracılığıyla iskeleye gelen sebze ve meyvenin esnafa dağıtım sürecini takip ediyordu. Hemşerilik ilişkileri de yeniçerilerin meslek edinmelerine yardımcı olabiliyordu. Zeki Arıkan çalışmasında İstanbul'a gelip yerleşen Eğinlilerin önemli kısmının kasaplık mesleğiyle uğraştığını tespit etmiştir.¹⁰¹ Nitekim incelediğimiz yeniçerilerden biri olan Mustafa Beşe'nin de terekesinde Eğinli olduğu kaydedilmiştir.¹⁰² Mustafa Beşe'nin –eğer varsa– mesleği açıkça terekesinde yazılmamıştır. Ancak yaşadığı yer

96 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 40-41, 57.

97 Kemal Beydilli, "Yeniçeri," *DİA* 43 (2013): 450.

98 Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-century Istanbul*, 192.

99 Örneğin 6 Ra 1153/1 Haziran 1740 tarihli bir hükümden Ebubekir Çelebi b. Mustafa'nın, yeniçeri ocağının 8. cemaat odasından iki katlı mülkünü rehin bırakarak 400 kuruş borç para aldığını anlıyoruz. İMŞSA, BS 172, v. 52b (6 Ra 1153/1 Haziran 1740).

100 Nalan Turna, "Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, haz. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 24-25.

101 Zeki Arıkan, "Tanzimat Döneminde Eğinli Yöresinden İstanbul'a Göçler," *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 12 (2003): 24.

102 İKA, KAŞS 119, v. 6b (28 M 1163/7 Ocak 1750).

olarak Kırk Çeşme yakınlarındaki kasap dükkânının üzerinde bulunan bir odanın gösterilmesi Arıkan'ın tespiti teyit eder niteliktedir.

Yukarıdaki kısa örneklerle benzer ipuçlarından yola çıkarak, veri grubumuzdaki yeniçerilerin mesleklerine dair bazı çıkarımlar yapmak mümkündür.¹⁰³ Bu çalışmada analiz edilen 169 yeniçeriden yüzde 41,4'ü (70 yeniçeri) belli bir meslek erbabıdır.¹⁰⁴ Çok büyük yoğunlaşmalar olmasa da, tütüncü (altı), berber (dört), tarakçı (dört), arabacı (üç) ve aktar (üç) olarak geçimini sağlayanlar diğerlerine göre daha fazladır. Terekelerde geçen meslekleri sektörel bazda gruplandırdığımızda en çok tercih edilen ilk dört sektör sırasıyla şöyledir: gıda üretim ve satış (17 yeniçeri), ahşap ve metal işlemeciliği (14 yeniçeri), inşaat ve ev içi malzemeleri üretim ve satış (on yeniçeri) son olarak tekstil üretim ve satış (altı kişi). 18. yüzyıl ortasındaki yeniçerilerin bu eğilimi, 17. yüzyıla benzerlik göstermektedir. Nitekim Eunjeong Yi, 17. yüzyıl loncaları üzerine yaptığı çalışmasında yeniçerilerin çıkırıkçı, pabuççu, haffaf, karcı, at arabacı, saka, tabanca kilitçiliği, ketenci, şerbetçi, keçeci, pirinççi, çörekçi, paçaçı, çamaşırcı, nişastacı, kebabçı, bozacı, debbağ, nalçacı, kavukçu, camcı, kasap, peremeci, kömürcü, uncu, bakkal, navluncu, keresteci, kundakçı ve mumcu gibi benzer meslek gruplarındaki varlığını tespit etmiştir.¹⁰⁵ 19. yüzyılın ilk yarısında da pek farklı bir tablo yoktur. Bu dönemde de özellikle kayıkcılık, manavlık, hamallık, boyacılık, kasaplık, bakkallık, mumculuk, ayakkabıcılık ile kömür satıcılığı ve inşaat sektörüyle alakalı meslek kollarında iştigal eden yeniçeri varlığı dikkat çekmiştir.¹⁰⁶

Terekesi incelenen 169 yeniçeri en çok gıda sektöründeki mesleklerle yönelmişti. Toplumun en önemli ihtiyacının gıda olması, nispeten kolay yol-

103 Terekelerde geçen başlıca meslek kolları şöyledir: Tütüncü (duhâni), aktar, kahveci, kebabçı, manav, bakkal, çörekçi, turşucu, oturakçı, dökmeçi, simkeş, kutucu, kalburcu, burgucu, vezneci, çıkırıkçı, hak-kak, sarraç, kazancı, sepetçi, kurbçu, tarakçı, eskici, imameci, kâğıtçı, naleyneci, sabuncu, sıvacı, kumaşçı, dikici, iplikçi, aşçı, kisceci, basmacı, çuhadar, arabacı, kayıkçı, berber, işletmecilik, esirci, bostancı.

104 Yakın tarihli bir diğer çalışma Galata'da yaşamış 215 yeniçeriden yüzde 60'ının (131 yeniçeri) herhangi bir işkolunda çalıştığını göstermiştir. Mustafa Akbel, "Tereke Kayıtlarından Hareketle Yeniçerilerin Sosyo-Ekonomik Durumları," *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 15, no. 8 (2016): 265.

105 Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-century Istanbul*, 138-139.

106 Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (Binghamton University: 2006), 66-77, 83-84, 91.

dan kâr sağlama ihtimali, ticari riskin düşüklüğü, fazla bir uzmanlık gerektirmemesi ile yeniçerilerin bazı gıda ürünlerinin kontrol ve denetlenmesinde rol almaları bu yönelimlerinde etkili olmuş olabilir.¹⁰⁷ Toplam 17 yeniçeri (yüzde 24,3) bu sektörde (Tütüncü, aktar, kahveci, kebabçı, manav, bakkal, çörekçi, turşucu ve sütçü) geçimini sağlamıştı. En sık tercih edilen ikinci meslek grubu ise ahşap ve metal işlemeciliği (yüzde 20)'dir. Toplam 14 yeniçeri oturakçı, dökmece, simkeş, kutucu, kalburcu, burgucu, vezneci, çıkırıkçı, hakkak, sarraç, kazancı, sepetçi ve kurbçulukla uğraşmıştı. Uzmanlık gerektiren bu mesleklerde de yeniçerilerin yoğunlaştıklarını görmek önemlidir. Üçüncü sırada inşaat ve ev malzemeleri üretim ve satış (yüzde 14,3) grubu gelmektedir. On yeniçeri tarakçı, eskici, imameci, kâğıtçı, naleynce, sabuncu ve sıvacılık yapmış ve kişisel ve ev malzemeleri üretimine yoğunlaşmıştır. Tekstil üretim ve satış sektörünün yeniçeriler arasında dördüncü sırada olması ayrıca ilgi çekicidir. Toplam altı yeniçeri (yüzde 8,6) kumaşçı, dikici, iplikçi, kiseci, basmacı ve çukâdarlık yapmıştı. Bilindiği üzere İstanbul, 17. yüzyılda da üretimden fazla tüketim ağırlıklı bir şehirdi.¹⁰⁸ Öte yandan, şehirden ihraç edilen ürünlerin büyük bölümü tekstille ilgiliydi. İncelenen yeniçerilerin 18. yüzyılda bu ihraç kalemine fazla rağbet etmediği anlaşılmaktadır. Yılmaz Diko, çalışmasında daha 17. yüzyıl ortalarında yeniçerilerin özellikle tekstil sektörüne rağbet ettiklerini göstermiştir.¹⁰⁹

İncelediğimiz tereke kayıtlarına yansıdığı kadarıyla, yeniçeriler arasında fazla rağbet görmeyen meslek gruplarının başında ulaşım (yüzde 5,7) ve hizmet (yüzde 5,7), işletmecilik (yüzde 4,3), ticaret (yüzde 2,9) ve toprak işçiliği (yüzde 1,4) gibi sektörler gelmektedir. Veri grubundaki dört yeniçeri arabacılık ve kayıkçılık yaparken, dört yeniçeri de berberdir. Terekelerden anlaşıldığına göre iki yeniçeri kârhane işletmişken, bir yeniçeri yahudihane işletmişti. Kârhanelerden biri sütçü, diğeri ise mutaf işine yönelikti. Yahudi-

107 Benzer duruma Colette Establet de ulaşmıştır. İncelediği Şam'a ait 218 tereke sahibinden önemli bölümünün gıda alanında çalıştığını ortaya koymuştur. Colette Establet, "1700 Civarında Şamlı Zanaat-kârlar," *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaat-kârlar*, haz. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 111.

108 Robert Mantran, 17. yüzyıl İstanbul'unu ithalatının yüksekliği açısından "miğde-kent" olarak tanımlamıştır. Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, 167.

109 Özellikle boğasıcı, tülbenççi, ketenci, abacı, makremeci, havlucu ve kumaşçılıkta yoğunlaşmışlardı. Yılmaz Diko, *The Economic and Social Roles of Janissaries*, 194-195.

hane ise özellikle yahudilerin yoğun şekilde kaldıkları pansiyonlardı. Esirci olan iki yeniçeri ise hayatlarında esir ticaretiyle ilgilenmişti. 169 yeniçeriden sadece birinin bostanı bulunuyordu ve muhtemelen hayattayken bostancılık yapmıştı. Gerçekten de terekisinde çeşitli sebzeler kaydedilmiştir.

Hizmet sektörüyle meşgul olan yeniçeriler (yüzde 12,9) de vardır. Bunlar, kapıcı, saka, müezzin, imam ve müderrislerdi. 11. bölükten olan Halife İbrahim Efendi b. Mehmed b. Abdullah'ın mesleğinin müderrislik olduğunu "müderris-i kirâmdan" şeklinde kaydedilmesinden anlıyoruz.¹¹⁰ Halife İbrahim Efendi, yeniçeriler arasında eğitilmiş kimselerin de olduğunu sahip olduğu unvanlar ve eşyalar ile gösteren iyi bir örnektir. İstanbul'daki Pirincî Mahallesi'nde vefat ettiğinde, varisi olmadığı için terekisi yeniçeri beytülmal emini tarafından zapt edilmiştir. Sahip olduğu 117 parçalık eşyasına 48.617 akçe değer biçilmişken, ayrıca çalıştığı medresede 8.400 akçesinin de bulunduğu belirtilmiştir. Ne yazık ki çalıştığı medresenin ismi kaydedilmemiştir. Tüm eşyası arasında en dikkat çekici olanları ise kitaplarıydı. Halife İbrahim Efendi'nin risale ve divan parçaları, akaid mecmuaları ve ecvibe parçaları gibi toplam 41 parçadan oluşan kitap ve kâğıtlarına (perişan-ı evrak) 13.153 akçe değer biçilmişti. Kitapları arasında şair Nef'i'ye ait 1.008 akçe değerinde bir divan ile divan parçalarının da yer alması bize Halife İbrahim Efendi'nin dönemin sanat hayatına aşina bir yeniçeri olduğunu göstermektedir. Tüm servetinin yüzde 23'ünün kitap ve müteferrik evrak/kağıtlardan oluşmasında da müderris olmasının etkisi büyüktü.

Veri grubumuzdan çıkan sonuçlar dönemdeki diğer verilerle örtüşmektedir. Örneğin 1792 tarihli esnaf kefalet defterinde kayıtlı Müslüman çalışanların yüzde 18'inin yeniçeri ocağı ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir.¹¹¹ Durum sonraki yüzyılda da pek farklı değildi. Nitekim Mert Sunar da 19. yüzyılda yeniçerilerin çoğunlukla fırıncılık, manavcılık, kahvehanecilik, marangozluk, kalaycılık, ayakkabıcılık ve tabakçılık gibi mesleklerde yoğunlaştıklarını göstermiştir.¹¹² 18. yüzyıl yeniçerilerinin yöneldikleri bu meslekleri aynı dönemde yaşamış şair bir yeniçeri olan Emir Mustafa'nın şiirle-

110 İKA, KAŞS 120, v. 14b-15a (8 R 1163/17 Mart 1750).

111 Kırılı-Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı," 19.

112 Sunar, "When Grocers, Porters," 189.

rinde de görebiliyoruz. Dörtlüklerinde, bir yeniçeri olmasına rağmen hayatı boyunca denediği sırmakeşlik, kazancılık, berberlik, çiftçilik, manavlık, çörekçilik, destercilik, gemicilik, çuhadarlık, saraçlık, manavlık, kayıkçılık, hammallık, kasaplık ve sarraflık gibi meslekleri ve neden başarılı olamadığını belirttikten sonra, en sonunda bekçilik yapmayı seçtiğini yazmıştır:

Uşaklıkta: “Ana ata!”
Beni düşürdü gayrete
Dedim, “Canım babacığım!”
Beni verin bir san’ata.”

[...]
Kazancılıkta yoruldum
Bir gün ustama darıldım
Bana oyun gibi geldi
Kolancılığa sarıldım

Berberliğe heveslendim
Kan almasını öğrendim
Çadırcılığa verdiler
İki buçuk gün eğlendim

Mutaflığı kolay sandım
Yorgancılıkta aldandım
Bir terziye şakird oldum
İki saatte usandım

Çiftçilikte oldum öküz
Manavlıkta tükendi söz
Boyacılık edemedim
Hallaçlıkta oldum uyuz

Çörekçinin ağır işi
Güç yakmak külhan ateşi
Paçacılık edemedim

Sırtıyor gördüm başı
Okçu yaycı olsam olmaz
Kimse şakirdliğe almaz
Destereci burguculuk
Kesercilik beni bilmez

Bakkallıkta zarar ettim
Borçlulardan firar ettim
Cümle san'atları gezip
Bekçilikte karar ettim¹¹³

Küçük bir kesitini aldığımız bu şiirde zikredilen mesleklerin çoğu incelediğimiz yeniçeri terekelerindeki mesleklerdir ve dönemin esnaf-yeniçeri profilinin canlı bir tasviridir.

SONUÇ

İstanbul Kısmet-i Askeriye Mahkemesine ait Şeriyye Sicilleri'ndeki 169 yeniçeri tereke kaydına odaklanan bu çalışma, başlangıçta sivil toplumdan ayrı bir teşkilat olarak kurgulanan yeniçeri ocağının, 18. yüzyıla gelindiğinde şehir ahalisi ve yaşamıyla köklü bağlantılar kurduklarına dair bazı ipuçları sunmaktadır. Terekelerdeki veriler ışığında 1748-1750 yılları arasında yeniçeriler ile toplum arasındaki sınırların ekonomik ve sosyal olarak bulanıklaştığı çok açık bir şekilde görülebilmektedir. Ekonomik gerekçeler yeniçerilerin ocak kışlalarında daha az kalmalarına da ortam hazırlamıştır. Nitekim terekelerde belirtildiği üzere, yeniçeriler, kışlalardan daha çok şehrin farklı noktalarında yaşamayı tercih etmişlerdi. 169 yeniçeriden 139'unun kışlada kalmamayı tercih etmesi ocak içerisindeki değişimi de ortaya koymaktadır. Bu gelişmelerle beraber başta Suriçi olmak üzere İstanbul'un birçok bölgesine yayılmışlardır. İstanbul'un mahalle bazında bakıldığında yoğunlaştıkları yerler Divanyolu'nun etrafı ve başlıca ticaret bölgelerinin bulunduğu Firuz Ağa, Âtik Ali Paşa, Dizdariye, Saraç İshak, Mahmud Paşa mahalleleriydi. Mekânsal olarak ise kışla odaları dışında

113 Emir Mustafa, 18. yüzyıl İstanbul'u, 169-170.

han/bekâr odaları, başkalarının haneleri ve çalıştıkları dükkânları başlıca barınma mekânları olarak tercih etmişlerdir. Yeniçeriler en çok han odalarında yaşamışlarken, özellikle Yolgeçen Hanı, Esir Hanı ve Elhac Mahmud Hanı yeniçerilerin en fazla tercih ettikleri hanlar olmuştur. Daha çok ticarete yönelik kullanılan bu hanların varlığı, yeniçerilerin şehir hayatına daha kolay karışmaları yanında iş olanaklarıyla da iç içe olabilmelerini sağlamıştır. Keza İstanbul'a dışarıdan gelen göç de bu hanlardaki yeniçerilerin çokluğunu açıklayabilmektedir. Nitekim incelenen yeniçerilerin asıl memleketlerine bakıldığında Anadolu'nun öne çıktığı tespit edilmiştir.

İncelenen 169 yeniçerinin ekonomik kazanç sağlama niyetiyle etki-leşime girdikleri şehir esnaflığında en çok tercih ettikleri meslek grupları "gıda üretim ve satış," "ahşap ve metal işlemeciliği," "inşaat ve ev içi malzemeleri üretim ve satış" ve "tekstil üretim ve satış" olmuştur. Zaten yeniçeri olabilmek adına gördükleri eğitim dönemlerinde birçok meslek kolunda çalıştırıldıkları için şehrin iş hayatına karışmalarında yabancılık çekmemişlerdir. Ayrıca her sefer döneminde orducu esnafıyla ilişkide olmaları da onların esnaf ile iletişiminin kopmamasını sağlamıştır.

Her ne kadar bu çalışmada ocağın çok küçük bir kesimi incelenmiş olsa da ocak içerisindeki değişimleri yansıtmaları açısından ortaya çıkan sonuçlar değerlidir. Çalışma sonunda ulaştığımız sonuçların, 18. yüzyıldaki yeniçerilerin bireysel hayatlarını nispeten aydınlattığını düşünmekteyiz. Bizim bu sonuçlara ulaşmamızı sağlayan ise, bütün kısıtlamalarına rağmen önemli bilgiler sunan tereke kayıtlarıdır. Şüphesiz ileride yapılacak daha kapsamlı ve karşılaştırmalı çalışmalar ile yeniçeri ocağındaki değişim/dönüşümün derecesi daha açık şekilde ortaya konulabilecektir.

İSTANBUL LONCALARI VE YENİÇERİLER: KAYIKÇI ESNAFI ÜZERİNE BİR DENEME (1677-1752)

İstanbul kayıkçı esnafının donanma hizmetine vermek zorunda olduğu kürekçi sayısının tespiti için kayıkçılar 1677’de bir yoklamaya tabi tutuldu. Yoklama kâtibi, iskeleleri tek tek gezerek faal kayıkçıların ve işler haldeki kayıkların kaydını tuttu ve kayıkçıların tahsis edeceği kürekçilerin sayısını belirledi. Vergi tahsiline yönelik sade ama düzenli bir defter olan bu yoklama kaydına eklenen bazı malumat, esnaf içindeki yeniçerilere ve onların çalışma düzenlerine dair ilginç detayları gün yüzüne çıkarmaktaydı. Kayıkçılar içinde çok sayıda yeniçeri bulunuyordu ve bunlardan bazılarının birden fazla kayığı vardı. Esnaf arasına karışarak kayık işletme hakkı elde eden bu yeniçeriler, köle emeğinden de faydalanarak kayıklarının çalıştırıyor ve kayıkçılığı bir tür yatırım aracı olarak kullanıyorlardı. Ayrıca, bu yoklama yeniçerilerle kıyaslanamayacak seviyede olmakla beraber, İstanbul’daki diğer askeri birliklerin esnaf içindeki varlığını da ortaya çıkarıyordu.¹

Yeniçerilerin, Osmanlı İmparatorluğu’nun erken dönemlerinden itibaren konuşlandırıldıkları şehirlerde ticari hayata katıldıkları ve 17. yüzyıldan itibaren esnaf loncaları içindeki faaliyetlerinin giderek belirgin hale geldiği bilinmektedir. Osmanlı ordusunun seçkin ve başarılı piyade birlikleri olarak nam salan yeniçeriler, zamanla çarşı-pazarda doğrudan esnaflık yaparak ya da esnafı himayeleri altına alarak farklı şehirlerde farklı seviyelerde loncalarla ilişkili hale gelmişlerdi.² 18. yüzyılda bazı esnaf kollarında

1 BOA, KK.d 7525 (15 S 1088/19 Nisan 1677).

2 Yeniçeri esnaf ilişkilerini İstanbul özelinde ele alan çalışmalar için bkz. Cemal Kafadar, *Yeniçeri Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (McGill University: 1981); Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul: Fluidity and Leverage* (Leiden: Brill, 2004), 132-143; Charles Wilkins, Eunjeong Yi, “Between Soldier and Civilian: Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul and Aleppo,” *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar* (Academic Studies Press), yayın aşamasında; Gemma Masson, *The Urban Janissary in Eighteenth-Century Istanbul*, doktora tezi (University of Birmingham: 2019), 137-164. Taşra şehirlerinden örnekler için mesela bkz. André Raymond, “Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo,” *British Journal of Middle Eastern Studies* 18, no.1 (1991); Charles L. Wilkins, *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700* (Leiden: Brill, 2010).

yenicherilerin sayısı hiç olmadığı kadar artmış ve yenicheriler bazı loncaların yönetim kademesinde önceki dönemlere göre daha fazla kadroya sahip olmuşlardı. Bu gelişmeler lonca içi dengeleri değiştirirken acaba, geleneksel lonca sistemi içinde çıraklık ve kalfalık süreçlerini tamamlayarak yetişen sivil esnaf bu değişimi hoş karşılıyor muydu? Askeri kimlikleriyle loncalara birtakım ayrıcalıklar kazandıran esnaf yenicherilerin, diğer esnafla olan irtibatı bir çıkar ilişkisinden mi ibaretti, yoksa bu ikili arasında mesleki bir kaynaşma söz konusu muydu? Askerin esnaflaşması yenicheri ocağına özgü bir olgu muydu? Esnaf yoklama kayıtlarının sağladığı verilerle bu sorulara cevap bulunabilir ve yenicheriler üzerinden yürütülen bozulma, esnaflaşma ve sivilleşme tartışmalarına katkı sunulabilir.

Tespit edilebildiği kadarıyla, İstanbul kayıkçıları 1677-1802 tarihleri arasında beş defa yoklamaya tabi tutulmuştur.³ Bu bölümde, askeri kayıkçıların kimliklerine dair daha fazla detay içeren 1677 ve 1751-1752 kayıkçı yoklamalarına odaklanılarak kayıkçı esnafı örneği üzerinden yenicherilerin İstanbul loncalarındaki faaliyetleri incelenecek ve esnaflaşma sorunsalı tartışılacaktır.⁴ Bu iki yoklamadan elde edilen veriler ışığında, bir esnaf kolu içerisindeki yenicherilerin sivil kökenli esnafla olan ilişkilerini değerlendireceğim. Ayrıca aynı verilere dayanarak, İstanbul'daki çeşitli iskelelerde

3 1677, 1728, 1752, 1792-1794 ve 1802 yıllarında kayıkçı yoklamaları yapılmıştır. Cengiz Orhonlu, Osmanlı kayıkçılığını ele aldığı çalışmasında kayıkçı sayımlarını da kullanarak bir değerlendirme yapmıştır. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği," *Tarih Dergisi* 16, no. 21 (Mart 1966): 109-134; benzer bir şekilde Necdet Ertuğ İstanbul kayıkçıları hakkındaki kapsamlı çalışmasında kayıkçı sayımlarına dair verileri paylaşmıştır. Nejdett Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001). Her iki çalışmada da kayıkçılar askeri ve sivil (reaya) olarak iki grup şeklinde değerlendirilmiş; fakat askeri zümre mensubu kayıkçılar içindeki yenicherilere dair bir analiz yapılmamıştır. Kayıkçı sayımlarını değerlendiren diğer çalışmalar için bkz. Mehmet Mazak, *İstanbul'da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri*, yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi: 1998); Cengiz Kırılı ve Betül Başaran, "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı," *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, haz. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 7-20.

4 1677 ve 1752 kayıkçı yoklaması kayıtları için, bkz. BOA, KK.d 7525 (15 S 1088/19 Nisan 1677); KK.d 7438 (17 M 1165/6 Aralık 1751); D.BŞM.d 3182 (15 S 1165 / 3 Ocak 1752); D.BŞM.d 3183 (27 S 1165/15 Ocak 1752). Diğer kayıkçı yoklamalarından, 1728 ve 1802 yoklamalarında askeri zümre mensubu kayıkçıların askeri unvanları belirtilmesine rağmen bunların hangi birliğe bağlı oldukları kaydedilmemiştir. Askeri unvanlar, esnaf içindeki askerlerin varlığını belirlemek adına önemlidir, ancak birlikler konusunda değerlendirme yapmak için yetersizdir. Bu sebeple, belirtilen yoklama kayıtları bu çalışmada değerlendirilmeye alınmamıştır.

çalışan yeniçeri kayıkçıların ocakdaşlık ve hemşerilik aidiyetine dayanan ilişkilerini de aydınlatmaya çalışacağım.

YENİÇERİ-ESNAF İLİŞKİLERİNİN TARİHİ ARKA PLANI

1826'da yeniçeri ocağının ortadan kaldırılmasını destekleyen vakanüvis Sahaflar Şeyhizade Esad Efendi, bu kararı destekleyen ve merkezi idarenin bakış açısını yansıtan çok olumsuz bir yeniçeri imajı çizmektedir. Kitabında, yeniçerileri kanun tanımaz, reform karşıtı, bozguncu parazitler olarak tasvir etmekte ve ocağın külliyen ortadan kaldırılmasını din ve devletin bekası için adeta bir zorunluluk olarak göstermektedir.⁵ Kökenleri yüzyıllar öncesine giden bu propagandacı ve yeniçeri karşıtı söylem 20. yüzyıl tarih yazımında da uzun bir süre etkisini devam ettirmiştir. Gerileme paradigması olarak adlandırabileceğimiz bu bakış açısında, yeniçeri ocağı ve yeniçeriler imparatorluğun sorunlarının en büyük müsebbibi olarak görülmüştür.⁶

Gerileme paradigmasının konumuz açısından en önemli çıkış noktası, askerlik ile ticaretin birbirinden tamamen ayrı tutulması gereken meslekler olduğuna dair genel bir kanaat içeriyor olmasıdır. Buna göre, başta yeniçeriler olmak üzere yalnız ve yalnız askerlikle iştigal etmesi gerektiği düşünülen geleneksel Osmanlı askeri birliklerinin, ticaret ve üretim faaliyetlerine bir şekilde müdahil olması bu sınıfların askeri disiplinlerini bozmuş ve muharebe yeteneklerini köreltmıştır. Yeniçeriler de savaş meydanlarında askeri hünerlerini sergilemek yerine şehirlerde kalmayı tercih edip esnaflaşmış ve isyan dönemlerinde asilerin destekçisi olmuştur. Netice itibarıyla, yeniçeriler Osmanlı gerilemesinin en önemli aktörlerinden biri olarak kabul edilmiştir.⁷

5 Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer* (İstanbul: İbrahim Saib Matbaası, 1243), 99-107; 1825'te vakanüvis Şanizade'nin yerine atanan Esad Efendi sadece şahit olduğu olayları kaydeden bir tarihçi değildi. Yeniçeri ocağının kaldırılması sürecinde rolü olan ve yazdıklarıyla sultanın yeniçerileri gayrimeşru ilan etme kararını destekleyen bir tarihçiydi. Donald Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, haz. Donald Quataert (NJ: Gorgias Press, 2010), 198.

6 Cemal Kafadar, "On the Purity and Corruption of the Janissaries," *Turkish Studies Association Bulletin* III, no. 2 (Eylül 1991): 274.

7 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 191.

Gerileme paradigmasına karşı çıkan bazı modern tarihçiler ise, yeniçeri-esnaf ilişkilerine daha tarafsız bir gözle bakmayı tercih etmiş ve yeniçeriler ve ocak nizamının bozulması sarmalının dışına çıkarak, 16. ve 17. yüzyıllardaki yeniçeri dönüşümünü sosyoekonomik bir değişimin parçası olarak değerlendirmişlerdir.⁸ Maaşlı bir birlik olan yeniçerilerin sayısındaki artış, devlet hazinesinin mali yükünü artırırken, 16-17. yüzyıllardaki ekonomik krizler ve bunların sebep olduğu enflasyon, akçe üzerindeki tağşişler yeniçerilerin ücretlerini asgari ihtiyaçlarına cevap veremez seviyeye düşürmüştü.⁹ Artan fiyatlar karşısında eriyen maaşları yüzünden geçim sıkıntısı çekiyorlardı. Bu gelişmelerin yarattığı sonuçlar ister istemez ocağın dışına taşan yeniçerilerle şehirlerdeki sosyoekonomik hayat arasındaki engelleri ortadan kaldırdı. Bir baskı unsuruna dönen yeniçeriler, askeri kimliklerini korumaya devam ederken kışla dışında da ekonomik ve politik çıkarları olan sosyal bir zümreye dönüştü.¹⁰

Osmanlı idaresinin, ticaret ve üretime katılan yeniçeriler ve diğer askeri birlik mensuplarına karşı nasıl bir tavır aldığına dair kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Genel kabul gören fikir, teoride pek hoşlanmasa da pratikte devletin yeniçerileri pazardan uzak tutmayı tam olarak başaramadığıdır. 15. yüzyılın sonu gibi erken sayılabilecek bir dönemde bile esnafla alakalı resmi kayıtlarda adı geçen yeniçeriler, askeri kimliklerini gizleme

8 Osmanlılarda devlet ve toplumu 16. ve 17. yüzyıllarda durağan bir yapı olarak kabul eden yaklaşımı eleştirip onu dönüşüm içindeki bir yapı olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Rıf'a't Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel, Canay Şahin (İstanbul: İmge, 2000); "Yeniçeri nizamının bozulması" görüşünü eleştiren ve yeniçerilerin değişimini 16. yüzyıldan itibaren meydana gelen bir askeri, toplumsal ve ekonomik dönüşümün bir sonucu olarak değerlendiren bir çalışma için bkz. Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 no. 2 (1947): 291-309; bu konuda daha fazla detay için bu derlemenin ilgili bölümüne bkz. Aysel Yıldız, "İstanbul'un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler."

9 Savaşlarda ateşli silahları kullanabilen piyadelerin öneminin artması yeniçerilere olan ihtiyacı artırmıştır. Bir zamanlar birkaç binle ifade edilen yeniçeri sayısı, Kanuni Sultan Süleyman zamanında 12.000 seviyesine ve 17. yüzyıl ortalarında 50.000'in üzerine çıkmıştır; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK, 1988), 611-620. 1527-1670 yılları arasındaki dört bütçeyi inceleyen bir araştırmaya göre paranın değerini yitirmesi sebebiyle yeniçerilerin ücretleri akçe olarak değerini korusa da kıymetli madenler karşısında eriyordu. 1527/1528 bütçesinde bir yeniçerinin yıllık bazda aldığı ücret 35,50 altın ederken, bu meblağ 1669/1670 bütçesine göre 20,73'e düşmüştür. Ömer Barkan, "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Belleten* 34, no. 136 (Ekim 1970): 603.

10 Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline," 198; Cemal Kafadar, *Yeniçeri Esnaf Relations*, 68-72.

gereği duymuyorlardı.¹¹ İstanbul kadısına gönderilen 1584 tarihli bir ferman, ticaretle iştigal eden kul taifesine dair devletin yaklaşımını göstermesi açısından ayrı bir öneme haizdir. Dönemin sultanına göre, yeniçeri, cebeci ve acemi oğlanları esnafa ait olan pazar işlerine karışmakta, rayiçten ucuza aldıkları malları pahalıya satmakta ve bu şekilde esnaf ve halka zarar vermekteydi. Bu sebeple, askerlerin komutanları vasıtasıyla esnaf işine karışmaktan menedilmeleri emredilmiştir.¹² Ancak, bundan sadece üç yıl sonra çıkarılan başka bir fermanla ise, aynı devlet yönetiminin esnaf işlerine karışan askerlere karşı farklı bir tutum sergilediği görülmektedir. Çeşitli esnaf kollarından gelen şikâyetle binaen çıkarılan bu fermanla, yeniçeri ocağı ve diğer birliklere bağlı askerlerin çarşı-pazarda dükkân açıp çalıştıkları, ama askeri taifeden olmalarını gerekçe göstererek lonca yöneticilerine itaat etmedikleri ve lonca nizamına aykırı davrandıkları kaydedilmiştir. Sorunun çözümü için bu kez askerlerin ticaretten menedilmeleri değil, diğer esnaf üyelerinin tabi oldukları kurallara uymaları ve lonca yöneticilerine itaat etmeleri şartıyla çalışmaları emredilmiştir.¹³ Netice itibarıyla, devlet için temel mesele gerileme paradigmasında sık sık vurgulandığının aksine, yeniçerilerin ticaret ve zanaatla meşgul olmaları değil, askeri kimliklerine dayanarak lonca ve pazar nizamını bozmamaları ve diğer esnaf üyeleriyle aynı koşullar altında çalışmalarıydı. Bu şartlara riayet edildiği sürece, yeniçeri kökenli esnafların ticari faaliyetlerinin büyük bir sorun olarak görülmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁴

17. yüzyıl, yeniçerilerin şehir hayatı ve loncalardaki varlıklarının çok daha görünür hale geldiği bir dönemdi. İstanbul kadı sicillerine yansıdığı kadarıyla 1660'lerden itibaren resmi kayıtlara geçen esnaf-yeniçeri sayısının

11 1490 tarihli bir vakıf kaydında yeniçeriler esnafa kiralanan dükkânlarda kiracı olarak kaydedilmişlerdi. Kafadar, "On the Purity," 276.

12 Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 130-131; Selânikî Mustafa Efendi, 1599 tarihli bir kaydında, paranın değerini yitirmesinden ve şehir ticaretinde nizamın bozulmasından yakınır. Buna sebep olarak, yeniçerilerin ve diğer askeri grupların çeşitli esnaf kollarında ticaretle uğraşmalarını ve gemicilerle işbirliğine girip karaborsa oluşturmalarını gösterir. Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1595-1600)*, cilt 2, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: TTK, 1999), 784-785; 1631'de hazırlanıp Sultan IV. Murat'a sunulan Koçi Bey Risalesi'nde de benzer bir şekilde askerlikte nizamın bozulmasından ve profesyonel asker olmayan bakkal çakkal taifesinden şikâyet edilir. Yılmaz Kurt (haz.) *Koçi Bey Risâlesi* (Ankara: Akçağ, 1998), 59.

13 Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*, 134-135.

14 Yi, *Guild Dynamics*, 137.

da dikkat çekici bir artış olmuştu.¹⁵ Kimi yeniçeriler pazardaki vergi tahsili görevleri sebebiyle esnafla ilişkili hale gelirken kimi de dükkân açarak üretim faaliyetlerine katılıyordu. Nakliye sektörü ve başkentin iâşesinin temini başta olmak üzere yeniçeriler birçok iş ve hizmet kolunda çalışmaktaydı.¹⁶ Bu dönemde gözlemlenen bir diğer gelişme de lonca çatısı altında çalışan sivil esnafın yeniçeri esamesi satın alarak veya himaye yoluyla yeniçeri ocağına girmeye başlamasıydı. Lonca ve ocak arasındaki bu çift yönlü geçişle yeniçeriler ilave bir gelir elde ederken, asıl mesleği üretim ve ticaret olan lonca erbabı da yeniçeri ocağının gücünü arkasına alarak ticarete kendilerine fayda getirecek birtakım ayrıcalıklara erişebiliyordu. Mesela, yeniçerileri içlerine kabul eden esnaf táfesi kapsamını tam olarak tespit edemediğimiz bazı vergi muafiyetlerine sahip oluyordu.¹⁷ Yeniçerilerin sosyal ve ticari hayatta entegre olması ve ticaret erbabının ocağa kaydolması askerle esnaf arasındaki ayrım hattını bulanıklaştırmış ve bazı kayıtlarda kimin aslen esnaf ve kimin aslen asker olduğunu ayırt etmek neredeyse imkânsız hale gelmişti.¹⁸

17. ve 18. yüzyıllarda İstanbul yoğun bir göç baskısı altındaydı. Bunun bir sonucu olarak İstanbul'daki yeniçeriler ve esnaf içindeki göçmen sayısı dikkat çekici bir şekilde artmıştı. Bu nüfus hareketinin temel sebebi, 1699 Karlofça Anlaşmasıyla meydana gelen toprak kayıpları ve bunu takiben gerçekleşen Rusya ve İran savaşlarıydı. Devletin bu savaşları sürdürebilmek için uyguladığı ilave vergiler halk üzerindeki baskıyı artırmış ve Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a yönelen çoğu işsiz ve bekâr erkeklerden oluşan göç dalgası büyüyerek devam etmişti. Göçe katılanların vergi yükü köylerde kalan halkın üzerine yüklendiğinden köylünün hayatı daha da zorlaşmış ve göç bu zorluklardan beslenerek büyümüşü. 1621'den itibaren III. Ahmed ve I. Mahmud döneminde Anadolu ve Rumeli'ye gönderilen emirlerle, halkın göçüne müsaade edilmemesi ve yolda olanların geri çevrilmesi düşünülmüşse de soruna kesin bir çözüm bulunamamıştı. Göçün öngörülemeyen sonuçları arasında istihdam, enflasyon ve iâşe sorunları bulunuyordu ve

15 Yi, *Guild Dynamics*, 132-133.

16 Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (McGill University: 2011), 189-222.

17 Yi, *Guild Dynamics*, 133; Kahire örneği için bkz. Raymond, "Soldiers in Trade," 29.

18 Diko, "Blurred Boundaries," 182-184.

tüm bunlar dolaylı olarak İstanbul'da toplumsal huzursuzluğu artırıyordu. 1730'da meydana gelen Patrona Halil İsyanı böyle bir toplumsal gerilimin sonucuydu.¹⁹ Başiboş işsizleri kontrol altına almak isteyen devlet yönetimi –aşağıda kayıkçı esnafı özelinde görüleceği gibi– yoklamalar ve kefalet uygulamasıyla esnafı denetlemek istemiş ve asayiş problemlerine sebep olan kefilsiz göçmenleri şehirden ihraç etme yoluna gitmişti.

İSTANBUL KAYIKÇILARININ YENİÇERİ OCAĞI VE DİĞER ASKERİ BİRLİKLERLE İLİŞKİLERİ

İstanbul bugün olduğu gibi erken modern dönemde de dünyanın en kalabalık şehirlerinden biriydi. Şehir halkının önemli bir kısmı Suriçi İstanbul'da kümelenirken Galata ve Üsküdar'daki dış mahalleler İstanbul sakinlerinin ikamet ettiği diğer bölgelerdi. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu alanların neredeyse tamamı küçük tepelerden oluşan engebeli bir topoğrafik yapıya sahip olduğu için şehir içi kara ulaşımı dezavantajlı bir durumdaydı. Bu sebeple şehir içinde gelişmiş bir araba yolu ağı bulunmuyordu. Kara ulaşımının aksine, İstanbul deniz ulaşımı açısından oldukça elverişli bir konumdaydı. Marmara, Haliç ve boğaz üzerindeki giriş-çıkış noktaları sayesinde, İstanbul adeta büyük bir liman görünümündeydi. Bölgede hâkim olan ve zaman zaman fırtınalara dönüşebilen kuzey ve güney rüzgârına rağmen, Haliç'in iki yanından yükselen tepeler bu doğal limanı rüzgârlardan koruyor ve özellikle kayık gibi küçük deniz taşıtları için güvenli bir sığınak haline getiriyordu.²⁰ Hem şehir içi ulaşım ve nakliye hizmetleri için hem de payitahtın dış dünya ile bağlantısı açısından hayati bir konumda olan iskeleler, kapanlar ve kayıkhaneler İstanbul'u bir ağ gibi sarmıştı. Bu sayede, bu kalabalık nüfus için dışardan temin edilen ürünlerin nakli ve şehir içi ulaşım hizmetleri daha hızlı ve ucuza temin edilmiş oluyordu. Dolayısıyla kayıkçılar, başkentin gündelik hayatında önemli bir yer tutan esnaf kollarından biriydi.

19 M. Münir Aktepe, "XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul'un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar," *Tarih Dergisi* 9, no. 13 (Eylül 1958): 1-30; Yeniçeriler ve diğer askeri birliklerin İstanbul isyanlarındaki rolleri ve yerleri hakkında bu derlemenin ilgili bölümüne bkz. Aysel Yıldız, "İstanbul'un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler."

20 Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003), 42-43, 71.

İstanbul kayıkçıları, kayık, pereme ve mavna adı verilen üç temel deniz taşıtını kullanarak mesleklerini icra ederdi. Yelken veya kürek yardımıyla yol alan pereme ve kayıklar, insan ve eşya taşımacılığı için uygun deniz araçlarıydı. Yüksek yük kapasitelerinden dolayı daha çok eşya naklinde tercih edilen mavnalar ise, ihtiyaç halinde asker sevkiyatı gibi kalabalık insan gruplarının yolculukları için de kullanılırdı.²¹ Nüfus ve iş yoğunluğunun fazla olduğu Haliç ve Tophane’de iskelelerin sayısı fazla ve iskeleler arası mesafe kısaydı. Her iskele kendi kethüdası tarafından idare edilirken aynı bölgede ve hatta yer alan iskelelerin başında bir başkethüda bulunurdu. Osmanlı idarecileri, İstanbul’da faaliyet gösteren tüm kayıkçıları bostancıbaşı ve yeniçeri ağası marifetiyle denetlemekte ve kayıkçılar kethüdaları tarafından nizamlarına göre yönetilmekteydi.²²

Kayıkçıların da diğer işkollarındaki gibi mesleklerini icra edebilmeleri için öğrenmeleri gereken bazı hususiyetlerin olduğunu belirtmek gerekir. Mesela, rüzgârın uygun olduğu durumlarda yelken kullanmak, rüzgârları tanımak, akıntı bölgelerine hâkim olmak gibi mesleki bilgiler kayıkçılar için önemlidir. Geleneksel Osmanlı lonca düzeninde, küçük yaşta bir zanaat koluna çırac olarak giren bir çocuğun kademe kademe yükselerek ustalığa ulaşması makbul kabul edilirken kayıkçılığın bu konuda bir istisna teşkil ettiği tahmin edilebilir. Kayıkçılık, mesleki bilginin yanında kas gücü de gerektiren bir meslekti. Ayrıca güçlü akıntılara ve rüzgâra karşı mukavemet kabiliyeti yüksek olmayan bu ahşap kayıklar çocuklar için güvenli bir mekân değildi.²³ Buradan hareketle, kayıkçılığın nispeten yüksek yaş grubundan olanlar için cazip bir meslek olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, kayıkçılık sermayesi olmayan, başkasının kayığında kürekçilik yaparak gelir elde etmek isteyen fakirlerin rağbet gösterdiği bir işkoluydu. 18. yüzyılda yaygın olduğu üzere, taşradan İstanbul’a taşınıp iş arayan göçmenler ve ulufesine ek gelir peşinde olan yeniçeriler için kayıkçılığın biçilmiş kaftan olduğunu iddia edebiliriz ki ileride göreceğimiz arşiv kaynaklarından temin edilen veriler de bu görüşü desteklemektedir.

21 Kayık ve mavnaların piyade, at kayığı, ateş kayığı, pazar kayığı gibi farklı isimlerle anılan çok sayıda alt türü bulunmaktaydı. Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı*, 176-191.

22 Kayıkçı esnafının idaresi ve nizamı için bkz. Orhonlu, “Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği,” 115-119, 131.

23 Ertuğ, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı*, 80-82.

Kayıkçılık, devlet ve özellikle ordu hizmetlerinde de istihdam edilen bir esnaf koluydu. Bu görev, onların yeniçerilerle ve diğer askeri birliklerle olan temasını artırmıştır. Ordu hizmetlerinde kayıkçı esnafına en fazla ihtiyaç kürekçi temini konusunda oluyordu. 17. yüzyılda Osmanlı donanmasında yelkenli gemilerin ağırlığının artmasıyla kürekçilere olan talep azalmasına rağmen, kürekle işleyen gemiler var olduğu sürece donanmanın kürekçi ihtiyacı devam etmişti.²⁴ Devlet, meyhaneci, bozacı, peremeci ve hamal esnaflarından *ocaklık* kürekçi²⁵ temin etmelerini istemekteydi. 17. yüzyılın ikinci yarısında peremeciler hariç adı geçen diğer esnaf grupları kürekçi başına 5.000-6.000 akçelik bir bedel ödeyerek bu vazifeden muaf olabiliyorken, peremeci başlığı altındaki pereme, kayık ve mavna işleten esnaf her sene donanma hizmeti için belirli sayıda kürekçiyi *ocaklık* yani aynı olarak vermek zorundaydı.²⁶

Kayıkçıların ordu hizmeti kürekçi temininden ibaret değildi. Deniz ulaşımı, ağır kargolar ve kalabalık insan gruplarının nakli için en hızlı ve ucuz yöntem olduğundan, bu işte tecrübeli olan kayıkçıların seferlerde görevlendirilmeleri ordu lojistiği açısından önemliydi. Mesela 1797'de Tuna donanmasındaki kalyoncuların, kırlangıç ve şalope türü gemilerde hizmet verememesinden şikâyet edilmiş ve kürek çekip latin yelkenini kullanmayı bilen kayıkçıların tedarik edilmesi istenilmişti. Bunun için, Çamlıca, Suluca, Yörus, İpsara ve Bülbüllüce adalarından 600 kadar Rum kayıkçısının istihdam edilmesi talep edilmişti.²⁷ Aynı dönemde, donanmadaki şalope gemilerinde istihdam edilmek üzere 300 kadar İstanbul kayıkçısının asker yazılmasına dair bir emir bostancıbaşıya gönderilmişti.²⁸ İstanbul içindeki bazı askeri nakliyat işleri için de kayıkçılar istihdam edilir ve masraflar hazineден ödenirdi. Bunun için devlet kayıkçılar kethüdasına emirler çıkarırdı. Bu sayede, diğer eyaletlerden İstanbul'a getirilen mühimmatın baruthaneye nakli ve askerlerin İstanbul'daki çeşitli bölgelere ulaştırılması mümkün olurdu.²⁹

24 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara: TTK, 2003), 187.

25 Ocaklık, tersane hizmetleri ve ihtiyaçları için yürürlükte olan bir tür vergiydi. Bu uygulamayla işçi ücretleri karşılanır, kürekçi ve gemi inşa malzemeleri tedarik edilirdi. Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergah, 2008), 212; Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 201.

26 Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı*, 199-203.

27 BOA, C.BH 64/3008 (4 B 1212/23 Aralık 1797).

28 BOA, HAT 184/8576 (29 Z 1204/9 Eylül 1790); HAT 186.8991 (29 Z 1204/9 Eylül 1790).

29 BOA, AE.SABH.I 303/20363 (2 Ş 1187/19 Ekim 1773); AE.SABH.I 182/12152 (21 Ş 1194/22 Ağustos

Diğer loncalarda olduğu gibi, Osmanlı idaresi ara ara bazı yeniçerileri kayıkçılar loncasına yönetici olarak atamaktaydı. Bu uygulama sadece loncaların denetlenmesi için yapılmıyordu. Bürokrasi ve askeri kadrolardaki şişkinlik hazinenin imkânlarını zorladığı için devlet ödemekle yükümlü olduğu maaş yükünü azaltmak maksadıyla alternatif uygulamalara mecbur kalıyordu. Bunlardan biri de düşük rütbeli bazı zabitlerin maaşlarını hazineye devretmesi karşılığında çeşitli kurumlarda ihdas edilen kadrolara atanması yöntemi. “Hazine-mânde” adı verilen bu uygulama 17. yüzyılda yürürlüğe konulmuş ve takip eden yüzyılda oldukça yaygın bir hale gelmişti. Bu yöntemle farklı askeri birliklere mensup şahıslar, muhtelif loncalara kethüda, şeyh ve yiğitbaşı olarak tayin edilmişti.³⁰ Mesela, Yeniçeri Ahmed Beşe 1685’te yevmi on beş akçelik ulufesini hazineye devretmiş; buna mukabil kayıkçı ve peremeciler kethüdalığına atanmıştı. Ahmed Beşe’nin bu atamasının lonca içinde bir hoşnutsuzluk yaratmadığı anlaşılıyor. Zira, Eyüp, İstanbul, Galata ve bunlara bağlı iskelelerde görev yapan kayıkçılar, altı yıl sonra mahkemeye dilekçe sunarak Ahmed Beşe’nin kethüdalığından memnun olduklarını belirtmiş ve görevine devam etmesini istemişlerdi.³¹ Bu asker kökenli yöneticinin kalabalık bir esnaf grubu tarafından desteklenmesi ve göreve devam etmesinin istenmesi bir yeniçerinin esnafa entegrasyonu açısından olumlu bir örnektir.

Askeri kökenli bir şahsın loncalara yönetici olarak atanması, loncayı askeri bir yapının himayesine soktuğu ve ona bazı ayrıcalıklar kazandırdığı için genellikle esnaftan itiraz görmemekteydi. Ancak loncanın temel idari işlerini yerine getirmek için gerekli mesleki bilgi ve tecrübeye sahip olmayan birinin loncaya kethüda olarak atanması esnafın her zaman hoş karşıladığı bir uygulama değildi. Mesela, 1728’de hangi devlet kadrosundan geldiği belirtilmeyen ama yevmi 25 akçelik ulufesini hazine-mânde etmesi karşılığında İstanbul, Kasımpaşa, Hasköy, Beşiktaş, Tophane ve Eyüp iskeleleri başkethüdası olarak atanan

1780); AE.SMST.III 240/19072 (14 Ş 1187/31 Ekim 1773).

³⁰ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken, 2007), 230-231.

³¹ Coşkun Yılmaz (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil* (H. 1102/M. 1691) (İstanbul: İSAM, 2011), 90-91; *Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil* (H. 1102/M. 1691), 266-267. 1738’de *hazine mânde* usulüyle Üsküdar kayıkçılar kethüdalığı görevini yürüten Mustafa Resul’ün ölmesiyle yerine müteferrikan zümresinden Mustafa b. Mehmed on akçelik ulufesini yine *hazine mânde* usulüyle bırakarak esnaf kethüdalığına atanmıştır. Coşkun Yılmaz (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil* (H. 1150-1151 / M. 1737-1738) (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 244.

Mahmud Kethüda, fakir ve ihtiyar bir kişi olarak meşakkatli bir iş olan esnaf kethüdalığını layıkıyla yapamadığı, esnaf nizamına hâkim olmadığı ve kayıkçılar adına her sene Tersane-i Amire'ye ödemesi gereken 54 kuruşu ödemediği için esnaf tarafından şikâyet edilmişti. Bunun üzerine, kayıkçılar başkethüdalığına meslekten bir kayıkçı olup Cibali İskeleye kethüdalığını yürütmekte olan İbrahim'in atanmasına karar verilmişti.³² Hazîne-mânde olarak atanan kethüdaların yarattığı sorunlara çare bulmak isteyen bazı loncalar, devlet tarafından atanan kethüdanın yanına kendi içlerinden gelen, loncanın idari işleyişini bilen birini ikinci bir kethüda olarak seçiyordu. Bu da devletin atadığı kethüdayı işlevsiz hale getiriyor ve loncalarda çift başlı bir idarenin oluşmasına sebep oluyordu.³³

KAYIKÇI YOKLAMA DEFTERLERİ

Devletin loncalar üzerindeki kontrolü sadece loncalara idareci tayiniyle sınırlı değildi. Dönem dönem esnaf yoklamaları ve sayımları da yapılmaktaydı. Esnaf yoklamaları, esnafın ödeyeceği vergilerin tespiti, göçün kontrol altında tutulması ve esnaf kefillerinin kayda geçirilmesi gibi gerekçelerle yapılmaktaydı. Kayıkçılar da benzer uygulamalara tabiydi. Yoklama kayıtları genel olarak kayıkçı ve kayıkların sayısı; kayıkçıların isimleri, bağlı oldukları iskele, memleketleri, ikamet yerleri, kefilleri ve medeni halleri gibi malumatı içermektedir. Temel gaye askeri kökenli esnafı tespit etmek olmadığından, yeniçeri ocağı veya diğer birliklere mensup kayıkçıların askeri kimliklerine dair veriler maalesef her zaman düzenli değildi. Aynı yoklama döneminde tutulan defterlerde dahi kaydedilen bilgiler yeknesak bir yapıda olmadığı için, bu kayıtlardan hareketle kayıkçı yeniçeriler hakkında kapsamlı bir istatistiksel veriye ulaşılamamaktadır. Sayım defterlerinde genel olarak kayıkçılar, askeri unvanlarıyla birlikte kaydedilmesine rağmen bunların bağlı olduğu askeri birliklerin belirtilmemesi; bazı örneklerde ise askerlerin bölük ve cemaat numarasının verilip birlik adının belirtilmemesi, askeri zümreden olan kayıkçının yeniçeri olup olmadığının anlaşılmasını engellemektedir. Örneğin, 1728 yoklamasında askeri kayıkçılar *beşe* ve *odabaşı* gibi askeri unvanlarla birlikte kaydedilmesine rağmen, bunların bağlı oldukları birlikler hakkında herhangi bir bilgi verilme-

32 Coşkun Yılmaz (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / 1726-1738)* (İstanbul: İSAM, 2010), 231-247.

33 Genç, *Devlet ve Ekonomi*, 131.

miştir.³⁴ *Beşe*, yeniçerilerin yaygın şekilde kullandığı bir unvan olmakla beraber her zaman yeniçeri mensubiyeti bildirmez; zira diğer askeri birlik mensupları tarafından da sıklıkla kullanılan bir unvandır.³⁵ Bu çalışmanın temel kaynakları olan 1677 ve 1752 kayıkçı yoklamalarına göre *beşe* unvanı topçu ve cebeciler tarafından yaygın bir şekilde kullanılmaktaydı. Daha nadir olmakla birlikte kayıkçı esnafı içindeki kalyoncu ve bostancıların da bu unvana sahip olduğuna dair örnekler vardır.³⁶ Dolayısıyla yeniçeri olduğu açıkça belirtilmeyen kayıkçı- lar, bu çalışmada yeniçeri olarak değerlendirmeye alınmamıştır.

1677 KAYIKÇI YOKLAMASI VE KAYIKÇI YENİÇERİLER

1677 kayıkçı yoklamasında, Suriçi İstanbul'u ile Eyüp, Hasköy, Kasım- paşa, Tophane ve bunlara bağlı toplam 17 iskeledeki kayıkçılarla, sahip oldukları kayık, pereme ve mavnaların sayımı yapılmıştır. Devlet bu dönemde İstanbul iskelelerinde faal olan her 13 ve çeyrek kayık için bir kürekçi verilmesini talep ediyor ve bu hesap 110 kürekçiye tekabül ediyordu. Ancak, kayıkçıların donanma için tahsis ettiği kürekçi sayısı son yıllarda 50'ye kadar düştüğü için Osmanlı ida- resi, Tersane Emmini Yusuf Efendi marifetiyle kayıkçıları yoklamaya tabi tutarak kayık sayısında azalma olup olmadığını anlamak istemişti. Yapılan yoklamada, belirtilen iskelelerde faal 887'si sivil ve 571'i askeri kayıkçılara ait olmak üzere toplam 1458 kayık olduğu tespit edilmiş ve kayıkçılardan 110 nefer kürekçi top- lanması uygulamasına devam edilmesine karar verilmişti. Defterde, sivil (reaya) ve askeri kökenli kayıkçılar ayrı kategorilerde kaydedilmişti. Asker kategorisi altında askeri birliklere mensubiyeti olan kayıkçılar yer alıyordu. Bunların da kâr ve kazançları (kâr u kisb) için çalıştıkları ve diğer esnaftan bir farklarının olma- dığı defterde ayrıca vurgulanmaktaydı.³⁷ Bu detay, askeri kayıkçıların kürekçi vergisinden muaf olmadıklarının bir işareti olarak düşünülmelidir.

34 Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri 24 Numaralı Sicil*, 231-247.

35 Bu konuda bkz. Turan Açıık, "Beşe Unvanı Hakkında," *Tarih Dergisi* 62, no. 2 (2015): 37-64.

36 1677 sayımında askeri zümreden olan kayıkçıların hangi birlikten oldukları, 1752 sayımında ise hem birlikleri hem de bölük/cemaatleri kaydedilmiştir. Ancak 17. Yüzyıl ortalarına kadar özellikle kadı sicillerinde yeniçeri ocağı mensubiyeti olan esnaf üyelerinin askeri kimlikleri bu kadar açık bir şekilde belirtilmemekte ve genel olarak askeri unvanın kaydıyla yetinilmekteydi, bkz. Gülay Yılmaz Diko, "Blurred Boundaries Between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul," *Bread from the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, haz. Suraiya Faroqhi (New York: Berghahn, 2015), 187.

37 BOA, KK.d 7525 (15 S 1088/19 Nisan 1677), s. 5.

Tablo I. 1677 kayıkçı yoklamasına göre kayıkçıların iskelelere ve askeri kayıkçıların birliklere göre dağılımı³⁸

İskele	Sivil kayıkçı	Askeri kayıkçı	Askeri						
			Yeniçeri	Acemi	Topçu	Bostancı	Cebeci	Sipah	Birliği belirtilmeyen
Eyüp ile Defterdar	41	42	29	6	1	2	2	-	2
Balat ile Ayvansaray	68	45	23	4	3	2	2	4	7
Ayazma	33	3	1	1	1	-	-	-	-
Bahçekapı	37	14	4	-	-	-	-	-	10
Ahırkapı ile Çatladıkapı	20	18	3	2	-	-	1	-	12
Kumkapı	21	16	14	-	-	-	-	-	2
Yenikapı	19	-	-	-	-	-	-	-	-
Samatya ile Davudpaşa	19	14	12	-	-	-	1	-	1
Fener ile Yenikapı	30	17	8	3	2	-	-	1	3
Cibali ile Unkapamı	56	26	14	3	3	-	1	-	5
Beşiktaş ile Ortaköy ve Kuru Çeşme ve Arnavutköy ile İstavroz ve Çengelköy	22	39	6	3	3	11	3	1	12
Tophane ile Kireçkapı ve Fındıklı	98	103	15	1	56	2	4	-	25
Karaköy	48	41	32	5	-	1	-	2	1
Azapkapı ile Yağkapamı (mavnacılar)	30	-	-	-	-	-	-	-	-
Azapkapı	23	58	38	2	1	1	5	2	9
Kasımpaşa ile Karye-i Kadıköy	125	37	20	4	3	2	2	3	3
Hasköy	79	9	6	-	-	1	-	-	2
Bab-ı Şühud	33	8	2	-	-	4	-	-	2
Toplam	802	490	227	34	73	26	21	13	96

Tablo II. Kölesi ve birden fazla kayığı olan esnafın kayıkçıları içindeki dağılımı³⁹

İskele	Sivil kayıkçı	Askeri kayıkçı	Askeri						
			Yeniçeri	Acemi	Topçu	Bostancı	Cebeci	Sipah	Kaptan Birliği belirtilmeyen
Birden fazla kayığı olan	26	50	18	2	2	1	2	1	4
Köle çalıştıran	52	58	22	1	1	3	-	3	5

38 BOA, KK.d 7525 (15 S 1088/19 Nisan 1677).

39 BOA, KK.d 7525 (15 S 1088/19 Nisan 1677).

Yoklamadaki verilere göre, İstanbul iskelelerinde 1292 kayıkçının idaresi altında toplam 1458 kayık, pereme ve mavna işlemekteydi.⁴⁰ Suriçi İstanbul'un Marmara kıyılarında kayıkçı yoğunluğu düşükken, en fazla kayıkçı Haliç ve Tophane bölgesindeki iskelelerde çalışmaktaydı. 1677'de kayıkçı olarak kayıtlara geçen toplam 1292 esnafın yüzde 38'i çeşitli askeri birliklere mensuptu. En kalabalık grup olan yeniçerilerin toplam kayıkçı sayısı içindeki oranı yüzde 18'di. Öne çıkan diğer askeri gruplardan topçuların oranı yüzde 5,6 iken acemilerin yüzde 2,6, bostancıların yüzde 2 ve cebecilerin yüzde 1,6 seviyesindeydi. Yeniçeri yoğunluğunun en yüksek olduğu iskeleler, Galata'daki Karaköy ve Azapkapı iskeleleri ile Haliç'in iç kesimlerindeki Balat ve Eyüp iskeleleriydi. Tophane bölgesi iskelelerinde ise topçu birliği mensubu kayıkçılar en kalabalık askeri grubu oluşturuyordu.

Tablo III. Sermayedar yeniçerilerin sahip oldukları kayık ve köle sayıları⁴¹

Yeniçeri	İskelesi	Kayık sayısı	Köle sayısı
Davud Beşe	Eyüp-Defterdar	2	-
Hüseyin Beşe	Eyüp-Defterdar	2	-
Hüseyin Beşe (diğer)	Eyüp-Defterdar	2	-
Pehlivan Musa Beşe	Balat-Ayvansaray	3	3
Mehmed Odabaşı	Balat-Ayvansaray	1	1
Mustafa Odabaşı	Balat-Ayvansaray	1	1
Matrahçı	Balat-Ayvansaray	2	-
Bayram Beşe	Bahçekapı	5	-
Ali Beşe	Bahçekapı	1	1
Mahmud Beşe	Bahçekapı	1	1
Mustafa Beşe	Kumkapı	2	-
Süleyman Çelebi	Fener-Yenikapı	5	5
Mehmed Beşe	Fener-Yenikapı	2	1
El-hac Mustafa	Fener-Yenikapı	3	3
Mustafa Beşe	Cibali-Unkapanı	2	2
Mehmed Beşe	Cibali-Unkapanı	1	1
Yeniçeri odabaşısı	Tophane-Fındıklı	1	1
Ömer Çelebi	Tophane-Fındıklı	2	-
Mustafa Beşe	Karaköy	3	3
El-hac Ali	Karaköy	1	1

40 Toplam kayıkçı sayısına köleler dahil değildir.

41 BOA, KK.d 7525 (15 S 1088/19 Nisan 1677).

Mehmed Beşe	Karaköy	3	-
Hamamcı Hüseyin Beşe	Karaköy	3	-
Yarıcı Mehmed Beşe	Karaköy	2	-
Yeniçeri odabaşısı	Kasımpaşa-Kadıköy	1	1
Yarıcı Mehmed Beşe	Kasımpaşa-Kadıköy	1	1
Terzi Mehmed Beşe	Kasımpaşa-Kadıköy	1	1
Haffaf Hüseyin Beşe	Kasımpaşa-Kadıköy	5	5
Hacı Ali Beşe	Kasımpaşa-Kadıköy	6	6
Yeniçeri odabaşısı (diğer)	Kasımpaşa-Kadıköy	1	1
El-hac Süleyman	Kasımpaşa-Kadıköy	1	1
Ahmed Çelebi	Hasköy	3	3

Yoklama defterine her bir kayıkçının kayık sayısı ile varsa köle sayılarına ait veriler de eklenmiştir ki bunlar kayıkçı esnafının ekonomik durumuna ve çalışma anlayışlarına dair dikkat çekici detaylar sunmaktadır (Bkz. Tablo II). Birden fazla kayığı olan kayıkçıların genellikle kayığının sayısı nispetinde kölesi oluyordu. Birden fazla kayığı olup da köle kaydı olmayan kayıkçılar da muhtemelen özgür bireylerden kürekçi temin ederek ücret karşılığı çalıştırıyordu. Bunlar, köle emeğinden faydalanan ya da ücretli işçi çalıştıran, kayıkçılığı bir yatırım aracı olarak kullanan sermayedarlar olarak değerlendirilebilir. Sivil kayıkçılar arasındaki sermayedarlar en fazla Kasımpaşa-Kadıköy hattında bulunuyordu. Bu uzun mesafeli hattaki 14 kayıkçının birden fazla kayığı bulunurken 34'ünün kölesi vardı. Diğer iskelelerdeki sivil sermayedar sayısı çok azdı. Askeri birlik mensubu sermayedarlar ise birçok iskelede boy göstermekteydi ve bunların önemli bir kısmı yeniçeri ocağındandı. Sermayedar yeniçeriler, Haliç ve Galata iskelelerinde yoğunlaşmaktaydı. Yeniçerilerden Kasımpaşa-Kadıköy hattında kayıkçı olan Hacı Ali Beşe altı kayık ve altı kölesiyle ve aynı hattaki Haffaf Hüseyin Beşe beş kayık ve beş kölesiyle öne çıkmaktaydı. Yine bu gruptaki yeniçerilerin birçoğu *beşe* unvanlı nefer statüsündeyken dört yeniçeri odabaşı rütbesindeydi. Yeniçerilerle ilgili dikkat çekici bir diğer detay ise bazılarının terzi, haffaf, yarıcı ve hamamcı gibi farklı esnaf zümrelerine ait lakaplar kullanmalarıydı. Bu ayrıntı, kayıklarının kölesi ve işçisi vasıtasıyla çalıştıran yeniçerilerin başka esnaf kollarında çalışabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir (Bkz. Tablo III).

1677 sayımından 75 yıl sonra yapılan 1752 yoklaması ise, Patrona Halil İsyanı ve sonrasında ortaya çıkan irili ufaklı olaylar zincirinden sonra ve şehirde asayişin tekrar sağlamak üzere artırılan denetim kapsamında yapılan bir yoklamadır. Devlet idarecilerinin bakış açısına göre, bu isyan taşradan kontrolsüz bir şekilde İstanbul'a göçen işsiz erkeklerin bir süre sonra yarattığı olumsuz neticelerden biriydi. Hem isyancı liderlerinin Arnavut asıllı olması hem de bu dönemde İstanbul'da kalabalık bir kitle oluşturan Arnavut göçmenlerin isyana katılmaları sebebiyle, Arnavutlara yönelik denetim tedbirleri artırılmıştı.⁴² Bu bağlamda, esnaf yoklamaları yapıyor ve özellikle Arnavut göçmenlerin yoğun olarak çalıştığı hamamcılar gibi esnaf kolları kayda geçirilerek kefalet uygulamasıyla zapturapt altına alınmak isteniyordu.⁴³ Nitekim, 1735 tarihli İstanbul hamamcılar sayım defterinin sonuna eklenen fermanla, hamamlarda Arnavut tellak ve natırların istihdam edilmesi yasaklanmış; bunların yerlerine Anadolu'dan gelen Türk uşakları ve İstanbul halkından çalışanların alınması, çalışanların kefilleriyle birlikte kayda geçirilmesi ve defterde kayıtlı olan Arnavut hamamcılardan memleketine giden ve geri dönüp hamama girmek isteyenler olduğu takdirde kesinlikle müsaade edilmemesi emredilmişti.⁴⁴

Bu dönemde yoklamaya tabi tutulan esnaf kollarından biri olan kayıkçılar da bazı yönlerden hamamcı esnafıyla benzer niteliklere sahipti. Kayıkçılık –en azından kürekçiler için– sermaye gerektirmeyen ve göçmenlerin yoğun olarak istihdam edildiği işkollarından biriydi. Tellaklar gibi kayıkçılar da işleri gereği mesai saatlerinde çok sayıda insanla temas kurma imkânına sahipti. Bazen saatler süren kayık yolculuklarının, kayıkçılar ve yolcularına devlet aleyhinde dedikodu

42 Patrona Halil, İstanbul'daki 12.000 Arnavut'un kendisine destek verdiğini iddia etmektedir. M. Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958), 170.

43 Hamam tellakları, işleri gereği gün içinde çok sayıda insanla iletişim kurma imkânına sahipti. Bu da onların devlet aleyhindeki dedikoduları yaymasını kolaylaştırıyordu. Nina Ergin, "The Albanian Tellak Connection: Labor Migration to the Hammams of the 18th Century Istanbul, Based on the 1752 Istanbul Hamamları Defteri," *Turcica* 43 (2011): 240.

44 İBB. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.B.0006 (1 Z 1147/24 Nisan 1735).

yapmaları için uygun bir fırsat verdiği aşikârdır. Dolayısıyla, Osmanlı idarecileri 1752 yılında kayıkçıları da yoklama yoluyla kefalet sistemine dahil etmişti.⁴⁵

1752 kayıkçı yoklamasında İstanbul'daki 55 iskele ve kayıkhanede çalışan kayıkçıların denetimi, yeniçeri ağası ve bostancıbaşı gözetiminde yapılmıştır.⁴⁶ Yoklama kayıtlarında kefalete bağlanan kayıkçıların isim ve lakapları, memleketleri, kefilleri ve medeni halleri gibi kişisel bilgiler mevcuttur. Askeri zümre mensubu kayıkçıların bağlı oldukları birlikleri ve bu birlikler içindeki bölük ve cemaatleri de ayrıca kaydedilmiştir. Kayıkçıların isim ve kefilleri zikredilen üç defterde de dikkatli bir şekilde kaydedilmesine rağmen diğer detay bilgilerin kaydı konusunda defterler arasında format açısından tam bir standardizasyon yoktur. Mesela bazı kayıkçıların medeni hali evli ve bekâr şeklinde not edilirken, birçok kayıkçı için bu detay verilmemiştir. Yine aynı yoklamada, Müslim ve gayrimüslim kayıkçılar ayrı kategoriler altında kaydedilmiş; ancak 1677'dekinden farklı olarak, Müslüman kayıkçılar askeri ve sivil ayrımına gidilmeksizin aynı başlık altında ve karışık bir şekilde kaydedilmiştir.

Yoklama kaydını tutan kâtipler İstanbul iskelelerini üç bölge olacak şekilde kategorize etmiş ve kayıt için üç defter oluşturmuşlardır. Birinci defterin (KK.d. 7438) kâtibi, Suriçi İstanbul'un Marmara ve Haliç kıyısındaki iskelelerinde aktif olan kayıkçıları kaydetmiştir. Sarayburnu yakınlarındaki Bahçekapı İskelesi'nden başlayarak, Unkapı, Cibali, Ayakapı, Fener ve Balat hattındaki iskelelere uğramış ve nihayet sur dibindeki Ayvansaray İskelesi'nde sayıma ara vermiştir. Ardından, Marmara kıyısındaki Samatya İskelesi'nden başlayarak sırasıyla Davutpaşa, Yenikapı, Kumkapı, Çatladıkapı ve Ahırkapı iskelelerindeki kayıkçıları kefalete bağlamıştır. Bu defteri tutan kâtip, uğradığı tüm iskelelerdeki

45 Hamamcı esnafının yoklama kaydında, hamamcılar içinde yeniçeri olduğuna dair bir bilgiye rastlanmaz. Nina Ergin'e göre bu, hamamcılar içinde yeniçerilerin bulunmadığı anlamına gelmez. Esnafın askeri kimliği, kayıt kâtibinin önemsemediği ya da bilinçli olarak kaydetmekten kaçındığı bir bilgi olabilir. Ergin, "The Albanian Tellâk Connection," 244.

46 Yoklamaların yapılış maksatları farklı olduğu için 1677 ve 1751-1752 yoklama kayıtlarının içerdiği malumat da farklıdır. 1751-1752 yoklamasında kayıkların sayısı ve sahiplerinin isimleri değil, kayıklarda çalışan kişiler kayıt altına alınmıştır. Kaydedilen kayıkçılar arasında kayık sahiplerinin de olması muhtemeldir ama defterlerde buna dair veri bulunmamaktadır.

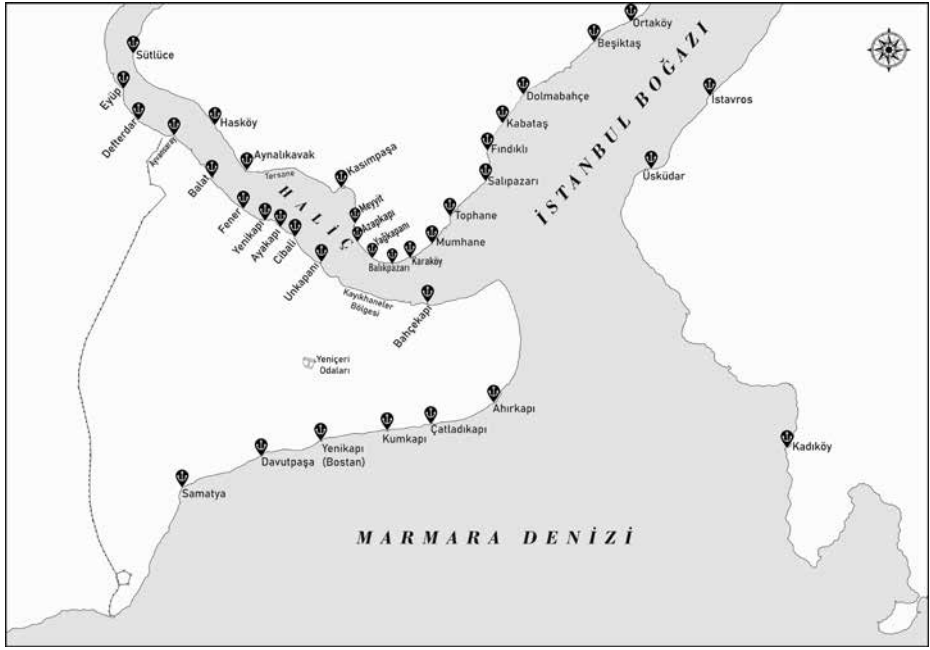
kayıkcıların sahip olduğu askeri unvanlar ile bunların bölük ve cemaat numaralarını da kaydetmiş ve askeri zümre mensubu kayıkcıları ortaya çıkarmıştır. Ancak birçok kayıttaki kayıkcıların hangi askeri ocağa mensup olduğu belirtilmemiştir. Mesela, İstanbul Ağası İskeleyi'nde çalışan ve kefaletle birbirine bağlanan iki kayıkcı şu şekilde kaydedilmiştir: "İskilbli serdengeçti Mehmed Ağa 30. bölük / Trabzonî Abdi Beşe 64. cemaat."⁴⁷ Kayıttaki bu eksiklik, yüzlerce askeri kayıkcının hangi ocaktan olduğunu öğrenmemizi engellemektedir.

İkinci defter (D.BŞM.d.3182), Galata'nın Haliç ve Boğaz kıyısındaki iskeleleri ile Beşiktaş ve Üsküdar bölgesi iskelelerini kapsar. Kâti-bin başlangıç noktası Haliç kıyısındaki Aynalıkavak İskeleyi'dir; oradan Kasımpaşa, Azapkapı, Karaköy, Tophane, Fındıklı, Kabataş, Dolmabahçe, Ortaköy, Kuruçeşme, Üsküdar ve Çengelköy iskelelerini ve bunlara bağlı olan diğer iskeleleri gezerek kayıkcıları kaydetmiştir. Bu ikinci defter, askeri kayıkcıların kimlikleri hakkında en detaylı ve düzenli bilgiyi veren defterdir. Askeri kayıkcıların bağlı olduğu birliğin adı ve bölük/cemaat numarası ile göçmen olanların memleketleri kaydedilmiştir. Sayım için kaydedilen son defterde (D.BŞM.d.3183) ise Haliç'in iç kesimlerindeki iskeleler yer almaktadır. Kâtip, Eyüp İskeleyi'nden başlayarak Defterdar, Hasköy ve Sötlüce iskeleleri kayıkcılarını kaydetmiştir. Birinci defterde olduğu gibi, bu defteri tutan kâtip de çok sayıda askeri kayıkcının hangi birlikten olduğunu belirtmemiştir.

Tablo IV. 1751-1752 sayımında kayıkcıların sivil-askeri olarak dağılımı

Defter	İskele sayısı	Sivil kayıkcı	Askeri kayıkcı	Toplam
1) KK.d.7438	22	464	810	1274
2) D.BŞM.d.3182	27	807	875	1682
3) D.BŞM.d.3183	6	214	253	467
<i>Toplam</i>	55	1485	1938	3423

⁴⁷ BOA, KK.d 7438 (17 M 1165/6 Aralık 1751), s. 3.

Harita. 18. yüzyılda İstanbul iskele ve kayıkhaneleri⁴⁸

Tablo V. 1751-1752 sayımında askeri kayıkçıların birliklere göre dağılımı

Defter	Topçu	Cebeci	Yeniçeri	Sekban ⁴⁹	Bostancı	Kalyoncu	Birliği belirtilmeyen
1) KK.d.7438	17	205	19	29	10	18	512
2) D.BŞM.d.3182	340	87	316	14	28	18	72
3) D.BŞM.d.3183	20	60	-	3	6	7	157
<i>Toplam</i>	<i>377</i>	<i>352</i>	<i>335</i>	<i>46</i>	<i>44</i>	<i>43</i>	<i>741</i>

Defterlerden elde edilen sayısal verilere göre, İstanbul iskelelerinde

48 Haritadaki iskelelerin konumlarını tespit etmek için François Kauffer'in 1793 tarihli "Carte de la ville de Constantinople" haritasından faydalanılmıştır. Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE SH 18 PF 98 BIS DIV 8 P 9/1.

49 Sekban bölükleri 1451'de yeniçerilerle birleştirilmiştir. Ancak kayıkçı yoklamasında yeniçeriler ve sekbanlar ayrı ayrı kaydedilmiştir. Sekban bölükleri için bkz. Uzunçarşılı, Kapukulu Ocakları, cilt 1, 162-166.

alışan 3423 kayıkçının yüzde 57'si askeri zümre mensubuydu. Askeri zümre mensubu kayıkçıların kimliklerine dair en düzenli bilgiler ikinci defterde (D.BşM.d.3182) olduğu için, bu defter esas alınarak yeniçeri ocağı ve diğer askeri birliklere mensup olan kayıkçıları değerlendirmek daha doğru olacaktır. Yeniçeri kayıkçıların en yoğun olduğu bölge –1677 yoklamasında da olduğu gibi– Galata bölgesindeki Azapkapı, Krekikapı, Balıkpazarı ve Karaköy iskeleleriydi. Bunlardan Krekikapı İskelesi'nin kethüdası 64. cemaat yeniçerilerinden İsmail Beşe ile 71. cemaat yeniçerilerinden Ahmed Beşe, Karaköy iskelelerinin kethüdası 64. cemaat yeniçerilerinden Seyyid Süleyman İstanbuli ve Balıkpazarı İskelesi'nin kethüdası mütekait bostancılarından Halil'di.⁵⁰ Ancak, yeniçeriler, bölük ve cemaat aidiyetinden bağımsız olarak birçok iskelede çalışmaktaydı. Mesela, Balık Pazarı İskelesi'ne kayıtlı olan 31 yeniçeri, 20 farklı yeniçeri bölük ve cemaatine mensuptu. Öte yandan, Azapkapı-Unkapanı hattında çalışan kayıkçılar bu konuda bir istisna oluşturuyordu. Bu hatta çalışan 39 kayıkıdan 34' yenieriydi ve bunların da 23' 71. cemaat yeniçeri ortasına mensuptu.⁵¹

Askeri birlik bazında bakıldığında, belirli birliklere mensup kayıkçıların kışlalarına yakın iskelelerde çok faal oldukları açıktır. Tophane iskelelerinde tespit edilen 316 askeri birlik mensubu kayıkçının 214' kışlaları Kılıç Ali Paşa Camii (bugünkü Tophane) civarında olan topçu birliğinden-di. Öte yandan, Sarayburnu çevresinde konumlanan Bahçekapı, Ahırkapı ve atladıkapı iskeleleri ile kayıkhaneler bölgesinde ise kışlaları Ayasofya civarında olan cebecilerin yoğunluğu bulunuyordu.⁵² Bu iskeleler dışında, yoğunlukları az olmakla birlikte çeşitli askeri birliklere mensup çok sayıda kayıkçı İstanbul'un diğer iskelelerinde kayıkçılık yapmaktaydı.

 yoklama defteri birlikte değerlendirilecek olursa, birliği belirtilmeyen askeri zümre mensubu kayıkçıların sayısının 741 olması bazı konularda kesin hükümlerde bulunmayı engellemektedir. Yine de askeri birliği tespit edilebilen kayıkçılar hakkındaki veriler, topçu, cebeci ve yeni-

50 BOA, D.BşM.d.3182 (15 S 1165/3 Ocak 1752), s. 3-5.

51 BOA, D.BşM.d.3182 (15 S 1165/3 Ocak 1752), s. 3-5.

52 Cebeci ve topçu kışlaları için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, cilt 2 (Ankara: TTK, 1988), 11, 39.

çeri ocaklarına mensup kayıkçıların sayısının birbirine yakın seyrettiğine işaret etmektedir (bkz. Tablo V). Bu tespit de 1677 yoklamasında gözlemlenen, askeri kayıkçılar içindeki yeniçeri baskınlığının ortadan kalktığı ve esnaflaşmanın sadece yeniçeri ocağına özgü değil, kapıkulu ocağının diğer birlikleri başta olmak üzere birçok askeri birliğe yayıldığı bir kanıttır. Tüm bu detaylar, esnaflaşma ve sivilleşme tartışmasının sadece yeniçeriler üzerinden yapılmasının dönemin sosyoekonomik resmini anlamakta biraz yanıltıcı olabileceğini ispatlamaktadır.

Tophane'deki top dökümhanesi, Kılıç Ali Paşa Camii ve kayık iskelesi.⁵³

Daha evvel belirttiğimiz üzere, 1752 sayımında her bir kayıkçı kendisiyle aynı iskelede çalışan başka bir kayıkçıya kefil olarak bağlanmış, iskele kethüdası ise sorumluluğu altındaki bütün kayıkçılara kefil olmayı kabul etmiştir. Kefalet uygulaması, isyanlar gibi toplumsal veya siyasi kriz dönemlerinde devletin otoritesini ve toplumsal denetimi güçlendirmek için aldığı tedbirlerden biriydi.⁵⁴ Bu uygulamayla, esnaf yoklamalarında bireyler

53 Marie-Gabriel-Florent-Auguste de Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, cilt 2 (Paris: 1809), 95.

54 Kefalet sistemi Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıldan itibaren ve çeşitli şehirlerde uygulandığı bilinen bir sistemdi. Bunun için bkz. Betül Başaran, "İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Kültür AŞ.,

kefilleriyle birlikte kayıt altına alınmakta ve böylelikle esnaf içinde kefil olmayan başıboş bireyler tespit edilmekteydi. Devlet, herhangi bir gruba karşı sorumluluğu olmayan bu kefillsiz bireyleri İstanbul dışına sürerek otoritesini güçlendirmeyi planlıyordu.⁵⁵ Kefillik yoluyla, esnaf üyeleri birbirine bağlanıyor ve esnafın bireysel sorumluluğu kolektif bir sorumluluk kapsamında genişliyordu.⁵⁶ Devlet, kefalet uygulamasıyla güvenlik ve kontrolün temini sorumluluğunu kısmen de olsa sosyoekonomik bir grup olan lonca ile paylaşmış oluyordu. Bundan dolayı, iç işleyişinde otonom bir yapıya sahip olan loncalar, kendilerine ilave bir kontrol gücü veren kefalet mekanizmasını memnuniyetle karşılamış olmalıdır.

Başkasına kefil olmak, bireyin sorumluluk alanını genişletip başkalarının sorumluluklarını da üstlenmesi anlamına geldiğinden bireyin kefil seçiminde titiz davranması gerekiyordu. Buradan hareketle, birbirine kefil olan esnaf üyelerinin bağlı oldukları alt kimlik gruplarının incelenmesi esnaf içinde alt kimlik aidiyetlerine göre gruplaşmaların olup olmadığı konusunda fikir verebilir. 1751-1752 kayıkçı sayımı verilerine yansıdığı kadarıyla, kayıkçılar arasında askeri zümre aidiyeti temellerine dayanan büyük gruplaşma örnekleri yoktur. Kayıkçı-yeniçeriler de kendi ocakları, diğer birliklere mensup askeri kayıkçılar ve sivil kayıkçılar arasında bir ayrım gözetmeksizin birlikte çalıştığı kayıkçılardan birine kefil olmaktaydı. Burada dikkat çeken bir husus, aynı iskelede çalışan kardeş yeniçerilerin birbirlerine kefil olmasıydı. Mesela, Azapkapı İskelesi'nde çalışan 71. cemaat yeniçerilerinden Geredeli Süleyman ve Geredeli Mehmed yine aynı cemaate mensup yeniçerilerden olan kayıkçı kardeşlerine kefil olmuşlardı.⁵⁷

Devletin göçe karşı aldığı tedbirlere rağmen, 1751-1752 kayıkçı yoklaması göçmenlerin kayıkçı esnafı ve askeri birlikler içinde azımsanmayacak bir kitle haline geldiğini göstermektedir. Bu sayımda azınlıkta kalan İstanbullu esnaf için “şehrî” ibaresi kullanılmış ve bazı örneklerde ise

2015), 584-587.

55 Nejdet Ertuğ, “Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması,” *Kültür İncelemeleri Dergisi* 32 (2015): 40.

56 Osmanlı loncalarındaki kefalet uygulaması hakkında bir değerlendirme için bkz, Kırılı ve Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı,” 8-12.

57 BOA, D.BŞM.d 3182 (15 S 1165/3 Ocak 1752), s. 3.

bunların İstanbul'da ikamet ettikleri semtin ismi kaydedilmiştir. Göçmen olduğu tespit edilen kayıkçıların memleketleri kaydedilmiştir. Hemşerilik bağı, risk alarak yabancısı olduğu bir şehre göçen bir göçmenin yeni şartlara uyumunu kolaylaştıran unsurdur. Yola çıkmadan evvel şehirdeki hemşerileriyle irtibat kurup onların himayesine giren bir göçmen, kalacak yer ve iş bulma konusunda çok daha şanslıdır. Bu irtibatlar şehrin belirli bölgelerinde ve bazı işkollarında hemşerilik temelinde birbirine bağlı olan göçmenlerin yoğunlaşmasına yol açmıştır.⁵⁸

Kayıkçı esnafı içindeki göçmenlerin kökenleri ağırlıklı olarak Orta Anadolu, Trakya, Orta ve Batı Karadeniz şehirlerine dayanmaktaydı. Her iskelede birbirine uzak bölgelerden göç etmiş kayıkçılara rastlanmaktaydı; fakat genellikle bir bölgeden gelen göçmenler o iskelede belirgin bir çoğunluğa sahip oluyordu.⁵⁹ Mesela 71. cemaat yeniçerilerinin hâkimiyetinde olan Azab Kapısı İskelesi'nde Gerede göçmeni kayıkçı yeniçerilerin sayısı hayli fazlaydı. Memleketi belirtilen 20 kayıkçı yeniçeriden 11'i Geredeli, dördü Erzincanlı, ikisi Konyalıydı. Memleketi belirtilmeyenler dışında Ordu, Karahisar ve Kastamonu'dan birer kayıkçı mevcuttu.⁶⁰ Benzer şekilde, Kürekçikapı İskelesi'nde Karaağaç göçmeni kayıkçı yeniçeriler çoğunlukta idi. İskelede kayıtlı 20 yeniçeriden 18'i göçmendi ve bunların 11'i Karaağaçlıydı. Diğerleri Konya, Giresun, Trabzon, Sivas ve Seferihisarlıydı.⁶¹

SONUÇ

Bu çalışmada, farklı dönemlerde hazırlanan kayıkçı yoklama defterleri üzerinden İstanbul kayıkçılarının askeri kimlikleri hakkında bazı hususları aydınlatmaya çalıştım. 1677'de İstanbul'da faal olan 1292 kayıkçının yüzde 38'i askeri iken, 1752'ye gelindiğinde toplam kayıkçı sayısı 3423'e ve askeri kayıkçıların oranı yüzde 57'ye yükselmiştir. Özellikle kayıkçı

58 Cengiz Kurlı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalaşmalar/Yoğunlaşmalar," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Kültür AŞ., 2015), 73-74.

59 1791-1793 esnaf kefalet defteri kayıtlarında esnaf yeniçerilerin hemşericilik temelli ilişkilerini inceleyen Betül Başaran çalışmasında aynı şehirden gelen göçmenlerin aynı esnaf kolunda çalışıp aynı yeniçeri ortasına kaydolma eğilimine dair örnekler vermektedir. *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden: Brill, 2014), 139, 141.

60 BOA, D.BŞM.d 3182 (15 S 1165/3 Ocak 1752), s. 3.

61 BOA, D.BŞM.d 3182 (15 S 1165/3 Ocak 1752), s. 4.

yeniçerilerden bazılarının kayıkçılığı bir yatırım aracı olarak kullandıkları ve birden fazla kayık işletip bunlarda köle çalıştırdıkları anlaşılmaktadır. Taşradan İstanbul'a yönelen göç hareketi durdurulamamış ve göçmenlerin esnaf ve askeri birlikler içinde yer edinmelerinin önüne geçilememiştir. Göçmenleri kontrol altına almak için tutulan kefalet kayıtlarından hareketle, yeniçerilerin askerlik ya da hemşericilik aidiyetine dayanan bir ayırım gözetmeksizin diğer kayıkçılara kefil olduğu ve en azından kayıkçı esnafı özelinde ve 18. yüzyıl ortasında esnaf içinde asker-sivil ayırımının asgari düzeye olduğu tespit edilmiştir.

1752 yoklama defterinde kayıkçıların askeri kimliğine dair bazı veriler eksik olmasına rağmen, ulaşılan bilgiler Osmanlı askerinin esnaflaşmasının yeniçerilere özgü bir mesele olmadığını kanıtlamaya yetmektedir. Vaka-i Hayriyeden sonra yeniçeriler aleyhinde oluşturulan ve onların esnaflaşması üzerinden üretilen olumsuz imajın ve bu imajın gerileme paradigması kapsamındaki literatür tarafından köpürtülmesinin etkisiyle olsa gerek, Osmanlı döneminde esnaf-asker ilişkileri çalışmalarının odağındaki askeri birlik yeniçeri ocağı olmuştur. Oysa kapıkulu ocağının diğer unsurları olan cebeci ve topçu birliklerinin, 1677'de kayıkçı esnafı içinde varlık gösterdikleri ve 1752'de en az yeniçeriler kadar esnaflaştıkları anlaşılmaktadır.

İSTANBUL ESAME PİYASASI ÜZERİNE NOTLAR (1750-1826)

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyılın ikinci yarısında yaşadığı bir dizi askeri yenilgi ve onlara eşlik eden mali hatta daha geniş çaplı ekonomik krizler, devlet ricalinden en azından bazı gruplar için kurumların yeniden yapılanmasını zaruri kılmıştır. Daha sonra neredeyse tek bir kategori halinde Nizam-ı Cedid reformları adı altında tanımlanacak bu yapılanma süreci, özellikle 1768-1774 ve 1787-1792 Osmanlı-Rus-Avusturya harplerinin ortaya çıkardığı askeri mağlubiyetlerle de tetiklenmişti.¹ Bu döneme kadar devletin tartışmasız yenilmezliğinin sarmaladığı kadim meşruiyet ideolojisinin ve adeta varoluşsal üstünlüğünün tartışılması anlamına gelen bu mağlubiyetler, bugün birçok araştırmacının da kabul ettiği üzere sadece askeri alanda değil; toplumsal disiplinin yaratılması, ahlaki çöküntünün onarılması, göçlerin denetlenmesi, devletin mali yapısının güçlendirilmesi gibi birçok konuda devlet eliyle yapılacak düzenlemeleri gündeme getirmişti.²

Tüm bu tartışmaların göbeğine yeniçerilerin adeta yeni düzenin tam karşıtı gruplar olarak konumlandırılması hiç de şaşırtıcı değildir. Toplumun neredeyse her kesimine dokunan bu ocaklı grup için yapılan en büyük eleştirilerden birisi, yeniçeri esamelerinin elden ele dolaşarak ocakla hiç bağlantısı olmayan şahısların eline geçmesi ve sefere gitmedikleri halde haksız kazanç elde eden ve mali yükü artıran bir zümrenin ortaya çıkması

1 Nizam-ı Cedid reformlarının arka planı ve savaşların dönüştürücü etkisi için bkz. Kemal Beydilli, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a İslahat Düşünceleri," *İlmî Araştırmalar Dergisi* 8 (1999): 25-29; Stanford Shaw, "The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807," *Oriens* 18-19 (1965-1966): 168-184; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003), 91-169; Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları* (Ankara: TTK Basımevi, 1942).

2 Cengiz Kırli, *The Struggle over Space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, doktora tezi (State University of New York at Binghamton: 2001), 58-62; Ethan L. Menchinger, *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasıf* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017), 3-8; Kahraman Şakul, "Nizâm-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme," *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19 (2005): 117-150.

idi. Devlet ricalı bütün bu suiistimalin müsebbibi olarak bu suiistimallere göz yuman yeniçerileri hedef almaktaydı.³

Bireylerin kontrolünde olan esame satışı ve esame piyasasını tamamen ortadan kaldırmak veya en azından kontrol altına almak, mali yükü azaltmaya çalışan idareciler için ayrı bir önem taşıyordu. Esame piyasası ve ona yönelik düzenlemeler, özellikle III. Selim ve II. Mahmud döneminde öylesine hassas bir meseleydi ki bazı araştırmacılar, haklı olarak, toplumun geniş kesimini kapsayan esame sahipliğinin aslında reform çabalarının finansmanının hangi kesimlere yükleneceğiyle ilişkili olduğunu dile getirmekte ve dolayısıyla toplumsal muhalefetten çekinildiği için esame alım satımının yasaklanmasına dair kesin bir adımın atılmadığını kaydetmektedir.⁴ Nitekim yeniçerilere karşı çok temkinli bir strateji yürüttüğü anlaşılan II. Mahmud, ocakların ilgası sırasında toplumsal desteği yanında tutmak amacıyla esamelerin “kayd-ı hayat” şartıyla sahipleri adına geçerli olduğunu ilan etmek zorunda kalmıştı.⁵

Esamelerle ilgili 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başlarındaki tartışmalar ve bunların elden ele dolaşmasının zapturapta alınmasına dair görüşler, ocakların nizamının 16. yüzyılın sonlarından itibaren bozulduğunu savunan çok bilindik ve “gerilemeci” bakış açısına sahip bir teze dayanıyordu. Daha 17. yüzyılın ilk yarısında Koçi Bey ya da Aziz Efendi gibi müellifler, ocakların artan nüfusunun ve esamelerinin mali açıdan taşınamaz bir yük haline geldiğini iddia ederek bunu, kapıkulları üzerindeki denetimin yitilmesiyle ve yabancıların ocağa sızmasıyla ilişkilendirmişlerdi.⁶ Dolayısıyla, merkezi idarenin Köprülüler devrinden itibaren ocaklara kayıtlı asker sayısını, böylece de bütçe üzerindeki asker maaşlarının yükünü azaltma gaye-

3 Virginia Aksan, “Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War,” *War in History* 5, no. 1 (1998): 26.

4 Fatih Yeşil, *Nizâm-ı Cedid’den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826*, doktora tezi (Hacettepe Üniversitesi: 2009), 185-191.

5 Gültekin Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2008), 3-21.

6 Baki Tezcan, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)*, doktora tezi (Princeton University: 2001), 243-244; Rhoads Murphey, *Kanun-Name-i Sultani Li-Aziz Efendi. Aziz Efendi’s Book of Sultan Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman* (Cambridge: Harvard University, 1985), 6-12; Zuhuri Danışman, *Koçi Bey Risalesi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972), 41-45.

sinin en temel noktasını, 18. yüzyılda giderek daha fazla gündeme gelen “mahlûl,” yani ölüm veya ferağ gibi muhtelif nedenlerden ötürü boşa çıkmış esamelerin hazineye döndürülmesi ve ocağa sızmış olanların da mevacib listelerinden çıkarılması oluşturunuyordu.⁷ Aslında başarılı olunmadığı için defalarca denenen ve Halil Hamid Paşa döneminden başlayarak iyice belirgin hale geldiği anlaşılan bu bakış açısı, kendini III. Selim döneminde hazırlanan layihalarda ve çok daha önemlisi esame alışverişini yasaklayan emirlerde de gösterir.⁸ Alemdar Mustafa Paşa’nın sadrazamlığı sırasında ellerinde esame tutanların bunları gümrükten neredeyse yarı değeriyle bozdurmasının istenmesi ve yeni kurulan askeri birliklerin maaş kâğıtlarının dolaşımının kesinlikle yasaklanması, bu politikaların birer yansımasıdır.⁹

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren esame konusuna değinen gözlemciler, esamelerin bizzat ocak ağaları tarafından saklanıp kendilerine kazanç sağlamak amacıyla satılmasına ve dolayısıyla da esamelerin askerlik işiyle hiç ilgisi olmayan kişilerin elinde toplanmasına vurgu yapmaktadırlar.¹⁰ Bu vurgu, esamelerin aslen “kaide bilmez” ocak ağaları eliyle piyasa-

7 Defterdar Sarı Mehmet Paşa Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni, haz. Hüseyin Ragıp Uğural (Ankara: TTK, 1969), 68-71; Filiz Özdemir, *Defterdar Mehmed Şerif Efendi’nin Layihasının Nizam-ı Cedid Islahatlarındaki Rolü*, yüksek lisans tezi (Karadeniz Teknik Üniversitesi: 2012), 29-32; Adnan Baycar, *Ahmet Cavid Bey’in Müntehabatı (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, doktora tezi (İstanbul Üniversitesi: 1999), 524-525; Sabra F. Meserve, *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, doktora tezi (Princeton University: 1965), 78; Metin İbrahim Kunt, *The Köprülü Years: 1656-1661*, doktora tezi (Princeton University: 1971), 110-112.

8 Gemma Masson, *The Urban Janissary in Eighteenth Century Istanbul*, doktora tezi (The University of Birmingham: 2019), 10; Howard Reed, *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826*, doktora tezi (Princeton University: 1951), 181-183; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. YY dan Tanzimat’a Mali Tarih)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), 77-79; Ergin Çağman, *III. Selim’e Sunulan Islahat Layihaları* (İstanbul: Kitabevi, 2009), 43-45, 74-75; İsmail Uzunçarşılı, “Sad-râzam Halil Hamid Paşa,” *Türkiyat Mecmuası* 5 (1936): 231-232; Ahmet Öğreten, *Nizâm-ı Cedide Dair Askerî Lâyihalar* (Ankara: TTK, 2014), 235-258.

9 Cabî Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, cilt 1, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: TTK Basımevi, 2003), 243.

10 Abdullah Uçman (haz.), *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1974), 42-43, 52, 62; Virginia Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), 190-201; Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958), 159-160. Ahmed Cavid Bey’in Hadîka-i Vekâyi adı verilen ve imparatorluğun 18. yüzyıl sonunda en zor yıllarından olan 1790-1791 dönemini kapsayan eserinde esame alışverişinin baş aktörü olarak görülenler çok sert biçimde suçlanmaktadır: “...yeniçeri ağaları rüşvetle nasb olunup, o dahi nasb eylediği çorbacıya varınca akçe ile edüp ve esâme ise du’âgû gibi alınup satılup an-asıl yedi akçe esâme-ye mâlik bir yeniçeri kendü za’miyla sadr-ı a’zamdan büyük geçinüp...; ...yeniçerilik nâmiyla dünyaya sığmayan kul kalmayup ve iftihâr eyledikleri esâme dahi ricâl çukadârlarında ve kadiasker hidmetkâr-

ya sürüldüğüne ve esamelerin alışverişinin kanun ve nizamın tamamen dışında işlediğine odaklanırken elinde esame olanların alacakları ulufeden başka bir şey düşünmediklerini ve aldıkları maaşın hakkını vermek şöyle dursun devletin bunları disipline etmek üzere yaptığı işleri bile sabote ettiklerini dile getirir.¹¹

Bu kadar tartışmalı bir husus olan esame piyasasının işleyişine dair çok az malumatımız vardır. Dönem kaynakları meselenin daha ziyade ahlaki yönüne değinirken esame piyasasının işleyişine dair çok az detay vermektedir. Modern tarihçiler de kanun ve hukukun dışında kalan esame alışverişine neredeyse hiç değinmezken ağırlıklı olarak ulema ya da devlet ricalinin haksız biçimde çok sayıda esame sahibi oluşuna tekil örnekler üzerinden referans yapmaktadır.¹² Çalışma, bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyerek esame piyasasını hukuki ve ekonomik açıdan inceleyecektir. Veri grubu olarak seçilen İstanbul Davud Paşa ve Ahi Çelebi mahkemelelerine yansıyan esame sözleşmeleri ve davalar üzerinden, esame piyasasının işleyişini aydınlatmaya çalışacaktır.¹³ Çalışma, bu kayıtlara dayanarak esame piyasasına ilişkin küçük bir resim çekmeyi amaçlamakta, özellikle “kanun-dışı” ve nizama aykırı olarak sunulan esame transferlerinin aslında oldukça tartışmalı bir hukuki zeminde, sıradan bir sözleşmeyle tasdiklendiğinin ve hatta hukuken perçinlendiğinin altını çizmektedir. Esame piyasası, 18. yüzyılın ikinci yarısında tüm dikkatleri ve eleştirileri üzerine çekmişken esame alışverişinin gayet sıradan bir hal aldığı, hatta ara ara çıkarılan yasaklardan

larında gümrük ulufesine dönüp...;” Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyi*’, haz. Adnan Baycar (Ankara: TTK Basımevi, 1998), 37-38.

11 Reed, *The Destruction of the Janissaries*, 113-115, 130-132; Aysel Danacı Yıldız, *Asiler ve Gaziler; Kabakçı Mustafa Risalesi/Ubeydullah Kuşmanî, Ebubekir Efendi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 13; Seyfettin Aslan, *Osmanlı Devleti’nde Siyasal İktidarın Bölüşümüne Bir Bakış: Kapıkulu Ocağı ve İşyanları*, doktora tezi (Cumhuriyet Üniversitesi: 2002), 353-358.

12 Nalan Turna, *The Everyday Life of Istanbul and Its Artisans, 1808-1839*, doktora tezi (State University of New York at Binghamton: 2006), 62-67. Cevdet Paşa’ya dayanarak esamelerin çoğunlukla üst düzey bürokrat ve ulemanın elinde toplandığına dair daha genel bir gözlem için bakınız, Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (McGill University: 1981), 111. Daha detaylı benzer bir tartışma için, Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiyye or the Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Rebellion*, doktora tezi (Sabancı University: 2008), 184-194.

13 Çalışmanın veri seti şu sicillerden oluşmaktadır: Davud Paşa Mahkemesi Sicilleri (DS) 1-82; Ahi Çelebi Mahkemesi Sicilleri (AS) 212, 216, 220, 222, 225, 226, 228, 230, 231, 233, 234, 240, 247, 250, 251, 253, 255, 256, 259, 260, 262, 263, 274, 287, 289, 301, 304, 313, 343, 369.

ve kısıtlayıcı politikalardan neredeyse hiç etkilenmeden ocakların ilgasına kadar aralıksız biçimde sürdüğü; mahkeme kayıtlarında açık biçimde karşımıza çıkar. Bu çalışmadan çıkan diğer önemli bir sonuç ise esame tartışmalarında sadece yeniçerilere odaklanılmasına rağmen esame piyasasının tamamen kendine özel bir ekonomik realitesi olduğu ve aslında tüm kapıkulu ocaklarını kapsadığıdır.

MAHKEMELERDE ESAME KAYITLARI NASIL VE NEDEN VARDIR?

Osmanlı tarihçiliğinde yeniçeri esameleriyle ilgili anlatının en bilindik argümanı, bunların satışının 1740 yılında serbest bırakılması ve bu tarihten itibaren ulufe kâğıtlarının piyasada rahatlıkla alınıp satılarak fiili olarak kapıkulu olmayan kesimlerin elinde bir yatırım aracına dönüşüp Kafadar'ın ifadesiyle ticarileşmesidir. Oysa bu tarihten önce de esame tezkipleri rahatlıkla el değiştirebiliyor, hatta bu alışverişlerin yarattığı anlaşmazlıklar mahkemelere bile taşınyordu. Nitekim 18. yüzyıl yeniçeri teşkilatını irdeleyen Abdulkasım Gül, 1740 tarihinin verilmesinin Esad Efendi'nin *Üss-i Zafer*'inde verilen bir anlatıdan kaynaklandığını belirtmiş ve yine oradan naklen bu hususta sıklıkla referans verilen Mustafa Nuri Paşa'nın da bir rivayet olarak 1740 yılında esame satışının serbest bırakıldığını yazmış olabileceğini dile getirmiştir.¹⁴

1740 rivayetinin temeli olduğu anlaşılan *Üss-i Zafer*'deki hikâye, Mora'daki Anapoli Kalesi'nin fethinde başarılarına şahit olunan esameli eşkincilerin, işin sonunu öngöremeyen kişilerin izniyle emekli edildiği; emekli zümrenin de esame kâğıtlarını asker olmayan kişilere para karşılığı devrettiği ve bunun da yavaş yavaş yeniçeri ocağına zarar verdiği anlatısıyla örölmüş durumdadır.¹⁵ Bu anlatıda bazı hususlar net olmadığı gibi esame satışına tümünden onay verildiğini de desteklememektedir. Her şeyden önce, 1740 olarak verilen tarih bile tartışmalıdır; bazı ilgili kaynaklarda 1 yıl öncesine yani 1739'a referans verilmektedir.¹⁶ Daha da ilginç olan detay ise anlatıda geçen Anapoli Kalesi'nin fethinin 1739-1740 tarihinden çok önce

14 Abdulkasım Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, doktora tezi (Atatürk Üniversitesi: 2020), 379.

15 Nurettin Gemici, "Âtîf Mustafa Efendi ve Sıvış Yılları Sorununun Halline Dair Telhisi," *İslâm Araştırmaları Dergisi* 21 (2009): 54.

16 Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations*, 110.

1715 civarında gerçekleşmesidir. Çok daha önemli olan mesele ise devletin yasaklamaya çalıştığı satışın aslında mahlûl yani boşa düşmüş esameler hakkında olduğudur; bu durum çoğunlukla tüm esame satışı için getirilen yasak gibi anlaşılmaktadır.

Her ne kadar yüzyılın devamında, özellikle de seferler sırasında çıkarılan emirlerde esame sahiplerinin tescil edilen haklarının ancak sefere katılmaları şartıyla verileceği yer olsa da 1767, 1784 ve 1790 tarihlerinde ilk önce mahlûl, ardından diğer esamelerin elden ele satışı kati bir şekilde yasaklanmıştır.¹⁷ 1767 yılındaki emirde, ölen yeniçerilerin esame satışının daha önce defalarca yasaklandığı hatırlatılarak merkezin mahlûl esame satışını onaylamadığı açık bir biçimde ifade edilmiştir.¹⁸ Hâkim Tarihi'nde yer alan 1762 senesine ait bir hatt-ı şerifte, mahlûl esamelerin satışının yasak olduğu hatırlatılıyor; bunların ocak görevlileri tarafından saklanmaması ve hak etmeyenlere devredilmemesi emrediliyordu.¹⁹ İlginçtir ki bu emirde ocak neferatının kendi esamelerini satmalarına veya asker olmayanlar arasında bunların transferine dair açık bir ifade yer almamaktadır. Daha sonra meseleye ilişkin tenkitlerde açıkça ocak ağalarının suçlanmasından anlıyoruz ki esame satışının ana tetikleyicisi olarak ocak görevlileri görülüyordu. Emirde bahsedilmeyen hususlar ise mahkemelerde esame devirlerinin kayıtlanmasına yeşil ışık yakılmasa da bu kapının aralık bırakıldığını düşündürüyor. Fakat yüzyılın sonlarına doğru çıkarılan emirlerde yasağın kapsamının genişletildiği ve esame alışverişinin kanun dışı ilan edildiği anlaşılmaktadır. Örneğin III. Selim saltanatının ilk yıllarını konu eden Hadîka-i Vekâyi'de yer alan hatt-ı hümayûn suretlerinde Avusturya ve Rusya ile devam eden savaş sırasında hatırlatılan esame alışverişi yasağına ilişkin çok açık ifadeler yer almaktadır:²⁰

17 Gül, 18. *Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, 379-381. İlginçtir ki esamelerin satışına dair yüzyılın sonunda gelen yasağı, piyasada kişiler arasında devamlı devredilen eshamlar için kasrıyed yasağı takip etmiştir. Bkz. Hacı Veli Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)*, doktora tezi (Ankara Üniversitesi: 1998), 113-114.

18 Gül, 18. *Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, 380-381; Yıldız, *Vaka-yi Selimiyye*, 191.

19 Mehmed Hâkim Efendi, *Hakim Efendi Tarihi*, cilt 2, haz. Tahir Güngör (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 1095.

20 Ahmed Câvid, *Hadika-i Vekâyi*, 38-39. Ayrıca bkz. 10. dipnot.

...Bunların ekser nizâmları bozulmuş, ez-cümle yevmiyeleri gün be-gün tezâyüd bulup, mevâcibleri verilmesinde emvâl-i mîriye kifâyet etmeyecek dereceye vardı. Ma'a-hâza ekseri neferât yedlerine girmiyor bunun sebebi yeniçeri ağaları ocak kâtibleri mahlûlâtı ketm ve hilâf-ı kanûn nâ-ehle fûrûht etdiklerinden ve sefer vuku'undan berü müstahak olamayanları akçe ile turnacı ve haseki ve çorbacı teka'üd-leri edüp, yevmiyeleri böyle telef birle kanûn-ı devlet ve ocağa ri'âyet etmediklerinden ve'l-hâsıl kendü ocakları nizâmını kendüleri boz-duklarıdır. Gerek bu maddelere ve gerek dal-kılıç ve hilâf-ı kanûn mükerrer esâmelere nizâm verilmek, farz oldu. Bundan sonra yev-miye alınıp satılmamak ve mahlûlât ketm olunmamak ve akçe ile nâ-ehle turnacılık ve hasekilik ve çorbacılık teka'üd verilmemek ve dal-kılıç esâmeleri elden ele gezmekle bir âdem de yirmisi bulunuyor. Bundan sonra bir âdemde bir esâmeden ziyâde bulunmamak ve dal-kılıç esâmeleri bozulup, gayri esâmelere geçirilmemek ve bir ortadan bir ortaya esâme nakl olunmamak...

Ancak bu emirlerin pratikte sürüp giden uygulamaları engelleye-meddiği de ortadadır. Nitekim III. Selim'e sunduğu layihasında Salihzade Efendi, ulufe alım satımının yasaklanması için bir emir çıkarılmasını talep ederken yakın zamanda çıkmış yasağın işlevsizliğini de ortaya koymaktadır.²¹

Esame yasaklarının, 18. yüzyılın büyük bölümünde sadece mahlûl esameler için getirildiğini ve yüzyılın sonunda genişlediğini tespit ettiğimizde, 19. yüzyıl başlarında esame transfer işlemlerinin resmi kurumlar olan mahkemelerde rahatlıkla tescillenmesi gibi karmaşık bir resimle karşı karşıya kaldığımızı kabul etmek zorundayız. Hem kapıkullarının esame satışları yasakken hem de bu satışlara yönelik muğlak bir hukuki zemin varken bu alışverişler mahkeme kayıtlarına nasıl yansiyabiliyordu? Soruyu başka bir açıdan soracak olursak ocak ağaları, mütevelliler ve odabaşları kanun dışı bir şekilde yaptıkları bir satışı ocak dışına çıkartıp kadı önüne nasıl taşıyabiliyorlardı? Bu sorular, hukuki alışverişlerle yasa dışı alım satım, nizam dışına

21 Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dair*, 187-188.

çıkılmış ocaklar ve hukuk sınırlarını tanımlayan mahkemeler gibi düalizm üzerine kurulmuş kavramların esame piyasasının ele alınmasında yetersiz kaldığını ve ocakların etrafında örülü esame ilişkileriyle mahkemelerin sunduğu hukuki normlar arasında süregiden bir geçirgenlik olduğunu gösterir. Nitekim esame transferleri ve taraflar arasında çıkan anlaşmazlıkların iç içe geçmesiyle esame sahiplerinin iddialarını mahkemede kaydettirme ihtiyacının da arttığı görülmektedir. Bu anlamda esame satışının herhangi bir ticari emtianın satışından farkı yoktur. Örneğin, 1782 yılı dolaylarında yeniçerilerin 45. bölük neferlerinden Veliyüddin Beşe b. Ali, yine aynı bölükten Veli bin Ali adına kayıtlı fakat Mustafa Ağa'nın elinde bulunan esame tezkiresi için Mustafa Ağa'yla bir süre anlaşmazlık yaşamıştı.²² Aynı isimle kaydedilmiş esamenin kendisine ait olduğu hususunda ısrar eden Veliyüddin, mahkemede bu iddialarından bir süre sonra vazgeçmiş; esame tezkiresinin Mustafa Ağa'ya ait olduğunu da kabul etmişti. Muhtemelen Veliyüddin kendi adına kayıtlı esame tezkiresini Mustafa Ağa'ya daha önceden satmış; söz konusu tarihte büyük ihtimalle Mustafa Ağa'nın talebiyle bunu mahkemede kaydettirmek zorunda kalmıştı. Ancak bu ikilinin kendi aralarında sözlü bir biçimde yaptıkları veya ocak ağaları aracılığıyla gerçekleştirdikleri alışverişten Veliyüddin'in bir süre sonra pişman olmuş; esamenin kendi adına kayıtlı olduğunu da pazarlık unsuru olarak kullanmıştı.

Esame alışverişlerinin büyük bir bölümü hiç kayıtlara geçmeden sözlü olarak yapıldığından, bu tür sorunların oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Ancak anlaşmazlıklar büyüyüp mahkemeye taşındığında bile taraflar arasındaki problem hakkında çok az bilgi verildiği görülmektedir. Örneğin, 1821 yılında Seyyid Osman Efendi ile Çukadar Mustafa Ağa arasında esame transferinden doğan anlaşmazlıkta Osman Efendi, önceden silahdar ocağında kayıtlı 120 akçe yevmiyeli esamesini 2000 kuruşa Mustafa Ağa'ya devretmişken sonradan hiçbir sebep göstermeden bu devir işleminden pişman olduğunu belirterek (ferağıma nadim oldum) davacı olmuştu.²³ Esame transferleriyle ilgili mahkemelere yansıyan anlaşmazlıkların büyük çoğunluğunda gözlenen durum bu vakada da yaşanmıştır. Devirden pişman olunmasına

22 İMŞSA, AS 274, v. 42b (19 Z 1196/25 Kasım 1782).

23 İMŞSA, DS 73, v. 23a (16 Ş 1236/19 Mayıs 1821).

dair hiçbir sebep öne sürülmeden satıcının talebi doğrultusunda ve davaya kalkışması neticesinde satış bedeli 2000 kuruştan 2500 kuruşa çıkarılmış ve ikilinin bu yeni miktar üzerinde anlaştığı özellikle vurgulanarak kayıtlara geçmiştir. 1764 ocağında 30 akçe yevmiyeli yeniçeri ocağının 25. bölümüne ait esame tezkiresi için Ali ile Seyyid Osman'ın arasındaki kavga da bir şekilde ikisinin anlaşıp bunu mahkemeye kaydettirmeleriyle sonuçlanmıştı.²⁴ Seyyid Osman, günlük 30 akçe esamesini toplam 360 kuruşa Ali'ye devretmiş, Ali ise bunu kendi ismiyle kaydettirmiş ve ulufenin tüm tasarrufunu elde etmişti. Ancak Osman, daha sonra esame tezkiresinin "sahib-i evveli," yani ocağa kendi adına kayıtlı ilk sahibi olduğunu söyleyerek bu devirden pişmanlık duymuş ve esamesini tam sekiz yıl sonra geri istemişti. Ocaklarda mevcut esame listesinde kayıtlı isimlerin çalınıp, yani silinip bir başkasına devredilmesi ve daha sonra silinen ilk sahiplerin esamelerini talep etmesi, 18. yüzyıl boyunca sıklıkla görülmektedir. Dolayısıyla Seyyid Osman'ın aslında sahibi olduğu esamesini talep etmesi normal görülse de Ali'yle olan kavgasında esamesinin açık biçimde devredildiğini izleyebilmekteyiz. Osman'ın esamesini 360 kuruşa verdikten sonra parasını tam olarak alamamış olması ya da ödenmemiş eski ulufelerinin (güzeşte) değerini muhatabından istemiş olması muhtemeldir. Her hâlükârda, davada Osman'ın elinin daha güçlü olduğu açıktır. Ali, daha önce anlaştıkları 360 kuruşa ek olarak 150 kuruş daha ödemeyi kabul edip anlaşmazlığa son vermiştir. Osman'ın devir işleminden pişman olmasının nedeni kayıta belirtilmemişse de 1764 temmuzunda Ahi Çelebi Mahkemesine yansıyan bir başka anlaşmazlıkta, meselenin geçmiş ulufe ödemeleriyle ilgili olduğu açıkça görülür. Abdülbaki Oğlu Hızır, dokuz ay öncesinde silahdar ocağına kayıtlı on iki akçe yevmiyeli esamesini Mustafa Ağa'ya devretmiş; ancak eski ödenmemiş ulufelerinin bedelini almak için bu devirden vazgeçmek istediğini söylemişti.²⁵

"Kıst" olarak adlandırılan mevacib ödemelerinin sıklıkla geciktiği çok bilindik bir durumdur. Özellikle savaş zamanlarında artan gecikmelerin süresi 18. yüzyılın sonlarında giderek artmış; bir sonraki yüzyılın başlarında

24 İMŞSA, AS 230, v. 23a (10 B 1177/14 Ocak 1764).

25 İMŞSA, AS 230, v. 93b (Gurre-i M 1178/1 Temmuz 1764).

sekiz seneye kadar çıkmıştır.²⁶ Bu gecikmeler sebebiyle esame bir başkasına devredildiğinde geçmişten kalan ödenmemiş ulufeleri kimin alacağı meselesi hem alan hem de satan için tam bir baş ağrısıydı. Yukarıdaki örnekte Hızır'ın, daha önceki devir işleminde kararlaştırılmamış olan eski ulufeleri kimin alacağı meselesini öne sürerek Mustafa Ağa'yla anlaşmayı başarmış ve karşılığında 80 kuruş alabilmiş olması muhtemeldir. Osmanlı dünyasında sözlü anlaşmaların getirdiği hak ve yükümlülüklerin karşılıklı itimat ve kişisel ilişkilerle belirlendiğine yönelik pek bir kuşku yoktur ki benzer bir durum esame devirleri için de geçerlidir.²⁷ Yine de ödemenin yapıp yapılmaması, her zaman hassas ve münakaşaya açık durumlar yaratabilmekteydi. Örneğin aralık 1766'da cebeci ocağının 22. cemaatinden Alemdar Hüseyin Beşe ile aynı cemaat yoldaşı Mehmed Beşe'yi esame devri konusunda karşı karşıya getiren de benzer bir ödeme problemiydi. Bu tarihten önce Hüseyin Beşe, ocakta kayıtlı günlük 20 akçelik ulufesini 230 kuruş karşılığında Mehmed Beşe'ye devretmişti. Ancak aradan geçen süre zarfında Mehmed Beşe, bu parayı peşin olarak ödeyememiş; Hüseyin'in iddiasına göre bu devir bedelini ulufenin kendisinden vermeyi seçmişti. Öyle anlaşıyor ki Mehmed satın aldığı esamenin bedelini mevacibler ödendikçe vermeyi tercih etmişti.

Ocaklara ait esamelerin devir işlemlerinden başka ulufe ödemelerine ilişkin esame sahipleriyle emanetçiler arasında yaşanan sorunlar da kaçınılmaz olarak mahkemelere başvurmayı gerektirmiş olmalıdır. Ulufelerin zamanında ödenmemesi veya Anadolu ve Rumeli'de sakin esame sahiplerinin her ödeme zamanında İstanbul'da bulunmalarının külfetli olması sebebiyle bazı esame sahipleri esame tezkirelerini İstanbul'da güvendikleri kişilere emanet ediyorlar; o kişiler de ödeme zamanlarında ulufeleri toplayıp kişilere ulaştırıyorlardı. Kapıkulu sipahları ve silahdarlar arasında bu yöntemin 17. yüzyılda giderek yaygınlaştığı anlaşıyor, onların İstanbul'a mevacib ödemeleri sırasında gelip huzursuzluk çıkarma potansiyellerine karşı

26 Halil Sahillioğlu, "Sıvış Yılı Buhranları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27, no. 1-2 (1967): 75-111; Kadir Üstün, *The New Order and Its Enemies: Opposition to Military Reform in the Ottoman Empire, 1789-1807*, doktora tezi (Columbia University, 2013), 160-164; Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, 631-632.

27 Beshara Doumani, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900* (California: University of California Press, 1995), 54-74.

hükümet onların başkente gelmesini istememiş ve ulufelerinin belirledikleri bazı kişilerce İstanbul'dan alınmasına göz yummuştu.²⁸ Bu göz yumma, ulufe yolsuzluğu konusunda 18. yüzyıl sonunda layiha yazarlarının dikkatini çekmiş olsa da bu şekilde bir İstanbul merkezli ödeme sistemi ulufelerin havalesinde son derece sofistike bir emanet sistemi yaratmışa benziyor. 21 Mayıs 1807 tarihinde, Mehmed Emin Efendi ile silahdar ocağı çavuşlarından Mehmed Sadık Çavuş arasında Davud Paşa Mahkemesi sicillerine yansıyan bir sözleşme kaydı, bu durumu açık bir biçimde göstermektedir.²⁹ Bu tarihe kadar, Mehmed Emin Efendi'nin elinde yevmiyeleri altı akçe ile 28 akçe arasında değişen silahdar ve sipahlara ait tam on bir adet esame bulunuyordu. Kendisi, yevmiyesi 222 akçeye ulaşan bu esamelerin hak ettiği ulufelerin ödeme zamanında bunları topluyor ve sahiplerine iletiyordu. Bu hizmeti karşılığında da belirli bir bedeli esame sahiplerinden alıyordu. 1807 baharında ise Mehmed Emin, hasta olduğunu iddia ederek bu işi Mehmed Sadık Çavuş'a tam 660 kuruşa satmıştı. Bu bedelin, esamelerin devir bedeli olmadığı açıktır; çünkü bu tarihlerde bir esamenin ihtiva ettiği bir akçelik yevmiyeye karşı piyasada yaklaşık on kuruş gibi bir bedel tayin ediliyordu. Ancak esamelerin bu şekilde İstanbul'da mukim birine emanet edilmesi ya da bırakılması, üstelik de Mehmed Efendi örneğinde olduğu gibi bu işin belirli bir ücret karşılığında yapılması, iki ana anlaşmazlığı ortaya çıkarmış ve dolayısıyla esame sahiplerini yine mahkemelere taşımışa benziyor.

Bu anlaşmazlık meselelerinden ilk grup, emanet edilen esamenin kaldırılması, yani esame sahibinin tezkiresinin esame listesinden çıkarılması sonucu meydana geliyordu. 16 Mart 1796 tarihinde yine Davud Paşa Mahkemesine yansıyan bir sulh kaydında, Tokat'ın İskefsir Kazası'ndan Osman Bey, süvari mukabelesi kalemi kâtibi İbrahim Efendi'yi esamesinin silinip hazineye nakledilmesiyle ilgili suçlamıştı.³⁰ Osman'ın iddiasına göre, sipah ocağına kayıtlı 23 akçe yevmiyeli maaş kâğıdını kâtibe emanet olarak bırakmış; ancak esamesinin çalınması sebebiyle bu durumdan sorumlu tuttuğu İbrahim Efendi'ye karşı dava açmaya niyet-

28 Ergin Çağman, *III. Selim'e*, 3-5; Orhan Avcı, "Türk Kültür Tarihinde Ulufe," *Erdem* 12 (2000): 855-856.

29 İMŞSA, DS 48, v. 64b (13 Ra 1222/21 Mayıs 1807).

30 İMŞSA, DS 26, v. 99a (7 N 1210/16 Mart 1796).

lenmişti. İkili arasındaki anlaşmazlığın yine sulh yoluyla çözüldüğünü görmekteyiz; ancak bu örnekte mahkemede yapılan beyanda sulhun en azından kayıtlara geçen bir tazminatla sonuçlanmadığını belirtmekte fayda vardır. Oysa Tosyalı Elhac Ali ile silahdar kalemi eski baş halifesi İbrahim Efendi arasındaki benzer bir sorun, mahkemeye taşındığında anlaşmazlığın çözümü için 90 kuruşluk bir sulh bedeli belirlenmişti.³¹ Silahdar ocağına kayıtlı on akçe yevmiyeli ulufe, İbrahim Efendi'nin elinde iken benzer şekilde çalınmıştı. 1799 nisanında kayıtlara geçen sulh akdinde belirlenen 90 kuruş ise o dönemde on akçelik ulufe esamelerinin piyasadaki satış bedeline yakın bir bedeldi.

Emanet esameler ile ilgili anlaşmazlıkların yoğunlaştığı diğer bir alan ise esamenin emaneti ile devri arasındaki ince çizginin sıklıkla muğlaklaşmasıydı. 13 Nisan 1799'da Davud Paşa Mahkemesine kayıtlanan ve Üsküdar'da sakin Tosyalı Hüseyin ile Mehmed Çavuş Ağa arasında sulh ile biten anlaşmazlık bu ince çizginin harikulade bir yansımasıdır.³² Tosyalı, esamesini yaklaşık dört sene önce 200 kuruş karşılığında Mehmed Ağa'ya emaneten vermişti. Aradan geçen süre zarfında, Mehmed ulufeyi almıştı; şimdi ise Tosyalı esamesini geri istemekteydi. Muhatabı, bu esameyi emanet olarak almadığını, Tosyalı'nın kendisine bunu ferağ ettiğini iddia etmiş ve neticede taraflar 30 kuruşa anlaşıp sulha varmıştı. Tüm bu kavga süreci; ulufe ödemesi, havale, emanet ve kasrıyed gibi işlemlerin esame piyasasında nasıl iç içe geçtiklerini net biçimde göstermesinin yanı sıra, anlaşmazlıkların ulufe ödemelerindeki gecikmelerle doğrudan bağlantısını belirtmesi açısından da ayrıca önemlidir. Ulufeler gecikip düzensiz ödendiğinde bunları bekleyecek maddi kudreti olmayanlar esamesini emanet altında, yani bir anlamda rehin bırakabiliyorlardı. Hüseyin'in yaptığı tam da buydu. Bunun için ödenen para ise artık bir anlamda rehin olarak bırakılmış esameyle ilgili bu işlemin kesin devir sözleşmesine yaklaştığını göstermektedir. Bu anlaşmazlığın çözümünden yaklaşık iki yıl sonra, bu defa İbrahim on akçe yevmiyeli esamesi için mahkeme kapılarındaydı.³³

31 İMŞSA, DS 32, v. 46b (11 Za 1213/16 Nisan 1799).

32 İMŞSA, DS 32, v. 45a (8 Za 1213/13 Nisan 1799).

33 İMŞSA, DS 37, v. 51b (4 Ra 1216/15 Temmuz 1801).

Kendisi, Ahmed'e bir süre önce esamesini emanet etmişti; ancak bu emanet süresi zarfında kendisinin ulufeden biriken 200 kuruşunu ve sonunda esamesini de talep ettiğinde emanetçisi, yapılan ilk işlemin fiiliyatta emanet değil; ferağ, yani devir olduğunu söylemiş ve bunun için de 63 kuruşluk bir bedelin saptandığını belirtmişti. Mahkemeye yansıyan birçok esame anlaşmazlığında olduğu gibi bu vakada da ikili, meseleyi sulh ile çözmüş; neticede İbrahim 50 kuruş karşılığında tüm alacaklarından ve ulufesinden vazgeçmişti.

İster daha önce yapılmış bir devir anlaşması sulh yoluyla bedeli artırılarak mahkemeye yansımış olsun ister emanet usulünün devir sözleşmesine bürünen halinden çıkan anlaşmazlıkla taraflar mahkemeye taşınıyor olsun; tüm esame kavgaları, esas itibarıyla esame sahiplerinin işlemlerini kayıt altına aldırma ihtiyacını doğurmuşa benziyor.³⁴ Böylesine bir ihtiyaç, çoğunlukla düzensiz, kontrolün tamamen yitirildiği esame piyasası resmine zıt bir şekilde, devletin bu piyasayı olabildiğince kontrol etme ve hukuksal alana çekme amaçlarıyla da kesişiyordu. Muhtemelen 18. yüzyıl boyunca esame satışı mahlûl esameler dışında yasa dışı olarak addedilmemiş, mahkemeler işlemlerin kayıtlanması yönünde bir pratiğe kavuşmuştu. 18. yüzyılın sonlarından itibaren çıkarılan yasaklar ise bu pratiği altüst edememişti. Bu da çok daha önceden başlamış olabilecek bir hukuki denetimin varlığına işaret ediyor olabilir. Bazı dönemlerde yoklamalar yoluyla yeniçeri yekûnu üzerindeki idari denetim artırılmış olsa da merkezi yönetim, 18. yüzyıl boyunca bir kısmı hazineye dönmesi gereken mahlûl esamelerin belirli bir düzene girmesi için uğraşıp durmuştu.³⁵ 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başında esnaf veya zanaatkar olup da esame tutanların isimlerinin mevacib defterlerine işlenmeye başlanması, devletin

34 Esamelerle ilgili yine çok sayıdaki anlaşmazlık ve kavga için bkz. Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, 381-399.

35 Naime Yüksel Kayaçağlayan, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Roller: İstanbul Örneği, doktora tezi (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi: 2018), 69-71; Rifa'at Ali Abou-El-Haj, 1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2011), 41; Hüseyin Sarıkaya, Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1209-1219/1794-1805 (İnceleme ve Metin), doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2013), 116, 131-132, 135-140; Vak'anüvis Halil Nuri Bey, Nûrî Tarihi, haz. Seydi Vakkas Toprak (Ankara: TTK Yayınları, 2015), 385; Ergin Çağman, "III. Selim'e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Efendi Lâyihası," *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 7 (1999): 227-228.

bir yandan ocak dışındakilerin esame sahibi olmasını kabul etmesini; öte yandan da esame sahiplerini kayıt altına alıp bir denetime alma gayesini sembolize ediyordu.³⁶ Bu ikili işlev, esame transferlerinin mahkeme sicillerine kayıtlanması ile de işlemin giderek daha sistematik bir şekilde hukuki alana çekilmesi olarak kendini göstermişe benzemektedir.³⁷

18. yüzyıl boyunca nezir gibi toplumsal akitlerin giderek merkezin de dahil olduğu bir sözleşme haline gelip kayıt altına alınması örneğinde de görüldüğü gibi bu dönemde kamu hukuku alanının yerel ilişkileri ve gelenekleri içine alacak şekilde genişlediğini biliyoruz.³⁸ Bu, aynı zamanda devletin 19. yüzyılda artan toplumsal kontrol arzusunun erken dönemlerden gelen hukuki bir altyapının ve kurumsal örgütlenmenin var olduğunu da ima ediyor.³⁹ Esame alışverişlerinin yasallığını, devlet açık biçimde kabul etmese de denetlenmesi zor bu pratiğin hukuk sahasının içine alınması da yine bürokratik kontrolün öncülü, hukuki bir denetim gibi görünüyor. Devlet açısından bu hukuki denetleme ve genişleme mekanizmaları, her şeyden önce mahkemelerin hangi tür davaları dinleyip dinleyemeyeceği üzerine kuruluydu. Örneğin asker taifesinden vârisiz ölenlerin mallarına ilişkin taşra mahkemelerinde (kenar mahkemelerinde) bazı kişilerin senetler sunarak bu malları kontrol etme ihtimaline karşı merkez, askeri terekelere ilişkin dava ve iddiaların sadece beytülmal emini ya da askeri

36 Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (State University of New York at Binghamton: 2006), 54-60.

37 Mevaciblerin bizzat merkez tarafından yeni bir kayıtlanmayla denetim altına alınması gerektiği daha önce Penah Efendi tarafından çok detaylı bir şekilde tanımlanmıştı. Yine esame kayıt işlemlerinin taşralardan merkeze, güvenilir ve işbilir yeniçeri ağaları vasıtasıyla bu yeni kayıtlara doğru çekilmesi hukuki genişlemenin öncülü olarak Penah Efendi tarafından dile getirilmiştir. Erkin Bulut, *The Life and Ideas of an 18th-Century Ottoman Bureaucrat: Süleyman Penâh Efendi and His Order of the Climes*, yüksek lisans tezi (Sabancı University: 2020), 84-94. Ocaklılar üzerinde daha sıkı bir bürokratik kontrolün geliştirilmesi hakkında bakınız, İbrahim Savaş, "Layihâ Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Islahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler," *Bilgi* 9 (1999): 91-109. Yine merkezin esame dağıtım ve esame sahiplerinin sefere katılımındaki kontrolünü artıracak denemelerin III. Selim döneminde uygulanışı için, Yeşil, *Nizâm-ı Cedid'den*, 124-125; 160; 187-189; Fatih Yeşil, "III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layihâ Üzerine Notlar," *Belleten* 76, no. 275 (2012): III-III3.

38 Hülya Canbakal, "Vows as Contract in Ottoman Public Life (17th-18th Centuries)," *Islamic Law and Society* 18, no. 1 (2011): 100-115.

39 Başak Tuğ, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century* (Leiden: Brill, 2017), 72-251; James E. Baldwin, *Islamic Law in an Ottoman Context: Resolving Disputes in Late 17th/Early 18th-Century Cairo*, doktora tezi (New York University: 2010), 280-287.

kassam tarafından görevlendirilen kişilerin olduğu mahkemelerde görülebileceği uyarısını yapmıştı.⁴⁰ Yine şab-ı emredlerle ilgili alacak ya da borç davalarının kadılarca dinlenip görülmemesine ilişkin devletin açık hükümleri olduğu anlaşılmaktadır; çünkü mahkemelere bunlara ilişkin talepler geldiğinde kadılar, çok açık biçimde bu tür davaların dinlenemeyeceğini belirtiyordu. Mahkeme kayıtlarından bu tür sınırlamalara mahkemelerin gerçekten de uyduğunu ve kadıların bu emirlerden bağımsız bir şekilde hareket etmediğini anlıyoruz.⁴¹ Bu tür detaylar, merkezin –mahkemelerde esamelerin rahatlıkla devredilmesine ilişkin her türlü eleştiri ve tenkitlerine rağmen– böyle devir işlemlerin yapılamayacağına dair kadılara açık bir emir göndermediğini düşündürüyor.

MAHKEMEDE ESAME DEVİRİ: FERAĞ SÖZLEŞMESİ, HUKUK VE OCAKLILAR

İstanbul'daki Davud Paşa ve Ahi Çelebi mahkemelerinin sicillerinde esamelerin devir veya emanet işlemlerinden kaynaklanan çok sayıda anlaşmazlık yer alsa da bu kayıtların büyük çoğunluğunu esamelerin *sıradan* devir işlemleri ve noterlik kayıtları oluşturmaktadır. Literatürde çoğunlukla esame alışverişi veya esame alım-satımı olarak ifade edilen esame transferi, hukuki anlamda ferağ akdi olarak isimlendirilen bir devir sözleşmesiydi. Miri arazi ya da vakıf gayrimenkullerinin el değiştirmesinde sıkça gördüğümüz ferağ akdi, sahip olunan bir mülkün satışı değil; esame örneğinde olduğu gibi sadece tasarruf hakkının kasrıyedini, yani devrini içeriyordu. Tipik bir esame devir kaydında, kâtipler çok sıradan bir yol takip ederek ilk olarak esameyi elinde tutan kişinin sakın olduğu kaza, köy ya da mahalleyi zikrederken ardından kişinin kimlik bilgileri ve esameyi alacak kişinin memleketiyle ismi varsa vekilleri sıralanmaktaydı. Bu tür anlaşmaların en temel noktası olan devredilen malın veya hakkın tasviri kısmında ise esamenin hangi ocak ya da sınıfa ait olduğunun saptaması yapılmaktaydı. Ayrıca tezkire sahibinin kayıtlı olduğu ocakla (cebeci, yeniçeri, sipah, silahdar vs.) cemaat ya da bölük de yazılmaktaydı.

40 İMŞSA, Bab Mahkemesi Sicilleri (BS) 205, v. 92b (Evasıt-ı S 1168/26 Kasım-6 Aralık 1754).

41 İMŞSA, Galata Mahkemesi Sicilleri (GS) 498, v. 42b (18 S 1204/7 Kasım 1789); GS 498 v. 49b (13 R 1204/31 Aralık 1789).

Esame sahibinin baba ismi ile kendi ismini, bir tür alt ve üst ismi içeren bu kimlik kısmına, tezkirenin kayıtlı olduğu kişinin genellikle memleketi ya da hâlihazırda ikamet ettiği veya çalıştığı yer eklenmekteydi.

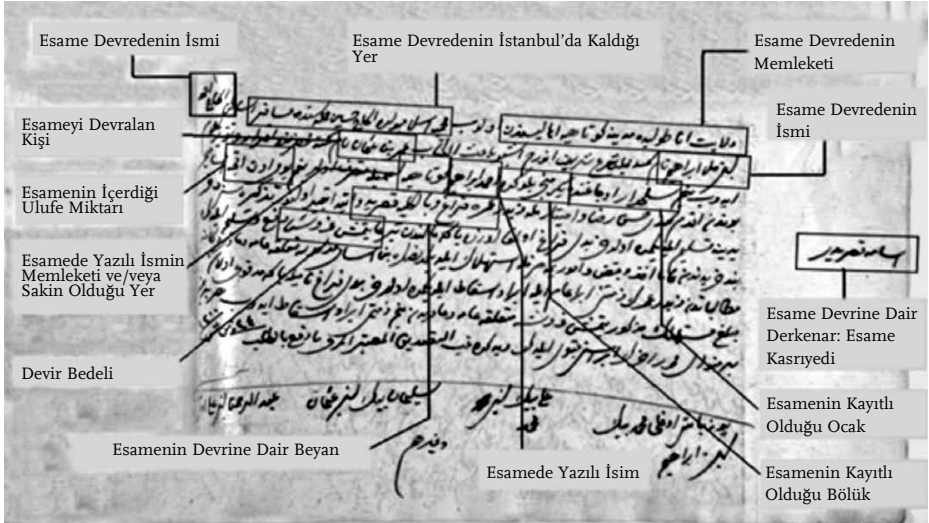
Esame tasarrufuyla ilgili kimi anlaşmazlıklardan anladığımız kadarıyla, esame sahipleri esamelerini aldıktan sonra tezkire üzerinde tashih işlemi yaptırıp tezkireyi kendi isimleri adına kaydettirebiliyorlardı. Örneğin, Seyyid Osman, yeniçeri ocağına kayıtlı esamesini Bal Kapanı tüccarı Molla Ali'ye ferah ettiğinde tezkirenin Ali namına tescili de yaptırılmıştı.⁴² Ancak bu uygulamanın pek de yaygın olmadığı anlaşılıyor; çünkü Ahi Çelebi ve Davud Paşa mahkemelerinde tespit ettiğimiz 332 adet esame transfer kaydının sadece 112 tanesinde, esameyi elinde tutanla sahip olunan tezkiredeki isimler aynıdır. Bir başka deyişle, esameyi alanlar, ocak kayıtlarında bu alımı kaydettirmeye genellikle ihtiyaç duymuyorlardı. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere devletin 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında eski mevâcib defterlerinden farklı olarak esame sahibi olanlarla tezkiredeki kayıtlı isimleri ayrı ayrı kaydetme gayreti, tam da bu tashih işlemlerindeki kontrolü artırma çabası olarak ifade edilmelidir. Ancak burada defterlerin tutuluş biçiminden bu kayıtların merkezi bürokrasiden ziyade ortalar tarafından tutulmuş olma olasılığının da belirtilmesi gerek. Muhtemelen bu defterler orta yazıcıları tarafından bizzat ortaların esamelerinin takibi için tutulmuştu. Bu ihtimalin doğru olduğunu kabul etsek bile yeni tür defterlerdeki kayıt çabasının ortanın kontrolü ve merkezin politikaları gibi bir ikilemden ziyade zamanın ruhunu yansıtan bir pratik olarak okunması daha doğru olur. Nitekim 18. yüzyılın sonundan itibaren yeniçeri ocağı yevmiyelerine dair getirilen eleştirilerin büyük çoğunluğunun kayıtlı isimlerin bölükler arasındaki kaydırılışına yönelik ve mahlûl esameler üzerine olduğu düşünülürse bu çabanın boyutları daha açık biçimde anlaşılır.⁴³

Hem Davud Paşa hem de Ahi Çelebi Mahkemesinin sicillerinde incelediğimiz tüm esame devir sözleşmelerinin sadece dördünde, aynı anda birden fazla esame devri yapılmıştı. 1792 tarihli bir esame devir söz-

42 İMŞSA, AS 230, v. 23a (10 B 1177/14 Ocak 1764).

43 Üstün, *The New Order and Its Enemies*, 120-158; Gül, 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, 172-173; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 1, 226.

leşmesinde Seyyid Mehmed Emin, Mustafa Efendi'ye sipah ocağına ait iki farklı bölükteki on akçe yevmiyeli iki esamesini aynı anda devretmişti.⁴⁴ Tekli, ikili veya daha fazla esame transferlerinde bu devir sözleşmelerinde tezkirenin tanımı yapıldıktan sonra ferağ bedeli kuruluş cinsinden kayıtlara geçiriliyordu. Kayıtların büyük çoğunluğunda ferağ bedeli nakit olarak verilen ücreti gösterirken ender durumlarda bu bedel, hem ödenen nakdi hem de onun üstüne verilen başka bir esameyi de içerebiliyordu. 1809'da Mehmed Efendi'nin Seyyid Osman Efendi'ye devrettiği esamesi, sipah ocağının 15. bölümüne aitti ve 97 akçelik bir yevmiyeyi içeriyordu. Bu esamenin devri karşılığında Osman Efendi, nakit olarak 900 kuruş ödemekle kalmamış; silahdar ocağının 13. bölümüne kayıtlı 37 akçelik yevmiyeli esameyi de vermişti. 1775 yılındaki başka bir kayıta, Seyyid Ebubekir Odabaşı, Süleyman Ağa'ya cebeci ocağına ait 30.5 akçe yevmiyeli esamesini vermiş, bunun karşılığında ise 20 akçelik ulufe ve 100 kuruş almıştı.

Davud Paşa Mahkemesinde standart bir esame devir sözleşmesi⁴⁵

44 İMŞSA, DS 18, v. 83a (25 L 1206/16 Haziran 1792).

45 İMŞSA, DS 6, v. 87b (24 Ş 1200/22 Haziran 1786).

Esame devir sözleşmeleri tüm öğeleriyle çok benzer bir şekilde formüle edilse de devletin esame alışverişine yönelik bazen aleni bazen de örtülü yasakları, mahkemelerdeki bu tür kayıtlıların tam bir standart ve homojenlik kazanmasını engellemiş olabilir. Örneğin ferağ işleminin gerçekleştiği miri araziyle ilgili devir işlemlerinde, kanunen sahib-i arzın izninin alınması şartken ocak yetkililerinin uhdesinde olan esame kayıt işlemlerinde benzer bir iznin aranıp aranmayacağı mahkeme görevlilerinin kafasını karıştırmışa benziyor. Çok ilginç bir biçimde Davud Paşa Mahkemesindeki esame devir işlemlerinde, kişinin esamesini devri sırasında çoğunlukla kendi rızası yeterli görülmüş (Kayıtlarda “hüsni rıza ve ihtiyarım” ifadesi geçer.) ve devir için başka bir merciden onay aranmamıştır. Oysa Ahi Çelebi Mahkemesi kâtipleri bu konuda çok daha hassas davranmışlardır. Buradaki kâtipler, esame devri için kişinin rızasının yanında ocak zabitlerinin olurlarını da (Kayıtları “ocak zabitleri marifetiyle” ifadesi geçer.) sözleşme kaydına eklemeye dikkat etmişlerdir. Bu tür farklılıklar hiç de azımsanacak cinsten değildir; çünkü sakk mecmualarının da yol göstericiliğiyle mahkeme kayıtlarının standart bir hukuki formüle dökülme kaygısı her zaman çok yüksekti.⁴⁶

Mahkemelerin buna rağmen tescillerken yaşadığı farklılıklar çok da şaşırtıcı değildir; çünkü davaların ya da sözleşmelerin kayda geçirilmesi aşamasında yeni bir düzen getirildiğinde veya toplumsal pratikte meydana gelen bir değişimin hukuki çerçevesinin çizilmesi gerektiğinde, belli bir süre boyunca mahkeme memurlarının eski ve yeni kayıt şekillerini bir arada kullandıkları olmuştur. Örneğin, esame devir kayıtlarına çok sık rastladığımız Davud Paşa Mahkemesinde hemen hemen aynı dönemde İstanbullu ailelerin kentin çevresinden ve Anadolu’dan getirtip hanelerine aldıkları çocuk emeğine dair örnekler de vardır. Bu evraklar, bir nevi besleme olan ve ev içi hizmetinde çalışacak küçük çocukların tebenni ve terbiye için verildiklerini söylemekteydi. Oysa çocukların kendilerinin veya velilerinin bu hanelerle yaşadıkları anlaşmazlıklara bakıldığında, aralarındaki ilişki tipik bir emek kiralama sözleşmesine,

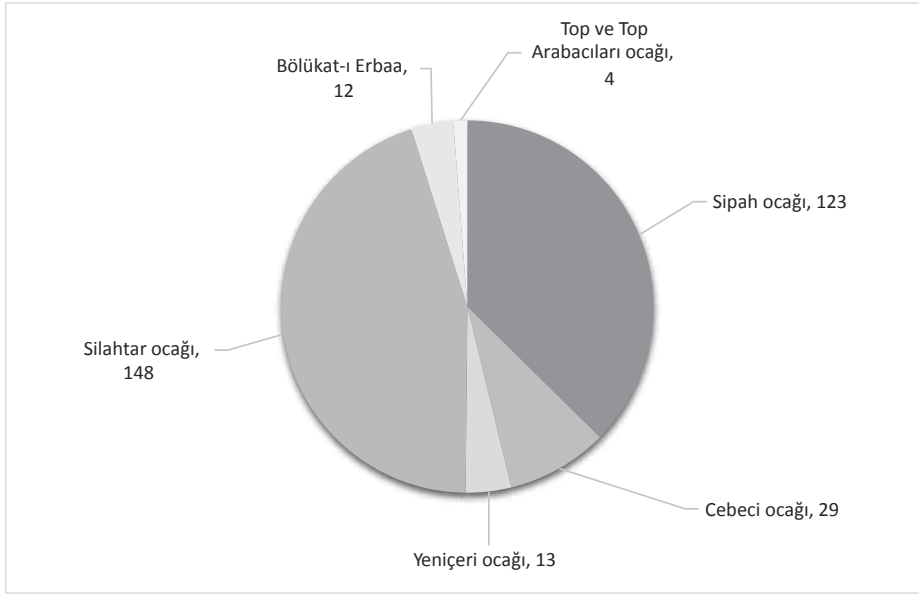
⁴⁶ Süleyman Kaya, “Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, no. 5 (2005): 379-416.

yani icar akdine dayanmaktaydı.⁴⁷ Nitekim daha çok ahlak ekonomisinin ve hayırseverlik olgusunun kodlarıyla hukuki metinlere giren tebenni ve terbiye terimleri kullanıma devam ederken zamanla kâtipler sözleşmeleri çok daha net biçimde icar sözleşmesi olarak çok bilindik bir hukuki şablona dökmeye başladılar. Benzer bir durum esame sözleşmelerinde de kendini göstermişe benziyor; özellikle Davud Paşa Mahkemesindeki kayıtlarda, esame devrinin bir ferağ bedeline dayandığı açıkça yazılırken bedelin teberruan verildiği de belirtilmekteydi. Bir nevi bağışlanan ya da merhameten verilen ferağ bedelinin, esamenin eski sahibinin masraflarına harcandığı söylenerek tartışmalı devir işleminin paranın dahil olduğu alışveriş resminden kısmen uzaklaşması istenmiş olmalıdır. Bu şekilde mahkeme kaydına geçirilmiş ve tekrarlana gelen esame sözleşmelerinin en şaşırtıcı verilerinden birini, esamelerin kayıtlı olduğu askeri sınıfların dağılımı oluşturmaktadır. Hem Osmanlı müelliflerinin sundukları tasvirlerde hem de ikincil literatürdeki esame tartışmalarının göbeğinde yeniçeri ocağının yer almasına karşın kayıtlı esame sözleşmelerinde yeniçeri esameleri çok küçük bir yer kaplamaktadır. Hangi ocağa mensup olduğu sözleşmede açıkça zikredilen 329 esamenin aslan payı, 148 ve 123 adet kayıtlı sırasıyla silahdar ve sipah ocağına aitti. Son dönemde, özellikle Nizam-ı Cedid dönemine ve yeniçeri karşıtlığı söyleminin gelişimine odaklanan çalışmalar, siyasal elitin içindeki bir koalisyonun devletin kaderini giderek daha merkezîyetçi bir kanun devletinde arayarak hem sayıları hem de sosyal ağları bakımından önemli bir güç merkezi olan yeniçerilere karşı giderek artan bir eleştiri tonu geliştirdiğine ve dolaşısıyla esame yolsuzluğunun bu çerçevede kurgulanmış olabileceğine işaret etmektedirler. Gerçekten de Nizam-ı Cedid layihalarında yeniçeri ocağı kadar, hatta bazen daha da fazla nizamlarının bozulduğuna ve esame yolsuzluklarına dikkat çekilen ocaklar, sipah, silahdar, bölükat-ı erbaa ve cebecilerdi.⁴⁸

47 Bu konuda daha fazla detay için bkz. Yahya Araz ve İrfan Kokdaş, "In Between Market and Charity: Child Domestic Work and Changing Labor Relations in Nineteenth-Century Ottoman Istanbul," *International Labor and Working-Class History* 97 (2020): 85-100.

48 Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dair*, 157-210.

Grafik I. Mahkeme kayıtlarında devir sözleşmesi yer alan esamelerin askeri sınıfları⁴⁹

Örneğin, 1794-1795 yıllarında yazıldığı anlaşılan ve müellifi tam da belli olmayan layihada bu ocaklara karşı eleştiriler öyle bir seviyede ele alınmıştı ki disiplinsizlik ya da reform ihtiyacının ötesinde sipah, silahdar, bölükat-ı erbaa ocaklarının askeri fonksiyonu bile sorgulanıyordu.⁵⁰ Dönemin diğer gözlemcilerine göre de bu ocaklardaki esame ve yevmiye yolsuzlukları, bu ocakların neredeyse kadim kuralları haline gelmiş ve ağalardan başlayarak ocakların her yanını sarmıştı.⁵¹ Dolayısıyla yeniçeri esamelerinin alışverişi kadar piyasada dolaşan esamelerde de diğer ocakların büyük payı vardı.

49 Çalışmadaki tüm grafik, tablo ve haritalar yukarıdaki 13 nolu dipnotta belirtilen kaynaklara dayanmaktadır.

50 Yeşil, "III. Selim Devri," 110.

51 Bu eleştiriler çok daha önce Ahmed Resmi Efendi tarafından yapılmıştı. Virginia Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783* (Leiden: Brill, 1995), 192. Yine Canikli Ali Paşa sipah ve silahdarların bozukluklarına özel bir önem vermektedir. Yücel Özkaya, "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi 'Tedâbirü'l-Gazavat'," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 12-13 (1973): 133.

Ancak yine de mahkeme kayıtlarında sipah, silahdar ve cebeci ocaklarına ait esamelerin yeniçeri esamelerinden sayıca fazlalığı, disiplinsiz olduğu gerekçesiyle çokça eleştirilen yeniçeri ocağının örgütsel ve kurumsal kapasitesinin diğer ocaklarındakinden çok daha fazla olduğuna işaret ediyor olabilir. Esame alışverişi hacminin aslında çok küçük bir bölümünün mahkemeye yansıdığı ve çoğunlukla devir işlemlerinin ocak yetkililerinin kontrolünde olduğu düşünüldüğünde, yeniçeri ocağı yetkililerinin esame alışverişini çok daha sıkı bir şekilde kendi denetimlerine aldığı ve dolayısıyla bu devir işlemleri için mahkemede bir daha tescil ihtiyacının hissedilmediği söylenebilir. Ancak bu noktada oldukça temkinli olmakta fayda vardır; çünkü mahkeme kayıtları diğer ocaklardaki görevlilerin de hukuki sahadaki varlıkları ve fonksiyonları hakkında ciddi ipuçları vermektedir. Esame sözleşmelerinde kayıtlanan ve Osmanlı hukuk işleyişinde tanık, bilirkişi veya şahit olarak nitelenebilecek “şühudü'l-hal” arasında, ocaklarda muhtelif görev ve unvandaki kişilerin sıklıkla yer alması, ocaklar ile mahkeme arasında ikili bir ayırmadan ziyade geçirgenliği ve de esame devrinin söz konusu olması halinde ocakların hukuki denetimlerinin varlığını da akla getirir. İncelediğimiz devir sözleşmelerinin büyük çoğunluğunda çavuş unvanlı kişiler, esame transfer akdine tanıklık ederken karakullukçu, bölükbaşı, alemdar, odabaşı, kethüda ve çukadar unvanlı kişiler de bu işlemlerde yine sıklıkla yer almaktadır. Ocakların çoğunlukla kayıt işlemleri ve mali işleriyle ilgilendiğini bildiğimiz kisedar, veznedar, mütevellî, kalem halifesi ve kâtipleri yine çok sık bir biçimde “şühudü'l-hal” içerisinde karşımıza çıkmaktadır.⁵²

18. yüzyıl Osmanlı dünyasında unvan enflasyonu sebebiyle bu kişilerin ocaklara mensubiyetlerini izlemek çok zor olsa da bazı kayıtlarda

52 Bu unvanlı kişiler, mevacib kayıtlarının ve orta vakıflarının yönetiminde çok etkiliydiler, bu yüzden de III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde yönetimin ocaklar için aldığı tedbirlere genellikle karşı çıkanlar da bunlardı. Diğer ocak görevlilerinin aksine bu grubun toplumun farklı kesimleriyle daha yoğun ilişkide olduğu görülüyor. Mehmet Mert Sunar, “Ocak-ı Amire'den Ocak-ı Mülga'ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler,” *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e: III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan (İstanbul: İSAM, 2011), 517-521. Başka örnekler için ayrıca bkz. İMŞSA, DS 25, v. 63a (26 S 1210/11 Eylül 1795); DS 26, v. 29b (24 Ca 1210/6 Aralık 1795); DS 39, v. 18b (Selh-i L 1216/4 Mart 1802); DS 58, v. 16b (8 C 1228/8 Haziran 1813); AS 231, v. 71b (2 C 1178/27 Kasım 1764); AS 231, v. 57a (3 Ca 1178/29 Ekim 1764); AS 247, v. 2a (14 Ca 1184/5 Eylül 1770); AS 233, v. 71b (15 S 1179/3 Ağustos 1765); AS 233, v. 56a (Gurre-i M 1179/20 Haziran 1765).

ocağın zabıt ve diğer görevlilerine açık biçimde gönderme yapıldığını tespit edebiliyoruz.⁵³ Örneğin Yakub Beşe, cebeci ocağının 4. cemaatine kayıtlı olan esamesini ferağ ettiğinde orta mütevellisi İbrahim Beşe ve yine ortanın eski odabaşısı Ali Beşe, mahkemede tanık olarak yer almışlardı.⁵⁴ Yine başka bir kayıta Edirne’de sakin Hasan, bölükat-ı erbaada kayıtlı olan esamesini Elhac Ahmed Ağa’ya devrederken ocağın halifesi Halil Efendi ve yine ocağın kethüdası Mehmed Ağa şahitler arasındaydı.⁵⁵ Benzer şekilde Elhac Ali Ağa, sipah ocağı 11. bölümünde kayıtlı esamesini Seyyid Ali Çavuş’a teslim ettiğinde ocağın kethüdası Elhac Mustafa Ağa, bu sözleşmeye tanıklık etmişti.⁵⁶

Bu örnekleri çoğaltmak mümkün olsa da ocak görevlilerinin esame devirlerindeki rollerinin tanıklıkla sınırlı kalmadığı görülür. Esame devrine ilişkin anlaşmazlıklarda ocaklıların müdahalesi ve aracılığıyla meseleye bir çözüm bulunmasına da sıklıkla rastlanmaktaydı. Diğer sulh örneklerinde olduğu gibi mahkeme kayıtlarında da sulha aracılık eden muslihunun kimlerden oluştuğu çoğu zaman söylenmese de bazı durumlarda ocak görevlilerinin anlaşmazlıkların çözümüne doğrudan aracılık yaptıklarını yakalamak mümkündür.⁵⁷ Örneğin, aslen Çorumlu olan Hızır ile Mustafa Ağa arasındaki esame devri münakaşasında, ocak zabitanı marifetiyle bir çözüm bulunup Mustafa Ağa’nın 80 kuruş vermesi yoluyla anlaşmazlığın bitirilmesi sağlanmıştı.⁵⁸ Yine Hüseyin ve Mehmed Çavuş Ağa’nın sipah ocağı 28. bölümüne ait 20 akçe yevmiyeli esamenin devri için aralarında çıkan anlaşmazlık, sulh yoluyla çözülürken bu sefer kâtipler açık bir biçimde ocak kethüdası ve mensuplarının sulh için aracılık yaptıklarını kayıtlara geçirmişti.⁵⁹ Ocak mensuplarının hukuki alanda varlıklarını somutlaştıran bu tür anlaşmazlıklar, aynı zamanda ocaklar

53 Güçlü Tülüveli, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation,” *International Journal of Turkish Studies* 11 (2005): 17-27; Hülya Canbakal, *Society and Politics in an Ottoman Town: ‘Ayntāb in the 17th Century* (Leiden: Brill, 2007), 62-63.

54 İMŞSA, AS 263, v. 76b (9 S 1193/26 Şubat 1779).

55 İMŞSA, DS 20, v. 7b (24 R 1207/9 Aralık 1792).

56 İMŞSA, DS 19, v. 42b (15 S 1207/2 Ekim 1792).

57 Aida Othman, *And Sulh is Best: Amicable Settlement and Dispute Resolution in Islamic Law*, doktora tezi (Harvard University: 2005), 201-215.

58 İMŞSA, AS 230, v. 93b (Gurre-i M 1178/1 Temmuz 1764).

59 İMŞSA, DS 32, v. 45a (8 Za 1213/13 Nisan 1799).

etrafında örölü kişisel ağlar ve güç ilişkilerinin esame anlaşmazlıklarında oynadığı rolü de tanımlamaktadır.⁶⁰

Esasen yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere esame sahiplerinin İstanbul dışında olduğu durumlar, esamenin devri ve emanetiyle ilgili muğlaklıkların giderilmesini sağlamak amacıyla kişilerin mahkemeye daha fazla başvurmasına yol açmışa benziyor. Benzer sözleşmelerde yaşanan belirsizlik hallerinde mahkemelerin bir anlamda noter gibi işlev gördüğü düşünülürse bu durum, özellikle Anadolu coğrafyasına yayılmış sipah ve silahdar ocağı esamelilerin İstanbul'da ağırlığı daha fazla olan yeniçerilere göre mahkemelerde daha çok görünmelerinin nedenini açıklamaya yardımcı olabilir.⁶¹ Anadolu'nun belirli bölgelerinde yoğunlaşan esame sahipleri, esameleri devretmek için İstanbul'a geldiklerinde burada bu esameyi satın alanlar da ileride bir sorun yaşanmaması için uzakta oturan bu kişilerle yaptıkları devir işlemlerini kayda dökmek istemiş olabilirler.⁶² Kapıkulu süvarilerinin esas itibarıyla Anadolu'ya yayılmaları, çok erken dönemlere kadar gitmekteydi. Bunun 18. yüzyılda esame sahipliği kapsamında devam ettiği görülmektedir.⁶³ Nitekim Çavuşbaşı Raşid Efendi'nin sipah, silahdar ve dört bölük ocaklarındaki düzensizlikler hakkında sunduğu layihasında bu birliklerin 30 bine yakın esamesi olduğunun, sefer sırasında ise 2-3 bin adamdan fazlasını çıkartmadıklarının, onların da İstanbul dışında Sivas, Tokat gibi yerlerde olduğunun altı çizilmektedir.⁶⁴ Raşid Efendi bu yerleri kafasından uyduruyordu. Bir sonraki bölümde görüleceği üzere sipah ve silahdar ocağından

60 Sulh ya da anlaşmazlıkların mahkeme dışı aktörlerce çözülmesi sadece ocaklıların sıkça kullandığı bir anlaşmazlık yöntemi değildi; ancak imparatorluğun farklı bölgelerindeki mahkeme uygulamalarında da gördüğümüz üzere toplumsal normlar, hiyerarşi ve mahkeme dışı toplumsal örgütlenmenin gücü anlaşmazlıkların çözümünde hayati rol oynuyordu. Bu anlamda, çalışmada incelenen esamelere dayalı sulh örneklerinde ocakların yönetsel gücünün ve kapasitesinin etkinliğine çok şaşırılmamak gerekir. Baldwin, *Islamic Law in an Ottoman Context*, 214-279.

61 Leyla Kayhan Elbirlik, "Reflections of Modernity in the Eighteenth Century: The Specialization of the Davud Paşa Court in Marriage-Related Disputes," *Archivum Ottomanicum* 33 (2016): 121-129; Yahya Araz, *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeli Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020), 43-44.

62 Benzer bir istek, hizmet ve emek anlaşmalarının özellikle Davud Paşa Mahkemesinde kayda geçirilmesinde hayati rol oynamıştı. Araz ve Kokdaş, "In Between," 87-95.

63 Mustafa Akdağ, "Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 6 (1966): 201-233.

64 Öğreten, *Nizâm-ı Cedîde Dair*, 201.

esame sahibi olup İstanbul dışında oturan geniş bir grup, Rumeli'ye kıyasla Anadolu'nun belli başlı bölgelerinde yoğunlaşmıştı.

Ahi Çelebi ve Davud Paşa mahkemelerine yansıyan esame piyasasındaki en belirgin özelliklerden biri de esame satıcıları arasında kimliği doğrudan ocaklara mensup olan sipah, silahdar, çukadar, kalem şakirdi, kâtip, çavuş ya da yamak gibi askeri unvan taşıyanların çok sınırlı sayıda kalmasıdır. Toplam 332 esame satışının yalnızca 25'inde satıcılar –sözleşmenin hukuki terimleriyle konuşacak olursak ferağda bulunanlar, yani fariğler– bu unvanlarla tanımlanmışlardır. Alıcılar içinde ise kimliklemelerinde bu gibi ocak mensubiyeti açıkça belirtilen yine sadece 27 kişi mevcuttur. Esame sözleşmelerinde kâtiplerin alıcı ve satıcıların unvanlarını yazarken meslekleri çok kısıtlı biçimde kaydettikleri; bu yüzden de tüccar, esnaf ya da zanaatkâr olarak nitelendirilebilecek meslek gruplarının alıcı veya satıcılar arasında çok sınırlı sayıda bulunduğu görülür. Öyle ki esame devredenler arasında ancak on kişinin mesleği bu şekilde adlandırılmıştır. Kâtipler, alıcı ve satıcıların meslekleri konusunda son derece ketum davranmışa benziyorlar; ancak esnaf ya da zanaatkârların özellikle kapıkulu süvari esame devirlerinde az görünür olması, gerçekten de bu tür esameleri pek tut(a)madıklarından dolayı da olabilir.⁶⁵ *Üss-i Zafer*'de kapıkulu süvari ocaklarının ilgasına giden yolda eleştiriler sıralanırken bunların esamelerini ellerinde tutanların arasında esnaf sayısının az olduğu söylenmiş; ayrıca nerede olduğu bilinmeyen, hatta belirsiz yerlere ve taşraya dağılmış esame sahiplerinin olduğu da belirtilmiştir.⁶⁶ Yine de diğer meslek gruplarından ayrı bir şekilde kâtiplerin kimliklemelerinde ocak mensubiyetini kayıtladığı kişiler ya bir ocağın aidiyetini kimliğine taşıyacak kadar bağlılık hissediyorlardı ya da gerçekten bu ocaklarla fiili bir ilişkileri mevcuttu. Bey, ağa, efendi gibi unvanlar bu dönemde geniş toplumsal kesimler tarafından kullanıldığından ve esame alıcı-satıcılarının büyük bir çoğunluğu da kâtipler tarafından bu unvanlarla tanımlandığından bu kişilerin sınıflandırılması

65 Oysa yeniçeri esamelerinin sahipliğinde esnafın hiç de azımsanmayacak bir varlığı mevcuttu. Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent*, 60-77.

66 Talip Ayar, *Sahhâflar Şeyhî-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin 'Üss-i Zafer' Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, yüksek lisans tezi (Erciyes Üniversitesi: 2005), 296.

ise çok zor görünmektedir. Unvan enflasyonuna paralel olarak ortaya çıkan bu resim, esamelerin sıklıkla el değiştirdiği gerçeğiyle birleştiğinde unvanla paranın iç içe geçtiği dinamik bir esame piyasasının varlığına da ışık tutuyor. Örneğin esame sahibi olup bunu devredenlerin isimleri, esame tezkirelerinin üzerlerindeki adlarla sadece 112 kayıtta eşleşmektedir. Bu eşleşmenin, söz konusu kişilerin ocak mensubiyetini göstermediğini kati bir dille belirtmek gerekir; bunlar esame tutup da ocakların kayıtlarında tezkirelerini kendi adına kaydettirmiş kişiler olarak gruplandırılmalıdır. Bu halde bile esame piyasasında dolaşımda olan tezkirelerin yaklaşık yüzde 65'i esameyi tutanların üstüne kayıtlı değildi. Mahkeme sicillerine rastlayan devir işlemlerinde bir kayıtlanma kaygısı olduğundan esame piyasasının geneli için bu oranın çok daha yüksek bir seviyede olması muhtemeldir.

Unvanlar bir kenara bırakılırsa mahkemeye esame alışverişi için gelen alıcı ve satıcıların tek ortak noktaları Müslüman ve yetişkin erkek olmalarıydı. Örneğin, 1730 Patrona Halil İsyanında çok sayıda kişinin yeniçeri olarak kaydedildiğine vurgu yapan Abdi Efendi gibi müellifler, çocukların bile maaş defterlerine yazdırıldığını belirtirler.⁶⁷ Çocukların yanında kadınların bile ulufe tezkiresi tuttuğuna dair gözlemleri de buna eklemek gerekir.⁶⁸ Mahkemelere düşen devir işlemlerinde çocuk ve kadınlar tespit edilememiştir, sadece bir anlaşmazlık kaydında küçük oğlu (sagır) Süleyman'ın sahip olduğu silahdar ocağında 81 akçelik esamesinin Mehmed tarafından el konmasından sonra annenin işin peşini bırakmadığı görülmektedir. Sonuçta ikilinin 15 akçelik iki esamenin, yani toplam 30 akçelik ulufenin sagır Süleyman'a devrinde anlaşmalarından anlıyoruz ki küçük yaştakilerin velileri aracılığıyla esameyi tutmasında mahkeme herhangi bir hukuksuzluk görmemektedir.⁶⁹ Ancak kayıtların azlığından küçük yaştakilerin tuttukları esamelerin mahkemeye taşınmasının pek geçerli bir uygulama olmadığı anlaşılmaktadır. Abdi Efendi'nin çocukların bile esame sahibi olarak kayıtlı olduğuna dair gözleminin düzenin en azından siyasal

67 Felix Konrad, Mustafa Sami Efendi'nin de benzer gözlemleri olduğunu belirtiyor. Felix Konrad, "Coping with 'the Riff-Raff and Mob': Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)," *Die Welt des Islams* 54 (2014): 381-384.

68 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 117.

69 İMŞSA, DS 31, v. 28b (27 Za 1212/13 Mayıs 1798).

elitler açısından ters yüz olduğu isyan zamanına ait öfkeli bir tasvir olduğunu düşünürsek esame sahibi küçük çocuklar için mahkemeye kayda gelmenin hukuku olmasa da toplumsal normları zorladığı da unutulmamalıdır.

ESAME PİYASASININ COĞRAFYASI: GÖÇ VE OCAK BAĞLANTILARI

Mahkeme kayıtlarına girip girmemesinden bağımsız olarak esame devirleri İstanbul merkezli çok geniş bir coğrafyayı içine alıyordu. Kâtipler esame sözleşmelerinde özellikle fariğlerin memleketlerini ve İstanbul'da sakin oldukları yerleri büyük bir dikkatle kaleme almıştı. Nitekim 332 kaydın tümünde devredenlerin memleketleri yazılırken alıcılardan sadece sekizinin sakin oldukları yer kaydedilmişti. Onların da büyük çoğunluğu zaten İstanbulluydu; esame devredenlerden 250 kişi de yine İstanbul'da sakin olarak kaydedilmiştir. İstanbul, esame piyasası için eşsiz bir merkezdi; kentin dışından esame tutanlar devir işlemleri için başkente gelir, bazen hanlarda bazen başkalarının evlerinde bazen de dükkânlarda misafir olarak kalırlardı. İstanbul piyasası esamelerin değerinin belirlendiği yer olduğu için muhtemelen kentin dışından gelenler, ellerindeki esamelerinin değerlerini iyice ölçüp biçip esamelerini ondan sonra devrediyorlardı. Askeri birliklerin merkezi olması, esamenin kolayca nakde çevrilebilmesi ve potansiyel alıcıların bolluğu İstanbul'u bu işin merkezine oturtmuştu.

Nitekim JaNet projesi kapsamında incelemekte olduğumuz Vidin, Rusçuk, Girit ve Halep sicillerinde şu ana kadar İstanbul mahkemelerine kine benzer standartlaşmış bir esame devir kaydına rastlamadık. Bu durum oldukça hassas bir mesele olan esame devri konusunda merkezin sadece İstanbul mahkemelerini yetkilendirmiş olabileceği ihtimalini de düşündürüyor. Nitekim 1730 ve 40'larda gerçekleşen Osmanlı-İran savaşları sonucunda artan Acem kökenli kölelerin hürriyet iddialarına ilişkin davalar, her mahkemede görülebilirken 1750'lerin ortasında merkezin bu konuda tek yetkili mahkeme olarak Rumeli Kazaskerliği'ni tanıdığını görüyoruz.⁷⁰ Benzer bir durum bu kez 19. yüzyılın ortalarında Çerkez göçleriyle meydana geldiğinde yine aynı mahkeme 1860'ların ortasında tek yetkili olarak

⁷⁰ Yahya Araz, "Ben 'hür'üm... Hayır, sen kölesin..."! 19. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde İstanbul'da Çerkezler, Kölelik, Hürriyet Arayışları ve Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi," yayımlanmamış makale.

gösterilmişti. Ancak Davud Paşa Mahkemesine giren bir esame kaydında taşra mahkemelerinin en azından bu devir işlemlerinin tamamen dışında kalmadığına dair küçük bir ipucu görüyoruz.⁷¹ Bu kayda göre İstanbul'da sakın Elhac Eyüb, silahdar ocağına ait 49 akçe yevmiyeli esameyi İskefsir Kazası'na bağlı Boğçalı Köyü'nde sakın Ali'den almıştı. Ancak bu devir işlemi İstanbul'da değil, İskefsir'de gerçekleşmiş; Eyüp, İskefsir Kadısı Ahmed Efendi'den esameyi Ali'den 500 kuruşa aldığını gösteren bir hücceti İstanbul'a getirip esameyi elinde tutan Mehmed Kethüda çırağından parasını ödediği esamesini almıştı. Yine Girit Kandiye Kadı Sicili'ne yansıyan başka bir örnekte, tam bir standart devir kaydı olmasa da Sercebe Ali Ağa'nın esamesinin kölesi Ali'ye bırakılmasının vasiyet edildiğini görüyoruz.⁷²

Yukarıda bahsedilen istisnai bir iki örneği bir kenara bırakacak olursak başkentten bir mıknaş gibi esame sahiplerini kendine çektiğini görürüz. Ancak bu gözlemden esame piyasasında taşra ve İstanbul ikilemi çıkarılmamalıdır; çünkü gerek zincirleme göçle gerekse mevsimlik hareketlilik ile olsun İstanbul'un özellikle Anadolu ve Rumeli'de Sağ Kol ve Tuna hattı boyunca uzanan bölgelerle kurduğu ilişki, İstanbul'a gelip yaşam kurmaya çalışan göçmen profiline indirgenemeyecek kadar karmaşıktı. Esame piyasasına da yansıyan bu durum, mahkeme kayıtlarında aslen İstanbul dışından gelen ve başkentte han, ev ve dükkânlarda misafir olarak değil; sakın olarak kaydedilen kişilerin çokluğunda kendini gösterir. Örneğin, aslen Sinop Boyabatlı olan Mustafa ve Süleyman kardeşler esame devri için Ahi Çelebi Mahkemesine geldiklerinde Odabaşı Çarşısı'nda sakindiler.⁷³ Yine Rumeli'de Hacıoğlu Pazarı ahalisinden Mustafa, Ümmü Veled Medresesinde⁷⁴ ve Boyabatlı Mehmet oğlu Mustafa ise Bahçekapı haricindeki handa misafir değil "sakın" diler.⁷⁵ Han ve çarşı gibi geçici ikamet yerlerinde sakın olarak kaydedilmeleri, bu kişilerin muhtemelen İstanbul'da daha uzun süreli oturup memleketlerine mevsimsel olarak gidip geldikleri çağrışımını uyandırıyor. Nitekim 18. yüzyıl göç dinamikleri; İstanbul'un çev-

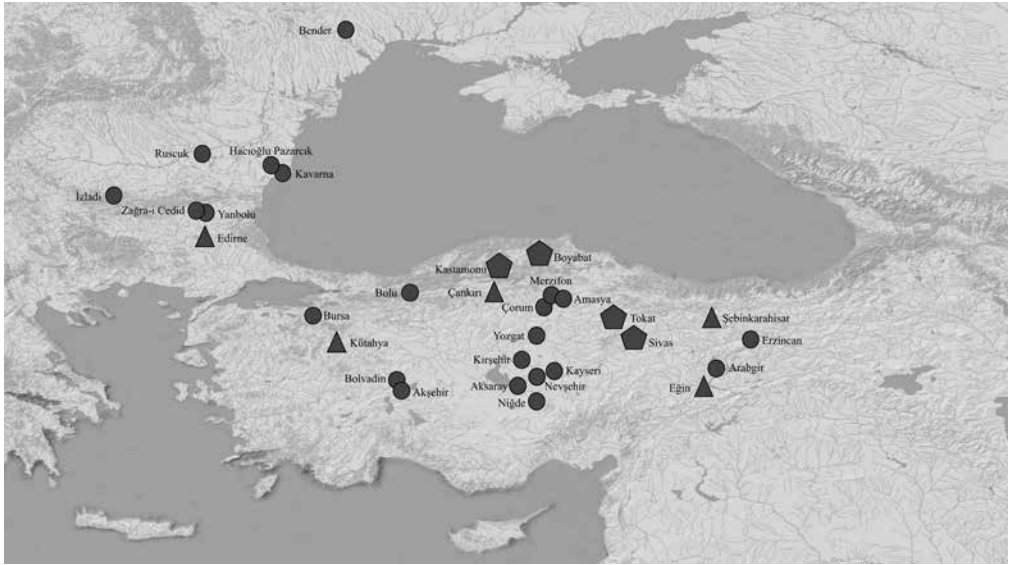
71 İMŞSA, DS 30, v. 13b (10 R 1212/2 Ekim 1797).

72 Kandiye Türk Arşivi (TAH) 31, s. 34 (Gurre-i M 1180/9 Haziran 1766).

73 İMŞSA, AS 225, v. 48a (18 Za 1175/10 Haziran 1762).

74 İMŞSA, AS 231, v. 21a (14 S 1178/13 Ağustos 1764).

75 İMŞSA, DS 30, v. 27b (22 Ca 1212/2 Kasım 1797).

Harita. İstanbul dışı esame satıcılarının memleketleri

resini saran Adapazarı, Gerede, Bolu, Kastamonu ve Bursa gibi yörelerin giderek “civar-ı saltanat” olarak adlandırılmalarını doğuracak bir etkileşim yaratmıştı.⁷⁶ Bu bölgelerin mevsimlik emek hareketliliği ve zincirleme göç dinamikleriyle başkentle yoğun ilişkiler kurduğu bilinmektedir.

Davud Paşa ve Ahi Çelebi mahkemelerindeki kâtiplerin misafirler haricinde dışarıdan gelip han, oda, çarşı, medrese gibi yerlerde sakin olarak kaydettikleri ve muhtemelen mevsimlik olarak başkentte duran esame sahiplerini de hesaba katarsak elimizdeki resimde İstanbul dışı bağlantıların yoğunluğu daha da artar. Buna göre, 332 esame devir kaydının 102’sinde esamesini satanların aslında Rumeli ve Anadolu’nun farklı köy ve kasabalarından başkentle geldikleri sonucuna ulaşırız. Harita, esame devredenlerin memleketlerini gösterirken bize 18 ve 19. yüzyıllar İstanbul’unun bilindik göç ağlarını bu sefer esame sahipliği üzerinden bir kez daha ortaya koymaktadır. Harita, esame sahibi olup İstanbul’da

⁷⁶ Yahya Araz, “1840’ların Ortalarında Gerede: Bir Anadolu Kazasında Kuraklık, Kıtık, Göç ve Hayatta Kalmak Üzerine,” *Toplum ve Bilim* 150 (2019): 110.

misafir olarak kalan ve esamesini satan kişilerin asıl memleketlerini, yani geldikleri yerleri göstermektedir.⁷⁷ Buna göre, çemberler bir ila üç esame sahibinin İstanbul'a geldiği bölgeler iken, üçgenler beş ila yedi kişinin yine geldiği havzayı göstermektedir. Esame sahiplerinden İstanbul'a en çok adam gönderen yerler ise beşgen alanlar olarak işaretlenmiş durumdadır ve buralardan başkente gelip esame satanların sayısı en az sekizdir. Bu kişilerin İstanbul'a sadece esame satmak için geldiklerini düşünmemek gerekir; çünkü yukarıda bahsedildiği üzere bunları kâtipler çok açık biçimde misafir olarak adlandırmıştır; ancak yine de aralarında memleketinden mevsimlik olarak gelenler de bulunuyor olmalıdır.

İki mahkemeye ait kayıtlar, tam bir harita çıkmasını engellese de bize bazı izlenimler sunar. Buna göre esamesini satmak için İstanbul'a Rumeli'den gelenlerin neredeyse tümü, Edirne'den başlayıp Tuna'nın kuzeyinde biten bölgedendir. Ancak Anadolu'dan gelenlerle kıyaslanacak olursa Rumeli'den esame satmaya gelenlerin sayısı daha sınırlıydı. Anadolu'dan gelenlerin ağırlık merkezini ise bir taraftan Kastamonu ve Çankırı'yı kapsayan, diğer taraftan Sinop'u içine alan ve en son olarak Tokat ve Sivas'a dayanan havza oluşturmaktaydı. Bu bölgenin dışında kalan önemli merkezler ise Şebinkarahisar, Eğin ve Kütahya idi. Sayısız örnekte gördüğümüz üzere ocaklılarla İstanbul'a yeni gelen göçmenler, kente ayak bastıkları ilk andan itibaren temastaydılar, zaten bazı bölük ve cemaatlerin büyük çoğunluğu aynı köy ya da kasabadan daha önce kente göçmüş kişilerden oluşuyordu. Sosyalleşme mekânları bile kesişen bu ocaklı ve göçmen ilişkisi aynı zamanda başkent ekonomisinin muhtelif sektörlerinde yoğunlaşmalarının da önünü açmıştı. Bu ilişkiyi devamlı tazeleyen dinamik ise bazı bölgelerden başkente yönelen insan akışıydı.⁷⁸ Bu yüzden hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde haritada gösterilen alanlar,

77 1600-1735 yılları arasında yeniçerilik iddiasında bulunanların coğrafi dağılımını inceleyen Yannis Spyropoulos ve Aysel Yıldız'ın bulgularına göre de Anadolu'dan en çok yeniçerilik iddiasında bulunan bölgeler Sivas, Tokat, Amasya hattından itibaren Doğu Karadeniz havzasını da içine alan yerlerdir. Yannis Spyropoulos ve Aysel Yıldız, "Pseudo-Janisarism (*Yeniçerilik İddiası*) in the Ottoman Provinces (with Special Reference to Adana): Its Emergence and Its Geographic and Socio-Economic Aspects," *Insights into Janissary Networks*, haz. Yannis Spyropoulos, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Dergisi* 8, no. 1 (2022): 9-54.

78 Shirine Hamadeh, "Invisible City: Istanbul's Migrants and the Politics of Space," *Eighteenth-Century Studies* 50, no. 2 (2017): 179-187.

18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başında İstanbul'a en çok göç veren yerlerle nerdeyse birebir uyushmaktadır.⁷⁹

Bu döneme ilişkin birçok çalışmada ortaya konduğu üzere hemşerilik ilişkileri yeniçeri ağlarıyla kesişmekte, çoğu zaman bunun neticesinde bazı sektörlerde aynı yerden gelmiş kişilerin aynı yeniçeri bölüğüne ya da cemaatine mensup oldukları görülmektedir. Esame sahiplerinin memleketlerine dair harita en azından bu ilişkilerin yeniçerilerle sınırlı olmadığını, pekâlâ diğer ocak mensubu kişiler tarafından da yaratılıp kullanıldığını göstermektedir. Her şeyden önce aynı memlekette olma, esameyi satanla alanın bir araya gelmesinde ve devamındaki işlemlerin mahkemede hızlıca yürütülmesinde etkin rol oynuyordu. Örneğin, Edirne'nin Domurcalı Köyü'nden Mustafa, bölükat-ı erbaada kayıtlı esamesini İstanbul'a getirip Davud Paşa Mahkemesinde köylüsü Ali Beşe'ye devrettiğinde muhtemeldir ki başka bir müşteri arama ihtiyacı bile duymamıştı.⁸⁰ Benzer bir şekilde İstanbul'a her zaman en çok göç veren yerlerin başında gelen Kastamonu'nun Taşköprü Kazası'ndan Osman Bey, Ahi Çelebi Mahkemesine gelemeyip vekil yolladığında mahkeme huzurundaki şahitleri muhtemelen başkente devamlı gidip gelen, hatta orda çalışan köylüleriydi.⁸¹ 18 kayıta tezkirelerde kayıtlı isimlerle esame sahiplerinin hemşeri olması, bu yüzden hiç şaşırtıcı değildir. Örneğin cebeci ocağında esamesi bulunan, aslen Boyabatlı Mustafa oğlu Mehmet'in esame tezkiresinde kayıtlı isim, yine Boyabat'tan Hüseyin oğlu Mehmed'di.⁸² Yine Zağra-i Cedid ahalisinden Seyyid Ali Bey, esamesini devretmek istediği zaman tezkiresinde hemşerisi Mustafa'nın ismi yazılıydı.⁸³ Bu esame gerek akrabalık gerekse hemşerilik ilişkileriyle el değiştirirken aynı zamanda ocak bağlantıları da çok önemli bir işleve sahipti. Anadolu'da sakin esame sahipleri, esameleleriyle ilgili davalarını görmek için İstanbul'a kadar geldiklerinde başkentteki ocaklı tanıdıklarının yardımını da alıyorlardı. Örneğin Tosyalı Elhac Ali,

79 Betül Başaran, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century* (Leiden: Brill, 2014), 137-145.

80 İMŞSA, DS 4, v. 10b (24 L 1198/10 Eylül 1784).

81 İMŞSA, AS 231, v. 67a (21 Ca 1178/16 Kasım 1764).

82 İMŞSA, AS 263, v. 81a (14 S 1193/27 Ağustos 1779).

83 İMŞSA, DS 21, v. 56b (20 S 1208/27 Eylül 1793).

silahdar ocağındaki esamesinin çaldırılmasına ilişkin silahdar kalemi eski baş halifesi İbrahim Efendi'yle kavgaya tutuşup nihayetinde 90 kuruşa iddiasından vazgeçtiğinde İstanbul'da gelip misafir olduğu yer, sipahlar ağasının konağıydı.⁸⁴ Benzer bir biçimde 1802 tarihinde aslen Boyabatlı olan ve silahdar ocağında esame tutan Ali Bey, yine aynı ocak çavuşlarından Mehmed Çavuş'a esamesini satarken İstanbul'da misafir olarak kaldığı yer, Süvari Kalemi Baş Halifesi Emin Efendi'nin eviydi.⁸⁵

ESAME PİYASASININ MATEMATİĞİNE GİRİŞ

Hem İstanbullular hem taşrada yaşayanlar hem de ikisi arasında gidip gelenler içinde esame devir işlemlerine bulaşanlar için kuşkusuz en önemli husus esamenin piyasa değeri idi. Mahkeme kayıtlarına yansıyan 316 kayıttan esamenin ihtiva ettiği ulufenin kaç akçe olduğunu ve piyasada kaç kuruş üzerinden el değiştirdiğini takip edebiliyoruz. Beklenildiği üzere, esamelerin piyasa değerini belirleyen en önemli unsur ulufenin büyüklüğüydü; Tablo II'de de açıkça görüldüğü üzere 50 akçe üzeri ulufeler henüz 18. yüzyılın ortalarında bile 700-900 kuruşa devredilmekteydi.

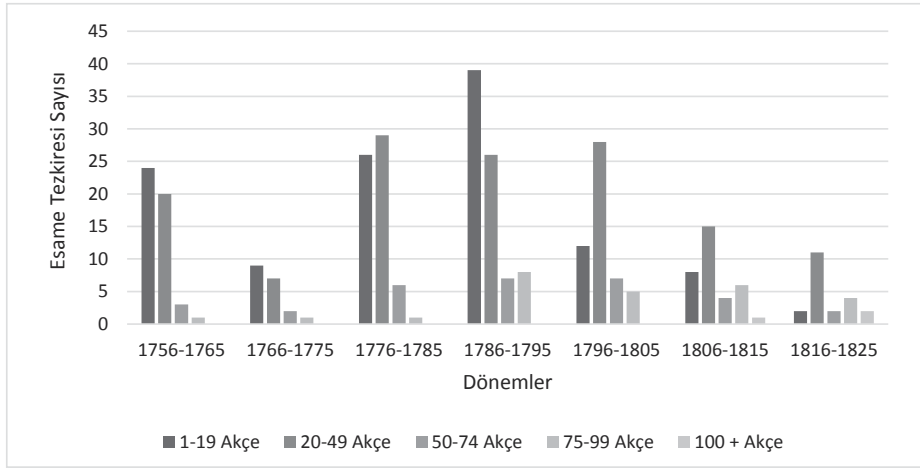
Tablo I. Piyasada devredilen esame miktarları ve ulufe büyüklükleri⁸⁶

Tarih	1-19 Akçe	20-49 Akçe	50-74 Akçe	75-99 Akçe	100 + Akçe	Toplam
1756-1765	24	20	3	1	-	48
1766-1775	9	7	2	1	-	19
1776-1785	26	29	6	1	-	62
1786-1795	39	26	7	8	-	80
1796-1805	12	28	7	5	-	52
1806-1815	8	15	4	6	1	34
1816-1825	2	11	2	4	2	21

84 İMŞSA, DS 32, v. 46b (11 Za 1213/16 Nisan 1799).

85 İMŞSA, DS 40, v. 40b (6 C 1217/4 Ekim 1802).

86 Esame büyüklüklerinin ayrılmasında esas itibarıyla piyasada en çok işlem gören değerler üzerinden bölümlenme yapılmış, özellikle 50 akçe yevmiye üzerindeki dağılımlar düzensiz olduğundan ayrımlar en azından piyasadaki trendleri göstermek üzere belirlenmiştir. Piyasada dolaşan esameler için ana değerlerin 20 ve 50 akçe olduğu unutulmamalıdır; kayıtlı esamelerin çok büyük çoğunluğu 50 akçenin altında olup özellikle 20 akçeye kadar olan esamelerin dönemsel değişimi ciddi dalgalanmalar geçirdiğinden ilk grup için 1-19 akçe dilimlemesi seçilmiştir.

Nitekim yüzyılın sonundan itibaren bunlar, 650-2300 kuruş arasındaki fiyatlarla alıcı bulmaktaydı. 19. yüzyılın başlarında Afrikalı bir kölenin yaklaşık 600 kuruş civarındaki bir değerle alınıp satıldığı, Çerkez kölelerin fiyatının ise 1300 kuruşları bulduğu düşünülürse 50 akçe üstü ulufelerin hiç de azımsanmayacak fiyatlara satıldığı anlaşılır.⁸⁷

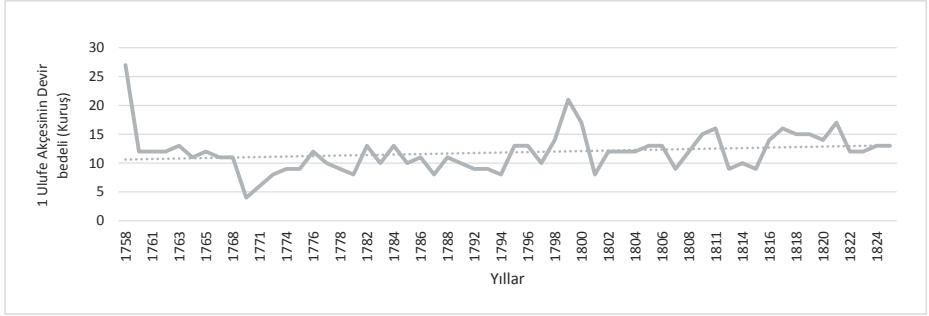
Tablo II. Ulufe miktarlarına göre esame devir değerleri (kuruş)

Tarih	1-19 Akçe	20-49 Akçe	50-74 Akçe	75-99 Akçe	100 + Akçe
1756-1765	137	377	720	941	-
1766-1775	149	244	411	600	-
1776-1785	117	301	911	1000	-
1786-1795	114	329	569	1172	-
1796-1805	145	378	881	1634	-
1806-1815	158	379	678	1103	800
1816-1825	193	518	674	1421	2275

Tabloya yansıyan değerler, herkesin verebileceği türden olmadığı için daha düşük ulufeli esamelere erişim toplumun daha geniş kesimleri

⁸⁷ İrfan Kokdaş ve Yahya Araz, "The Changing Nature of the Domestic Service Sector in 19th-Century Istanbul: Female Slaves and Wage-Earning Girls," *Archiv Orientalni*, yayın aşamasında.

Grafik II. Bir ulufe akçesinin piyasada ortalama devir bedeli (kuruş)

için çok daha kolaydı; nitekim kayıtlara düşen 316 devir işleminin 84’ünde, yani yaklaşık çeyreğinde ulufeler 10 ila 15 kuruş arasında değişmekteydi. İncelediğimiz dönemde, ulufelerin içerdiği akçe miktarının esamenin kuruş cinsinden değerini belirlemesinin piyasada gözle görülür bir standarda kavuştuğu görülüyor. Grafik II’den de görüleceği üzere ulufenin bir akçesinin piyasada yaklaşık olarak on kuruşluk bir değerden alıcı bulduğu ve 18. yüzyılın sonuna kadar bazı zikzaklar yaşasa da bu değer aynen devam ettiği açıktır. Alıcı ve satıcılar, bu piyasa standardının pekâlâ farkındaydılar.⁸⁸ Örneğin 1764 yılında Mustafa, Ahi Çelebi Mahkemesine geldiğinde yaklaşık iki sene önce devretmiş olduğu silahdar ocağına ait esamesinin ucuza gittiğini düşünüyordu.⁸⁹

Sekiz akçelik ulufesini 74 kuruşa devreden Mustafa, o yıllarda bir ulufe akçesinin 11 ila 14 kuruş arasında alıcı bulduğunu iyi biliyordu. Nitekim istediği oldu; esameyi alan İbrahim tam da o devrin fiyatını yansıtabilecek biçimde Mustafa’ya 25 kuruş daha vermek durumunda kaldı. Yine aynı dönemde, Seyyid İsmail’i mahkemeye getiren de aynı sebepti. Daha önce Ahmed’e sekiz akçelik silahdar ulufesini 100 kuruşa devret-

⁸⁸ Esame değerinin bir ulufe akçesine göre hesaplandığını diğer kaynaklardan da takip edebiliyoruz. Örneğin Penah Efendi, bir ulufe akçesinin sekiz-on kuruşa alıcı bulduğunu söylüyordu. Bulut, *The Life and Ideas*, 86.

⁸⁹ İMŞSA, AS 23I, v. 21A (14 S 1178/13 Ağustos 1764).

mişti; ancak şimdi Ahmed'in ödediği bedelin az olduğunu ve muhatabının daha fazla ödemeye muktedir olduğunu iddia ediyordu.⁹⁰ Aslında aralarında belirledikleri ilk fiyat hiç de düşük değildi; anlaşmazlığı sulh ile halletmiş olsalar da aralarında kıran kırana bir pazarlığın döndüğüne şüphe yoktur. Ahmed esame karşılığında biraz daha para vermeyi kabul edene kadar aralarında sıkı bir pazarlık dönmüşe benziyor, nitekim anlaştıkları bedel de bunu yansıtıyordu: 14 kuruş 30 para. Devir sözleşmelerinde ulufe akçesinin kaç kuruş üzerinden hesaplandığı neredeyse hiç söylenmezken sadece bir örnekte piyasa standardının çok üstünde bir değerin belirlendiği, bunun da özellikle kayıtlara geçtiği anlaşıyor. 1764 tarihinde silahdar ocağında 15 akçelik ulufesi olan Seyyid Salih Çelebi, esamesini Ali'ye devrederken her bir akçenin 20 kuruş değerinde olacak şekilde hesap yapıldığı kâtiplerce not edilmişti.⁹¹ Yukarıda Mustafa'nın talebinde de görüldüğü üzere o dönemin fiyatlamasına göre bu değer gerçekten de yüksektir. Bazı ferağ akitlerinde söz edildiği üzere ikili arasında bir borç ilişkisinin varlığı, fiyatı bu kadar yükseltmiş olabilir; ancak daha önce de belirtildiği gibi esame değerlerinin belirlenmesinde ödenmeyen birikmiş ulufeler çok belirleyici bir rol oynuyordu. Belki de Mustafa'nın talebi üstü örtülü bir biçimde geçmiş ulufelerden gelen ekstra değeri kapsıyordu. Bu durumun çok daha açık biçimde ifade edildiği örnekler de mevcuttur. Nitekim Boyabatlı Mehmet, İsmail Efendi'ye devrettiği 47 akçelik silahdar ulufesi için 400 kuruşluk ferağ bedelini az bulup 450 kuruş isterken bu talebinin gerekçesi olarak esamenin içerdiği eski ödenmemiş ulufeleri göstermişti.⁹²

Ulufe ödemelerinin 18. yüzyılın son çeyreğinde sürekli biçimde gecikmesini ve 19. yüzyılın başlarında bu gecikmelerin daha da uzamasını, aynı dönemde başkentte hızla artan fiyatlarla dolayısıyla yüksek bir enflasyonun varlığıyla birlikte düşündüğümüzde ilginç bir resim karşımıza çıkmaktadır. III. Selim ve II. Mahmud dönemleri başkentte ciddi bir hayat pahalılığının kendini hissettirdiği yıllardı, artan savaş maliyetleri devletin

90 İMŞSA, AS 233, v. 15a (20 Ş 1178/12 Şubat 1765).

91 İMŞSA, AS 231, v. 29b (25 S 1178/24 Ağustos 1764).

92 İMŞSA, DS 58, v. 57b (14 Z 1228/8 Aralık 1813).

yeniden teşkilatlandığı kurumların masraflarıyla birleşince farklı toplumsal kesimler üzerine ağır bir mali yükün yüklendiği de anlaşılıyor.⁹³ 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşının para taşımasına etkisi sınırlı oranda kalsa da 1789 yılındaki taşıma muazzam oranlardaydı, bu yüzden bir ulufe akçesinin bu tarihten itibaren yavaş yavaş yükseldiğini görmek pek de şaşırtıcı değildir. Üstelik taşıma eşlik ettiği fiyat artışları 1790'ların başıyla da sınırlı kalmamıştır. Örneğin 1800'lerde bir kuruşun içinde 5,9 gram gümüş bulunurken ocakların kaldırıldığı 1826 yılından hemen sonra bu değer 1,5 gramlara kadar düşmüştü.⁹⁴ Özellikle III. Selim döneminde fiyatlar üzerinde daha önce eş benzeri görülmemiş bir devlet denetimi tutturulmaya çalışılırken bu önlemlerin hiçbirisi mal ve yiyecek fiyatlarının kontrolden çıkmasını engelleyememişti. Büyük taşıma yeniçeri ocağının kaldırılışından sonraki döneme saklanmış olsa bile başkentteki hayat pahalılığı, 1770'lerden sonra kesintisiz biçimde artmıştı. Örneğin Şevket Pamuk, 1780-1850 yılları arasında başkentte gıda fiyatlarının on kattan fazla arttığını hesaplamıştır. Enflasyon beklentisi o kadar yüksek ve taşıma devamına yönelik inanç o kadar sağlamdı ki bir anlamda iç borçlanma senedi olarak kullanılan eshamlara ilgi olmayıp para sahipleri bu senetlere para bağlamak istemeyince devlet esham kâğıtlarının faizlerini devamlı yükseltmek zorunda kalmıştı.⁹⁵

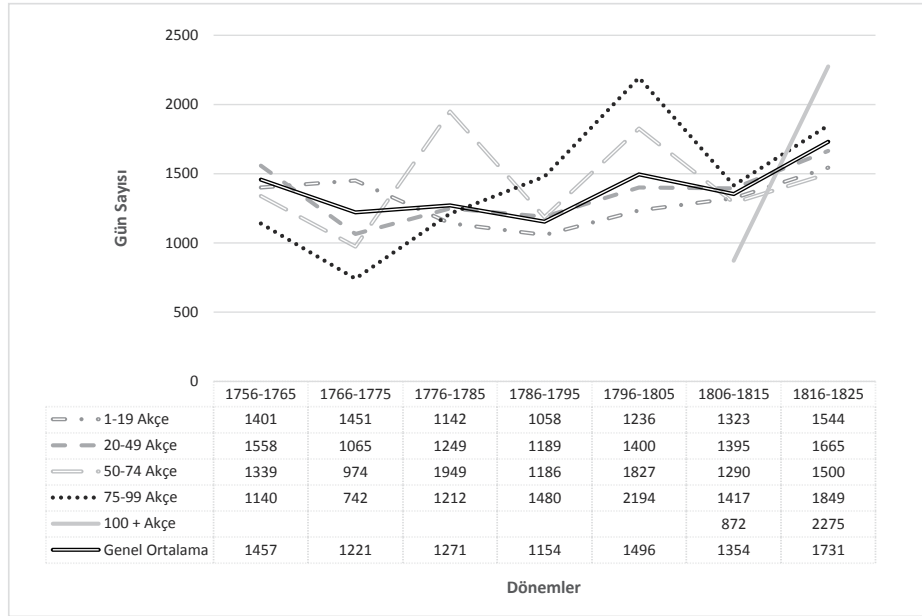
Böylesine enflasyonist bir ortamın varlığına 1790'lı yıllardan itibaren esame satışlarıyla ilgili eleştirilerin artması ve hatta bu satışlara ilişkin kısıtlayıcı önlemler getirilmesi de eklendiğinde esamelere olan kesintisiz ilginin devamı hayret vericidir. Devletin ocaklıların sayısını ve ulufe hacimlerini sınırlandıracak önlemlerinin dolaşımdaki esame miktarını daraltacağını ve dolayısıyla esame değerlerini artırabileceğini göz önüne alsak dahi ödeme dönemi neredeyse belli olmayan ve ileride ödenecek akçe cinsinden

93 Hrand D. Andreasyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi 1806-1810 İsyanları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972), 22; Yunus İnce, "Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 9 (2008): 284-285.

94 Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999), 186-187, 206-211.

95 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, 239-240.

Grafik III. Esamelerin gün cinsinden piyasa devir değerleri

değerin devamlı artan fiyatlar karşısında eriyeyeceği bir ortamda bile esame sahipliği hâlâ çekici bulunuyor olmalıydı.⁹⁶

Grafik III, bizlere farklı ulufe büyüklükleri için piyasada belirlenen fiyatın ulufenin kaç günlük akçe değerine denk geldiğini göstermektedir. Emtia ya da gıda fiyatlarındaki değişimi bir kenara koyacak olursak grafikteki gün sayısı esame alan için ödediği bedeli çıkaracağı dönemi ifade ediyor. 50 akçe üstü esamelere dair gözlem sayımız az olsa da bu grafikte esamelerin gün cinsinden değeri Tablo II’de belirtilen kuruş değerleriyle birlikte incelendiğinde, özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren piyasada dolanan farklı

⁹⁶ *Üss-i Zafer*’de kapıkulu süvarilerinin ilgasının anlatıldığı bölümden anladığımız kadarıyla altı bölük halkının esame sayısı 19. yüzyılın başında önemli ölçüde daraltılmıştı. Bu anlatıda Mısır Seferi’ne çıkan Veziriazam Yusuf Ziya Paşa’nın çok sayıda esameyi kırdığı yer almaktadır. Bu tür işlemler piyasadaki esame miktarını azaltmış olabilir. Ayar, *Sahhâflar Şeyhi-Zâde*, 296. III. Selim döneminde neredeyse sabit kalan yeniçeri esameleri için bakınız, Sunar, “Ocak-ı Amire’den,” 510.

büyüklerdeki esamelerin değerlerindeki hareketlerin aynı olduğu görülür. Kısmen ulufe büyüklüğüne dayalı bir piyasa değeri standardının artık oturduğuna da işaret edebilecek bu trendin bir diğer boyutu ise aynı dönemde nominal olarak artan esame fiyatlarıydı. 1790'ların ortalarına gelindiğinde özellikle 50 akçe altı ulufeler için esameyi alan kişi, yaklaşık üç yıl sonra verdiği parayı geri alabiliyordu; ancak ilerleyen dönemde bu bekleme süresi neredeyse 4,5 yıla ulaşmıştı. Bu, doğal olarak bir ulufe akçesi için ödenen bedelin on kuruşun üstüne çıkması anlamına geliyordu; nitekim bu değerin 19. yüzyılın başlarından itibaren yavaş yavaş 12-13 kuruş seviyesinin üstüne çıktığı görülüyor. Ancak esame fiyatlarının yüksek enflasyon oranında aslında sürekli düşmeye devam ettiğini söylemekte fayda vardır. Örneğin, piyasadaki en küçük esamelerin 1776-1785 dönemindeki ortalama değeri 117 kuruş iken genel fiyat artışlarını dikkate aldığımızda 1796-1805 döneminde değerinin 90 kuruşa, 1806-1815 döneminde ise yaklaşık 63 kuruşa düştüğü görülür, halbuki bu esamelerin piyasadaki satış değeri 1785'ten sonra az bir miktarda düşse de daha sonra devamlı artış göstermişti.⁹⁷ Yüksek enflasyonun bu etkisi düşünüldüğünde bir ulufe akçesinin 10 kuruş değerinden biraz yukarıya sıçrasa da daha istikrarlı görünmesinin, satıcıların esameleri üzerinde biriken geçmiş ulufe haklarından vazgeçmiş olmalarıyla ilişkili olması muhtemeldir. Bununla ilgili olarak kayıtlar maalesef bizlere kesin bir şeyler söylemese de muhtemelen alıcı ve satıcılar piyasada uzun zamandan beri oluşmuş değerlerle oynamak yerine fiyatlara birikmiş alacakları yansıtmışlardı. Ne olursa olsun Cezar'ın savaş ve isyanlarla artan masraflar karşısında sistemli bir mali politikanın tutturulamadığını söylediği ve yön verici tedbirler açısından kararsızlıklarla dolu bir ara dönem olarak nitelediği 1807-1826 yılları arasında dahi esame piyasası bir şekilde hayatta kalmayı başarmıştı.⁹⁸

Esame değerlerindeki bu artışla birlikte ödemelerin düzensizliği ve devamlı surette gecikmesi de haklı olarak akıllara şu soruyu getirmektedir: Böylesine bir artış ve belirsizlik ortamında ve hatta reel olarak değerindeki düşüşe karşın esameler neden hâlâ talep görüyordu? Osmanlı iktisat tarihi-

97 Süleyman Özmucur ve Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914," *The Journal of Economic History* 62, no. 2 (2002): 300-302.

98 Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım*, 235-236.

nin halen en karanlık sayfası olan bu dönem, genel olarak 1770'lerden başlayan mali ve ekonomik buhran bağlamında değerlendirilir.⁹⁹ Gerçekten de mukataa gelirlerinde ya da ticaret hacimlerinde bir durağanlık ve düşüş eğiliminin öne çıktığı bu dönemin, toplumun farklı kesimleri üzerindeki etkilerini maalesef tam olarak bilemiyoruz. Mamafih bu sorunun cevabına yönelik temkinli iki izlenimde bulunmak mümkündür. Osmanlı dünyası, özellikle 17. yüzyıldan itibaren gelişen para ekonomisinin etkisiyle şekillenirken toplumsal ilişkilerde parasallaşma halen çok düşük seviyelerdeydi. Örneğin yakın zamanlı bir çalışmada, emek sözleşmelerinde neredeyse 19. yüzyılın ortalarına kadar para dışı unsurların geçerli olduğu tespit edilmiştir.¹⁰⁰ Böylesine bir ortamda gecikmeli de olsa hazineden yapılan nakit ulufe ödemeleri, esame sahiplerinin doğrudan akçeye erişimini sağlıyordu. Nakit akışını bir şekilde sağlayan bu sistemin en azından bazı toplumsal gruplar için çok değerli ve vazgeçilmez olduğuna da şüphe yoktur. Dönemin gözlemcileri, esamelerin fakir fukara için bir nevi gelir kapısı olduğunun altını çizerken esame toplayan olağan şüpheliler olarak ulema, devlet ricali ve az sayıdaki zengin esnafa parmak sallıyordu.¹⁰¹ Gerçekten de bu grupların çok sayıda esameyi ellerinde tuttuğuna dair pek çok anlatı mevcuttur; ancak esame sahipliğine olan ilgi, bu kavrayışın ötesinde daha geniş bir toplumsal dinamığe de işaret ediyor olabilir. Örneğin, 19. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki dükkân gediklerinin esnaf ve zanaatkârlar dışında olan, mesleklerle hiç ilgisi olmayan kişilerin de eline geçmesi ve gedik mülkiyetine hukuki kalkan imkânı sunulması, büyük bir ekonomik çöküş dönemi olarak bilinen yılların aynı zamanda mülkiyet transferi ve sermaye birikimi açısından bir süredir devam eden dinamikleri iyice gün yüzüne çıkarttığı anlamına da geliyor.¹⁰² Yine 1790'lardan itibaren başkentte daha önceki varlıklarının

99 Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2000), 158-183, 209-222.

100 Araz ve Kokdaş, "In Between Market and Charity," 81-108.

101 Mütercim Ahmed Âsım Efendi, *Âsım Efendi Tarihi*, cilt 1, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 225; Şâni-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şâni-zâde Târîhi: 1223-1237/1808-1821*, cilt 1, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2008), 88; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, 239.

102 Nalan Turna, "Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'da Berber Olmak, Berber Kalmak," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 9 (2006): 177-186. Sektörler arasında farklılıklara işaret eden Seven

ötesine geçerek Osmanlı mali politikalarını etkileyecek kadar güçlenen para sahibi sarraf veya banker gruplarını da anmak gerekir.¹⁰³ Bu yüzden giderek artan fiyatlarıyla ve ödenen esame bedelinin karşılığını bulacağı zamanın öngörülemediği bir ortamda esamelerin, nakde hızlıca ihtiyaç duyan daha alt toplumsal kesimler yerine; bu muğlaklıklara ekonomik olarak tahammül gösterecek muhtelif sermaye sahiplerinin elinde toplanmış olması muhtemeldir.¹⁰⁴ 1790'lardan itibaren devletin aldığı tedbirlerin asıl olarak küçük yatırımcıyı ürküttüğünü, onların daha büyük yatırımcılara göre tümenden değer kaybeder korkusuyla esamelerini elden çıkarmaya daha fazla meyletmiş de olabileceklerini düşünmek de gerekir. Alemdar Mustafa Paşa'nın sadrazamlığında esame sahiplerinin, özellikle ulema ve devlet ricalinin kapı halklarının, sahip oldukları esamelerini gümrüğe getirip yarı fiyatını almalarına dair tedbirlerin anlatıldığı Cabi Tarihi'nde, esame piyasasında birbirinden farklı eğilimlere sahip grupların varlığını net biçimde görebiliyoruz.¹⁰⁵ Sonradan pişman olacaklarına dair uyarılanlar ve yine ulema ve ricalden bir kesim, kendi kapı halklarının ve hizmetkârlarının elinde olan tüm esameleri toplayıp getirmiş, diğer bir grup ise bu uyarılara kulak asmamış, zaten havadan sudan bir paraya esamelerini aldıklarını söyleyip bunları teslim etmeye gerek bile duymamışlardı. Dönem yazarlarının devamlı olarak haddini hududunu bilmez şekilde çok sayıda esameyi kontrol eden Tosyalı İbrahim veya askerlikle ilgisi olmayan; ama 700 kuruşluk

Ağır, özellikle daha az ustalık gerektiren işkollarındaki gedik uygulamalarına dair benzer gözlemlerde bulunarak gediklerin 18. yüzyıl sonundan itibaren piyasada artan bir şekilde alınıp satıldığını belirtiyor. Yeniçerilerin etkin olduğu loncalarda ise gediklerin yine kolaylıkla alınıp satıldığını; ancak yeniçerilerin dışarıdan girişleri sınırlandırabildiğini belirten Ağır, ilk başlarda loncalara ait bir çalışma lisansı gibi görünen gediklerin giderek mal ve sermaye sahiplerine olan borçlardan ötürü sermaye mallarını içine alan, rahatlıkla da devredilebilen bir yapıya büründüğünü de ekliyor; Seven Ağır, "The Rise and Demise of Gedik Markets in Istanbul, 1750-1860," *The Economic History Review* 71, no. 1 (2018): 133-156.

103 Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda*, 217-221.

104 Bu grupların varlığının çok daha görünür olmasını, devletin dağıtım mekanizmalarından bağımsız bir burjuva kavramının çağrıştırdığı sınırlılıklarla yorumlamamak gerektiğini belirtmek gerekir. Nitekim 1775 yılında uygulamaya konulan esham sistemi, bu sermaye sahibi grup için yeni bir yatırım alanıydı; ancak incelendiğinde askeri sınıfın esham piyasasındaki ana alıcılar olduğu görülür. Bu tartışmalar için bakınız, Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Esham*, 54; Tülay Artan, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi," *Defter* 20 (1993): 96-102.

105 Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, 227-230; Fahri Derin, "Yayla İmâmî Risâlesi," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 3 (1972): 252-253.

ulufe toplayan ulemeden Veliefendizade gibi figürleri karikatürize edip aşağılamasının altında esame alışverişine olan tepkinin yanında esamelelerin belirli kişilerin ellerinde toplanması da yatıyordu.¹⁰⁶ Ulufe miktarının az olduğu, geç ödendiği ve yine fakir fukaranın geliri olduğu söylenerek her seferinde merhamet edilip yasaklanmayan ulufe alışverişi etrafında dönen bu anlatıların aynı zamanda para sahiplerinin elinde tuttuğu esamelere erişimi giderek kısıtlanan daha alt toplumsal kesimlerin hoşnutsuzluğunun bir yansıması olarak okunması pekâlâ mümkün.¹⁰⁷

SONUÇ YERİNE

Esame alışverişi neredeyse yeniçerilerle özdeş ve onların askerlikten bir grup halinde çıktıklarının nişanesi olarak sunulsa da bu çalışma, esasen esame devri işlemlerinin yeniçerilerle sınırlı olmadığını, tüm kadim ocakları içine alacak bir yapıya büründüğünü göstermektedir. Taşra mahkemelerinde izine çok rastlamadığımız esame devir işlemleri, İstanbul mahkemelerinde rutin bir sözleşme olarak kayıtlara geçmekteydi. Bu işlemlerin yanında esame devir, emanet ve rehin işlemlerine ilişkin anlaşmazlıklar da mahkemelere taşınıyor; ocak kethüdaları, çavuşları, odabaşları, mütevellileri ve kalem kâtiplerinin öncülük ettiği bir hukuki platformda çözümler üretiliyor ve kayıtlara geçiriliyordu. Hiç şüphesiz, bu tür anlaşmazlıkların çoğunluğu tıpkı devir işlemlerinde olduğu gibi mahkeme dışında genellikle ocak görevlilerinin dahil olduğu mekanizmalarla çözülüyordu. Ancak mahkemeye taşınan sınırlı sayıdaki işlem dahi tamamen kaosa batmış ve hukukkanun dışı işlemlerin bizzat ağalar eliyle yürütüldüğüne vurgu yapan ocak

106 Mehmet Mert Sunar, "XIX. Yüzyıl Başları Üsküdar'ında Ekonomik ve Toplumsal Bir Güç Olarak Yeniçeriler," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 23 (2021): 475-476; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, 239, 241-242. Sınırlarını bilmeyen alt toplumsal gruplar ve onların ocakları içindeki kanunsuz davranışlarına yönelik sınıfsal gözlemler, özellikle yeniçeri isyanlarına dair Osmanlı müelliflerinin ve devlet adamlarının yorumlarında da kendini bulur. Bu kendini bilmezliğin en önemli göstergelerinden biri olarak 1730'da isyana katılan toplumun alt kesimlerinin esame talebinde bulunup kendilerini deftere kaydettirmeleri örnek gösterilebilir. Parayla değil isyanla/zorla elde edilebilen esamelere dair bu gözlemler ve esame rejiminin daha erken tarihlerde bu kesimleri dışarda tutuşu için bkz. Marinos Sariyannis, "Unseen Rebels: The 'Mob' of Istanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries," *Turkish Historical Review* 10 (2019): 187-188; Konrad, "Coping with 'the Riff-Raff and Mob,'" 380-397.

107 Masson, *The Urban Janissary*, 88-94; Ayşe Şahin, *Abdullah Halim Efendi'nin Seyfü'l-İzzet İla Hazreti Sahibi'd-Devlet Adlı Kitabının Çevirim Yazısı ve Değerlendirilmesi*, yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi, 2009), 205-206.

betimlemelerinin neredeyse tamamen zıttı bir resmi gözler önüne seriyor. Ocak yetkilileri bizzat devir işlemlerine onay veriyor, anlaşmazlıkların sulh ile çözümünde rol oynuyor ve esamelerin emanet usulüyle toplanıp sahiplerine dağıtılmasını sağlıyordu. Bunların mahkemelerde kayıtlanması, hem esame sahiplerinin hem de devletin karşılıklı ihtiyaçlarına cevap vermekteydi: Esamelerin kimde olduğunu bilmeye çalışan, esame sayısını kısip hazineye aktarmayı 18. yüzyıl boyunca amaç edinen ve 18. yüzyıl sonuyla 19. yüzyıl başındaki mevacic defterleriyle esame sahiplerinin hakkını bir şekilde tanıyarak onları kontrol etmeye çalışan en azından belirli bir devlet elitinin ihtiyaçları, piyasanın belirsizliklerini bertaraf etmeye çalışan esame sahiplerinin kayıtlanma ihtiyacıyla çakışmaktaydı. 18. yüzyılda esame satışını yasaklayan düzenlemelere rağmen mahkeme kâtipleri, tüm bu işlemleri –kimi zaman farklılıklar gösterse de– tam da bu yüzden büyük ölçüde standartlaşmış hukuki kalıplara dökmeyi başarmıştı. Hukuki kayıtlanmada görülen bu standartlaşmaya esame değerlerinin piyasada standartlaşması eşlik etmişti. 18. yüzyılın ikinci yarısında bazı dalgalanmalar yaşansa da esamelerin devir bedelleri artık standart bir hal almıştı. Yüzyılın sonundan itibaren başlayan değerlerdeki yükselme büyük ölçüde savaşlarla, enflasyonla ve sınırlandırılan esame hacmiyle ilgili olmalıdır; bir başka deyişle çıkarılan yasaklar veya Nizam-ı Cedid programı üzerine yürütülen siyasi polemikler piyasanın işleyişini değiştirmeye yetmemişti.

Şimdiye kadar yapılan çalışmalar, bizlere Osmanlı dünyasında elitlerin ve büyük sermaye sahiplerinin özellikle kredi ilişkilerine yatırım yaptıklarını göstermektedir. Bu durum kredi ve borç ilişkilerinin geniş kapsamına işaret etse de Osmanlı finans dünyasına dair araştırılmayı gerektiren yapısal bir unsur olarak nakde erişimdeki zorlukları ön plana çıkarmaktadır.¹⁰⁸ Bu yüzdendir ki yeniçeri vakıfları ve oda sandıkları gibi ocakların esameleri de bu mekanizma için son derece hayatiydi, bir dizi yasak ve düzenlemeye rağmen bunların hayatta kalmalarını sağlayan muhtemel unsur, sahiplerine nakde erişim imkânı sunmasıydı. Diğer tüm

108 Osmanlı ekonomisinin yapısal meselelerinden biri olarak sermaye azlığı ve nakde erişim sınırlılığı üzeri iyi bir tartışma için bakınız, Murat Dağlı, *Kütahya in the Eighteenth Century: Transformation or the Persistence of the Old Order?*, doktora tezi (University of California, Berkeley: 2012), 163.

Osmanlı finans ve mali araçlarında görüldüğü gibi esame piyasasında da tüm yollar başkente çıkıyordu. Son dönemde yapılan çalışmaların başkente 18. yüzyıldan itibaren artan göçlerle gelenlerin yeniçeriler tarafından kollanmasına ve bu kollamanın çakiştiğı hemşeri ağlarının etkisiyle kente yeni gelenlere iş imkânı sağlanmasına özel olarak eğildiğı görülr. Bu çalışmada gördüğümüz üzere, esame piyasası da bu bağlantıların önemli bir kesişim noktasında durmaktaydı. İncelediğimiz mahkeme kayıtlarına yansıdığı kadarıyla esame sahiplerinin çoğunluğu Rumeli'den ziyade daha çok Anadolu'da yoğunlaşmaktaydı. İstanbul'la aralarında tek yönlü bir göç ilişkisinin çok ötesinde bir bağlantı bulunan Batı Karadeniz, Orta Anadolu ve yine Orta Anadolu'nun kuzeydoğusunu başkentte var eden mekanizmaların biri de ulufelerdi, üstelik bu var oluş sadece yeniçeri ulufeleriyle değil; tüm kapıkulu ocaklarının esameleri yoluyla gerçekleşmişti.

Bu çalışma, esame piyasasını yeniçeriler ekseninden tüm ocaklılar üzerine oturtmamız için bir kapı açarken karşımıza cevaplanması daha zor bir soru bırakmışa benziyor. Her ne kadar yeniçeri esameleri mahkeme kayıtlarında karşımıza çıksa da silahdar ve cebecilerin yanında varlıkları çok marjinaldir; İstanbul'daki diğer mahkeme kayıtlarının da sistematik olarak incelenmesi, bu resmin değişmesini sağlayabilir. Ancak özellikle kira, devir ve hibe sözleşmeleri konusunda İstanbulluların sıkça kullandığı Davud Paşa Mahkemesinin 1826'ya kadar olan tüm sicillerinin bu çalışma kapsamında tarandığı düşünülürse yeniçeri esamelerinin görünürlüklerinin çok az olması, ocağın kurumsal kapasitesine dair ipuçları sunuyor olabilir. Osmanlı taşrasındaki yeniçerilerin cemaat ve bölük bağlantılarına ek olarak yerel sınırları çok aşan finansal ağlarının iltizam, kredi operasyonları, toprak sahipliğı ya da asayiş sağlama gibi kurumsal mekanizmalarla el ele yürüdüğünü biliyoruz. Bu ağların merkezinde yer alan başkentte ise 18. yüzyıl sonunda çoğunlukla düzensiz veya başıboş bir grup olarak resmedilen yeniçerilerin kurumsal örgütlenmeleri ve denetimleri muhtemelen çok daha güçlüydü ve esamelerle ilgili sorunların mahkemelere gitmeden çözümünü sağlayacak hukuki ve idari fonksiyonlara ve yine bu piyasayı

denetleyecek para vakfı ya da orta sandıkları gibi kurumlara da sahiptiler.¹⁰⁹ Genellikle yeniçerilerin toplumsal rollerini incelerken kişisel ilişkilerin ve grup ağlarının yeniçeri kurumlarını nasıl şekillendirdiğini ve onlardan nasıl etkilendiğini göz ardı ediyoruz.¹¹⁰ Son dönemdeki çalışmalardan biri, yeniçeri ocağının taşra ve merkezdeki örgütlenmesinin 18. yüzyılda giderek daha ademimerkeziyetçi bir hal aldığını; ancak buna paralel olarak da toplumun farklı kesimlerine dokunan kurumsal yapılar etrafında şekillendiğine dair bulgular sunuyor.¹¹¹ Hem bu kritik kurumların hem de mütevellî, oda-başı ve muhasebe kâtipleri gibi ocakların örgütlülüğünde çok önemli roller oynayan kişilerin sadece kredi ağlarındaki değil, esame piyasasındaki rolleri de bu anlamda ileride araştırılmayı bekleyen bir mesele olarak şimdilik karşımızda durmaktadır.

109 Orta sandıkları vakıf gibi işlev görürken yeniçerilerin piyasalarda kurumsal yapılarla var olmalarını da temin ediyorlardı. Örneğin İstanbul'da bu sandıkların çok sayıda dükkân geliri mevcuttu. Naime Yüksel Kayaçağlayan, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin," 108-119. Çoğu zaman fazlaca basitleştirilmiş olarak yoldaşlık ya da grup dayanışması kapsamında izlenen yeniçeri ağlarının kişisel bağlantı, inanç ve sadakatın getirdiği sistematik kurumsal mekanizmalara dayanmış olabileceğine işaret eden veriler de mevcuttur. Örneğin bu derlemede yeniçeri vasiyetleri üzerine çalışan Yahya Araz, bu vasiyetlerde yeniçerilerin daha çok kişisel bağlarının ve arzularının ön plana çıktığını, onların orta sandıkları ya da vakıflara bıraktıkları mallarının şaşırtıcı derece az olduğunu gözlemlemiştir. Muhtemelen bu kişiler, orta sandıklarına aidat adı altında ulufelerinin bir kısmını zaten sistemli bir şekilde bırakıyorlardı. Sandıklar üzerinden kurumsallaşan ilişkiler hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bakınız, Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a Seventeenth Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (McGill University: 2011), 234-243.

110 Örneğin başkentteki göçer nüfusu ve pazaryerlerini denetim altında tutmak için geliştirilen kefalet sistemi daha çok yeniçerilerin kontrolünde iken ocakların ilgasından sonra bu görevi devralan İhtisab Nezareti'nin oluşturulmasındaki temel amacın kontrolü kurumsallaştırmaktan ziyade, var olan kurumların devlet aparatı içine çekilmesinin olduğu dikkate alınmalıdır. Nalan Turna, "Pandemonium and Order: Suretyship, Surveillance, and Taxation in Early Nineteenth-Century İstanbul," *New Perspectives on Turkey* 39 (2008): 169-185. Kişisel ilişkilerin kurumsallaşma üzerindeki etkisi Yannis Spyropoulos'un bu kitaptaki çalışmasından da bulunabilir.

111 Yannis Spyropoulos, "Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th-Early 19th C.)," *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2015*, haz. Marinos Sariyannis (Resmo: Crete University Press, 2019), 451-479.

İSTANBUL'UN ASİ KULLARI: YENİÇERİLER, SİPAHLAR VE CEBECİLER

*İstanbul coştı da hurûc eyledi...
Bu şehir-i muazzam sana neyledi?¹*

İstanbul'da sebep ve sonuçları açısından ilk büyük isyan olan 1622 Genç Osman Vakasının üzerinden tam dört yüzyıl geçti. Bu uzun zaman dilimine rağmen, Osmanlı isyanları ve asileri hakkında çoğu konu henüz tam anlamıyla aydınlanmış değil. Mustafa Akdağ'ın 1947'de sorduğu sorulara halen cevap arıyoruz.² Başta yeniçeriler olmak üzere askeri birliklerin nasıl “bozuldukları” ve neden isyan ettikleri hâlâ tam olarak aydınlatamadığımız meseleler. Bu tip sorular, “bozulmanın kıstası nedir;” “devletin hangi kısımları bozulmuştur” gibi sorularla “isyanlar bir bozulma alameti midir” ve “bozulmasalardı isyan etmeyecekler miydi” gibi başka karmaşık soruları da beraberinde getiriyor.

İstanbul isyanları üzerine kayda değer bir literatür olmasına rağmen, aslında en az bilinen ve çalışılan kesim bizzat asilerin kendileridir. Çoğu zaman “zorba,” “şaki” veya “eşkiya” olarak nitelendirilip geçiştirilen bu grup hakkındaki malumatımız liderlerinin bir kısmı hariç oldukça zayıf ve kimlikleri üzerine yapılan çalışmalar da çok sınırlı. Yeterli sistematik veri olmamasından kaynaklanan bu durumun bir diğer sebebi ise isyan çalışmalarının daha ziyade sebep sonuç odaklı olmasıdır. Ancak herhangi bir isyanı doğru yorumlayabilmek için sebep ve sonuçlarının veya lider kadrosunun yanı sıra sıradan katılımcılarının kimliklerini de ortaya çıkarmak gerekir. Asilerin sosyal statüleri, temsil ettikleri sosyal tabaka ve amaçlarını anlamak, Osmanlı toplumsal hareketlerinin ortak ve farklı özelliklerini anlamak yolunda atılacak en temel adımdır. Bu sayede, başta yeniçeriler olmak üzere İstanbul halkıyla her zaman etkileşim halinde olan askeri

1 Cahit Öztelli (haz.), *Uyan Padişahım* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976), 96.

2 Mustafa Akdağ, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu,” *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi* 5, no. 3 (1947): 291-292.

sınıfların halk adına mı bir eyleme giriştikleri veya bağlı bulundukları askeri kurumları temsilen mi ayaklandıkları yoksa kendi bireysel çıkarları için mi isyan ettikleri gibi bazı temel soruları da tekrar değerlendirmemiz mümkün olacaktır.

Bu makale, muhtelif arşiv vesikaları ve dönem kaynakları ışığında, özellikle 1622-1826 yılları arasında meydana gelen İstanbul isyanlarına yoğunlaşarak, bu eylemlere katılan veya bir şekilde destek veren şahısların kimliklerini kısıtlı da olsa sistematik bir veri üzerinden değerlendirmeyi ve yukarıdaki sorulara bir nebze cevap vermeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, kısa bir literatür değerlendirmesinin ardından, İstanbul isyanlarına katılan farklı kesimlerin ayaklanmalara katılma gerekçeleri irdelenecektir. İsyanlar daha ziyade bozulma veya dönüşümün tezahürleri olarak görüldüğü için bu bölümde isyanları yaratan uzun erimli dinamikler içinde aktörlerin sesini duymaya çalışacağız. Bu makalenin son başlığı altında ise, 1622-1826 arası payitaht isyanlarına katılan 500'den fazla şahsın kimlikleri üzerinden hem literatürdeki bazı önemli argümanları test etmek hem de bu uzun süreçteki bazı benzerlik ve değişimleri tespit etmek amaçlanmaktadır.

Bu çalışmadan çıkan en temel sonuç, İstanbul isyanlarında sivil halktan ziyade başta sipah ve yeniçeriler olmak üzere geleneksel Osmanlı askeri sınıflarının (yeniçeri, sipah, cebeci, topçu, bostancı) daha aktif olduğu ve askeri bir isyanın payitahtta meydana gelmesinin olayın niteliğini tamamen değiştirdiğidir. İmparatorluğun herhangi bir şehir, kale veya kasabasında askeri birliklerin çıkardığı isyanlarla arasında büyük bir fark olmamasına rağmen, başta sultan olmak üzere, Osmanlı idareci ve karar alma mekanizmalarının merkezi olan başkent İstanbul'da meydana gelen isyanlar, saray merkezli ve doğrudan sultan veya devlet erkanını hedef alan özellikleriyle tamamen farklı bir niteliğe bürünür. Nitekim, bu isyanlar, uzun vadede geleneksel İstanbul isyanları olarak adlandırılabileceğimiz ayrı bir isyan kategorisinin doğmasına da neden olmuştur. Özellikle yeniçerilerin esnaflaşma/sivilleşme eğilimlerine rağmen, bağlı bulundukları askeri birlik üzerinden kurumsal imtiyazları muhafaza gayreti ve kendilerini doğrudan ilgilendiren ekonomik sebepler, payitaht isyanlarının arka planını oluşturmaktadır.

BOZULMA VE İSYAN: BİR LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Maçın Bozgunu sonrası Ruslarla yapılan mütarekenin ardından olası bir savaş için yapılacak askeri hazırlıkları tartışmak üzere İstanbul'da bazı yeniçeri zabitlerinin de katıldığı bir meşveret düzenlenir (19 S 1206/18 Ekim 1791). Yenilgiden dolayı zaten gergin başlayan toplantıda ocak ileri gelenlerinin de sefer hazırlıklarıyla ilgili görüşleri sorulur. Toplantıya katılan ağalar, "Padişahın kölesiyiz, hemen gideriz" diyerek cevap verince, diğer devlet ricali "Maksud sizin gitmeniz değildir. Sizler ocak hademesiz elbette emr olunur gidersiniz" sözleriyle alaycı bir üslupla cevap verir. Bir süre sonra, Anadolu'dan asker sevkine memur bir turnacıbaşı söz alır ve "benim bir mukataam ve bir akçe ve iradım ve malım yok" diyerek bu görevin altından kalkacak bir maddi kudreti olmadığını ima eder; sadece bir iki hizmetkârla gittiği yerlerde halka söz geçirmesinin mümkün olmadığından kendince dert yanar. Muhtemelen bizzat yaşadığı bir problemten bahsetmesine rağmen, karşısındakiler "sen ibtidâ maaş fikrine düşdün, anı bırak işe bakalım" diyerek kendisini sert bir şekilde susturur.³

Meşveretteki Osmanlı ricalinin yeniçeri zabitlerine karşı takındıkları bu alaycı ve aşağılayıcı tavır, kul olduklarının hatırlatılması ve ciddi bir askeri krizde bile kendi çıkarlarını devlet çıkarlarının önünde tuttuklarının ima edilmesi oldukça çarpıcıdır. 17. yüzyıldan itibaren devlet ricalinin yeniçeri ocağına yönelik bakış açısını yansıtmaları açısından da ayrı bir önemi haizdir. Daha da önemlisi hem dönem hem de modern tarihçileri derinden etkileyen gerileme paradigmasının bazı temel argümanlarını da barındırır. Buna göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldan itibaren yaşadığı sorunların temel nedeni, şahsi çıkarların devlet çıkarlarından daha üstün tutulmasıdır. Bu bakış açısına göre, kendi çıkarları doğrultusunda görevini kötüye kullanan bir sadrazam (örn. Nevşehirli Damat İbrahim Paşa), bir şeyhülislam (örn. Feyzullah Efendi veya Şerifzâde Mehmed Ataullah Efendi) ile herhangi bir derebeyi veya yeniçeri arasında bir fark yoktur.⁴ Yine de yeniçeriler gibi askeri sınıf mensuplarının padişah-

3 BOA, A.VKN.d 1701, s. 2-3. Maçın Bozgunu ile söz konusu meşveretin arka planı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Aysel Yıldız, "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar," *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2016): 123-162.

4 1703 isyanıyla alakalı kaynakların bu açıdan eleştirisi için bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *The 1703 Rebellion*

hın kulluğuna yakışmayan hareketlerde bulunmaları, isyan etmeleri veya seferlerde başarısız olmaları ayrı bir olumsuzluk olarak hanelerine eklenir. Osmanlı Devleti'nin özellikle altın çağında, evlilik, esnaflaşma veya diğer herhangi bir yolla toplumla hiçbir bağlantısı olmayan, sultana hizmet etmekten başka gayesi ve kimliği olmayan; tüm yeniçerilerin monolitik ve disiplinli askerlerden oluştuğu yönündeki idealleştirilmiş bir yeniçeri ordusu fikri arka planda olduğu için ocaktaki her türlü değişim ve eylem sapma veya muhalefet olarak görülür.⁵

Her ne kadar artık fazla kullanılmış ve biraz eskimiş olsa da gerileme paradigması güçlü ve köklü bir bakış açısı barındırır. Bu kadar güçlü olmasının ana nedeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyıldan itibaren karşılaştığı somut sosyoekonomik, askeri ve siyasi sorunlardan doğması ve bu sorunları temel alarak geliştirilmiş bir argüman olmasıdır. Bu dönemden itibaren süregiden uzun ve başarısız savaşlar, gittikçe artan toprak kayıpları, diğer devletlere karşı siyasi ve ekonomik anlamda dezavantajlı duruma düşülmesi ve başta isyanlar olmak üzere karşılaşılan derin sosyal problemler gerileme paradigmasının arka planını oluşturur. Bu paradigma, aynı zamanda bu tip derin sorunlara çözüm bulmaya çalışan Osmanlı devlet ricalinin bakış açısını yansıtır. Yaşanan problemlerin en büyük tezahürü savaş meydanlarında görüldüğü için de en büyük fatura askeri sınıflara –özellikle de yeniçerilere– çıkarılır. Yeniçerilerin savaşlardaki başarısızlıkları ve sık sık isyan etmeleri temel olarak yozlaşma ve bozulmalarıyla ilişkilendirilir.⁶ Bu bakış açısına göre isyanlar, bozulma ve gerilemenin temel göstergelerinden biridir.

Gerileme paradigmasına sonradan geç Osmanlı ve cumhuriyet tarihçiliğini etkileyen modernleşme teorisi de eklenmiştir. 18. yüzyıl ortalarına doğru, Batıya yönelik reformların başlamasıyla beraber gerileme

and *The Structure of Ottoman Politics* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Institut, 1984), 3-8.

5 Matthew Kraig Kelly, "The Fall of Decline: The Decline Paradigm and its Lessons," *Institut des belles lettres arabes* 1, no. 201 (2008): 103-106.

6 Örneğin, Katğı, "Askeri ayaklanmaların devlet yönetiminde baş gösteren bozulmalarla doğrudan ilişkili olduğu tarihi gerçektir" diyerek, idare düzeni ve ayaklanmalar arasında doğrudan bağlantı kurmaktadır; İsmail Katğı, "Osmanlı Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana'dan Dönüş ve 1687 İsyanı," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no.2 (2020): 768.

paradigmasıyla modernleşmeci bakış açısı birleşir ve artık isyanlara başka bir anlam daha yüklenerek Osmanlı tarihi, modernleşme yanlılarıyla karşıtları arasında süregiden bir mücadele olarak sunulur. Bu argüman, bazen tarihsel bağlamdan çıkarılarak 1622 isyanına kadar götürülse de 1730 ve 1807 isyanlarında en belirgin ifadesini bulur (Karal: 1940; Uzunçarşılı: 1943; Lewis: 1968; Berkes: 1964).⁷ Kısa vadeli şahsi çıkarlar uğruna gerici rical ve ulemayla koalisyonlar kuran yeniçeri tiplmesi, yoğun reformların yürütüldüğü Tanzimat ve sonrası dönemle yeni bir devlet oluşumuna gidilen cumhuriyet tarihçiliğinde daha da ön plana çıkarılır. Her türlü yenileşmenin karşısında duran bir engel olarak görülen yeniçerilerin çıkardıkları isyanlar, muhafazakârlığın artık bir sembolü haline gelmiştir.

Gerileme paradigması ve arka plandaki devletçi ve merkeziyetçi bakış açısı, 1980'li yıllarda ciddi anlamda tartışmaya açılıp revize edilmişse de aslında bu dönemde yapılan çalışmalar da imparatorluğun gerilemek yerine dönüşüm geçirdiği iddialarının ötesine pek geçememiştir. Baki Tezcan'ın haklı olarak eleştirdiği üzere, bu dönüşümün neticesi hakkında yeni bir teori henüz ortaya konmamıştır.⁸ Revizyonist çalışmaların başlangıç noktası, devletin doğası ile devlet-toplum ilişkilerinin yeniden sorgulanmasına dayanır. Ulus devlet modelinin zayıflamasından ilham alan ve müzakereci perspektif olarak adlandırılan bu yaklaşım,⁹ merkeziyetçi, devletçi ve elitist bir bakış açısı yerine, modernite öncesi veya sonrası siyasi örgütlenmelerin mutlakiyetçi bile olsa müzakereye açık, iç tehditleri uzlaşma yoluyla çözebilen esnek ve devlet dışı tarihi aktörlerin de aktif rol aldığı karmaşık-katmanlı ilişkiler yumağı olduğu fikrini benimser.

Devlet algısına dair bu yeni bakış açısı, gerileme paradigmasını da ciddi anlamda eleştiriye açık bırakmıştır. Bu bağlamda öncü çalışmalar yapan sosyolog-tarihçi Karen Barkey, 17. yüzyılda eşkıyalık ve isyan gibi

7 Enver Ziya Karal, *Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri* (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1940); İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK, 1943); Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey* (Londra: Oxford University Press, 1964); Niyazi Berkes, *The Development of Secularism in Turkey* (Montreal: McGill University Press, 1964).

8 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 1, 5.

9 Cem Emrence, *Remapping the Ottoman Middle East: Modernity, Imperial Bureaucracy and the Islamic State* (Londra ve New York: IB Tauris, 2011), 27-32.

muhtelif iç tehditlerin müzakere yoluyla çözüldüğü ve bu sayede ciddi bir devlet çöküşüne (*state breakdown*) yol açmadığını göstermeye çalışmıştır.¹⁰ Müzakereci ve uzlaşmacı devlet modelini aynı yüzyıl devlet ve esnaf ilişkileri bağlamında kullanan Eunjeong Yi de artık yeniçerilerle eklemlenen İstanbul esnafının devletle ilişkisinin müzakere yoluyla şekillendiğini ifade etmekte ve isyanları “uzatmalı müzakere” süreci olarak tanımlamaktadır.¹¹ Benzer bir bakış açısından yola çıkarak, ben de özelde 1807 İsyanına ve genelde tüm isyanlara müzakere sürecinin damga vurduğunu iddia etmiştim. İki tarafın sürekli iletişim ve müzakere içinde olduğu ayaklanmalarda, görüşmelerin kopması isyanın gidişatını tamamen değiştirmekte ve buna baştaki padişahın meşruiyet sorunu eklendiği takdirde isyan taht değişikliğiyle sonuçlanmaktadır.¹²

1980’li yıllardan sonra yapılan çalışmaların diğer önemli bir katkısı, Osmanlı isyanlarının birbirinden kopuk monografilerden çıkarılarak hem kendi içlerinde hem de küresel karşılaştırmalara açılmasıdır. Jack Goldstone’un Osmanlı isyanlarını 17. yüzyıl krizi bağlamında değerlendirdiği çalışması bu anlamda bir öncüdür. Stuart dönemi İngiltere’si ve Ming dönemi Çin’i ile Osmanlı İmparatorluğu’nu karşılaştıran Goldstone, dönemin nüfus dalgalanmaları, tarımsal verimlilik ve erken modern devletlerin sorunlarla baş etme kapasitesini inceleyerek artan vergi ve diğer ekonomik baskıların toplumun farklı kesimlerinde tepkiye yol açmasını, mevcut siyasi yapının çözülmesi veya geçici olarak çökmesi teorisiyle açıklar.¹³ Bu çerçeveden bakıldığında 17. yüzyıl Osmanlı isyanları, benzersiz örnekler veya yozlaşmanın yol açtığı isyanlar değil, aynen Avrupa ve Çin’de olduğu gibi daha yapısal sorunların bir tezahürüdür.

10 Karen Barkey, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* (Ithaca: NY: Cornell University Press, 1994); Birol Gündoğdu, “Problems in the Interpretations of Ottoman Rebellions in the Early Modern Period: An Analysis and Evaluation of Existing Literature on the Ottoman Rebellions Between 1550-1821,” *Osmanlı Araştırmaları* 51 (2018): 471.

11 Eunjeong Yi, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Change* (Leiden ve Boston: Brill, 2004), 213.

12 Aysel Yıldız, *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution* (Londra: I.B. Tauris, 2017), 20-43.

13 Jack A. Goldstone, “East and West in the Seventeenth Century: Political Crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China,” *Comparative Studies in Society and History* 30, no. 1 (1988): 103-142.

Baki Tezcan'ın İngiliz siyasi ve hukuki tarihiyle karşılaştırmalı bir bakış açısıyla değerlendirdiği *İkinci İmparatorluk* adlı çalışmasının isyan çalışmaları literatürüne iki anlamda ciddi katkısı olmuştur. İlki, merkeziyetçi/devletçi bakış açısından tamamen sıyrılarak 17. yüzyıl gelişmelerine bakabilmesi, ikincisi ise imparatorluğun geçirdiği değişim ve dönüşüme ilk defa net bir isim koyan tarihçi olmasıdır. İngiltere'de mutlakiyetçiliğin kısıtlandığı olayların olumlu gelişmeler olarak algılanmasına rağmen, Osmanlı örneklerinde tam tersi bir durumun geçerli olduğunu belirten Tezcan, Osmanlı isyanlarının da pekâlâ bazı demokratik öğeler içerebileceğini ve bunun da olumsuz bir gelişme olarak algılanmaması gerektiğini ifade eder.¹⁴ Küresel bağlama oturttuğu ve ana mücadele hatlarında Avrupa'daki demokratikleşme ve anayasalcı hareketlerden esinlendiği çalışmasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun 17. yüzyılda hukuki ve siyasi bir dönüşüm geçirerek anayasalcı veya en azından daha katılımcı bir sürece doğru evrimleştiğini iddia ederek bu sürecin adını koymuştur. İstanbul isyanlarını ve dolayısıyla asileri mutlakiyet karşıtı olarak sunması ve yeniçerilere iyi formüle edilmiş siyasi bir gündem vermesi de ayrıca önemli bir katkıdır. Bu bakış açısına göre yeniçeriler, demokratikleşmenin temel unsurlarından biriydi ve saltanat sistemini bir yeniçeri oligarşisine çevirmek niyetiyle harekete geçmişlerdi. Dolayısıyla isyanlar da sultanın ve idarecilerinin mutlakiyetçi politikalarını sınırlamaya yönelik teşebbüslerdi.¹⁵

Yeniçeri veya diğer asilerin tam anlamıyla bir demokratikleşme talebi olmasa bile en azından mutlakiyetçi yaptırımlara karşı bir direnç unsuru olduğuna dair iddialar aslında yeni değildir. Daha katılımcı bir devlet modeli öngördüklerine dair argümanların temeli, Tezcan'ın da örnek verdiği, 1703 isyanı liderlerinden Çalık Ahmed'e atfedilen ve mevcut sistemi "cumhûr-ı cem'iyeti ve tecemmu'-ı devleti kıyafetine" sokmak istediğine dair bir sözdür.¹⁶

¹⁴ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, 5.

¹⁵ Tezcan, *The Second Ottoman Empire*, 213-226. Bu konuda bir literatür değerlendirmesi için bkz. Baki Tezcan, "Lost in Historiography: An Essay on the Reasons for the Absence of a History of Limited," *Middle Eastern Studies* 45, no. 3 (2009): 505-577. Ayrıca bkz. Hüseyin Yılmaz, "Containing Sultanlic Authority: Constitutionalism in the Ottoman Empire Before Modernity," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 45 (2015): 246.

¹⁶ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, haz. Mehmet İpşirli, cilt 4 (Ankara: TTK, 2007), 1877.

Cemal Kafadar da 17. ve 18. yüzyıllarda bir baskı grubuna dönüşen yeniçerileri, Osmanlı idarecilerinin mutlakiyetçi ve merkeziyetçi eğilimlerine karşı bir payanda olarak tasvir etmiş ve daha temsiliyetçi ve katılımcı bir politik düzenin taraftarı olarak değerlendirmiştir.¹⁷ Aynı grubun 19. yüzyıl başlarında mutlakiyetçilik karşıtı mücadelelerine değinen Mehmet Mert Sunar da benzer bir vurgu yaparak yeniçeri ocağının, iktidarın merkezileşme politikalarından memnun kalmayan halk kitleleriyle beraber veya onların adına hareket eden bir kurum haline geldiğini iddia eder ve bunu somut örneklerle ispatlamaya çalışır. Bu mücadelenin ilk ve son somut başarısı, ocağın orta ve düşük rütbeli zabitlerinin resmi olarak devletin karar alma mekanizmasına katılma hakkını kazanmalarıdır. Maçin sonrası düzenlenen meşverette gördüğümüz üzere bazı zabitler gerektiği durumlarda toplantılara çağrılabilir bile bunun bir sürekliliği yoktu. İsyanlar karar alma sürecine zorla da olsa etkili bir müdahale yöntemi olarak kabul edilse¹⁸ bile bunun da bir devamlılığı yoktu.

1808 Alemdar Vakası sonrası iyice güçlenen yeniçeri zabitleri, divan toplantılarına katılmak üzere talepte bulunmuş ancak bu istekleri II. Mahmud tarafından reddedilmişti. 1821 Yunan İsyanı sırasında zor durumda kalan sultan, yeniçerilerle Müslüman halkın acil desteğine ihtiyaç duyunca bu baskıya boyun eğmek zorunda kalmıştı. Sunar, haklı olarak, başka bir emsali olmayan böyle önemli bir karar üzerine İstanbul'un esnaf kethüdalarının da divan toplantılarına davet edildiğini ve genelde şiddete başvurarak duyurdukları seslerini bizzat idari sisteme dahil olarak elde ettiklerini belirtir.¹⁹ Bu zoraki karardan pek memnun kalmayan dönem tarihçisi Şânîzâde'nin şu sözleri dönem ricalinin bakış açısını özetlemektedir:

Bu esnâda mecma-ı erbâb-ı vukuf ve encümen-i ukalâ olması
iktizâ eden mecâlis-i şurâya avâm ve esnâfın mücerred kesret-i

17 Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, master tezi (McGill University: 1981), 70, 87.

18 İsyanların devletin karar mekanizmasına dahil olma ve kendilerinden bağımsız alınan kararlara direnme teşebbüsleri olarak bir değerlendirilmesine dair bkz. Yılmaz, "Containing Sultanlic Authority," 241-244.

19 Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (Binghamton University: 2006), 162-163, 185-189.

avene ile ittisâf edenleri davet olunarak yeniçeri aşçı ustaları ve baş karakollukçuları ve bedestân vesâir cemiyetlüce esnâf ket-hüdâları cumhûruyla kesret verildi. Gerçi bu takrîble o makulelerde dahi mucib-i hayret ile ve âkil olan bu *ahvâl-i pür-garabet-i cihâna* ve keyfiyet-i elâna dair bir nev vukuf hasıl olmak gibi bir menfaat melhûz ise de *ol makulelerde reye kudret olmadıkda* mücerred vukûfdan hâsıl olan fâide-i *cüziyât makulesi* bir keyfiyettir.²⁰

Benzer bir bakış açısına sahip olan II. Mahmud'un kısa sürede kaldırdığı bu uygulama, yeniçerilerin alternatif bir rejim değilse bile daha katılımcı bir devlet modeli talep ettiklerini desteklemesi açısından önemli bir detaydır.

İstanbul isyanları üzerine yapılan akademik tartışmalar daha ziyade yeniçeri odaklıdır ve fraksiyonel-siyasi çatışma ve sosyal-sivilleşme modeli olarak özetleyebileceğimiz iki ana eksen vardır. En iyi Rifa'at Abou-el-Haj tarafından formüle edilen ilk yaklaşım, sınıfsal bir çatışmadan ziyade rical arasındaki rekabetin şekillendirdiği bir isyan modeli öngörür.²¹ Buna göre, liderliğini üst kademe devlet ricalinin yaptığı ancak dikey olarak toplumun daha alt kesimlerine kadar inen hizipler arası rekabet ve mücadele İstanbul isyanlarının en temel nedenidir (Aktepe: 1958;²² Karahasanoğlu: 2009; Yıldız: 2017). Sıradan halk ve yeniçeriler bu tip bir hizipleşmede ikincil bir öneme sahip olmalarına rağmen dönem siyasetinin önemli bir parçası olarak görülür ve asiler de belli hiziplerin uzantısı olarak kabul edilir. Bu modele göre, bazı dönemlerde aşırı güçlenen bir hizip, nepotik bir yapılanmaya giderek (Feyzullah Efendi, Nevşehirli Damad İbrahim Paşa veya Nizam-ı Cedid ricali gibi) tüm sistemi tıkamış, geniş tabanlı hoşnutsuz bir kesim yaratmış, değişim talep eden geçici koalisyonlar doğurmuş ve neticede bazı isyanlara yol açmıştır.

20 İtalikler tarafımdan yapılmıştır. Şânizâde Mehmed Ataullah Efendi, *Tarih-i Şânizâde*, cilt 4 (İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1284/1867), 2. Ayrıca bkz. Sunar, *Cauldron of Dissent*, 185-189.

21 El-Haj, *1703 Rebellion*. 1, 3, 9-11, 31.

22 Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958).

İkinci model olan sosyal-sivilleşme yaklaşımı, daha sosyoekonomik bir bakış açısı benimseyerek, yeniçeri veya asilerin sosyal statülerine odaklanır ve İstanbul isyanlarının toplumsal hareketler olarak kabul edilip edilmeyeceğini tartışır. Robert W. Olson²³ ve ardından Cemal Kafadar'ın²⁴ çalışmalarıyla şekillenen bu modelin temel argümanı, yeniçerilerin toplumla kaynaşıp sivilleşmesinden dolayı isyanların sırf askeri ayaklanmalar olarak değerlendirilmesi yerine toplumun muhtelif kesimlerinin katıldığı sosyal ayaklanmalar olarak görülmesi gerektiğidir (Quataert: 1993;²⁵ Yi: 2004; Sunar: 2006, Turna: 2006; Stremmelaar: 2007; Yılmaz: 2011). Genel kabul gören fikir, askeri bir sınıf olan ve topluma nispeten mesafeli duran yeniçerilerin giderek sivilleşip esnaf-laştığı; sivil grupların da muhtelif mekanizmalarla (esame satışı, taslakçılık) ocakla bir nevi çıkar ilişkisine girdiğidir. 17. yüzyıldan itibaren esnaflaşmaya başlayan yeniçerilerin, bir sonraki yüzyılda bir yandan loncalarda konumlarını sağlamlaştırmaya başlarken, bir yandan da göçle beslenerek daha az teknik bilgi gerektiren meslek gruplarında da kendilerini gösterdikleri; ayrıca esame satışları ve yeniçeri taslakçıların artmasıyla İstanbul halkının alt ve orta sınıflarını temsil edebilecek ve ortak çıkar grupları oluşturabilecek bir duruma gelmeleri bu sürecin ana hatlarıdır. Dolayısıyla ilgili literatürdeki en büyük tartışma, sivilleşme sürecinin ne zaman başladığı ve asilerin toplumun hangi kesimlerini ne kadar temsil ettiği üzerinedir. Kafadar özellikle ilk çalışmalarında, yeniçerilerin daha ziyade alt sınıf esnafı (*lumpen esnaf*) temsil ettiğini iddia ederken, Yılmaz ve Yi yeniçerilerin İstanbul esnafının sadece alt değil her kesimine nüfuz etmeye başladığını göstermeye çalışır. Bu iki tarihçiye göre, yeniçeriler daha 17. yüzyılda bazı loncalara girmekle kalmayıp bu kuruluşlarda üst kademe görevlere kadar ilerleyebilmiş ve esnaf-yeniçeri ayrımı da giderek muğlaklaşmaya başlamıştı.²⁶ Netice itibarıyla, ikinci modelde militer gruplar

23 Robert W. Olson, "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17, no. 3 (1974): 329-344; Robert W. Olson, "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20, no. 2 (1977): 185-207.

24 Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (McGill University: 1981).

25 Donald Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline, 1730-1826," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914* (İstanbul: ISIS Press, 1993), 197-205.

26 Kafadar sonraki çalışmalarında bu görüşünü revize etmiştir. Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf*, 91; Cemal Ka-

ile şehrin özellikle esnafı arasında derin ayrımlar olmadığından yola çıkılarak, İstanbul isyanlarının bu para-militer gruplar tarafından çıkarılan bir nevi halk isyanları ve toplumsal ayaklanmalar olduğu kabul edilir.

İstanbul isyanları üzerine yapılan çalışmalarda, siyasi çatışma-fraksiyonel ile sosyal-sivilleşme modelleri arasındaki farklılıkları en güzel yansıtan iki çalışma 1703 isyanına aittir. Charles Tilly'nin çalışmalarından ilham alarak, isyanları meydana geldikleri dönemin normal siyasi işleyişini "anormal" bir olay üzerinden anlamak için bir fırsat olarak değerlendiren el-Haj, bu ayaklanmayı sınıfsal bir çatışmadan ziyade geçici koalisyonlar oluşturan rical ve kapı halklarının bir mücadelesi olarak değerlendirir. Bu çerçevede, isyanlar farklı klikler arasındaki hassas dengenin bozulmasını ifade eder ki bu dengeyi sağlayan bizzat sultandır.²⁷ Öte yandan aynı isyan üzerinde çalışan Annemarike Stremmelaar, rical ve nepotik yapılara gereğinden fazla vurgu yapıldığı eleştirisi getirerek, asilerin kimlik ve talepleri üzerinde yoğunlaşır. "Gizli toplum sözleşmesi" (*tacit social contract*) kavramı ile ahlaki iktisat (*moral economy*) yaklaşımından yola çıkarak, 1703'e katılan zümreler (askeri, ulema, esnaf ve bunun dışındaki sivil kesim) üzerinden bunun sosyal bir isyan olup olmadığını tartışır. Netice itibarıyla, olaylara katılan veya destek veren ezici çoğunluğun asker veya zabıt olmasından dolayı 1703'ün aslında sıradan bir askeri ayaklanma olduğu sonucuna varır. Ancak isyanın ilerleyen safhasında esnaf ve ulema gibi daha geniş kitlelerin katılımıyla Osmanlı idarecilerine karşı sosyal bir harekete dönüştüğünü iddia eder.²⁸ Yani askeri bir kıyamla toplumsal bir hareket iç içe geçmiş ve yeniçeri ve diğer askeri sınıflar da kendilerine destek veren İstanbul halkının taleplerini duyurmuştur.

fadar, "On the Purity and Corruption of the Janissaries," *Turkish Studies Association Bulletin* 15, no. 2 (1991): 273-280; Yi, *Guild Dynamics*, 132-134, 137, 140-142; Gülay Yılmaz Diko, "Blurred Boundaries Between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul," *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, haz. Suraiya Faroqhi (New York: Oxford: Berghahn, 2015), 182-184, 186.

27 El-Haj, *1703 Rebellion*, 1, 3, 9-11, 31.

28 Yazarın bu anlamda en büyük argümanı asilerin toplumun orta ve alt kesimine ait çarşı esnafı, ulema ve loncaların desteğini almaya çalışması ve halkı kendi tarafına çekmeye çalışmasıdır. Daha fazla detay için bkz. Annemarike Stremmelaar, *Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703*, doktora tezi (Leiden Üniversitesi: 2007), 114-119.

Yeniçerilerin esnaflaşması konusunda iki önemli ayrıma dikkat etmek gerektiği kanaatindeyiz. Esnaflaşma sadece yeniçeriler için değil diğer askeri sınıf mensupları için de geçerli bir durumdur. Ayrıca, aradaki girift ilişkiye rağmen, yeniçeri ve esnaflar tamamen farklı iki zümredir ve her zaman ortak çıkarları yoktur. Aynen ulema ve seyyidlerde olduğu gibi, yeniçerilerin esnafla olan koalisyonları geçici ve konjunktürelidir. İsyanların başlangıç aşamasında esnafların dükkânlarını kapatıp kendilerine katılmaya zorlanmaları, ticari hayatın sekteye uğraması ve yağma tehdidi hem birbirlerinden ayrı hareket etme kabiliyetleri olduğunu hem de ortak çıkar meselesinin her zaman geçerli olmadığını göstermektedir. Mesela, 1688 olaylarında başlangıçta nispeten tarafsız kalan çarşı esnafı, Yağlıkçılar Çarşısı'nda bir emirin dükkânının yağmalanması üzerine asilere karşı harekete geçmişti.²⁹ 1703 İsyanında da dükkânlarını biraz zoraki kapatan esnafın bu durumdan memnun kalmadığını ve sürecin uzamasıyla bazılarının dükkânlarını gizlice açmaya çalıştığını biliyoruz.³⁰ 1730'da esnaf ve tüccarlar sultanın politikalarından en büyük zarar gören kesim olmalarına rağmen asiler yerine sultanın yanında yer almaya karar vermişti.³¹ Nitekim özellikle bu isyandan sonra İstanbul esnafı asilere karşı mesafeli durmayı tercih etmiş, 1730 olaylarındaki büyük kargaşa ve yağmalama olayları yüzünden 1740'taki bir isyan teşebbüsünün bastırılmasına yardımcı olmuştur. Aynı hatayı tekrar yapmayarak esnaf ve halkı yanına çekmeye çalışan 1807 isyanı elebaşları ise yağmalama olaylarının çıkmamasına aşırı özen göstermiştir.³²

29 Yi, "Rebellion of 1688," 118-123. Ardından, Eski Odalardaki yeniçeri ve bazı zabitler de asilerin karşısında yer almıştı.

30 Ekmekçi, bakkal, kasap ve çörekçiler dışında kimsenin dükkânlarını açmasına izin verilmiyordu; Heinrich Georg Baum, *Edirne Vakası (Das Ereignis von Edirne)* (Universität München: 1971), 21-23, 57-59; Osman-zâde Ahmed Tâib, *Kitâb-ı Edirne Vak'ası: "1115 Senesi Olan Eşkiyanın Hikâyelerini Söyler,"* haz. S. Lokmacı, R. Özdemir (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2021), 92-93, 107-108. Ayrıca bkz. Stremmelaar, *Justice and Revenge*, 106.

31 Olson, "Patrona Halil Rebellion," 332; aynı yazar, "Revolt of 1740," 191-192; aynı yazar, "The Ottoman Empire in the Middle of the Eighteenth Century and the Fragmentation of Tradition: Relations of Nationalities (Milletts), Guilds (Esnaf) and the Sultan, 1740-1768," *Die Welt des Islams* 17, no. 1-4 (1976-1977): 74.

32 Olson, "Revolt of 1740," 200; aynı yazar, "The Ottoman Empire," 75; aynı yazar, "Patrona Halil Rebellion," 332, 341-342; Aysel Yıldız, *Vaka-yı Selimiyye or the The Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Rebellion*, doktora tezi (Sabancı Üniversitesi: 2008), 734-737.

Toparlamak gerekirse, taraflı veya tarafsız bir gözle de verilse, literatürdeki tartışmaların temel olarak iki eksenini vardır. Birincisi kapalı bir askeri grubun bu özelliğini kaybederek orta ve alt sınıfları içeren sosyoekonomik bir zümre haline gelmesi, ikincisi ise askeri sınıflarda profesyonelliğin giderek azalmasıdır. Bu grupların çıkardığı isyanlar da bunun bir tezahürü olarak görülür. Gerileme paradigmasından etkilenenler bu gelişmeleri “yozlaşma” ifadesiyle detaya girmeden geçiştirirken, daha revizyonist tarihçiler yeniçerilerin yarı-militer bir sosyal zümre haline dönüşmesini –her ne kadar sınırlı ampirik veriye dayansa da– daha tarafsız bir gözle yapmakta ve isyanları sosyal eylemler olarak görmektedir.

Bu bölümü bitirmeden sorulması gereken birkaç soru var: Bu isyanlara katılanlar kimlerdir? Yeniçerilerin tümü esnaflaşmış ve sivilleşmiş midir? Yeniçeriler dışındaki diğer askeri birliklerde benzer bir süreç olmuş mudur? Sonuncu ve en önemli soru ise, yeniçeriler esnaflaştığı ve bozulduğu için mi isyan etmektedir? Kesinlikle cevaplanması gereken bu soruların cevabını tamamen veremesek de bundan sonraki iki alt bölüm bu sorulara yanıt bulmak üzere tasarlanmıştır. İlk kısımda İstanbul’un kapıkullarının niye isyan ettikleri üzerine tartışma yapılacak, sonraki bölümde ise ampirik veri üzerinden asilerin kimlikleri üzerinden bazı değerlendirmelere yer verilecektir.

İSTANBUL, ASKERİ SINIFLAR VE İSYANLAR

16. yüzyılın sonlarında başlayıp 1826’da sona eren ve iki buçuk asırdan fazla süren dönemde payitaht halkının farklı kesimlerinin katıldığı irili ufaklı 28 ayaklanma meydana geldi, altısı baştaki hükümdarın tahttan indirilmesiyle neticelendi. 16. yüzyıl sonlarında iki isyan patlak verirken, 1603’te başlayan 17. yüzyıl İstanbul ayaklanmalarına II. Osman’ın katliyle sona eren 1622 İsyanı damgasını vurdu. Aynı yüzyıl, IV. Mehmed’in tahtına mal olan 1687 İsyanıyla kapandı. 18. yüzyılda farklı boyutta beş ayaklanma çıkmasına rağmen, II. Mustafa’nın tahttan indirildiği 1703 Edirne Vakası ile III. Ahmed’in iktidarına son veren 1730 isyanları en önemli isyanlar oldu. Yine bir ayaklanmayla (1807) başlayan bir sonraki yüzyıl ise, 1826’da yeniçeri ocağının kaldırılmasına yol açan ve başkentin tanık olduğu son geleneksel İstanbul isyanıyla farklı bir evreye geçmiş oldu (bkz. Tablo I).

Tablo I. İstanbul’da meydana gelen isyanlar, katılımcılar ve isyan merkezleri (16-19.yy)

İsyan Tarihi	İsyan Adı	SebeP	Katılımcılar	İsyan Merkezleri	Lider
1593	-	Eksik ulufe	Sipah	Topkapı Sarayı	-
1594	Kuloğlu İsyanı	Ulufe	Kuloğulları, sipah, silahdar	Topkapı Sarayı	-
1603	Poyraz Vakası	Anadolu’daki karışıklıklar, esame	Sipah	Topkapı Sarayı, Arslanhane	Poyraz Osman, Hüseyin Halife
1606	-	Ulufe ve hizmet talebi	Yeniçeri, sipah		-
1622*	Genç Osman Vakası	Alternatif ordu	Yeniçeri, sipah, ulema, topçu, cebeci, şehirli	At Meydanı, Ortacami,	Kilindir Uğrusu
Mayıs-Haziran 1623	-	Kadı nızası, ulufe talebi	Ulema, yeniçeri	Fatih Cami	-
Ağustos-Eylül 1623	-	Mere Hüseyin Paşa’nın azli talebi	Sipah	At Meydanı	-
Kasım-Aralık 1623	-	Yeniçeri ağasının azli talebi	Yeniçeri	-	-
1632	-	Ulufe talebi	Sipah, yeniçeri	Saray, Et Meydanı	Deli İlahi Bey, Dereli Halil
Mart 1632	-	Hüsrev Paşa’nın sipah katlinin intikamı		At Meydanı	Saka Mehmed, Rum Mehmed
Haziran 1632		Hizmet talebi	Sipah	Ok Meydanı	-
1648*	Sultan İbrahim Hal Vakası	Hizmet, veledes, ulufe talebi	Yeniçeri, sipah	Fatih Cami, Ortacami	-
Ekim 1648	Yeni Cami Vakası	Ulufe talebi	Sipah, gılman, celeb	Üsküdar Et Meydanı	Bıyıklı Mahmud
Haziran-Temmuz 1651	-	Ulufe talebi	Sipah	Pertev Paşa Sarayı	-

Eylül-Ekim 1651	Ehl-i Suk Vakası	Züüyuf akçe	Esnaf, şehirli	Şeyhülislam konağı	-
Ocak 1652	Sipah Nizası	Ulufe talebi	Sipah	-	-
1655	İpsir Paşa Vakası	Alternatif ordu	Sipah, yeniçeri	Üsküdar, Et Meydanı	Kürd Mehmed
1656	Çınar Vakası	Züüyuf akçe	Sipah, yeniçeri	Et Meydanı	Şamlı Mehmed, Karakaş Mehmed
1657	Sipah Fitnesi	Kapudan Paşa'nın ibkası talebi	Sipah	Et Meydanı	-
1687*	IV. Mehmed Hal Vakası	Ulufe ve iaşesizlik	Sipah, yeniçeri	Et Meydanı	Fetvacı Hüseyin, Deli Piri
1703*	Edirne Vakası	Ulufe, nepotizm	Cebeci, yeniçeri, bostancı, topçu, top arabacı, esnaf, seyyid, suhte, ehl-i suk	Et Meydanı, Ortacami, Edirne	Çalık Ahmed
1730*	Patrona Halil Vakası	Ulufe, nepotizm	Yeniçeri, cebeci, topçu, şehirli	Et Meydanı	Patrona Halil
1731	Vaka-ı Sani	Katledilen asilerin intikamı	Yeniçeri, cebeci	Süleymaniye, Ağa Kapısı, Et Meydanı	-
Eylül 1731	Vaka-ı Salis	İşyan teşebbüsü	Yeniçeri	-	-
1740	-	İşyan teşebbüsü	Yeniçeri	-	-
1807*	Vaka-ı Selimiye	Alternatif ordu	Yamak, yeniçeri, cebeci, topçu	Boğaz Kaleleri, Et Meydanı	Kabakçı Mustafa
1808	Alemdar Vakası	Alternatif ordu	Yeniçeri	Paşa Kapısı	-
1826	Vaka-ı Hayriye	Eşkinici Layihası	Yeniçeri, cebeci	-	-

Tabloda, (*) işaretiyle gösterilen vakalar, tahttaki sultanın indirilmesiyle sona ermiştir. Tabloda verilen isyanlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Zeynep Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, doktora tezi (Mimar Sinan Üniversitesi: 2007), 226-227, 269-270, 421-425, 509-510, 722, 824-830; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 1, 58-59, 88-89, 216-225, 308; cilt 2, 485, 534, 698-732; cilt 3, 1181-1195, 1301; cilt 4, 1603-1620, 1648-1654, 1721-1722; Hüseyin Tugı, *Musibetname, Tahlil, Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: TTK, 2010); Tezcan, *The Second Ottoman Empire*; Topçular Katibi Abdülkadir Efendi, *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, cilt 2 (Ankara: TTK, 2003), 779-781, 783-84; Fatma Kaymaz, "IV. Murad Döneminde İstanbul'da İşyanlar" *Osmanlı İstanbulu IV: IV*.

Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu Bildiriler, 20-22 Mayıs 2016, haz. F. Emecen, A. Akyıldız ve E.S. Gürkan (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 2016), 395-402; Yi, *Guild Dynamics*; aynı yazar, "Artisan's Networks and Revolt in Late Seventeenth-Century Istanbul: An Examination of the Istanbul Artisan's Rebellion of 1688," *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman Empire*, haz. Eleni Gara, Erdem Kabadayı ve Christoph K. Neumann (İstanbul: Bilgi University Press, 2011), 104-126; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK, 1995), 255-279; Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, cilt 2, haz. A. Özcan, Y. Uğur, B. Çakır ve A. Z. İzgöer (İstanbul: Klasik, 2013), 649-675; Baum, *Edirne Vakası (Das Ereignis von Edirne)*; Osman-zâde Ahmed Tâib, *Kitâb-ı Edirne Vak'ası*; El-Haj, 1703 *Rebellion*, Stremmelaa, *Justice and Revenge*; Abdülkadir Özcan (haz.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (TTK: Ankara, 2000), 239, 272; Bekir Sıtkı Baykal (haz.), *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak* (Ankara: TTK, 1962); Faik Reşid Unat (haz.), 1730 *Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi* (Ankara: TTK, 1943); Vakanüvis Mehmed Subhi Bey, *Subhi Tarihi*, 22-70, 74-80, Olson, "Patrona Halil Rebellion," 329-344; aynı yazar, "Revolt of 1740," 185-207; Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, doktora tezi (Binghamton University: 2009); Derin, "Tüfengçibaşı Risalesi," Fahri Ç. Derin, "Yayla İmamı Risalesi," *Tarih Enstitüsü Dergisi* 3 (1973): 213-272; Yıldız, *Crisis and Rebellion*; aynı yazar, "A City Under Fire: Urban Violence in Istanbul During the Alemdar Incident," *Urban Governance under the Ottomans: Cosmopolitanism and Conflict*, haz. U. Freitag ve Nora Nafi (Londra: Routledge, 2013), 37-57; Esad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2005); Sunar, *Cauldron of Dissent*.

Yukardaki tablo sadece kaynaklara yansıyan önemli vakaları içeren bir listedir. Mesela Gılmanî'ye göre, sadece 1648-1655 arasında dokuz farklı kapıkulu ayaklanması olmuştur.³³

Tüm bu olayların merkezi olan İstanbul'un isyan tarihinde özel bir yeri vardır ve genellikle ayrı bir kategoride incelenir. Askerlerin, herhangi bir kale veya kasabada çıkardığı ayaklanma askeri isyan olarak tanımlanırken, İstanbul'da meydana gelenler daha ziyade toplumsal ve siyasi bir hareket olarak nitelendirilir. Ayrıca, imparatorluğun ve şehrin en büyük amiri olan biz-zat padişaha karşı bir isyan (huruc ale's-sultan) olarak kabul edilir.³⁴ Sarayın burada olması, imparatorluğun idari merkezi olması ve başta sultan olmak üzere karar alma mekanizmasında yer alan idarecilerin yaşadığı şehir olması dolayısıyla, İstanbul isyanları her zaman taht değişikliğine yol açmasa bile

33 Mehmed Halife, *Tarih-i Gılmanî*, Ertuğrul Oral, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2000), 58

34 Taşra ve İstanbul'da meydana gelen isyanların tanımlanması ve sınıflandırılması için bkz. Palmira Brummett, "Classifying Ottoman Mutiny: The Act and Vision of Rebellion," *Turkish Studies Association Bulletin* 22, no. 1(1998): 91-107.

tüm imparatorluğu etkileyen derin sonuçları olmuştur. Asilerin de muhatabı artık yerel bir zabıt veya mülki bir amir değil bizzat padişah olduğu için talep, baskı ve protestoları doğrudan kendisini muhatap ve hedef alır.

İstanbul'da meydana gelen ayaklanmaların gerekçesi, katılımcı sayısı ve kimlikleriyle neticeleri farklı da olsa geleneksel İstanbul isyanlarına esas rengini veren askeri sınıfların (sipah, yeniçeri, cebeci, topçu vb.) yoğun katılımıdır. İstanbul isyanları sadece yeniçerilerin değil ileride göreceğimiz üzere sipah ve cebeciler başta olmak üzere diğer askeri birliklerin yoğun katılımıyla gerçekleşmiştir. Askeri sınıfların, özellikle de yeniçerilerin bu isyanların herhangi bir aşamasında ayaklanmaya dahil olması İstanbul isyanlarının her aşamasına damgasını vurmuş ve payitaht isyanları diyebileceğimiz bir isyan tipolojisinin doğmasına sebep olmuştur. Bu isyanlara katılan askeri sınıflar, genellikle birliklerini doğrudan ilgilendiren ulufelerin geç veya eksik ödenmesi ve enflasyon gibi ekonomik sorunlarla karşılaştıklarında (1622, 1648, 1687, 1703); birliklerine karşı tehdit algıladıklarında (1622, 1807, 1808, 1826) veya kurumsal imtiyazlarını korumak üzere harekete geçmiştir. Yani asileri tetikleyen daha çok kendi kurumlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak alakalı meselelerdir ki, bu anlamda İstanbul'daki isyanların taşradaki herhangi bir kalede meydana gelen bir isyandan büyük farkları yoktur.

Birçok dönem ve toplumda olduğu gibi, Osmanlı askeri sınıf mensuplarının en büyük avantajı, hızlı organize olabilme kabiliyetleri, silahlı birlik olmalarından dolayı şiddet araçlarına daha kolay ulaşabilme olasılıkları ile hiyerarşik yapıları sayesinde belli bir düzen ve disiplini nispeten daha iyi koruyabilme becerileridir. Yeniçeri, cebeci, topçu veya diğer kapıkulu birlikleri erken modern standartlara göre profesyonel meslek gruplarıdır. Göreceli dışı kapalı olmaları, kurumsal ve mesleki profesyonelliğe dayanan bu birliklerin kurum içi karar alma mekanizmaları, kurumsal etik, iş ahlakı ve kendini adanmışlıkla belirlenir. Günümüz Ortadoğu ülkelerinde profesyonelleşmenin modern teknolojik donanım ve eğitim sisteminin ithaliyle başat gittiğini iddia eden Mehran Kamrava, profesyonelliğin aynı zamanda personel (komuta ve her kademedede uzman) alımında kriterlerin şahsi değil kurumsal standartlara dayanması anlamına geldiğini belirtir. Kamrava, profesyonelleşmenin, askeriye'nin kurumsal kimlik ve bağımsız

hareket etme kabiliyetini de artırdığını belirterek, Türkiye özelinde, asker ve komutanlar arasındaki birlik ruhunun (*esprit de corps*) muhafazası, modern teknoloji temini ve etkin güç ile siyasete “hakem” olarak veya perde arkasından müdahale eden bir baskı grubu oluşturma geleneğini de beraberinde getirdiğini ifade etmektedir.³⁵

Uzmanlık, kurumsal asabiye ve kadim gelenek söylemi, geleneksel Osmanlı askeri birliklerinin temelini oluşturur. Kadim gelenek, kendilerini zaferlerle dolu köklü bir kurumun bir parçası olarak görmelerini sağlıyor ve kurumsal hak ve imtiyazlarını korumak için ciddi bir dayanak oluştuyordu. Yeniçerilerin, III. Selim ve II. Mahmud dönemindeki askeri reformlara karşı çıkmalarının temel çıkış noktası da buydu. Aynen eskiden olduğu gibi bireysel cesaret, geleneksel teknik ve stratejilerle başarılı olabileceklerine inanıyorlardı.³⁶ Ayrıca, kurumsal etik ve ocak namusu gibi kavramlarla kendilerince doğru olarak kabul ettikleri haksızlığa direnmelerini (kendilerine sığınanları korumaları, iktidarın bazı yaptırımlarına karşı çıkmaları vb.) temin ediyordu. Bir parçası olduklarını düşündükleri ocak ve yoldaşlık bağları ise hem bireysel hem de kolektif kimliklerini güçlendirerek dış dünyaya karşı bir nevi koruma ve yardımlaşma kalkanı oluştuyordu. Burada bahsedilen Balkanlar’daki haydutluk kültüründe görülen ve bir aile uzantısına dayanan bir aile bağlılığı değil,³⁷ daha kurumsal ve resmi bir bağla şekillenen bir yoldaşlık ağı ve kışla kültürüdür. Her iki kültürde de sadakat ve onur kavramları ilişkilere yön veren temel unsurdur.³⁸ Ancak, askeri birliklerdeki sadakat ve onur kavramı, en alt düzey neferden başlayıp, oda, bölük ve nihayet tüm ocağın onurunu korumak ve bağlılık anlamına geliyordu. Profesyonel/resmi veya gayriresmi ilişkiler de bu kurumsal çerçeve içinde şekilleniyordu.

35 Mehran Kamrava, “Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East,” *Political Science Quarterly* 115, no. 1 (2000): 69-70, 73-74.

36 Bu konuda bazı örnekler için bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, 168-173.

37 Balkan haydutluk kültürü ve aile bağlarının önemine ve aile kültürünün çetelerin organizasyonlarına etkisi ve aile odaklı ilişki ağlarına dair bkz. Thomas. W. Gallant, “Greek Bandits: Lone Wolves or a Family Affair,” *Journal of Modern Greek Studies* 6, no. 2 (1988): 269-290.

38 Kışla kültürü, bu kültürün Mısır’daki yansımaları, kışla içindeki gruplaşmalar ve politik kültüre etkisine dair bkz. Jane Hathaway, “The Military Household in Ottoman Egypt,” *International Journal of Middle East Studies* 27, no. 1 (1995): 39-52.

Yeniçeri ocağı için sık sık eleştiri konusu olan aralarına “ecnebi” girmesi meselesi de bununla alakalıdır. Ecnebler, padişah ve idareciler açısından kulluk kaidelerine riayet etmeyenleri ifade ederken, yeniçeri ve diğer askeri birlikler için de kurumsal kaide ve kurallara yabancı olan ve dolayısıyla bunlara saygı göstermeyenleri temsil eder. İdareciler, askeri birliklerden kuluğa yakışır ve sorgusuz sualsiz bir itaat beklerken, askerler de kendi kurumsal hak ve imtiyazlarına saygı duyulmasını bekliyordu. Örneğin, II. Osman’ın yeniçeri ocağına alternatif bir askeri birlik araması rivayeti dışında yeniçerilere yönelik aşağılayıcı tavır ve davranışları katline kadar gidecek derin bir kinin oluşmasında büyük bir etken olmuştur.³⁹

Başta yeniçeriler olmak üzere geleneksel askeri birlikler, özellikle esame satışı ve esnaflaşma yoluyla toplumla yatay ve dikey anlamda kaynaşmaya başlamalarına rağmen, kurumsal kimlik ve kurum içi denetim mekanizmalarını muhafaza etmiş ve bunda da nispeten başarılı olmuştur. Hatta, bu anlamda yeniçerilerin çok daha başarılı olduğu anlaşılıyor. İrfan Kokdaş da bu kitapta yer alan çalışmasında, yeniçerilerin esame satışları üzerinden disiplinsizliğine dair yapılan tartışmaların aslında gerçeği tam anlamıyla yansıtmadığını iddia etmekte ve yeniçeri ocağının daha disiplinli olmasını sipah, silahdar ve cebecilere nazaran örgütsel ve kurumsal kapasitesinin daha sıkı olmasına bağlamaktadır.⁴⁰ İleride göreceğimiz üzere, tarihçi Naima da 17. yüzyıl yeniçerilerinin sipahlara göre daha az isyan etmesini yeniçerilerde daha sıkı olan kurumsal disiplin ve hiyerarşi bağlamında anlatır (bkz. aşağıda s. 239).

Taşra veya merkezdeki askeri zümrelerin güç ve meşruiyeti, “kılıçlarının ucundaydı.”⁴¹ Bunların siyasi erk veya toplumla olan ilişkilerinde en büyük avantajı, şiddet araçlarına daha kolay erişim imkânı ve gerektiğinde şiddet kullanma tehdidi idi. Yeniçerilerin bu güçlerinin 15. yüzyıldan beri farkında oldukları görülmektedir. Bu dönemde giriştikleri bazı başkaldırı hareketleri (1446, 1481, 1512) sayesinde taleplerini baskı ve tehdit kullanarak elde etmeyi

39 Tugı, *Musibetname*, 14-16; Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf*, 89.

40 Daha fazla bilgi için İrfan Kokdaş’ın bu kitaptaki makalesine müracat edilmelidir.

41 Bruce Masters, “Semi-autonomous Forces in the Arab Provinces,” *The Cambridge History of Turkey*, c. III: *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, haz. Suraiya N. Faroqi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 187.

başarmış ve mevcut askeri güçlerinin birçok alanda baskı aracına dönüştüğünü idrak etmişlerdi.⁴² Bu gücü, 17. yüzyıldan itibaren sadece siyasi erke değil toplumun geri kalanına karşı da daha sık kullanmaya başlayacaklardır. Gerçekten de 19. yüzyılda Karaköy'de bir kahveyi basıp zapt eden yeniçeriler, “bu kahve bizim kılıcımızın etmeğidir” diyerek itiraz edenlerin gözünü korkutmuşlardı.⁴³ Aynı mantıkla, Müslüman veya gayrimüslim halktan hatta gemi veya binalardan “himaye” parası adı altında gelir elde ediyorlardı. Bazı işkollarında ise neredeyse tekelleşmişlerdi.⁴⁴ Kolektif hareket ve kılıçlarının gücü bazen devlet ricalinin bile fiyatlara müdahalesini (narh) sınırlamada etkin olabiliyordu.⁴⁵

Askeri birliklerin, sahip oldukları kurumsal ilişkileri ve içinde bulundukları kışla kültürü sayesinde muhtelif amaçlar için örgütlenmeleri çok daha hızlı olabiliyordu. Dönem kaynakları, yeniçeri ve diğer askeri birlikleri kendi başlarına hareket etme kabiliyetlerinden yoksun, doğruyla yanlış ayırt edemeyen serseri güruhu ve dönem ricalinin istediği anda harekete geçirdiği maşalar olarak betimlese de aslında onlar tam tersine kendi bireysel veya kurumsal çıkarları için hızlıca örgütlenip harekete geçebilen rasyonel aktörlerdi. Sebepsiz yere birdenbire ayaklanıp şiddete başvuran yeniçeri imajı dönemin siyasi seçkinlerinin bilinçli olarak inşa ettiği ve bu hareketlerinin meşruiyetini hedef alan bir söylemin sonucuydu. Aslında yeniçeriler olaylar, isyan ve şiddet aşamasına varmadan evvel talep ve şikâyetlerini arzuhal veya ayak divanı gibi daha barışçıl yollarla en azından 17. yüzyıl ortalarına kadar duyurmaya çalışmışlardır.⁴⁶ Ayrıca aniden isyan etmeyip 1731, 1807 ve 1808 örneklerinde olduğu gibi isyanlardan önce planlama ve toplantılar yaptıkları da bilinmektedir.⁴⁷ Hatta Tarih-i

42 Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf*, 70-72.

43 Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târihi: Tarih-i Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni, Tahlil ve Tenkidli Metin*, cilt 1, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: TTK, 2003), 367.

44 Sunar, *Cauldron of Dissent*, 66-76, 80, 83-84, 91, 93; Yılmaz, “Blurred Boundaries,” 179-184.

45 Sunar, *Cauldron of Dissent*, 86, 94-95.

46 Yıldız, *Crisis and Rebellion*, 18-19. Köylü ayaklanmaları bağlamında benzer bir tartışma için bkz. Ranajit Guha, “The Prose of Counter-Insurgency,” *Selected Subaltern Studies*, haz. R. Guha, G. C. Spivak (Oxford: Oxford University Press, 2013), 45-86.

47 1808 Alemdar Vakası'ndan hemen önce 9. bölük, 59. bölük, 25. bölük ve 26. bölükten 29 zabitin katılımıyla bir kışlada gerçekleşen bir toplantıyla ilgili detaylar için bkz. Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, cilt 1, 273-274; 1826'de Eşkinci Layihası'ndan sonra Kerpiç Hanı'nda yeniçeri ocağı ileri gelenlerinin yaptığı toplantı için bkz. Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 131. 1824'te Tahta Han'da yapılan başka bir toplantı için bkz. Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle)*, 1237-1241/1821-1826, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: OSAV, 2000), 384-385.

Sami'de, isyan planlayan bazı cebecilerin 29 S 1144/2 Eylül 1731'de yaptıkları gizli bir toplantının detaylarını öğrenmek mümkündür. Bu tarihte, cebecilerin 5. cemaatinin karakollukçusu Süleyman, Haseki Hamamı civarında 15 kişinin bir toplantı yaptığını fark eder. Kendisini de aralarına çağırırlar. İçlerinden Cebeci Kürd Bektaş ile Yeniçeri Çalık isimli iki kişi, kendisine “bu gice vakt-i gurûbda hûrucumuz tasâmim-kerde-i kavl ü karârdır” diyerek bir isyan yapacakları bilgisini paylaşır. Ardından hep beraber Mahmud Paşa Camii'ne kadar giderler. Orada da iki kişi daha aralarına katılır ve nihayet Divanyolu'nda Terzi Hasan'ın dükkânına ulaşırlar. Burada bulunan yedi sekiz kişiyle ayrı bir toplantı yapılır. Yedikule debbağlarının da kendileriyle birlik olduğu konuşulduktan sonra içlerinden biri bir bohçadan 19 bayrak çıkararak oradakilere dağıtır. Süleyman da cebecileri burada alınan karardan haberdar etmekle görevlendirilir. Akşama tekrar buluşmak üzere karar aldıktan sonra dağılırlar. Ancak, Süleyman bu gizli toplantı ve alınan kararı amirlerine ihbar edince isyan başlamadan tutuklamalar yapılır ve böylece teşebbüs de engellenmiş olur.⁴⁸

İsyanlar, başta sultan olmak üzere tüm Osmanlı idarecilerinin en derin endişe kaynağı olmuştur. Hemen her isyan sonrasında asilerin güçlenmesi ve “umur-ı devleti istilaya” başlayıp, çoğu taleplerinin yerine getirilmesinin altında da asilerin yeni bir isyan başlatma tehdidi yatmaktadır. Bunun en tipik örneği, 1703 isyanı liderlerinden Çalık Ahmed'in protokole aykırı olarak sultanı Ağa Kapısı'na davet ederek, askerlerin maaşlarının ödenmesi ve sadaret mührünün kendisine verilmesini talep etmesidir. Çalık Ahmed isyanın özel şartları içinde bu talepleri yerine getirilmediği takdirde, yeni bir isyan çıkaracağına dair padişahı tehdit edecek gücü kendinde görebiliyordu.⁴⁹

Ekonomik problemler isyanlardaki en önemli tetikleyici unsurdur. Nitekim, 17. ve 18. yüzyılda askeri birliklerin katıldığı isyanların birçoğu temelde ulufe ve diğer ekonomik problemler yüzünden çıkmıştır.⁵⁰ Asilerin

48 Aynur Karadayı, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gölgede Kalmış Bir Eseri: “Tarih-i Sami” (Metnin Transkripsiyonu)*, yüksek lisans tezi (Adnan Menderes Üniversitesi: 2008), 181-182.

49 Stremmelaar, *Justice and Revenge*, 85-86; Özcan, *Anonim*, 262-263.

50 Her ne kadar sistematik bir çalışma yapılmamışsa da taşradaki askeri isyanların arkasında da ulufe meselesi öne çıkmaktadır. 1688 ve 1762'de Girit'teki 14, 30 ve 42. ortaların çıkardığı ulufe isyanı/mevacib vakası için bkz. Marinos Sariyannis, “Rebellious Janissaries: Two Military Mutinies in Candie (1688, 1762)

kendilerince böyle bir haklı gerekçeyle bir isyana girişmesi, benzer problemleri yaşayan veya yaşama ihtimali olan diğer askeri birliklerin de destek vermesini kolaylaştırmıştır. Örneğin, 1656'da yeniçeri ulufesinin gecikmesi ve bu haklı taleplerini dile getirdiklerinde kul kethüdasından kötü muamele görmeleri yeniçerilerin isyanı başlatmasına neden olmuştur. Tarihçi İszâde, bu tarihte mevaciblerini alamayan askerlerin şaşırıp kaldığını ve isyan için bir bahane aradıklarını söyler. Nitekim, olayın ilk kıvılcımı, Girit Seferinden dönen yeniçerilerin, Ağa Kapısı'na giderek ödenmeyen dokuz kıst mevacibi talep ettikleri zaman kul kethüdası tarafından cezalandırılmak üzere kendi amirleri olan odabaşlarına havale edilmeleridir.⁵¹ 1687'deki isyan ise ordudaki erzak sıkıntısı ve maaşların ödenmemesi yüzünden başlamış ve ordunun İstanbul'a yürümesiyle buraya da yayılmıştı. Aynı isyanın ilerleyen safhalarında, sipahlar eksik ödenen maaşları yüzünden tekrar ayaklanmıştı.⁵² Maaşları geç ödendiği ya da eksik ödendiği zamanlarda, durumu en kötü olanların acemi oğlanları olduğu anlaşıyor. Nitekim, ödenek azlığından "açlıktan kuru ekmekle" geçinen ve "zaruret ve açlık canlarına" yeten gılmanlar da 1648 sonrası Yeni Cami Vakası'na katılmıştır.⁵³

1703 İsyânının da ana nedeni ödenmemiş ulufedir. Olaydan iki ay kadar önce Gürcistan Seferine sevk edilen dört oda yeniçeri ve 200 kadar cebeci maaşları ödenmedikçe sefere gitmeyi reddetmiş ve ancak üç kıst mevacibleri ödenip kalanın da en kısa sürede tamamlanacağı sözü verildikten sonra sefere gitmeye razı olmuşlardı.⁵⁴ İsyana yakın dönemde yeniçeri ve sipahların maaşları tam verilmişken, cebeci, topçu, top arabacı ve bostancıların ödenmemiş maaşları olması da bu birliklerin isyan çıktığı anda destek

and Their Aftermaths," *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840. Halycon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno 12-13 January 2006*, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: Crete University Press, 2008), 255-274; Yannis Spyropoulos, "Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th-Early 19th c.)," *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halycon Days in Crete IX: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2015*, haz. Marinos Sariyannis (Resmo: Crete University Press, 2019), 450.

⁵¹ Ziya Yılmaz (haz.), *İşâ-zâde Târihi (Metin ve Tahlil)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), 22-23.

⁵² Katgı, "1687 İsyânı," 795.

⁵³ Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1185.

⁵⁴ Mehmed Topal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Nusretnâme: Tahlil ve Metin, 1106-1133/1695-1721*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2001, 579-580; Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 2, 640; Özcan, *Anonim*, 212, 226.

vermesini kolaylaştırmıştır.⁵⁵ Nitekim daha isyanın başlangıcında halkı kendilerine katılmaya davet eden asiler; “Bizim kimesneye zararımız yoktur. Biz yağmacı değiliz! Ancak ümmet-i Muhammed on iki kıst mevacibimiz müctemi’ olunup ve mîrîden eda olunub Cebecibaşı zimmetinde kalmıştır. Anı talep ederiz” diye esas dertlerini anlatmaya çalışmışlardır.⁵⁶ İsyân devam ettiği sırada birikmiş maaşları halen ödenmeyen birlikler de vardı. Mesele, sekiz kıst mevacibleri ödenmeyen Edirne’deki bostancılara İstanbul’a dönünce ödeneceğine dair söz verilmesine rağmen, tüm birlikler İstanbul’dayken yine verilmemesi üzerine küçük çaplı bir direniş daha çıkmıştı.⁵⁷

Zor kullanarak da olsa ekonomik sıkıntılarını duyurmak veya birikmiş ulufelerini almak dışında, isyanların farklı birliklerin mevcut imtiyazlarını korumak veya bazı ek gelir veya hak talep etmek için iyi fırsatlar sunduğunu da unutmamak gerekir. İsyânlar sırasında kısıtlı sayıdaki zabıtların değişmesi alt kadrolar için daha iyi maaşlı pozisyonlara kayma olanağı sağlıyordu. Bu durum yukarıda bahsettiğimiz gılmanlar için de daha iyi maaş ve ödenekli birliklere çıkmak demektir.⁵⁸ Ayrıca, cülus bahşişi, ekstra görevler alabilme veya sıradan birisi için birliklere kaydolma imkânı da sağlamaktaydı.

İsyânlar sırasında mevcut hakları korumak ve yeni hak ve imtiyazlar almak gayesi, sipahların katıldığı ayaklanmalarda çok daha belirgindir. Kapıkulu süvarilerine bağlı maaşlı birliklerden olan sipahlar altı bölük halkına mensuptu.⁵⁹ Bu birliklerin en itibarlı olan sipah bölüğünün ileri gelenleri savaş zamanlarında genellikle saltanat sancaklarının veya padişahın arkasında yer alır ve sulh zamanlarında –diğer süvari kapıkulu askerleri gibi– genellikle cizye gibi bazı vergileri toplama işini üstlenirlerdi. Seferlerde süvari birliklerinden toplam 720 kişiye mülazemet verilir ki bunlardan 300 kadar sipahlara

55 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 825-827; Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 2, 696-697; Stremmelaar, *Justice and Revenge*, 92-93, 98; Baum, *Edirne Vakası (Das Ereignis von Edirne)*, 88-90.

56 Baum, *Edirne Vakası (Das Ereignis von Edirne)*, 4; Osman-zâde Ahmed Tâib, *Kitâb-ı Edirne Vak’ası*, 84.

57 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 825-826.

58 Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf*, 42-43, 47.

59 Uzunçarşılı, 16. yüzyıldaki kapıkulu ocaklarını maaşlı ve eyalet askerleri olarak ikiye ayırmaktadır: Bunların piyade birlikleri acemi, yeniçeri, cebeci, topçu ve top arabacılar ile birer bölük halindeki lağımçı ve humbaracı birlikleridir. Süvari olan askeri birlikler ise, sipah, silahdar, sağ ulufeciler, sağ garipler ve sol garip birlikleriydi, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, cilt 1, 4. Bu çalışmada Uzunçarşılı’nın ayırımına sadık kalınmıştır. Ayrıca bkz. Abdülkadir Özcan, “Altı Bölük” *DİA* 2 (1989): 531.

ayrılmıştı. Mülazemet alanlar, bir yıl sonra bir emin ve bir kâtip eşliğinde cizye ve diğer bazı örfi vergileri toplardı. 360 cizye ve koyun hakkından cizye başına gulamiye adı verilen bir ücret alma hakları vardı. Vergileri toplayıp defterlerini merkeze teslim ettiklerinde hak ettikleri gulamiyelerini de alabiliyorlardı.⁶⁰ Gulamiyenin sipahlara ve diğer süvari birliklerine ciddi bir ek gelir sağladığı anlaşılıyor: 1595'te sipahlara üçer altın, 1604'te ise 15'er altın gulamiye dağıtılmıştı.⁶¹ Sipahlar, gulamiye meselesinde iki yönde devlet ricaline baskı yapıyordu. Birincisi, gulamiye hakkı sadece İstanbul sipahlarına münhasır olduğu için Anadolu ve Balkanlar'da görev yapanlar da bu ek gelirden pay almak istiyordu. İkincisi ise, genel anlamda tüm sipahlar mülazemet verilenlerin sayılarının artırılmasını talep ediyorlardı. Artan baskı ve gulamiyelerin eşit dağıtılmasına dair sipahlar arasında çıkan gerginlik yüzünden cizye defterleri verilmeksizin asker başına onar akçe gulamiye dağıtılmasına karar verilmişti (1604).⁶²

İsyanlar yoluyla baskı oluşturma'nın sunduğu diğer bir avantaj, asilerin kısıtlı gelir kaynaklarının dağılımını kendi lehlerine çevirmesidir. Bu da zor yoluyla gelir kaynaklarının dağıtımına doğrudan müdahale etmek anlamına geliyordu. 1622 İsyanı sonrası, sipah ve yeniçerilerin iyice güçlenmesi ve alttan alta devam yeni bir isyan çıkarma tehdidi, bu kaynakların bazılarına erişimlerini kolaylaştırmıştır. Mesela, sipahların desteğini almak isteyen Kara Davud Paşa (ö. 1623) da yeniçeri çalıklarını tahsis etmiş ve sipahlara evkaf tevliyeti dağıtmıştı. Hatta bir rivayete göre, verilecek tevliyet kalmadığı zaman yine talepte bulunanlara kendilerine uygun birer görev bulmalarını nasihat ederek isteklerini geri çevirmemeye çalışmıştı (1623).⁶³ Aynı mantıkla hareket eden sadrazam Mere Hüseyin Paşa (ö. 1624) tüm vakıfların tevliyet ve nazırlıklarını sipahlara açmıştı. Kısa bir süre sonra sipahlıkla alakası olmayan birçok kişinin sipah yazıldığı ve henüz ocağa yeni girenlere bile hemen mülazemet verildiği iddia edilmektedir.⁶⁴

1630'larda 10 binden fazla kişi mülazemet almıştı ve sipahlar kaideye aykırı olarak sadece barış zamanları değil, savaş zamanlarında da vergi tah-

60 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 457-458; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 1, 265-266; cilt 2, 722.

61 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 458, 510-511; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 1, 266.

62 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 1, 266.

63 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 690.

64 *Musibetname*, 139-140, 172.

sildarlığı görevini üstlenmeye başlamıştı. Ayrıca, vakıfların nazırlık, cibayet ve tevliyetlerinin yanı sıra bazı divan görevleri ile voyvodalıklar da sipahlara verilmeye başlanmıştı.⁶⁵ 1632’de sadece İstanbul’dakilerle hanlarda odası olanlara mülazemet verilmesi talebiyle Okmeydanı’nda toplanan sipahlar, kendilerine görev tanımlarında olan vazifeler dışında hizmetler verilmemesi yönünde bir ferman çıkınca, bu sefer At Meydanı’nda toplanmıştı. Yeni görevlerden kastın, tevliyet ve hitabet gibi hizmetler olduğu anlaşılmaktadır, zira bu gelişmeler üzerine toplanan mecliste, yeniçerileri içlerine “ırgadât ve eclâf” soktukları ve ocakları iyice düzensizleştiği için azarlayan IV. Murad, sipahlara da evkaf tevliyeti ve hitabet hizmetlerini istila edip gelirini yedikleri ve artık kendilerine verilecek hiçbir hizmet kalmadığına dair serzenişte bulunmuştu.⁶⁶ O dönem yeniçerilerin desteğini de arkasına alan aynı sultan, karşı tarafın baskısına boyun eğmeyince sipahlar da cizye tahsili için verilen mülazemet hizmeti dışındaki tüm hizmet taleplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştı. Neticede, kendilerine kadimden verilen hizmetler dışında bir görev verilmesi yasaklanmış ve sipahların önemli liderleri katledilmişti.⁶⁷

Sipahlara mülazemet dışı hizmet verilmemesi kararının pratikte pek uygulamaya konul(a)madığı anlaşıyor. 1648’de Üsküdar’da toplanan sipahlar, yine hizmet, veledes (kendi evlatlarının bölüğe çıkarılması) ve ulufe talebiyle tekrar baskı yapmaya başlamıştı.⁶⁸ İleriki dönemlerde de sipahların ek gelir için mücadele ettikleri hizmet baskısı devam etmiştir. 1687 isyanında ulufe ve bahşiş dağıtımı tamamlandıktan sonra sipahlar aynı taleplerle baskı yapmış ve içlerinden iki “zorbayı” mülazımbaşı seçerek bizzat bunların verdiği temessüklerle yine hizmetler dağıtılmıştı. Nitekim bir dönem kaynağı, “Bunların şer’i da’vâımız didikleri Sultan Mehmed’in hal’i ve Sultân Süleymân kanûnu didikleri bu hidmet imiş” diyerek asilerin esas derdinin bahşiş, terakki ve görev olduğunu iddia etmektedir.⁶⁹ Nite-

65 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 722; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 827-829.

66 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 717-721; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 827-828.

67 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 722-723, 725; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 768.

68 Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü’l-Ebrar Zeyli (Tahlil ve Metin)*, 1732, haz. Nevzat Kaya (Ankara: TTK, 2003), 14; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1182-1184.

69 Ramazan Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H. 1058-1106/M. 1648/1694), Metin ve Değerlendirme*, yüksek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi: 2019), 152.

kim, aynı isyanda sipahların serbölüklerinden Çolak Hüseyin'e Türkmen ağalığı, Kel Piri'ye Edirne Sultan Bayezid tevliyeti, Tokat kethüdayeri Hamza Ağa'ya Tokat voyvodalığı, Kel Hasan'a Galata voyvodalığı ve Karamanlı Osman'a Mardin voyvodalığı gibi önemli görevler verilmişti.⁷⁰

İsyanlar sırasında değişen güç dengeleri ve kargaşa her sınıftan sıradan bir asker için normal şartlarda ulaşması mümkün olmayan bazı pozisyonlara veya kısıtlı sayıda olup sadece belli statü ve gelir gruplarına açık bazı gelir kaynaklarına erişim imkânı sağlıyordu. 1730'da Damad İbrahim Paşa zamanında yeni ihdas edilen bazı malikaneler asilerin baskısıyla iptal edilmişti.⁷¹ Öte yandan, aynı isyan sırasında veya hemen sonrasında yeniçeriler de bazı tımar, mukataa ve tevliyetleri sipahlara benzer şekilde kendi üstlerine geçirmişti.⁷² Hatta, bazı durumlarda asiler bu tip pozisyonları merkezden gerekli izin ve atamaları beklemeden baskıyla ele geçirmişti. Örneğin, sipahların başını çektiği bir grup, 1688'de Bahçekapı Valide Sultan vakfına bağlı tahmis-i kahve mukataasını zorla zapt etmeye çalışmıştı. Vakfın önemli bir gelir kalemini kaybetmekten çekinen vakıf mütevellisi ise, serbölüklere 100 bin akçe ile isyanın liderlerinden sermülazım Piri'ye verilen 24 bin akçe de dahil olmak üzere toplam 131,200 akçe dağıtmak zorunda kalmıştı.⁷³

İsyan liderleri, kaynaklara müdahale ve dağıtım sürecinde sıradan asilere göre daha avantajlı durumdaydı. 1703 isyanı liderlerinden Karakaş Mustafa, Erzurum mukataası mutasarrıfı ve kapıcıbaşılik gediği olan Feyzullah Efendi'nin yeğeni Ali Efendi'nin ulufesini talep etmiş ve neticede 150 akçe ulufeyle bu görev ve unvan kendisine verilmişti.⁷⁴ Benzer bir şekilde, 1730 isyanı elebaşlarından Zeynel, İlbasan'daki 10 bin akçelik bir tımarı zorla ele geçirmişti.⁷⁵ Aynı isyandan bir süre sonra, Mehmed isimli bir şahıs,

70 Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 1, 328; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 270.

71 Vakanüvis Mehmed Subhi Bey, *Subhi Tarihi*, 35; Karadayı, *Tarih-i Sami*, 137; Felix Konrad, "Coping with 'the Riff-Raff and Mob': Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730)," *Die Welt Islams* 54 (2014): 385.

72 Vakanüvis Mehmed Subhi Bey, *Subhi Tarihi*, 57-58.

73 BOA, TSMA.e 845/17 (tarihsiz, katalog tarihi 29.12.1099).

74 BOA, AE.SMST.II 23/2300 (7 Ca 1115/18 Eylül 1703).

75 İlgili evrakta, aslen İlbasan'ın Subuni Mahallesi'nden olup, İstanbul'da Sultan Mehmed Cami civarındaki Şekerciler Hanı'nda kaldığı ve "zorba eşkıyasından" olduğu bilgisi verilmektedir. İlgili tımar daha sonra elinden alınarak İbrahim Paşa'nın enderun ağalarından Mustafa Ağa'ya verilmiştir. Zeynel

Patrona Halil vasıtasıyla Gelibolu'da 40 bin akçelik bir zeameti sahiplenmişti.⁷⁶ Humbaracı tımarına sahip Arnavud Mahmud b. Ali ise, isyan sırasında İstanbul'a gelmiş ve yine Patrona sayesinde Bosna muhafızı Osman Paşa'nın tabisi Ali b. Mustafa'nın Üsküp'teki 7,500 akçelik tımarına el koymuştu.⁷⁷ Benzer bir olay İlbasan ve Ohri'de yaşanmış ve yine Patrona'nın arkadaşları olan Hasan ile Ali, Mustafa Paşa'nın uhdesinde olan bir malikaneye el koymuştu.⁷⁸ Katil İbrahim isimli bir şahıs ise, asilerin yardımıyla Filibe Tahtalı köyünde 6,000 akçelik tımarı elde etmeyi başarmıştı.⁷⁹ Diğer bir örnek ise, Saraybosna'daki bir malikânenin mutasarrıfları olan Silahdar Halil Ağa ile süvari mukabelecisi Mehmed Efendi'den alınarak "neferat" tarafından zabtına emir çıkması ve akabinde serdengeçti ağası Saraç Mehmed, Gulioğlu Ali Bey ve Hacı Reşad tarafından el koyulmasıdır.⁸⁰ Asi liderlerinin bazı gelir kaynaklarını verdikleri sadece askeri sınıfa mensup olanlar değildi. Örneğin, Patrona Halil'in Ali Paşa'nın oğlu Halil'e 5,000 kuruş geliri olan Koniçe-i Sagir mukataasını vermesi buna en iyi örnektir. Tam belirtilmeyen bir sebepten ötürü takibata uğrayan paşanın oğlu, Patrona'ya sığınmış ve onun yardımıyla söz konusu mukataayı ele geçirmişti.⁸¹

İsyanlarda sadece tımar, zeamet, malikane veya voyvodalık ve tevliyet gibi belirli hizmet ve kısıtlı gelir kaynaklarına değil bazı görev ve paye dağıtımına da müdahale edilmiştir. Bunun en belirgin örnekleri yine 1730 İsyanındandır. Bu isyanda, "zorbalar tâifesine istinâd" eden Ahmed isimli bir yeniçeri koçi ve sirem arabacılar kethüdalığını kendi üzerine geçirmeyi başarmıştı.⁸² Patrona'nın kalyonculuk yaptığı dönemden arkadaşı olan

ise bir süre sonra Cezayir-i Garb tarafına firar etmek zorunda kalmıştır. Daha fazla detay için bkz. Coşkun Yılmaz (haz.), *İstanbul Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil* (H. 1143-1144/ M. 1731) (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 146; BOA, C.ZB 9/404 (evasıt-ı B 1145/28 Aralık 1732-6 Ocak 1733).

76 Mehmed'in Patrona'nın akrabası ve "zorba" zümresinden olduğu gerekçesiyle zeameti sonradan elinden alınmıştır, BOA, AE.SMHD.I 224/17834 (20 Ş 1142/28 Şubat 1731).

77 BOA, C.TZ 91/4523 (12 Za 1143/19 Mayıs 1741).

78 BOA, C.ML 531/21775 (23 Ca 1143/4 Aralık 1730).

79 Sonradan tımar elinden alınmıştır, gerekçe olarak "*Katil İbrahim'in zeamet ve tımar alması hilaf-ı kanundur*" denmektedir, BOA, C.TZ 147/7319 (13 Z 1143/19 Haziran 1731).

80 Söz konusu malikâne, 1731 yılında tekrar eski sahiplerine geri verilmiştir, BOA, AE.SMHD.I 25/1524 (24 S 1145/16 Ağustos 1732).

81 BOA, C.ML 531/21775 (13 Ca 1143/24 Kasım 1730); Karahasanoğlu, A *Tulip Legend*, 194.

82 Coşkun Yılmaz (haz.), *İstanbul Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil* (H. 1143-1144/M. 1730-1732) (İstanbul: Kültür AŞ., 2019), 521.

Uzun Hüseyin'e ise, isyan sırasında avcıbaşılık teklif edilmişti. Hüseyin sorgusunda Patrona Halil ve kendisi hakkında önemli ayrıntılar verir:

Ben Patrona ile kalyonlarda bile idim. Lakin gödeşim? değildir ve küreğe benimle beraber girmedim. Avcıbaşı Salih Ağa beni garezen küreğe koyub vakada Eşkinöz karyesinden pehlivan? bayrağı alub meydana diküb ve avcı eskisi yoldaşlarından Canbaz Veli Ağa olub ve bize haber gönderdi. Biz dahi mevcut olan avcılar ile meydana geldik ve birkaç günden sonra Patrona bana avcıbaşılık teklif etdikde ben dahi kabul etmeyüb Mohalı Hasan Ağa'yı avcıbaşı etdirdim ben dahi bayrakdarı oldum.⁸³

Uzun Hüseyin'in bu ifadesi, İstanbul isyanlarında payitaht ile taşra arasındaki bağlantının ne kadar kuvvetli olduğunu, isyan dinamikleri ve tüm asilerin aynı kategoride ele alınmaması gerektiğini gösteren önemli bir örnektir. İsyân sırasındaki kargaşadan faydalanarak yeniçeri veya diğer birliklere yazılmak için Anadolu ve Rumeli'den İstanbul'a gelip isyana katılan hatırı sayılır bir grup vardı.⁸⁴ Mesela, Eski Uzun Hasan isimli bir şahıs, 1632 olayları sırasında kendisini sipah ocağına kaydet-tirmeyi başarmıştı.⁸⁵ Bunun yanı sıra, özellikle 18. yüzyıldan itibaren yeniçeriliğin daha geniş halk tabanlarına yayılmasıyla beraber yeniçerilikle alakası yalnızca aldığı ulufe dolayısıyla olan hatırı sayılır pasif (sefere gitmeyen veya odalarıyla organik bir bağı olmayan) bir yeniçeri grubu da vardı. Nitekim yukarıda bahsettiğimiz Uzun Hüseyin de bu gruba mensuptur. Kendisi, isyandan sonra firar ettiği Istranca köylerinden birinde yakalanmış ve sorguya çekilmişti. Sorgusunda, yukardaki detaylar dışında 7. bölükten bir şikari esamesi olduğunu ancak "ne ortam beni bilür ne de ben ortamı bilirüm" diyerek ocakla fiili anlamda esame almak dışında bir bağlantısı olmadığını itiraf etmişti.⁸⁶

83 BOA, C.DH 102/5071 (tarihsiz, katalog tarihi: 29.12.1143).

84 Baum, *Edirne Vakası (Das Ereignis von Edirne)*, 55.

85 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 768.

86 BOA, C.DH 102/5071 (tarihsiz, katalog tarihi: 29.12.1143).

ASİLERİN KİMLİKLERİ ÜZERİNE BİR DENEME

Cemal Kafadar, çoğu İstanbul isyanının yeniçeri isyanı olarak adlandırılmasının yanıltıcı olabileceğini ve bu yüzden asilerin kimlikleri üzerinde yoğunlaşmak gerektiğini haklı olarak vurgulamaktadır. Sadece yeniçerilere odaklanılsa bile, bunların kimlikleri, toplumun hangi kesimleriyle bağlantıları olduğu ve niye isyan ettikleri gibi soruların cevapsız kalmaması gerektiğini de ayrıca eklemektedir.⁸⁷ Gerçekten de İstanbul isyanlarında yeniçerilere gereğinden fazla vurgu yapılmakta ve sanki bütün isyanlara katılmış veya destek vermişler gibi bir izlenim uyandırılmaktadır.

Tablo I’de görüldüğü üzere, İstanbul isyanları sadece yeniçerilere münhasır olmadığı gibi yeniçeri ocağı bazı isyanlara hiç katılmamış hatta asilerin karşısında yer almıştır. Öte yandan, sipahlar da en az yeniçeriler kadar aktif bir askeri birliktir ve özellikle 17. yüzyıl isyanlarında yeniçerilerden çok daha faaldir. Sipahlar, bazı isyanları (1603, Ağustos-Eylül 1623, 1651, 1652, 1657) tek başlarına başlattıkları gibi 1648 İsyanını acemi oğlanlarıyla beraber çıkarmıştır. Yeniçeriler ise, Ağustos-Eylül 1623 olayına hiç karışmamış, 1632 isyanında sonradan sultanın yanında yer alarak isyanın bastırılmasında etkin rol oynamıştır. 1656 ve 1622’deki isyanların katılımcılarından olan yeniçeriler, 1656 ve 1687’de öncü olmuştur. 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başlarındaki isyanların (1703, 1730, 1807) tümüne katılmalarına rağmen, aslında bunların tetikleyicileri olmamışlardır. Öte yandan, son iki isyan olan 1808 ve 1826, doğrudan kendi ocaklarını tehdit eden meselelerle alakalı olduğu için bu iki isyanı yeniçeriler tetiklemiş ve çok aktif rol oynamışlardır.⁸⁸

Yeniçeri ocağının tüm isyanlarda aktif olduğu yanılığı, dönem kaynaklarının sunduğu malumatın zayıf ve taraflı olması ve birkaç lideri dışında asiler hakkında pek derli toplu bilgi verilmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu kısıtlamalara rağmen, mevcut arşiv vesikaları ve dönem kaynaklarından yola çıkarak 17. yüzyılın ilk çeyreğinden 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar İstanbul’da meydana gelen isyanlara katılan asilerin kimlikleri hakkında kısmen bilgi sahibi olmak mümkün. Bu alt bölümde, 1622’den 1826’da yeniçeri

87 Cemal Kafadar, “Janissaries and Other Riffraff of Ottoman İstanbul: Rebels Without a Cause,” *International Journal of Turkish Studies*, 23, no. 1-2 (2007), 116.

88 Yıldız, *Crisis and Rebellion*, 178-179.

ocağının kaldırılmasına kadar olan süreçte İstanbul'da meydana gelen isyanların herhangi birinde kesin olarak rol aldığını veya destek verdiğini arşiv ve dönem kaynakları yardımıyla kesin olarak tespit ettiğimiz 549 kişinin kimlikleri üzerinde yoğunlaşacağız. Büyük çoğunluğunu askeri sınıf mensuplarının oluşturduğu bu veri grubu üzerinden aktif askeri birlikler, bunların grup içi dinamikleri ile olası sosyal bağlantıları üzerinden sivilleşme/esnaflaşma gibi bazı önemli hususları aydınlatmaya çalışacağız.

İstanbul isyanlarının meydana geldiği 200 yılı aşkın gibi uzun bir süreçte, 549 kişilik bir veri üzerinden büyük genellemeler yapmak maalesef pek mümkün değil. Bu sayının isyanlara katılan asileri –askeri veya sivil– temsil niteliği de tartışmaya açıktır. Ayrıca, askeri birlik mensuplarının tespit, yakalanma ve cezalandırılması daha kolay olduğu için resmi kayıtlara daha fazla yansıma ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Tablodaki verilerin temelini oluşturan arşiv vesikaları daha ziyade isyan sırasında veya sonrasında yakalanıp cezalandırılanların listesini içerdiği için katılımcılardan sadece firar eden, takibata uğrayan, sürgüne gönderilen veya idam edilenlerle sınırlıdır. Dolayısıyla, bu verilerin asilerin tamamını kapsadığını iddia etmek mümkün değildir. Kroniklerdeki bazı isyanlar için verilen birtakım abartılı ve çelişkili rakamlar⁸⁹ dışında, herhangi bir isyana katılanların toplam sayılarına dair pek fikrimiz olmadığı için, tabloda verilen rakamların gerçek asi sayısının yüzde kaçına tekabül ettiğini tahmin etmek bile zordur.

89 1622'de olaylar patlak verdiğinde 500 civarı sipah ve yeniçeri olduğuna dair bkz. Mithat Sertoğlu, "Tugî Tarihi," *Belleten* 11, no. 43 (1947): 497; 1648'de en az 4000 asinin Et Meydanı'nda toplandığına dair bkz. Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, cilt 2, haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman ve Y. Dağlı (İstanbul: YKY, 1999), 249; 1703 isyanını dört oda yeniçeri ve 70 ila 400 cebecinin başlatmasına dair bkz. Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 2, 640; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 778; Özcan, *Anonim*, 227. 1730'u 15-50 kişi başlatmasına rağmen ilerleyen safhalarda bu sayının 200-3.000'e ulaştığına dair bkz. Graf Marsili, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, çev. M. Nazmi (Ankara: Büyük Erkanıharbiye Matbaası, 1934), 300 ve Tofig Mustafazade, "Bir Yabancıncın Gözü ile Eylül 1730 İstanbul İsyanı," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 17, no. 33 (2018): 16-17; Marsili'ye göre, Patrona'nın katlinin intikamını almak isteyen bir kısım asi Ağa Kapısı'na saldırmıştı; Marsili, *Osmanlı İmparatorluğu*, 350. Aynı olaydan bahseden Abdi ise, 17 N 1143/26 Mart 1731'deki ikinci vakada Ağa Kapısı'na saldıranların 1.000-2.000 civarında olduğunu belirtmektedir; Unat, *Abdi Tarihi*, 62. 1807 isyanındaki asi sayısı ise 300 ila 6000 arasında verilmektedir, Yıldız, *The Selimiyye Incident*, 371-372.

Tablo II. 1622-1826 arası İstanbul isyanlarına katılanların sınıflandırılması ve toplam sayıları

İşyan Tarihi	1622-23	1632	1648	1651	1656	1687	1703	1730-31	1807	1808	1826
Sipahi	5	5	16	3	6	4	3	1	-	-	-
Silahdar	-	1	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Cebeci	1	-	-	-	-	-	22	19	-	-	1
Yeniçeri	15	-	2	-	1	9	46	67	9	9	74 ^a
Yeniçerilik iddiası	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Bostancı	-	-	-	-	-	-	5	-	-	1	-
Topçu	-	-	-	-	-	-	3	1	-	-	-
Ulufeciyan	-	-	-	-	-	-	2	-	-	-	-
Dizdar	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-
Saray birlikleri	-	-	-	-	-	-	1 ^b	1 ^c	-	1 ^d	1 ^e
Sivil	-	-	-	-	-	-	4	6	-	2	7
Belirsiz (Askeri) ^f	-	-	-	-	-	-	19	15	1	-	3
Belirsiz ^g	1	24	-	-	-	4	9	52	-	2	62
Toplam	22	30	18	3	7	17	114	164	10	15	149

Açıklamalar: a Saye ocağı; b Mehteran; c Divan-ı hümayun çavuşu; d Paşa çavuşu; e Teberdar; f Bölük/cemaati verilen ve askeri sınıftan olduğu aşikâr iken yeniçeri, cebeci vs. gibi belli bir askeri birliğe mensubiyeti bildirilmeyenleri kapsamaktadır; g Askeri sınıfa mensubiyetine dair özel bir bilgi olmayan ve askeri veya sivil olması eşit derecede muhtemel olanlar.

Kaynak: BOA, TSMA.e 796/105 (tarihsiz; katalog tarihi 18.07.1058); TSMA.e 796/41 (tarihsiz; katalog tarihi 18.07.1058); TSMA.e 797/4 (tarihsiz; katalog tarihi 18.07.1058); TSMA.e. 798/85 (tarihsiz; katalog tarihi 18.07.1058); TSMA.e 798/98 (tarihsiz; katalog tarihi 18.07.1058); TSMA.e 351/22 (evasıt-1 Ca 1154/25 Temmuz-3 Ağustos 1741); TSMA.e 351/23 (evail-i B 1154/12-21 Eylül 1741); TSMA.d 8995; A.DVNSMHM 98, s. 34/h. 98 (evail-i S 1100/25 Kasım-4 Aralık 1688), s. 36/h. 108 evail-i S 1100/25 Kasım-4 Aralık 1688); A.DVNSMHM 114, s. 233/h. 981 (evasıt-1 Ra 1115/25 Ağustos-2 Eylül 1703); A.DVNSMHM 114-1, s. 118/h. 633 (evail-i N 1115/8-17 Ocak 1704), s. 120/h. 644 (evasıt-1 L 1115/17-26 Şubat 1704), s. 133/701 (evail-i L 1115/7-16 Şubat 1704), s. 139-140/727-728 (evasıt-1 L 1115/17-26 Şubat 1704), s. 164/h. 821 (evahir-i L 1115/27 Şubat-6 Mart 1704), s. 177/h. 875 (evasıt-1 Za 1115/17-26 Mart 1704), s. 208/h. 1012 (evahir-i Z 1115/26 Nisan-4 Mayıs 1704), s. 210/h. 1020 (evahir-i Z 1115/26 Nisan-4 Mayıs 1704), s. 231/h. 1111 (evail-i M 1116/6-15 Mayıs 1704), s. 260/h. 1253 (evail-i S 1116/5-14 Haziran 1704), s. 260/h. 1287 (evasıt-1 S 1116/15-24 Haziran 1704); A.DVNSMHM 115, s. 125/h. 556 (evahir-i C 1118/30 Eylül-8 Ekim 1706), s. 244/h. 1479 (evasıt- R 1119/12-21 Temmuz 1707), s. 438/h.1918 (evahir-i Ş 1119/17-25 Kasım 1707), s. 604/h. 2678 (evail-i R 1120/20-29 Haziran 1708), s. 654/h.2851 (evahir-i C 1120/7-15 Eylül 1708), s. 689/h. 2976 (evasıt-1 B 1120/26 Eylül-5 Ekim

1708), s. 292/h. 2986 (evasit-ı B 1120/26 Eylül-5 Ekim 1708), s. 295/h. 3002 (evahir-i B 1120/6-14 Ekim 1708); A.DVNSMHH 136, s. 312/h. 1279 (evahir-i C 1143/1-9 Ocak 1731), s. 347/h. 1444 (evahir-i B 1143/30 Ocak-7 Şubat 1731); A.DVNSMHH 138, s. 21/h. 74 (evahir-i L 1143/29 Nisan-7 Mayıs 1731), s. 65/h. 245 (evahir-i Z 1143/27 Haziran-5 Temmuz 1731), s. 399-400/1464 (evail-i Ca 1145/20-29 Ekim 1732); A.DVNSMHH 139, s. 28-29/h. 128 (evail-i Ca 1145/20-29 Ekim 1732), s. 260/h. 1395 (evahir-i Ca 1144/21-29 Kasım 1731); A.DVNSMHH 140, s. 71/h. 258 (evail-i C 1147/29 Eylül-8 Ekim 1734); AE.SAMD.III. 82/8195 (1115-1120/1703-1708); AE.SAMD.III 226/21773 (tarihsiz, katalog tarihi 19.03.1143); AE.SAMD.III 59/5889 (evail-i Z 1143/8-17 Mayıs 1731); AE.SMHD.I 224/17834 (20 Ş 1143/28 Şubat 1731); AE.SMHD.I 145/10800 (evasit-ı S 1145/3-12 Ağustos 1732); AE.SMHD.I 159/12019 (evasit-ı R 1147/10-19 Eylül 1734); C.SM 169/8453 (evahir-i C 1147/18-26 Kasım 1734); C.ZB 91/4543 (Ra 1146/Ağustos-Eylül 1733); C.DH 102/5071 (tarihsiz, katalog tarihi 29.12.1143); C.AS 1182/52738 (evahir-i N 1144/18-26 Mart 1732); C.AS 1017/44594 (3 B 1241/31 Ocak 1827); C.MF 111/5531 (26 B 1132/3 Haziran 1720); HAT 339/19416 (9 Za 1242/4 Haziran 1827); HAT 339/19418 (23 Ra 1222/31 Mayıs 1807); D.BŞM.MHF 23/38 (20 Ra 1145/15 Eylül 1732); A.DVNSKLB.d 3, s. 43, 61, 73, 77, 140, 187, 199; A.DVNSKLB.d 38, s. 20, 29, 41, 47; İMŞSA, İstanbul Askeri Kassam Defterleri (AK) 59, s. 424; AK 64, s. 10 (5 S 1144/9 Ağustos 1731); AK 66, s. 29 (8 Za 1144/3 Mayıs 1732); AK 56, s. 62 (1143/1731), 67 (1143/1731), 77-78 (1143/1731), 90 (1 Za 1143/8 Mayıs 1731), 92 (1 Za 1143/8 Mayıs 1731), 94 (1143/1731); AK 64, s. 54 (27 R 1144/29 Ekim 1731); AK 69, s. 8 (1 M 1146/14 Temmuz 1733); Bab Mahkemesi Sicilleri (BS) 150, s. 281 (29 C 1143/9 Ocak 1731); Tugi, *Musibetname*, 88, 95-98, 197-198; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 724, 687, 1043-1048; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 490-491, 504, 699, 712-713, 730-732, 742-744, 767-768, 947; cilt 3, 1183-1195, 1200, 1310-1311, cilt 4, 1660, 1868, 1868-1870, 1878; *Tarih-i Gılmani*, 44-49; Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli*, 256-260; Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinamesi*, 99, 103-104, 156; Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizade İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 1, 332-334; cilt 2, 687, 697; Topal, *Silahdar, Nusret-nâme*, 589; Özcan, *Anonim*, 228-229, 250; Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleriyle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydınar (İstanbul: Kitabevi, 2007), 28-32, 41, 61, 67, 78, 91-94; Marsili, *Osmanlı İmparatorluğu*, 297-298; Bekir Sıtkı Baykal (haz.), *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak* (Ankara: TTK, 1962), 7-8, 43; Unat, *Abdi Tarihi*, 29, 35-36; Derin, "Tüfengçibaşı Risalesi," 388; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târihi*, cilt 1, 273-274; cilt 2, 777; Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 59, 79-80, 132-135; *Esad Efendi Tarihi*, 630, 646.

Mevcut verilerden kaynaklanan bu metodolojik sorunlara rağmen, 549 kişilik veri grubu birtakım gözlemler yapmamıza yine de imkân sağlamaktadır. Öncelikle, kısmen de olsa veri toplayabildiğimiz çoğu isyanı kapsadığı için uzun vadede katılımcıların kimliklerindeki değişimi göstermekte ve daha evvel değindiğimiz sivil-askeri ayrımına dair bazı ipuçları sunmaktadır. Ayrıca, lider kadro dışında kalan ve pek ilgi çekmeyen sıradan asiler, mensup oldukları zümreler hakkında bazı kıymetli malumat sağlamaktadır. En önemli katkısı ise, neredeyse tüm isyanlarda katılım gösteren

ve İstanbul isyanlarına yön veren yeniçerilerin, askeri kimlikleri (bölük, cemaat, rütbe), geldikleri bölgeler ve meslekleri hakkında hatırı sayılır ipuçları vermesi ve bu grup arasındaki uzun vadeli bazı değişimleri de tespit etmemize yardımcı olmasıdır.

Tablo II'den de görüleceği üzere, isyanlara katıldığını kesin olarak tespit ettiğimiz toplam 549 kişiden 97'si (yüzde 17,7) 17. yüzyıl, 278'i (yüzde 50,1) 18. yüzyıl ve 174'ü (yüzde 31,6) 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki isyanlara katılmıştır. Katılımcı sayısı açısından en zengin olanlar, sırasıyla 1730 (164 kişi), 1826 (149 kişi) ve 1703 (114 kişi); en zayıfı ise 1651 (üç kişi), 1656 (yedi kişi) ile hiçbir katılımcının ismen zikredilmediği 1740'tır. Son üç isyandaki katılımcı sayısının azlığı, bu isyanların daha az önemli veya çok az kişinin katılmasından değil tamamen veri eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Tablodaki verilere dayanarak yapılabilecek en rahat gözlem, 17. ve 18. yüzyıl isyanlarına katılanların büyük çoğunluğunun (375 kişi) sivil değil askeri kökenli kişilerden oluştuğudur. Nitekim 17. yüzyıl asilerinden sivil kökenli kimseyi tespit edemedik. 18. yüzyılda on, 19. yüzyılda ise toplam dokuz kişi sivil yani herhangi bir askeri birliğe mensup değildir. Sivil grubun dışında kalan ve sadece isim (örn. Ahmed), meslek (örn. Manav İsmail) veya geldiği bölgeye izafeten lakapları verilen toplam 154 kişiyi asker veya sivil olma ihtimali aynı olduğu için ayrı olarak "belirsiz" kategorisinde sınıflandırmayı uygun bulduk. Bu grubun tamamını sivil olarak kabul etsek bile askeri kökenli asilere göre sayısı yine de azdır; zaten çoğunun askeri sınıftan olma ihtimali çok daha yüksektir. Özellikle 1826 İsyanındaki 62 kişilik belirsiz grubundaki çoğu asinin de yeniçeri yani asker kökenli olduğunu tahmin etmekteyiz. Bu tahminimiz doğruysa, tablodaki sivil sayısı çok daha düşük olacaktır.

Aynı tablo verilerine dayanarak yapılabilecek ikinci önemli gözlem, isyana katılan askeri sınıflardaki belirgin değişimdir. 17. yüzyıldakilerde daha ziyade sipah ve yeniçeriler etkinken, 18. yüzyılda farklı askeri zümrelerin katılımında bir çeşitlilik gözlemlenmekte, son dönemde ise tekrar bu çeşitlilik azalarak bu sefer yeniçeriler en etkin askeri sınıf olarak görünmektedir. Bu eğilim sadece dönem ve arşiv kayıtlarının sunduğu verilerin niteliğiyle açıklanamayacak kadar belirgindir. İleride göreceğimiz üzere bu eğilimin temel sebebi, sipahların 17. yüzyıldan sonra daha arka plana

düşmeye başlamasıyla yeniçerilerin daha ön plana çıkması ve birliklerini ilgilendiren bazı askeri-siyasi (alternatif ordu) ve ekonomik (ulufe) uygulamaların artmasına yönelik tepkileriyle alakalıdır. Aynı verilere dayanarak yapılacak diğer bir gözlem ise, son iki dönemde belirsiz grubundaki artıştır ki bu durum literatürde bahsi geçen sivil-asker ayrımının muğlaklaşması veya daha geçirgen hale gelmesinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Tüm dönemler için, asker kökenli olduğunu kesin olarak tespit ettiğimiz 372 kişi, genel toplamın yüzde 68,7'sine tekabül etmektedir. Asker-sivil ayrımında en önemli kriter, yine kaynakların sağladığı bilgidir. Yani, kaynakların bostancı, cebeci, sipah, topçu veya yeniçeri vb. olduğunu belirttiği nefer ve zabıtlar askeri sınıfa dahil edilmiştir, ki bunların önemli bir kısmının mensup olduğu cemaat, bölük veya haiz oldukları rütbelere de zikredilmiştir. Askeri birlik bazında bakıldığında, 17. yüzyılda sipah ve kışmen de yeniçerilerin aktif katılımı varken, 18. yüzyılda cebeci ve yeniçeriler daha aktif görünmektedir. 1807'den itibaren meydana gelen isyanlar neredeyse tamamen yeniçerilerden müteşekkildir. Tüm dönemlerde topçu, bostancı, silahdar veya ulufeciyan-ı yesar ve yemin gibi bazı birliklerden katılım sayıca çok daha düşüktür. Gureba-ı yemin ve yesar birlikleri ise hiç yoktur.

Sivil ve askeri kesimden katılımın en geniş olduğu isyan, bilindiği üzere, 1703 isyanıdır. Tablo II'deki veriler de bunu desteklemektedir. Bu isyanda, sipah, yeniçeri, cebeci, bostancı, topçu, ulufeciyan ve mehteran gibi farklı birliklerden asiller yer almıştır. Sivil gruptan ise, seyyid ve emirler dışında suhte, esnaf kethüdaları ile şehirli halkı da burada zikretmek gerekir. Söz konusu isyanda, topçuların liderliğini Çorbacı Araboğlu Mustafa Ağa, yeniçerilerin Çalık Ahmed ve seyyidlerin liderliğini ise İbrahim Paşa-yı Atik'te kayyum olan Müteseyyid Mustafa yapmıştır. 1703 isyanında bu kadar farklı kesimlerin katılımına sebep olan temel etken, dönemin çok daha geniş kitleleri etkileyen ekonomik, siyasi ve askeri problemlerinin bir araya gelmesidir. Daha evvel de bahsettiğimiz gibi, ulufe problemi askeri sınıfların katılım ve desteğini artırmıştır. Ayrıca, II. Mustafa'nın İstanbul yerine Edirne'yi idari merkezi olarak alması, şehrin ekonomik hayatını olumsuz etkilediği için sivil ve esnaf kesiminin de isyana desteğini artırmıştır. Bunun yanı sıra, Şeyhülislam Feyzullah Efendi ve ailesinin devletin

çeşitli kademelerindeki nepotik yapılanması ilmiye ve idari kadrolarda hoşnutsuz ve küskün bir kadro yaratmıştı.⁹⁰

Nepotik kadrolaşma ile ilgili bir hususun altını çizmekte fayda var. Bir grup veya bir şahsın aşırı güçlenip devletin kilit kadrolarına kendi aile, tabi veya taraftarlarını yerleştirmesi sadece üst kademelerde değil, toplumun daha alt kesimlerinde de hoşnutsuzluk ve huzursuzluk yaratır. Nitekim bununla ilgili en güzel örneklerden birisi yine 1703 İsyanındadır. İsyanın liderlerinden ve Karahisar Kethüda Yeri olan Karakaş Mustafa ile Feyzullah Efendi'nin telhiscisi Bilani Mehmed Ağa arasında bir tımar meselesi olmuş ve bu sürtüşme sonucu Karakaş'ın tımarı elinden alınmıştı. Uğradığı haksızlığı şikâyet etmek üzere Edirne'ye geldiğinde, Mehmed Ağa'nın huzurundan kovulmuş ve tehdit edilmişti. Karakaş, çaresiz bir şekilde memleketine dönmek üzere Üsküdar'a geçtiği sırada isyan patlak vermiş o da yaşadığı hayal kırıklığı ve kızgınlıkla isyana katılmaya karar vermişti.⁹¹ Daha evvel dirliği çalınan Selanikli Bıyıklı Mahmud ise, 1648 İsyanından hemen sonra "yerini doğrultmaya" gelmiş, yolda rastladığı Girit Seferine gönderilen yeniçerileri ikna edip sefere gitmekten vazgeçirerek geri döndürmüş ve Yeni Cami Vakasının (8 L 1058/26 Ekim 1648) en önemli lideri haline gelmişti.⁹²

1703'ün tersine, çok daha geç dönemde meydana gelmesine rağmen Mayıs 1807 İsyanı katılımcı sayısı ve kimliklerinin tespiti açısından çok zayıf bir örnektir. Boğaz kalelerinde konuşlandırılan yamakların çıkardığı bu isyana kısa bir süre içinde cebeci, yeniçeri ve topçular arasından hatırı sayılır bir kesim katılmıştır. İsyanın ayrıca, halk düzeyinde de ciddi bir sempatizan grubu vardı. Buna rağmen, sadece on kişilik bir asi grubunu tespit edebilmemiz ayaklanma sonrası gelişmelerle doğrudan alakalıdır. İsyanlardan sonra tahta geçen sultanların kendi otoritelerini biraz sağlamlaştırdıktan sonra yaptığı ilk iş asilerin cezalandırılmasıdır, ki bu genellikle büyük bir nümayişle yapılır. Örneğin, halka ders vermek ve nümayiş yap-

90 Daha fazla bilgi için bkz. El-Haj, *1703 Rebellion*, 3-16; Stremmelaar, *Justice and Revenge*, 40-51.

91 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 791; Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 2, 661; Özcan, *Anonim*, 229.

92 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 1044-1046. Naima, aynı olayı Sultan Ahmed Cami Vakası olarak zikretmektedir; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1183-1194.

mak isteyen IV. Mehmed, isyandan sonra firar edip yakalanan bir asinin Adil Köşkü önünde idam edilmesini emreder. Sadrazam ise idamına karar verilen Kasımpaşalı bir adamın “alçak halli” bir şaki olduğunu ve “Adil Köşkü önünde hakkından gelinecek büyük kimse” olmadığını belirterek bu kararı geri çekirtmeye çalışır. Onun yerine, isyandan sonra doğum yeri olan İlbasan’a kaçan ve o sıralarda ele geçirilen liderlerden Bıçakçioğlu Mehmed’in Adil Köşkü önünde idamının daha münasip olduğunu ifade eder.⁹³

1807 İsyanı sonrasında asilerin talepleriyle bir hüccet-i şeriyye hazırlanmıştır. Bu belgeyle, yeni sultan IV. Mustafa asileri isyandan mesul tutmama ve cezalandırmamaya bizzat söz vermiştir.⁹⁴ Dolayısıyla, çok istisnai bir durum olarak tahtta kaldığı 14 ay boyunca kimse takibata uğramamış ve cezalandırılmamıştır. Hatta asilerin lideri Kabakçı Mustafa’nın Alemdar Mustafa Paşa’nın inisiyatifiyle öldürülmesi bile bilgisi dahilinde olmamıştır.⁹⁵ Netice itibarıyla, bir yılı aşkın süre zarfında asilerin bir kısmı unutulmuş, bir kısmı da firar etmiş ve geriye çok az iz bırakmıştır. Örneğin, 1807’den sonra 200 kadar asi İzmir’e kaçmış, orada levend yazılan 70-80 kadarı gemilerle Tunus’a firar etmeyi başarmıştı. İsimlerini tespit edemediğimiz bu grup orada da sorun çıkarınca Tunus valisi tarafından idam edilmiştir.⁹⁶ II. Mahmud döneminde hem bu isyana katılanların hem de III. Selim’in katlinde rolü olanların cezalandırılmasına ayrı bir önem verilmesine rağmen bahsettiğimiz sebeplerden dolayı cezalandırılanların sayısı yine de çok düşüktür. Bu anlamda en kayda değer örnek, 36. bölüğün ustası Civelek Odabaşı’nın cezalandırılmasıdır. Olaylardan sonra firar ettiği anlaşılan Civelek Odabaşı, Tokat voyvo-

93 BOA, TSMA.e 796/41 (tarihsiz, katalog tarihi 18.07.1058). Bıçakçioğlu, İlbasan’da kendisini yakalamaya çalışan sancak beyi Ayas ile girdiği çatışmada yaralanmış, yolda vefat edince sadece kesik başı İstanbul’a gönderilmiştir, TSMA.e 799/10 (tarihsiz, katalog tarihi 18.07.1058); TSMA.e 799/6 (tarihsiz, katalog tarihi 18.07.1058).

94 Hüccet-i Şeriyye hakkında daha detaylı malumat için bkz. Kemal Beydilli, “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriyye, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 4 (2001): 33-48; Yıldız, *The Selimiyye Incident*, 457-472; Ayhan Ceylan, “Osmanlı Devleti’nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriyye,” haz. Fethi Gedikli, *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri: 21-22 Aralık 2012-İstanbul* (İstanbul: XII Levha, 2012), 589-598.

95 BOA, TSMA.e 298/24 (25 Ca 1223/19 Temmuz 1808); C.SM. 9/470 (tarihsiz, katalog tarihi: 29.12.1222), HAT 1363/53788 (tarihsiz, katalog tarihi: 29.12.1223).

96 Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târihi*, cilt 2, 851.

dasının ihbarı üzerine yakalanmış ve idam edilmiştir.⁹⁷ Yine II. Mahmud döneminde III. Selim ve Alemdar vakasına karıştığı tespit edilen ancak isimleri zikredilmeyen 25 kişi daha idam edilmişti.⁹⁸

Asi SİPAHLAR

16. ve 17. yüzyıllar boyunca isyanlarda en aktif askeri zümre sipahlardır ve Osmanlı idarecilerini uzun süre yeniçerilerden daha fazla uğraştırmışlardır. Bu grup, 1593, 1594, 1603 Poyraz Vakası, 1606 olayı, 1622 Genç Osman Vakası, 1632 ve 1648 olayları, 1652 Sipah Fitnesi, 1656 Çınar Vakası, 1657 Sipah Fitnesi ile 1687 Vakasına katılmıştır.⁹⁹ En son 1703 Edirne Vakasında bu birlik mensupları asiler arasında zikredilmektedir.

Tabloda rakam olarak verdiğimiz sipahların kimliklerine gelince, bunların büyük bir genelleme yapacak kadar ortak yönleri pek yoktur. Ancak, 17. yüzyıl asi yeniçerilerinin aksine Anadolu ve taşrayla daha bağlantılı olduklarını söylemek mümkün. Bu durum, vergi tahsildarlığı ve voyvodalık gibi bazı taşra görevlerinde istihdam edilmeleriyle bir dereceye kadar alakalıdır. Temel nedeni ise, sipah ve silahdarların İstanbul'da kışlaları olmaması ve sadece ulufe zamanlarında İstanbul'a gelip maaşlarını almalarıydı. Ulufeleri dağıtılana kadar şehirde beklemek durumunda olduklarından Yeni Cami, Elçi Han ve Kurşunlu Han gibi İstanbul hanları sipahların merkezi olarak ünlenmişti.¹⁰⁰ Çok sayıda sipahın İstanbul'da

97 BOA, HAT 339/19416 (9 Za 1242/4 Haziran 1826); HAT 289/17316 (9 Za 1242/4 Haziran 1826).

98 Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 645.

99 1593'te eksik ulufelerinin tedricen verilmesini reddeden sipahlar ayaklanarak defterdarın başını istemiştir. Olaylar fazla büyümeden yeniçerilerin yardımıyla bastırılmıştır. 12 Ş 1003/22 Nisan 1595'te Gençe'de hizmet eden 10 bin kadar kuloğlu ulufelerinin verilmesi talebiyle yine ayaklanmış ve Ferhad Paşa'nın idamını talep etmişlerdir. Bu ayaklanma da yeniçeri ve bostancılar sayesinde sona ermiştir. 23 B 1011/6 Ocak 1603'te meydana gelen ve Poyraz Vakası olarak bilinen vakada ise, Hüseyin Halife, Katib Cezmi ve Poyraz Osman başta olmak üzere 30 kadar sipah ayak divanı talep ederek padişahın huzuruna çıkmış, taşranın içinde bulunduğu asayişsizliği anlatıp bunlardan sorumlu olan devlet adamlarının cezalandırılmasını talep etmişlerdi. Sipahların sarayına saldırma niyetinde olduğunu haber alan sadrazam Hasan Paşa yeniçerilere sığınarak kurtulmuş, ancak sipahların liderlerini devlete teslim etmemesi üzerine büyüyen olaylar yine yeniçerilerin yardımıyla bastırılmıştı. Poyraz Osman başta olmak üzere Öküz Mehmed ve Hüseyin Halife, Tepegöz Rıdvan, Kazzaz Ali, Burnaz Mehmed gibi önemli elebaşları bir süre sonra katledilmişti. 23 N 1014/1 Şubat 1606'da ise önce yeniçeriler, ertesi gün sipahlar, ulufe, çuka ve cizye meselesi için ayaklanmış ama olaylar büyümeden bastırılmıştı. Daha fazla detay için bkz. Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 226-227, 417-423, 509-510; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 1, 58-59, 88-90, 216-225.

100 Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli*, 295; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*,

toplanması yüzünden çıkabilecek olayları önlemek isteyen Osmanlı idarecileri, ulufelerin bir ya da birkaç kişi tarafından topluca teslim alınıp sahiplerine iletilmesine bazen göz yummaktaydı.¹⁰¹ Hatta 1648'de isyandan sonra sipahların kaldığı hanlara adamlar gönderilip şehirde fazla durmamaları için teşvik edilmişlerdi.¹⁰² Bütün tedbirlere rağmen, ulufe ödemelerinin genellikle ertelenmesi veya eksik ödenmesi hanlarda kalan sipahlar için oldukça masraflı bir hale geldiği için huzursuzluk artıyor ve sık sık sorun çıkıyordu. 1656 İsyanı liderlerinden ve Girit sipahlarından olan Ahmed Paşa'nın iç mehterliğinden sipahlığa geçen Şamlı Mehmed Ağa ile Hasan'ın isyanı başlatırken en büyük şikâyeti tam da buydu. Ulufelerin geç ve eksik verilmesi yüzünden İstanbul'da uzun süre kalmak zorunda kalıp haddinden fazla masraf yaptıklarını ve hancılara olan borçlarının neredeyse ulufelerden alacaklarından fazla olduğundan yakınıp, sıkıntılarının sorumlu olarak defterdar başta olmak üzere devlet ricalini görüyordu.¹⁰³

Ulufe zamanları, suçlu bir sipahiye yakalamak için iyi bir fırsat da olabiliyordu. Örneğin, 1632 İsyanı liderlerinden Deli İlahi Bey, isyandan sonra muhtelif görevlerle bulunduğu İç Anadolu'dan İstanbul'a ulufesini almak için gelince idam edilmişti. Dağlar Delisi Süleyman olarak bilinen "zorba" bir sipahın yeğeni olan Deli İlahi, kendisine tabi bir kethüdası ve en az sekiz adamı olan güçlü bir figürdü. Bağdat Seferi dönüşünde Seydişehir civarında nüfuz kazanmıştı.¹⁰⁴ Amcası Dağlar Delisi de İran Seferi sırasında Üsküdar, Mardin ve Diyarbakır'da bulunduğu sırada buradaki sipahları yeni hizmet talebiyle isyana teşvik etmişti (1630-1631).¹⁰⁵ 1632 İsyanının

cilt 1, 223; cilt 4, 1725; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 830. Sipah ve diğer Altı Bölük halkının ulufelerinin dağıtımı (sergi) ile ilgili bkz. Abdülkadir Özcan, "Sergi," *DİA* 36 (2009): 558-559; Özcan, "Altı Bölük," 531. Kasım-Aralık 1702'de muhtelif birliklere dağıtılan mevacic miktarları ve genel bilgiler için bkz. Özcan, *Anonim*, 183-188.

101 Orhan Avcı, "Türk Kültür Tarihi'nde Ulûfe," *Erdem* 12 (2000): 856. Ulufeler ve esame piyasası hakkında daha fazla bilgi için bkz. İrfan Kokdaş'ın bu kitaptaki makalesi.

102 Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinamesi*, 84.

103 Ziya Yılmaz (haz.), *İsâ-zâde Târihi (Metin ve Tahlil)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), 22-23.

104 Deli İlahi'nin isyandan önce ve sonraki hayatı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 727-729. Deli İlahi'nin Karaman beylerbeyinin mütesellimi olmasına dair bkz. 85 Numaralı *Mühimme Defteri* (1040-1401 (1042)/1630-1631(1632)): *Özet-Transkripsiyon-İndeks* (Ankara: Osmanlı Arşivi Yayınları, 2002), 382/h. 622.

105 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 726-727; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 545.

elebaşlarından ve ebna-ı silahdaran bölüğüne mensup Eskişehir Keskinli olan Rum Mehmed de Bağdat Seferine katılmış ve isyandan sonra Zile voyvodalığını elde etmişti.¹⁰⁶

17. yüzyıl boyunca sipahların yeniçerilere göre daha isyankâr ve “nâ-mazbût” olmasının sebebi, Naima’ya göre iki askeri birliğin kurumsal yapısıyla alakalıydı. İyi bir emir komuta yapısının askeri kurumlardaki düzenin sağlanması için elzem olduğunu vurgulayan Naima, yeniçeri ocağında eski ve yeni nefer arasında başlayan alt üst ilişkisi ile aşçı, odabaşı, çorbacı, kul kethüdası ve nihayet yeniçeri ağasına kadar uzanan emir komuta zincirinin ocaktaki düzeni koruduğunu belirtmektedir. Sipahların da bölük ve serbölük gibi ciddi bir hiyerarşik yapıları olduğunu, ancak zamanla bunun değişerek sıradan bir neferle komutan arasında fark kalmadığını iddia etmektedir. Naima’nın kastettiği değişim, orta düzey komutanların hem itibar hem de sayılarının azalması olmalıdır. Nitekim, bütün itibar ve yetkinin sadece ağa, kethüda ve çavuşlara kaldığını belirtmektedir.¹⁰⁷

Sipahlar, 20-30 kişilik neferden mürekkip 300 bölükten oluşmaktaydı ve her bölüğün başında serbölük denilen bir orta düzey zabıt vardı.¹⁰⁸ Naima’nın verdiği malumat doğru ise, 17. yüzyılda bölüklerdeki nefer sayısı artmış ve orta ve alt rütbeli zabıt sayısı ya sabit kalmış veya azalmış olmalıdır. Nitekim yine aynı tarihçe göre, beş-on gibi çok sınırlı sayıdaki komutanın, 5-10 bin sipahı kontrol etmesi zor olduğundan tüm ocakta bir asayişsizlik ortaya çıkmıştı ve kendi ifadesiyle “Bu tâ’ifenin yenisi ve eskisi, büyüğü ve küçüğü belli olmayıp kendiler bir nâm ve a’yân u erkân dahi onlardan nîrân” idi.”¹⁰⁹ Komuta kademesindeki bu yetersizlik yüzünden sipahlar arasında asayişsizlik baş göstermiş, dolayısıyla da bazı olaylara

106 Rum Mehmed, Zile voyvodalığından 15 M 1042/6 Ağustos 1632’de azledilerek Bozok’a atanmış ve evail-i R 1042/16-25 Ekim 1632’ye kadar bu görevde kalmıştır. BOA, C.DH 122/6095, fl. 23. Ölümü hakkında bkz. Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 728-730.

107 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1181-1182.

108 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: MEB, 2004), cilt 3, 230.

109 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1181-82. 1826’da yeniçeri ocağının ilgasının hemen ardından sipah, silahdar, ulufeciyân ve garipler birliklerinin ilga edilmesi münasebetiyle bu konuda benzer bir yorum yapan Esad Efendi de eskiden üst rütbeli düşük rütbeliyi zapt etmek üzere her 1000 nefere 100 kadar zabıt düşerken nizamının bozulmasıyla 5-10.000 askere bir iki zabıt kaldığını ve bu yüzden de kendi birliklerinin düzeninin bozulduğunu ve padişaha karşı ilk isyanların bu birlik tarafından yapıldığını ifade etmektedir, Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 199-200.

karışma ihtimalleri artmış olmalıdır. Ancak, daha evvel de anlattığımız üzere sipahların isyanlara katılımındaki en büyük etken ekonomik sıkıntılar ve gulamiye gibi sahip oldukları bazı imtiyazları muhafaza çabası ile çoğu ekonomik, yeni haklar elde etme gayesi idi.

Ara ara ortak hareket etmelerine rağmen, yeniçeriler ve sipahlar arasında her zaman derin bir gerginlik ve rekabet olmuştur. 1603 Poyraz Vaka-sında, sipahların mekânı olan Kurşunlu Han'ın yeniçeri ağasının emriyle basılıp yağmalanması ve bazı sipahların öldürülmesi, iki grup arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. Bir rivayete göre, bu olaydan sonra aralarına “adavet” düşmüş, özellikle İstanbul'da birbirlerini gördükleri yerde katlet-meye başlamışlardı.¹¹⁰ 1622 ve 1632'de beraber hareket etmişler, ikincisin-de IV. Murad'ın sonradan yeniçerilerin desteğini almasıyla yalnız kalan sipahlar da başkaldırılarına son vermek durumunda kalmıştı. 1640'lardan sonra hem Anadolu hem de İstanbul'da aralarındaki gerginlik artmış ve sipah-yeniçeri çatışması daha sık yaşanmaya başlanmıştır. Anadolu'daki çatışmalar Gürcü Nebi olayıyla İstanbul'a da taşınmıştı.¹¹¹ Yeni Cami Vakası olarak bilinen olayda bir yeniçeri çorbacısının sipahlar tarafından katledil-mesiyle iki ocak arasında bu sefer büyük bir çatışma çıkmış ve sipahlar mağlup olmuştu (8 L 1058/26 Ekim 1648). Sipahların bu mağlubiyetinden cesaretlenen devlet adamları da 1000'e yakın sipahın kaydını silip velediş uygulamasını kaldırmıştı.¹¹²

İstanbul'da aynen Mısır ve diğer bazı yerlerde olduğu gibi farklı askeri birliklerin çatışması sık rastlanan bir durumdu.¹¹³ Celali isyanları-

110 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 422- 424; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 1, 223, 226.

111 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1221.

112 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 1045-1047; Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1191-1194. Evliya Çelebi, cebeci, sipah ve yeniçeriler arasında 15 L 1058/2 Kasım 1648'deki olayları yeniçeri çavuş ve çorbacılarının yönlendirdiğini iddia etmektedir; Evliya Çelebi, *Seyahatname*, cilt 2, 250.

113 Abdul Karim Rafeq, “The Local Forces in Syria in the Seventeenth and Eighteenth Centuries,” *War, Technology and Society in the Middle East*, haz. V. J. Parry ve M.E. Yapp (Londra: Oxford University Press, 1975), 277-280; Jane Hathaway, “Bilateral Factionalism in the Ottoman Provinces,” *Provincial Elites in the Ottoman Empire. Halycon Days in Crete V: A Symposium Held in Rethymnon, January 10-12, 2003*, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: University of Crete Press, 2005), 32-38; Jane Hathaway, *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of Qazdağlıs* (Cambridge: Cambridge University Press: 1997), 37; Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758* (Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1980), 91-94.

nın Anadolu'da büyük anarşiye sebep olması yeniçerilerin taşrada konuşlandırılmasında önemli etkenlerden biridir. Bunun yanı sıra, sipahların en isyankâr grup ve yeniçerilerin de bunları bastırabilecek rakip kuvvet olarak algılanması da yeniçerilerin hem Anadolu'da konuşlandırılmasında diğer bir etken olmuş hem de yeniçerilerin İstanbul'da en muktedir birlik olmasını sağlamıştır. Bunun yanı sıra, hanedan mensupları ve devlet ricali açısından 17. yüzyıl ortalarındaki siyasi istikrarsızlıkta yeniçerilerin desteğini almak rakiplere karşı büyük bir avantaj sağladığından yeniçeriler ve ocak ağalarına büyük tolerans gösteriliyordu. Dolayısıyla, 1648'den itibaren sipahlarla yeniçeriler arasındaki denge yeniçeriler lehine bozulmuş ve ağalar saltanatı (1648-1651) olarak bilinen ve ocak ağalarının adeta “şerik-i saltanat” olduğu bir döneme yol açmıştır.¹¹⁴ Ocak ağaları vasıtasıyla hem yeniçeri ocağı kontrol altına alınmış hem de sipah ve diğer askeri birliklerdeki muhalefet ve olası isyanlar da engellenmiş oluyordu.¹¹⁵ Netice itibarıyla, rakiplerine karşı her anlamda kârlı çıkan yeniçeriler, Kâtib Çelebi'nin tabiriyle “pirelenmiş” ve “bıyıklarını balta kesmez” olmuştu.¹¹⁶

Sipahların zayıflaması ve iki ocak arasındaki ciddi gerginliğe rağmen, sipah ve yeniçeriler 1655, 1656 ve 1687 örneklerinde olduğu gibi bazı ayaklanmalarda yine ortak hareket etmeye devam etmiştir. 1687 isyanının liderlerinin Sermülazım Deli Piri ve Küçük Mehmed isminde iki sipah ile Fetvacı Hüseyin Çavuş ve Hacı Ali isimli iki yeniçerinin olması bu anlamda manidardır. 17. yüzyıldan sonra ise, sipahların isyanlara katılımının ciddi anlamda azalmasıyla birlikte, yeniçerilerin bu ocağa karşı dengeleyici veya muhalif güç olarak kullanılması da azalmıştı. Yeniçerilerin isyanlarda daha da aktif hale gelmesi üzerine, bu sefer İstanbul'un diğer askeri birlikleri yeniçerileri bastırmak üzere kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, bostancı ocağı, tersaneliler veya diğer askeri birlikler hiçbir zaman yeniçerilerle başa çıkabilecek bir kuvvet olarak ortaya çıkamamıştır.¹¹⁷

114 “Şerik-i saltanat” tabiri için bkz. Aktemur, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi*, 94.

115 Karaçelebizade Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli*, 92: “Koca Vâlide, yâ şerlerinden tehâşi yahud mahabbetinden nâşi” ifadesiyle bu ikilemi özetlemektedir.

116 Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 1046-1047.

117 1730'da önce bostancıların sonra tersanelilerin isyanı bastırmak üzere kullanılmasına dair bkz. Marsili, *Osmanlı İmparatorluğu*, 302-303.

Sipahların iyice arka plana düşmesiyle neredeyse rakipsiz kalan yeniçeriler, 18. yüzyılda ve 19. yüzyıl başı isyanlarında çok daha belirgin rol oynamıştır. Tablo II'deki veriler bu gözlemimizi doğrulamaktadır. 17.-19. yüzyıllar arası İstanbul isyanlarına katılan toplam 549 kişinin neredeyse yarısı (232 kişi; yüzde 42,5) yeniçeridir. Bu oran, 17. yüzyılda yüzde 28,7'lerde iken, 18. yüzyılda yüzde 40,6'ya çıkmakta, bir sonraki yüzyılın sadece ilk yarısında yüzde 52,8'e kadar yükselmektedir. Bu yüzdeler sadece yeniçeri olduğunu kesin olarak tespit ettiğimiz şahısları içermektedir. 1807-1826'daki "belirsiz" kategorisindeki çoğu katılımcının yeniçeri kökenli olduğunu varsaydığımızda bu oran çok daha yüksek olacaktır. Yine aynı tabloya göre, yeniçerilerin en yoğun katılım gösterdiği isyanlar, 1703 (46 kişi), 1730 (67 kişi), 1826 (74 kişi) ayaklanmalarıdır.

Tablo II'de verilen 232 yeniçeriden 170 kişinin bağlı olduğu ortası kayıtlıdır. 1826'da cemaat/bölük belirtilmeden (örn. 6'nın yoldaşı veya 57'nin odabaşı) zikredilen on yeniçeri dışındakiler 72 farklı cemaat veya bölüğe mensuptur. Herhangi bir bölük veya cemaatte büyük bir yoğunlaşma olmamasına rağmen, isyanlarda en çok katılım gösteren ortalar, dokuz kişiyle 25. ağa bölüğü, sekiz kişiyle 64. cemaat, yedi kişiyle 43. cemaat ve altı kişiyle 57. bölük 71. cemaattir. 1622 İsyanında 43. ağa bölüğü (6 kişi) nispeten daha etkin görünmektedir.¹¹⁸ 1730'de 64. cemaatten dört kişilik bir grup göze çarparken, 1807'deki olayları başlatan Kabakçı Mustafa da dahil olmak üzere yamakların mensup olduğu 25. bölükten üç kişi listemize dahildir. Aynı bölük (beş kişi) ile 57. bölük (beş kişi) 1826'da da göze çarpmaktadır. Diğer isyanlarda ise herhangi bir cemaat veya bölük bazında bir yoğunlaşma görülmemektedir.¹¹⁹

Verilere yansıdığı kadarıyla, 1703 İsyanını başlatan ve 1730'da da oldukça faal olan cebeciler için de benzer bir durum söz konusudur. 1703'te

¹¹⁸ Cahit Öztelli'nin özetinden anlaşıldığına göre, 1622 İsyanı ve II. Osman'ın katlinde medhali olduğu için önce hapsedilen ve ardından başı kesilerek idam edilen yeniçeri ozanı Köroğlu'nun kendisini affettirmek için IV. Murad'a yakardığı bir şiiri vardır; Öztelli, *Uyan Padişahım*, 500. Öztelli'nin verdiği malumat doğru ise, söz konusu şahsın, 43. bölükten Çukurcu Köroğlu isimli yeniçeri olduğu kanaatindeyiz. Çukurcu Köroğlu için bkz. Tugi, *Musibetname*, 197.

¹¹⁹ 1730 İsyanına katılan çoğu yeniçeri 70 kişi hakkında verilen bilgilerden yola çıkan Karahasanoğlu da bu isyan için benzer bir gözlem yapmaktadır, Karahasanoğlu, *A Tulip Legend*, 196-197.

6. bölük (üç kişi) ile 9. bölükte (üç kişi) nisbi bir yoğunlaşma varken, 1730-1731 olaylarına karışan cebecilerden 5. bölükten yine üç kişilik bir grup göze çarpmaktadır. 1826 İsyânında ise, yine 5. cebeci bölüğünün kazanını meydana çıkaran 5. kışlanın ustası Kürd Bayrakdar dışında ismen zikredilen bir cebeci yoktur.

Yeniçeriler arasında ağa bölüklerinin sekban bölüklerine göre daha fazla nüfuzu vardı. Toplam 61 ağa bölüğünden, 1622'de 43. ağa bölüğünün etkin olduğunu söylemiştik. Patrona ve Kabakçı İsyânında 1. ağa bölüğünün kazanının meydana gönderilmesi dönem kaynaklarında bilhassa zikredilmektedir.¹²⁰ 1703'te yine 1. ve 3. ağa bölükleri daha nüfuzlu görünmektedir. Dikkati çeken diğer bir bölük ise, 1730'da asilerin atadığı İstanbul kadısının bir ay kadar mahkeme olarak kullandığı 79. cemaattir.¹²¹

Göreceli bazı yoğunlaşmalar olmasına rağmen, yeniçeri veya cebecilerde genel anlamda herhangi bir cemaat veya bölüğe has büyük katılım oranları görülmemektedir. Bu durumun, tabloyu oluşturduğumuz verilerin niteliğinden kaynaklandığını düşünmekteyiz. Dönem kaynakları daha ziyade liderleri, arşiv kaynakları da cezalandırılanları verdiği için bölük veya cemaat bazında yoğunlaşmaların zayıf olarak tabloya yansıdığı kanaatindeyiz. Tabloya tam yansımamasına rağmen bölük ya da cemaatlerin grup içi dinamikleri ve bunların isyanlardaki yansımalarını azımsamamak gerekir. Mesela 1807 İsyânını başlatan Kabakçı Mustafa ve çekirdek asi kadrosu genellikle 25. bölükten olduğu için bu bölüğün isyanda çok aktif olduğunu biliyoruz. Bazı durumlarda da tam tersi de mümkündü. Patrona Halil'in ortası olan 17. bölüğün bir kısmı isyanda faalken, bölük içi çatışma ve rekabetten dolayı diğer bir kısmı asilere karşı cephe almıştı. Örneğin, aynı bölüğün çorbacısı Pehlivan Halil Ağa'nın Patrona ile bazı liderlerin ortadan kaldırılmasında büyük rolü olmuş ve bu başarısından dolayı kul kethüdalığına terfi ettirilmişti.¹²² Benzer şekilde, 1731'de Et Meydanı'nda

120 Unat, *Abdi Tarihi*, 34; Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi*, 22; Ahmed Asım Efendi, *Tarih-i Asım*, cilt 2 (İstanbul: 1867), 28. Ağa bölükleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Abdulkasım Gül, 18. *Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı*, doktora tezi (Atatürk Üniversitesi: 2020), 8-18.

121 Karadayı, *Tarih-i Sami*, 55-56.

122 Kendisine bu hususta serdengeçti ağalarından ve aynı bölükten Deli Hasan ile serhad ağaları da yardım etmişti, Unat, *Abdi Tarihi*, 54-55; *Destarî Salih Tarihi*, 26; Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi*

çıkan olaylar akabinde cebecilerin 5. bölüğünün aşçısı İstavrozlu Elhac Hüseyin de asilerin karşısında yer alarak bunlara karşı mücadeleye hazır olduğunu sultana bildirmişti.¹²³

Yeniçeri ağası ve kul kethüdası gibi yüksek rütbeli zabitler, isyanlarda (1703, 1730, 1807, 1808, 1826) genellikle muhalif bir tavır alırken, yeniçeri ve cebeci ocağındaki orta ve alt rütbeliler daha aktif görünmektedir. 1690'lerden itibaren saray veya paşa kapılarında yetişenlerden ziyade silsile yoluyla ocak içinden yükselen zabitlerin yeniçeri ağası olarak atanması artmaya başlamıştır. Komuta kademesindeki profesyonelleşmeyle beraber, saray ve ricalin ocak üzerindeki etkisi de nispeten azalmıştır. Ancak, gerek 17. yüzyıl ve gerek sonraki yüzyıllarda yeniçeri ağalarının tavrı değişmemiş ve isyanlarda istisnasız muhalif bir tavır almış ve bazıları bu yüzden kendi neferleri tarafından öldürülmüştür.¹²⁴

Öte yandan, cebeci ve yeniçerilerden isyana katılmayan bazı üst düzey zabitlerin olayları fırsata çevirmeye çalıştığına dair bazı örnekler de mevcut. Cebecibaşı Abdullah Ağa, Halil Ağa ile Kul Kethüdası Receb Ağa 1730 İsyanı sırasında ortaya çıkan kargaşada ciddi miktarda maddi kazanç temin etmişti.¹²⁵ Halil Ağa'dan sonra cebecibaşı olan Abdullah Ağa (Paşa) asilerin isyan sırasında yağmaladığı malları hazineye teslim etmeyerek el koymuş, askerin mevaciblerinin bir kısmını zimmetine geçirmiş ve mahlûl esamileri satarak haksız kazanç elde etmişti.¹²⁶ Zimmetine geçirdiği kalemler arasında, eski Cebecibaşı Halil Ağa'nın terekesinden çıkan 19.169 kuruşluk altından aldığı 2.050 kuruşluk altını ile evinden ele geçirdiği bazı değerli eşyalarla dört esir vardı. Ayrıca İran tarafında görevli bazı serdengeçti ağaları ile çorbacı esameleriyle

Tarihi, 61-62, 65.

¹²³ Baykal, *Destari Salih Tarihi*, 37-39.

¹²⁴ Yeniçeri ağalarının isyanlar karşısındaki tutumu ve asilerin tepkisi için bkz. Aysel Yıldız, "Commanders of the Janissary Army: The Janissary Ağas, Their Career and Promotion Patterns," *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, haz. Georgios Theotokis ve Aysel Yıldız (Leiden: Boston: Brill, 2018), 447-451, 455-458.

¹²⁵ BOA A.DVNSMHH 138, s. 399-400/h. 1464 (evail-i Ca 1145/20-29 Ekim 1732). Receb'in "iki heybe altın" olarak verilen parayı daha evvel odasında sakın olan Mehmed sipahiye teslimi ve bu paranın tahsili emrine dair bkz. A.DVNSMHH 136, s. 312/h. 1279 (evahir-i C 1143/1-9 Ocak 1731).

¹²⁶ BOA, A.DVNSMHH 138, s. 399-400/h. 1464 (evail-i Ca 1145/20-29 Ekim 1732); A.DVNSMHH 139, s. 38-39/h. 128 (evail-i B 1145/18-27 Aralık 1732).

askerlerin mevacibleri için aldığı ek ödemeleri de zimmetine geçirmişti. En dikkate değer suistimali ise muhtelif esame yolsuzluklarıdır, ki esame satışlarının nasıl yapıldığına dair önemli ipuçları da sunmaktadır. Abdullah Ağa'nın 60.746,5 kuruşluk mahlul cebeci esamesine sahip olmasının yanı sıra 6.000 akçe değerinde toplam 500 adet esameyi bazı esnaf kethüdalıkları, mukataa, kapıcıbaşılık ve dizdarlık için satarak 8.000 kuruş haksız kazanç sağlamıştı.¹²⁷ Bu örnek, esame yolsuzluklarında en büyük kazancı üst rütbelilerin elde ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Yeniçerilerden ise, 1807 İsyanı sırasında sekbanbaşı olan Arif Ağa isyanı fırsata çeviren diğer bir üst düzey zabıt olarak ortaya çıkmaktadır. Kendisi hem cülus bahşişinin bir kısmını zimmetine geçirmiş hem de isyan sırasında öldürülen devlet adamlarının malvarlıklarının bir kısmını gasp etmişti. Ayrıca, dönemin devlet ricalinin bir kısmını, asilerin katledilmesini istediklerinin listesinde oldukları, ancak kendisinin araya girmesiyle kurtulup mutlak bir ölümden döndükleri iddiasıyla bir nevi haraca bağlamıştı.¹²⁸

Yeniçeri ile cebeci ocaklarının orta ve alt düzey zabitleri ise, isyanlarda her zaman muhalif bir tavır almamış; diğer askeri birliklere göre daha aktif katılım göstermiştir. Sipahlardan 1687'ye iki serbölükle iki sermülazım katılmış, 1703'te ise üç sipahlar ağası isyanla bağlantılarından dolayı cezalandırılmıştır. Cebecilerden, 1703'te iki başhalife, bir odabaşı, dört serdengeçti ağası ve bir vekilharç ile 1730'da iki çorbacının ismi asiler arasında geçmektedir. 1622'de bir ve 1703'te ise iki cebecibaşı isyanla bağlantılı suistimalleri yüzünden takibata uğramıştır. Aşağıdaki listeden görüleceği, üzere orta ve daha düşük rütbeli zabıtların katılımı açısından en aktif olan ocak yeniçeri ocağıdır.

127 BOA, A.DVNSMHM 138, s. 399-400/h. 1464 (evail-i Ca 1145/20-29 Ekim 1732), s. 400/h. 1465-1466 (evail-i Ca 1145/20-29 Ekim 1732); A.DVNSMHM 139, s. 38-39/h. 128 (evail-i B 1145/18-27 Aralık 1732).

128 "Hilal-i cülusda Sekbânbaşı olub iş'âl-i nâire-i fesâda işğal sūvâr olduğu bârgiri nallarından ateş çıkarak zîr ü bâlâyâ puyân ve revân ve ba'de'l-cülus siz de dahil-i defter idiniz mahsûs ben ricâ edüb çıkartdım diyerek gicelerde konak konak gezûb ricâlî hakladığı," Ubeydullah Kuşmânî, Ebubekir Efendi, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi*, haz. Aysel Yıldız (İstanbul: Kitapyayinevi, 2007), 132. Ayrıca bkz. Yıldız, *The Selimiyye Incident*, 486, 492-496.

Liste: İsyanlara katılan veya destek veren yeniçeri zabitlerinin rütbe ve sayıları

1622	2 haseki
1648	1 kul kethüdası, 1 çorbacı
1687	1 kul kethüdası, 2 çavuş, 2 serdengeçti ağası, 1 kâtib
1703	1 haseki, 3 çorbacı, 1 odabaşı, 20 serdengeçti ağası, 4 bayrakdar, 1 serdar
1730	1 başçavuş, 2 orta çavuşu, 9 çorbacı, 2 odabaşı, 1 oda bekçisi, 2 müteveli, 6 serdengeçti ağası, 4 bayrakdar, 1 kâtib, 1 yeniçeri efendisi, 1 kale ağası
1807	1 odabaşı
1808	5 usta, 1 odabaşı
1826	1 eski sekbanbaşı, 3 usta, 4 odabaşı, 1 müteveli, 3 bayrakdar, 5 sakabaşı, 1 başkarakollukçu

Sıradan askerlerle daha fazla bağlantısı olan bu zabitlerin kendi oda ve ortalarında ciddi bir nüfuzu vardı. Yeniçeri neferlerinin en büyük sadakati doğrudan temas halindeki kendi zabitlerine olduğundan her oda-başının kendine ait taraftar ve emir komuta altında hareket eden askerleri vardı. Kışla kültürü sayesinde hem kışlada hem de kışla etrafında nüfuz alanları oluşturup sosyal bağlantılar kurabiliyorlardı. Evli ve kışlalarda kalmayan zabit ve neferlerin de yine Eski Odalar ve Yeni Odalar civarında yani kışlalar etrafında kümelenmesi bu kültürün yok olmasını engelliyor aksine siviller arasında da nüfuz kurmalarını temin ediyordu.¹²⁹ Yeniçerilerin kışlalar etrafında yerleşme eğilimi göstermesi sadece İstanbul'a özgü de değildir, diğer şehirlerde de benzer bir eğilim vardır.¹³⁰ 18. yüzyılda Mısır'daki yeniçerilerin kendi birlikleri arasında ve kışlalarda bir "hane oluşumu" süreci de başlamıştı, ki bu gelişme yeniçeriler arasında sadece ast üst ilişkisi değil aynı zaman da bir nevi hami-mahmi ilişkisi olduğunu

129 Yeniçerilerin, 17. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'daki yeniçerilerin yerleşme alanları ve kışlalar civarında daha yoğun olarak yaşadıklarına dair bkz. Gülay Yılmaz, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (McGill Üniversitesi: 2011), 122-133. Benzer bir eğilim gösteren 18. yüzyılda ortalarındaki yaşam alanları için bkz. Taner Öztürk, *İstanbul'da İktisat Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750)*, yüksek lisans tezi (Akdeniz Üniversitesi: 2021), 125-141.

130 Halep, Mısır ve Adana için de benzer bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Charles L. Wilkins, *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo, 1640-1700* (Leiden: Boston: Brill, 2010), 136-137; Yannis Spyropoulos, Aysel Yıldız, "Pseudo-Janissarism (Yeniçerilik İddiası) in The Ottoman Provinces: Its Emergence, Geographic and Socio-Economic Aspects with Special Reference to Adana," *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 8, no. 1 (2022): 40-43.

göstermesi açısından önemli bir detaydır.¹³¹ Küçük Mehmed isimli bir başodabaşının kariyeri ve kendi kapı halklarını oluşturmaları bunun en güzel örnekleridir. Yerel kaynaklarda, Mehmed Başodabaşı'nın üstlerine karşı neferleri koruyan ve amirlerinin suiistimallerine karşı belli bir duruş sergileyen bir şahıs¹³² olarak tanıtılmasının İstanbul'da dahil birçok coğrafyadaki zabıt profilini temsil ettiği kanaatindeyiz.

Zabıt-nefer ilişkisinin her ne kadar şahsi yanı da olsa temeli kurumsal bir çerçevede işleyen kışla kültürüydü. Benzer bir vurgu yapan II. Mahmud döneminin ünlü yeniçeri ağası Ağa Hüseyin Paşa'ya (ö. 1849) göre de orta dereceli zabıtların tüm otoritesi “çend nefer-i eşerrden ‘ibâret olup onların dahi seyl-i âb-ı fesâdları ancak İslambol’da kışlalarda oldukları hâlde cârî” idi.¹³³ Paşa'nın bu gözlemini dikkate alan sultan da yeniçeri ocağının kaldırılmasına giden süreçte orta ve düşük rütbeli zabıtların nüfuzunu azaltmak üzere iki strateji izlemiştir. Bir yandan bir kısım nüfuzlu zabıtların desteğini almaya çalışırken, diğer yandan bazı usta, odabaşı ve mütevellileri taşra atamaları veya sürgün yoluyla İstanbul'dan uzaklaştırmıştır.¹³⁴ Örneğin, Kul Kethüdası Hasan Ağa gibi bazı zabıtların yanı sıra ustalıktan gelme ve “merc-i kelime-i ocak” olarak nitelendirilen Canbaz Kürd Yusuf'u sırf ocaktaki nüfuzundan dolayı kendi yanına çekmiş ve yeniçeri ocağının kaldırılma planlarına dahil etmişti.¹³⁵ Başka bir manevra olarak da genel kaidenin aksine, seğirdim ustalarının ocak üzerindeki nüfuzunu artırarak zabıtlar arasında rekabet ve gerginlik yaratmış ve bu sayede odabaşılar ile tayin ustalarının merkezle işbirliği yapmasını kolaylaştırmıştı.¹³⁶ Nitekim, 1826'da bir kısım orta dereceli zabıtlar sultanla beraber yeniçeri asilere karşı hareket etmişti. Ancak,

131 Hathaway, *The Politics of Households*, 20, 27-28, 42; aynı yazar, “The Military Household,” 41.

132 Hathaway, *The Politics of Households*, 66.

133 Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 13. Ayrıca bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 12, 147; Sunar, *Cauldron of Dissent*, 192.

134 Sürgüne gönderilen veya başka görevlere aktarılan bazı zabıtlar için bkz. Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 196-197, 646-647; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 12, 73, 84, 99, 143, 147.

135 Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 13, 15. Sultan ve ricalle işbirliği yapan zabıtların yeni görevlere atanma ve ödüllendirilmesi için bkz. aynı eser, 89-91.

136 Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 194-195; Sunar, *Cauldron of Dissent*, 179-180, 190-192; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 12, 72-73. Seğirdim ustalarının nüfuzunun 18. yüzyıldan itibaren ciddi anlamda arttığına dair bkz. Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf*, 40.

yukarıdaki listeden de anlaşılacağı gibi bu strateji tamamen başarılı olmamış; bir eski sekbanbaşı, üç usta, dört odabaşı, bir mütevellî, üç bayrakdar, beş sakabaşı, bir başkarakollukçu isyana bizzat katılmıştır. Listede yer almasa da 23. ve 7. ortaların çorbacılarının da asileri desteklediğini biliyoruz.¹³⁷ 1826'ya katılan beş sakabaşı¹³⁸ ile karakollukçulardan 18 yeniçeri de ayrıca ilgi çekicidir. Sakabaşıların dördü Babîâlî'de tulum-bacıdır. Karakollukçulardan biri başkarakollukçu iken geri kalanı dokuz farklı cemaat/bölüğe mensuptur.

Orta ve alt rütbeli zabitler isyanlarda genellikle kilit rol oynamıştır ve her isyan bu zabitlerin nüfuzunu artıran en önemli etkenlerden biridir.¹³⁹ Ekim-Kasım 1623'te odabaşlarının baskısıyla yeniçeri ağası Bayram Ağa azledilip yerine Hüsrev Ağa getirilmişti.¹⁴⁰ İsyânlar sırasında asilerin liderleri, genellikle ortaları tek tek ziyaret edip isyana davet ediyordu. Böyle bir davet geldiğinde, çorbacı, odabaşı, mütevellî veya aşçılar toplanıp ortak bir karar alıyor ve ondan sonra ilgili ortanın kazanı meydana gönderiliyordu. Dolayısıyla zabitlerin isyanlardaki tavrı büyük bir önem taşımaktaydı. 1622 İsyânı sırasında ve sonrasında yeniçeri ağası olan Ali Ağa, asiler yerine odabaşları ile sürekli irtibat halindeydi. Önceden çorbacı olarak görev yaptığı kendi odası başta olmak üzere tüm odabaşlarına hediyeler göndererek II. Osman'ın tekrar padişah olması için kendilerini ikna etmeye çalışmıştı.¹⁴¹ 1730'da İbrahim Paşa'nın kethüdası Mehmed Kethüda ile Kapudan Mustafa Paşa 1. ve 5. bölüğün odabaşlarına gizlice haber göndererek isyana destek vermemeleri çağrısında bulunmuş ve neferlerini meydana göndermedikleri takdirde padişahın her odaya beşer akçe terakki ile 50'şer kuruş bahşiş vereceğine dair söz vermişti. Ancak, odabaşları "Neferâtınızı derûn-ı dîvar-ı feragata alâsız" çağrısına neferlerin baskısı yüzünden uyamayacakları cevabını vererek

137 Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 100; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 12, 169-170.

138 Yeniçeri ocağında ortaların, serdengeçti birliklerinin ve tufengçi gibi birliklerin sakaları vardı. Bunların amirine sakabaşı denirdi. Gül, *Yeniçeri Teşkilatı*, 747.

139 Yi, *Guild Dynamics*, 134.

140 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 2, 534; Aycibin, *Katib Çelebi, Fezleke*, 722.

141 Yeniçeri ağası, bu müzakereler için gittiği Orta Camii'nde sipah ve yeniçeriler tarafından katledilmiştir. Tugi, *Musibetname*, 72-74, 79-82.

isyana katılacaklarını bildirmişlerdi.¹⁴² 1826'da olayların ilk patlak verdiği sırada asileri cesaretlendiren 31. cemaatin odabaşısı olan Habib Odabaşı ise sonradan idam edilmişti.¹⁴³

Zabitlerin nüfuzuna rağmen, neferler her zaman odabaşılarını veya diğer zabitleri dinlemiyordu. Mesela 1655'te odabaşılarının muhalefetine rağmen Kürd Mehmed'in tahrikiyle bazı yeniçerilerin sipahlarla birleşerek isyana katıldığı bilinmektedir.¹⁴⁴ Yine aynı olayda ocak kibarları olarak tanımlanan Koca Sarhoş Hamza Ağa ile Kara Hasan Ağazade, İpşir Paşa'nın katli üzerine meydandan kaçmak istemiş ancak neferleri tarafından darp edilerek zorla geri getirilmişti.¹⁴⁵ 1703 İsyanından bir gece önce toplanan cebeciler de kendilerine katılmak istemeyen birkaç odabaşısı yaralamış ve bir çorbacıyı da kovmuştu.¹⁴⁶ Dolayısıyla, devlet adamları isyanlar sırasında sadece zabitlerin değil neferlerin de gönüllerini almaya çalışmıştır. Örneğin, 1648'de sipahların başlattığı isyana yeniçerilerin destek vermesini engellemeye çalışan devlet ricali, 50. oda neferlerine 10 bin akçe vermeyi ve odalarına 500 kuruş vakfetmeyi vaat ederek kendi taraflarına çekmeye çalışmıştı.¹⁴⁷

Yeniçeri zabitlerinin isyanlardaki tek rolü isyana katılıp katılmamakla sınırlı değildir. Bunların bir kısmı saray ve ricalle müzakereleri yürütmek gibi bazı önemli fonksiyonları üstlenmişlerdir. 1807 İsyanında yeniçeri zabitleri iki defa devlet adamlarıyla müzakere sürecine dahil olmuş ve devletle asiler arasında arabulucuk rolü üstlenmiştir. İlk grup, asiler henüz Büyükdere'de iken taleplerini öğrenmek üzere gönderilen ocak mütevellileri, ihtiyar, aşçı ve yazıcılardan oluşan 30-40 kişilik bir gruptu. İkincisi ise, topçu birliklerinin asilere katılması üzerine tedirgin olan III. Selim'in nezdine çağırdığı gruptur. Bu grupta, 72. cemaatin kâtibi Kazganî Ömer Efendi, 25. bölüğün ihtiyarı Kazganî Laz Hacı Mus-

142 Baykal, *Destari Salih Tarihi*, 12.

143 Kendisine isyandan önce silahşörlük verilmişti, Esad Efendi, *Esad Efendi Tarihi*, 645; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 12, 154, 170.

144 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 4, 1608; Abdülkadir Özcan, "Kara Murad Paşa," *Belleten* 63, no. 237 (1999): 503.

145 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 4, 1618-1622.

146 Topal, *Silahdar, Nusretname*, 579.

147 Naima Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, cilt 3, 1190.

tafa ile mütevellisi Hacı Süleyman, 9. cemaatin mütevellisi Mustafa, 64. cemaatin mütevellisi Hacı Yakub, 17. bölükten Odabaşı Mehmed, Turnacıbaşı Osman ve Turnacıbaşı Ali ile ismi zikredilmeyen bir ocak muhızı da vardı.¹⁴⁸ Ayrıca olaylar ilerlediği sırada 300-400 kadar yeniçeri zabıt ve ihtiyarları Süleymaniye Camii'nde toplanarak kendilerine müracaat eden sekbanbaşıyla görüşmelere devam etmiştir.¹⁴⁹ Yeniçeri zabıtlarının ayaklanmalarda olayların büyümesi veya kargaşanın önlenmesi gibi bazı katkıları da vardı. Yine aynı isyanda, Hacı Ahmedoğlu'nun kapı kethüdası olduğu iddiasıyla meydandaki birinin katledilmesi üzere meydandaki ağalar, "Bu ne demektir? Herkes garazı olduğu ve istediği adamı Meydân'a getirüp paralamak bu olur iş değildir; bundan sonra böyle şey olmasın, istemeyiz. Min ba'd bizim ilmimiz olmadan kimesneye bir fiske vurulmasın, her kim cesaret eder ise parça parça ederiz" diyerek hedefler haricinde rastgele cezalandırmaları önleyerek isyanın meşruiyetini zayıflatacak saldırıları engellemeye çalışmıştır.¹⁵⁰

Liste I'de en dikkat çeken yeniçeri zabıt grubu ise 28 kişilik serdengeçti ağalarıdır. Bunlar, gönüllülük esasına dayanan serdengeçti birliklerinin amiriydi ve sefer zamanlarında asker toplama ve sevki ile ilgilenirlerdi. Stremmelaar'ın, serdengeçtileri paralı asker kategorisine dahil etmesine rağmen¹⁵¹ bunlar aslında yeniçeridir. Üstelik tehlikeli görevlerde bulunup dönenlere verildiği için toplum ve yeniçeriler arasında da oldukça prestijli bir gruptu. Yeniçeri olmalarına rağmen yine de yeniçeriler arasında farklı grup oldukları anlaşılmaktadır. Mesela, 1730 İsyanı sırasında bir serdengeçtinin bir yeniçeri zabıtını öldürmesi üzerine çıkan olaylarda diğer yeniçeriler tüm serdengeçtileri koğuşlarından kovmaya karar vermişti.¹⁵² Bizim verilerimizde, klasik komuta zincirinin bir parçası olmayan bu serdengeçti ağalarından, 1687'de (iki kişi), 1703'te (20 kişi) ve 1730'da (altı kişi) isyan-

148 III. Selim, bu gruba Nizam-ı Cedid'i lagv ettiğini ilan etmiştir; Derin, "Tüfengçibaşı Risalesi," 389-390; Sunar, *Cauldron of Dissent*, III, dipnot 15'te bu gruptakileri asilerin liderleri olarak değerlendirmektedir, ancak bunun açıkça belirtildiği bir bilgi Tüfengçibaşı Risalesi'nde verilmemektedir. Gruptakiler daha ziyade ocakta sözü geçen zabıtlar olarak değerlendirilmelidir.

149 Derin, "Tüfengçibaşı Risalesi," 391-392.

150 Derin, "Tüfengçibaşı Risalesi," 397.

151 Stremmelaar, *Justice and Revenge*, 98-99.

152 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğu*, 332-333.

lara katılmıştır. Bir Rus gözlemcinin raporuna göre ise, 1730'daki isyana aslında 200'e yakın serdengeçti katılmıştı.¹⁵³

Asilerin bazı isyanlar sırasında kendilerini serdengeçti olarak tanımladıklarına dair bazı emareler vardır.¹⁵⁴ Gerçekten de İstanbul isyanları sırasında hem dönem kaynaklarının kullandığı dil hem de bayrak açılması veya sancak-ı şerifin çıkarılması ve serdengeçti yazılması gibi bazı sembolik göstergeler isyanlarda iki tarafın olayları adeta bir savaş gibi algıladığını veya öyle yansıtmaya çalıştığını göstermektedir. 1703'te Edirne'deki sultanın kuvvetleriyle İstanbul'daki asiler arasında olası çatışma hazırlıkları adeta düşman kuvvetler arasındaki bir savaş hazırlığını andırır ve II. Mustafa asilere karşı tüm askeri kuvvetini seferber etmiştir. Ancak, Edirne askerlerinin karşı tarafa geçmesi veya çarpışmayı reddetmesi üzerine herhangi bir çatışma meydana gelmemiştir.¹⁵⁵ Şânîzâde de 1808'de asilerle sekban birlikleri arasındaki irili ufaklı tüm çatışmaları yine bir savaş havasında anlatır.¹⁵⁶

Asiler genelde kendilerine taraftar toplamak ve sayılarını artırmak için aynen seferlerde olduğu gibi meydanlarda bayrak açıp serdengeçti yazılmaktalardı. Ayrıca, sultan ve devlet ricalinin aynen seferlerdeki gibi sancak çıkarması ve halkın mücadeleye çağırılması da İstanbul isyanlarında sık rastlanan bir pratikti.¹⁵⁷ 1651, 1687, 1703, 1807'de rastladığımız sancak açarak halkı asilere karşı mücadeleye çağırma geleneğinin en başarılı örneği 1826 İsyânında gözlemlenmiştir. Bu tarihte huruc ale's-sultan eden asilere karşı "ehl-i İslâm olanlar livâ-ı sa'âdet tahtına müctemi' ve envâr-ı itâ'at-ı imâmü'l-müslimîn ile mültemi' olsunlar" diye münadiler gönderilerek halk davet edilmiş, herkesin saray meyda-

153 Rus gözlemci, asilerin arasında anlaşmazlık olduğunu, ortak karar alamadıklarını ve sadece bu 200 serdengeçtinin sözünü dinlediklerini belirtmektedir, Mustafazade, "1730 İsyânı," 22.

154 Marsili, *Osmanlı İmparatorluğu*, 320; Karahasanoğlu, *A Tulip Legend*, 188-189; Abdülkadir Özcan, "Serdengeçti," *DİA* 36 (2009): 554-555.

155 İki taraftaki hazırlıklar ve çatışma olmamasına dair detaylı bilgi için bkz. El-Haj, 1703 *Rebellion*, 41-87; Stremmelar, *Justice and Revenge*, 73-77.

156 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 1, 124-138.

157 1688'de sancak çıkarılması için bkz. *Anonim Osmanlı Vekayinamesi*, 154; 1703'te bayrak çıkarılması için bkz. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 778, Özcan, *Anonim*, 227-228; 1730'da sancak-ı şerif çıkarılması için bkz. Vakanüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhi Tarihi*, 77; Baykal, *Destari Salih Tarihi*, 40; Unat, *Abdi Tarihi*, 29, 62; 1826'da sancak çıkarılması için bkz. *Esad Efendi Tarihi*, 617.

nında toplanmasından sonra sancak çıkarılmıştı.¹⁵⁸ Cevdet Paşa da aynen şu ifadeyi kullanmaktadır: “ordularda olduğu gibi livâ-ı şerîf-i Nebevi” çıkarılmıştı.¹⁵⁹ Esad Efendi de yeniçeri ocağının 1826’da ortadan kaldırılmasını bir “fütûhât” olarak zikreder.¹⁶⁰

Listede yer alan ve 1687, 1703 ve 1730 isyanlarına katıldığını kesin olarak tespit ettiğimiz 28 serdengeçti ağasının aktif yeniçeri olduğu kesindir. 1687’ye katılan Abdülkadiroğlu İbrahim ve Budak, 87. cemaate mensup iki serdengeçti ağasıydı ve isyanın liderlerinden Fetvacı’nın adamlarındandı.¹⁶¹ 1703’e ise çoğu farklı bölük ve cemaatten 20 yeniçeri ile topçu ocağından bir ve cebecilerden yedi kişi serdengeçti ağası olarak katılmıştır. Yeniçerilerden serdengeçti ağalarının yanı sıra bir kişi serdengeçti, dört kişi ise bayrakdar olarak kaydedilmiştir.¹⁶² 1730-1731 olaylarına karışan yeniçeriler arasında toplam altı serdengeçti ağası ve dört bayrakdar hasekisi vardı. Cebecilerden ise bir kişi serdengeçti olarak kaydedilmiştir. Tablo I’de cebeci veya yeniçeri olduğu belli olmadığı için belirsiz askeri kategorisinde değerlendirdiğimiz gruptan da 1703 isyanına katılanlarından sekiz kişi, 1730’dan iki kişi de serdengeçti ağasıdır. 1687’de ordunun doğrudan İstanbul’a gelmesi, 1703’te, 1699 Karlofça ve 1700 İstanbul Anlaşması sonrası terhis edilen asker ve zabitlerin İstanbul’da olması¹⁶³ ve 1730’da İran’a karşı sefer hazırlıklarının yapılması verilerimize yansıyan 28 serdengeçti ağasının yeniçeri ordusuna asker yazmak üzere görevlendirildiğini ve bir şekilde isyana katıldıklarını göstermektedir. 1703 İsyanı liderlerinden Dorucan

158 Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 66.

159 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 12, 160.

160 Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 118.

161 Bunların idamları için bkz. BOA, A.DVNSMHH 98, s. 34/h. 98-99 (evail-i S 1100/25 Kasım-4 Aralık 1688), s. 36/h. 108 (evail-i S 1100/25 Kasım-4 Aralık 1688).

162 BOA, AE.SAMD.III 82/8195 (1115-1120/1703-1708) (Vakada serdengeçti ağası olub kalebind olunanların bir listesidir) ve BOA, A.DVNSMHH 114-1, s. 157/h. 800 (evahir-i L 1115/10-16 Şubat 1704), s. 164/h. 826 (evahir-i L 1115/10-16 Şubat 1704). Bölük/cemaati belirtilmeyen üç kişi dışında, listedekilerden biri 31. bölük, ikisi 17. bölük, biri 34. cemaat, biri 3. cemaat, üçü 5. bölük, biri 6. bölük, biri 12. bölük, biri 59. bölük, biri 1. cemaat, biri 22 cemaat, biri 26. sekban, biri 12. sekban, biri 60. bölük ve biri de 9. bölüktendir. Cebecilerden sadece bir kişinin mensup olduğu bölük not edilmiştir.

163 El-Haj, 1703 *Rebellion*, 4. 1699 ve 1700 antaşmaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Rıfâ’at A. Abou-El-Haj, “The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703,” *Journal of the American Oriental Society* 89, no. 3 (1969): 467-475.

Ahmed Ağa örneği bu iddiamızı ispatlamaktadır. Eski bir serdengeçti neferi olan Dorucan Ahmed, bir süre Küçükçekmece’de Saraylı Nevruz Kadın Çiftliği’nde manavlık yapmış ve ayaklanma sırasında İstanbul’a gelerek isyan liderlerinden olmuştur.¹⁶⁴

ESNAF ASİLER

17. yüzyılda askeri birlik mensupları arasında meslek erbabı olma oranı nispeten zayıfken, 18. ve 19. yüzyıl isyanlarında bu oran ciddi bir artış göstermektedir. Bu dönemdeki isyanlara katıldığını tespit ettiğimiz özellikle yeniçeriler arasında hem meslek sahipliğinin büyük bir ivme kazandığını hem de artık sadece askeri kimliklerinin (bölük/cemaat, rütbe) kendilerini tanımlamakta yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır. Zira çoğu durumda isyana katılanların yeniçeri olduğu veya bölüğü belirtildikten sonra mesleklerinin de ayrıca yazılmak gereği duyulduğu evraklarda göze çarpmaktadır. Ayrıca, önceki isyanlara katılanların meslekleri lakaplarından yola çıkılarak tahmin edilmeye çalışılırken, 1826’da meslek erbabı olanlar artık mesleklerini açıkça belirtmektedirler (manav veya mumcu esnafından vs. gibi).

Tablo II’de meslekler açısından en güvenilir ve en sistematik veri, 1703, 1730 ve 1826 isyanlarına aittir. Bunlar arasında 1826 İsyanı, katılımcıları arasında meslek sahibi olanların en fazla olduğu isyan olarak göze çarpmaktadır. Bu grupta, toplam 149 kişiden 68 kişinin meslekleri belirtilmiştir, ki bunların neredeyse yarısı (32 kişi) yeniçeridir. 173 kişilik katılımcısı olan 1730-1731 vakalarında mesleği belirtilen 27 kişiden sekizi yeniçeridir. 1703’teki 113 kişilik veri grubunda ise mesleği belirtilenlerin sayısı oldukça düşüktür (dokuz kişi) ve bunun ikisi yeniçeri iken biri topçudur. Askeri bir meslek olduğu için sivil meslek tablosuna dahil etmediğimiz 40. ve 17. bölüğün çorbacıları ise ayrıca subaşı olarak kaydedilmiştir (bkz. Tablo III).

¹⁶⁴ Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 800; Raşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid*, cilt 2, 667, 693. Kendisinin başağa olmasından Anadolu’dan gelen eski serdengeçti ağalarının rahatsız olmasına ve isyan sırasında ve sonradan epey servet edinmesine dair bkz. Özcan, *Anonim*, 256, Dorucan Ahmed, isyandan sonra iki tuğ ile Sivas valisi olmuştur, BOA, AE.SMST. II 89/9655 (8 N 1115/15 Ocak 1704).

Tablo III: 1703, 1730 ve 1826 isyanlarına katılan yeniçerilerin meslek dağılımı

Sektör/Tarih	1703	1730	1826
Taşımacılık	0	1 ¹⁶⁵	6 ¹⁶⁶
Gıda	0	3 ¹⁶⁷	6 ¹⁶⁸
İmalat	1 ¹⁶⁹	1 ¹⁷⁰	14 ¹⁷¹
Dikim/Tekstil	0	1 ¹⁷²	3 ¹⁷³
Hizmet	0	0	1 ¹⁷⁴
Diğer	1 ¹⁷⁵	2 ¹⁷⁶	3 ¹⁷⁷
Toplam	2	8	32

1826'da mesleği belirtilen 32 yeniçeriden en kalabalık grup imalat (14 kişi) sektöründedir. Bu da yeniçerilerin eğitim ve tecrübe isteyen daha vasıflı işkollarında da etkin olduğunu gösteren önemli bir detaydır. Kaşıkçılar bu sektörün en kalabalık kesimini oluşturmaktadır, ki bunların beşi de 57. cemaattendir. Bu şahıslardan birisinin kaşıkçılar kethüdası diğer dördünün kaşıkçılar kalfası olması esnaf loncalarıyla yeniçerilerin iç içe geçtiğini gösteren en önemli örneklerdendir. 1826 verilerinin gösterdiği diğer önemli bir detay ise, yeniçeri nefer ve zabitlerinin bir kısmının lonca sisteminde yer edinmiş olmalarıdır. Örneğin, çörekçiler kethüdası aynı zaman da 25. bölüğün mütevellisidir. 1826'da mesleği dikici olan bir şahıs aynı zamanda 36. bölüğün ustasıdır. Bölüğünü tespit edemediğimiz bir yeniçeri ustası yastıkçılıkla uğraşmaktadır; bir diğeri ise yağlıkçılar kethüdasıdır. 1826'ya göre daha az örnek olsa da esnaf-yeniçeri kaynaşmasına dair 1703

165 Bir kalyoncu

166 Dört hamal, bir kayıkçı.

167 Bir çörekçi, bir hoşabçı, bir sebzeci.

168 İki çörekçi, bir helvacı, bir kavurucu, iki kahveci.

169 Bir anbarcı.

170 Bir saraç.

171 Bir doğramacı, bir kalafatçı, beş kaşıkçı, bir kazancı, bir kepezci, iki koltukçu, bir mumcu, bir pabuççu, bir debbağ.

172 Bir yağlıkçı.

173 Bir dikici, bir yasdıkçı, bir yağlıkçı.

174 Bir canbaz, bir bekçi.

175 Bir tezgahhtar.

176 Bir eskici, bir tütüncü.

177 Bir eskici, bir canbaz, bir belirsiz.

ve 1730'dan da bazı örnekler mevcuttur. 1703'te, 37. bölüğün odabaşısı aynı zamanda ambarcıdır. Yine aynı isyanda rol alan bir serdengeçti ağasının mesleği tezgâhtarlıktır. 1730 İsyanına katılan 5. bölükten Elhac Ebubekir ise, bir dönem yağlıkçılar kethüdasıdır. Bunun yanı sıra, aynı cemaat veya bölüğün belli meslek kollarında uzmanlaştığını görüyoruz. Örneğin, 1826'ya katılan dört hamaldan üçü Kumkapı'da faaliyet göstermektedir ve hepsi de 67. cemaate mensuptur.

Bu üç isyana katılan sivil kökenli olduğunu düşündüğümüz şahısları kıstas alırsak, 1703 İsyanında sivil dört kişi,¹⁷⁸ ile 1730-1731 olaylarına karışan toplam altı kişiyi¹⁷⁹ tespit ediyoruz. Sayılarının çok az olmasından dolayı keskin yorumlarda bulunmak her ne kadar zor olsa da bu grupta herhangi bir meslek yoğunlaşması tespit edemedik. Aynı isyanda askeri kökenli olup olmadığı belli olmadığı için belirsiz kategorisine eklediğimiz 52 kişi arasında Patrona'nın kethüdası dışında bir pilavcı, bir dellak, bir oduncu ve bir işkembeci vardır. Geri kalanların mesleklerine dair herhangi bir malumat yoktur. 1808'de Paşa Kapısı'nı yağmaladığı için memleketi Erzincan'a sürülen Sarıgüzel Cami Müezzini Seyyid Yahya ile

178 İbrahim Paşa Camii'nde kayyum Ladikli Deli Emir Mustafa, seyyidlere liderlik yapan Nişancı Mahallesi'nden Seyyid Mustafa, sadattan Mütseyyid Mustafa ve bila-dirlik Mustafa. Defterdar Sarı Mehmed Paşa'ya göre, göre, 3 Ra 1115/17 Temmuz 1703'te olayların ilk başladığı sırada 30 kadar sadat asilere katılmıştı; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayi*, 30. Bir kaynağa göre Seyyid Mustafa liderliğinde toplanan bu grubun sayısı isyanın ilerleyen safhalarında 2.000'e ulaşmıştı, Özcan, *Anonim*, 228.

179 Seyyid Mustafa, "bila-dirlik" Emir Ali, Karagümrük Elliy (?) Çeşmesi Mahallesi'nden ve süzücü esnafından Elhac Kasım, Divanyolu'nda dükkânı olan terzi Hasan, Saray-ı Atik pazarbaşı Mehmed, Çınar Ahmed'in işbirlikçisi gayrimüslim bakkal Zafiri. İstanbul Karagümrük'te Karabaş Mahallesi sakinlerinden vakada emirlere yüzbaşı olan Seyyid Mustafa, mahalle sakinlerinin ihbarıyla Seddü'l-Bahir Kalesi'ne kalebend edilmiştir, BOA, A.DVNSKLB.d 3, s. 42 (evasıt-1 M 1148/3-12 Haziran 1735). Karagümrük sakinlerinden ve süzücü esnafından olan Elhac Kasım ise isyan liderlerinden Muslu'nun hasekisi ve refiki olmak suçuyla yine aynı kaleye kalebend edilmiş ancak mahalle sakinlerinin şahadet ve kefaletiyle serbest bırakılmıştır, BOA, A.DVNSKLB.d 3, s. 140 (evahir-i C 1148/8-16 Kasım 1735), s. 164 (evahir-i Ş 1148/6-14 Ocak 1736). Aynı listeden "bila-dirlik" olarak tanıtılan Emir Ali ise, yine Seddü'l-Bahir Kalesi'ne kalebend olmuş, sonradan idam edilmiştir, BOA, A.DVNSKLB.d 3, s. 199 (evail-i Za 1148/14-23 Mart 1736). Saray-ı Atik pazarbaşı Mehmed ve idamına dair bkz. BOA, C.SM 169/8453 (evahir-i C 1147/18-26 Kasım 1734). Çınar Ahmed ve Mahmud Çiloğlu ile işbirliği yapan bakkal Zafiri'ye isnad edilen suç, yakalanıp cezalandırılması ve sonradan serbest bırakılması hakkında bkz. BOA, TSMA.e 351/22 (evasıt-1 Ca 1154/25 Temmuz-3 Ağustos 1741); TSMA.e 351/23 (evasıt-1 B 1154/22-1 Ekim Eylül 1741); TSMA.e. E. 351/24 (evasıt-1 Ş 1154/22-31 Ekim 1741); TSMA.e 351/25 (tarihsiz, katalog tarihi: 29.12.1154); TSMA.e 351/26 (tarihsiz, katalog tarihi: 29.12.1154); TSMA.e 758/58 (4 B 1154/15 Eylül 1741); TSMA.e 705/52 (evahir-i B 1154/2-10 Ekim 1741); TSMA.e 1043/75 (7 N 1154/16 Kasım 1741).

asilere destek olan Şile Ayanı Uzun Hasan'ın adamı Gavur İmam dışında sivil kökenli bir asi tespit edemedik. 1826'de ise iki rençber, bir dondurmacı, bir imameci ile bir imam, sivil meslek erbabıdır. Ayrıca, olayda medhali olduğu için idam edilen Hamamcı Emin ile Karahisar-ı Şarki'ye sürgüne gönderilen oğlunun da herhangi bir askeri birliğe mensup olmadığı kanaatindeyiz. 1826 İsyanında en dikkati çeken husus, belirsiz kategorisindeki artıştır (52 kişi). Bir Babîâlî kethüdasını saymazsak, bu grupta meslekleri zikredilenlerin tamamı küçük esnaftır. Bu kategoride genellikle her meslek grubundan bir iki kişi varken,¹⁸⁰ rençber (üç kişi), manav (dört kişi) ve kahvecilerde (dört kişi) nisbi bir yoğunlaşma görülmektedir. Bu grupta ayrıca bir debbağlar kethüdası da vardır. Ancak, verilere yansıdığı kadarıyla en kalabalık grup hamallardır (altı hamal, bir at hamalı). Nitekim 19. yüzyıl başlarında yeniçerilerin taşımacılık ve ulaşım ile iâşe sektöründe oldukça güçlü olduğu bilinmektedir.¹⁸¹

18. yüzyıl ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde İstanbul'da meydana gelen askeri ayaklanmaların hem halk katılımı hem de daha farklı askeri birlikleri içermesi açısından daha geniş tabana yayıldığı belirgindir. İlgili evraklarda 18. yüzyıldan itibaren geldikleri bölgelerin daha fazla zikredilmeye başlaması göç olgusunu göstermesi açısından önemli bir detaydır. Nitekim geldikleri bölgelere göre sınıflandırdığımızda, 1703'te 12 kişinin Anadolu'daki şehir ve kasabalarla anıldığını ve 12 kişinin de İstanbul'daki kaza veya mahallelere göre anıldığını söyleyebiliriz. 1826'da 38 kişi Anadolu kökenli, on kişi Balkan kökenli ve nihayet bir kişi de İstanbulludur. Bu dönemde İstanbul'da göç ve hemşerilik bağlarıyla oluşturulan ilişki ağlarının isyanlarda da önemli olduğu açıktır.¹⁸² 1730 İsyanının meşhur lideri ve ilk defa bir isyana ismini veren Patrona Halil 18. yüzyılda tabana yayılma ve

180 Bir aççı, bir bahçıvan, bir berber, bir doğramacı, bir eskici, bir helvacı, bir kaykçı, 1 bir kemahcı, bir kutucu, bir lağımçı, bir mumcu, bir sabuncu, bir sırıkçı, bir tellal, bir turşucu, iki yemenici, iki rendeci.

181 Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 111-115; Sunar, *Cauldron of Dissent*, 65-72; Yılmaz, "Blurred Boundaries," 179-184.

182 18. yüzyıl sonlarında İstanbul'a göç ve hemşerilik bağlantıları için bkz. Cengiz Kırılı, "İstanbul'da Hemşerilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar," *Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür Aş., 2015), 72-79; aynı yazar, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı," *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan (İstanbul: İSAM, 2010), 183-213.

göçün de –özellikle Arnavut göçünün– adeta bir sembolü haline gelmiştir. Nitekim bu isyanı anlatan Destari Salih’in asilerden bahsederken kurduğu ilk cümlelerden olan “taraf-ı İstanbul’da hamam-ı fisk u fücurun çıplaklarından bir gürûh-ı bî-bâk ve bir alay-ı dellâl-i nâ-pâk şerâre-i külhan-ı şekavetlerin miyan-ı ecnâs-ı nâsa endachte idüb âteş-i ciğer-sûz-ı sefâhet ile dîk-i hıyanetde bir fitne kaynadı bir gürûh-ı Arnebud-ı töhmet-alûdu yekdil idüb”¹⁸³ asilerle göç ve pek itibarlı olmayan meslekler arasında bağlantı kurması manidardır. Aynı isyanın başka bir gözlemcisi olan Abdi de asilerin “erazil makulesi Arnavut ve çitak tائفesinden ve Anadolu cebel Türkü” olduğunu belirterek yine göç meselesine vurgu yapmaktadır.¹⁸⁴ 19. yüzyıl başlarında artık iyice belirginleşen göç ve hemşerilik ağları isyanlarda da rahatça fark edilmektedir. Burada da en dikkati çeken Doğu Anadolu ile Karadeniz bölgesidir. 1807 İsyanını başlatan yamakların önemli bir kısmı Karadeniz kökenlidir.¹⁸⁵ 1826’da toplam 149 kişiden 15’i Karadeniz, 13 kişi ise Doğu Anadolu bölgesindendir. Aynı isyana katılan yedi kişi Harputlu’dur, ancak bunların yeniçeri olup olmadığına dair bir ipucu yoktur. Asilerden dört Babîâli tulumbacısından üçü Erzincanlıdır. Bütün bu ipuçları bu dönemde yeniçerilik, esnaf ve hemşerilik ağlarının iç içe geçtiğini göstermesi açısından aydınlatıcı örneklerdir.

SONUÇ

Bu yazıda, 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar uzanan aşağı yukarı 200 yıllık süreçte 500’ü aşkın şahsın kimlikleri üzerinden geleneksel İstanbul isyanları üzerine bazı gözlemler yapmaya çalıştık. Çoğu askeri sınıfa mensup olduğunu belirlediğimiz bu şahısların, bağlı olduğu birlikler, rütbeleriyle hiyerarşik yapılarının isyanlardaki yansımalarını irdelemeye çalıştık. Katılımcılara odaklanmanın sağladığı en büyük avantaj, sınırlı veriyle de olsa izlenimsel değil reel veriler üzerinden İstanbul isyan-

183 Bekir Sıtkı Baykal (haz.), *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak* (Ankara: TTK, 1962), 7.

184 Unat, *Abdi Tarihi*, 28.

185 Aysel Yıldız, “The Anatomy of a Rebellious Social Groups: The Yamaks of the Bosphorus at the Margins of Ottoman Society,” *Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ in the Ottoman Empire. Halycon Days in Crete VII: A Symposium Held in Rethymno 9-11 January 2009*, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: Crete University Press, 2012), 298-301.

larını daha iyi anlama imkânı sunmasıdır. Ayrıca, literatürde gereğinden fazla yapılan yeniçeri vurgusu yerine tüm askeri birliklere eşit yaklaşma şansı vermektedir. Netice itibarıyla, bu süreçte en aktif askeri birliklerden olan sipahlar, 17. yüzyıl isyanlarında çok etkinken, cebeciler 18. yüzyıl, yeniçeriler ise hem 18. hem de 19. yüzyıl isyanlarında ön plana çıkmaktadır. Bazı isyanlarda yeniçerilerle beraber hareket etmelerine rağmen, sipahlar 17. yüzyıl ortalarında hem Anadolu’da hem de İstanbul’da ezeli rakipleri olan yeniçerilere karşı gerilemiş ve neredeyse rakipsiz kalan yeniçeriler ise bundan sonraki isyanlarda etkin bir rol oynamıştır.

Çalışmada, katılımcıların kimliklerinden yola çıkarak payitaht isyanlarının aslında temelde askeri isyanlar olduğunu göstermeye çalıştık. Başta sipah, cebeci, yeniçeri gibi çoğu aktif birlik mensubu asilerin kendi birliklerinin –dolayısıyla bireysel olarak her birinin– sahip oldukları imtiyazları korumak veya artırmak, düzenli ulufe almak gibi bazı temel haklarına sahip çıkmak ve birliklerinin mevcudiyetine yönelik tehditleri ortadan kaldırmak üzere genellikle kurumsal çerçevede ve planlı programlı bir şekilde harekete geçtiklerini ortaya koymaya çalıştık. Bu açıdan bakıldığında, bozulma, esnaflaşma veya sivilleşme tartışmaları daha ziyade katılımcıların sayısını artırmak veya halkın desteğini almak gibi hususlarda anlamlıdır. Zira, bozulsalar, esnaflaşsalar veya sivilleşseler de askeri üst kimliklerini korumayı başarmış ve bu kimlikleriyle kendi ocak çıkarlarını korumak üzere harekete geçmişlerdir. Özellikle 18. ve 19. yüzyılda askeri birliklerin esnaflaşma veya sivilleşme oranları ciddi oranda artmış olsa da bu değişim isyanlarda tetikleyici bir unsur değildir ve bu gruplar için veya bu gruplar adına harekete geçmemişlerdir.

Askeri gruplardan en çok dikkati çeken yeniçeriler, özellikle 18. yüzyıldan itibaren esame satışı ve esnaflaşma yoluyla yatay ve dikey olarak daha geniş bir sosyal tabana yayılmalarına rağmen, kurumsal hiyerarşi ve kimliklerini ve yeniçeri üst kimliğini muhafaza etmeyi başarmıştır. Hem gerileme paradigması hem de revizyonist yaklaşımı benimseyen literatürde, yozlaşma, bozulma veya esnaflaşma ve sivilleşme gibi bazı değişim dönüşümlere çok vurgu yapıldığından özellikle bazı temel meseleler biraz gözden kaçırılmaktadır. Aslında isyanlarda temel rol oynayan faktör yeniçe-

ri ocağının bozulması veya esnaflaşmasından ziyade, asilerin askeri statülerinin getirdiği hak ve imtiyazları korumaya çalışması, böyle haklara sahip olmayanların ise sistemin açıklarını yakalayarak ek gelir temin ederek veya imtiyazlar olarak sosyal statülerini yükseltmeyi amaçlamasıydı. Bu açıdan bakıldığında, imparatorluğun herhangi bir şehir, kale veya kasabasında askeri birliklerin çıkardığı isyanların birbirinden büyük bir farkı yoktur ve hepsi askeri isyan olarak tanımlanabilir. Ancak, böyle bir isyanın İstanbul'da çıkması olayın rengini tamamen değiştirmektedir. Payitahtta çıkan isyanların muhatabı sultan ve en üst düzey devlet ricali olduğu ve sonuçları daha çok geniş etki ve yankı yapmış ve geleneksel İstanbul isyanları diyebileceğimiz bir isyan tipinin çıkmasına yol açmıştır.

İSTANBUL'DA YENİÇERİ ORTALARININ KARIŞTIĞI SOKAK ÇATIŞMALARI (18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başları)

Osmanlı hanedanı ve merkezi yönetiminin meşru şiddet kullanma aracı olarak kurduğu yeniçeri ocağı, Osmanlı sosyo-politik sistemi içinde 17. ve 18. yüzyıllarda geçirdiği değişim sonucunda merkezi yönetimin artık kolay kolay kontrol edemediği bir güç haline geldi. Bu değişimin en çarpıcı sonuçlarından birisi ocak mensuplarının bir kısmının toplum içinde kendi kişisel ve grup menfaatleri doğrultusunda şiddet uygulamaktan kaçınmadığı bir ortamın doğmasıydı. Askeri bir grubun üyeleri olan yeniçerilerin kuruldukları dönemden itibaren toplum içinde şiddete başvurmaktan çekinmedikleri görülse de bu tip olayların 18. yüzyıl başından 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan dönemde daha belirgin hale geldiği söylenebilir.

Osmanlı topraklarında yeniçerilerin konuşlandırıldığı ve mevcudiyetinin bulunduğu hemen her bölgede bu çeşit şiddet olaylarının yaşandığı bilinmektedir.¹ Ancak aynen isyanlarda olduğu gibi devletin merkezi olması sebebi ile İstanbul'da meydana gelen şiddet olayları hem daha çok göze batmakta hem de dönemin kaynaklarında daha fazla kendine yer bulmaktaydı. Osmanlı payitahtında yeniçerilerin karıştığı şiddet olaylarının büyük çoğunluğu bireysel nitelikteydi. Ancak zaman zaman grup menfaatleri söz konusu olduğunda bizzat yeniçeri ortalarının taraf olduğu şiddet olayları ve sokak çatışmaları da yaşanmaktaydı.

1 Farklı bölgelerden bazı örnekler için bkz. Andre Raymond, "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo," *British Journal of Middle Eastern Studies* 18, no. 1 (1991): 16-37; Marinos Sariyannis, "Rebellious Janissaries: Two Military Mutinies in Candia (1688, 1762) and their Aftermaths," *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840. Halcyon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno, 13-15 January 2006*, haz. Antonis Anastasopoulos (Rethymno: Crete University Press 2008): 255-274; Yannis Spyropoulos, "Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th - Early 19th C.)," *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2015*, haz. Marinos Sariyannis (Rethymno: Crete University Press, 2019): 449-481; Necmi Ülker, "Yeniçeri Ocağının İlgası Öncesi İzmir'deki Anarşiye Dair Bir Belge," *Tarih İncelemeleri Dergisi* 6, no. 1 (1991): 25-41; James Grehan, "Street Violence and Social Imagination in Late-Mamluk and Ottoman Damascus (ca 1500-1800)," *International Journal of Middle Eastern Studies* 35, no. 2 (May 2003): 215-236.

Modern dönemde yeniçeriler hakkında yazılan genel çalışmaların en kayda değerlerine imza atan İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Reşat Ekrem Koçu'nun çalışmalarında bu çatışmaların ancak bir kısmına yer verilmiştir.² Bu çalışma hem Uzunçarşılı ve Koçu'nun bahsettiği çatışmaların biraz daha detaylandırılması hem de tespit edilebilen diğer çatışmaların eklenmesi ile yeniçerilerin karıştığı şiddet olaylarının tarihi açısından bir giriş yapmayı amaçlamaktadır. Zira yeniçerilerin hem kitlesel hem de bireysel olarak karıştıkları şiddet olaylarının incelenmesi başlı başına bir çalışma konusudur ve bu çalışmanın boyutunu kat be kat aşmaktadır.

Artık üzerine yeterince yazılıp çizilmiş bir konu olan Yeniçerilerin şehirlerde ticaret ve zanaat ile meşgul olmaya başlamasının sonucu olarak ortaya çıkan bir durum; ticari rekabetin taraflarının çoğu durumda şiddet kullanma kapasitesine sahip askeri sınıf mensuplarından oluşmasıydı. Bu durum her zaman değilse de bazen bireysel ve kitlesel şiddet olaylarına sebep olabiliyordu. Özellikle birkaç gün süren kitlesel şiddet olaylarının meydana geldikleri bölgede ticari ve günlük hayatı aksatması, bunların şehrin hafızasında yer eden olaylar olarak dönemin kaynaklarında ve resmi belgelerde yer bulmasını sağlıyordu. Mevcut çalışma dönemin kaynaklarından yola çıkarak 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başları İstanbul'unda yeniçeri ortalarının karıştıkları sokak çatışmalarının tespiti ve kısa bir değerlendirilmesini amaçlamaktadır.

YENİÇERİLER VE ŞİDDET

Bu çalışmanın konu aldığı dönemde, İstanbul'da yeniçerilerin taraf olarak karıştığı sokak çatışmalarının bir kısmı kısa süreli meydan kavgası niteliğini taşımaktaydı. Nitelik itibarı ile bir anda olup biten ve kısıtlı da olsa kitlesel şiddet içeren bu olaylar dönemin kaynaklarında kendilerine yer bulsa da, İstanbul'da ve hükümet katında daha fazla ses getiren ve iz bırakan olaylar, süresi iki üç güne uzayan, ateşli silahların kullanıldığı ve sokaklarda barikatların kurulduğu sokak çatışmalarıydı. Bunlar aslında kitlesel kabadayılık gösterilerinden ibaret ve kayda değer can kayıpları ile

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, cilt 2 (Ankara: TTK, 1943); Reşat Ekrem Koçu, *Yeniçeriler* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1964).

sonuçlanmayan çatışmalar olsalar da Osmanlı merkezi hükümetin kendi başkentinde dahi kontrol kuramadığı izlenimi veren ve gerçek boyutlarının çok üzerinde ses çıkaran olaylardı. Görünüşte yeniçerilerin kendilerine has alt kültürüne dayandırılan sebeplerden çıkan bu çatışmaların kökeninde ise İstanbul'un ticari bölgelerinde yeniçeri ortaları arasında yaşanan ekonomik anlaşmazlıklar ve menfaat elde etme rekabeti yatmaktaydı. Bu yüzden yeniçeri ortaları arasında yaşanan çatışmaların neredeyse hepsinin Galata'nın kıyı kesimi, Mısır Çarşısı ve Kapalı Çarşı civarında çıkmış olması tesadüf değildi.

Alt sosyoekonomik tabakalardan gelen ve yeniçeri ocağı ile dolaylı ya da doğrudan bir alaka tesis ederek İstanbul'da hayatta kalmaya çalışan kesimin alt kültürünün bir parçası olan kabadayılık ve güç gösterileri ile zorbalığa dayalı nüfuz bölgesi çekişmelerinin dönemin elit yazarları tarafından hoş görülmediği açıktır. Yeniçeri ocağının nizamının "bozulmasının" emareleri olarak gördükleri bu gibi olayların imparatorluğun başkentinde yaşanması ve her an yeniçeri şiddetinin muhatabı olma ihtimali, hangi din ya da milletten gelirse gelsin İstanbul'da yaşayan Osmanlı eliti için kaygı ve korku verici bir durumdu.³ Mesela yazdıkları vakayinameler dönem olarak kısmen örtüşen Cabi Ömer Efendi ve Georg Oğulukyan'ın metinleri yeniçeriler söz konusu olduğunda birbirine son derece yakın görüşler içermektedir. Özellikle siyasi belirsizlik ve isyan dönemlerinde doruğa varan bu güvenlik kaygısı dönemin yazarlarının toptancı bir yaklaşım ile bütün yeniçerileri içine alan olumsuz bir tablo çizmeleri ile sonuçlanmıştır. Örneğin II. Mahmud döneminde Vaka-i Hayriye'nin savunusu için *Üss-i Zafer*'i kaleme alan ulemeden Esad Efendi yeniçerileri "haşerat," "köşe başı kabadayıları," "itlikten kinaye baldırı çıplak gezen nâ-bekârlar" gibi aşağılayıcı ifadelerle tanımlamaktaydı.⁴ Eserini 19. yüzyılın sonlarında kaleme alan Ahmed Cevdet Paşa dahi

3 Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi: Târîh-i Sultân Selim-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni*, 2 cilt, haz. Mehmet Ali Beyhan (Ankara: TTK, 2003); Hrand D. Andreasyan, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi: 1806-1810 İsyanları* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972).

4 Sahhâflar Şeyhizâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Târîhi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: OSAV, 2000), 525; Mehmed Esad Efendi, *Üss-i Zafer*, 2. baskı (İstanbul: 1293/1876), 132.

18. ve 19. yüzyıl başları yeniçerilerini tanımlarken “kaldırım şahbazları, köşe başı kabadayları ve virane dilaverleri” şeklinde tabirler kullanmaktaydı.⁵ Dönemin en ilgi çekici tarihlerinden birine imza atan Cabi Ömer Efendi’nin metni yeniçerilerin karıştığı şiddet olayları ve yeniçeriler hakkındaki olumsuz tespitler ile doludur.⁶ Çağdaşı Cabi’ye göre daha üst bir tabakaya mensup Şânîzâde ise yeniçeriler için bazen “ester-i lâ-yu’kal,” “hâr-ı lâ-yefhem” gibi çok daha ağır ifadeler kullanmaktaydı.⁷ Çok daha çoğaltılabilecek olan bu örnekler dönemin elitinin zihninde yer etmiş olan yeniçeri imajı hakkında bir fikir vermektedir. Uzun bir zaman dilimine yayılmış olayların *Cabi Tarihi* ya da Esad Efendi’nin *Üss-i Zafer*’inde olduğu gibi arka arkaya yoğunlaştırılmış bir biçimde sunulması, İstanbul’un kronik yeniçeri zorbalığı ve şiddetinden muzdarip bir şehir olduğu izlenimini doğurmaktadır. Halbuki yeniçerilerin karıştığı şiddet içeren olayların sıklığına ve yaşanan can kayıplarına bakıldığında bunun abartılı bir tablo olup olmadığı tartışmaya açıktır.

Yeniçerilerin taraf ve dahil olduğu bu tip sokak çatışmaları sadece İstanbul’a özgü değildi. 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl başlarında Şam şehri yerli kulları ile İstanbul’dan gönderilen yeniçeri garnizonları arasında iki nüfuz bölgesine bölünmüştü. Bu iki grup arasında zaman zaman patlak veren sokak çatışmaları Şam’da günlük hayatı aksatan ve korku veren olaylar olarak hafızalarda yer edinmişti.⁸ Şam’daki olaylar aynı İstanbul’da olduğu gibi günlük hayatı aksatarak ses getiren ve hafızalarda yer eden olaylar olsalar da, sivil halkın ve meskûn mahallerin zarar gördüğü durumlara yol açmıyorlardı.⁹ Şehrin yeniçeriler arasında nüfuz alanlarına bölünmesi vakası Balkanlar’daki Hezargrad Kazası’nda da mevcuttu. 1769 yılında buraya kadı olarak atanan Şemdânîzâde Süleyman Efendi, kasa-

5 Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, cilt 8 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1288/1871), 5, 9.

6 Bazı örnekler için bkz. Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 1, 367, 600; cilt 2, 727, 741-742, 914. Bu örnekler fazlasıyla çoğaltılabilir.

7 Şânîzâde Mehmed ‘Atâ’ullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 2 (İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1290/1873), 13; cilt 3 (İstanbul: Ceride-i Havadis Matbaası, 1291/1874), 51. Şânîzâde burada “akılsız katır” ve “anlayışsız eşek” tabirleri ile yeniçerilerin “semer devirme” âdetine atfen kelime oyunu yapmaktaydı.

8 *Berber Bediri’nin günlüğü: 1741-1762 Osmanlı taşra hayatına ilişkin olaylar*, çev. Hasan Yüksel (Ankara: Akçağ, 1995). Ayrıca bkz. James Grehan, “Street Violence and Social Imagination,” 215-236.

9 Grehan, “Street Violence and Social Imagination,” 220.

bayı iki yeniçeri cemaati arasında iki farklı nüfuz alanına ayrılmış olarak bulmuştu.¹⁰ İbrahim Paşa Camii'ni sınır olarak belirleyen yeniçerilerin 55. cemaati kasabanın batı tarafını, 66. cemaati ise doğu tarafını kontrol etmekteydi. Kasabada bu iki yeniçeri ortası arasında zaman zaman aynı Şam ve İstanbul'da olduğu gibi barikatların kurulduğu birkaç gün süren sokak çatışmaları da yaşanmaktaydı. Keza 1776 yılında Selanik'te yeniçerilerin 2. ve 72. cemaatleri arasında görünüşte adi bir sebepten çıkan sokak çatışmalarının arkasında şehirde bu iki orta arasında uzun süredir devam eden rekabet ve düşmanlık yatıyordu.¹¹

Bu tip çatışmalar, Akdeniz civarındaki çoğu ülke ve kültürde olduğu gibi erkekler arasında şöhret ve itibarı korumaya yönelik kabadayılık ve güç gösterilerine dayalı bireysel kavgalarla kayda değer benzerlik göstermekteydi. Yunanistan'dan İspanya'ya kadar olan geniş bir coğrafya üzerinde yapılan çalışmalar bu tip kavgaların nadiren ölüm ile sonuçlandığını göstermektedir. Zira bu durumlarda asıl önemli olanın şiddet uygulamaktan ziyade bireylerin itibarlarını korumak için fiziksel şiddet kullanmaya hazır olduğunu topluma ve karşı tarafa ispat etmesiydi.¹² Kıt kaynaklara ulaşmak için ciddi bir rekabetin olduğu bir ekonomik ortamda bireylerin ya da grupların sahip olduğu şöhret ve bu şöhreti korumak için sergilenen güç gösterileri kaynaklara ulaşmak için hayati bir önem taşımaktaydı. Yeniçeri ocağı içinde şöhret açısından daha öne çıkan ortalara yazılmak için rağbetin daha yoğun olması bu ortaları zaman içinde hem mensuplarının sayısı hem de güç açısından yekdiğerlerinden üstün hale getirmişti.¹³ Bu yüzden yeniçeri ortaları için mevcut şöhretleri ile nüfuz bölgelerini korumak son derece

10 Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 514; Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şem'dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi: Mirû't-tevarih*, cilt 2 B, haz. Münir Aktepe (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 82-83.

11 Yannis Spyropoulos, "Children of Janissaries and Janissary Youths beyond the Devşirme (17th -Early 19th C.)" *Çocukluk Halleri*, haz. Yahya Araz ve İrfan Kökdaş (İstanbul: Kitap Yayınevi), yayın aşamasında.

12 Thomas W. Gallant, "Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece," *The American Historical Review* 105, no. 2 (Nisan 2000): 375-376. Ayrıca bkz. J. K. Campbell, *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in Greek Mountain Community* (Londra: Clarendon Press, 1967). David D. Gilmore, *Aggression and Community: Paradoxes of Andalusian Culture* (New Haven, CT: Yale University Press, 1987).

13 A. De Juchereau De Saint-Denys, *Révolutions De Constantinople en 1807 et 1808, Précédées D'Observations générales sur L'état Actuel de L'empire Ottoman* (Paris: Librairie De Brissot-Thivars, 1819), 43.

önemliydi. Mesela ortaların zaman zaman gerçekleştirdiği kimi sembolik törenler bu amaç için kullanılan güç ve gövde gösterileriydi. Reşat Ekrem Koçu'nun "kahvehane nişan alayı" olarak adlandırdığı törenin yeniçeri ortaları açısından önemli bir güç gösterisi olduğu açıktır.¹⁴ Bir yeniçeri ortası mensubu tarafından yeni bir kahvehane açılacağı zaman orta mensuplarının katılımı ile gerçekleştirilen tantanalı bir alay ile orta nişanının açılacak kahvehanenin ocağının üstüne yerleştirilmesi töreni, aslında o ortanın hem diğer yeniçeri ortalarına hem de şehir sakinlerine karşı gerçekleştirdiği bir gövde gösterisinden ibaretti.¹⁵

YENİÇERİLER VE SOKAK ÇATIŞMALARI

18. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da yeniçerilerin kitlesel olarak karıştığı ve kaynaklara yansıyan tek sokak çatışmasının 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında meydana geldiği görülmektedir. 1772 yılı kışında Galata'da kalyoncular ile yeniçeri ocağının 64. cemaati ve 25. ağa bölüğü arasında üç gün boyunca süren sokak çatışmaları patlak verdi. Tersane-i Amire'de demirli donanmaya mensup *brigantin* (pergende) gemilerinin mürettebatı olan Arnavutlar ile Galata'nın güvenliğinden sorumlu yeniçeriler arasında nüfuz alanı mücadelesinden çıktığı anlaşılan bu olay İstanbul'da vakanüvis tarihlerine geçecek kadar büyük bir iz bıraktı.¹⁶

Aslında Arnavutların İstanbul'daki varlığı ve Osmanlı payitahtına Arnavut göçü daha eski dönemlere gitse de 1772'deki olaylara karışan Arnavutların 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında donanma için askere alındığı ve Galata'da yeni bir unsur olduğu düşünülebilir.¹⁷ Donanmaya men-

¹⁴ Koçu, *Yeniçeriler*, 299.

¹⁵ Örneğin İstanbul'da adet olduğu üzere kola çıkmış olan yeniçeri ağası, kahve nişanı alayından dönüşleri sırasında taşkınlık yapan 64. ve 71. cemaatlere mensup bazı yeniçerilere rast gelmiş, bunları gözaltına almak istediğinde bu cemaatlere mensup yeniçerilerin direnişi hatta piştov ateşine maruz kalmıştı. Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 517.

¹⁶ Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mirü't-tevarih*, cilt 2 B, 87-88. Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlilî*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2000), 306-307. Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-asâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, cilt 2 (İstanbul: Darü't-tibâa, 1219/1804), 201-202.

¹⁷ 18. Yüzyılda İstanbul'a Arnavut göçü için bkz. Nina Ergin, "The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hamams of 18th-Century Istanbul, Based on the 1752 Istanbul Hamamlar Defteri," *Turcica* 43 (2011): 231-256; Nina Ergin, "Mapping Istanbul's Hamams of 1752 and their Employees," *Bread from the Lion's Mouth*, haz. Suraiya Faroqhi (New York: Berghahn, 2015), 108-135.

sup Arnavutların Galata'da önce kahvehane işleten bir yeniçeriyi öldürüp, kahvehanesini yağmalaması ve ardından Kürkçükapısı haricinde yer alan ve yeniçerilerin koruması altında bulunan bir gayrimüslim bakkaldan haraç almaya çalışması olayların fitilini ateşlemiştir. Arnavutların haraç vermesi için uyarı olarak bakkal dükkânının önüne astıkları boğazlanmış kuzuyu kaldırmaya gelen Galata kolluğuna mensup yeniçerilere direnmesi ile çıkan kavga araya giren zabıtlar vasıtası ile yatışmış gibi gözüküyordu. Ancak birkaç gün sonra 25 Şubat 1772'de kavga yeniden alevlenmiş, her iki tarafın mensuplarının toplanıp birbirine saldırması ile iyice büyümüştü.

Kavgaya taraf olan kolluk yeniçerilerinin 25. ağa bölüğü veya 64. cemaate mensup olma ihtimalleri yüksektir. Aynı zamanda kavganın çıkış sebebi olan bakkal dükkânının da bu ortalara mensup yeniçeriler ile arasında bir himaye-haraç ilişkisi olduğu da düşünülebilir. Sonuçta bir tarafta yeniçerilerin 64. cemaat ve 25. ağa bölüğü mensupları diğer tarafta Arnavutlar arasında Galata'da yaşanan sokak çatışmalarında sadece tüfek ve piştovlar değil, Arnavutların gemilerden karaya taşıdıkları büyük ihtimal *prangi* ya da *saçma* cinsi anti-personel toplar da kullanılmış gözüküyor. Olaylar sırasında sokaklarda sağdan soldan toplanan eşyalar ile kurulan barikatlar çatışmaları adeta bir savaş havasına sokmuştu. Dönem kaynaklarından Şemdanizâde'nin iddiasına göre taraflar bununla da yetinmemiş çatışma Haliç sularına da taşınmış, Arnavutların pergendeleri ile 25. ağa bölüğüne mensup Lazlara ait tüccar gemileri de çatışmaya katılmıştı. Şemdanizâde olaya karışanların toplam sayısını dört-beş bin kişi olarak verse de dönemin diğer tarihçilerinden Enverî'nin verdiği sayılar biraz daha makul gözükmektedir. Enverî'ye göre her iki taraftan toplamda bini aşkın yeniçeri ve Arnavut bu olaylara katılmıştı.

Bu kadar yoğun bir silahlı çatışma İstanbul halkını dehşete düşürmüştü; kargaşa sırasında kimse Eminönü'den Galata yakasına geçmeye cesaret edememiştir. İş daha da vahamete düşüren üç gün boyunca ne sadaret kaymakamı ne de sekbanbaşının bu olayları yatıştırmaya muvaffak olamamasıydı. Çatışmaları durdurmayı kabul etmeyen taraflar ancak topçu ocağı askerlerinin ve şehir halkının silahlanarak üzerlerine saldıracağı ve hepsinin öldürüleceği tehdidi sonucunda çatışmaya ara vermişti.

Neticede iki taraf Galata Kadısı huzurunda bir araya gelmiş, olayları başlatan cinayeti işleyen gayrimüslim Arnavut denizcinin idam edilmesi şartıyla uzlaşma sağlanmıştı. Asayişin sağlanmasından sonraki süreçte olaylara karışan elebaşlardan bir kısmı İstanbul dışına kaçmış bir kısmı da cephedeki orduya katılmıştı. Yabancı bir devlete karşı savaş sürerken padişahın kendi başkentinde asayişin kontrol etmekten aciz bir görüntü çizmesi devlet açısından vahim bir durumdu. III. Mustafa yönetimi ise içine düştüğü bu aciz durumun intikamını –olaydan sonra hem taşraya kaçan hem de orduya katılan bu kimseleri peyderpey idam ettirerek– almaktan geri durmamıştı.¹⁸

1772'deki olayın kalyoncularla yeniçeriler arasında yaşanan bir çatışma olmasının ötesinde özel bir durumu daha vardır. Bu olayın daha ilgi çekici bir noktası aslında Galata'daki nüfuzları 19. yüzyılın başlarında da sürecek ve sürekli rekabet halinde olacak olan 25. ağa bölüğü ve 64. cemaatin bu sokak çatışmalarında ittifak yapmasıdır. Özellikle 19. yüzyıl başlarında Galata'da hâkimiyet için çatışan bu ortaları birleştiren herhalde dışardan gelen bir tehdidin varlığıydı. Galata'daki artan varlıkları büyük ihtimalle 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşının getirdiği ihtiyaç ile açıklanabilecek olan Arnavut denizciler, Galata'nın asayişinden sorumlu olan 64. cemaat ve 25. ağa bölüğü arasında Galata'da zorlukla oluşturulmuş dengeyi bozan bir istikrarsızlık faktörü olmuşlardı. Dışarıdan gelen yabancı bir unsur olarak bu büyük olayın ateşlenmesine sebebiyet vermelerinin yanı sıra rakip yeniçeri ortalarını dış tehdide karşı geçici bir ittifaka zorlamışlardı.

Osmanlı payitahtında 18. yüzyılın geri kalan kısmında yeniçerilerin karıştığı en azından kaynaklara yansıyacak kadar büyük bir sokak çatışması yaşanmamış gözüküyor. Bu çalışmanın kapsamı dışında kaldığı için 18. yüzyılın önceki bölümünde bu tip başka rekabet ve çatışmaların olup olmadığı sorusu cevapsız bırakılacaktır. Galata'nın ticari önemi ve gelir potansiyeli düşünüldüğünde bu çok uzak bir ihtimal değildir ama ancak yapılacak daha geniş kapsamlı bir çalışma böyle bir soruya cevap verebilir. Böyle bir sorunun cevabında karşılaşılabilecek önemli bir zorluk bireysel ya da

18 Şemdanizade Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mirü't-tevarih*, cilt 2 B, 88.

daha küçük çapta şiddet olaylarının istisnai durumlar dışında vakanüvis tarihlerinde yer bulmamasıdır. Mahkeme kayıtları ise çoğu zaman dava taraflarının kolektif kimlikleri konusunda çok detaylı bilgi içermemektedir. Böyle olunca tarihçilerin İstanbul'un belli bir bölgesinde farklı yeniçeri ortaları ya da kapıkulu ocakları mensupları arasındaki anlaşmazlık ve rekabetten ancak büyük çaplı bir huzursuzluk ve çatışma çıktığı zaman bilgi edinme imkânı doğmaktadır.

İstanbul'da yeniçeri ortaları arasında sıklıkla sokak çatışmalarının yaşandığı bölgenin Galata olması da şaşırtıcı değildir. İstanbul'a gelen tüccar gemilerinin yüklerini boşaltabilmek için yeniçerilere bir çeşit koruma parası ödemesi âdetinin ne zaman başladığı belli olmamakla birlikte özellikle 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başlarında bu uygulama yeniçeriler için önemli bir gelir kaynağı oluşturmaktaydı. Bu konuda Cabi'nin verdiği bilgiler doğru ise 19. yüzyıl başlarında İstanbul'a yük getiren her gemiden 70-80 kuruş civarı bir koruma parası alınıyordu. İstanbul'a gelen gemilerin yüklerinin boşaltıldığı depoların bulunduğu Galata'nın sahil kesimi ile Suriçi'nde ayrıca çok sayıda kahvehane, işyeri ve meyhaneler mevcuttu. Gemilerin ödediği koruma parasının üstüne bu iş ve eğlence yerlerinin ürettiği gelir eklendiğinde bu yeniçeriler için önemli bir ek gelir kaynağı oluşturmuyordu. Rakam veremesek de, ele alınan dönemde bu gelirin yeniçerilerin gerek bireysel gerek orta bazında birbirlerine meydan okuma ve çatışmasına sebep olacak kadar cazip bir seviyede olduğu anlaşılıyor. Aslında yeniçerilerin bireysel veya orta bazında herhangi bir işyerini veya ticari aktiviteyi "himayelerine" aldığının göstergesi olan ve "balta asma" olarak tabir edilen uygulamaların kökeni daha önceki dönemlere gitmekteydi. İstanbul'a mal taşıyan bir tüccar gemisinin burun kısmına belli bir yeniçeri ortasının nişanının bulunduğu tahtanın çivilenmesi artık geminin o yeniçeri ortasının himayesinde olduğu anlamını taşıyordu. Bu aynı zamanda o geminin İstanbul'a her mal getirişinde yeniçerilere koruma parası ödeyeceği anlamına geliyordu. Nitekim 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Galata'da Arnavut tayfalar ve yeniçeri ortaları arasında biraz önce bahsi geçen sokak çatışmaları yaşanırken, İstanbul'dan sefere giderken Edir-

ne’de konaklayan yeniçeri ortaları arasında da Edirne’deki kahvehanelere “balta asma” kavgası yaşanmaktaydı.¹⁹

Cabi Ömer Efendi’nin anlatısına göre tüccar gemilerine balta asma rekabeti Galata surlarının önünde Bizans döneminden kalma hendekte ortayı temsilen seçilen yeniçerilerin düellosu ile bir sonuca ulaştırılıyordu.²⁰ Düelloyu kazanan yeniçeri, ortasının yoldaş ve zabıtları ile birlikte geminin burnuna üstünde kendi ortasının nişanı bulunan tahtayı çakmaya hak kazanmış oluyordu. Bu adet büyük ihtimal ile ortalar arası büyük çapta bir çatışmaya yol açmamak adına bulunmuş bir çözümdü. Uzun süre devam eden balta asma geleneği 19. yüzyıl başlarına kadar devam etmiş ve yeniçerilerin nüfuzunu kırmak isteyen Alemdar Mustafa Paşa’nın ilk icraatlarından biri tüccar gemilerine balta asma uygulamasının kaldırılması olmuştu. Hatta balta asma uygulamasından elde ettiği gelirler ile hatırı sayılır bir servet ve emlak toplayan ve 25. ağa bölüğünün ileri gelenlerinden olan Kahvecioğlu Mustafa Ağa, bu yasağa karşı çıkmayı planlayan yeniçerileri sindirmek için Galata’da sahibi olduğu kahvehane önünde Alemdarın sekbanları tarafından idam edilmişti. Yine 25. ağa bölüğünün ileri gelenlerinden Yumralı lakabıyla bilinen yeniçeri de aynı akıbete uğramıştı.²¹ Aslında bu idamların asıl amacı Kabakçı İsyanında ve III. Selim’in hal’ edilmesinde önemli rol oynayan 25. ağa bölüğünü cezalandırarak diğer yeniçe-

19 Mustafa Kesbi Efendi, *İbretnüma-yı Devlet-i Câvid*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, nr. 5945, vr. 63b.

20 Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 1, 244-245.

21 Cabi’nin idam hikâyesini anlattığı Kahvecioğlu Mustafa Ağa örneği balta asma uygulamasının yeniçerilere sağladığı gelirin büyüklüğünü göstermesi açısından önemlidir. Sıradan bir yeniçeri iken bileğinin gücü ile 25. bölük adına birkaç gemiye balta asma hakkını elde edip Galata’da ün kazanan Kahvecioğlu Mustafa, tersane başağası atanmasının ardından bizzat kendisi tüccar gemileri işletmeye başlamıştı. Hem yeni görevinin hem de 25. bölüğün gücünü arkasına alan Mustafa Ağa’nın gemilerine Cabi’nin iddiasına göre İstanbul’a mal getirdiklerinde gümrük tarafından da önemli kolaylıklar da gösterilmişti. Bu şekilde hatırı sayılır bir sermaye sahibi olan Mustafa Ağa, tersane başağalığından azledildiğinde iltizam işine atılarak bir nevi sınıf atlamıştı. Hatta hâlâ himayesinde olan tüccar gemilerinden koruma parası toplama hakkını da 25. bölük ortasındaki yoldaşlarına devretmişti. Aslında kaderin bir cilvesi olarak Alemdar Mustafa Paşa’nın sekbanları tarafından idam edilmesine o sırada balta asma işi ile meşgul olması değil; geçmişteki ünü ve yoldaşlarının Mustafa Ağa’ya mektup yazarak Alemdar’ın yasağına karşı yardım istemeleri neden olmuştu. Cabi’nin Mustafa Ağa’nın idamından sonra Galata’da bulunan kahve ve hanelerinin devlet tarafından mühürlendiğinden bahsetmesi onun topladığı servet hakkında kısmen bir fikir vermektedir; Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 1, 247-249.

rilere gözdağı vermektir.²² Kabakçı İsyanı ve sonrasında en fazla adı geçen yeniçeri ortalarından biri olan 25. ağa bölüğünün çoğunlukla Karadeniz ve özellikle Trabzonlulardan oluştuğu iddiası dönemin kaynaklarında sıklıkla yer almaktadır. Özellikle Galata'ya hâkim olan bu bölük mensuplarının önemli bir kesiminin deniz nakliyatı ve gemicilik ile uğraştığına dair göndermeleri de aynı kaynaklarda bulmak mümkündür. Ancak yine dönemin kaynaklarında yer alan ve İstanbul Boğazı'ndaki yamakların çoğunlukla Karadeniz kökenli olduğu iddiasının Aysel Yıldız'ın yamakların yoklama defterleri üzerine yaptığı çalışma sonucunda çürütüldüğünü düşünürsek bu iddialar hakkında dikkatli olmak durumundayız. Bu çalışmaya göre, Boğaz kalelerinde görev yapan yamakların neredeyse yarıya yakını Ahıska kökenlilerden oluşmaktaydı.²³ Dönemin kaynaklarında yer alan bu tespitin belki de bu gruplar içinde Karadeniz kökenlilerin en fazla dikkate batan grup olmasından kaynaklandığını düşünebiliriz.

Aslında İstanbul genelinde hem mensuplarının çoğunluğu hem de iktisadi hayattaki etkinlikleri sebebi ile bu çalışmanın ele aldığı dönemde öne çıkan belli başlı yeniçeri ortaları vardı. Bunlar arasında 25. ağa bölüğü, 56. ağa bölüğü, 59. ağa bölüğü, 64. cemaat, 71. cemaat ve 75. cemaat en fazla öne çıkan yeniçeri ortalarıydı. Dolayısı ile bu ortaların isimlerinin İstanbul'da yeniçeri ortalarının karıştığı çatışmalarda çoklukla geçmesi şaşırtıcı değildir.

Kabakçı İsyanından Alemdar Mustafa Paşa'nın Rusçuk yararı ile birlikte gerçekleştirdiği saray darbesine kadar geçen on dört aylık süre içinde İstanbul sokakları yeniçeri ocağına mensup yamaklar ve belli yeniçeri

22 Kabakçı İsyanı ve sonrasında 25. ağa bölüğünün mütevellisi Kazancı Laz Hacı Mustafa Ağa'nın oynadığı rol için bkz. Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi*, 3, 17-19. Fahri Ç. Derin, "Yayla İmâmı Risâlesi," *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 8, no. 3 (1975): 224-229; Fahri Ç. Derin, "Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi," *Belleten* 149-152 (1974): 390, 417. İsyanın son, Sultan IV. Mustafa tarafından isyana katılan yeniçeri ve yamakların cezalandırılmayacakları taahhüdünü içeren ve üstünde padişahın hatt-ı hümayunu bulunan hüccet, 25. bölüğün kışlasındaki orta sandığında korumaya alınmıştı. Derin, "Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi," 411. Ayrıca hüccetin metni ve değerlendirilmesi için bkz. Kemal Beydilli, "Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriiye," *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi* 4 (2001): 45-66.

23 Aysel Yıldız, "Anatomy of a Rebellious Social Group: The Yamaks of the Bosphorus at the Margins of Ottoman Society," *Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the Ottoman Empire. Halycon Days in Crete VII: A Symposium Held in Rethymno 9-11 January 2009*, haz. Antonis Anastasopoulos (Rethymno: Crete University Press, 2012), 291-326.

ortalarının katıldığı bir hâkimiyet mücadelesine sahne oldu. Varlıklarına yönelik büyük bir tehdidi III. Selim'in tahttan indirilmesi ve yerine geçen IV. Mustafa'nın Nizam-ı Cedid'in ilga edildiğini açıklaması ile bertaraf eden yamaklar ve yeniçeriler arasında yeniden elde edilen siyasi gücün nasıl paylaşılacağı konusu bu çatışmaların temel nedenini oluşturuyordu. Özellikle bu dönemde elde ettikleri siyasi gücün farkında olan yamakların ve bazı yeniçeri ortalarının mensuplarının kontrolünün zorlaştığı ve İstanbul'da asayişin bu gruplar tarafından ihlal edildiği irili ufaklı olayların yaşandığı görülmektedir. Asayiş ihlallerinin IV. Mustafa yönetimi için İstanbul'da günlük yaşamı aksatan önemli bir sorun haline geldiği ve ancak bunlara karşı gelip geçici tedbir ve cezalandırmalar dışında etkin önlemlerin alınamadığı açıktır.

İsyandan yaklaşık üç ay sonra, 16 Eylül 1807'de, Sultan IV. Mustafa'nın kız kardeşi Esmâ Sultan'ı Çırağan Sarayı'nda ziyareti sırasında saray önünden gürültü yaparak geçen sarhoş yamaklar ile sarayın güvenliğinden sorumlu bostancılar arasında çıkan sokak çatışması bunun en meşhur örneklerindendir.²⁴ Padişahın bizzat olaylara şahit olması durumun ciddiyetini artırmış ve muhtemelen büyük bir teftişe veya cezalandırılmaya gitmeden geçirilecek bu arbede, IV. Mustafa'nın emriyle en sert şekilde cezalandırılmış, bostancılarla yamaklar arasında Levent Çiftliği'ne kadar yaşanan çatışma ve kovalamaca sonrasında yakalanan 20'yi aşkın yamağın sekbanbaşı tarafından idamı ile sonuçlanmıştı.²⁵

Bu tip gelip geçici önlemlerin, yamak ve yeniçerilerin İstanbul'da yarattığı asayiş ihlalleri ve güç mücadelelerini engellemekte pek etkili olmadığı açıktır. Nitekim Beşiktaş'taki olaydan yaklaşık sekiz ay sonra Sekbanbaşı Mustafa Ağa tarafından Macar Tabya'da görev yapan bazı yamakların tutuklanmasının tetiklediği Çardak Vakası bunun güzel bir kanıtıdır (12

24 Olayın farklı anlatıları için bkz. "Tüfengçi-başı," 438-440; "Yayla İmamı," 238; Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi*, 18.

25 Olay ile ilgili devletin resmi belgelerine göre olaya karışan yamaklardan sadece ikisi olay sırasında yakalanmış, ardından şehir genelinde sekbanbaşının bizzat kola çıkması sonrasında biri bostancı olmak üzere 20 kişi daha yakalanmıştı. Bostancı haricinde yakalanan diğer 20 kişinin kimliği hakkında bir ayıntı yoksa da idam edilme biçimlerinden bunların yamak veya yeniçeri oldukları anlaşılmaktadır. BOA, HAT 1361/53601 (tarihsiz) zikreden Aysel Yıldız, *Vaka-i Selimiyye or the Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Rebellion*, doktora tezi (Sabancı Üniversitesi: 2008), 521.

Mayıs 1808). Bu vakada dönemin sekbanbaşısı, Macar Tabyalı bazı yamaklar ile 56. ağa bölümüne mensup yeniçeriler tarafından zorla alıkonulmuş ve görevden alınmıştı.²⁶ Olayın bu çalışma açısından önemi, isyan sonrasında Boğaz nazırı atanan Kabakçı Mustafa'nın rakibi Macar Tabya Dayısı Abdülkerim'i saf dışı etmek için bir fırsat oluşturmastır. IV. Mustafa yönetiminin olayın arkasında olduğunu düşündüğü Abdülkerim ve ona bağlı yamakların cezalandırılmasını istemesi Kabakçı'ya bu imkânı sunmuştu. Kendine bağlı Rumeli Feneri yamakları ile rakibinin etkili olduğu Macar Tabya'ya saldıran Kabakçı, bir baskınla tam da hasmından gelecek böyle bir saldırıya karşı önlem almak üzere Yuşa Tepesi'ne metris kazarak top yerleştirmekle meşgul olan Abdülkerim'i öldürmeyi başarmıştı.²⁷

Ancak zaferi çok uzun ömürlü olmayan Kabakçı Mustafa yaklaşık iki ay sonra Alemdar Mustafa Paşa'nın emriyle katledilmişti. Ordusuyla İstanbul'a doğru yol alan paşa, bu iş için Pınarhisar Ayanı Hacı Ali Ağa'yı görevlendirmiş, Ali Ağa da Rumeli Feneri Köyü'nde bulunan Kabakçı'ya karşı emrindeki Kırcaali askerleriyle benzer bir baskın gerçekleştirmişti. Liderleri Kabakçı Mustafa'nın öldürülmesinin intikamını almak isteyen Boğaz yamakları ile Kırcaali askerleri arasında da Rumeli Feneri Kalesi ve yanında bulunan köyde şiddetli çatışmalar çıkmıştı.²⁸ Bu çatışmalarda yamakların saldırısı sonucu bir kısım Kırcaalililer etraftaki tepelere kaçarken, Hacı Ali de emrindeki bir kısım askerle kaleye sığınmak zorunda kalmıştı. Kaledeki toplardan da yararlanarak kendini savunmaya başlayan Kırcaalilerle yamaklar arasındaki çatışmalar beş gün boyunca devam etmiş, çatışmanın gürültüsü Üsküdar ve Tophane'ye kadar ulaşmıştı. Hacı Ali'nin gece karanlığından yararlanarak kaleden kaçması ile son bulan çatışmalar sonunda geriye yanmış bir köy ve önemli sayıda ölü ve yaralı kalmıştı.²⁹

26 Olayın ayrıntılı anlatımı ve analizi için bkz. Aysel Yıldız, "A Study of May 1807 Rebellion," 524-533.

27 Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi*, 22-23. Kabakçı Mustafa ve Abdülkerim arasındaki rekabet için bkz. Aysel Yıldız, "Anatomy of A Rebellious Social Group," 317-318.

28 Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi*, 24-25.

29 Olaylar sonunda Hacı Ali'nin askerlerinden 13, yamaklardan da 300 kişinin öldüğünü belirten Oğulukyan'ın verdiği sayılara dikkatle yaklaşmakta fayda vardır. Ancak sonuçta olayda önemli sayıda can kaybı yaşandığı aşîkârdır. Georg Oğulukyan'ın *Ruznamesi*, 25.

Alemdar Mustafa Paşa'nın 28 Temmuz 1808'de gerçekleştirdiği saray darbesi sonrasında kurduğu sıkıyönetim ve özellikle yeniçerilere yönelik tedhiş hareketlerinin payitahta geçici bir sükûnet getirdiği söylenebilir. Bu dönemde sert bir şekilde cezalandırılıp sindirilen yeniçerilerin karıştığı herhangi bir çatışma yaşanmamıştı. Ancak Alemdar'ın sadaretiindeki bu baskı ortamı ve yeniçerilerin sessizliği ancak üç ay sürmüştü ve Alemdar Vakası olarak adlandırılan isyan ile son bulmuştu (Kasım 1808). Yeniçerilerin İstanbul'da karıştığı en büyük ve kanlı sokak çatışması olan Alemdar Vakası sırasındaki olayların detayları burada ele alınmayacaktır.³⁰ Ancak Alemdar Vakası sırasında Osmanlı başkentinin iç savaşı andırır görüntülere sahne olduğunu belirtmek gerekir.

Alemdar Mustafa Paşa'nın ortadan kaldırılması ve ikinci askeri reform teşebbüsü olan Sekban-ı Cedid ordusunun ilgası ile son bulmasının ardından, yeniçeriler yeniden İstanbul'daki en güçlü unsur haline gelmeyi başardılar. Alemdar Vakası sırasında hem tahtını hem de canını zor kurtaran Sultan II. Mahmud'un kendi başkentinde zaman zaman yeniçerilere söz geçirmekten aciz kaldığı bu son yeniçeri hâkimiyetinin 1808'den 1820'lerin başına kadar sürdüğü söylenebilir. Bu dönemde yeniçerilerin karıştığı ilk büyük sokak çatışması 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbinin uzun süren bir ateşkesin ardından yeniden başladığı zamana denk geldi. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarındaki savaşlarda, ordunun İstanbul'daki sefer hazırlıkları ve Davutpaşa'dan cepheye doğru yola çıkması arasındaki safhalar başkentin asayişini açısından en sorunlu zamanlardı. Bu gibi zamanlarda sefere gitmeye hazırlanan yeniçerilerin karıştığı soygun ve şiddet vakalarında ciddi artış yaşanıyor; olası şiddet eylemlerinden çekinen bazı gayrimüslimler güvenlik kaygısı ile işyerlerini kapalı tutmayı hatta sokağa bile çıkmamayı tercih edebiliyordu.

Özellikle Osmanlı-Rus Harbinin yeniden başladığı 1809 yılı ile sona erdiği 1812 yılı arasında geçen dönemde İstanbul'da yeniçeri ortaları

30 Bu olay için bkz. Aysel Yıldız, "A City under Fire Urban Violence in İstanbul during the Alemdar Incident (1808)," *Urban Governance under the Ottomans: Between Cosmopolitanism and Conflict*, haz. Ulrike Freitag ve Nora Lafi (Londra: Routledge, 2014), 37-57. Ayrıca çatışmaların detaylı anlatımı için bkz. Mehmet Ali Beyhan, *Saray Günlüğü (1802-1809)* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007).

arasındaki sokak çatışmalarının sayısında belli bir artış olduğu görülmektedir. Bu artış yukarıda da belirtildiği üzere hem savaş ortamı ile hem de Alemdar Vakası sonrası yeniçerilerin saraya karşı yeniden elde ettiği siyasi güç ile alakalıdır. Ancak II. Mahmud yönetiminin de bu olaylar karşısında tamamen aciz kaldığı söylenemez. Hükümet bu tip olayların patlak vermesinin önüne geçmekte zorluk çekse de, olayların ardından olaya karışanların en azından bir kısmının yeniçeri ocağının üst yönetimi tarafından cezalandırıldığı görülmektedir.

Bu dönemde yeniçeri ortaları arasındaki kavgaların boyutunu daha da büyüten etken, yeniçeriler arasındaki terminolojide “sofaları bir etme” olarak tabir edilen pratikti. Padişahın ve dolayısıyla devletin verdiği nimetin yenmesi ve bunun pişirildiği mutfak ile ilgili sembollerin çok güçlü olduğu yeniçeri ocağında, iki ortanın sofalarını bir etmesi, ortaların mensuplarının beraber yemek yemeleri ve dolayısı ile ittifak yapmalarını sembolize ediyordu. 19. yüzyılın başına ait dönem kaynaklarından takip edebildiğimiz bu tarz ittifaklardan biri 25. ağa bölüğü ile 75. cemaat arasındaki sofa birliğiydi. 1809 yılının Haziran ayında yeniçeri ortaları arasında Üsküdar’da patlak veren olayların temelinde bu ittifak yatıyordu. Aslında olayın arka planında belli bir süredir Üsküdar’daki ticaret ve emek piyasasına hâkim olmak için 59. ağa bölüğü mensupları ile bostancılar arasında süren çekişme yatıyordu. Bostancıların belli bir kısmının aynı zamanda 75. cemaate mensup olması, bu cemaati ve müttefik 25. ağa bölüğü ister istemez bu sürtüşmenin taraflarından biri haline getirmişti.³¹ Bu ittifakın karşısında ise 59. ağa bölüğünün 100. cemaat ile olan ittifakı bulunuyordu.

59. ağa bölüğüne mensup yeniçerilerin bir gece Üsküdar Atpazarı’nda 25. ağa bölüğünden bir kahveciyi öldürmesi, ardından yine bir bostancıyı öldürüp bir diğerini yaralaması haziran ayındaki olayın başlamasını tetikleyen hareketlerdi. 25. bölüğün başını çektiği Galata yeniçerilerinin kayıklarla Üsküdar’a geçerek buradaki 59. bölük mensuplarına ve bunlarla bağlantılı işyerlerine saldırması birkaç saat süren bir çatışmayı başlattı.³² 25. bölük

31 Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 1, 469a

32 Cabi Üsküdar’a geçen Galata yeniçerilerinin 25. ağa bölüğü ile 64, 71 ve 75. cemaatlere mensup olduğunu bildirmektedir; Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 1, 470-473.

ve müttefiklerinin galip geldiği çatışmalarda 59. ağa bölüğüne mensup birkaç yeniçerinin öldürüldüğü ve bazılarının da yaralandığı anlaşılmaktadır. Galata yeniçerilerinin ittifakı karşısında çok da bir şansı olmayan 59. bölük mensuplarının geri çekilmek zorunda kaldığı çatışmalarda bu ortaya ait kahvehaneler ve bekâr odaları da tahrip edilip yağmalanmıştı. Yine aynı ay içinde Tahtakale’de Asmaaltı civarında 25, 26, 27 ve 31. ağa bölükleriyle 64. cemaatin karıştığı çok da büyük çaplı olmayan ve kısa süreden biten bir arbede yaşanmıştı.³³ Bu ve benzeri olaylar ordunun İstanbul’dan hareket edip uzaklaşmasına kadar devam etmiş; ardından da sekbanbaşı tarafından alınan sert tedbirler ve cezalar ile nispeten bastırılabilmişti.³⁴

Bu dönemde yeniçerilerin karıştığı bir sonraki büyük sokak çatışmasının fitili 1 Nisan 1810 tarihinde yine Galata’da ateşlendi. Çatışmanın taraflarından biri 1772’deki Galata çatışmasının ve 1807 Kabakçı İsyanının aktörlerinden 25. ağa bölüğüydü. Bu bölüğün yoldaşlarından biri, bir yeniçeri ortasından diğerine geçme pratiğine yani “semer devirme”ye başvurarak 71. cemaate geçmekle kalmamış, eski ortasına mensup bir yeniçeriyi de öldürerek bu iki orta arasındaki büyük bir kavgayı tetiklemişti.³⁵ Kavgaya karışanların sayısı yoldaşlarına destek için Suriçi tarafından karşı yakaya geçen iki ortanın mensupları ile iyice artmış; 25. bölük ve 71. cemaat yeniçerileri, sokak köşelerine yığdıkları variller ve yün çuvallarından yaptıkları barikatlardan birbirlerine ateş etmeye başlamıştı. İki gün süren çatışma Suriçi’ne de sirayet ederek Tahtakale’de de benzer çatışmalar yaşanmıştı. Olayları yatıştıramayan Sekbanbaşı Deli Mehmed Ağa azledilerek yerine Ömer Ağa atanmış; sokak çatışmaları ancak iki gün sonra hasım ortaların zabitlerinin araya girmesiyle durdurulabilmişti. Yaşanan arbedede verilen zayıat konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak benzer çatışmalar göz önüne alındığında bu sayının çok yüksek olmadığı tahmin edilebilir. Öte yandan ortalar arasındaki çatışmaların sona ermesi Galata’daki mevcut gerilimi hemen ortadan kaldırmamış; 71.

33 Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 1, 466.

34 Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 1, 484-85, 493, 502-503.

35 Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânizâde*, cilt 1, 360; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 9, 174.

cemaatin müttefiki 64. cemaat mensuplarının olayın intikamını almak için Galata'da yangın çıkaracakları söylentisinin yayılması bu semtteki esnaf ve dükkân sahiplerini paniğe sevk etmişti.³⁶

Yukarıda adı geçen ortaların Galata'da çıkan bu olaydaki rolleri hem bu ortaların Galata'daki uzun soluklu varlıkları hem de donanma ile olan alakaları düşünüldüğünde çok anormal gözükmemektedir. Bu ortaların donanma ve özellikle kalyonlar ile olan ilişkisinin ne zaman başladığı konusunda şu ana kadar herhangi bir belgeye rastlanmasa da arşivde bulunan bazı belgeler ile ortaların nişanlarından yola çıkarak bu ilişki konusunda bir fikir yürütmek mümkündür.³⁷ 64. cemaat ve 71. cemaat asli görevleri açısından donanma ile alakalı gözükme de bu ortaların Galata'daki varlığı donanma ve tersane ile ilişki kurmalarına sebep olmuş gözüküyor. Bazı ortaların nişanlarından yola çıkılarak deniz ve donanma ile olan alakaları da kurulabilir. Mesela 25. ağa bölüğünün nişanı üzerinde balık işareti bulunan bir çadırdı. 56. ağa bölüğünün nişanı bir kadirgaydı. 88. cemaat, 8. ağa bölüğü ve 31. ağa bölüğünün nişanları ise çapaydı.³⁸

18. yüzyıl sonlarından beri Galata bölgesinde etkin olan beş yeniçeri ortası vardı. Bunlar yukarıda bahsi geçen 25. ağa bölüğü, 64. cemaat, 71. cemaat ve 75. cemaatin yanı sıra 100. cemaatten mürekkepti.³⁹ Bunlardan 64. ve 100. cemaatlerin nüfuz bölgesi Galata'nın iç kısmında yoğunlaşmıştı.⁴⁰ 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında meydana gelen çatışmalardan anlaşıldığı kadarı ile 25. ağa bölüğü ile 75. ve 71. cemaatler arasında ise Galata'nın liman ve kıyı kesimlerinde nüfuz kurma mücadelesi yaşanmaktaydı.

Galata'da yeniçeriler arasında çıkan çatışmalarda en fazla ismi geçen dört yeniçeri ortasından 25. ağa bölüğü, 75. cemaat ile ittifak halindeyken, 64. cemaat de 71. cemaat ile ittifak halindeydi. Bu ittifakların ne zaman ve nasıl kurulduğu konusunda bir bilgi bulunmasa da 64. ve 71. cemaatler ara-

36 BOA, HAT 341/19495 (1225/1810).

37 Bu ortaların donanmada görevlendirilmesi ile alakalı bazı belgeler için bkz. BOA, AE.SABH.1 143/9641 (17 Ca 1201/7 Mart 1787); C.BH 167/7873 (29 B 1201/17 Mayıs 1787).

38 Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, I (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1325/1909).

39 BOA, HAT 183/8465 (1203/1788-1789).

40 BOA, HAT 339/19385 (1234/1818-1819).

sındaki ittifakı anlamlandırmak nispeten daha kolaydır. Her iki cemaatin de sarayın av köpeklerini besleme görevi üstlendiğini düşündüğümüzde bu ittifakın kökeni hakkında bir fikir edinebiliriz. Zağar cinsi köpeklerin bakımı görevi verilen 64. cemaat ile Samson (Sakson/Sekson) cinsi köpeklerin bakımını üstlenen 71. cemaat arasında asli hizmetlerinden doğan bir alaka mevcuttu. Diğer taraftan 64. cemaatin çorbacısının zağarcıbaşı, 71. cemaat çorbacısının da samsoncubaşı rütbesi ile yeniçeri ocağının katar ağaları tabir edilen üst komuta kademesinde işgal ettikleri konum, bu cemaatlerin sahip olduğu yüksek itibarı ve mensuplarının sayıca çokluğunu açıklayan önemli bir faktördür. 71. cemaat ortasına seksonların yaz aylarında bakımı için Beyoğlu'nda yaylak tabir edilen bir arazi ile bir seksonhane tahsis edilmişti.⁴¹ Yakın bir arazinin de zağarların bakımı için 64. cemaate tahsis edilmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Ancak bu çalışma sırasında böyle bir belgeye rastlanmamıştır. 71. cemaate tahsis edilen arazinin Galata'ya yakınlığı, bu iki ortamın bu bölgedeki varlık ve faaliyetlerinin kökenini açıklayabilecek bir unsur olabilir.

Yeniçeri ortaları arasındaki bu çatışmaların kökeninde yatan sebepleri anlamak için çatışmaları başlatan olayların ötesine bakmak gereklidir. Resmi devlet belgelerine ve dönemin elitine mensup Osmanlı tarihçilerin çoğunun yazdıklarına bakıldığında bu olaylar alt tabakaya mensup gruplar arasında o gibilerin önem atfettikleri süfli ve sıradan sebepler yüzünden çıkan kabadayılık gösterilerinden ibaretti. Bu yazarların önyargı ile bakışları bu grupların gerçek sürtüşme sebeplerini çok fazla sorgulamadan görünürdeki sebepleri kabullenmeleri çok şaşırtıcı değildir. Bu çatışmaların tetiklenmesinde rol oynayan gündelik hayat ile ilgili sebeplerin bu gruplara mensup insanların hayatlarında önemli rol oynadığını göz ardı etmemekle birlikte, yeniçerilerin orta bazında katılmayı göze aldığı büyük çaplı sokak çatışmalarının ardında çok daha elle tutulur sebeplerin olduğu düşünülmelidir. Bu elle tutulur sebeplerin ise ekonomik çıkarlar, rekabet ve iş ilişkileri temelinde şekillendiği görülmektedir. 1810 Nisanında Galata'da çıkan olaylardan çok kısa bir süre sonra yine aynı ay içinde Yeni

41 BOA, C.AS 466/19465 (12 M 1228/15 Ocak 1813); C.AS 200/8586 (25 M 1231/27 Aralık 1815).

Cami civarında Balıkpazarı hamalları ile Mısır Çarşısı esnafı arasında çıkan çatışma bu iddiayı test edebilmek için iyi bir fırsat sunmaktadır.

16 Nisan 1810 Pazartesi günü, Yeni Cami yakınındaki Tahmis önündeki bazı sırık hamallarının bir kadını rızası dışında bekâr odalarına götürmeye çalıştığını fark eden Mısır Çarşısı esnafı buna mani olmaya çalışmış, hamalların karşılık olarak esnafa saldırmaları ile olay büyük bir meydan kavgasına dönüşmüştü. Yeniçeri oldukları anlaşılan hamalların bazı kayıplar vererek sonunda selameti kaçmakta buldukları bu olay sonrası, Uzunçarşı ve Mısır Çarşısı esnafı birleşerek topluca önce Ağa Kapısı'na ardından da Babiâli'ye yürümüş ve ilgili mercilere yeniçeri ocağının bu gibi olayları önlememesi durumunda adaleti kendi ellerine alacakları uyarısında bulunmuşlardı. Tehdit içeren bu şikâyetin bir blöfün ötesinde olduğu ve esnafın dükkânlarında silah bulundurmaya başladığının öğrenilmesi üzerine sekbanbaşıya hitaben bir ferman çıkarılarak ocağa mensubiyet iddiasındaki bu gibi kişileri cezalandırıp kontrol altına alması direktifi verilmişti.⁴² İlk bakışta İstanbul genelinde belli sıklıkta rastlanan ve yeniçerilerin karıştığı cinsel saldırıların artık halkın canına tak etmesi sonucu çıkan bu olayın kökeninde aslında bir iş anlaşmazlığının yattığını öğrenmek ilgi çekicidir. Şânîzâde'nin satır arasında verdiği bilgiye göre esnafın hamallara yönelik bu öfkesinin arkasında hamalların olaydan kısa bir süre önce taşıma ücretlerine yaptıkları fahiş zam yatmaktaydı.⁴³ Gerçekten de 19. yüzyıl başları İstanbul'unda esnaf ile hamallar arasında taşıma ücretleri yüzünden çıkan benzer olaylar mevcuttu.⁴⁴ Hamalların çoğu zaman yeniçeri ocağına mensubiyetlerini kullanarak yaptığı bu gibi zamlar esnafın büyük tepkisini çekmekteydi. Ancak İstanbul esnafının hatırı sayılır bir kesiminin de aynı ocaktan olduğunu dikkate alırsak bu

42 BOA, C.ZB 87/4312 (tarihsiz). Belgede çıkarılan fermanın ardından yakalanan 50-60 kadar sırık hamalının idam edildiği, bir kısmının da İstanbul'dan kaçtığı bilgisi verilmektedir; Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 1, 351-356; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 9, 175.

43 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 1, 352. Şânîzâde hamalların önceden 20 paraya taşıdıkları yüklere zamdan sonra 2-3 kuruş istemeye başladıklarını bildirmektedir.

44 22 Ağustos 1813'te Yenikapı hamalları ile esnaf arasında taşıma ücreti sebebi ile çıkan çatışma için bkz. Cabi Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 2, 1006. Yine Üsküdar'da 59. ağa bölüğünden hamalların taşıma ücretlerine yaptıkları zammın esnaf arasında tepkiye yol açması hakkında bkz. Ömer Efendi, *Câbi Târîhi*, cilt 2, 749.

gibi çatışma ve sürtüşmeleri siviller ve yeniçeriler arasındaki çatışmalar olarak görmek hatalı olacaktır.

Bu dönemde patlak veren bir sonraki orta kavgasının yine işyerlerinin yaygın olduğu bir semt olan Taht-ı kala'da (ya da yaygın kullanımla Tah-takale'de) meydana gelmesi şaşırtıcı değildir. Tetikleyici sebebi yine "semer devirme" olan bu kavga, 26. ağa bölüğüne mensup iken 27. ağa bölüğüne geçen Sivaslı Bekir isimli bir yeniçerinin eski yoldaşları tarafından öldürülmesiyle 8 Mart 1811 günü başlamış, iki orta mensuplarının katılımı ile tüfek ve piştovların kullanıldığı bir sokak çatışmasına dönüşmüştü.⁴⁵ Olayı daha da vahim hale getiren şey, iddiaya göre iki orta mensuplarının çatışmalarına Haliç kıyısındaki Gül Camii'ne Cuma selamlığı için gitmekte olan Sultan II. Mahmud'un geçişi sırasında bile ara vermemeleri olmuştu.⁴⁶ Ancak Cabi'ye göre dönemin sekbanbaşısı bu tip kavgaların göstermelik olduğu kanaatindeydi. Hatta sekbanbaşı ilginç bir biçimde eğer iki orta arasında ciddi bir dava mevcut ise iki ortanın Ok Meydanı'na gidip orada meydan savaşı yapmasını bile önermişti.⁴⁷ Sekbanbaşı belki bu rahat tavırlarından, muhtemelen de olayları yatıştırmadaki başarısızlığından dolayı olaylar sırasında Sultan II. Mahmud tarafından azledilmişti. Yeni atanan sekbanbaşının olaya karışan hamallara yönelik tutuklama ve idamları, hamalların birçoğunun memleketlerine kaçması ile sonuçlanmıştı.

Cezalandırmalar sonrası İstanbul'daki sükûnet iki aydan az sürmüş; 24 Mayıs 1811'de Tavukpazarı'nda 25. cemaat ve 31. bölük yeniçerileri arasında yeni bir çatışma çıkmıştı.⁴⁸ Bu çatışmanın da temel nedeni

45 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 2, 12-13. Bu iki ortaya mensup sırank hamalları arasında yine Tahtakale semtinde Asmaaltı denilen yerde çıkan bir başka kavga için bkz. Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 1, 466. Bu kavga sırasında 25, 27 ve 31. bölükler ile 64. cemaat mensupları da 26. bölüğe destek vermişti.

46 Cabi'nin iddiasına göre, yeniçeri ortaları arasındaki bu kavgayı duyan II. Mahmud selamlığa denizden gitmek yerine karadan alay ile gitmeye karar vermiş; etrafındakilerin uyarılarına karşı bu karardan vazgeçmemişti. Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 2, 731. Alexandre Louis Félix Alix'e göre ise, yanındakilerin uyarılarını dinlemeyip Mısır Çarşısı içinden geçerek çatışma bölgesine giren sultanı fark eden yeniçeriler panik içinde çatışmayı durdurmuşlardı. Alexandre Louis Félix Alix, *Précis de l'histoire de l'empire ottoman*, cilt 3 (Paris: Firmin Didot, 1824), 428-429.

47 Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 2, 732.

48 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 2, 41-42; Cabi Ömer Efendi, *Câbî Târîhi*, cilt 2, 729-730.

ekonomikti ve iki orta arasında Tavukpazarı ve Esirpazarı civarındaki kahveleri ve esnaf dükkânlarını kontrol etme mücadelesinden doğmuştu. Çatışma sırasında yine önceki çatışmalara benzer sahneler yaşanmış, iki orta mensupları sokaklara çuval ve fiçılarla barikatlar yaparak tüfek ve piştov muharebesine girmişlerdi. Çatışmaları alevlendiren etken ise olayların ordunun Davutpaşa'dan sefere çıkma vaktine denk gelmiş olmasıydı. Çünkü bu sırada sefere gitme aşamasındaki yeniçerilerin hepsi İstanbul sokaklarında silahlı olarak gezmektedirlerdi. Bu da çatışmada kullanılan silah sayısını normal zamanlara göre daha çok artırmıştı. Çatışmalar ancak sekbanbaşının kararlı tutumu sonucunda bastırılabilmiş, sefere gidecek yeniçerilerin İstanbul sokaklarında ve çarşıda silahlı gezmesi yasaklanmış, emre uymayanların silahları toplatılarak kışlalara konulmuştu.⁴⁹ Ayrıca seferli olan bütün yeniçerilerin Davutpaşa'ya çıkana kadar kışlalarında oturması, alışveriş için çarşıya ancak küçük gruplar halinde ve karakullukçu ve sakalar gözetiminde çıkmaları sağlanmıştı.

Rusya ile olan savaşın 1812'de sona ermesi ile İstanbul'da yeniçeri ortaları arasındaki çatışmalara da bir ara verilmiş gibi gözükmektedir. En azından 1807-1811 arasında bu gibi olayların yoğunluğu dikkate alındığında, 1812 sonrası belli bir süre vakayiname ve resmi belgelere yansiyacak büyüklükte bir olayın meydana gelmediği söylenebilir. Bunun tek istinası, geç dönem tarihçisi Cevdet Paşa'nın bahsettiği kısa süreli bir gerginliktir. 1816 yılının sonlarına doğru Topkapı Sarayı'nın bazı bölümlerinin genişletilmesi sırasında yeni yapılan bölümlerin boyama işini kimin alacağı, bu sektörde faaliyet gösteren 48. ve 78. cemaatler arasında çekişme konusu olmuş, sonunda boyama işinin ihalesi bu iki orta arasında paylaştırılarak olayların daha da büyümesi önlenmişti.⁵⁰

Aslında bu çalışmanın ele aldığı dönemde yeniçeri ortaları arasındaki çatışmaların büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti'nin savaşta olduğu zamanlara denk geldiği açıktır. Savaş dönemlerinin İstanbul üzerindeki olumsuz ekonomik etkilerini düşündüğümüzde bu çok da şaşırtıcı olmayabilir. Uzun süren savaşlar yüzünden şehirde yaşanan iase zorlukları ve

49 BOA, TSMA.e 713/13 (tarihsiz).

50 Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 10, 227.

hayat pahalılığının yeniçeri ortaları arasında ekonomik fayda sağlamak için yaşanan rekabeti daha da artırması beklenebilir bir etkidir. Ayrıca Rusya ile olan savaşlarda yaşanan toprak ve kale kayıplarının buralarda bulunan halkın ve yeniçerilerin hem Balkan topraklarına hem de İstanbul'a göç etmesine neden olduğu da dikkate alınmalıdır. İstanbul'da içlerinde yeniçerilerin de bulunduğu göçmen nüfusunun artmasının şehirdeki kaynak sıkıntısı ve bu kaynaklar için olan mücadeleyi de artırdığı düşünülmelidir.⁵¹ Diğer bir nedenin de savaş ya da isyan dönemlerinde yeniçerilerin İstanbul'da daha rahat silah taşıyabilmesinin neden olduğu şiddet potansiyeli olduğu düşünülebilir. Normal zamanda daha ufak tefek kavgalar ve çatışmalar ile geçirilebilecek gerginliklerin silahların mevcut olduğu ortamda daha büyük sokak çatışmalarına dönmesi daha kolay olmuş olmalıdır. Ancak bu gözlemin her zaman doğru olmadığının da altını çizmek gerekir. Örneğin, 9 Temmuz 1819'da yine Galata'da patlak veren orta kavgası barış döneminde meydana gelmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi Galata'nın kıyı kesimi ile limanında 25. ağa bölüğü ile 71. cemaat arasında uzun zamandır süren hâkimiyet mücadelesi, 9 Temmuz 1819 Cuma gecesi yeniden silahlı bir çatışmaya dönüştü. Şânîzâde, çatışmanın sebebinin 25. ağa bölüğüne mensup bir yeniçerinin 71. cemaate "semer devirmesi" ve ardından eski yoldaşları tarafından öldürülmesi olduğunu yazmaktadır.⁵² Ancak olayla ilgili olarak tersane zindanı kâtibi tarafından Babıâli'ye sunulan takrirde, iki orta arasında iki ayı aşkın süredir gemi ve dükkânlara nişan asma ve tersane başağasının hangi ortadan olacağına dair bir anlaşmazlık yaşandığı rapor edilmektedir.⁵³ Bu aslında daha önceki çatışmalar hakkındaki yapılan değerlendirmeleri doğrular niteliktedir; ortalar arasındaki kavgaların temelinde tetikleyici unsurların ötesinde daha uzun süreli menfaat çatışmaları yatmaktaydı. Çatışmalar, sadece 25. ağa bölüğü ve 71. cemaat ile sınırlı kalmamış, 25'in müttefiki olan 75. cemaat mensuplarının katılımı ile daha da büyümüş; yine alışıldık sokak barikatları ve silah atışları eşliğinde tipik bir sokak çatış-

51 Bu noktaya dikkatimi çektiği için Yannis Spyropoulos'a müteşekkirim.

52 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 3, 51.

53 BOA, HAT 337/19314-D (tarihsiz).

masına dönmüştü. Çatışma cumartesi sabahına doğru mevzu bahis ortaların zabitleri tarafından bastırılmış gözükse de gece yeniden alevlenmiş ve pazar gününe dek devam etmişti.⁵⁴ Çatışma sırasında taraflardan birinin kıyıda demirli bir Rum tüccar gemisini ele geçirip kıyıdaki hasımlarına ateş açmaları ve benzer biçimde kıyıdağınların de karşılık vermeleri, liman ve tersanedeki gemiler için de ayrı bir tehlike oluşturmıştu. 1819'daki bu çatışmada, aynı önceki çatışmalarda olduğu gibi iki tarafın ölü ve yaralı sayısının olayın çıkardığı gürültüye nazaran gayet az olduğu ve birkaç kişiyi geçmediği görülmektedir.⁵⁵

Yeniçeri ocağının ilgasından önce vakayinamelerde yer bulan bir başka büyük sokak çatışması 1 Ocak 1820'de Kumkapı'daki Ermeni kilisesinin tamiri esnasında patlak vermişti.⁵⁶ Binanın tamiri işini üstlenmiş yeniçeri ocağına mensup inşaat işçileri ile Kumkapı kolluğunu bekleyen yeniçeri ortası mensupları arasında çıkan çatışmanın taraflarının hangi ortarlardan olduğu konusunda bir malumat bulunmamaktadır. Kilisenin tamiri sırasında sürekli inşaatla müdahale ederek Ermeni cemaatinden haraç sızdırmaya çalışan kolluk neferlerine yine yeniçeri ocağına mensup inşaat ustaları ve işçilerinin saldırması ile yaşanan kısa süreli çatışma, kolluk neferlerinin birkaç yaralı ve ölü vererek kaçması ile sonuçlanmıştı. Olaylar sırasında canını kurtarmaya çalışan bir kolluk neferinin yakındaki kadınlar hamamına girmesi ve takipçileri tarafından orada öldürölmesi olayı daha da dramatik ve dikkat çekici bir hale sokmuştu.⁵⁷

Yukarda bahsettiğimiz olaylarda yaşanan can kayıpları fazla olmasa da yeniçerilerin kolektif olarak karıştıkları bu tip şiddet patlamaları şehirdeki günlük hayatı sarsıcı etkiye sahipti. Bu tip olayların haberleri şehirde ağız-

54 BOA, HAT 339/19385 (tarihsiz); HAT 339/19378 (tarihsiz); HAT 337/19314 (tarihsiz); HAT 337/19314-B (tarihsiz).

55 Şânîzâde'ye göre çatışmaların ikinci gününde yeniçerilerin ileri gelenlerinden bir kişi ölmüş, bu da çatışmaların sonlandırılması için bir fırsat doğurmuştu; Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 3, 52. İlk günkü çatışmalarda ise sadece bir kişi hafif yaralanmıştı; BOA, HAT 339/19385 (tarihsiz).

56 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 3, 87-88; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 11, 79-80.

57 Şânîzâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih-i Şânîzâde*, cilt 3, 88; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, cilt 11, 80.

dan ağıza çok hızlı biçimde ve biraz da abartılarak yayıldığından, herhangi bir çatışmanın kamuoyu üzerindeki etkisinin olayın gerçek boyutlarının çok üzerinde olduğunu düşünebiliriz. Benzer biçimde bu tip çatışmaların devlet katındaki yansımaları da devlet otoritesini sarsıcı etkileri yüzünden son derece olumsuzdu. Galata'da 1819'da ortalar arasında çıkan çatışmalar sırasında Sultan II. Mahmud'un "Düvel-i Nasara elçilerinden dahi hicab etmezler" diye serzenişte bulunmasının altında da bu otorite sarsıcı etki yatmaktaydı. Bu nedenlerle hem 18. yüzyılda hem de 19. yüzyıl başlarında yeniçerilerin bireysel olarak karıştığı pek çok şiddet olayı ve kavga olmasına rağmen, orta bazında karıştıkları kavgalar çok daha fazla ses getirmekteydi. Çatışmalar bu özellikleri sebebi ile de yeniçerilerin artık devletin kontrolünden çıkmış bir güç olduğu görüşünü devlet katında pekiştirici etkiye sahipti.

SONUÇ

18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ilk çeyreği arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde yeniçeri ortaları arasında yaşanan sokak çatışmaları ile yeniçerilerin karıştığı şiddet olaylarının İstanbulluların ve siyasi seçkinlerin hafızasında izler bıraktığı açıktır. Alemdar Vakası sırasında doruğa çıkan bu tip olayların kamuoyunun gözünde yeniçeri ocağının ve yeniçerilerin imajını kötü biçimde etkilediği ve zarar verdiği söylenebilir. Görünürde dönemin İstanbul'unda alt ve orta tabakaya mensup gruplar arasında hâkim kültürel kodlar ve davranış biçimleri üzerinden anlamlandırılan bireysel ve kitlesel şiddet olaylarının ortaya çıkmasında ekonomik menfaatler ve iş hayatı ile ilgili rekabet ve anlaşmazlıkların oynadığı rol dikkate alınmalıdır. Bu yazıda belirtildiği üzere yeniçeri ortaları arasında yaşanan şiddet olaylarının genellikle ticaret ve iş hayatının yoğunlaştığı bölgelerde çıkması tesadüf değildir. Tabii bu olayları sadece iş ve ticaret anlaşmazlıklarında şiddet kullanımına indirgemek de doğru değildir. Zira dönemin yeniçerileri arasında zor kullanımı ya da tehdit yolu ile tüccarlardan ve esnaftan himaye parası adı altında haraç toplayan unsurların karıştığı şiddet olayları da önemli bir yer tutmaktaydı. Yeniçeriler arasında orta bazında ya da bireysel olarak çıkan çatışmaların belli bir kısmı bu kategoriye girmektedir. Diğer taraftan İstanbul'da patlak veren

kitlesel şiddet olaylarına adı karışan orta sayısı da sınırlı sayıdaydı. Ele alınan dönemde 25, 26, 27, 31, 56 ve 59. ağa bölükleri ile 64, 71, 75 ve 100. cemaat ortalarının bu tip kitlesel şiddet olaylarında daha sık ve aktif yer aldığı görülmektedir. İstanbul'da yeniçeri ortaları arasında yaşanan çatışmaların çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu savaşlar sırasında meydana gelmekteydi. Savaş dönemlerinde mevcut ekonomik kaynaklarda yaşanan kıtlık ve zorluklar yeniçeri ortaları arasında bu kaynaklara ulaşmak için yaşanan rekabeti daha sert hale getirmekteydi. Bu dönemlerde adı geçen ortalar kendi nüfuz bölgelerini ve şöhretlerini korumak ya da genişletmek adına şiddete başvurmaya daha meyilli oluyorlardı.

Özellikle Osmanlı ordusunun İstanbul'da toplanarak Davutpaşa sahrasından yola çıkışı sürecinde yeniçeri ocağı mensuplarının başkentte silahlı olarak dolaşması şiddet potansiyelini artıran diğer bir unsurdu. Osmanlı payitahtında yaşanan bu gibi kitlesel şiddet olayları çok ses getirse de kayda değer bir can kaybı ile sonuçlanmıyorlardı. Bu da Akdeniz coğrafyası genelindeki ülkelerde erkeklerin kendi şöhret ve itibarlarını korumak için bireysel olarak sergiledikleri güç gösterisi ve şiddet olayları ile yakın bir benzerlik göstermekteydi. Geniş Akdeniz coğrafyası üzerinde yapılan bazı çalışmaların gösterdiği üzere bu tip şiddet olayları ve güç gösterileri sırasında yaşanan can kayıpları olayların sıklığına nazaran büyük boyutlarda olmuyordu. Zira bu olaylarda önemli olan erkeklerin kendi itibar ve şöhretlerini korumak adına şiddet kullanmaktan çekinmeyecekleri mesajını rakipleri ve topluma vermeleriydi. Benzer biçimde yeniçeri ortaları için de önemli olan şey rakiplerine büyük can kaybı yaşatmak ya da onları ortadan kaldırmak değil kendi nüfuz bölgeleri ve şöhretlerini korumak ya da genişletmek için şiddet kullanma potansiyellerini ispat etmekten ibaretti. Ancak bu gibi olaylar merkezi devletin ve saltanatın itibarı açısından sarsıcı bir nitelik taşımaktaydı. Hem halkın hem de yabancı devletlerin gözünde Osmanlı Devleti'nin kendi başkentini kontrol etmekten aciz olduğu görüntüsünü veren sokak çatışmaları, II. Mahmud ve etrafındaki siyasi seçkinlerin kolay kolay hazmedecekleri olaylar değildi. Bu olaylara karışan ve sebep olan dönemin yeniçerileri çok farkında olmasa da bu güç gösterilerinin uzun vadede çok ağır bir faturası çıkacaktı.

YENİÇERİ ŞAİR EVRENİ VE SON YENİÇERİ ŞAİRLERDEN GALATALI HÜSEYİN AĞA’NIN DÜNYASI*

SÖZE BAŞLARKEN

Bir zamanlar Osmanlı ordusunun nüvesi ve belki de en kritik unsuru durumunda olan yeniçeri ocağının 1826’da Sultan II. Mahmud tarafından normal koşullarda ancak küffâra karşı savaş çağrısı anlamına gelen sancak-ı şerif açılmak suretiyle ilga edilmesi,¹ tarihin sayfalarına “Vak’a-i Hayriyye” (Hayırlı Olay) olarak geçmiştir. Yeniçeri kökenli 16. yüzyıl şairi Taşlıcalı Yahyâ’nın “Rûm’un yüzi suydur efendim yeniçeri”² diyerek övdüğü bu köklü yapılanmanın “hayırlı” olarak nitelenen imhası, ilginçtir ki Türk edebiyatında, üstelik bir dönemine de adını vermiş olan bir başka “hayırlı” olaydan –1839’da Tanzîmât-ı Hayriyye’nin ilanından– bile daha fazla akis bulmuş;³ bu hadise için Esad Efendi’nin *Üss-i Zafer’i*, Ayıntablı Aynî’nin *Nusretnâme’si* ve Şirvanlı Fâtih Efendi’nin *Gülzâr-ı Fütûhât’ı* gibi müstakil eserlerin yanı sıra Keçecizâde İzzet Molla ve Ispartalı Seyrânî başta olmak üzere birçok şair tarafından manzumeler kaleme alınmıştır.

Bu çalışma, biri geniş tutulmuş bir giriş olmak üzere iki bölümden oluşmakta ve iki amaca odaklanmaktadır: (i) Şairlerin adları, mahlasları, yaşadıkları dönem, dahil oldukları edebiyat sahası, eserleri, kariyerleri, tarikat intisapları ve iktidarla ilişkileri üzerinden toplu olarak gösterildik-

* Bu çalışma, 20. yüzyıla ancak bölümük pörçük gelebilen yeniçeri kültürünü başta abidevi ansiklopedisi olmak üzere kıymetli eserleriyle günümüz okurlarına tanıtan ve Galatalı Hüseyin Ağa’nın destanlarını biz araştırmacıların istifadesine kazandıran Reşad Ekrem Koçu’ya ithaf edilmiştir.

1 Aysel Yıldız, “İstanbul’un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler,” bu kitaptaki makalesi, 201-259; Erdal Küçükyağcı, *Turna’nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2013), 13.

2 *Yahyâ Bey Dîvan (Tenkidli Basım)*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1977), 565.

3 M. Kayahan Özgül, *Dîvan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle: Modern Türk Şiirine Doğru* (İstanbul: YKY, 2018), 229.

leri tablolar aracılığı ile yeniçeri şair evrenini ana hatlarıyla tanıtmak ve bu meyanda edebiyatla uğraşan yeniçerilerin niceliksel çokluğunu gösterebilmek. (ii) Son yeniçerilerden biri olan Galatalı Hüseyin Ağa'nın destan mecmuasını tanıtarak bu eser üzerinden 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki Osmanlı toplumuna dair bir okuma denemesi yapmak.

Çalışmayı bu şekilde yapılandırmaya yönelik tercihimizin ilk sebebi, edebi sahada varlık gösteren yeniçerileri bir araya toplayan kapsamlı bir çalışmanın daha önce yapılmamış olmasıdır. Yeniçeri şair evreninin tanıtıldığı giriş kısmı ile bu alandaki boşluk giderilmeye çalışılacaktır. İkinci sebep ise, ilga ve sonrasındaki tasfiyeye rağmen elimize ulaşan yeniçeri dil ve edebiyat yadigârı arasında çok mühim olduğunu ancak çeşitli sebeplerden ötürü etrafıca çalışılmadığını düşündüğümüz bir eserin varlığıdır. Söz konusu eserin araştırmacılarca pek bilinmeyen bir nüshası üzerinden tanıtılması suretiyle, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde başta İstanbul halkı olmak üzere Osmanlı toplumuna dair bazı çıkarımlar yapılarak mevcut literatüre bir katkı sunulacaktır.

Böyle bir çalışma bazı metodolojik problemleri de beraberinde getirmektedir. Her şeyden önce, Osmanlı ordusu sadece yeniçerilerden müteşekkil bir yapılanma olmadığı halde; "tâ'ife-i Bektâşiyân," "zümre-i Bektâşiyân" yahut "yeniçeri" gibi bazı ayırıcı ibarelerin zikredildiği durumlar istisna olmak üzere, bilhassa edebiyat alanındaki ikincil kaynaklarda, sefere katıldığı yahut orduyla ilişkili olduğu bilinen hemen her şahsı yeniçeri olarak kaydetme yönünde bir temayül mevcuttur ve bu bağlamda daha ziyade yeniçeri-sipahi ayrımının net olarak yapıl(a)madığı vurgulanmalıdır. Dolayısıyla bir şairin yeniçeri olup olmadığına dair net bir bilgi verilmediği veya ayrımın şüpheli olduğu durumlarda tercihimiz, ilgili şairi kapsam dışında bırakmak yönünde olmuştur. Diğer yandan Garp/Mağrip Ocaklı⁴ şairlerin hangilerinin yeniçeri olduğunu tespit edebilmek her zaman mümkün olmasa da bilhassa ilk asırlarda bu ocağın çekirdeğini yeniçerilerin oluşturduğunu ve genel anlamda kültürlerinin yeniçeri kültürünün bir

4 16-20. yüzyıllar arasında Osmanlı Devleti'ne bağlı birer eyalet durumunda olan Trablusgarp, Tunus ve Cezayir için literatürde Garp Ocakları ve Mağrip Ocakları adlarının kullanıldığı görülmekle birlikte çalışmanın devamında bunlar kısaca "Garp Ocakları" olarak anılacaktır.

uzantısı olduğunu hesaba katarak⁵ bunlar arasında yeniçeri olma ihtimali yüksek olanları kapsama dahil etmeyi uygun gördük.

Başka bir mesele ise edebiyatla iştigal eden ocak ricalinin⁶ bu çalışmaya dahil edilip edilmeyeceği idi. Umumiyetle askeri eğitimden geçmemelerine ve kalemiye sınıfına mensup olmalarına rağmen, ocağın en mühim bürokratik işlerinin başında bulunan bu şahıslara yer vermenin büyük resmi tamamlamak yönünde anlamlı katkısı olacağı beklentisiyle onları da çalışma kapsamına aldık. Bununla birlikte, kaleme aldıkları layihaların dil ve üslubuna bakılarak günümüzde kimi araştırmacılar tarafından klasik edebiyat sahasına dahil edildiklerini gördüğümüz ocak bağlantılı bazı şahısları, bu tip belgelerin edebiliği tartışmaya açık olmakla birlikte, “edip” olarak değerlendirilemeyecekleri yönündeki kanaatimizin etkisiyle çalışmanın dışında bıraktık. Ocağın 1. ağa bölümünün 1 numaralı neferleri sayılan Osmanlı padişahlarını⁷ da edebiyatla yoğun iştigallerine rağmen yeniçeriliklerinin daha ziyade sembolik ve onursal olduğu düşüncesiyle bu çalışmaya dahil etmemeyi daha makul bulduk.

İkinci bir müşkül ise, başta şuara tezkireleri ve *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü* veritabanı⁸ olmak üzere biyografik kaynaklardan⁹ saptadığımız

5 Atilâ Çetin, “Garp Ocakları,” *DİA* 13 (1996): 382-386.

6 “Ocak ricali” tabiri, çalışmanın pratik amaçları bakımından teklif ettiğimiz bir kategori olup bu kapsamda net olarak tarifi gereken tabirlerin başında gelmektedir. Zira incelediğimiz şuara tezkirelerinde “Yeniçeri kâtibi,” “Yeniçeri efendisi,” “Yeniçeri kalemi halifesi” gibi görevlerde bulunduğu kaydedilen çok sayıda şair vardır. Katar ağaları gibi ocak hiyerarşisinde olmalarına rağmen sivil bürokrasiden gelen, yani askeri bir eğitimden geçmeyen ve ocaktan gelmeyen bu şahsiyetlerin ifa ettiği mezkûr görevler, ocak zabitlerinden farklı olarak umumiyetle kariyerlerinin kısa bir devresini teşkil etmektedir. Bununla birlikte oktadaki kritik konumları sebebiyle yeniçeri şair evrenine dahil edilmelerini gerekli gördüğümüzden, bu şairleri “yeniçeri neferleri”nden bağımsız bir tablo halinde göstermenin daha uygun düşeceği kanaatine vardık. Öte yandan şiirle iştigal eden “ocağın üst hiyerarşisi,” bu kâtiplere ilaveten turnacıbaşı, saksoncubaşı ve zağarcıbaşı gibi görevlerde bulunan kimseleri de içerdiğinden, bu iki kategoriye bir araya getiren daha genel bir adlandırmaya ihtiyaç olması nedeniyle tüm bu üst hiyerarşi mensuplarını tasnifimiz kapsamında “ocak ricali” olarak adlandırmayı uygun gördük.

7 Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler* (İstanbul: Doğan Kitapçılık, 2004), 132.

8 <http://teis.yesevi.edu.tr/anasayfa> Erişim: 08.06.2022. Araştırmalarımız sırasında sıkça müracaat ettiğimiz Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü veritabanının hazırlanmasında başta Prof. Dr. İsmail Hakkı Özsoyak olmak üzere emeği geçen tüm araştırmacılara teşekkürü bir borç biliriz.

9 Aşık Çelebi, *Meşâ‘irü’ş-Şu‘arâ: İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010); Sehî Beg, *Heşt Bihîşt*, haz. Halûk İpekten vd. (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Latîfi, *Tezkiretü’ş-Şu‘arâ ve Tabsıratü’n-Nuzemâ*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000); Kınalızâde Hasan

yenici eri ediplerinin büyük çoğunluğunun sayılı beyitleri/manzumeleri haricinde günümüze kalan eserlerinin bulunmayış ıdır. Bu sebeple yenici eri edebiyatına dair burada söyleyebileceklerimiz, bir genellemeye varmayı sağlamaktan uzak kalacaktır. Bunun yanı sıra, elimizde divanı bulunan bir yenici eri şairinin, söz gelimi sadece Üsküdarlı Aşkı'nın yahut Benderli Cesârî'nin eserini dahi etrafl ıca ele alabilmeye bir giriş bölümünün sınırları içerisinde imkân bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın giriş kısmı, bir iki istisna haricinde yenicerilerin manzumeleri üzerine ayrıntılı değerlendirmeler içermemekte; daha ziyade yenicerilerin Osmanlı şiirine olan katkısını niceliksel olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Celebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: TTK Basımevi, 1989); Ahdi, *Gülşen-i Şu'arâ*, haz. Süleyman Solmaz (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018); Beyânî, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Aysun Sungurhan Eydur an (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Mustafa İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994); Riyâzî Muhammed Efendi, *Riyâzü's-Şuara*, haz. Namık Açıkgoz (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî: Eski Yazıdan Yeni Yazıya*, haz. Nuri Akbayer (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996); Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001); Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333); Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'ârı*, doktora tezi (İnönü Üniversitesi: 1996); Hafız Hüseyin Ayvansarâyı, *Vefeyât-ı Ayvansarâyı*, haz. Ramazan Ekinci (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Fatî n Davud, *Fatî n Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eş'âr)*, haz. Ömer Çiftçi (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-şuara*, haz. Adnan İnce (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018); Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, haz. İlhan Genç (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018); Mehmed Sirâceddin, *Mecma'-ı Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, haz. Mehmet Arslan (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018); Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, haz. Gencay Zavotçu (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017); Mustafa Safâyi Efendi *Tezkire-i Safâyi (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, haz. Pervin Çapan (Ankara: AKM Yayınları, 2005); İsmail Özmen, *Alevi-Bektaş i Şiirleri Antolojisi*, cilt 2-3 (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998); Cahit Öztelli, *Koroğlu ve Dadaloğlu* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1953); Şükrü Elçin, *Akdeniz'de ve Cezâyir'de Türk Halk Şiirleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988); Fuad Köprülü, *Türk Saz Şiirleri* (Ankara: Milli Kültür Yayınları, 1962); Sadeddin Nüzhet Ergun, *Bektaş i Şiirleri ve Nefesleri (19uncu asra kadar)*, cilt 1-2 (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1955); İsmail Beliğ, *Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, haz. Abdulkirim Abdulkadiroğlu (Ankara: AKM Yayınları, 1999); Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şiirleri (4 cilt)* (İstanbul: 1936-1945); Ali Emiri Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, haz. İdris Kadioğlu (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2018); Haluk İpekten vd., *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus da “yeniçeri şairi” ya da “yeniçeri âşığı” gibi kategorilere ihtiyatla yaklaşılması zaruretidir. İleride etraflıca değinileceği üzere, çalışmada ele alınan şairlerin bir kısmı kariyerlerine yeniçerilikle başladıkları halde sonradan ordu içerisindeki başka birliklere geçmişler yahut ocaktan ve hatta Bektaşilikten ayrılarak hayatlarına yeni bir yön çizmişlerdir. Keza şairliği bilinen ocak ricalinin ve bilhassa kâtiplerin ocaktaki görevleri, uzun kariyerlerinin genellikle yalnızca bir devresini teşkil etmektedir. Bu sebeple burada yer alan şairlerin bir kısmının edebiyatla iştigallerini yeniçeri kimliklerinin haricinde sürdürmüş olma ihtimalleri göz ardı edilmemelidir. Yine bu konuyla ilgili olarak, “yeniçeri şairi/âşığı” ve “ordu şairi” adlandırmaları açısından da bir berraklık bulunmadığının altını çizmek gerekir. Askerlik mesleğinin yanı sıra edebiyatla da iştigal eden şairler ile ordudaki varlıkları daha ziyade askerlere motivasyon verme, gözlemcilik ve bir nevi vakanüvislik gibi fonksiyonlara matuf olması muhtemel sayılabilecek şairlerin farklı kategorileri ifade ettikleri göz önüne alınarak bunlar arasında bir ayrıma gidilmesinin –burada imkân olmamakla birlikte– müstakbel çalışmalar için pratik açıdan faydalı olabileceği kanaatindeyiz.

GİRİŞ

Resim, müzik ve heykel gibi alanlardaki dini yasakların ve kısıtlamaların etkisi bir tarafa, şiirin zirveye eriştiği cahiliye dönemi Arap toplumuna mensup olan İslam peygamberinin asıl mucizesinin icaz ve belagat açısından aşılamaz nitelikte bir kutsal kitap addedilen Kur’ân-ı Kerîm olduğuna dair genel kabul, İslam toplumlarında özellikle şiir için bir meşruiyet zemini hazırladığı gibi, edebiyatın başat bir sanat haline gelmesini de tetiklemiştir. Osmanlı toplumu da bunun bir istisnası olmamış; bilakis dünya edebiyatları arasında ender görülebilecek surette, çok sayıda üyesi şiir ile profesyonel olarak iştigal eden bir hanedan tarafından yönetilmiştir. Bürokratlardan ulemaya, askerlerden esnafa, hatta ümmi bireylere varıncaya kadar sosyal piramidin her tabakasından sayısız katılımcıyla vücut bulan Osmanlı edebiyatı, en yaygın sınıflandırmayla “klasik edebiyat,” “halk edebiyatı” ve “tekke edebiyatı” olarak bilinen üç ana koldan beslenerek asırlarca varlığını sürdürmüştür. Bu tasnifte tekke edebiyatı diğer ikisi

arasında geçişkenliğe sahip olması bakımından bir nebze ayrı tutulabilirse de klasik edebiyat ile halk edebiyatı arasında var olduğu düşünülen halk-elit zümreleşmesi, esasında yapay bir kast sisteminin ürünü olan bir algıdan ibarettir. Bilakis bu iki gelenek arasında yüzyıllarca süren bir yan yanalık-tan, hatta M. Kayahan Özgül'ün ifadesiyle “sessizce ve derinden yaşanan bir ülfet ve ünsiyet”ten¹⁰ bahsetmek mümkündür. Nitekim bu farazi tefrik, 16. yüzyıldan itibaren aşınmaya maruz kalmış ve iki gelenek arasındaki yakınsama bilhassa 18. yüzyıldaki mahallileşme akımıyla birlikte çok daha belirgin hale gelmiştir.¹¹

Osmanlı toplumunun önemli bileşenlerinden olan yeniçeriler de klasik edebiyat, âşık edebiyatı ve tekke edebiyatı sahalarında eserler vererek Osmanlı edebi üretimine aktif katkı sağlamış; hem aruz vezni hem hece vezniyle yazan âşıklarla; “kalem şairlerine” meydan okuyan Benderli Cesârî gibi divan sahibi “meydan şairleri” ile¹² “klasik şiirin şifre kırıclarından”¹³ sayılabilecek yine divan sahibi Âşık Ömer gibi saz şairleriyle; hatta 16. yüzyılda ortaya çıkan Türkî-i Basît akımının öncülerinden Edirneli Nazmî¹⁴ gibi klasik şairlerle bahsedilen yakınsamanın mücessem bir örneğini kısmen de olsa teşkil etmişlerdir.

Başta şuara tezkireleri olmak üzere biyografik kaynaklardan faydalanarak ve ilgili literatürle kıyaslamak suretiyle nihai olarak 114 kişilik bir liste halinde tespit ettiğimiz yeniçeri şair evrenine genel bir bakış amacıyla hazırlamış olduğumuz dört tablo, yeniçerilerin edebiyata katkılarını yüzyıllara ve statülere göre icmalen ortaya koymaktadır (bkz. sayfa 359-385). Tablo verilerine de yansıdığı kadarıyla, yeniçerilerin edebiyat dünyasında 16. yüzyıl itibariyle görünür olmaya başladıkları dikkati çekmektedir. Kurulduğu

10 Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, 256.

11 “Mahallileşme” hakkında bkz. Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, 172-178.

12 Oğuz, Köprülü'nün âşıkların saz çalmayan yahut en azından şiirlerini ezgi ile icra etmeyen divan şairlerini kendilerinden ayırmak için kullandıklarını belirlediği “kalem şairi” tabirinin Köprülü'den sonra kimi araştırmacılar tarafından divan şairlerini hariçte tutarak saz çalmayan ve ezgili şiir söylemeyen, halk şiiri tarzındaki eserlerini yazılı kültür ortamında veren “âşıklar” için kullanıldığına dikkat çeker. Bkz. M. Öcal Oğuz, “Âşık şiiri (XVI-XX. yüzyıl),” *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 2, haz. Talât Sait Halman vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 158-159.

13 Özgül, *Divan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle*, 163.

14 Günay Kut, *Şah Edebiyatı: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları III*, haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz ve Arzu Atik (İstanbul: Simurg, 2016), 362.

tarihten itibaren ocağın, kendine mahsus zengin bir edebiyat vücuda getiren Bektaşî tarikatı ile var olduğu düşünülen organik bağı ve ilim heveslilerinin/müstaitlerinin önünü açan politikaları göz önüne alındığında,¹⁵ yeniçerilerin aradan geçen yaklaşık iki asırlık süreçte de edebiyat alanında aktif olmuş olabilecekleri kolaylıkla tahmin edilebilir. Bu süreç yeniçeri edebiyatının, tabir yerindeyse, “karanlık dönemi” olarak adlandırılabilir. 16. yüzyılda ortaya çıkan Garp Ocaklı şairler ayrı tutulduğu takdirde, bu belirsizliğin mevcut veri eksikliklerinden kaynaklandığı açıktır. Garp Ocaklılar haricindeki yeniçeri saz şairlerinin günümüze kalan sayılı manzumelerindeki biyografik ipuçlarından başka kimliklerine dair elde veri bulunmayışı bu izahın bir boyutunu; şairlerin hal tercümelerine dair mühim kaynaklar olan şua tezkirelerinin Osmanlı sahasında 16. yüzyıl itibarıyla kaleme alınmaya başlamaları da bir diğer boyutunu oluşturmaktadır. Bu tezkirelerde daha önceki yüzyıllarda yaşamış şairlere de yer verildiğini ancak bunların da temayüz eden şahsiyetlerden seçildiğini eldeki örneklerden hareketle tespit edebiliyoruz. Buna göre, şua tezkirelerinde 16. yüzyıl öncesinde yaşamış yeniçerilerin yer bulamayışlarını edebi açıdan sivrilememiş, yaşam öyküleriyle ilginç bulunmamış yahut edebi kanonlara girememiş olmaları gibi sebeplere bağlayabiliriz.

Daha önceki yüzyıllarda yetişmiş yeniçeri şairlerinin niceliğine dair bir fikrimiz yoksa da Osmanlı Devleti’nin teşkilatlanmasının ve kültürel üretiminin belirleyici bir safhası olarak hayati önem taşıyan 16. yüzyılın ilk yarısının¹⁶ bu anlamda, tabiri caizse, bir patlama yaşanması için elverişli bir devir olduğu muhakkaktır. Zira bu dönemde Osmanlı tahtında bulunan Yavuz Sultan Selim ile oğlu Kanuni Sultan Süleyman’ın gerek Fatih’in cihan hâkimiyeti idealiyle ve İstanbul’u siyaset ve kültür alanında dünyanın merkezi konumuna yükseltme yolundaki gayretleriyle örtüşen politikasını benimsemeleri; gerekse Sultan II. Murad ile başlayan şair Osmanlı padişahları silsilesinde en sağlam halkalardan ikisi durumuna gelmelerini sağlayan edebiyat sevgileri ve ilgileri sayesinde Osmanlı Devleti’nde sanat patronajı

¹⁵ Koçu, *Yeniçeriler*, 118.

¹⁶ Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası* (İstanbul: YKY, 2014), 18.

ve bilhassa edebi himaye sistemi en parlak devirlerinden birini yaşamıştır.¹⁷ Siyasi iktidarını ve özellikle de Safevilere karşı üstünlüğünü pekiştirmek isteyen Yavuz, aralarında Tebriz'in fethinden sonra Acem ülkesinden İstanbul'a getirdiği yüzlerce kişinin de bulunduğu ilim ve sanat erbabını himaye ederek Osmanlı bilim, sanat ve kültür hayatına ciddi ivme kazandırmıştır. Bu ivme, yoğun seferlerle geçen ömrüne bir de Osmanlı şiirinin en hacimli divanlarından birini oluşturma başarısını sıgdıran Kanuni'nin himayeci tutumu ve kültür politikaları sayesinde giderek artmıştır. Başta Sadrazam İbrahim Paşa ve Defterdar İskender Çelebi olmak üzere Koca Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kınalızâde Ali, Seydi Ali Reis, Kazasker Kadri Efendi ve Şeyhülislam Kemalpaşazâde gibi devrin bürokratları tarafından da benimsenen ve köklenen himaye sisteminin bir sonucu olarak Kanuni döneminde yetişen şair sayısında önemli ölçüde artış olmuştur.¹⁸ Böyle bir himaye ortamında başka mesleklerle mensup diğer şairler kadar yeniçeri şairlerin de sayıca çoğalmaları uzak bir ihtimal değildir.

Tablo I, II, III ve IV'e bakıldığında Osmanlı edebiyatındaki katılımcı çeşitliliğinin ve yukarıda bahsi geçen gelenekler arası yakınsamanın yeniçeriler örneğinde somutlaştığını net olarak görmek mümkündür. Bölük çorbacılarından serdengeçtilere, sekbanlardan yeniçeri ağalarına değin ocak hiyerarşisinin çeşitli kademelerinden toplam 114 yeniçeri edibin yer aldığı bu tablolar aynı zamanda söz konusu şahısların tarikat intisapları, ocağa giriş şekilleri, edebiyat haricindeki uğraşları ve patronaj bağlantılarına dair sunduğu bilgilerle yeniçerilerin mikro ölçekte Müslüman Osmanlı toplumunu yansıtacak çeşitlilikte olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu dört tablodan elde ettiğimiz verilere dayanarak oluşturduğumuz Tablo V ise yeniçerilerin edebi eğilimlerini yüzyıl bazında ve nicel olarak göstermektedir. Buna göre;

17 Osmanlı şiir geleneğinde himaye sistemi ve patronaj hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, *Şâir ve Patron: Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* (Ankara: Doğu Batı, 2005); Halil İnalcık, *Has-bağçede 'Ays u Tarab: Nedimler Şâirler Mutribler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011); Tuba Işınsoy Durmuş, *Tutsan Elini Ben Fakirin – Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği* (İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2009); Naim Atabağsoy, "Klasik Dönem Osmanlı Şiirinde Patronaj ve Şairin Üretim Süreci İlişkisine Bir Bakış," *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 1 (2014): 84-103.

18 Muhsin Macit, "Şiir," *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 2, haz. Talât Sait Halman vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 26.

i) 16. yüzyılda yaşayan aktif yeniçeri ocağı mensubu 41 şairin 36'sı yeniçeri neferi, beşi ocak ricalindendir. Neferlerin 25'i yalnızca klasik edebiyat sahasında; altısı Garp Ocaklı olmak üzere 9'u yalnızca âşık edebiyatı sahasında; ikisi ise hem klasik edebiyat hem de âşık edebiyatı sahalarında eser vermiştir. İki ayrı sahada eserleri bulunan şairlerin haricinde, âşıklardan ikisinin aruz vezniyle de manzumeleri mevcuttur. Bu yüzyılda yaşayan ocak ricalinin tamamı klasik edebiyat sahasına mensuptur.

ii) 17. yüzyılda yaşayan aktif yeniçeri ocağı mensubu 42 şairin 35'i yeniçeri neferi, yedisi ocak ricalindendir. Neferlerin 10'u yalnızca klasik edebiyat sahasında; dördü Garp Ocaklı olmak üzere 20'si yalnızca âşık edebiyatı sahasında; ikisi tekke edebiyatı sahasında; ikisi hem klasik edebiyat hem de âşık edebiyatı sahalarında; biri de hem âşık hem de tekke edebiyatı sahalarında eser vermiştir. İki ayrı sahada eserleri bulunan şairlerin haricinde, âşıklardan yedisinin aruz vezniyle de manzumeleri mevcuttur. Bu yüzyılda yaşayan yedi ocak ricalinden biri (âşık edebiyatı) hariç tamamı klasik edebiyat sahasına mensuptur.

iii) 18. yüzyılda yaşayan aktif yeniçeri ocağı mensubu 25 şairin sekizi yeniçeri neferi, 17'si ocak ricalindendir. Neferlerin üçü yalnızca klasik edebiyat sahasında; biri Garp Ocaklı olmak üzere dördü yalnızca âşık edebiyatı sahasında; biri de hem âşık hem de tekke edebiyatı sahalarında eser vermiştir. Bu yüzyılda yaşayan ocak ricalinin tamamı klasik edebiyat sahasına mensuptur.

iv) 19. yüzyılda yaşayan aktif yeniçeri ocağı mensubu altı şairin ikisi yeniçeri neferi, dördü ocak ricalindendir. Her iki nefer de yalnızca âşık edebiyatı sahasında eser vermiştir. Ocak ricalinden olan şairlerin üçü yalnızca klasik edebiyat sahasında; biri ise âşıklık yönü ağır basmakla birlikte hem âşık hem de klasik edebiyat sahalarında eser vermiştir.

Bu verilerden hareketle, dört asrın genelinde yeniçeri şairleri arasında bilhassa klasik edebiyat geleneğinin daha baskın olduğunu; ancak 16. yüzyıldan 17. yüzyıla gelindiğinde ağırlığın bir derece âşık edebiyatına kaydığını öne sürmek mümkündür. Bunun muhtemel sebeplerinden biri Garp Ocaklarının yükselişi ve buralarda çok sayıda saz şairinin yetişmesi;¹⁹

19 Çetin, "Garp Ocakları," 383-384.

diğeri ise 17. yüzyıldan itibaren İstanbul'da kahvehanelerin çoğalarak daha fazla sayıda saz şairinin sanatlarını icra edecek ve diğer âşıklarla etkileşime girebilecek ortamı bulmuş olmalarıdır.²⁰ Dikkati çeken bir başka husus, ocak ricali arasında 17. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Koyunoğlu ile 19. yüzyıl şairlerinden Cesârî haricinde âşık edebiyatına rağbet eden kimsenin tespit edilememiş olmasıdır. Bu durumun ocak ricalinin belli seviyede eğitim almalarından kaynaklanmakta olduğu varsayılabilir. Zira Osmanlı klasik şiir geleneğine mensup ümmî şairler mevcutsa da²¹ bunlar istisnai bir azınlığı teşkil etmektedirler. Diğer yandan klasik şiir sahasında eser veren yeniçeri şairlerden bugün Yahyâ ve Aşkî gibi en meşhur olanlarının yeniçeri neferleri arasından çıkması, daha ziyade bu kimselerin kendi çabalarıyla ilim ve şiir yolunda ilerlemiş olmaları ya da istidatları fark edilerek tahsile yönlendirilmeleri sayesinde mümkün olmuştur.²² Nitekim, 17. yüzyıla gelindiğinde devşirme sisteminin eski önemini yitirmesi sonucunda acemi ocağındaki eğitimin süresi kısaldığı gibi seviyesi de düşmüştür.²³ Bunun bir yansıması olarak bu yüzyılda neferler arasında klasik şiirin önemini yitirmeye başladığı da yine tablodaki verilerden hareketle ifade edilebilir.

Yeniçeri şairlerin ocağa dahil olma süreçleri hakkında biyografik kaynaklarda sunulan kısıtlı bilgilere göre, 16. yüzyılda yaşayan şairlerden Derûnî, Nihânî, Yahyâ ve sonraları yeniçeri kâtipliğine yükselen Hudâyî, devşirmedir. Bunlardan Nihânî ve Yahyâ Arnavut asıllıdır. Yahyâ, Arnavutluk'un nüfuzlu ailelerinden Dukaginzâdelere mensup olup dedesi 1514'te Amasya'da çıkan yeniçeri isyanının tahrikçilerinden olması sebebiyle idam edilen veziriazam Ahmed Paşa'dır.²⁴ Sonraki yüzyıllarda yaşayan şairlerin

20 İstanbul'da kahvehane kültürü ve kahvehaneler hakkında bkz. Abdulkadir Emeksiz, "İstanbul Kahvehaneleri," *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, cilt 2 (İstanbul: YKY, 2009), 123-139. Yeniçeri kahvehaneleri hakkında bkz. Aziz Altı, "Bektaşilerin ve Yeniçerilerin Yaşantısından Bir Kesit: 'Yeniçeri Kahvehaneleri,'" *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 15 (2018): 219-230.

21 Osmanlı klasik şiir geleneğine mensup ümmî şairler hakkında bkz. Cemal Kurnaz, *Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı* (Ankara: MEB, 2001).

22 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 683, 1087.

23 Orhan Sakin, *Yeniçeri Ocağı: Tarihi ve Yasaları* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2011), 48; Mücteba İlgürel, "Acemi Oğlanı," *DİA* 1 (1988): 325.

24 Abdülkadir Özcan, "Dukakinzâde Ahmed Paşa," *DİA* 9 (1994): 550-551.

devşirme kökenli olup olmadıklarına dair herhangi bir kayıt mevcut olmayıp bu durum ocağa giriş sisteminin değişmesinin bir sonucudur.

16. yüzyılda yaşayan şairlerden 16'sının kuloğlu, yani kapıkullarının çocukları²⁵ olduğu bilinmektedir. Bunlar Âsafî, Aşkî, Belîğî, Ferdî, Husrev, Livâyî, Nazmî, Rahîkî, Sâni, Seydî, Şânî, Terâşî, Ulûmî, Ulvî, Vâlî ve Yetimî'dir. Bu şairlerden Husrev, yayabaşı iken sancak beyliğine yükselen Karagöz Bey'in oğludur.²⁶ Terâşî'nin aynı zamanda babası gibi mahir bir berber ve cerrah olduğu Ahdi'nin tezkiresinde ifade edilmektedir.²⁷ Yetimî'nin babası Mehmed, II. Bayezid ve I. Selim dönemlerinde turnacıbaşılık görevinde bulunmuştur. Babasıyla aynı dönemde yeniçerilik yapan Yetimî'nin ocaktan önce birçok mesleğe girip çıktığı bilinmektedir.²⁸ 17. yüzyıl şairlerinden Tûgî, kuloğludur. Âşık Kuloğlu'nun da mahlasından hareketle bir kuloğlu olduğu düşünülmektedir. Sonraki yüzyıllarda yaşayan şairlerden herhangi birinin kuloğlu olduğuna dair de bir kayıt yoktur. Bunların dışında 16. yüzyıl şairlerinden Semâ'î'nin saraya mensup solaklardan birinin yetiştirmesi olduğu bilinmektedir.²⁹ Aynı yüzyıl şairlerinden Şu'â'î, bir debbağın oğlu³⁰ olması bakımından, devşirme kökenli yahut kuloğlu olmayanların da ocağa dahil olmaya başladıklarını gösteren çarpıcı bir örnektir. 17. yüzyılda yaşayan Âbî³¹ ve Kul Mahmud,³² Kandiye Kuşatması sırasında serdengeçti yazılmışlardır. Yine bir 17. yüzyıl şairi olan Şûrî'nin Diyarbakır asıllı olup İstanbul'a gelerek ocağa girdiği ve yeniçeri çavuşluğuna kadar yükseldiği bilinmektedir.³³ 18. yüzyıl şairlerinden Fasîhî'nin

25 Kuloğulları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, cilt 1 (Ankara: TTK Basımevi, 1988), 31-33 ve 307-310; Abdülkadir Özcan, "Kuloğlu," *DİA* 26 (2002): 358-359. Kuloğulları için kullanılan "saplama" lakabı hakkında bkz. Küçükyağcı, *Turana'nın Kalbi*, 137.

26 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 331.

27 Ahdi, *Gülşen-i Şu'arâ*, 126.

28 Zehra Göre, "Yetimî ve Şiir Dünyası," *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 1 (2005): 255.

29 Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 447.

30 Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939), 236.

31 Ergun, *Türk Şâirleri*, 1.

32 İsmail Hakkı Aksoyak, "Kul Mahmud," *TEİS*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kul-mahmud-mdiki> Erişim: 08.06.2022.

33 Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-şuarâ*, 278.

tahsilini tamamladıktan sonra ocağa kaydolduğu;³⁴ Nakşî'nin de nakkaşlığın ardından yeniçeri yazıldığı ilgili kaynaklarda ifade edilmektedir.³⁵ Yeniçeri kâtiplerinden Temerrüd Hacı Ali Paşa³⁶ (16. yy.), Emnî³⁷ ve Na'tî'nin³⁸ (18. yy.) ise Enderun'da yetiştikleri bilinmektedir. Yeniçeri kökenli şairler özelinde, elimizdeki veriler, devşirme sisteminin öneminin azaldığını; 16. yüzyılda kuloğlu statüsüyle ocakta pek çok şair varken 17. yüzyıl itibarıyla bunların artık pek görülmediğini göstermektedir.

Yeniçerilik ile Bektaşilik ilişkisi çok sayıda araştırmacı tarafından irdelenmiştir. Bektaşiliğin yeniçeri kimliğinin ayrılmaz bir parçası olduğunu savunan Erdal Küçükyağcı'nın³⁹ ve ocaktan ayrılan yeniçerilerin Bektaşilikle de bağlarının koptuğunu ifade eden Reşad Ekrem Koçu'nun⁴⁰ bu görüşlerine paralel olarak Cahit Öztelli, İsmail Özmen, Fuad Köprülü, Sadeddin Nüzhet Ergun gibi bir kısmı halk edebiyatı sahası uzmanı olan edebiyat tarihi araştırmacıları, tablolarda yer verilen yeniçeri âşıklarının ocak mensubiyetlerini yahut yeniçeri olma ihtimallerini bu şairlerin manzumelerinde yoğun olarak yer alan Bektaşilik unsurlarından yola çıkarak tespit etmişlerdir. Örneğin 16. yüzyılda yaşayan Garp Ocaklı şairlerden Armutlu ve Gedâ Muslî'nin şiirlerinden hareketle Bektaşî oldukları düşünülmektedir.⁴¹

16. yüzyıl şairlerinden Aşkî, Alaman Seferi sırasında öldüğü zannedilerek ulufesinin kesilmesi üzerine zorunlu olarak yeniçerilikten ayrılmıştır. Âşık Çelebi “başından börki gidüp ma'zûl börkin giydükde İstanbul'da Mü'eyyed-zâde Şeyh Hâcî Efendi-i merhûmunun zâviyesinde sûfî olup Hâcî Bektaş kisveti yirine Hâcî Bayram tâcın giydi”⁴² diyerek Aşkî'nin

34 Beyhan Kesik, “Fasihi, Ahmed Fasihi Efendi,” *TEİS*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fasihi-ahmed-fasihi-efendi> Erişim: 08.06.2022.

35 Engin Selçuk, “Nakşî, Nakşî Mustafa Ağa,” *TEİS*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/naksi-nak-si-mustafa-aga> Erişim: 08.06.2022.

36 Erhan Afyoncu, “Temerrüd Ali Paşa,” *DİA* 40 (2011): 412.

37 Beyhan Kesik, “Emnî, Seyyid Emnî Mehmed Bey,” <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/emni-seyyid-emni-mehmed-bey> Erişim: 08.06.2022.

38 Ahmet Yılmaz, “Türk Edebiyatında Na'tî Mahlasını Kullanan Şairler,” *İstem* 2 (2003): 80.

39 Küçükyağcı, *Turna'nın Kalbi*, 101.

40 Koçu, *Yeniçeriler*, 119.

41 Örneğin Gedâ Muslî'nin “Tarikimiz Hacı Bektaş tariki” ve “Gördüğün ört görmediğin söyleme” şeklindeki mısraları şairin Bektaşiliğinin delili sayılmaktadır. Bkz. Ömer Zülfe, “Gedâ Muslî ve Bir Şiiri,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 33 (2005): 284-286.

42 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, 1087.

yeniçerilikle birlikte Bektaşilikten de ayrılarak Bayramiliğe meylettiğini ifade etmektedir. Çelebi'nin Aşkî'nin tarikat değişimine dair bu sözleri, genellemeye imkân veriyormuş gibi bir izlenim bıraksa da yeniçerilikten ayrılmak muhakkak Bektaşilikten kopmak anlamına gelmeyip yaşanan tarikat değişiklikleri, daha ziyade şahısların öznel seyr-i sülûk deneyimlerinin bir sonucu olsa gerektir. Nitekim Aşkî'nin *Dîvân*'ına bakıldığında Bektaşilik ve Bayramiliğin yanı sıra Mevleviliğe dair unsurların da yoğun olduğu görülmekte; hatta şairin bir dönem Edirne Mevlevihanesi'ne devam ettiği de açıkça anlaşılmaktadır.⁴³

Suraiya Faroqhi ve John Kingsley Birge gibi bazı araştırmacılara göre Bektaşilik-yeniçerilik ilişkisi tahminlerden daha yüzeysel olup⁴⁴ Cemal Kafadar'ın da kaydettiği üzere ocak mensuplarının tamamı Bektaşî tarikatına bağlı değildi.⁴⁵ Söz gelimi, Yenikapı Mevlevihanesi'ni yaptıran Malkoç Mehmed Efendi, bir yeniçeri kâtibiydi.⁴⁶ Benzer şekilde bu yüzyılda yaşayan şairlerden ikisinin –Belîğî ve Husrev– Halvetiliğin Ramazaniyye kolunu kuran Şeyh Ramazan'dan el alan şair ve şeyh Sarhoş Bâlî Efendi'ye intisap ettikleri bilinmektedir. Husrev'in Bâlî Efendi'ye kapılanması, yeniçerilikten ayrılarak uzlete çekildiği dönemde gerçekleşmiş; Bâlî Efendi'nin ölümünün ardından Husrev önce Bektaşî tarikatına girmiş, sonrasında Hayderi ve Kalenderi dervişleri arasına katılmıştır. Tezkire yazarlarına göre ilahi cezbeyle fazlaca kapıldığı için akli melekelerini yitirip “mezhebini azıtan”⁴⁷ şair, bu sebeple “deli” ve “divane” lakaplarıyla da anılır olmuştur. Benzer bir akıbete uğrayan bir başka 16. yüzyıl şairi de Livâyî'dir. Genç yaşta bazı şeyhlerin hizmetine girdiği bilinen ve bir manzumesinde açıkça Kalenderî olduğunu söyleyen şair, mürebbisiz halvete çekilmekten ötürü akli dengesini kaybetmiş ve bir müddet tımarhanede tedavi görmüştür.⁴⁸

43 Süreyya Uzun, *Üsküdarlı Aşkî Divanı: Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divan-daki Yansımaları*, yüksek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi: 2011), 23-24.

44 Küçükalçın, *Turna'nın Kalbi*, 100.

45 Cemal Kafadar, “Yeniçeriler,” *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 474.

46 M. Baha Tanman, “Yenikapı Mevlevihânesi,” *DİA* 43 (2013): 463.

47 Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 102.

48 Köksal Seyhan, *Livâyî Dîvânı (Metin-İnceleme)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2002), 16-22.

Yüzyılın şairlerinden Yetîmî, yeniçeri iken Halife Cemal Baba'dan el almış;⁴⁹ ocaktan ayrıldıktan sonra tamamiyle tasavvufa yönelerek Halveti-Gülşeni şeyhi Cemâleddin İshak Karamânî'ye intisap etmiştir.⁵⁰ Şair, bir murabbaında da Kalenderilikle ilgisini açıkça söylemektedir.⁵¹ Sâni'nin de ilk gençlik döneminde Karamânî'ye intisap ettiği Gelibolulu Mustafa Âlî'den öğrenilmektedir.⁵² Bir diğer 16. yüzyıl şairi Yahyâ'nın ise hayatının son yıllarında Gülşeni şeyhi Uryânî Mehmed Dede'ye bağlandığı bilinmektedir.⁵³ Semâ'î de ocaktan ayrılarak dervişlik yolunu seçen şairlerden olup yeniçeri şair evreninde tarikat intisaplarının çeşitliliğiyle dikkat çeken bir isimdir. Önce Mevlevi tarikatına giren şairin coşkuyla semâa kalktığı için bu mahlası aldığı bilinmektedir. Ahdî'nin bildirdiğine göre Semâ'î, Mısır'a giderek Gülşeni tarikatına girmiş; bir müddet sonra da Bağdat'ta şeyh olmuştur.⁵⁴ Gelibolulu Âlî'ye göre, daha sonra Gülşenilikten de vazgeçerek Anadolu'ya gelen Nakşibendi şeyhi Ahmed Sâdık'tan inabetle bu tarikata girmiştir.⁵⁵

17. yüzyılda ocakta halife babalık makamında bulunan Teslim Abdal ile Alevi-Bektaşî unsurlara şiirlerinde geniş ölçüde yer veren tekke şairi Âhû Baba, Bektaşî tarikatı içindeki konumlarıyla öne çıkan şahsiyetlerdir. Aynı yüzyılın Garp Ocaklı şairlerinden Kara Hamza'nın Bektaşî olduğu manzumelerinden açıkça anlaşılmakta; çağdaşı Üsküdârî'nin de Bektaşîliği muhtemel görünmektedir.⁵⁶ "Odabaşı Şeyhi" namıyla maruf Fenâyî, Celveti Şeyhi Üsküdarlı Selâmî Ali Efendi tarafından yetiştirilmiş; Yahya Efendi Türbesi civarında zaviye inşa ederek halife olmuştur.⁵⁷ Bu yüzyılda yeniçerilikten ayrılan iki şairden Zârî'nin Gülşeni tarikatına intisap ederek Mısır'a gittiği ve orada vefat ettiği;⁵⁸ Uzletî'nin ise Mevlevilik yolunu seçtiği ve Galata Mevlevihanesi şeyhi şair Arzî Dede tarafından yetiştirildiği bilin-

49 Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, cilt 2, 553.

50 Âşık Çelebi, *Meşâ'irü's-Su'arâ*, 657.

51 Göre, "Yetîmî ve Şiir Dünyası," 255-256.

52 İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 296.

53 Yahyâ'nın Uryânî Mehmed Dede ile karşılaşması hakkında bkz. Aslı Niyazioğlu, 17. Yüzyıl İstanbul'da Rüyalılar ve Hayatlar (İstanbul: Doğan Kitap, 2020), 55-57.

54 Ahdî, *Gülşen-i Şu'arâ*, 187.

55 İsen, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, 309.

56 Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, cilt 3, 179, 275.

57 Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Su'arâ*, 365-366.

58 Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, *Rızâ Tezkiresi*, 124.

mektedir.⁵⁹ Yeniçeriliği ihtiyat kaydıyla tabloya dahil edilen Âşık Ömer'in Hacı Bektaş'a hürmeti olan bir Mevlevi olduğu düşünülmektedir.⁶⁰ Yüzyılın yeniçeri ağalarından Topkapılızâde Feyzî'nin de Mevlevi şairlerden Cevrî İbrahim Çelebi tarafından yetiştirilmiş olması yönüyle en azından Mevlevi muhibbi olduğu söylenebilir.

18. yüzyıl şairlerinden Âşık (Kul) Hasan, Bektaşî tarikatı içinde mühim bir şahsiyet olarak ön plana çıkmaktadır. 66. cemaat mensubu ve aynı zamanda Bektaşî tarikatında büyük baba efendi makamında olan şair, Urfalı Halil İbrahim Dede baba'nın vefatından sonra postnişinliğe atanarak dedebaba olmuş; vefat ettiğinde Hacı Bektaş-ı Velî Dergâhı'na defnedilmiştir.⁶¹ Yüzyılın yeniçeri ağalarından Adlî'nin Halveti olduğu; Emir Buhârî Şeyhi es-Seyyid Fazlullah Efendi, Şeyh Nakşî Efendi ve Koca Mustafa Paşa şeyhi Alaaddin Efendi'nin meclislerinde bulunduğu bilinmektedir.⁶² Yine bu yüzyılda yaşayan yeniçeri kâtiplerinden ikisi –Bendî ve Bezmî– Halveti tarikatına intisap ederek Sakızlı Şeyh İlyas Efendi'nin müridi olmuşlardır.⁶³ Bir diğer yeniçeri kâtibi Nahîfî ise, yakın akrabası Müstakimzâde'nin bildirdiğine göre, Mevleviliğe intisap etmiştir. Ayrıca Nakşî ve Melami olduğuna dair iddialar da vardır.⁶⁴

19. yüzyılın yeniçeri kâtiplerinden Benderli Cesârî, hem Mevlevi hem Bektaşî olarak bilinmekle birlikte şiirlerinde Bektaşîliğin ağır bastığı görülmektedir.⁶⁵ Benzer şekilde yeniçeri kâtibi Hanyalı Nûrî'nin de hem Celveti hem Mevlevi tarikatlarına intisap ettiği bilinmektedir.⁶⁶ Bir dönem yeniçeri kâtipliği yapmış olan Rüşdî mahlaslı Mehmed Rüşdî Paşa ise Nakşibendidir.⁶⁷ Netice itibarıyla Bektaşîliğin ritüelleri ve felsefesi ile yeniçeri kimliğinin

59 Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye*, 212.

60 Sadeddin Nüzhet Ergun, *Âşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, 1935(?)), 77.

61 Turgut Koca, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri* (İstanbul: Naci Kasım İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, 1990), 270; Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, cilt 3, 85.

62 Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-suarâ*, 323.

63 Mehmed Sirâceddin, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, 74.

64 Mustafa İsmet Uzun, "Nahîfî," *DİA* 32 (2006): 298.

65 Yasemin Akkuş, *Benderli Cesârî'nin (Ölüm: 1829) Dîvânı ve Dîvânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2010), 103.

66 Abdullah Aydın, *Hanyalı Nûrî Osmân ve Dîvânı*, doktora tezi (Gazi Üniversitesi: 2009), 11-14.

67 Fatîm Davud, *Hâtîmetü'l-eş'âr*, 176.

esaslı bir parçası olduğu; bununla birlikte ocak mensubu şairlerin gerek yeniçerilikleri döneminde gerekse ocaktan ayrıldıktan sonra çok çeşitli tarikatlarla irtibat kurdukları söylenebilir. Özellikle ocak ricali arasında tarikat intisabının Bektaşilik haricinde çeşitlilik arz ettiği Tablo IV'ten anlaşılmaktadır.

Yeniçeri ocağı mensuplarının başta şiir olmak üzere, musiki, hattatlık, nakkaşlık ve ressamlık gibi birçok sanat dalıyla uğraştıkları da tablolardan çıkan bir başka sonuçtur. Tablo V'teki verilere göre yeniçeri âşıkları, toplam şair sayısının yaklaşık üçte birini teşkil etmektedir. Şiirlerini bilhassa “çöğür” adı verilen sazla icra eden bu âşıkların niceliğinden hareketle yeniçerilerin “şiire ve müziğe güçlü bağlarla bağlı oldukları”⁶⁸ ifade edilebilir. Nitekim mehter hakkında 15. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarına gelen iki yabancı seyyahın gözlemleri, saz şairlerinin mehter teşkilatı bünyesinde erken devirlerden itibaren görev aldıklarını ortaya koymaktadır.⁶⁹ Evliya Çelebi, *Seyâhatnâme*'sinde çöğür çalan âşıklar arasında tablolarda yer alan isimlerden Demiroğlu, Gedâ Muslî, Gedâî, Kâtibî, Kayıkçı Kul Mustafa, Koroğlu ve Kuloğlu'nu da zikreder.⁷⁰ 16. yüzyılda yaşamış yeniçeri kâtiplerinden Edâyî, musikişinaslığı ve güzel sesiyle meşhurdur.⁷¹ 17. yüzyıl tekke şairlerinden Âhû Baba, IV. Murad devri saray hanendelerinden olup aynı zamanda saz çalma, dairezenlik ve usulbendlikte de ustadır.⁷² Klasik geleneğe mensup şairlerden Fasîhî'nin (18. yy.) şeştar çaldığı ve aynı zamanda ressam olduğu bilinmektedir.⁷³ Yine 18. yüzyıl şairlerinden Nakşî'nin de usta bir hattat ve nakkaş olmasının yanı sıra musiki ile de meşgul olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.⁷⁴ Hüsn-i hat ile uğraşan diğer yeniçeri şairler ise Livâyî, Ulûmî, Ulvî (16. yy.) ile 18. yüzyıl yeniçeri kâtiplerinden Enîsî ve Hamdî'dir.

68 Deniz Şahin, *Yeniçeri Âşıklar ve Bestelenmiş Şiirlerinin Müzikal Analizi*, yüksek lisans tezi (Gazi Üniversitesi: 2019), 31.

69 Timur Vural, “Osmanlı Dönemi Mehter Geleneği,” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 18 (2011): 5.

70 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi: İstanbul*, cilt 1, haz. Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: YKY, 2008), 640.

71 Ahdi, *Gülşen-i Şu'arâ*, 107.

72 Ali Emîrî Efendi, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Âmid*, 153.

73 Müjgân Cunbur, “Fasîhî,” *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2004), 21.

74 Hikmet Atik, “Türk Edebiyatında Nakşî Mahlaslı Şâirler,” *İstem* 3, no. 5 (2005): 176.

Şiirlerine yansıdığı kadarıyla, ilk dört tabloda yer alan şairlerin yeniçeri kimliklerini daha ziyade siyasi nitelikli şiirlerinde aksettirdikleri; nefesler, deyişler ve gülbanklerde Bektaşiliklerini dile getirdikleri; ayrıca bilhassa Garp Ocaklı şairlerin vatan, gurbet ve hasret temalarını, yöre halkına ve yaşantısına dair gözlemlerini ve liderlerinin yahut yoldaşlarının kaybına bağlı yas duygularını yoğun olarak terennüm ettikleri görülmektedir. Bunlar arasında en fazla ağırlığa sahip olan siyasi nitelikli şiirlerin de gaza/kahramanlık, himaye/patronaj ve muhalefet/isyan olmak üzere üç ana eksenle odaklandığı yine manzumelerden hareketle ifade edilebilir. Çalışmanın sınırlılığı açısından bu noktada, ocağın son dönemlerinden itibaren isyan kültürüyle anılır hale gelen yeniçerilerin muhalefet/isyan temalı şiirleri ve çeşitli isyanlara karışmış olan yeniçeri şairler hakkında kısaca bilgi vermekle yetineceğiz.

Erken dönemlerde yeniçeriler çeşitli sebeplerden dolayı isyan çıkarmakla birlikte, 16. yüzyıl sonlarında geleneksel siyasi, sosyal ve iktisadi nizamın zaafa uğrayarak dönüşmesi neticesinde –özellikle de 1589’da Beylerbeyi Vakası’ndan sonra– yeniçeri-padişah ilişkileri açısından yeni bir devir açılmış ve ocağın ilgasına kadar olan süreçte yeniçeriler farklı güç odaklarıyla ittifak ederek isyanlardaki başlıca aktörlerden biri haline gelmişlerdir. 16. yüzyıl sonlarından 1826’ya kadar geçen iki buçuk asırlık zaman diliminde İstanbul merkezli toplam 28 ayaklanma meydana gelmiş; hem yeniçerilerin hem de sipah ve cebeciler gibi başka askeri birliklerin rol oynadığı bu isyanların altısı tahttaki hükümdarların hal’i ile neticelenmiştir.⁷⁵ Tablolarda yer alan yeniçeri şairlerden bazılarının da çeşitli siyasi olaylara ve isyanlara karıştıkları kaynaklarda ifade edilmektedir. Örneğin 17. yüzyıl şairi Koroğlu, yaşadığı dönemin siyasi hadiselerine, özellikle de Sultan II. Osman’ın katline karışmıştır; bu sebeple önce hapsedilmiş, ardından öldürülmüştür.⁷⁶ Aynı yüzyıl şairlerinden Kuloğlu, Sultan II. Osman’ı katleden Davut Paşa’yı cellatlardan kurtaran kişidir. Sultan İbrahim, Kuloğlu’nu Sultan IV. Murad’a yakınlığı sebebiyle Cezayir’e sürmü-

75 Daha fazla ayrıntı için bkz. Aysel Yıldız, “İstanbul’un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler,” 213-215.

76 Cahit Öztelli, *Uyan Padişahım* (İstanbul: Milliyet Yayın, 1976), 500; ayrıca bkz. Yıldız, “İstanbul’un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahlar ve Cebeciler,” bu kitaptaki makalesi, 242n118.

tür.⁷⁷ 17. yüzyılın bir diğer şairi Mahmutoğlu'nun da Sultan IV. Murad'ın saltanatının dokuzuncu yılında kontrolü ele aldığı zaman idam ettirdiği zorbalarından biri olduğu düşünülmektedir.⁷⁸

Yeniçeri şairlerin önceleri şehzadelerin katline yahut padişahların ve devlet adamlarının çeşitli politika ve uygulamalarına karşı seslerini eleştirel tonda yükselttikleri görülürken sonraki yüzyıllarda isyan vurgusu, yeniçeri şairlerin manzumelerinde gittikçe daha fazla hissedilir olmuştur. Bir devşirme olduğu halde Türkçeyi en ustalıkla kullanan ve ifade kudreti en yüksek şairlerden biri haline gelen Taşlıcalı Yahyâ'nın Şehzade Mustafa'nın trajik sonuna dair kaleme aldığı mersiye, Ahmet Atillâ Şentürk'ün de dikkat çektiği gibi, şehzadenin ölümüne duyulan derin acının bir ifadesi olduğu kadar, aynı zamanda “oğluna kıyan Ömer meşrepli bir server” olarak betimlediği⁷⁹ Kanuni'ye yönelik bir hicviyedir.⁸⁰ Türk ağıt edebiyatının şaheserlerinden olan ve “mutlak otoritenin bu acımasızca hükmüne yürekten kopan itirazları, padişaha, sadrazama ve hatta padişahın eşine yöneltilen hakaretleriyle toplumun ruh halini ve öfkesini bütün canlılığıyla gözler önüne seren”⁸¹ bu mersiye'nin bilhassa Şehzade Mustafa'ya ümitler bağlayan ordu mensuplarının hislerine tercüman olması bakımından da ayrı bir önemi vardır. Keza yine bir yeniçeri şair olan Nazmî de şehzadenin vefatına iki tarih düşürdüğü ve bir mersiye yazdığı gibi babasının peşi sıra katledilen küçük Mehmed'in ölümüne de dört tarih düşürmüştür.⁸²

Yine Kanuni dönemi yeniçerilerinden olan Aşkî, padişahın diğer şehzadesi Mehmed'in ölümü üzerine, aksettirdiği keder yoğunluğu açısından Yahyâ'nın mersiyesinden aşağı kalmayan, üstelik padişahın kalbindeki acı dinmedikçe ona hayatın dirilişini, gençliği, tazeliği çağrıştıracak baharın dahi gelmemesini dilediği; ecelin nice peygamberleri oğluna hasret bırak-

77 Nurettin Albayrak, “Kuloğlu Mustafa,” *DİA*: 360.

78 Saim Sakaoğlu, “17. Yüzyıl Aşık Edebiyatı Üzerine Notlar: 8, Berberoğlu, Haliloğlu, Mahmutoğlu,” *Türk Dili* 500 (1993): 319-320.

79 Ahmet Atillâ Şentürk, *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi yahut Kanunî Hicviyesi* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2017), 181.

80 Şentürk, *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi*, 13-19.

81 Şentürk, *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi*, 17.

82 Güler Doğan, *Edirneli Nazmî Divânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2010), 18.

tığını hatırlatarak bir yandan teselli vermeyi amaçlarken bir yandan da padişaha kutsiyet atfettiği bir manzume yazdığı⁸³ halde Mustafa'nın ölümü karşısında tamamen sessiz kalmıştır. Bu durum, Aşkı'nın Mustafa'ya karşı sevgi yahut sempati beslemiyor olması ihtimalinden kaynaklanabileceği gibi, tezkirelerde sıkça vurgulanan dervişane mizacı sebebiyle böylesi gergin bir ortamda hislerini ifadeden imtina etmiş olması da mümkündür. Akla gelen son bir olasılık da padişahın kendisine ihsanları karşısında duyduğu minnet hislerinin onu padişahı incitmekten yahut tepkisini çekmekten korkutmuş olabileceğidir.

Öte yandan, Yahyâ'nın mersiyesi, ithamlar ve hakaretler açısından Nisâyî ve Sâmî'nin manzumeleri kadar sert olmadığı halde⁸⁴ dönemin âlim ve yazarları tarafından büyük bir cesaret örneği olarak görülmüştür. *Dîvân*'ında yer alan hicivlerin dozajına bakılarak ve genel olarak üslubundan hareketle Yahyâ'nın gözünü budaktan sakınmayan bir şair olduğu görüşü hâkimdir. Elbette onun bu vasfının ve cesaretinin mersiye'nin nazmedilişinde payı büyüktür. Ancak doğduğu toprakları hiç unutmayan, Arnavut asıllı ve Dukagin neslinden olmakla iftihar eden⁸⁵ bu şairin Kanuni'ye “eyâ serîr-i se‘âdetde pâdişâh-ı cihân”⁸⁶ diye seslenirken alta ustalıkla gizlediği meydan okuyan tavrının sebeplerini bu hususları da göz önüne alarak; hatta kulu olduğu bu padişahı sayısız beyitle övmesine rağmen, Kanuni'nin nihayetinde dedesi Dukaginzâde Ahmed Paşa'yı idam ettiren Yavuz'un oğlu olduğu gerçeğini de akıldan çıkarmayarak irdelemek gerekir.⁸⁷

83 Uzun, *Üsküdarlı Aşkı Divanı*, 224-227.

84 Şentürk, *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi*, 18.

85 Esra Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahya Bey Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Nesre Çeviri-Sözlük)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2021), 5-6.

86 Şentürk, *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi*, 163.

87 Yahyâ, mersiyesinde önceleri himayesini gördüğü ve hakkında kasideler yazdığı Rüstem Paşa'yı Şehzade Mustafa'nın katlindeki rolü dolayısıyla “*fesâd iden şeytân*” olarak niteler ve paşanın adını mersiye-de bir kez –maharet ve sanatla– geçirir. Bkz. Şentürk, *Taşlıcalı Yahyâ Beğ'in Şehzâde Mustafa Mersiyesi*, 165-172. Sonrasında aralarındaki gitgide tırmanan gerilim sürecinde Rüstem Paşa, Yahyâ'yı huzuruna çağırarak azarlar. Defalarca teftişten geçmesine sebep olan ve tevliyetlerini elinden alarak kendisini azleden Paşa'nın ölümü üzerine Yahyâ, eşine az rastlanabilecek türden bir mersiye nazmeder. Paşanın ölüm haberinin kendisini uzun zaman melul ettiğini; zira bu müjde haberinin yalan çıkacağından korktuğunu söyleyen şair, mersiye boyunca paşanın yolsuzluklarından, rüşvet yiyiciliğinden, uğursuzluğundan, zulmünden, haksız mal edinmesinden bahsederek abus çehresinin mahşerde de gülmemesini, ona cennetin

17. yüzyıl yeniçeri saz şairlerinden Kul Mustafa, isyanlarla ilgili birçok manzumesi olan bir sima olarak dikkat çekmektedir. Abaza Hasan Paşa'nın 1658'de başlattığı isyanı kanlı bir şekilde bastıran Köprülü Mehmed Paşa'yı "Ahrette sorum versin Köprülü Vezir / Nâ-hak yere girdin bunca kanlara" mısralarıyla sonlanan manzumesiyle eleştirmiştir. Yeniçeri ve sipahi ileri gelenlerinin 1655 yılında birleşerek Sadrazam İpşir Mustafa Paşa'yı idam ettirmeleri üzerine söylediği İpşir Paşa Türküsü'ne de "Mustafa, hünkâra hizmet edecek / Medet İbşir, çarh elinden er gitti" dizeleriyle son vermekte ve isyandan hoşnutsuzluğunu dile getirmektedir.⁸⁸ Derviş Osman adlı bir yeniçeri saz şairinin söylediği 18 kıtalık "der yeniçeri" redifli Alemdar Mustafa Paşa Destanı, Alemdar Vakası'nı yeniçerilerin bakış açısıyla anlatmakta; rakipleri korkaklık ve hilekârlık gibi fenalıklarla nitelendirirken yeniçerileri "kahraman gaziler" olarak konumlandırmaktadır.⁸⁹

Edebiyat tarihinde çok sayıda "bil padişahım" redifli manzume bulunmakla birlikte, 18. yüzyıl yeniçeri âşıklarından Sâdık'ın 11 kıtalık şarkısı, ocağın içine düştüğü disiplinsizliği padişaha anlatan bir şikâyetname niteliğindedir. Sözünü sakınmayan şair, başlarındaki vezirin kendilerine ettiği zulmü, ordunun esnaflaştığını ve "lûtî" olduğunu alaycı bir dille anlatmakta ve "Dilersen afv eyle dilersen öldür / İnanmazsan orduya bir çaşıt göndür" dizeleriyle hakikat-i halin bu minvalde olduğunu teyit etmektedir.⁹⁰

Elbette yeniçeri şairlere ait isyan temalı bu gibi manzumeler, ocak mensuplarının her isyanda yekvücut olarak hareket ettikleri anlamına gelmemektedir. Nitekim Kul Mustafa ve Tûgî gibi 17. yüzyıl yeniçeri şairleri, II. Osman'ın katli üzerine ağıt söylemiş ve bu suretle ocağı temize çıkarmaya çalışmışlardır.⁹¹ Buna benzer bir başka örnek de Sultan IV. Murad'ın musahibi Musa Çelebi'nin yeniçeriler tarafından öldürülmesinin ardından "Âşık" mahlaslı yeniçeri saz şairinin söylediği "Musa'm eğlendi gelmedi" nakaratlı ağıttır.

nasip olmamasını dileyerek âdeta içini soğutur. Bkz. Bozyiğit, *Taşlıcalı Yahya Bey Divanı*, 306-310.

88 Öztelli, *Uyan Padişahım*, 156-157, 507; Şahin, *Yeniçeri Âşıklar ve Bestelenmiş Şiirlerinin Müzikal Analizi*, 65-66.

89 Efdaleddin [Tekiner], "Alemdâr Mustafa Paşa," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 21 (1329/1913): 1325-1327.

90 Elçin, *Akdeniz'de ve Cezâyir'de Türk Halk Şairleri*, 220-221.

91 Öztelli, *Uyan Padişahım*, 27-29.

Askeri kimliklerini ortaya koydukları kahramanlık ve muhalefet temalı çok sayıda manzumenin yanı sıra yeniçeri şairlerinin gerek kışlasıyla gerekse merasimleriyle ocaklı olmanın gururunu da aksettirdikleri vakidir. Bu bağlamda 18. yüzyıldan bir yeniçeri ozanı⁹² olan Emir Mustafa'nın 1756 yangınından ve 1766 depreminden sonra yeniden inşa edilen Eski Odalar'a dair canlı tasvirleri, günümüze hiçbir izi kalmayan bu yapıların ocağın son zamanlarındaki görünümüne dair eşsiz bir tanıklık sunmaktadır:⁹³

Ocak gayretin güdeyim
Gayrı kelâmı n'ideyim
Yapıldı eski odalar
Sizlere vasfın edeyim

Olunca himmet-i sultan
Binâsına oldu ferman
Cem' olup cümle üstadlar
Temeli kazıldı o an

Altmışbirin bâbı küşad
Seyr edenler oldu dilşad
Hezârân âferin olsun
Nakşını resm etmiş üstad

Yedi adet cemaat, 19 adet ağa bölüğü odası olmak üzere 26 odası bulunan kompleksin⁹⁴ yüksek eyvanlı ve tavanlı kapısının yanında çifte

92 Emir Mustafa, manzumelerinde kendini “şair,” “ozan” olarak tanıtmakta; yaptığı işi ise “ozanlık eylemek,” “deyiş/lakırdı düzmek,” “letaif söylemek” gibi ifadelerle tanımlamaktadır. Bkz. Emir Mustafa, *Her Yanı ve Her Şeyiyle 18. yüzyıl İstanbul'u: İnsan ve Toplum Hayatı, Varlıklar ve Nesneler*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: Ketebe, 2020), 16.

93 Emir Mustafa, 18. yüzyıl İstanbul'u, 92-94.

94 Mehmet Mert Sunar, “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme,” *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 257-260; aynı yazar, “İstanbul'da Yeniçeri Mekânları: Eski ve Yeni Odalar,” *Antikçağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 2 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015), 191.

direkler bulunuyordu. Padişahın dinlenmesi için yapılan taht odası da gayet nakışlı ve ferah kepenklere sahipti:

Kapının âli eyvânı
Çifte direk iki yanı
Ne zîbâ kasr-ı âlîdir
Acâyib taht-ı sultânî

Kepenklere küşâdedir
Nakş-ı hadden ziyâdedir
Evc-i rif'atte bî-kusur
Hümâ gibi bâlâdadır

Kapının sakf-ı ra'nâsı
Ne hubdur nakş-ı zîbâsı
Yapıldı bir kapı hakkâ
Hem olmaz bundan a'lâsı

Mimarisiyle aydınlık sağlayan kışlaların yeni tasarımı anlaşılan yeniçerileri memnun etmişti. Üç büyük kapıdan biri olan Çukurçeşme (Kırkdört) Kapısı⁹⁵ yüksekliğiyle görenleri etkiliyor; kapısındaki kitabeye düşülen tarih de okuyanları hayran bırakıyordu:

Gâyet ile rûşen oldu
Gâzî yiğitler şen oldu
Hakkâ ki eski odalar
İstanbul içre ben oldu

Şahnişinler mülûkâne
Kapıları hep şâhâne
Bî-kusur oldu her yeri
Birine yoktur bahâne

95 Necdet Sakaoğlu, "Eski Odalar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 204.

Hep mücellâ mermerleri
Olmuş münevver her biri
Taht-ı âlî gibi rûşen
Küşâdedir kapıları

Her odanın kâşânesi
Âlî yapılmış hânesi
Her görenler dedi hakkâ
Hele yoktur bahânesi

Kırkdörde eyledim nazar
Kapısı olmuş mu'teber
Kaddi dilber gibi bâlâ
Sütunları dünyâ değer

Kıldım nazar her pâyna
Târihleri hisâbına
Târihlerini okudum
Oldum hayran elkâbına

Ondokuz bölük gâyeti
Yedi oda cemâati
Dâim hatâdan hıfz ola
Cümlelerin tamam zîneti

Osmanlı ordusunun başlıca üç ocağını methetmek üzere söylediği manide yeniçeri ocağı, Emir Mustafa için tüm ocaklardan önde gelmektedir. Bunun nedeni, yalnızca ocağın en kadim ve en kalabalık askeri birlik olması değil, pirleri olan Hacı Bektaş'ın ruhaniyetidir. Yine de küffara karşı gaza söz konusu olduğunda "gazi" kimliği tüm ocaklar için kapsayıcı hale gelmektedir.⁹⁶

96 Emir Mustafa, 18. yüzyıl İstanbul'u, 148-149.

Ma'rifet bahrin neyleyem
Arz-ı hünerler eyleyem
Bu gece Âl-i Osmân'ın
Üç ocağını söyleyem

Baş ocağı yeniçeri
Kırkbinden artık askeri
Yol u erkân-ı tarikat
Göstermiş anın askeri

Küffâra salar kılıcı
Gûyâ ki bir can alıcı
Ejder misâli her biri
Elli kâfire salıcı

Pirleri gâyet uludur
O da Mevlâ'nın kuludur
Yeniçerilerin pîri
Hacı Bektâş-ı Velî'dir

[...]
Ocağın biri cebhâne
Odaları hâne hâne
Cenge girerler her biri
Koyun misâli kurbâna

Onlarda cümle mühimmat
Cenge lâzım olan âlat
Küffar ile ceng ettikçe
Dönmez geri eyler sebat

Topçular da cümle erdir
Yiğitleri mu'teberdir
Topların üstüne yakın
Onların kârı toplardır

Top çeker küffar üstüne
Kal'asın yıkmak kaskına
Düşman için anlar hâzır
Yaman kask etmez dostuna

[...]
Cümlesi birdir ocağın
Her biri açar sancağın
Sadâsı erip kâfire
Eridir yürekte yağın

Padişahın yeniçerilerle kurduğu ihsana dayalı ilişkinin törensel tezahürlerinden biri olan baklava alayının seyri, İstanbul halkının gözde ramazan eğlencelerinden birini oluşturunuyordu. Padişahın ramazan ikramı olan baklava sinilerini ilk olarak silahdar ağa ve maiyeti bir numaralı yeniçeri olan padişah adına Matbah-ı Âmire'nin önünden teslim alır; ardından her bir ortadan gelen ikişer nefer birer siniyi futalarına sarılmış olarak yüklenirdi. Akabinde her ortanın amirleri önlerinde olmak üzere saraydan dışarı çıkarlar ve Divanyolu'ndan karşılıklı sıralanmış halkın arasından alkış ile sinileri kışlalara götürürlerdi.⁹⁷ Emir Mustafa'nın baklava alayına dair manisi, bu merasimin bilhassa yeniçerilerin gözünden tasvirini sunması bakımından özel bir değere sahiptir.⁹⁸

Bu ramazan işim havâ
Baklava derdime devâ
Ramazân'ın on beşinde
Kullara çıkar baklava

Pâdişâhım ihsan etti
Sevgili kulları gitti
Yıldı bir çıkar baklava
Âlemler seyrini etti

97 İlber Ortaylı, "Baklava Alayı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 5.

98 Emir Mustafa, 18. yüzyıl İstanbul'u, 162-163.

Pâdişâhım etti ihsan
Kulları hak ile yeksan
Analar neler doğurmuş
Bir kerre seyrine baksan

Sarây-ı Hâs'a vardılar
Baklavaları aldılar
Bir bir sııklara takıp
Yollara revan oldular

Baklava fırında çıkar
Balı kenârından akar
Bugün yerden burunuma
Misk gibi baklava kokar

Her biri aslan gibi nas
Seyr eyledim durdum biraz
Görürüm ki hep takılan
Bellerinden birer çapraz

[...]
Karakullukçular dal fes
Eller[in]de sııklar pes
Baklalarını alıp
Kışlasına gider herkes

Bir kısmı doğdukları topraklardan koparılarak, bir kısmı babaları vesilesiyle, bir kısmı esnafken yeni bir kariyer arayışıyla, bir kısmı da kalemiye sınıfı vasıtasıyla ocakla bağlantılı hale gelen yeniçeriler, günümüze miras olarak yalnızca zaferler ya da isyanlar bırakmamıştır. Nitekim yeniçerilere dair bir monografiyi bizlere kazandıran Godfrey Goodwin'in eserinin tercümanına yazdığı bir mektupta ilk kitabı *A History of Ottoman Architecture* bittiğinde Osmanlı toplumuna ve yaşamına dair tuttuğu kutular dolusu

notların pek çoğunun yeniçerilerle ilgili olduğunu ve “Osmanlı yapıtları[-nın] acemi oğlanlarına ve yaşlı ustalarına çok şey borçlu [olduğunu]” ifade ederken⁹⁹ herkesten önce Mimar Sinan’ı kastettiği açıktır. Başmimarlığa geldikten sonra dahi yeniçerilik günlerini özlemle anan, yardımcısı nakkaş ve şair Sâî Mustafa Çelebi’ye dikte ettiği *Tezkiretü’l-Bünyân* isimli hatıratında yeniçeriliğiyle övünen, hatta pek fazla bilinmese de mezar taşında ocaktaki son görevi olan hasekilik kavuğu bulunan Mimar Sinan’ın¹⁰⁰ pergeli ve mıstarıyla Osmanlı kültürüne yaptığı katkı, farklı boyutlarda da olsa azımsanamayacak sayıda yeniçeri şair tarafından kalemle, sözle ve sazla ortaya konmuştur. Bu bölümde evrenini tasvire çalıştığımız bu şairlerin pek çoğu âşıklık geleneğini ve destani üslubu benimsemişlerdir. Çalışmanın geri kalanında, yeniçeri âşıklığı ve kültürünün son temsilcilerinden birinin dünyasına destanları aracılığıyla girmeye çalışacağız.

GALATALI HÜSEYİN AĞA VE DÜNYASI

*Yokdur Galatalı sözünde yalan
Yazdığı oğlanlar üstüne destan
Bu da bir oğlandan kalsun bir nişan
Adını sorar isen nazlı İsmayıl*¹⁰¹

Popüler tarihçi Reşad Ekrem Koçu’nun *İstanbul Ansiklopedisi*, *Yeniçeriler*, *Tarihte İstanbul Esnafı*, *İstanbul Tulumbacıları* ve *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü* gibi eserlerini okuyanların aşına oldukları bir isim vardır: Çardak kolluğunu bekleyen 56. ağa bölümünün çorbacısı Galatalı Hüseyin Ağa. Hem yeniçeri hem esnaf hem de bir saz şairi olan Hüseyin Ağa’ya ait destan mecmuası, Üsküdarlı halk şairi Âşık Râzî’nin evrâkı-metrûkesi arasında ortaya çıkmış ve Üsküdarlı Destancı Vâsıf Hoca (Hiç) vasıtasıyla Koçu’nun eline geçerek kendisinin yeniçerilere ve esnafa dair tüm anlatılarında kullandığı temel kaynaklardan biri olmuştur.¹⁰² Nitekim

99 Godfrey Goodwin, *Yeniçeriler* (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2008), 12.

100 Koçu, *Yeniçeriler*, 170-175.

101 Galatalı Hüseyin (Çardakdaki Yeniçeri Kolluğu Çorbacısı), *Destan Mecmuası: Berber İsmail Destanı* (İBB Atatürk Kitaplığı 183), s. 5.

102 Reşad Ekrem Koçu, *Yangın Var: İstanbul Tulumbacıları* (İstanbul: Ana Yayınevi, 1981), 46.

Edhem Eldem'in tespitlerine göre *İstanbul Ansiklopedisi*'nde Âşık Râzî ismi 500 kereden fazla ve Vâsıf Hiç ismi yaklaşık 350 kere zikredilirken,¹⁰³ Galatalı Hüseyin Ağa'nın ismi farklı versiyonlarıyla toplamda 109 defa geçmektedir. Koçu'nun destanlarından yaptığı çok sayıda alıntıya rağmen Galatalı Hüseyin Ağa'nın kimliği ve eseri hakkında henüz açıklığa kavuşturulmayan bazı meseleler vardır. Çalışmanın bu bölümünde bu hususiyetler aydınlatılmaya çalışılacak ve Galatalı Hüseyin ile edebiyat yadigarının yeniçeri tarihi ve kültürü açısından önemi ele alınacaktır.

Peki Galatalı Hüseyin Ağa ve destanları bizce neden önemlidir? Bu soruya çok farklı veçhelerden cevap vermek mümkündür. Öncelikle Hüseyin Ağa, ileride değineceğimiz vasıf ve uğraşları düşünüldüğünde (bölük çorbacısı, zorba/kabadayı, kahveci, saz şairi) hemen her bakımdan yeniçeriliğin son temsilcilerinden biridir. Vak'a-i Hayriyye'den sağ çıkmayı başaran Galatalı, ciddi yıkıma uğramış yeniçeri kültürünün ve belleğinin nadir taşıyıcılarından biri olmuş; hem şahsi tecrübelerini hem de mensup olduğu kültürü destanlarıyla sonraki devirlere aktarmıştır. Bir yandan devrin giyim-kuşam, beğeni ve zevklerine; bir yandan kahvehane, hamam ve meyhane gibi sosyalleşme mekânlarına, bir diğer yandan esnaf-yeniçeri kültürüne ve hatta taşradan İstanbul'a göç olgusuna dair sunduğu açık referanslarıyla bu destanlar eşsiz bir kaynak teşkil etmekte ve arşiv belgeleri, seyahatname gibi birincil kaynakları tamamlayıcı bir vazife görmektedir. Yazılı kültürün ağırlık kazanmasıyla sözlü kültürün gerilediği 19. yüzyıl İstanbul'unda klasik saz şairliğinden "külhanbeyi tarzı edebiyat"a geçiş döneminin temsilcilerinden biri olması yönüyle Hüseyin Ağa'nın destanları edebiyat tarihi açısından da özel önem taşımaktadır. Bu bağlamda Özkul Çobanoğlu'nun iddia ettiği üzere âşık tarzı edebiyat geleneğinin köken itibarıyla kentli ve İstanbullu bir olgu olduğu; ilk kahvehanelerin açıldığı 16. yüzyıldan itibaren yeniçeri kışlalarına yakın yerlerde bulunduğu ve müdavimlerinin çoğunlukla yeniçerilerle diğer askeri birlik mensupları olduğu düşünüldüğünde,¹⁰⁴ Hüseyin Ağa'nın köklü bir gelenekteki kırıl-

103 Edhem Eldem, "Tarihçi Gözüyle Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi," *Toplumsal Tarih* 338 (2022): 40.

104 Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007), 8, 49.

ma ve dönüşümün son aşamasında konumlandığı görülmektedir. Ayrıca, Galatalı'nın manzumelerinin Osmanlı edebiyatında gulâmpârelik/klasik usul oğlancılık kültürüne dair son canlı anlatılardan ve belki de en pornografik metin seçkilerinden birini oluşturması bu destan mecmuasının diğer önemli özelliğidir.

Bu çalışmanın temel aldığı eser, İBB Atatürk Kitaplığı'nda 183 numarada (Bel.Yz.K.0183 demirbaş numarası) kayıtlı *Destan Mecmuası* (DM) isimli elyazmasıdır.¹⁰⁵ Tek bir müstensihin elinden çıkan yazma, kırık rik'a ile kaleme alınmış olup 20. yüzyılda istinsah edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Cumhuriyet devri matbuatının ve modern reklamcılığın kurucularından meşhur kitapsever Kemal Salih Sel¹⁰⁶ tarafından Atatürk Kitaplığına bağışlanan yazmanın ilk sayfasında kaydedilen 1979 yılı muhtemelen kataloğa dahil edilme tarihidir. Sel'in 1975 yılında ve Koçu'dan yaklaşık iki ay kadar sonra vefat ettiği düşünüldüğünde bu bağışın vefatından sonra ailesi tarafından yapılmış olması olası görünmektedir. Burhan Felek'in naklettiğine göre Türk edebiyatına ve bilhassa cumhuriyet devri siyasi tarihinin en gizli kalmış meselelerine derin bir vukufu olan Kemal Salih Sel, eski kitaplara ve yazılara olan merakı nede niyle uzun yıllar içerisinde kıymetli bir kitap koleksiyonu oluşturmuştur.¹⁰⁷

105 230x145 mm ebadında olan ve her biri yalnızca sol sayfası yazılı 47 (+3 boş) yapraktan oluşan DM'de manzumeler iki sütun halinde kaydedilmiş olup her sütunda azami beş dörtlük bulunmakta ve dörtlük numaralarıyla birlikte satır sayısı toplamda en fazla 25'e ulaşmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bugüne kadar bu nüshadan faydalanan tek araştırmacı Aysel Yıldız olmuştur. Bkz. Aysel Yıldız, "A City under Fire: Urban Violence in Istanbul during the Alemdar Incident (1808)," *Urban Governance Under the Ottomans: Between Cosmopolitanism and Conflict*, haz. Ulrike Freitag ve Nora Lafi (New York: Routledge, 2014), 54, dipnot no 9.

106 1900 yılında doğan Kemal Salih Sel yüksek tahsilini Eczacılık Mektebinde yaparken *Tasvir-i Efkâr* gazetesinde çalışmaya başlamış; Yunus Nadi Bey'in *Yenigün* gazetesini kurması üzerine bu gazeteye geçmiş; İstanbul'un işgalinin ardından Anadolu'ya geçerek gazetenin yazı işleri müdürü olmuş ve Milli Mücadeleye destek amacıyla gazeteyi Ankara'da çıkarmaya devam etmiştir. Bu gazetenin 1924 yılında kapanarak yerini bıraktığı *Cumhuriyet* gazetesinin de ilk yazı işleri müdürü olmuştur. On yıl kadar sürdürdüğü bu görevi 1934 yılında bırakmış, kurduğu İlançılık adlı şirketi ölüm tarihi olan 1975 yılına kadar devam ettirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Kemal Salih (Sel) ve eserleri hakkında biyografik fiş," İBB Atatürk Kitaplığı Müteferrik Evrak 54741, 2.

107 Burhan Felek, "Kemal Salih de... Ayrıldı," *Milliyet*, sayı 10007 (12 Eylül 1975); 2. akt. Özgül Özbek Giray, "Kemal Salih Sel'in Yayıncılık Faaliyetleri ve Aylık Mecmua," *Edebî Eleştiri Dergisi*, "Takvîm-i Vekâyi'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat," Özel Sayısı (2021): 265. On yedi yaşından beri kitap topladığını ifade eden Sel, 1947 yılında dahi on binlerce kitaplık bir koleksiyona sahipti ve bunlar arasında nadide Kur'an elyazmaları, yüz seksen beş divan, son devir muharrirlerinden bazılarının el yazısı

Bu koleksiyondan 35 yazmanın Atatürk Kitaplığı'na bağışlandığı bilinmektedir.¹⁰⁸

Cilt sırtında yazan “Reşat Ekrem” ismi, her ne kadar yazmanın Koçu'ya ait olduğu izlenimini verse de ileride etrafıca ele alınacağı üzere *İstanbul Ansiklopedisi*'nde alıntılacağı mısra ve dörtlüklerin bu nüshadaki-lerden çok farklı olması nedeniyle Koçu'nun *DM*'yi görüp görmediği, görmediyse yazmanın neden kendi adıyla ciltlendiği, gördüyse ansiklopedide neden bu nüshadan faydalanmadığı gibi sorular akla gelmektedir. Her hâlükârda, Koçu'nun kullandığı, bizzat görmemekle birlikte *DM*'den farklı olduğunu düşündüğümüz ve *KM* olarak anacağımız diğer bir nüshadaki alıntılardan bu çalışmanın birçok yerinde kıyaslama ve tamamlama unsuru olarak faydalanmak kaçınılmaz olmuştur.¹⁰⁹

Koçu, Hüseyin Ağa'ya ait mecmuanın *KM* nüshasının kendisine gelişine dair iki farklı eserinde izahat vermektedir. *Yeniçeriler*'de mecmuanın yeniçeri Frenk Ahmed tarafından derlenen aslını 1943 yılında Prof. Mehmed Ali Aynî'de gördüğünü ifade etmekte; bir şarkiyatçının kütüphanesinden emaneten alınmış olduğunu tahmin ettiği bu yazmanın, on beşi tam, ikisi nâ-tamâm ve yirmisi birkaç dörtlük olarak yazılmış yirmi yedi destan içerdiğini söylemektedir.¹¹⁰ *DM*'nin tamamen farklı bir nüsha olduğuna dair kanaatimiz, burada kayıtlı destanların hem isim hem içerik bakımından *İstanbul Ansiklopedisi*'ndekilerden oldukça farklı olduğunu

eserleri ve tamamının matbu eserleri ve Osmanlı vakayinamelerinin neredeyse tamamı bulunuyordu. Sahaflar Çarşısı'nın müdavimlerinden olan Sel, “edib-i şehir” İbnülemin Mahmut Kemal İnal gibi devrin önde gelen edip, âlim ve muharrirleriyle de yakın dosttu. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmet Hulusi İmset, “30 Yılda Satın Alınan Bir Kütüphane – Kemal Salih Sel ile Mülakat,” *Türkiye’de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahaflar – II*, haz. Rifat N. Bali (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020), 293-298.

¹⁰⁸ Nail Bayraktar, *Âsâr-ı Bakiyye*, haz. İrfan Dağdelen ve Hüseyin Türkmen (İstanbul: Hiper Yayın, 2019), 65.

¹⁰⁹ *KM*'yi göremediğimiz için Koçu'nun Osmanlı Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktardığı metinlere müdahale etmeyip yalnızca gerekli gördüğümüz az sayıda tashihi dipnotlarda verdik.

¹¹⁰ Koçu, *Yeniçeriler*, 180. Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde ise geçen ilgili bahislerin tamamında Galatalı Hüseyin Ağa'nın manzumeleri için Üsküdarlı Aşık Râzî'nin evrâk-ı metrukesinden faydalandığını söylemekte olup bu da *KM*'ye dair en önemli tutarsızlık ve belirsizliklerden birini teşkil etmektedir. Bununla birlikte Koçu'nun *KM*'yi daha erken bir tarihte görüp kullandığı da kesindir. Zira 1942 yılında “Son Telgraf” gazetesinde kendisine ayrılan “Tarih Sohbetleri” adlı köşesinde *Köçek Destanı*'ndan bazı parçaları alıntılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Tarih Sohbetleri: Eski Gedikli Meyhaneler,” *Son Telgraf* 7 (İnci Teşrin 1942): 2.

görmemizle şekillenmeye başlamıştır. Bu temel farkları ortaya koymak için hazırladığımız Tablo VI'da görüleceği üzere *DM*'de kayıtlı yedi tam destan (*Dellâk Yusuf Destanı*, *Receb Bey Destanı*, *Şengül Hamamı Destanı*, *Tersaneli Destanı*, *Sarı Ahmed Destanı*, *Mısırçarşılı Destanı* ve *Yovan Oğlan Destanı*) ve iki destan zeyli (*Havuzlu Kahve Vakası* ve *Sergüzeştname zeyli*), *KM*'de mevcut değildir. *KM*'de kayıtlı destanlardan 19'u ise *DM*'de hiç yoktur. Ayrıca nüshaların farkını daha belirgin olarak gösterebilmek için nicel bir karşılaştırmanın anlamlı ve gerekli olacağı düşüncesiyle, Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde en uzun alıntılardığı iki destan olan *Dasitanı Serencam* (19 dörtlük) ve *Kırcalı Destanı*'nı (10 dörtlük) *DM*'deki versiyonlarıyla kıyaslayarak kelime sayıları üzerinden benzerlik oranlarını bulmaya çalıştık. Buna göre *Kırcalı Destanı*'ndaki kelime sayısı üzerinden hareket edilirse, *DM*'deki *Kırcalı Destanı*'nın ilgili dörtlüklerine kıyasla yüzde 69 civarında bir benzerlik oranı söz konusudur (bkz. Tablo VIII). *Dasitanı Serencam* için aynı kıyaslama yapıldığında ise bu oran yüzde 20'ye kadar düşmektedir (bkz. Tablo VII). Farklı bir nüshanın varlığına katı delil olarak değerlendirilebilecek başka bir hususiyet ise Galatalı Hüseyin Ağa'nın hayat hikâyesini anlattığı dört şahsiyete dair (Benli Behiye, Karibceli Mustafa Çavuş, Acem Bihruz, yeniçeri taslakçısı Helvacı Gazanfer) mensur derkenarların *DM*'de bulunmayışdır.¹¹¹ Tüm bu sarih farklılıklar göz önüne alındığında *DM*'nin *KM*'nin ya da başka bir nüshanın hulasası ya da seçkisi değil; farklı bir versiyon olduğu aşîkârdır. Netice itibarıyla, Galatalı Hüseyin Ağa'nın destan mecmuasının en az iki nüshasının mevcudiyetinden bahsetmek mümkündür.

İki farklı nüshanın varlığını kabul ettiğimiz takdirde *DM*'nin seren-camına dair birbiriyle yakından ilişkili iki yeni soruyla karşı karşıya kalıyoruz: Birincisi, Koçu'nun diğer bir nüshanın varlığından haberi var mıydı ve var idiyse bunu neden kullanmamıştı? İkinci olarak ise, bu nüsha Kemal Salih Sel'in koleksiyonuna nasıl intikal etmiştir? Bunlardan ikincisiyle baş-

111 Bkz. Reşad Ekrem Koçu, "Bihruz (Acem)," *İA*, cilt 5 (İstanbul: İA ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1961), 2763; aynı yazar, "Behiye (Tırnavalı Benli)," *İA*, cilt 5, 2384-2386; aynı yazar, "Bürüncük," *İA*, cilt 6, 3184; aynı yazar, "Gazanfer (Yeniçeri Taslakçısı)," *İA*, cilt 11, 6023. Bilhassa Yeniçeri taslakçısı Gazanfer'e dair yazılan derkenarın Vak'a-i Hayriyye'den en az 30 yıl sonraki bir döneme ait olduğu kesindir.

larsak, *DM*'nin serüvenini takip edebilmek için bazı farazi senaryolar inşa etmek faydalı bir yol olacaktır: i) Koçu'nun bir sebepten ötürü kullanmadığı bu nüshayı bizzat Kemal Salih Sel istinsah etmiş olabilir. Bu, ihtimal dahilindedir; zira zengin bir kitap koleksiyonuna sahip olan Sel'in bazı kitapları kendisinin istinsah ettiğini biliyoruz. Sel'in kalemıyla istinsah edilmiş olan ve İBB Atatürk Kitaplığına bağışlanan Nâzım Hikmet'e ait "Kuvayı Milliye Destanı" (Bel.Yz.K.0187 demirbaş numarası) buna iyi bir örnektir. Ancak Sel'in bu eserdeki el yazısı incelendiğinde farklı bir yazı karakteri görülmekte ve netice olarak *DM*'yi en azından Kemal Salih Sel'in istinsah etmediği anlaşılmaktadır. ii) Koçu *DM* nüshasını hiç görmemiş ve yalnızca *KM* nüshasını kullanmış olabilir. Koçu'nun babası Ekrem Reşad Bey'in erken gençlik yıllarında Yunus Nadi ile *Malumat* gazetesinde tanıştığı ve 1925 yılında Ankara'dan İstanbul'a dönmesinin ardından Yunus Nadi'nin kendisini o dönemde yeni kurduğu *Cumhuriyet* gazetesinin "şehir ve memleket haberleri" masasının başında görevlendirdiği bilinmektedir.¹¹² Genç bir gazeteci olan Kemal Salih Sel'in o dönemde gazetenin yazı işleri müdürü olduğu göz önüne alındığında Ekrem Reşad Bey'i şahsen tanıdığı kesindir. Yaşça birbirlerine yakın olan Kemal Salih ve Reşad Ekrem'in birbirlerinden kitap alıp verecek kadar yakın olabilecekleri hesaba katıldığında bu da zayıf bir ihtimaldir. iii) Mevcut tek nüsha *DM* olup *İstanbul Ansiklopedisi*'nde alıntılanan manzumelerdeki farklılıklar Koçu'nun kaleminden çıkmış olabilir. Bu da pek mümkün görünmemektedir. Her ne kadar Koçu'nun şiir denemelerini içeren ve daktilo metni yine Kemal Salih Sel tarafından Atatürk Kitaplığına bağışlanan *Acı Su: Şiirler* (Bel.Yz.K.0199 demirbaş numarası) adlı bir eseri varsa da buradaki denemeler serbest nazımla yazılmış olup Koçu'nun hece veznini kullanarak saz şairlerini takliden şiir kaleme alabildiğine dair herhangi bir ipucu verecek nitelikte değildir. Bununla birlikte destan mecmuasında sıkça geçen "koşarlı," "pırpırı" gibi arkaik kelimeleri Koçu'nun kendi şiirlerinde de kullanmış olduğu göze çarpmaktadır. iv) Koçu *DM* nüshasını ansiklopedi maddelerinin büyük kısmını yahut tamamını kaleme aldıktan daha sonraki bir tarihte görmüş ve dola-

112 Münir Süleyman Çapanoğlu, "Ekrem Reşad Bey (Mehmed)," *İA*, cilt 9, 4984-4986.

yısıyla kullanmaktan sarfınazar etmiş olabilir. Zira 1943 yılında Mehmet Ali Aynî'nin elinde bir nüsha bulunduğunu ve kendisinin de bu nüshadan faydalandığını ifade etmektedir. *İstanbul Ansiklopedisi*'nde en başından beri *KM*'yi kullandıysa, *DM*'ye kaynaklık eden bir nüshanın sonraki bir dönemde Vâsıf Hiç ya da başka bir kişi vasıtasıyla Koçu'nun eline geçmiş ve Koçu'nun bunu istinsah etmiş olması ihtimali kuvvet kazanmaktadır.

Nitekim bu sonuncunun en olası senaryo olduğunu düşünmeye ve başka bazı çıkarımlarda bulunmaya imkân sağlayan, yakın döneme ait bir çalışma mevcuttur: Esnaf civanlarını methetmek için muhtemelen 19. yüzyıl sonlarında kaleme alınmış olan *Hûbân-nâme-i Nev-edâ* adlı yazma esere dair değerli çalışmasında İrvin Cemil Schick, söz konusu yazmayı Koçu'nun Reşit Saffet Atabinen'e yazdığı bir mektupla kıyaslayarak müstensihinin büyük ihtimalle Koçu olduğu kanaatine varmıştır.¹¹³ Ömer M. Koç arşivinde bulunan ve Koçu'ya ait olan başka iki mektubun, *DM*'nin Koçu'nun elinden çıkmış olma ihtimalini daha da kuvvetlendirdiği kanaatindeyiz. Bunlardan ilki, Koçu'nun İstanbul valisi ve belediye reisi iken 1950'lerde Fahrettin Kerim Gökay'a hitaben yazdığı mektup, hayal kırıklığı ve sitem dolu bir üslup üzere olduğundan el yazısının keskin hatları kendisinin haletiruhiyesini yansıtır olabilir (bkz. Görüntü I).¹¹⁴ 1962 yılında Ali adlı bir avukat dostuna yazdığı mektupta ise Koçu, zorda kalan bir hemşerisi için kendisinden yardım istirham etmekte ve nükteli bir anekdot ile sözlerine hitam vermektedir (bkz. Görüntü II).¹¹⁵ Daha ferah bir haletiruhiye ile kaleme alındığı görülen bu mektuptaki el yazısı karakteri, *DM*'nin müstensihinininki ile büyük benzerlik göstermektedir (bkz. Görüntü III). Elbette mevcut üç mektup üzerinden grafolojik bir tetkik oldukça iddialı ve zorlu bir iştir ve bu çalışmanın da ilgi alanının dışındadır. Ancak hipotez kabilinden bir iddia olarak, Koçu'nun 1940'lı ve 1950'li yıllardaki el yazısının yatayda daha geniş olduğu, olgunluk dönemine denk gelen 1960'lardaki el yazısının yatayda daraldığı ve basıklaştığı söylenebilir. Buna göre Koçu'nun *DM*'yi 1960'larda –hatta 1960'ların sonlarında– bizzat istin-

113 İrvin Cemil Schick, *Hûbân-nâme-i Nev-edâ: Bir İstanbul Esnaf Güzellemesi* (İstanbul: Kalem ve Hoka Yayınları, 2017), 18-19.

114 *Bâkî Muhabbet: 99 Mektup*, haz. Yücel Demirel (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019), 328.

115 *Bâkî Muhabbet: 99 Mektup*, 314.

sah etmiş olması kuvvetle muhtemeldir.¹¹⁶ Dolayısıyla bu, eline nispeten geç bir tarihte geçtiği için yazarın *DM*'yi *İstanbul Ansiklopedisi*'nde kullanmaya fırsat bulamadığı yönündeki iddiamızı kuvvetlendiren önemli bir ipucu olarak düşünülebilir. *DM*'nin sonraki aşamada akıbetine dair olası iki senaryo ise ya Koçu'nun bu nüshayı hayattayken Kemal Salih Sel'e bizzat vermiş olması ya da ölümünden sonra Kemal Salih Sel'in mecmuayı vâris Mehmet Koçu'dan satın almış olması şeklindedir.¹¹⁷

Yine de çok daha fazla “sansasyonel” malzeme içeren ve daha fazla okuyucu ilgisi çekebilecek *DM* gibi bir nüshayı Koçu'nun neden kullanmadığı, merak uyandıran başka bir muammadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi nüshayı geç bir tarihte görmüş olmasına ilaveten bu tercihinin kanaatimizce iki sebebi daha vardır: i) Dönemin değerlerine göre sansür mecburiyeti, ve ii) Yazarın kendi seçici tavrı. İşte bu noktada Eldem'in Koçu'nun kullanmadıklarının “genel görüntüyü etkileyebilecek şekilde önemli bir hacim teşkil edip etmediği” sorusu üzerinde tekrar düşünmek

116 *DM*'deki el yazısıyla söz konusu mektuplardaki el yazısının aynı kişiye ait olabileceği yönünde hasıl olan kanaatimizi teyit için danıştığımız Prof. Dr. İrvin Cemil Schick, yazıların benzerliği konusunda bizlerle hemfikir olduğunu ifade etmek suretiyle değerli görüşlerini paylaşma nezaketinde bulundu. Nazik cevabı ve desteği için kendisine teşekkürü borç biliriz.

117 Çalışmada *KM* olarak andığımız nüshanın akıbeti belirsiz olup Üsküdarlı Âşık Râzî'nin evrâk-ı metrukesine benzer şekilde Mehmet Koçu tarafından satılarak bir koleksiyonerin şahsı kütüphanesinde yerini almış olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. Sarıtaş, “Kayıp Geçmişin Yetersiz İkameleri,” 516-518. Gerçekleştirdiğimiz temaslara neticesinde bu nüshanın *İstanbul Ansiklopedisi Arşivi*'nde de bulunma olasılığının da oldukça düşük olduğu kanaatine vardık. Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi ve SALT Araştırma'nın 2018 yılında yaklaşık 20 bin ögelik bir belge grubu halinde devraldığı bu arşivin dijital ortama aktararak çok yönlü bir çevrimiçi yazılım aracılığıyla erişime açılması projesi, bu çalışmanın kaleme alındığı 2022 yılı Mayıs ayı itibarıyla hâlâ devam etmekteydi. 2023 yılında kamunun kullanımına açılması öngörülen projenin arşivine erişmek dolayısıyla mümkün olmamıştır. Bununla birlikte Kadir Has Üniversitesi Bilgi Merkezi – SALT Araştırma, Reşad Ekrem Koçu Arşivinin yöneticiliğini yürüten uzmanlar, e-posta vasıtasıyla kendileriyle irtibata geçtiğimizde bizlere çok önemli bilgiler vermiştir. Arşivin SALT'ta bulunduğu ve tasnif edilip dijitalleştirildiği sırada proje danışmanlığı görevinde bulunan Sn. Emre Ayvaz, arşivdeki her belgeye teker teker vakıf olmamakla birlikte mecmuaya rastlamadığını kaydetmiştir (Emre Ayvaz, e-posta, 17.05.2022). SALT Araştırma'dan Dr. Lorans Tanatar Baruh da bildiği kadarıyla mecmuanın kataloglanması tamamlanan bölümde yer almadığını belirtmiştir (Lorans Tanatar Baruh, e-posta, 25.05.2022). Kadir Has Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesinden Dr. Gürbey Hiz ise katalog içerisinde çeşitli anahtar kelimelerle yaptığı aramalarda Reşad Ekrem Koçu Arşivinde mecmuanın varlığını işaret eden herhangi bir sonuç çıkmadığını tarafımıza bildirmiştir (Gürbey Hiz, e-posta, 31.05.2022). Nazik cevapları ve destekleri için kendilerine teşekkürü borç biliriz.

büyük önem taşımaktadır.¹¹⁸ Biz de buradan hareketle, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin temel kaynaklarından biri olan Galatalı Hüseyin destanlarının “kullanılmamış” unsurlarını gün ışığına çıkarmaya çalışacağız.

KOÇU'NUN ESERLERİ VE KAYNAKLARININ KISITLARI: TUTARSIZLIKLAR VE FETİŞLER

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız kıymet ve ehemmiyetine rağmen Galatalı'nın kimliği ve destanlarının ihtiyatla ele alınması gerekmektedir. Bu durum kısmen Hüseyin Ağa'nın tarihselliğine dair bazı belirsizliklerle iki nüshada verilen bazı bilgilerin tutarsızlığından, kısmen de Koçu'nun metodolojisinden ve muhtelif eserlerde birbiriyle çelişen açıklamalarından ileri gelmektedir. Üsküdarlı Âşık Râzî'yi bizzat tanıyan ve günümüze taşıyan Üsküdarlı Destancı Vâsıf Hiç olmasına rağmen, Galatalı Hüseyin Ağa için benzer ve ilk elden bir anlatıya sahip değiliz. Kendisi hakkında bildiklerimiz, ileride de ortaya konulacağı üzere *DM* ve *KM*'de kayıtlı ve kimi zaman birbiriyle tutarlı olmayan bilgilere dayalıdır. Destan yazarının kimliğindeki soru işaretleri bir yana, destanlarda anlatılan hikâyelerin harfi harfine hakikatten ziyade kurgusal olma ihtimali de yüksektir. Kahvehane ortamlarında bir nevi tüketim metâi olan bu müstehcen hikâyelerin ve aşağıda görüleceği üzere bilhassa siyasi içerikli tek manzume olan *Kırcalı Destanı*'ndaki tecavüz sahnelerinin –yeniçerilerin rencide olan “erkeklik izzetinefsi”nin muhayyel telafisi adına– bu kabilden olduğu kanaatindeyiz.

Soru işaretleri uyandıran diğer bir mesele de *DM*'de yer alan manzumelerin ne kadarının gerçekten Galatalı'ya ait olduğudur. Zira Galatalı'yla muasır yahut daha sonraki devirlerde yetişen saz şairlerine ait başka destanlarla bunlar arasında çok sayıda benzerlik göze çarpmaktadır ve *DM*'de kayıtlı destanlarda “Galatalı” mahlası her zaman bulunmamaktadır. Bu durum, Koçu'nun zikrettiği Kalender adlı bir halk şairinin söylediği *Şengül Hamamı Destanı* ve *Çardak Destanı* ile Vâsıf Hiç'in *Doğramacı Destanı* gibi destanlarda açıkça görülmektedir. Öte yandan, Koçu da Benli Ali'yi metheden destan hakkında bilgi verirken burada kullanılan dilin o devir için yabancı olduğu iddiasıyla destanın çok sonraki bir şaire ait

¹¹⁸ Eldem, “Tarihçi Gözüyle Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi,” 41.

olduğunu iddia etmektedir ki bu durum “Galatalı” mahlasının sonraki devirlerde başka âşıklarca da kullanılma ihtimalini akla getirmektedir.¹¹⁹

Sunduğu bilgi, belge ve hatta çizimlerin paha biçilmez değerine rağmen *İstanbul Ansiklopedisi*’ne ve genel olarak Koçu’nun eserlerine dair esaslı bir mesele de metodoloji sorunudur. Bu çerçevede ansiklopedinin değerini vurgulamakla birlikte en kapsamlı eleştirileri de ortaya koyan Eldem, tarih bilgisinin üretim yollarına dair “akademik, vülgarizasyon ve popüler” şeklindeki üçlü tasnifine göre Koçu’nun eserlerinin bu üç kategoriden son ikisine ait olduğunu kaydetmektedir. Eldem’e göre Koçu’nun “vülgarizasyon” kategorisindeki tarihi incelemelerinin sistematik görünme nedeni, bunların nesnelliğinden ziyade belirli kategoriler altında sistemli olarak listelenmiş olmasıdır. Ancak Koçu söz konusu olduğunda “sistemli” terimi izafi hale gelip *İstanbul Ansiklopedisi*’nin bir ansiklopediden beklenen formatı sıklıkla altüst ettiği görülmektedir. Bir yandan ikinci derecede önemli maddeler “dolu malzemesi” ve şişirilmiş magazinsel unsur olarak verilirken, öte yandan kent tarihi açısından çok önemli mekânlara dair herhangi bir madde yoktur. Koçu’nun kullandığı bazı malzemelerin ciddi ölçüde özgünlüğü olsa da bu durum ansiklopedideki bazı bilgiler için geçerli olmayıp bunların dağınık bir şekilde başka kaynaklarda mevcut olması da başka bir kusur olarak göze çarpmaktadır. Eserlerinin nesnelliğine gölge düşüren önemli bir başka husus da, Koçu’nun kullandığı malzeme ve bunu sunuş biçiminin, gayrimüslimlere karşı Türkçü, İslamcı ve Osmanlıcı şekillere giren derin önyargılarla dolu olmasıdır. Dolayısıyla “inkâr edilemeyecek derecede ilginç bir kaynak” olmakla beraber *İstanbul Ansiklopedisi* tarihçiler için lüzumlu ancak mevcut şekliyle yetersizdir ve kullanımı çeşitli riskleri ve zorlukları barındırmaktadır.¹²⁰ Öte yandan ansiklopedinin yazar kadrosundaki en önemli isimlerden Semavi Eyice, “tarihe geçecek derecede önemi olmayan” şahsiyetlere ait veya onlar için yazılmış manzumeler ve muhtelif edebi eserlerden yapılan alıntılar gereğinden fazla yer işgal ederken etraflıca ele alınması gereken maddelerin kısaca geçirilmesinin çalışmanın ciddiyetini gölgelediği şeklinde bir eleştiri-

119 Koçu, “Ali (Benli),” *İA*, cilt 2, 608.

120 Eldem, “Tarihçi Gözüyle Reşad Ekrem Koçu’nun *İstanbul Ansiklopedisi*,” 36-43.

ride bulunmaktadır.¹²¹ *İstanbul Ansiklopedisi*'nin tarihçilik mesleğine katkısını ve ansiklopedi yazarlarından dokuzunun hayat hikâyelerini tarihsel bağlamda ele aldığı çalışmasında Faroqhi ise buna cevaben "tarihe geçecek derecede önemi olmayan" diye nitelendirilen şahsiyetlerden bazılarının sonradan çok önemli kimseler haline gelmeleri ve İstanbul nevcivanlarına dair anlatıların günümüz okurlarına o dönem İstanbul'unda erkeklerin kamusal eğlencelerine dair enstantaneler sunması gibi nedenlerle günümüzde ansiklopediye bu perspektifle yaklaşılması gerektiğini vurgulamaktadır.¹²²

Toplumsal cinsiyet alanındaki uzmanlar ise *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ve kaynaklarının fetiş niteliğine dikkat çekmektedir. Altınay, ülkeyi idare eden cumhuriyetçi seçkinlerin Osmanlı mirasını reddettiği bir dönemde Koçu'nun arşiv ve tarihyazımı uygulamalarının, imparatorluk geçmişine melankolik bir bağlılık yoluyla ulus-devletin politikalarına karşı bir direniş biçimi olarak işlev gördüğünü kaydeder. Bu bağlamda kısmen kendi cinsel tercihlerinden, kısmen de bu melankolik bağlılığından ötürü Koçu, ansiklopediyi yazarken "queer" olarak nitelendirilebilecek materyaller kullanmış ve arşivinde bulunan imparatorluk geçmişiyle ilişkili hikâyeler, metinler ve görseller fetişist bir nitelik kazanmıştır.¹²³ Benzer şekilde Sarıtaş da *İstanbul Ansiklopedisi*'nin inşa ettiği arşivdeki bazı unsurları abartıp arşivi "queer"leştirdiğine ve arşivdeki fetiş nesnelerin "kayıp bir geçmişin yetersiz bir ikamesi olduğunu" ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Bir yandan hikâyeciliğiyle Koçu, diğer yandan çizimleriyle Bozcalı, bu kayıp geçmişteki boşlukları hayal gücüyle doldurmaya çalışmakta ve aktardıkları bölük pörçük yaşantıların bazı kısımlarını olduğundan fazla önemli bazılarını da oldukça önemsiz göstermektedir.

121 Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedileri," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 219; Semavi Eyice, "İstanbul Ansiklopedisi," *DİA* 23 (2001): 303. Bununla birlikte Eyice'nin maddelerin altında bibliyografya verilmediğine yönelik eleştirisi bugün için de geçerliliğini korumaktadır.

122 Suraiya Faroqhi, "Reşat Ekrem Koçu among the Historians: Academic Credibility vs. the Enjoyment of History," *Turcica* 52 (2021): 423-424.

123 Rüstem Ertuğ Altınay, "The Queer Archivist as Political Dissident: Rereading the Ottoman Empire in the Works of Reşad Ekrem Koçu," *Radical History Review* 122 (2015): 90-95. Yazar, "queer" kavramını çalışması bağlamında şu şekilde tanımlamaktadır: "Tabiatı gereği toplumsal cinsiyet ve cinsellik ile ilişkili bakımlardan "normal, meşru ve hâkim olana aykırı" olan şekillenmiş uygulamaları, his yapılarını ve teşhis biçimlerini incelemeye yönelik analitik bir araç."

Bu bağlamda bilhassa İstanbul destanları özel bir yere sahip olup bu tür eserler son dönem Osmanlı toplumundan yok olmaya yüz tutmuş haliyle cumhuriyete miras kalan homoerotik altkültüre dair yetersiz arşivin en belirgin edebi ikame ürünleri olarak tebarüz etmektedir.¹²⁴ Dolayısıyla Koçu'nun materyali gibi alternatif ve tamamlayıcı kaynakların olduğu şekliyle kabulü, araştırmacılar için resmi tarih söylemini yinelemekten kaçınırken fetişizm tuzağına düşme riskini barındırmaktadır. Bu çalışmanın konusu bağlamında "alt kültür ürünü" olarak nitelendirebileceğimiz *DM* gibi bazı kaynakların yeniçeri ocağı tarihinin geneline teşmili, hem gerilemeci, merkeziyetçi ve elitist bakış açısına meşruiyet kazandırmaktan öteye gidemeyecek;¹²⁵ hem de yeniçerilerin Osmanlı kültürüne katkılarını hakıyla anlamamızı imkânsız hale getirecektir. Halbuki bu çalışmanın giriş kısmının ortaya koyduğu üzere, dört asırdan uzun süre varlığını sürdüren yeniçeri ocağına mensup şairlerin büyük çoğunluğu eserlerini klasik edebiyat alanında vermişlerdir. Ayrıca bu yeniçeri edipler, farklı toplumsal gruplar ve coğrafi bölgeler arasında kültür aktarımında merkezi bir rol oynamakta ve Osmanlı toplumunun çeşitliliğini yansıtmaktadır.

Koçu'nun genel olarak ansiklopedisindeki ve özel olarak destanlarla bağlantılı anlatılarındaki metodolojik sorunların başka bir vechesi daha vardır. Kaynaklardaki belirsizliğin yanı sıra, *KM*'den alıntıladığı destanlardaki bazı ayrıntıların, bizzat kendisinin farklı eserlerinde sunduğu bilgilerle çeliştiği görülmektedir. Söz gelimi bir Fransız tüccar gemisinde tayfa yamağıyken işlediği cinayetten dolayı kaçarak yeniçerilere iltica eden ve Galatalı Hüseyin Ağa'nın uşağı olan Frenk Ahmed'in, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin ilgili maddesinde Vak'a-i Hayriyye'den iki gün sonra "yeniçeri erazilinden bir bed tıynet" olduğu ihbarıyla katledildiği bildirilmektedir.¹²⁶ Buna karşın yine kendisinin kaleme aldığı *Yeniçeriler* adlı eserinde Koçu, Hüseyin Ağa'nın destan mecmuasını Frenk Ahmed'in topladığını kaydetmektedir.¹²⁷ Mecmuadaki destanların hatırı sayılır bir kısmının 1826'da

124 Ezgi Sarıtaş, "Kayıp Geçmişin Yetersiz İkameleri: İstanbul Ansiklopedisi'nin Hummalı *Queer* Arşivi," *Mülkiye Dergisi* 45, 2 (2021): 495-521.

125 Aysel Yıldız, "İstanbul'un Asi Kulları: Yeniçeriler, Sipahılar ve Cebeciler," 205.

126 Koçu, "Ahmed (Frenk)," *İA*, cilt 1, 311.

127 Koçu, *Yeniçeriler*, 180.

yeniçeri ocağının ilgasından sonraki döneme ait olduğu düşünüldüğünde, adı geçen Frenk Ahmed'in, olaydan sonra uzun süre hayatta kalmadıysa, bu mecmuayı derleyen kişi olması pek muhtemel değildir.

Benzer şekilde Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin bir maddesinde KM'nin "kırk küsur destan"dan müteşekkil olduğunu zikrederken,¹²⁸ *Yeniçeriler*'de mecmuanın "on beşi tam, ikisi bitmemiş, yirmisinin de ancak birkaç kıtası yazılıp bırakılmış yirmi yedi destan"dan müteşekkil olduğu¹²⁹ şeklinde pek de sarıh olmayan bir bilgi vermektedir. Buradaki yekûn ile yirmi yedi sayısının mı yoksa otuz yedi sayısının mı kastedildiği izaha muhtaçtır. Yine Koçu, KM'de Galatalı'nın kendi hayat hikâyesini anlattığı *Dasitanı Serencam*'ın bir yerde 36, başka bir yerde 106 dörtlükten oluştuğunu belirtmektedir.¹³⁰ Her hâlükârda KM nüshasının akıbeti şu an için belirsiz olduğundan, bu çelişki ve tutarsızlıkların halli mevcut verilerle mümkün görünmemektedir. Ancak, kendisinin iki farklı nüshaya dayanarak böyle çelişkili sayılar vermesi de imkân dahilindedir.

SON YENİÇERİLERDEN BİRİNİN SERGÜZEŞTİ: GALATALI HÜSEYİN AĞA

Yukarıda belirtildiği üzere, hayatı ve manzumelerini Reşad Ekrem Koçu haricinde ikinci bir kaynaktan doğrulama imkânımız olmaması nedeniyle Galatalı Hüseyin Ağa'nın tarihselliğinde bazı belirsizlikler ve hayat hikâyesinde çeşitli boşluklar bulunduğu kaydedilmelidir. Koçu'nun dayandığı KM nüshası, Galatalı Hüseyin Ağa'nın hayat hikâyesine dair bazı genel bilgiler sunmaktadır. DM nüshası bu bilgileri bir yandan teyit edip tamamlarken bir yandan da bazı çelişkiler doğurmaktadır. Buna göre Hüseyin Ağa, hayatında dönüm noktası olan Kurdoğlu Cafer ile tanışmasının hikâyesini anlatırken Kılıç Ali Paşa Hamamı'ndaki halvetlerden birinin duvarında 1221 (1806/1807) tarihini gördüğünü kaydetmektedir. O sıralarda henüz on üç yaşında olduğuna dair ifadesinden, doğum tarihi takriben 1790'ların ortaları olmalıdır. Öte yandan Koçu, III. Selim devrinde Galatalı Hüseyin Ağa'nın çardak kolluğu çorbacısı sıfatıyla bir asayiş olayına müda-

128 Reşad Ekrem Koçu, "Ahmed (Ağvalı)," *İA*, cilt 1, 299.

129 Koçu, *Yeniçeriler*, 180.

130 Krş. Reşad Ekrem Koçu, "Baldırı çıplak," *İA* cilt 4, 1984 ve Reşad Ekrem Koçu, "Câfer (Hamlacı Kurdoğlu)," *İA*, cilt 6, 3328.

hale ettiğini kaydederek daha erken bir tarihte doğduğunu ima etmekte, ancak bu olayın hangi destanda geçtiğini belirtilmemektedir.¹³¹ Benzer şekilde Koçu'nun nüshasındaki "Dasitanı Serencam"da baba mesleği kahvecilik olarak geçerken, bu yazmadaki "Sergüzeştname" adlı destanda bir imamın oğlu olduğunu kaydetmektedir:

Mahallede imamın nazlı oğluyum
On üçünde sarı saç fidan boyluyum
Oğlanlar içinde bir içim suyum
Aman bu macerayı sen bir hoşça yaz

Babam gönderdi beni çarşuya
Caferle geldim karşı karşıya
Hamlacılar içinde o dört kaşluya
Belinde yatağan omzunda saz

Parmağım kınalı, topuğum penbe
Yalın ayak idim günü perşenbe
Olsun bu macera kulakda küpe
Bre oğlan dedi dur hele biraz

Ayağına batmaz mı cam ile diken
Yalın ayak gezesin hiç ben varken
Çarşuya gidelim vaktimiz erken
Elimden tutdu etmedim hiç naz
(DM, *Sergüzeştname*, v. 42)

Kurdoğlu, Tophane çarşısına götürdüğü genç Hüseyin'e yemeni ve filar alıp hesabı "ocak defterine" yazdırır. Ardından çakşır ve oyali çevre diktirmek için girdikleri dükkânda terzi işin biraz zaman alacağını söyleyince, Kurdoğlu delikanlıyı Kılıç Ali Paşa Hamamı'na götürür:

131 Koçu, *Yeniçeriler*, 148.

Terzi dedi üç saatde dikerim
Cafer dedi biz bekleriz n'edelim
Aralıkda gel hamama gidelim
Sana göbek taşında çalayım bir saz

Bir geniş taşlık ortada havuz
Ustalar nâtırlar olurmuş yavuz
Önümüze düşdü dellâk kılavuz
Dinlendik camekân içinde biraz

[...]
Camekân içine döşek serilmiş
O döşekde niceler murada ermiş
Bizim de saat ü sıramız gelmiş
Aynı gününü bir kenara yaz
(DM, *Sergüzeştname*, v. 42-43)

Kendisinin anlattığı hikâyeye göre, bu şekilde Kurdoğlu Cafer'in civeleği olduktan bir yıl sonra yeniçeri ocağına yazılan Galatalı, bir daha evine dönmemiş; vaktini Çardak kolluğunda geçirmeye başlamış ve burada saz çalmayı öğrenmiştir. Destanlarından birinde (*Mısır Çarşulu Destanı*) Mısır Çarşısı'ndaki bir dükkân sahibinin baba dostu olduğunu söylemesinden belki ailesiyle bir şekilde irtibata geçmiş olduğu düşünülebilir; ancak buna dair başka bir imada bulunmamaktadır:

Bir daha dönmedim baba evine
Ayak uydurdum Tophane itine
Düşdüm bir gün yeniçeri eline
Destanımı düzdüler buselik şehnâz

[...]
Ertesi yıldı ocağa girdim
Çardak kolluğunda murada erdim
Ağamın gönül eğlencesiydim
Orada öğrendim destân ile saz

Ben kepçe oldum İstanbul kazgan
Her gitdiğim yerde buldum bir oğlan
Bey oğlu paşazâde kopuk daltaban
Vefâkâr civelek kahbe düzenbaz
(DM, *Sergüzeşt-nâme*, v. 44)

DM'den farklı olarak Koçu'nun faydalandığı KM'deki *Dasitanı Serencam*, Galatalı Hüseyin Ağa'nın cinsel tercihlerine yönelik başka bahisler de içermektedir. Berber İsmail gibi yeniçeri civelekleri hem zorbaların kapatması olup hem de kadınlara taassuk ederken, Galatalı da güzel bir kadınla tanıştırılmış ve evlenip aile kurması teklif edilmiş; ancak anlaşıldığı kadarıyla o, kadınlara ilgi duymadığı için bekârlık yolunu seçmiş, şehnaz buselik makamı misali düğâh perdesinde karar kılmıştır:

Bekâr odaları bir koca kazan
Kaynıyor içinde mühmel dilberan
Paşazâde, beyoğlu, it, daltaban
Vefakâr, civelek, kahbe, düzenbaz

Yosma nigârı var âfeti devran
Sırma saçlarını örmüş kırk kolan
Gel şehbazım der boynuma dolan
Kimi dahi satar cilve ile naz

Yanıma koşdular şöyle bir nigâr
Ahu gözlü gamzeleri fitnekâr
Saydoldum bu yoldan idemem inkâr
Destanım yazıldı bûselik şehnaz

Bekârlık sultanlık yokdur hânemiz
Çardakdaki kollukdur kaşânemiz
Kayde gelmez şu dil-i divânemiz
Kafesde beslenmez bülbüli dilbaz¹³²

132 Koçu, "Bekâr," *İA*, cilt 5, 2401.

Galatalı Hüseyin Ağa'nın ocakta ilerleyerek çorbacı olarak görev yaptığı 56. bölüğün ocak açısından sahip olduğu özel önem de bu noktada izaha değer bir meseledir. 16. yüzyılın ikinci yarısında başlayan yeniçerilerin esnaflaşma süreci, iktisadi hayatın hemen her alanında ocağın başlıca aktörlerden biri olmasıyla neticelenmişti. 19. yüzyıla gelindiğinde bu bölük yalnızca Yemiş ve Çardak iskelelerindeki nakliye hizmetlerini değil, İstanbul'a gelen sebze ve meyvenin de limana girişini doğrudan doğruya kontrol ediyordu.¹³³ Kolluk yeniçerilerinin yanı sıra muhtesiplere bağlı *kol oğlanları* adlı görevlilerin de bu bölükten seçilmesi, narh uygulamalarının denetimi konusunda bölüğe ciddi yetkiler veriyor ve esnaf yeniçeriler kanunlara aykırı davrandıklarında çoğu durumda cezadan kurtulmalarına olanak sağlıyordu.¹³⁴ Yine bölük neferleri, limana uğrayan gemilere balta asmak yoluyla şehre gelen gıda ürünlerinden pay almaları ve bunları satışın yasak olduğu yabancı tüccar gemilerine satmaları sayesinde çok ciddi bir gelirin de sahibiydiler.¹³⁵ Yalnızca Bektaşiler, meddahlar, berberler, köçekler ve toplumun her kesiminden erkeklerin bir araya geldiği bir sosyalleşme mekânı değil, aynı zamanda ihtisap işlerinin görüldüğü bir daire ve iş görüşmelerinin yürütülüp misafirlerin ağırlandığı bir ticaret ofisi işlevi gören Çardak Kahvehanesi bu noktada özel bir öneme sahiptir.¹³⁶ Galatalı'nın kendisi de namlı bir zorba olduktan sonra ustası Cafer gibi kapatmaları olmuş ve bir kahvehane açmıştı. Hem kahvenin geliri¹³⁷ hem de mahiyetini tam tespit edemediğimiz birikimi sayesinde yeniçeri ocağının ilgasından sonra da rahat bir hayat sürmüş ve bu sayede "balta astığı" oğlanlara da imkânlar sunmuştur. Elimizdeki nüshadaki "Sergüzeştname"nin sonlarına doğru yaşının yetmişe vardığını söylemektedir. Verdiği malumat doğru ise, 1860'larda Galatalı Hüseyin Ağa hâlâ hayatta olmalıdır.

133 Mehmet Mert Sunar, *Cauldron of dissent: A study of the Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (State University of New York at Binghamton: 2006), 68.

134 Mehmet Mert Sunar, "XIX. Yüzyıl Başları İstanbul'unda Esnaf Yeniçeriler," *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 18 (2010): 74-75.

135 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapukulu Ocakları*, cilt 1, 499-501; Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye (Birinci Cild: Tarih-i Teşkilât-ı Belediye)* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1922/1338), 624-625.

136 Aziz Altı, "Yeniçeri Kahvehaneleri," 222-224.

137 Koçu, "Çardak İskeleyi Yeniçeri Kahvehanesi," *İA*, cilt 7, 3746.

Doğramacı Aliyi kapatdım beş yıl
Bir zamanlar oğlanımdı nazlı İsmayıl
Karagöz Receb Beye balta asdım bil
Elimden geçmeyen kalmışdır pek az

Şimdi de yanımda var bir oğlanım
Bir Tatar bakışlı âfet Osmanım
Görünce kaynıyor damarda kanım
Yaş oldu yetmiş gönlümüz şehbâz

İncili muskayı asdım boynuna
Sırmalı kîseyi atdım koynuna
Feda olsun yüz kîse de oynuna
Etsün tavus gibi yanımda pervaz
(DM, *Sergüzeştname*, v. 44)

Bu yıllarda hâlâ saz çalıp destan söylemeye devam ediyorsa, muhtemelen bunu önce yeniçeri-esnaf kültürünün devamı olan âşık kahvehanelerinde, sonra külhanbeyi-tulumbacı kültür çevresiyle ilişkili semâî kahvehanelerinde devam ettirmiş olmalıdır.¹³⁸ Söylediği destanların en az iki farklı şekilde kaydedilmiş olması, anlattığı müstehcen ya da yarı müstehcen destanları dinleyen ciddi bir kitlesi olduğunu düşündürmektedir. Galatalı, bizzat yaşadığı yahut kendi devrine ait hadiselerin yanı sıra başkalarından öğrendiği çok daha eski hikâyeleri de destan olarak kaydetmiş ve İstanbul kahvehanelerinde icra etmiştir. Mecmuadaki diğer şiirlere kıyasla nispeten “masum” görünen ve 1202 (1787/1788) yılının zikredildiği *Kalfa Destanı*, kahvehanelerde bu tarz müstehcen hikâyelerin ulu orta paylaşıldığına delâlet eden *Irgad Destanı* ve muhtemelen Merdivenköylü birinin naklettiği *Sarı Ahmed Destanı*, Galatalı’nın yalnızca saz eşliğinde hikâye anlatan yahut destan söyleyen biri değil, bir şehirli ozan olduğunu göstermektedir:

¹³⁸ Bu iki farklı kültür çevresiyle ilgili bir kıyaslama için bkz. Tahir Alangu, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1943), v-vii.

Vardı bir mektebde bir güzel kalfa
Sıbyâna etmezdi hiç cevır ü cefâ
İhvâna kârı sıdk ile vefâ
Adıyla şânıyla İpek Mustafa

Bu dediğim benim eskiden eski
Hicretde yılıdır iki yüz iki
Bugün işte andık biz o meleği
Adıyla şânıyla İpek Mustafa
(DM, *Kalfa Destanı*, v. 30)

Kahvede oturmuşduk beş on yârân
Sözümüz âh civan vâh aman oğlan
Kimi gazelhân kimi okur destan
Anlatdık başımızdan geçenleri hey

Uzun Ali Ağa hamlacıbaşı
Aslı Eğribozlu Yunana karşı
Yumruk ile kırardı mermeri taşı
Anlatdık başımızdan geçenleri hey

Dedi ey yârân-ı bâ-safâ, herkes
Medhetdi bir namlı oğlanını pes
Dinleyin bende de uyandı heves
Anlatdık başımızdan geçenleri hey
(DM, *Irgad Destanı*, v. 27)

Genç yaşından itibaren saz çalan Galatalı Hüseyin Ağa'nın eğitim durumu hakkında bilgimiz yoktur; ancak okuma yazma bildiğini tahmin ediyoruz. Destanlarında daima hece vezni kullanmakta olup aruz bildiğine dair bir işaret yoktur. Her ne kadar toplumun alt tabakasına hitap eden son derece müstehcen destanlar söylese de, yer yer klasik şiire ait unsurları (örn. rakîb), ifade ve terkipleri ya Arapça ve Farsça halleriyle ya da mahalli-

leşmiş şekliyle (örn. “Tatar bakışlı”) kullandığı görülmektedir. Bu da bize ya belli düzeyde bir eğitimi olduğunu ya da klasik edebiyata yaklaşacak derecede ilgisi ve merakı bulunduğunu göstermektedir. Örneğin destanlarında müteaddit yerlerde “iklîm-i hüsn,” “dürr-i sîmîn,” “mîve-i vuslat,” “âteş-i hased” gibi izafet terkiplerine; nadiren de “yârân-ı bâ-safâ” gibi mürekkep izafetlere ve “hüsn ü letâfet” gibi atf-ı tefsîr yapılarına rastlanmaktadır. Bu çerçevede Galatalı’yı, Köprülü’nün tasnifinde ortaya koyduğu iki temel kategoriye referansla,¹³⁹ kalem şairleri etkisinde kalmış bir meydan şairi yahut şehirli saz şairi olarak tarif etmek mümkündür.

ŞEHRENGİZLERDEN DESTANLARA: YENİÇERİLERİN İSTANBUL’UNUN HOMOEROTİK ALTKÜLTÜRÜ

Yukarıda şiirlerinden yola çıkarak hayat hikâyesinden bazı izler yakalamaya çalıştığımız Galatalı Hüseyin Ağa’nın manzumeleri, bir yandan âşık edebiyatının destan türüne aitken diğer yandan da konu bakımından klasik edebiyatın şehrengiz türünden ciddi oranda etkilenmiş olup bu anlamda iki gelenek arasındaki yakınsamaya çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Bilindiği üzere destanlar toplum hayatında iz bırakan büyük hadiseler yahut genel olarak hikâye etmeye değer bulunan bir olay, şahıs, nesne ya da kavram üzerine hece ölçüsüyle ve koşma tarzında düzülen ve geleneksel âşık havalarından bir ezgiyle çalınıp söylenen uzun manzumelerdir.¹⁴⁰ DM’deki destanlar da koşma tarzı kafiye şemasına uygun olarak dörtlüklerden oluşmakta ve aaab-cccb-dddb şeklinde kafiyelenmekte; bazen birbirini takip eden dörtlüklerin ilk üç mısraının da kendi aralarında kafiyeli olduğu görülmektedir. Bazı yerlerde (bilhassa bazı nakaratlarda) aksamakla birlikte destanların tamamında on birli hece ölçüsü kullanılmıştır.

Klasik edebiyatta bir şehrin meşhur “güzelleri” hakkında kaleme alınan övgü nitelikli müstakil manzum eserlere verilen genel ad olan “shengiz,”¹⁴¹ bazı araştırmacılara göre esasen Fars edebiyatına ait olup kökenleri 10. yüzyıl Sâmânî sarayına kadar uzanan *şehrâşûb* türünün kısmen devamı

¹³⁹ Fuad Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, 18.

¹⁴⁰ Süleyman Şenel, “Destan (Âşık Edebiyatı ve Musikisinde Destan),” *DİA*: 209; Özkul Çobanoğlu, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000), 3.

¹⁴¹ Fatih Tıgılı, *Türk Edebiyatında Şehrengizler*, doktora tezi (İstanbul Üniversitesi: 2020), 79.

niteliğindedir.¹⁴² Başka bazı araştırmacılar ise bu türün Osmanlı edebiyatında doğduğu kanaatindedir.¹⁴³ Her hâlükârda çekici zanaat ehli hakkında yazılan bu türün imparatorluğun klasik çağında moda haline geldiği görülmektedir.¹⁴⁴ 1512'den kısa süre önce Mesihî'nin Edirne'nin mahbupları için yazdığı şehrengizden itibaren Osmanlı klasik şiirinde bir tür haline gelen şehrengizler ve çırak gazelleri, 16. yüzyılda revaç kazanmış ve 18. yüzyıl sonlarına kadar ilgi görmüştür. Bilinen kırk altı şehrengizden yirmi dokuzu 16. yüzyılda ve imparatorluğun önde gelen şehirleri için yazılmıştır. Esnaf kökenli Zâtî, ilmiye kökenli Nihâlî ile yeniçeri kökenli Taşlıcalı Yahyâ ve Üsküdarlı Aşkî gibi klasik şairlerin esnaf civanlarını, genç yeniçerileri ve genel olarak şehirli oğlanları öven manzumeler kaleme aldıkları bilinmektedir.¹⁴⁵ Sonraki yüzyıllarda bu nazım türü eskisi kadar rağbet görmemiş ve 18. yüzyıl sonlarında klasik biçimiyle ortadan kalkmıştır.¹⁴⁶ Bu döneme ait Sünbülzâde Vehbî'nin zenparelik ile gulampareliği kıyasladığı *Şevk-engîz*'i ile Enderunlu Fâzıl'ın farklı milletlerden erkek güzelleri ve kadın güzellerini tasvir ettiği *Hubânnâme* ve *Zenânnâme*'si bir yandan şehrengiz geleneğiyle bağını sürdürürken, bir yandan da mahalli söyleyiş özellikleri, günlük hayata dair unsurlar, cinselliğin ve mahremiyetin daha fazla resmedilmesi ve hatta küfürler ile şehrengizlerden ayrılmaktadır.¹⁴⁷ Bununla birlikte şehrengizlerin 19. yüzyılda halk şiirinin ve bilhassa destan türünün içinde dönüşmüş olarak varlığını sürdürdüğü görülmekte olup incelediğimiz *Destan Mecmuası* bunun tipik bir örneği olarak telakki edilebilir.

Destan Mecmuası, Koçu'nun da kaydettiği üzere "şehrengiz yollu, İstanbul civanlarını medih ve kalender, külhani hayatını tasvir babında"¹⁴⁸ yazılmış, içeriğindeki ipuçlarından hareketle büyük kısmı 19. yüzyılın

142 Walter G. Andrews ve Mehmet Kalpaklı, *Sevgililer Çağı: Erken Modern Avrupa-Osmanlı Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 55; Nuran Tezcan, "Güzele bir Şehrengizden Bakış," *Türkoloji Dergisi* 14 (2001): 162-163.

143 Bayram Ali Kaya, "Şehrengiz," *DİA*: 461.

144 Âgâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-Engizler ve Şehr-Engizlerde İstanbul* (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1957), 14-16.

145 Andrews ve Kalpaklı, *Sevgililer Çağı*, 54-56; Uzun, *Üsküdarlı Aşkî Divanı*, 534-535.

146 Kaya, "Şehrengiz," 462.

147 Bahadır Sürelli, XVIII: *Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî'nin Şevk-Engîz'i*, yüksek lisans tezi (Bilkent Üniversitesi: 2007), 4-24.

148 Koçu, *Yeniçeriler*, 180.

ilk çeyreğine tarihlenen destanlardan oluşmaktadır (bkz. Tablo VI). İkisi tamamlanmamış 18 destandan ikisi (*Havuzlu Kahve Vakası* ve *Zeyl*) zeyl olarak işaretlenmiş olup kendilerinden önce gelen destanların (*Tersaneli Destanı* ve *Sergüzeşt-nâme*) devamı niteliğindedir. Mecmuadaki ilk manzume olan ve devamındaki destanların büyük çoğunluğu gibi şehrengiz tarzında yazılan *Dellâk Yusuf Destanı*, Vezneciler Hamamı'nda tellak olarak çalışan Yusuf adlı bir nevcivana methiye olarak söylenmiş olup hammâmiye türüne örnek sayılabilir. Direkterarası ve Kadifeli Kahve gibi mekânların da bahsinin geçtiği destan, tersane kalyoncuları tarafından kandırılıp tecavüz edilen ve bir yıl içinde “halvetten külhana düşen”¹⁴⁹ Yusuf'un akıbetini anlatmaktadır. *Berber İsmail Destanı*, Karagümrük'te berber kalfası ve 50. ortanın çorbacısı Kara Tahsin Ağa'nın civeleği olan Berber İsmail'in vasıflarını metheden bir destan olup berbername olarak nitelendirilebilir. *Receb Bey Destanı*, mektepte talebe olan ve güzelliği nedeniyle şehir eşkıyasının peşinde olduğu bir gencin güzelliğini övmekte ve sonunda bir zorbanın himayesi altına girmesini hikâye etmektedir. Mecmuanın en uzun ikinci destanı, *Şengül Destanı*, popüler kültüre de konu olan Şengül Hamamı'nı konu edinmekte ve burada çalışan farklı memleketlerden genç tellakların üstünlüklerini saymaktadır. Mecmuadaki iki nâ-tamâm destandan biri olan *Tersane Destanı* ve bunun zeyli olan *Havuzlu Kahve Vakası*, esasen bir cinayet destanı olup Muzıka-i Hümayûn sıbyanlarından Hüseyin oğlu Ahmed'in Havuzlu Kahve'de Debbağ Deli Bekir tarafından katlinin hikâyesini anlatmaktadır. Galatalı'nın muhtemelen başka bir anlatıcıdan dinleyip manzume haline getirdiği *Sarı Ahmed Destanı* ise Merdivenköylü bir gencin bir yeniçerinin civeleği olmasının ardından yeniçeri ocağına yazılma hikâyesini konu edinmektedir. *Doğramacı Destanı*, Uzunçarşı'da doğramacı çırağı olarak çalışan Ali'nin, bir yeniçeri kopuğunun kendisine balta

149 Farklı tarihi devirlerde “külhani” ve “külhane” gibi terimler muhtelif anlamlar kazanmakla birlikte, bu manzumenin ait olduğu dönem açısından “külhane” tabirinin akla en yakın açıklaması III. Selim devrine ait bir hatt-ı hümayûnda mevcuttur. Buna göre külhane yalnızca hamamların bir bölümü değil, sokaklarda başıboş gezen ve “külhane çocukları” adı verilen bir grubun sosyalleştiği ve bilhassa soğuk gecelerde yatıp kalktığı mekândır. Öte yandan bu ifade ile Dellâk Yusuf'un tehlikeli sosyal grupların tasallutu ve tehdidine maruz kalacak şekilde toplumsal konumunu kaybettiğinin, yani mecazi bir anlamın da kastedilmiş olması mümkündür. Bkz. Sarper Yılmaz, “Külhane Kavramı Üzerine,” *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 3, no. 8 (2016): 64.

olması neticesinde talihinin nasıl karardığını resmetmektedir. Bir baskın destanı olarak nitelendirilebilecek *Mısır Çarşulu Destanı*, Mısır Çarşısı'nda çalışan bir esnaf civanının, kendisine göz koyan bir tersane neferi tarafından hamamda başka bir esnaf çırağıyla yakalanmasını ve sonunda Galatalı Hüseyin Ağa'nın kapatması olmasını tafsil etmektedir.

Galatalı'nın başka bir anlatıcıdan (Uzun Ali Ağa) dinlediği bir hikâyenin destanlaştırılmış hali olan *Irgad Destanı* ise kahramanın Eğriboz'da değirmende ırgat olarak çalışırken ağasının oğlunu işfal edişini ve ağa tarafından yakalanarak zindana düşüşünü tahkiye etmektedir. Bu tür hikâyelerin bulunduğu pornografik içeriğin 19. yüzyıl başlarında kahvehane müdavimleri tarafından tüketildiğini göstermesi bakımından dikkate değer bir manzumedir.

İçeriğinden yola çıkarak tarihini tespit ettiğimiz tüm destanlar arasında en eski tarihli (H. 1202/1787-1788) olan *Kalfa Destanı*, az ya da yoğun müstehcen içeriğe sahip diğer destanlardan farklı olarak, bir mektep kalfası ile talebe arasındaki “ilan-ı aşk” hikâyesini tasvir etmektedir. Mecmuanın en uzun manzumesi olan *İsmâr Bâbındadır* (43 dörtlük) ise nevcivanların sarıklarına ilâştirdikleri farklı çiçek ve oyalara, kundura giyiş tarzlarının ve beden diliyle yaptıkları çeşitli hareket ve işaretlerin o dönem İstanbul'unun homoerotik alt kültüründe ne anlamlar ima ettiğini ayrıntılı olarak tarif etmektedir. On üçüncü sıradaki *Çardak Destanı*, KM'de kayıtlı, Kalender adlı saz şairine ait aynı isimdeki 20 dörtlükten oluşan destandan, kahvehanenin 56. yeniçeri ortasına ait olduğunu bildiren ilk mısraları ve 11'li hece vezni kullanımı haricinde bütünüyle farklıdır. KM'deki *Çardak Destanı*'nın her dörtlüğü -si tam kafiyesiyle biten bağlama mısralarıyla sonlanırken, DM'deki *Çardak Destanı*'nda her dörtlük “Ben de bitdim bir pırpırî oğlana” nakaratıyla bitmektedir. Şekilde görülen farklılık, konu bakımından çok daha belirgin hale gelmektedir: KM'deki *Çardak Destanı* kahveyi, çalışanlarını, müdavimleri ve köçekleri överken, DM'deki *Çardak Destanı* ise Kız Bekir, Benli Ali, Civelek Mustafa, Köçek Memo, Sakızlı Panayot ve Üsküdarlı Hasan isimli altı nevcivani oldukça müstehcen bir tarzda övmekte ve bunlardan Köçek Memo'ya teca-vüzü ayrıntısıyla tasvir etmektedir. *Çardak Destanı*'nda methedilen Benli Ali'ye münhasır bir destan söyleyen Galatalı, *Köçek Destanı*'yla Dimetoka

asillı bu gencin vasıflarını saymakta ve Deli Edhem adlı zorbanın ona nasıl balta olduğunu anlatmaktadır.

KM nüshasında *Dasitanı Serencam* adıyla geçen destanın DM'deki versiyonu olan *Sergüzeştname* (zeyli ile birlikte 35 dörtlük), Türk edebiyatında yine aynı adla bilinen türe mensup olmakla birlikte, Kılıç Ali Paşa Hamamı'na dair mufassal tasvirlerinden (soğukluk, göbekaşı ve halvetler) ötürü kısmen de hammâmiye niteliği taşımaktadır. Galatalı Hüseyin'in hayatına dair *Dasitanı Serencam*'dan farklı ve tamamlayıcı bilgiler vermesi bakımından önemli olan bu destan, Galatalı'nın kendi oğlanını bir dervişe (muhtemelen Bektaşî) takdim etme hikâyesi üzerinden gulampareliğe dair bazı imalar taşıyan zeyl kısmıyla sonlanmaktadır.

Galatalı Hüseyin Ağa'nın manzumeleri arasında bilhassa sekizinci sırada yer alan *Kırcalı Destanı*'nı, siyasi içeriği ile mecmualardaki diğer destanlardan bariz bir biçimde farklılık gösterdiğinden burada daha uzun bir bahisle ele almayı uygun görüyoruz. Bilindiği üzere kısa süren sadareti sırasında Alemdar Mustafa Paşa yeniçerileri sindirmiş,¹⁵⁰ İstanbul'un militerleşmesine neden olmuş; sert, keyfi ve acımasız uygulamalarıyla İstanbul halkını kendisinden uzaklaştırmıştı.¹⁵¹ Dolayısıyla 1808 yılının Temmuz-Kasım döneminde hem Alemdar ile devlet ricaline, hem de beraberinde getirdiği Rumeli (Kırcalı) kökenli askerlerine karşı kamuoyunda bir tepki oluşmuştu.¹⁵² İstanbul kahvehanelerinde icra edilen bu gibi destanlar, bu tepkiyi canlı tutup yönlendirmeyi amaçlayan propaganda araçları işlevi görüyordu. Spesifik olarak da bu destan, doğrudan doğruya şahsına karşı olmasa da İstanbul'da yeniçerilere karşı tedhiş havası estiren "Kırcalı askeri"ne yönelik şiddet içerikli tecavüz sahneleri üzerinden dolaylı olarak Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'ya karşı pervasızca sözler ve tahkirâmîz ifadeler içermektedir. Bu anlamda destan, bilhassa Fransa'da *Ancien Régime*'in son yıllarında ve Fransız Devrimi esnasında *libelle* adıyla en meşhur örnekleri görülen ve Batı literatüründe genel olarak "siyasi pornografi" olarak bilinen türü¹⁵³ bir derece

150 Kemal Beydilli, "Alemdar Mustafa Paşa" *DİA*: 365.

151 Aysel Yıldız, "A City under Fire," 38.

152 Öztelli, *Uyan Padişahım*, 203.

153 Lynn Hunt, "Pornography and the French Revolution," *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity, 1500-1800*, haz. Lynn Hunt (New York: Zone Books, 1993), 305-306.

de olsa andırmaktadır. Hezeliyyâtta fizikî şiddete ve oradan toplu tecavüze uzanan bu eylemlerin gerçek olup olmadığından ziyade, bunların kamuoyunun belirlendiği ortamlarda yeniçerilerin ve uzantıları olan grupların moral üstünlük iddiasını canlı tutma amacına hizmet ettiği vurgulanmalıdır. Zira yeniçerilerin Alemdar'ın kendilerine yönelik tehdit politikasından dolayı örselenen gururları için bir tür telafi mekanizması işlevi gören bu söylem, “öteki”nin (i) “çitak” gibi sıfatlarla yahut şiveleriyle alay konusu edilmesi, (ii) pasif ve cinsel iştiha nesnesi olarak tasvir edilerek “erilliğinin” yetersiz ya da yok sayılması¹⁵⁴ ve son olarak (iii) tecavüz yoluyla iktidarından ve insani değerinden mahrum bırakılması şeklinde üç aşamalı bir değersizleştirilme sürecinin temelini oluşturuyordu.

Tam on beş yerde oldu ziyafet
Ele geçmek için dağlı âfet
Nihayet Göksuda kopdu kıyâmet
Pek yamandır bu Kırçalı askeri

Ele geçmiş yalnız nazlı Süleyman
Yeniçeri bilir mi din ile iman
Koç yiğit oğlanı s--tiği zaman
Pek yamandır bu Kırçalı askeri

[...]
Dereye girelim dedi ifritler
Kolay soymak için oğlanı itler
O nazlı neferi suda s--tiler
Pek yamandır bu Kırçalı askeri

¹⁵⁴ Hezeliyyât türünde rakibe hakaret etmenin çok sık görülen bir yolu, onun erkekliğine çamur atmak (*pâzenk*, *hîz(âne)* yahut *gidi* tabirleri) ya da kadınsılaştırmaktan geçiyordu. Eril söylemin üstünlük iddiasında çok önemli bir araç olan bu usul, klasik edebiyatta Me‘âlî, Nef‘î ve Sürûrî’de (Seyyid Osman Efendi) en sert şekilde görülmektedir. Bkz. Irvin Cemil Schick, “Osmanlı ve Türk Erotik Edebiyatında Toplumsal Cinsiyetin ve Cinselliğin Temsili,” *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak: İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*, haz. ve çev. Pelin Tünaydın (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 195; Michael Douglas Sheridan, “I Curse No One Without a Cause:” *Identity, Power, Rivalry, and Invective in the Early 17th-Century Ottoman Court*, doktora tezi (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi: 2018), 298.

[...]

Atıldı üstüne üç kanlı zorba
Oğlanı yıkdılar karga tulumba
Civan başı girdi koltuk altına
Pek yamandır bu Kırcalı askeri

Ayakdan alındı çorab kondura
Sonra el atıldı ipek uçkura
Potur ile donu edildi fora
Pek yamandır bu Kırcalı askeri

On kişi geçince yeter dediler
Geri kalan akşam si--r dediler
Buna bir dağlı dilber dediler
Pek yamandır bu Kırcalı askeri
(DM, *Kırcalı Destanı*, v. 18–20)

Destan'ın yukarıda verdiğimiz bazı kıtaları gibi, Kırcalı askerlerine dair homoerotik tasvirlerin salt bir düşmanlık ve aşağılama gayretini değil, onlara duyulan cinsel çekim nedeniyle beğeni-nefret ikilemini de yansıttığı ayrıca vurgulanması gereken bir husustur.

Daha önce de kaydedildiği üzere Galatalı Hüseyin'in destan mecmuası, Osmanlı edebiyatında erkek eşcinselliğine dair belki de en pornografik metinlerden biridir. Esnaf civanlarını metheden yarı erotik ve erotik unsurların varlığına rağmen mecmuadaki manzumeleri Osmanlı tarihindeki muadillerinden tefrik eden hususiyet, bunların ekseriya aşırı şiddet kullanımıyla birlikte sunulan pornografik içeriğidir. Dolayısıyla bu destanlardaki hemcinselliğin, taassukun ön planda olduğu bir destan (*Kalfa Destanı*) hariç tutulursa genel olarak şiddet, zorbalık ve tahakküme dayalı hiyerarşik ilişkilerle nitelendiğini söyleyebiliriz –ki bunun bir kısmı da usta, çavuş ve civelek gibi muhtelif rütbelerdeki yeniçeriler arasındaki hiyerarşiden izler taşımaktadır. Başka bir deyişle bu destanlar, ocaklı ya da tersaneli zorbaların nevcivanları kandırarak ya da iğfal/tecavüz etmek

suretiyle döşek yoldaşları/civelekleri haline getirmelerinin hatta toplumsal konumlarından etmelerinin hikâyesidir. Nitekim *DM* ve *KM*'de ismi geçen 78 kahramandan yaşça ya da tasvire göre *şâbb-ı emred*¹⁵⁵ olduğu tahmin edilen 27 kişi tespit edilmiş; destanlarda anlatılan hadiselerle göre bunlardan sekizi¹⁵⁶ hayatının bir dönemini bir zorbanın civeleği olarak geçirmiş, sekizi¹⁵⁷ ise zorbalar tarafından tecavüze uğramıştır. Bununla birlikte destanlardaki eşcinselliğin tamamen zorbalık temelli olmadığı; başta Galatalı Hüseyin'in Hamlacı Kurdoğlu Cafer ile ilişkisi olmak üzere Sarı Ahmed, Kız Bekir, Üsküdarlı Hasan gibi birçok kahramanın yeniçerilerle cinsel ilişkilerinin rızaya dayalı ve himaye/kapatma motifli olduğu görülmektedir.

Galatalı'nın destanlarında sergilenen homoerotik kültür; mazmunları,¹⁵⁸ söz sanatları ve terkipleri yönüyle incelendiğinde o dönemki Osmanlı dünyasında üç asırdır süregelen bir kültürün ve literatürün birçok bakımdan devamı niteliğinde olduğu görülür. Kadın-erkek cinsel münasebetlerini konu alan *bâhnâme* türündeki yarı tıbbi-yarı erotik eserler 15. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı dünyasında büyük oranda tercüme metinler olarak görülmekle birlikte¹⁵⁹ homoerotik içerikli olarak bilinen eserlerin ilki, 15. yüzyıl sonu ya da 16. yüzyıl başlarına (1483-1511 arası) ait olan *Dâfi'u'l-Gumûm ve Râfi'u'l-Humûm* adlı teliftir. Osmanlı dünyasında

155 Osmanlı hukuk ve pedagoji metinlerinin yanı sıra mahkeme kayıtlarında da yaygın olarak kullanılan *şâbb-ı emred* terimi, on ilâ on beş yaşlarında yani çocukluktan erişkinliğe geçiş aşamasındaki erkek bireyleri ya da kısaca "sakalı bitmemiş genç"leri ifade etmek için kullanılmakta olup erkeklerin yaşamsal döngülerindeki en kritik ve riskli döneme işaret etmekteydi. Bu yaşlarda cinsel olarak olgunlaşmış karşı cinse ilgi duymaya başlayan genç erkekler bazı özellikleriyle yetişkinlerin cinsel arzularının hedefi hâline de gelebildiğinden, yetişkinlerle yalnız bırakılmamaları ve "müfsid" olarak tanımlanan kimselerle sosyalleşmemeleri hususu hem hukuk ve pedagoji metinlerince hem de toplum düzenince sürekli ve ısrarlı bir şekilde telkin ediliyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Araz, *16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013), 88, 95-96; Leslie P. Peirce, "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı," *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, haz. Madeline C. Zilfi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 169.

156 Bu kahramanlar şunlardır: Galatalı Hüseyin, Çırak Ahmed, Sarı Ahmed, Doğramacı Ali, Berber İsmail, (Tatar bakışlı) Osman, Karagöz Recep, Elif Bey.

157 Bu kahramanlar şunlardır: Dellâk Yusuf, Çengi Ali, Sarı Ahmed, Karagöz Recep Bey, Doğramacı Ali, Rusçuklu(?) Aliş, Köçek Memo, Rusçuklu(?) Süleyman.

158 Galatalı'nın cinsellikle ilgili olarak kullandığı mazmunlara bazı örnekler şunlardır: "kale," "kuş yuvası," "gümüş dibek," "mîve-i vuslat," "sine bülbulü," "kara yılan," "alışveriş," "vâdi-i Tür."

159 İrvin Cemil Schick, "Osmanlı ve Türk Erotik Edebiyatında Toplumsal Cinsiyetin ve Cinselliğin Temsili," 187-190.

gayrimeşru cinsel ilişkinin ana tema olarak işlenmesi açısından da bir ilk olan eser, erkeklerin cinsel iştihâ nesnesi olan tüm varlıkları kısmen mizah yollu olarak anlatmaktadır.¹⁶⁰ Kesin oran ve sınırları tam çizilememekle birlikte yeniçeriler de erkek eşcinselliğinin hem üst hem alt kültür çevrelerinde yoğun olarak yaşandığı bir sosyal grubu teşkil ediyordu. Nitekim bu hususiyet yeniçeri şairlerin dünyasında da akis bulmuştur. Örneğin klasik dönemin yeniçeri kökenli ünlü şairi Taşlıcalı Yahyâ hamsesini oluşturan mesnevilerden ilki olan *Şâh u Gedâ* adlı eserinde kadın-erkek arasındaki geleneksel aşk hikâyelerini öven mesnevilerden hoşlanmadığını belirtmiştir. Kendi ifadesine göre, “Sırr-ı aşk-ı pinhânı” bilmesi mümkün olmayan bir sürü “bî-merâk ü zen-bâre,” mahbubun aşkıyla hüzünlenemez, ancak *Hüsrev ü Şîrîn* gibi eserlerle oyalanırdı.¹⁶¹ Hatta Âşık Çelebi’ye göre Taşlıcalı, bu mesnevisinde sipahi oğlu iken sevdiği Ahmed isimli ve Şâh lakaplı bir kapıcıyla olan sergüzeştini anlatmaktadır.¹⁶² Şiir âlemindeki bu tercihlerin sosyal hayatta belgelenen ilk örneği ise 16. yüzyılın ilk yarısına aittir. Gelibolulu Mustafa Âlî’nin aktardığı bir hikâyenin kahramanı olan Ferdî mahlaslı İstanbullu bir genç yeniçeri şair, yeniçeri ağası Mustafa Ağa’nın oğlu olmuştur. Bunlar âşıkbazlık işleriyle meşgul iken bir gece İstanbul’da büyük bir yangın çıkmış, ancak ağa sarhoş olduğu için yeniçerilerle birlikte yangını söndürmeye gitmemiştir. Ardından çıkan ayaklanma ve kargaşada dahil bulunduğu; hadisenin sebebinin Ferdî ile yaşadıkları kaçamak olduğu gerekçesiyle ağanın boynu vurulmuştur. Dönemin sadrazamının merhametiyle ölümden kurtulan Ferdî’nin ise ulufesinin kesilmesine karar verilmiştir.¹⁶³ Sonraki asırların seçkinlerinin hafızalarında yer edinerek onlara ilham kaynağı olduğu anlaşılan aynı Ferdî, 18. yüzyıl ediplerinden Nergisî’nin iki hikâyesinin ve yine aynı yüzyılın meşhur meddahlarından Şehlâ Hasan Çelebi’nin bir hikâyesinin kahramanı olmuştur.¹⁶⁴

160 Selim Kuru, “Sex in the Text: Deli Birader’s *Dâfi’ü’l-gumûm ve Râfi’ü’l-humûm* and the Ottoman Literary Canon,” *Middle Eastern Literatures* 10, no. 2 (2007), 161-162; Deli Birader, *Kitâb-ı Dâfi-ü’l-Gumûm*, haz. Filiz Bingölçe (Ankara: Altüst Yayınları, 2007), 9-10.

161 Andrews ve Kalpaklı, *Sevgililer Çağı*, 72-73.

162 Âşık Çelebi, *Meşâ’irü’s-Şu’arâ*, 676.

163 İsen, *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısım*, 253-254.

164 Koçu, *Yeniçeriler*, 181.

Gulâmpârelik kültüründe başlıca mekânın hamam olması nedeniyle, 17. yüzyıl sonlarına ait önemli bir metin olan *Dellâknâme-i Dilküşâ*, hamamlarda tellak olarak çalışırken aynı zamanda fuhuş yapan erkeklere dair sunduğu ayrıntılı tasvirlerle bu çalışma açısından özel bir önem taşımaktadır. Hamamcılar kethüdası Derviş İsmail Efendi'nin 1686 yılında kaleme aldığı ve İstanbul hamamlarında çalışan on bir tellağın hayatlarını ve vasıflarını anlatan bu risalenin telif sebebi, bu hamamlardan birinde çalışan ve sonradan kendisinin döşek yoldaşı olan Yemenici Bâli'nin isminin "bir risâle-i dilküşâda mezkûr olup bu rûzigâr-ı bî-vefâda bir nâm u nişan [bırakmak]" istemesidir.¹⁶⁵ Aralarında bir asırdan uzun sürelik fark olmasına rağmen *Dellâknâme-i Dilküşâ* ile *Destan Mecmuası* arasındaki benzerlikler dikkat çekicidir. Biri yeniçeri çorbacısı, diğeri hamamcılar kethüdası olmasına rağmen iki yazar da hem sosyalleştikleri mekânlar hem de çok sayıda döşek yoldaşı oğlana sahip olmaları bakımından benzer bir (alt)kültür çevresine mensuptur. İkinci olarak, Delice'nin Derviş İsmail'in şiirlerini "pornografi pazarlama" aracı olarak yazdığı iddiası,¹⁶⁶ benzer bir amacı güttüğünü düşündüğümüz Galatalı için de geçerlidir. Kahramanlar açısından ise, her ne kadar hamamda soyunarak tellaklığa başlamasa da *DM*'nin kahramanlarından Karagöz Recep'in sergüzeşti; mektepteyken oyuna getirilerek iğfal edilmesi, şehir eşkıyasının kendisine musallat olması ve ardından can güvenliğini sağlayabilmek için bir esnafın oğlanı olması gibi hususlar bakımından *Dellâknâme-i Dilküşâ* kahramanlarından Kız Softa lakaplı Ürgüplü İsmail'in hikâyesi ile paralellikler göstermektedir.¹⁶⁷ Bu tanıklıklar ışığında kaçgöç kültürü ile kışla kültürünün birlikte şekillendirdiği modern öncesi gulampareliğin farklı örneklerinde benzer örüntüler ve bir devamlılık düşünülebilir.

Bu benzerliklere rağmen *Dellâknâme-i Dilküşâ*'daki sosyal çevre, *şâbb-ı emred dellâklarının* statüsünü geçici bir durum ya da yeniçerilerin döşek yoldaşı haline gelmelerini bir nevi terfi-i rütbe olarak görmüyordu. Aksine bunların döşek yoldaşı olmaları kalıcı, müstakil ve eşitsizliğe dayalı

165 Murat Bardakçı, *Osmanlı'da Seks* (İstanbul: Gür Yayınları, 1992), 89.

166 Delice, "The Janissaries and Their Bedfellows," 128.

167 Bardakçı, *Osmanlı'da Seks*, 92.

bir alt kültür tesisinin işareti olarak görülüyordu.¹⁶⁸ Galatalı'nın dünyasında ise nevcivanların kendi emniyetlerini sağlamalarının en güvenli yolu ekseriyetle kendilerine verilen baltayı kabul etmekten geçiyordu. Zira Vezneciler Hamamı'nda çalışan Dellâk Yusuf örneğinde görüldüğü gibi, ocaklı bir zorbanın himayesinin olmadığı durumda kurbanlar kendilerini kısa sürede "külhanda" bulabiliyordu. Delice'nin vurguladığı üzere bir yeniçerinin oğlanı ya da döşek yoldaşı olmak da nevcivanlara mutlaka güvenli bir hayat sağlamıyordu. Nitekim Galatalı, oğlanlarından birini bir dervişe takdim edip himayeden vazgeçmiş görünmektedir:

Kolluğa her gün gelir bir derviş
Oğlana verir hep tütün bahşış
Dedim Galatalı var bunda bir iş
Yolarlar seni olursun bir kaz

Gözetdim ben derviş baba yolunu
Saraydan çıkarken gördüm ben onu
Hünkârımsın ziyaret eden kulunu
Senin olsun padişahım o dilbaz

Götürdüm berbere üç akçe verdim
Hünkâra layık traş etdirdim
Bir kat da mor çuhalar dikdirdim
Dedim oğlan misafirsın yanımda pek az

Hamamda kurnaya gülsuyu atdım
Edirne misk sabunuyla yıkatdım
Başını altun teller ile donatdım
Dedim derviş baba sizin bu şehbâz
(DM, *Sergüzeştname* ve *Zeyl*, v. 45)

168 Delice, "The Janissaries and Their Bedfellows," 132-133.

Derviş İsmail'in vasıflarını anlattığı tellakların hemen hepsi, hamamlarda profesyonel olarak fahişelik yapan erkeklerdir.¹⁶⁹ Devlet hizmetinde çalışan kâtiplere ve vasıflı işçilere kıyasla yeniçeri ulufeleri bu dönemde oldukça düşük olduğu için ocak neferlerinin ekonomik gerekliliklerden dolayı ikinci bir işte çalıştıkları ve talihleri yaver gitmeyen bazılarının ise bu meslekte karar kıldıkları anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Öte yandan, Galatalı Hüseyin'in cinsel cazibesini ayrıntılı olarak tasvir ettiği nevcivanların çoğu hemcinsleriyle para karşılığı birlikte olan kimseler değildir. Tellak Sivaslı Arif gibi az sayıda oğlan için bir akçe yahut altın bedeli belirtmekle birlikte onun dünyasında eşcinsel ilişkinin bedeli paradan ziyade biraz da ocağın hiyerarşik yapısına yaslanan bir tür himaye biçimindedir. Yine de Galatalı, Çardak Kahvesi'nin müdavimlerinden Köçek Benli Ali'nin “para pul sormadan odaya [geldiği]” için “nezaketinin yürekleri erittiğini” kaydetmekte olup bu durum Derviş İsmail'in Keşmir Mustafa ve Hamlacı İbrahim gibi tellakları “akça pul lafı” etmedikleri, “tokgöz” oldukları ve “râyegân döşek yoldaşlığı” ettikleri için övmesini andırmaktadır.¹⁷¹

Zorbalık, sindirme ve erkek fahişeliği gibi toplum normlarına göre biraz aykırı motiflere rağmen Galatalı'nın dünyasında toplumun üst tabakasına mensup figürler ve diğerlerine göre daha “masumane” homoerotik ilişkiler de zaman zaman yer buluyordu. Genç bir mektep talebesinin kalfasına verdiği bir bilmeceyle başlayan ve uzun uzadıya tasvir edilen bir “ilan-ı aşk” sahnesiyle devam eden *Kalfa Destanı*, bu anlamda mecmuadaki diğer manzumelerden oldukça farklıdır:

169 Anlaşıldığı kadarıyla 17. yüzyıl sonlarından itibaren bazı Osmanlı yazarları erkek eşcinselliğine karşı ahlaki bir tavır almıştır. Bu kapsamda *Risâle-i Garîbe* müellifinin kınayıp şetmeylediği kişiler arasında “dügünde zurnaya hamamda kurnaya âşık olan muglimler,” avrat ve oğlan pazarlayan “gidiler,” “oğlan sever geçinir”ler, “gulampare ile ihtilat eden”ler ve “bir yârân ile ayakdaş olup gider iken [...] elli âdeme âşinâlık eden hîzler” bulunmaktadır. Bkz. XVII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair *Risâle-i Garîbe*, haz. Hayati Develi (İstanbul: Kitabevi, 2001), 25, 31 ve 37. Keza resmi makamlar da bu dönemde bilhassa sosyal asayışı sağlamak amacıyla eşcinsel ilişkinin kaynaklarından biri olarak gördüğü hamamları denetim altına almaya girişmiştir. 1709 yılında *şâbb-ı emred* dellaklarının hamamlarda çalıştırılması engellenmiş; hatta bazı belgelerde ifade edildiği üzere “bulundukları yerde haklarından gelinmesi” dahi talep edilmişti. Buna rağmen 18. yüzyıl sonlarına ait bir hatt-ı hümayûnda “sorunun” devam ettiği kaydediliyordu. Bkz. Delice, “The Janissaries and Their Bedfellows,” 118-119.

170 Delice, “The Janissaries and Their Bedfellows,” 126-127.

171 Bardakçı, *Osmanlı'da Seks*, 98-99.

Üçüncü gün bulur güllü çorabı
Çorabın ucunda bir kâğıd bağı
Kâğıdda bir kıt'a var muammalı
Adıyla şânıyla İpek Mustafa

(Muamma)
At "ilm" in mîmini
Getir "yahu" başına
Adı çıkar âşıkın
"Âhû" kaçır dağ başına

Mektebde Aliler on beşdir ama
Pek çabuk bulunur sâhib-i muamma
Âşık gözü kanlı olur daimâ
Adıyla şânıyla İpek Mustafa
[...]

Kalfa der bir kitab vereyim sana
İkimiz arasında gizli ama
Bitirince gel gezelim bir Cuma
Adıyla şânıyla İpek Mustafa

Kalfanın kitabı Leyla ile Mecnûn
Aşk u alaka ülkesinde kanun
Tahsili hem güçdür hem kolay onun,
Adıyla şânıyla İpek Mustafa

Ali Bey o Cuma gelir kalfaya
Alır bağçe üstünde küçük odaya
Kuştüyü döşek serilmiş ortaya
Adıyla şânıyla İpek Mustafa

Kalfa der hazır bak sevgilim döşek
Leyla ben Mecnun sen hakikat gerçek

Farkı şudur Leyla kız ben ise erkek
Adıyla şânıyla İpek Mustafa
(DM, *Kalfa Destanı*, v. 30-31)

Hem edebi metinlerin hem de resmi belgelerin gösterdiği üzere Osmanlı dünyasında eşcinsel ilişkinin başlıca mekânı daha önce de ifade edildiği gibi hamamlar olup *DM*'deki anlatılar için de aynı durum söz konusudur. Bunun yanı sıra kahvehane ve koltuk meyhaneleri de eşcinsellerin diğer sosyalleşme mekânlarıdır. Ancak iki mekânda da nihai hedef, hamam sefasıdır. Bu hususu ortaya koyan *Yovan Oğlan Destanı*, Galatalı'nın dünyasındaki az sayıda gayrimüslim mahbubu anlatması yönüyle de dikkate değerdir:

Kahveci getirir satranc tavlâ
Manası oğlanı oyunla avla
Hem göz gönül eyle bu nev-civânla
Urum oğlanının başka tadı var

Düşüş dübeş konuşmağa vesile
Yanak bacak okşamak için âl ile
Göz yumulur oğlan yaparsa hîle
Urum oğlanının başka tadı var

Langa koltukları iki sıralı
Görse pesend eder Moskof kralı
Müşteriler hepsi peşin paralı
Urum oğlanının başka tadı var

Meyhâne lafında var bir letâfet
Gelmeğe naz etmez ol civân âfet
Çekilir Vangelde ulu ziyafet
Urum oğlanının başka tadı var

Mercanın tekirin tavaşı tamam
Nikâh kıyar üzüm kızına imam
Bu yolun ucunda görünür hamam
Urum oğlanının başka tadı var
(DM, *Yovan Oğlan Destanı*, v. 46-47)

Kahvehanelerde dinlemek suretiyle topluca tüketilen erotik, yarı erotik ya da pornografik destan ve hikâyelerin yanı sıra köçekliğin de yeniçeri homoerotik dünyasının çok önemli bir unsuru olduğunu kaydetmekte fayda vardır. Bir zamanlar Osmanlı seçkinlerinin eğlence ve beğeni unsurlarından biri olan köçeklik, bilhassa Tanzimat devrinden itibaren görünüşte sosyal düzeni tehlikeye atan kavgalara sebebiyet vermesi bahanesiyle yasaklanmıştır. Ancak bu yasağın arkasındaki esas sebep Batının saldırgan heteronormatif değerler sisteminin etkisiyle utanç kaynağı haline gelmesiydi. Netice itibarıyla 1856 yılında nihai olarak yasaklanan köçeklik,¹⁷² zaman içinde şehir hayatından “temizlenip” Anadolu kırsalına çekilerek düğünlerde “masumane” bir eğlenceye ve profesyonel bir sektöre dönüşmüştür.¹⁷³ Galatalı Hüseyin Ağa’nın destanlarında Çardak Kahvesi’nin müdavimi olan üç köçeğin ismi geçmekte olup bunlardan ikisi DM’de (Benli Ali ve Köçek Memo), biri KM’de (Sakızlı Panayot) tasvir edilmektedir. Bilhassa Dimetoka asıllı Benli Ali için münhasıran yazılan destan, 18. yüzyıl şairi Enderunlu Fâzıl Bey’in 43 köçeği tasvir ettiği meşhur *Çengî-nâme*’sinden¹⁷⁴ sonra köçeklere dair belki de son canlı anlatılardan biridir:

Yazayım Benliye bir şanlı destan
Sönük kalsun koca bedestan
Kalem var hüner var hodri meydan
Definin zilleri altundandır altundan

172 Mustafa Avcı, “Shifts in sexual desire: bans on dancing boys (köçeks) throughout Ottoman modernity (1800s-1920s),” *Middle Eastern Studies* 53, no. 5 (2017): 762-773.

173 Zehra Dinçer, *Kastamonu Dügün Eğlencelerinde Köçeklik Geleneği*, yüksek lisans tezi (Sakarya Üniversitesi: 2019), 1-4. Turgay Gündoğdu, *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kastamonu’da Köçeklik ve Köçek Müziği*, yüksek lisans tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi: 2019), 29-33.

174 Barış Karacasu, ““Bize Çengileri Kıl Rüşen ü Pâk” ya da “Hayra Hezlin Dahi Bir Rehberi Var,”” *Osmanlı Araştırmaları* 27 (2006): 143-144.

[...]

Ayağının on parmağı kınalı
Topuklara düşer altun halhalı
Ona derler Dimetokanın balı
Definin zilleri altundandır altundan

[...]

Has damgası köçekde süzme ayak
İnce bilekli hem kıvrak hem oynak
Olmalıdır kalem kalem beş parmak
Definin zilleri altundandır altundan

[...]

Benlinin doyum olmaz oyununa
Geceleri hele bir al koynuna
Sarıl onun mermer direk boynuna
Definin zilleri altundandır altundan
(DM, *Köçek Destanı*, v. 40-41)

GALATALI HÜSEYİN'İN KAHRAMANLARI: ESNAFLIK, HEMŞERİLİK AĞLARI VE ZORBALAR

Galatalı Hüseyin Ağa'nın dünyası erkeklerin dünyasıdır. Bir derkenarda bahsi geçen Tırnovalı Benli Behiye haricinde destanlardaki kahramanların tamamı erkektir. Bu durum, yalnızca kadının kamusal alanda görünür-lüğünün son derece sınırlı olmasından değil; münhasıran erkeklerin bir arada bulunduğu esnaf ve ordu/kışla kültüründen de ileri gelmektedir. Zaten bu destanların esas amacı, 19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış başta yeniçeriler olmak üzere askeri birlik mensuplarıyla esnaf civanlarını ya kahramanlıkları/bıçkınlıkları ya da güzellikleri/cinsel cazibeleri vesilesiyle övmek ve sergü-zeştlerini İstanbul kahvehanelerinin müdavimlerine duyurmaktır.

Bu anlamda destanlar, bir yandan yeniçerilerin (bilhassa namlı yeni-çeri zorbalarının), bir yandan esnafın (daha ziyade kalfa ve çırak olarak çalışan esnaf nevcivanlarının) bir yandan da İstanbul'un işsiz/kopuk takımının

hikâyesidir. Sunar'ın da ortaya koyduğu üzere yeniçeriler, gerileme paradigmasının iddia ettiğinin aksine Osmanlı toplumundan kopuk, asalak bir grup olmayıp 16. yüzyıl sonlarından itibaren üyeleri çeşitli zanaat ve mesleklerle iştigal eden bir şehirli milise dönüşerek başlıca Osmanlı şehirlerinde esnaf-la organik ilişkiler tesis etmişti.¹⁷⁵ Billhassa 17. yüzyıldan ilgaya kadar olan zaman diliminde yeniçeri-esnaf bağları çok daha sıkı hale gelmiş ve sıradan esnafın yanı sıra Kafadar'ın “*lumpen esnaf*” olarak tabir ettiği ve tüm ayaklanmalarında yeniçerilere destek veren lonca dışı esnaf grubu, yeniçerilerden neredeyse ayırt edilemez hale gelmişti.¹⁷⁶ Nitekim 19. yüzyıl başı İstanbul'unda bahsettiğimiz üç grup arasındaki geçirgenliğe ve hususi olarak da destanların birçok yerinde yeniçerilerin esnaflaşmasına dair bahisler mevcuttur. *DM* ve *KM*'de adı geçen 80'e yakın kahramandan 65'inin mesleklerini tespit etmek mümkündür. Tablo IX ve Tablo X'a bakıldığında bunlardan 29'unun esnaf (cırak, kalfa ya da usta), 17'sinin asker (yeniçeri, taşra askeri, kalyoncu vs.) olduğu; altısının ise yeniçerilikle birlikte bir meslek (kahveci, kahveci uşağı, hamlacı, berber çırağı, helvacı, pasacı) icra ettiği görülmektedir. Haklarında bazı bilgiler verilen ve dönemin marjinalleri olarak nitelendirilebilecek iki kahramandan biri (Helvacı Gazanfer) yeniçeri ocağıyla doğrudan bir bağı olmayıp taslakçılık ederken, diğeri (Cellatçeşmeli Samurkaş Ali) resmiyette yeniçeri olmasına rağmen hiçbir meslek icra etmemekte ve serseri/kopuk takımına mensup gibi görünmektedir. Taslakçı olduğuna dair bir bahis geçmeyen ve vücudunda 59. ağa bölüğünün orta nişanı bulunan Kayıkçı Halim gibi gençleri ise hem esnaf hem yeniçeri olarak kabul etmek mümkündür.¹⁷⁷

Yalın ayak şap şap yürür merdâne
Kayıkçı civanı Halim bir dâne
Ellidokuz nişanlıdır dilâver
Eşi varsa çıksun heman meydane

175 Mehmet Mert Sunar, ““When grocers, porters and other riff-raff become soldiers:” Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne,” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, no. 1 (2009): 175-179.

176 Cemal Kafadar, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (McGill University: 1981), 91-92.

177 Yeniçeri ocağı mensuplarının 17. ve 18. yüzyıllarda kayıkçı esnafı ile irtibatları hakkında daha fazla bilgi için Abdülmennan M. Altıntaş'ın bu kitaptaki makalesine müracaat ediniz.

Salıpazarının civan kopuğu
Beylik bilür küt küt vurma topuğu
Kaldırımı yalın ayak döver de
Mercan kakmalıdır kiraz çubuğu¹⁷⁸

Destanlardaki 80'e yakın kahramandan 46'sının lakapları bilinmektedir. Bunlardan 12'si memleketine, semtine ya da etnik kökenine göre (örn. Bursalı, Adalı, Ağvalı, Üsküdarlı, Frenk, Arap), 13'ü icra ettikleri mesleklere ya da daha genel anlamda mesleki aidiyetlerine göre (örn. hallaç, doğramacı, çengi, altmışdördün), 17'si doğuştan sahip oldukları yahut sonradan kazandıkları fiziki, sosyal ya da psikolojik özellikleri yahut yeteneklerine göre (örn. sarı, uzun, çakır, karagöz, hacı, deli, kız), dördü de babalarına nisbetle (kurdoğlu, ipekçizade, tatlıcızade, ağazade) tanınmaktadır. Portreleri çizilen esnafa en çok dikkat çeken husus, birçoğunun memleketleri ile meslekleri arasında tarihsel gerçeklikler ışığında anlamlı bir ilişkinin mevcut olmasıdır. Bir yanda Ağva ve Garipçe gibi yakın köylerden, diğer yanda Van ve Avlonya gibi uzak eyaletlerden kısa ve uzun mesafeli göçlerin kahramanlarını tasvir eden destanlarda tellaklık, bahçıvanlık, kalaycılık, doğramacılık, tulumbacılık gibi mesleklere mensup kimseler için zikredilen memleket adları, bir kısmı günümüze kadar devam eden hemşerilik ağlarının varlığını göstermesi bakımından büyük değere sahiptir. Örneğin hem KM hem de DM'ye göre Galatalı Hüseyin Ağa'nın destanlarında toplamda beş tellak ismi geçmekte olup bunlardan dördünün memleketi bildirilmektedir. Şengül Hamamı ve Muratpaşa Hamamı'nda çalışan, biri Sivashlı (Arif), biri Tokatlı (Ali), biri Atınalı (Hristo) ve biri Avlonyalı (Bihruz) olan bu tellakların profili, 18. yüzyıl boyunca devam eden Arnavut kökenli tellak istihdamının azalması ve Anadolu (bilhassa Sivas ve Tokat) kökenli "Türk uşaklarının" bu meslekte ağırlık kazanmaları süreciyle uyumlu görünmektedir.¹⁷⁹

178 Koçu, "Cezayir Kesimi," İA, cilt 7, 3533-3534.

179 Ahmet Yaşar, "18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul'unda Hamam Tellakları Üzerinde İktidarın Gözetimi," *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 7, no. 18 (2020): 414. "Dellâk" maddesinde bu süreçten bahseden Koçu, "Kalender" adlı saz şairinin *Şengül Hamamı* destanını (Galatalı'nın kaydettiği destanla kısmen benzerlik gösterir) alıntılarla tellakların Hafık, Koyulhisar, Daday, Reşadiye, Çerkeş gibi kasabalardan geldiğini kaydetmektedir. Koçu, "Dellâk," İA, cilt 8, 4366-4367.

Dellâk mâyesi Sivas toprağı
Bin şehir oğlanı bir tek tırnağı
Kâkülü kurulmuş bir gönül ağı
On beş yaş oğlanın pek nazlı çağı
[...]
Köçek Ali derler aslı Tokatlı
Oğlanın dudağı şekerden tatlı
Alımlı çalımlı kartal kanatlı
Kâkülü altında incili püskül
(DM, *Şengül Destanı*, v. 9–11)

Yovan Oğlan Destanı'nın¹⁸⁰ kahramanı Sakız asıllı Samatyalı Çakır Yovan ise Ege Adaları'ndan gelerek bahçıvanlıkla iştigal eden esnafı temsil etmektedir. Sivas ve Tokat'tan tellak göçüyle kıyaslandığında, Ege Adaları'ndan İstanbul'a bahçıvan göçünün nispeten daha erken bir dönemde başladığı düşünülebilir. Nitekim 17. yüzyıl İzmir örneğinde dahi mevsimlik ya da kalıcı iş bulmak üzere şehre gelen Rumların kahir ekseriyetle Ege Adaları'ndan ve Rumeli kentlerinden olduğu bilinmektedir.¹⁸¹ Bilhassa tahıl ve et ürünlerinde anakaraya bağımlı olan Sakız Adası, 18. yüzyılda da sık sık kıtlıkla karşı karşıya kalmış; bunun yanında İzmir Limanı'nın yükselişi neticesinde adanın ticari öneminin görece olarak azalmasının da etkisiyle ada sakinleri başta İzmir olmak üzere büyük şehirlere göç etmiştir.¹⁸² Faroqhi, Balkanlar'dan gelen göçmenler için bahçıvanlığın nasıl geçim imkânı sağladığını, 18. yüz-

180 Bu destan Koçu'nun DM'ye kaynaklık eden nüshayı ancak 1960'larda görüp istinsah etmiş olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Zira Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'ndeki "Bağcıvanlar" maddesinde şu kaydı düşmüştür: "Rind ve külhani şairlerimizin kalemlerinden çıkmış ve esnaf güzellerinin şanında yazılmış şehrengiz namı ile maruf manzum risalelerde ve yine esnaf güzelleri üzerine yazılmış destanlarda bağcıvan güzellerine rastlanmadı." Bkz. Koçu, "Bağcıvanlar," *İA*, cilt 4, 1800. Galatalı Hüseyin'in destanlarındaki her ilgili mısraı ansiklopedi maddelerinde mâhirane işleyen Koçu'nun Sakızlı Rum bahçıvan hakkında kaleme alınan ve 14 dörtlükten oluşan bu nâ-tamâm destanı görüp de kullanmaması uzak bir ihtimaldir kanaatindeyiz.

181 İrfan Kokdaş, "17. Yüzyılda İzmir'e Ermeni Göçü: Acem Tüccarları ve Hemşehriliğin Ağları," *Hacet-tepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2021): 239.

182 Dilara Dal, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, yüksek lisans tezi (Adnan Menderes Üniversitesi: 2008), 105-106 ve 124-132.

yıl ortalarında Eyüp ve köyleri örneği üzerinden ortaya koymaktadır.¹⁸³ Bu çerçevede 1790'ların İstanbul'unda bahçe-bostanlardaki işgücünün büyük çoğunluğunun (yakl. yüzde 89) Rum olduğu görülmektedir. Askeri-idari sınıfın nüfuz sahibi seçkinlerine ait bahçe ve bostanlarda kiracı işletmeci ya da işçi konumunda olan bu işgücünün büyük kısmı Premedi, Ohri, Grebeneş, Manastır, Avlonya ve Yanya gibi birbirine yakın Balkan şehirlerinden gelmekle birlikte Sakızlılar da –alt sıralarda da olsa– bu listede mevcuttur.¹⁸⁴

Anlaşıldığı kadarıyla başka bahçıvanlara kıyasla daha hünerli olduklarından, modern dönemde saraylarda da istihdam edilen Rum bahçıvanlar 19. ve 20. yüzyıllarda bazı durumlarda ortalama bahçıvan ücretlerinin üç mislini dahi kazanabilmekteydi.¹⁸⁵ Genel olarak Rum kökenli bahçıvanların bu alandaki seçkin konumunun erken cumhuriyet döneminde de kısmen devam ettiğini söylemek mümkündür. Hatta sera çiçekçiliği gibi daha fazla teknik uzmanlık gerektiren bir alanda yetişmiş Türk bahçıvan olmadığı için, etabli statüsünden dolayı İstanbul haricinde çalışması yasak olmasına rağmen bir Rum bahçıvanın Hey'et-i Vekile'den özel izin çıkarılarak Ankara'da istihdam edildiği bilinmektedir.¹⁸⁶ Sosyal hayattaki bu gerçeklik, Türk edebiyatında daha çok bilinen Arnavut bahçıvan tipinin yanında bir Rum bahçıvan tipinin de doğuşuna kaynaklık etmiş olup söz konusu tip roman¹⁸⁷ ve hatıratlarda¹⁸⁸ yer yer karşımıza çıkmaktadır. *DM'*de ayrıntılı bir tasvirle gördüğümüz Samatyalı Yovan ise bu tipin belki de ilk temsilidir:

183 Suraiya Faroqhi, "Migration into Eighteenth-Century 'Greater Istanbul' as Reflected in the Kadi Registers of Eyüp," *Turcica* 30 (1998): 174.

184 Cengiz Kırılı, "İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2015), 73; Cengiz Kırılı, "A Profile of the Labor Force in Early Nineteenth-Century Istanbul," *International Labor and Working-Class History* 60 (2001): 131-137.

185 Nurhan Atasoy, 15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005), 185.

186 Fazıl Dalay, "Atatürk'e Ait Bir Hatıra: 1928 Senesinde Atatürk'ün Ankara Bahçeler Müdürlüğü Serası'na Gelip Çiçek Alması," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 3, no. 9 (1987): 692.

187 Örneğin bkz. Hüseyin Rahmi, *Son Arzu* (İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmi, 1338/1920), 214; Attilâ İlhan, *Hacı Hanım Vay* (İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 1986), 217.

188 Örneğin bkz. Barbara Henning, *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and Post-Imperial Contexts* (Bamberg: University of Bamberg Press, 2018), 656; Müzahir Kılıç, "Tâhirü'l-Mevlevî'nin 'Yenikapı Mevlevihânesi Postnişini Şeyh Celâleddin Efendi Merhum' Adlı Eseri," *Doğu Araştırmaları* 10, no. 2 (2012): 79; Refik Halit Karay, *Üç Nesil, Üç Hayat: Kronik* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2009), 78.

Kahvede oturdum civan yanına
Bir fidan boylu bağçevan yanına
Samatyalı Çakır Yovan yanına
Urum oğlanının başka tadı var

Tarif edeyim kılık kıyâfet
Onda tamam oldu hüsn ü letâfet
Bağçevan güzeli bir kızıl âfet
Urum oğlanının başka tadı var

Saç değil altundan mısır püskülü
Alnına düşmüş bir tutam kâkülü
Dilinde konuşan Sakız bülbülü
Urum oğlanının başka tadı var
(DM, *Yovan Oğlan Destanı*, v. 46)

Bu dönemde göç ve hemşeri ağıyla ayrılmaz hale gelen memleket mesleklerinden biri de hallaçlıktı ve İstanbul hallaçlarının neredeyse tamamı Trabzon'un Maçka İlçesi'nden gelmekteydi. Hatta geleneksel ortaoyunu ve gölge oyununda Karadenizlilerin temsil ettiği başlıca meslek tiplerinin kayıkçı, kalaycı, hallaç ve tütüncü olduğu bilinmektedir.¹⁸⁹ Mısır Çarşısı'ndaki kuleli dükkânda çalışan yirmi dört yaşındaki esnaf civanı Ahmed'in mahbuplarından Hallaç Ahmed de "kaşı gözü eli ayağı yerinde bir Laz uşağı" olarak tavsif edilmektedir. Her cuma akşamı Damat İbrahim Paşa Hamamı'na birlikte giden iki oğlanın macerası, Ahmed'e abayı yaktığı için "gözünde yârin hayali" olan kalyon neferi Bursalı Hayri'nin iki tersaneliyle birlikte hamama baskın düzenlemesi üzerine tatsız bir şekilde neticelenir:

¹⁸⁹ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985), 479; Yakup Öztürk, "Sermet Muhtar Alus ve Türk Tiyatrosu," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)* 20 (2019): 126; Saim Sakaoğlu, *Türk Gölge Oyunu Karagöz* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 190.

Hallacın altında tutulur Ahmed
Zindan olur başına o şirin halvet
Ağlayup yalvarır diler merhamet
Hey gümüş topuklu Ahmed hey hey

Ağam acı bize düşürme dile
Çarşuda çokdur kopuk[la] hergele
Dükkândan bir adım çıkamam bile
Hey gümüş topuklu Ahmed hey hey
(DM, *Mısır Çarşulu Destanı*, v. 24)

Yine Karadeniz kökenlilerin hemşerilik ağlarıyla İstanbul'da sürdürdüğü diğer bir meslek de kalaycılık olup bu tipin temsilcisi, Tophane'ye yerleşmiş Laz kökenli bir "civelek tâze fetâ" olan ve yatacak döşegi dahi yokken Cezayir kesimli esvap giyen Kalaycı Temel'dir:

Kapkaradır yüzü hem el ayağı
Bele acem şalı sarmış kuşağı
Bir garib zemâne içre düşdük ki
Ne mümkün kibardan tefrik uşağı

Tophane gülüdür civanı mühmel
Savurur top ipek kâkülün tel tel
Kimdir deyu sual iderseniz ger
Soyu popu güzel Kalaycı Temel¹⁹⁰

Destan kahramanı Karadenizli esnafın kökenleri ile ilgili olarak, Amasra ve Bafra gibi Batı ve Orta Karadeniz şehirlerinin de bahsi geçmektedir. İstanbul'da doğramacılığın bir memleket mesleği olup olmadığına dair elimizde kesin bilgi olmamakla birlikte H. 1256 (1840-1841) tarihli Amasra nüfus defteri, bu kazadan ve bağlı köylerden Âsitâne'ye göç eden-

190 Koçu, "Cezayir Kesimi," 3534.

lerin icra ettikleri 15 farklı mesleğe bakıldığında marangozluğun üçüncü sırada yer aldığını ortaya koymaktadır.¹⁹¹ İstanbul’a kısa süre önce göç etmiş ve yeni şehirde ayakta kalmaya çalışan bu gibi gençler, yeniçeri ve diğer ayaktakımının avı olmaya en müsait olanlardı. Bunlardan biri olan on üç-on dört yaşlarındaki Ali, Uzunçarşı’da doğramacı çırağı olarak çalışmakta ve dükkânın üst katındaki bir göz odada kalmaktadır. “Yeniçeri içinde kopuklar başı” olan Mustafa adlı bir baldırı çıplak zorba, hamamda gördüğü bu nevcivana balta olmuş, doğramacıdaki o nazlı çırak “bülbul iken hamas kargasına” dönmüştür.

Özenmiş bezenmiş yapmış Yaradan
Bu yıl gelmiş Amasradan Bafradan
Hayrı yok burdaki akdan karadan
Ben vurgunum Doğramacı Aliye
(DM, *Doğramacı Destanı*, v. 21)

Galatalı Hüseyin Ağa’ya ait olup Koçu’nun *İstanbul Ansiklopedisi*’nde kaydettiği destan kahramanlarından biri de Tokat asıllı bir tulumbacı olan Yakup’tur. Hızlı bir koşucu olduğu anlaşılan bu baltalı çevik yiğidin 19. yüzyıl başlarında yaşamış olması muhtemeldir:

Pırpırı Yakub nam civan Tokadlı
Koşarlı civelek kartal kanadlı
Baltalı celasun tulumbacıdır
Ayağı tozuna yetişmez atlı¹⁹²

Tokat kökenlilerin tulumbacılar arasındaki ağırlığının tespiti zordur. Ocağın ilgasından önceki dönemde tulumbacıların hemşerilik ağlarına dair münhasır bir çalışma tespit edilememekle birlikte Yıldız’ın detaylarını verdiği bir arşiv belgesi bu konuya ışık tutar niteliktedir.¹⁹³ Buna

191 Aslı Gençel, 734 Numaralı Amasra Nüfus Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, yüksek lisans tezi (Karabük Üniversitesi: 2021), 44-45.

192 Koçu, “Balta Verme, Baltalı Avret, Baltalı Oğlan,” *İA*, cilt 4, 2086.

193 Gültekin Yıldız, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2008), 29, dipnot no 107.

göre İstanbul'da varlıkları tehdit olarak görülen bazı hemşeri ve meslek gruplarının tasfiyesi için ilgadan yaklaşık bir sene sonra yapılan bir yoklama neticesinde hazırlanan defterlere göre yeniçeri tulumbacılarından 36, humbaracı ve lağımçı ocaklarına mensup tulumbacıardan dokuz, tophane tulumbacılarından 24, topçu tulumbacılarından on bir ve cebehane tulumbacılarından 73 olmak üzere toplamda 153 tulumbacı neferinin aslen taşralı oldukları için memleketlerine sürülmelerine karar verilmişti. İstanbul'dan tardedilen 36 yeniçeri tulumbacısının 15'i (yakl. yüzde 42), hem coğrafi yakınlık hem de köklü hemşerilik ağlarının varlığı sebebiyle İstanbul'a çok göç vererek "civar-ı saltanat"¹⁹⁴ adıyla bilinir hale gelen yörelerden geliyor ve bunların başını Kastamonu ile Ereğli çekiyordu. Kalan 21 kişi (yakl. yüzde 58), İstanbul'a göçle bu derece hemhal olmayan, ikincil derece göç veren Sinop gibi yörelerden geliyordu. Humbaracı ve lağımçı ocağında ise ağırlık altı kişiyle (yakl. yüzde 67) Bolu, Safranbolu ve Kastamonu yöresindeydi. Tophane tulumbacılarında da benzer bir dağılım söz konusuydu: 24 sürgünün 14'ü (yakl. yüzde 58) birincil göç bölgesinden geliyor ve bunların çoğunluğunu Küre ve Ereğlili hemşeriler oluşturunuyordu. Menfi topçu tulumbacısından onu Kastamonu sancağı ve çevresine geri gönderilirken, bir nefer İstanbullu olmasına rağmen sürgüne uğramaktan kurtulamamıştı. Nefyedilenler arasında en kalabalık grup olan cebehane tulumbacıları arasında ise memleketi "civar-ı saltanat" bölgesi olanlar 52 kişiden (yakl. yüzde 72) oluşuyordu. Kayseri ve Nevşehir gibi ikincil bölgelerden gelen 20 kişi (yakl. yüzde 27) mevcutken, bu iki grup haricinde bir kişi (yüzde 1) tüm göçmenler arasında en uzaktan geleni olup muhtemelen Şadiyan aşiretine mensup bir Kürt idi.¹⁹⁵

Kürtlerin bu dönemde İstanbul'da hemşerilik ağları vasıtasıyla memleket mesleği teşkil etmelerinin sınırlı sayıdaki istisnalarından biri hamallık mesleğidir. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde vasıfsız işgücünün önemli bir kısmını teşkil eden ırgat, hamal ve kayıkçıların yeniçeri-

194 Payitahta yakın bölgeler için kullanılan bu terim, yalnızca coğrafi yakınlığı değil, başta mevsimlik ve kalıcı göç olmak üzere birçok bakımdan İstanbul'la sıkı ilişkiler geliştiren yerleri ifade ediyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yahya Araz, "1840'ların Ortalarında Gerede: Bir Anadolu Kazasında Kuraklık, Kıtık, Göç ve Hayatta Kalmak Üzerine," *Toplum ve Bilim* 150 (2019): 110-111.

195 BOA HAT 294/17511 (29 Z 1242/24 Temmuz 1827).

lerle yoğun organik bağına dikkat çeken Quataert, bunu payitahtın zahire, meyve-sebze ve diğer gıda ihtiyaçlarının temininde yeniçerilerin bu işgücüyle işbirliği yapma mecburiyetine bağlamakta ve yeniçerilerin işgücünün en alt tabakasını teşkil ettiğini düşünmektedir.¹⁹⁶ Bu bağlamda yazara göre bu işgücünün kaderi ocakla sıkı sıkıya bağlı olup ilgadan hemen sonra Kürt ve Türk kökenli hamallar tamamen olmasa da büyük oranda İstanbul'dan tasfiye edilmiş ve bunların yerini Bektaşî bağlarının yokluğu nedeniyle daha sadık görülen Ermeni hamallar almıştır.¹⁹⁷ Dolayısıyla bu dönemde İstanbul'a göç eden Kürtlerin icra ettiği başlıca meslek gibi görünen hamallığı Galatalının destanlarında temsil eden Vanlı Yakup'un ilgadan önceki bir döneme ait bir şahıs olduğu düşünülebilir:

Biri dahi Yakub şehbaz şehlevend
Hammallar içinde bir servibülend
İranı, Turanı, Şiraz, Semerkand
Bu civanı değişmem hiç birine

Yaşı onbeş genç irisi pehlivan
Hammallar içinde pakize civan
Gönderen güzeli Vilayeti Van
Bir yerine kırk ver ayakterine¹⁹⁸

SONUÇ

Başta şiir olmak üzere, musiki, hattatlık ve nakkaşlık gibi birçok sanat dalıyla uğraşan yeniçeriler, Osmanlı edebiyatının üç ana kolunda da şair sıfatıyla varlık göstermişlerdir. Bu şairler ocağa giriş şekilleri, tarikat intisapları, edebiyat harici uğraşları ve patronaj bağlantıları gibi hususiyetler bakımından mikro ölçekte Müslüman Osmanlı toplumunu yansıtacak

196 Donald Quataert, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline 1730-1826," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire 1730-1914* (İstanbul: ISIS Press, 1993): 199-201.

197 Donald Quataert, "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the Sublime Porte, 1826-1896," *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze* (İstanbul: ISIS Press, 1993): 62-65.

198 Koçu, "Ayakteri," *İA*, cilt 3, 1428.

çeşitliliktedir. Erken modern dönemin değişen Osmanlı toplumuyla birlikte yeniçeriler yalnızca sosyoekonomik alanda değil, edebiyat sahasındaki eserleriyle de değişime ayak uydurmuşlardır. Bu kapsamda ocağın kuloğullarını kabulüyle toplumla karışmaya başlamaları ve devşirme sisteminin çözülmesi neticesinde hemşerilik ve himaye ağları üzerinden grup içi dayanışmalarını sürdürmüşlerdir. Önceleri bir yandan devşirme sisteminin sağladığı eğitim ve terfi usulleri, bir yandan da klasik edebiyat alanında daha yaygın ve sistemli olan patronaj nedeniyle yeniçeriler ağırlıklı olarak klasik edebiyat eserleri verirken, 17. yüzyıla gelindiğinde âşık edebiyatına temayülleri artış göstermiştir. Bunda Garp ocaklarının yükselişi kadar saz şairlerine icra ortamı ve imkânı sağlayan kahvehanelerin ortaya çıkıp neşvünemâ bulmasının da etkili olduğu düşünülebilir. Hem söyleyiş hem konu bakımından sosyal gerçekliğe yaklaşılan, gündelik hayatın ve mahremiyetin daha fazla ve serbestçe resmedildiği mahallileşme süreci, yeniçerilerin de aktif katkı sağladığı bir süreç olmuş; hem aruz vezni hem hece vezniyle yazan ocak mensubu âşıklarıyla ve divan sahibi “meydan şairleri” ile klasik edebiyat ve âşık edebiyatı arasında başından beri var olan yan yanalık ve yakınsamayı perçinleyerek sürdürmüşlerdir. Bunun yanı sıra, varlığı ve kapsamı tartışmalı olmakla birlikte bazı edebiyat tarihçilerinin varlığına kesin gözüyle baktıkları Türkî-i Basît akımının öncülerinden birinin bir kuloğlu olması da tesadüf olmasa gerektir.

Yeniçerilerin değişime uyum sağlama sürecinin bir parçası olan esnaflaşmaya dair de bazı yeniçeri şairlerin manzumelerinde canlı tasvirler bulunmaktadır. Bu şairlerden biri olan ve çalışmanın birçok veçheden incelemeye çalıştığı Galatalı Hüseyin Ağa, şehrengiz yollu destanlarıyla 19. yüzyıl başlarındaki Osmanlı toplumunu çeşitli yönleriyle bizlere aksettirmektedir. Daha ziyade nüfuz sahibi yeniçerilerin tercih ettiği kahvecilik mesleğine mensup olan Galatalı Hüseyin Ağa, İstanbul’da yazılı kültürün ve bilhassa matbuatın sözlü kültürün yerini almasından hemen önce ve külhanbeyi tarzı edebiyata geçiş sürecinde dönemin hamam, kahvehane, meyhane gibi mekânlarının ve buralarda sosyalleşen yeniçeri ve esnafın âdeta fotoğrafını çekmekte; bu şahısların bilhassa göç hikâyelerine dair önemli ipuçları da sunmaktadır. 19. yüzyılın ilga sonrası merkezîyetçi

modernleşmesi ve heteronormalizasyonu neticesinde izleri silinen bu “erkek” dünyasının göz ardı edilemeyecek bir parçası da, ocak hiyerarşisini yansıtan himayeye dayalı eşcinsel ilişkilerdi. Bu ilişkiler, erotik ve pornografik içerikli metinlere yansımak suretiyle kahvehanelerde bir tüketim metına dönüşüyor; yaşandıkları kadar da okunuyor ve dinleniyordu. *Kır-calı Destanı* gibi bazı manzumelerde pornografinin araçsallaştırılarak propaganda ve motivasyon işlevi gördüğü de dikkat çeken bir husustur. Reşad Ekrem Koçu’nun günümüze taşıdığı Galatalı Hüseyin Ağa ve destanları, bazı kısıt ve risklere rağmen tüm bu özellikleriyle ocağın ilgasından hemen önceki Osmanlı İstanbul’unu ve yeniçerilerin dünyasını anlayabilmek için eşsiz bir kaynak konumundadır.

EKLER

Tablo I. 16. Yüzyıl Yeniçeri Şairleri

Sıra	Mahlası	Adı	Yaşadığı devir	Edebiyat sahası	Bilinen eserleri	Turkîat intişah	Okulla ilişkisi	İttihatta ilişkisi	Hakkında
1	Armudu		16. yüzyıl	Âşık edebiyatı	<i>Mecmû'ü-i Sîz ü Söz</i> 'de ve Paris Milli Ktp. Fond Turc 126 numarasıyla kayıtlı mecmuada birer şiiri bulunmaktadır.	Şiirlerinden hareketle Bektaşî olabileceğinden söz edilmektedir.	Garp/Magrip Ovaklıdır. Şiirlerinde katıldığı deniz savaşlarından kâhramanlıklardan bahsetmektedir.		
2	Âsufî		1478/79 (?) - 1517/18	Klasik edebiyat	Aşk konulu ince ve latîf şiirleri vardır.		Kuloglu yeniceğidir.		
3	Aşkî (Yemhisârî, Üsküdarî)	İlyas	(?) - 1576	Klasik edebiyat	<i>Divân, Tercîmesi, Tercîmesi-i Muhâmmâdîne, Menâzîl ü Sâlikîn, Sâlikîn, Delîl ü Sâlikîn</i>	Önce Bektaşîliğe; yeniceğirlikten ayrılıştan sonra Bayramiğe intisap etmiştir. <i>Divân</i> 'ındaki manzumelerden Mevlevîliğe de meyil ettiği anlaşılmaktadır.	Dergâh-ı Muallâ yeniceğirlerindendir. Kuloglıdur.	Kanunî Sultan Süleyman'ın Rodos, Belgrad, Alman ve Irak'ın seferlerine Ağa gibi mühim devlet kâdîlarına bir şiiri padişahın beğenisini kazanınca kendisine arzusu sorulmuş, yüksek ihisan emekli olarak emekli olmuştur.	Koca Nişancı Celalzâde Mustafa, İbrahim Paşa, Ayas Paşa ve Gazanfer Ağa gibi mühim devlet kâdîlarına bir şiiri padişahın beğenisini kazanınca kendisine arzusu sorulmuş, yüksek ihisan emekli olarak emekli olmuştur.
4	Bahşî		16. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Elde Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'ne dair seçtiği hece ölçüsüyle yazılmış, beş dörtükten oluşan tek bir destan vardır.		Eldeki şiirinden hareketle Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferine katılmış bir yeniceğî şairi olduğu tahmin edilmektedir.		
5	Belîğî		(?) - 1562	Klasik edebiyat	<i>Latîfî Tercîmesi</i> 'nde divân olduğu kayıtlıdır. Mühîlîf mecmualarda şiirlerine rastlanmaktadır.	Halvetiyye tarikâtının Ramazanîyye kolunu kuran Şeyh Ramazan'dan el alan Sarhoş Bâli Elend'iye intisap etmiştir.	Kuloglu yeniceğidir.		Kahve hakkındaki gazeli çok meşhur olup, Latîfî bunun Osmanlı sahasında kahveye dair ilk manzume olduğunu ifade etmektedir.

6	Çıpanlı		16. yüzyıl	Aşk edebiyatı	Paris Milli Ktp. Fond Ture 126 numarasıyla kayıtlı mecmuada dört şiiri bulunmaktadır. Teceer'in aktardığına göre bunlardan biri 1515/1516'da Tunus ve Fas'a yapılan hücumlara dair bir destandır.		Garp/Mağrip Ocaklıdır. Şiirlerinde aktif olarak katıldığı savaşlardan bahsetmektedir.		
7	Dalışman		16. yüzyıl	Aşk edebiyatı	Ertore Rossi tarafından yayınlanan tek şiirinin Oğuz Ali'ye ait bir destanın parçası olması da mütemeldir		Garp/Mağrip mensup yeniçeri aşıklarındandır.		
8	Dertün Çelebi		(?) 1561	Klasik edebiyat	Fuzûlî ve Mevlânâ Şemsi'ye nazireleri vardır. <i>Gülşen-i Şu'arâ</i> 'da bir beyti kayıtlıdır.		Yeniçeri ve devşirme kökenlidir. 1544'te Bağdat'taki tumarlı sipahlilere katılmıştır.		
9	Derviş Çelebi		16. yüzyıl	Klasik edebiyat	<i>Gülşen-i Şu'arâ</i> 'da bir gazeli örnek olarak verilmiştir.		Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerinden idi. Daha sonra ilmiye sınıfına dahil olmuş, müderrislik yaparken kendi isteğiyle Divanhümayun kâtipliğine geçmiştir.		
10	Ferâğî	Mehmed Ferâğî Çelebi	(?) 1605	Klasik edebiyat	Gazelleriyle meşhurdur. Nevvâî üslubunu devam ettirmiştir.		Yeniçeridir.		İyi bir öğrenim görmüştür. Farsçaya hâkimdir ve musikide ustaydı. Yeniçeriliği döneminde mihnevî bir hayat yaşamıştır.
11	Ferdî	Mehmed	(?) 1555	Klasik edebiyat	Nazire mecmualarında ve tezkirelerde şiirlerinden örnekler vardır.		Kuluğludur. Yeniçeri ağası Mustafa Ağa'nın maiyetinde bulunmuştur. Ayrıca yeniçeri kâşibi Şehabeddin Bey'in de maiyetine girmiş, onun ölümünden sonra sekban ve yayabaşı olup bölgeye katılmıştır.		

12	Gedâ Muslî (Gedâ Muslî)	Muslihiddîn	16. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Muhtelif kaynaklarda dört manzumesi kayıtlıdır.	“Tarihimiz Hacı Bektaş tarîkı” ve “Gördüğün ört görmediğin söyleme” gibi dizelerinden Bektaş olduğu anlaşılmaktadır.	Garp/Mağrip Cezayir’de yaşadığı bilinmektedir.	Ocaklıdır.	Evlîya Çelebi kendisini çoğur şairleri arasında zikretmektedir.
13	Hayâlî		16. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Biri aruz ile, ikisi hece vezni ile yazılmış üç manzumesi bilinmektedir. Bunlardan 1578-1590 Osmanlı-Iran Savaşı sırasındaki Çıldır Muharebesi hakkında söylediği: “Tuman gider olsun bizim ellere” diye başlayan manzumesi meşhurdur.	Araştırmacılar bu âşığın büyük ihtimalle yeniçeri olduğunu düşünmektedir.		16. yüzyılın ünlü klasik şairi Hayâlî Beg’e olan hayranlığı sebebiyle bu mahlası almıştır. Kullandığı mahlasındaki nispet T’si (س) âşıklık geleneğinde olması örneklerden olması bakımından önemlidir.	
14	Hızrî	Hızır	(?) - 1547/48	Klasik edebiyat	Bazı mecmualarda şiirleri mevcuttur.		Şam yeniçerilerine katılmıştır.	Taşköprülüzâde’nin hizmetine girerek ilmini ilerletmiş, onun danışmanı ve İstanbul kadlığında iken mahkeme kâatibi olmuştur.	
15	Husev	Mehmed (lakapları: Deli, Divâne, Hırkalı Hınzır)	(?) - 1595/96	Klasik edebiyat	Tezkirelerde divân sahibi olduğu kaydedilmekle birlikte bu eser henüz ele geçmemiştir.	Yeniçeri bölüğünden sonra bir süre uzlete çekilmiş, önce Halvetî şeyhi ve müstahdem idi. Dervişlik hayatından sonra tekrar yeniçeriliğe dönmüş, önce yayabaşılığına, sonra Şam ölümünün ardından Bektaşî tarikata, sonrasında Hayderî ve Kalenderî dervişleri arasında katılmıştır.	Bebası yayabaşı iken sancakbeyi olan Karagöz Bey’dir. Yeniçeridir. Yeniçeri bölüğünde Halvetî şeyhi ve müstahdem idi. Dervişlik hayatından sonra tekrar yeniçeriliğe dönmüş, önce yayabaşılığına, sonra Şam ölümünün ardından Bektaşî Kıldibahir Kalesi komutanıyken ölmüştür.	Çeşitli tasavvuf akımlarına katıldığı için “delî” ve “divâne” lakaplarıyla tanınmıştır. Tezkire yazarlarına göre cezbaci ilahiye fazlaca kapıldığı için akli melekelerini yitirip mezhebinin azımsızdır. Hâle uygun irticali şiir söyleme yeteneğine sahiptir.	

16	Kıroğlu		16. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Özdemiroğlu Osman Paşa için yazdığı iki manzume haricinde, <i>Mezmû'at-ı Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş iki şiiri yer almaktadır.		1578-1590 Osmanlı-Iran Savaşına katılan bir yenicî olduğu Osman Paşa için yazdığı iki manzumeden anlaşılmaktadır.	Evliya Çelebi, göğür çalan bir Kıroğlu'ndan bahsetmektedir, ancak bunun 16. yüzyılda yaşamış olan Âşık Kıroğlu olup olmadığı meçhuldür.
17	Kul Çulha		16. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Paris Milli Ktp. Fond Ture 126 numarasıyla kayıtlı mecmuada iki şiiri vardır. Bunun haricinde ona ait olduğu şüpheli "Kul Çulha" mahlaslı bir şiir de mevcuttur.		Garp/Mağrip Ocaklı yenicîleri savaşlarına Deniz katılmıştır.	
18	Livâî	Hızır	16. yüzyıl (1574'te halâ sağ olduğu bilinmekte dir)	Klasik edebiyat	<i>Divân, Nâzım-ı Teşîr, Mezmû'at-ı Ey'âr</i>	Genç yaşlarında bazı şeyhlerin hizmetine girmiştir. Bir manzumesinde yolunun Kaledenlik olduğunu açıkça söylemektedir. Mürebbitîsiz olarak halvete şekillendiğinden şiiri düma ugrayıp bir müddet binarhancede kalmıştır.	Kuloğlu yenicîleri ocağında muhtemelen alendârlık görevinde bulunmuştur.	Selzade Mustafa'nın ölümünden sonra geçimini sağlamak için katarlık yapmıştır. Nesih hatında mahareti olup yîz civarında eseri istisnâ ediletiği bilinmektedir.
19	Nazmî	Edirneli Nazmî (Muhammed)	(?) - 1563(?)	Klasik edebiyat	<i>Mecma'ü'n-Nezâ'ir, Divân, Pendhâme-i Atâr tercümesi, Müşcat Mecmuası, Tevârih-i Anâkiye</i>		Hayatının sonraki dönemlerinde sipahi olarak görev yapmış olmasına rağmen Âşık Çelebi'den Kuloğlu Çelebi'ye öğretilmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli de yenicî olduğunu kaydemektedir. Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman devirlerinde Alkâm katılmıştır. Alkâm katılığı yapmış, silahdarlara serbölük olarak terfi ettirilmiştir.	<i>Divân</i> 'ında sipahilik mesleği üzerine bir numbuu vardır. Devrin sipahilerinin durumunu göstermesi açısından önemlidir. Türkî-i Basit adıyla bilinen sade Türkçeyle şiir söyleme akımının temsilcilerindendir.

20	Nihâni, Nacâk Fâzıl	İlyas bin Abdullah	(?)>1519	Klasik edebiyat	<i>Divân, Terceme- i Minhâcî'l-Âbidîn, Mecmû'at-ı Eş'âr Fevâid</i>		Amavut aslı bir değişimdir. Gençliğinde yeniçeri ocağına mensup.	Şam ve Halep'in Sultan Selim'e muamması ve tarih dışındaki bir kaside sunmuş, padişah da bunun mükâfatı için Nacâk ya da Nacâk Fâzıl şeklindeki ulufesi ve derecesini artırması, bol miktarda ihşanda bulunmuştur.	Yeniçeri aslı iken daha sonra ilmiye sınıfına girerek müderris olmuştur. Yeniçerilikle ilişkiden dolayı kaynaklarda Fâzıl Nacâk ya da Nacâk Fâzıl şeklinde de bilinmektedir.
21	Oğuz Ali, Ali		16. yüzyıl	Âşik edebiyatı	Turgut Reis için bir ağidi vardır.		Garp/Mağrip yeniçeri şairlerdendir.		
22	Rahikî	Yusufl Sinan/ Yusufl Sinan	(?)> 1546/47	Klasik edebiyat	Mecmualarda şiirleri vardır.		Kuluğlu yeniçeridir.		Mustafa Ağa suçlu olarak bulunarak ulufesi kesilince Mahmudpaşa Çarşısında attar dükkan açarak esnaflığa başlamıştır. Bu hadiseyi Gelibolulu Âli tatsiatıyla verir. Dükkanı zevk ve ırfan sahiplerinin uğrak yeriydi.
23	Rühî	Ömer Rühî Çelebi	(?)> 1609/10	Klasik edebiyat	Eserlerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Tezkirelerde iki beyti örnek olarak verilmiştir.		Yeniçeri ocağına mensup olduğu bilinmektedir.		
24	Sânî (Cân Memî)	Mehmed	(?)> 1586/87	Klasik edebiyat, Âşik edebiyatı	Âşıkâne ve rindâne şiirleri vardır. Hicivde başarılıdır. Özellikle Sâî ile karşılıklı hicivleri mecmualara girmiştir. Kaynaklardan divânı olduğundan bahsedilmektedir. 16. yüzyıl sonuna ait bir nazire mecmuasında 73 adet şiiri vardır.	İlk gençlik döneminde Halvetî-Gülşani şeyhi Şeyh Karamanî'ye intisap etmiştir.	Kuluğludur. Önceleri yeniçeri iken sonra sırasıyla sekban, altı zağarcı ve sipâhlik yapıp sipahi olarak emekli olmuştur.		
25	Selâhi		16. yüzyıl	Klasik edebiyat	Tezkirelerde manzumelerinden örnekler mevcuttur.		Yeniçeridir. Seferine katıldığı bilinmektedir.		

26	Semâ'î	Solakzâde Hasan	(?) 1586(?)	Klasik edebiyat	<i>Gülşen-i Şîr'arâ</i> 'da bir gazeli, örnek olarak verilmiştir.	Önce Mevlevî tarikâna girmiş, coşkuyla semâa için kalktığı için Semâ'î mahlasını tercih etmiştir. Ahîd'ye göre daha sonra Mısır'a giderek burada Gülşenî tarikâtına girmiş ve sonraları Bağdat'ta şeyh olmuştur. Gelibolulu Âlî'ye göre Gülşenî tarikâtından vazgeçmiş ve Anadolu'ya gelen Nakşibendî şeyhlerinden Ahmed Sââk'dan inâbelle Nakşibendî tarikâna girmiştir.	Sarayla solaklardan birinin yetiştirmesidir. Gençliğinde ocağına girmiş, sonradan dervişliği seçmiştir.		
27	Seydî	Dülgerzâde Seyfî Çelebi	16. yüzyıl	Klasik edebiyat	<i>Meşâ'irü's-Şîr'arâ</i> 'da bir gazeli mevcuttur. Sade şiirleri vardır.		Kulogullardan ve bölük halkındandır.	İstanbul'un dilberleriyle olan maceralarına Âşık Çelebi tezkiresinde değinmektedir.	
28	Sıdkî		16. yüzyıl	Klasik edebiyat	<i>Mecmû'at-ı Levâif</i> 'de bir gazeli vardır.		Yeniçeri yayıbaşı ve çavuş olmuştur. Yeniçeri görevi sırasında ilm-i havâss ile meşgul olmuştur. Emekli olunca kendisine tımar ihşan edilmiştir.	Şîrî ve nesrî Nişânî Bey'den öğrenmiştir.	
29	Şânî	Şânî Çelebi	16. yüzyıl	Klasik edebiyat			Kuloğlu yeniçeri iken kendi imkânlarıyla Rodos'ta tımar sahibi olmuştur.	Hicvî çok sert olup bu alanda şöhret sahibidir.	
30	Şu'â'î		(?)1616	Klasik edebiyat	<i>Edirne Tarihinde</i> gazel örnekleri vardır.		Babası debbağ olup yeniçeri ocağına katıldığı bilinmektedir.	Kulogulları ve devşirme usulü haricinde orduya esnaf ve esnaf çocuklarının katılmanın ilk örneklerinden biri olması bakımından önemlidir.	

31	Terâşî	Cerrahzâde Mehmed Terâşî Efendi	16. yy.	Klasik edebiyat	Aşıkâne ve rindâne şîirleri vardır.		Gelibolulu bir kuloğlu ve yeniçeridir. Baba mesleğine meylederek mahir bir berber ve yetenekli bir cerrah olmuştur.	Devrin önde gelen heccavlarındandır. Bodur İsa adlı bir aşık dair hievi, şnaaf çocuklarının Ocağa yazılmasına dair dikkat çekici bir anekdotur.
32	Ulûmî		(?)- 1575 /76	Klasik edebiyat	Mecmualarda şîirlerinden örnekler mevcuttur.		Kuloğlu yeniçeridir.	Hüsn-i hatta başarılıdır.
33	Ulûî	Ali (Ulûî) Çelebi	(?)- 1585	Klasik edebiyat	Eserlerine dair bilgi yoktur. Kaynaklarda bir matlaı yer almaktadır.		Kuloğlu yeniçeridir.	Birçok şairin dîvânını istinsah etmiş, bu vesileyle şîirini de geliştirmiştir.
34	Vâlî		16. yy.	Klasik edebiyat	İki gazeli ve birkaç beytinden başka şîirleri hakkında bilgi mevcut değildir.		Kuloğlu ve Dergâh-ı Muallâ yeniçerilerindendir.	Tezkirelerde güzel göze yeniçeri iken yazdığı bir gazeli Celal Bey vastasıyla padişaha ulaşınca padişah kendisine baltık hışan etmiştir.
35	Yahyâ	Yahyâ Bey, Tashtacı, Dükagin-zâde	(?)- 1582	Klasik edebiyat	<i>Divân</i> , <i>Hamse (Sâî u Gedâ, Gencîne-i Râz, Yâsuf u Zelifa, Kitâb-ı Envâr, Gülşen-i Usûl, Edirne Şehrengîzi, İstanbul Şehrengîzi</i>	Son yıllarda Gülşeni seçhi Uryâni Mehmed Dede'ye intisap etmiştir.	Arnavut asıllı bir devşirme olup inli Dükagin ailesine mensaptır. Yeniçeri ocağında iken ilmi hevesiyle ocağın dikkatini çekmiş ve kendisinin himayesini görmüştür. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Misir seferlerine katılmıştır. Yayaşılığa kadar yükselmiş, tevliyet sahibi olmuştur. Ömrünün son yıllarında Yahyalı Akmeclar Ocağına katılmıştır.	Rüstem Paşa, Defterdâr Iskender Çelebi, İbrahim Paşa, Güzelce Kasım Paşa, Arslan Paşa gibi ünlü devlet adamlarına medhiyeler yazmıştır. Şidzade Mustafa'nın kalı üzerine yazdığı mersiye, Sultan Süleyman'a bir hiev niteliğindedir. Mersiye sebebiyle Rüstem Paşa ile yaşadığı gerginlik sonrasında İzvornik'e sürgün edilmiştir.
36	Yetimî / Yetim (Kul Yetim mahlası da kullandığı dışındadır.)	Ali Çelebi	1480 (?)- 1553	Klasik edebiyat, Aşık edebiyatı	<i>Divân, Lüzetti'l-Ahbar</i> Hem aruz hem de hece vezniyle yazılmış şîirleri vardır.	Halife Babı'dan almıştır. Seyhi Cemâleddin İshak Karamanî'ye intisap etmiştir.	Kuloğlu yeniçeridir. Babası Mehmed, II. Bayezid ve I. Selim zamanında turnacıbaşlık görevinde bulunmuştur. Bundan dolayı Turnacıbaşızade olarak da bilinirdi. Babasıyla aynı dönemde yeniçerilik yapmıştır. Ocağa katılmadan önce birçok meslekde uğraşmıştır. İçkiye düşkünlüğünden dolayı ocağı da bırakmış, sonrasında tasavvufa yönelmiştir.	Seydi Ali Reis'in himayesine girmiştir. Tekrar geçim sıkıntısına girince Kanuni Sultan Süleyman'a arz-ı hal yazmış ve silahdar bölüğüne alınmıştır. Padişah matinde seferlere katılmış, bir sefere katılmayınca ulufesi kesilmiştir. Sonradan Barbaros Hayreddin Paşa dan taltif görmüştür.

Tablo II. 17. Yüzyıl Yeniçeri Şairleri

Sıra	Mahlası	Adı	Yaşadığı devir	Edebiyat sahası	Bilinen eserleri	Tarikat intisabı	Ocakla ilişkisi	İhtidatla ilişkisi	Hakkında
1	Âbî	Mahmud	(?) 1666/67	Klasik edebiyat	<i>Münşe 'ülâ-ı Âbî</i>		Kandiye Muharebesinde serdengeçti yazılmış, dışarıdan savaşırken şehit olmuştur.	Köprülü Ahmed Paşa ve Mısır valisi olan İbrahim Paşa'ya kasideler sunmuş, ihisanlar almıştır.	
2	Âhû Baba	Karaoğlu Ali	17. yüzyıl	Tekke edebiyatı	Cönk ve mecmualarda kayıtlı beş adet şiiri vardır. Şiirlerinde Alevî-Bektaşî unsurlar baskındır.	Bektaşî tarikatına mensuptur.	Yeniçeri olduğuna bilinmemektedir.	Saz ve hanendelikteki maharetinden dolayı IV. Murad'ın huzurunda musiki icra etmiş, saray hanendeleri arasına kabul edilmiştir.	Gözlerinin güzelliği sebebiyle Baba Âhû şöhretini kazanmıştır. Şiirleri saz eşliğinde çalınıp söylendiği için daha çok kırsal kesimde tutunmuştur.
3	Âli	Âli Efendi	17. yüzyıl	Klasik edebiyat			Yeniçeri olduğundan başka hakkında bilgi bulunmamaktadır.		
4	Ali		17. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Bir türküsü, bir şarkısı; heceyle ve aruzla yazılmış manzumeleri de vardır.		Öztelli'ye ve Ergun'a göre IV. Murad'ın Bağdat Seferine katılmış bir yeniçeridir.		
5	Âşık		17. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Koşma, semâî ve türkülleri vardır. Hanya'nın fethi, IV. Murad'ın vefatı ve Sultan Murad'ın müşahibi Musa Çelebi'nin vefatının ardından yazdığı şiirler bilinmektedir.		Girit Seferini konu edinen şiirleri olması nedeniyle bu sefere katıldığı ve yeniçeri olduğuna düşünülmektedir.	IV. Murad'ın kendisinin bir manzumesine nazire yazması, saraya yakın olduğunu düşündürmektedir.	Âşık tarzının kahvehane ve İstanbul merkezli oluşumunda rol oynamış ilk âşıklardan biri olması muhtemeldir.
6	Âşık Nev'i	Hüseyin	17. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Hece ve aruzla şiirleri vardır.		Öztelli'ye göre yeniçeri ocağında yetişmiştir.		
7	Âşık Ömer (Ömer, Adli, Derviş Nihâni, Vehbi, Vecdi(?))	Ömer	17. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Klasik şiire çok yaklaşan bir saz şairidir. <i>Divân</i> 'ı vardır. Cönk ve mecmualarda çok sayıda şiiri bulunmaktadır.	Hacı Bektaş'a hümeti olan bir Mevlevî olduğu düşünülmektedir.	Divanından orduyu çok iyi tanıdığı ve birçok sefere katıldığı anlaşılmaktadır. Köprülü ve Ergun kendisinin yeniçeri olduğuna düşünülmektedir.		Yeniçeriliği kesin olmamakla birlikte ihtiyat kaydıyla beraber son derece muhtemeldir.
8	Benli Ali		17. yüzyıl	Âşık edebiyatı	Aruz ve heceyle yazmış olduğu 70 kadar şiiri bir cönkte bulunmuştur.		Garp/Magrip Ocaklı yeniçeri âşığıdır.		Fransızların 1664'teki Cezayir saldırısını anlattığı bir şiiri vardır.

9	Berberoğlu		17. yüzyıl	Aşk edebiyatı	12 adet şiiri mevcuttur.		Sakaoğlu'na göre aşıklık tarzının bütün özelliklerini taşımakta olup yenicileri tarzı hayat sürmüştür.		
10	Bezmi	Yasakçı-zade İbrahim	(?)-1682/83	Klasik edebiyat			Yenicî ağası Tekirdağlı Mustafa Paşa'nın nedimi olmuş, onunla birlikte 1683 Viyana Seferine katılmış ve şehit düşmüştür (Mustafa Bezmi Çelebi ile karışmaktadır.)		
11	De'bi/Dâyî	Hüseyin Beş, Hüseyin De'bi Çelebi	(?)-1639/40	Klasik edebiyat	Şiir ve inşasıyla tanındığı kaynaklarda ifade edilmektedir. <i>Rza Tezkiresinde</i> kayıtlı bir beyti mevcuttur.		Yenicî şairlerindendir.		
12	Deniroğlu, Demircioğlu, Demir		17. yüzyıl	Aşk edebiyatı	Gurbet temalı türkîlî ve kahramanlık konulu destanları vardır.			Padişahın huzuruna çıkabilen çöğür sazazelerindendir. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre padişah tarafından hil'atle telif edilmiştir.	
13	Fenâyî	Mustafa	(?)-1703/04	Klasik edebiyat	Şiirleri na't ağırlıklıdır. Müstaklîl bir telif eseri olmamakla birlikte Süyûf ve Neseff den tercümelîleri vardır.	Celvetî şeyhi Üsküdarlı Şeyh Selâmî Ali Efendi tarafından yetistirilmiş, Yahya Efendi Türbesi civarında zaviye inşa edip halîfe olmuştur.	Yenicîleridir. Odabaşı Şeyhî namıyla marufur. Önce yirminci bölükte karakollukçu, daha sonra aşık, kilercilik ve edabaşılık görevlerinde bulunmuştur.		
14	Gedâî (Celeb Gedâî)		17. yüzyıl	Aşk edebiyatı			Yenicîleri ocağında acemilerin yazıcıları için kullanılan hareketle Koz, yenicîleri olduğunu ifade eder.		Evliya Çelebi, çöğür kaldığı bilgisini aktarmaktadır.

15	Kara Hamza	Hamza	17. yüzyıl	Aşk edebiyatı, Tekke edebiyatı	Hem tasavvufî konuları, hem de Cezayir'deki hayata ve savaşlara dair manzumeleri vardır.	Bektaşî olduğu manzumelerinden açıkça anlaşılmaktadır.	Garp/Mağrip Ocaklıdır.		
16	Kâtib Ali, Aşk Ali, Aşık Kâtib, Derviş Ali, Dertli Ali	Ali?	17. yüzyıl	Aşk edebiyatı	Eski mecmualarda şiirlerine tesadüf edilmektedir. Şiirlerinin bir kısmı Öztelli ve Elcin tarafından yayımlanmıştır. İki destanından hareketle IV. Murad döneminde Bağdat Seferine katıldığı ileri sürülmektedir. Bir manzumesinde Osmanlı Devleti'ne ayaklanıp idam edilen İlyas Paşa, Man Oğlu, Mehdi, Kınalı Oğlu ve Haydar Oğlu'ndan bahsetmektedir.		Yeniçeri ocağına mensup aşıklandıdır. Ocakta yazıcı olduğu tahmin edilmektedir.		
17	Kâtibi		17. yüzyıl	Aşk edebiyatı	<i>Dihân</i> Hem aruz hem hece vezniyle şiirleri vardır. <i>Mecmû'î-i Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş beş şiiri yer almaktadır. Ayrıca aynı eserde yer alan "Kâtib" mahlasıyla kaydedilmiş Bağdat Seferine dair şiirin de ona ait olduğu düşünülmektedir.		Öztürk ve Koz, yeniçeri ocağından olduğunu ileri sürmektedir.	Sultan IV. Murad'la yakın olduğu ve onunla beraber Bağdat katıldığı bilinmektedir.	Evliya Çelebi, çoğür bilgisini aktarmaktadır.
18	Kayıkçı Kul Mustafa	Mustafa	17. yüzyıl	Aşk edebiyatı	Hece ve aruz vezniyle yazılmış şiirleri mevcuttur. Devrinin önemli hadiseleri için şiirler söylemiştir. "Genç Osman" destanının Kayıkçı tarafından Bağdat Küstümüne katılan Genç Osman adlı bir asker için yazıldığı ve şiirin başka menkıbelerde birleşerek günümüze kadar geldiği düşünülmektedir. Şahin, <i>Mecmû'î-i Sîz ü Sîz</i> 'de yer alan Bağdat Seferine dair "Mustafa" adlı bir şiire ait tükünün de Kayıkçı'ya ait olma ihtimali üzerinde durmaktadır.		Garp/Mağrip Ocaklarına mensup yeniçeri aşıklandıdır. Birçok savaşa katılmıştır. "Kayıkçı" lakabını Cezayir'de almış olduğu şiirlerden anlaşılmaktadır.		Türk saz şiirinin en meşhur aşıklandıdır. Eserleri ortalamda, kahvehanelerde, serhat kalelerinde ve bozahanelerde uzun süre söylenmiştir. Evliya Çelebi, çoğür bilgisini aktarmaktadır.

19	Koroğlu/ Kuroğlu	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Genç yaşta öldürüldüğü için elimizdeki şiirlerin sayısı oldukça azdır. Hece ve aruzla yazdığı şiirler mevcuttur. <i>Mecmû'ı-i Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş beş eseri mevcuttur.	Yeniçeridir. Yaşadığı dönemin siyasi olaylarına (özellikle Genç Osman'ın katli hadisesine) karışmış; önce hapsedilmiş, da öldürülmüştür.	Sadırazam Paşa'nın görevdiği askerlerdendir.	Eviya Çelebi, çığır çaldığı aktarmaktadır.
20	Kul Deveci	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Kalenderoğlu'nun tedibi hakkındaki manzumesi bilinmektedir.	Orluda yetişmiş bir saz şairidir. Küçükyağın, yeniçeri olduğunu öne sürmektedir.		
21	Kul Mahmud	1628-1702	Aşık edebiyatı	Türkü ve destanları vardır.	1649'da yeniçeri ocağının serdengeçti bölgesine yazılmıştır.		
22	Kul Mehmed	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Savaş, kahramanlık, aşk ve tabiat konulu koşma ve türkülerinin yanı sıra aruz vezniliyle söylediği de manzumeleri bulunmaktadır. Bir şiirinde Sivaslı olduğunu ifade etmektedir.	Mahlasından ve IV. Mehmed'in cülusuna dair bir şiirinden yeniçeri olduğu ve 1646'da Deli Hüseyin Paşa'nın ordusuyla Girit Savaşına katıldığı anlaşılmaktadır.		16. yüzyılda yaşamış "Kul Mehmed" mahlasıyla aşık tarzı şiirler yazan Mehmed Paşa (Üveys Paşa'nın oğlu) ile karıştırılmaktadır.
23	Kuloğlu	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Aşık kahramanlık ve tarihî olaylara dair manzumeleri vardır. Fazla tasavvuf birikte oynamakta ekasında kalmıştır. Şiirleri Ergün tarafından müstakil bir çalışmada nesredilmiştir. IV. Murad'ın ölümüne dair bir şiiri vardır. Çağdaşlarından Kâtibi ve Aşık'a nazireler söylemiştir. <i>Mecmû'ı-i Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş beş şiiri mevcuttur.	Yeniçeridir. Mahlasından hareketle kuloğlu olduğu düşünülmektedir. Şiirlerinden ordu ve donanmada bulunduğu ve çeşitli savaşlara katıldığı anlaşılmaktadır.	Özelli'nin Naima'dan aktardığına göre; Sultan II. Davut katleden Paşa'yı cellatlardan kurtaran Sultan İbrahim tarafından Sultan Murad'a yakınlığı sebebiyle Cezayir'e sürülmüştür. Sultan Murad'a yakınlığı şiirlerinden de anlaşılmaktadır.	Eviya Çelebi, çığır çaldığı aktarmaktadır.
24	Lutfi	Muslî Ağazade Mustafa Ağa	Klasik edebiyat	Tezkirelerde gazelinden alıntılanan beyitler vardır.	Böyük çorbacılığı görevinde bulunmuştur.		

25	Mahmutoğlu		17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Eilde az sayıda şiiri vardır. Hem aruz hem de hece ile yazdığı şiirler Sakaoğlu'na göre kusursuzdur.		Sakaoğlu, Öztelli'nin bu şiiri yenicileri olarak kabul ettiğini belirtmektedir.	IV. Murad'ın salınamının 9. yılında kontrolü ele aldığı zaman idam ettirdiği zorbalarından biri olduğu düşünülmektedir.
26	Oksüz Aşık, Oksüz Ali	Ali	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	<i>Mecmû'â-i Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş dört şiiri mevcuttur.		Şiirlerinden anlaşıldığı kadıyla Akdeniz'de denizci olarak görev yapmıştır. Garip/Magrip Ocaklı olması muhtemeldir.	Aynı mahlası kullanan bir 16. yüzyıl şiiri ile eserleri ve biyografileri açısından hayli karışıklık mevcuttur.
27	Sihnaî	Abdüllatif Efendi	(?) - 1692/93	Klasik edebiyat	Tezkirelerde bir gazzînden iki beyit örnek vardır.		Yenicileri mensubudur.	
28	Şahinoğlu		17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Toplam 24 şiiri bulunmakla birlikte bunlar derli toplu bir eserde bulunmamaktadır. <i>Mecmû'â-i Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş dört şiiri mevcuttur.		Yenicileri ocağında yetişmiştir. Katıldığı Girit Seferinden dönmemiştir.	Sultan Osman dönemi aşkıları arasında yüksek bir konumdadır.
29	Şîrî	Hasan	(?) - 1688/95 (?)	Klasik edebiyat	Tezkirelerde manzumelerinden örnekler bulunmaktadır.		Diyarbakır asıllıdır. İstanbul'a gelip yenicileri çavuşu olmuştur.	Hüseyin Paşa'nın himayesini görmüştür.
30	Tasbâz Ali, Tasbâz	Ali	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	<i>Mecmû'â-i Sîz ü Sîz</i> 'de bestelenmiş iki şiiri mevcuttur. Öztelli, Topkapı Sarayı Kitaplığında bulunan bir şiirine yer vermiştir.		Bir şiiri vastasıyla Girit savaşlarına katıldığı tespit edilmiştir. Yenicileri ocağına mensup olduğu düşünülmektedir.	
31	Teslim Abdal	Mehmed	17. yüzyıl	Tekke edebiyatı	Çeşitli önkler ve mecmualarda nefesleri kayıtlıdır.	Bektâşi	Özmen'e göre ayrı zamanlarda yaşamış dört farklı Teslim Abdal olup bunlardan biri yenicileri ocağında halife babası idi. Bu şiirin IV. Murad'ın Bağdat Seferine katıldığı düşünülmektedir.	<i>Teslim Dede Teslim Baba / Ey kahrman Türk millet!</i> şeklinde başlayan bir mehter marşına konu olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca Öztelli, 16. yüzyılda yaşamış Teslim Abdal mahlaslı başka bir Bektâşi ozanının Kanuni'nin Bağdat'ı fethine dair bir şiirini de kaydetmektedir.

32	Tuğ	Hüseyin bin Sefer bin Abdullah	17. yüzyıl	Klasik edebiyat, Aşık edebiyatı	Sultan II. Osman'ın katli hadisesinin göğüt şahitlerindendir. <i>Musibetü'nne</i> adlı eseriyle hadiseyi tafsilatıyla anlatmıştır. "Şâh-ı cihana kıldılar" nakaratlı türküsü Öztelli'de yer almaktadır.	Kuluğu yeniçeridir. Küçük yaşlarda ocağa dahil olmuş, Celalilere karşı yapılan savaşlara katılmıştır. Kuyucu Murad Paşa'nın 1610 tarihli İran Seferine de iştirak etmiş, bu seferden sonra solaklığa terfi etmiştir. Sekiz yıl devam eden solaklık hizmetinin ardından emekliye ayrılmıştır.		
33	Uzlet	Değirmencizade Uzlet Mehmed Çelebi	(?) - 1668/ 69	Klasik edebiyat	Bahariye kasidesi beğenilmiş manzumelerindendir.	Yeniçerilikten ve Bektaşılıktan ayrılıp Mevlevi olmuş, Arzî Dede tarafından yetiştirilmiştir.	Yeniçeridir.	
34	Üsküdarlı, Üsküdarlı Ahmed	Ahmed	17. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Şiirleri çeşitli cövklerde bulunmaktadır. Uyar Kalesi'nin alınması haberinin sevinciyle söylediği şiir günümüze ulaşmıştır.	Bektaş olmasi ihtimal dâhilindedir.	Muhtemelen Uyar'ın ve Kandiy'e'nin fethine katılmış bir yeniçeridir.	Koşmalarından biri, savaşa katılan askerlere gayret vermek ve onları heyecana getirmek için yazılmış görülmektedir.
35	Zârî	Noktaözade/ Noktaözade Cafer Çelebi	(?) - 1631	Klasik edebiyat	<i>Rza Tezkiresi</i> 'nde bir beyti kayıtlıdır.	Yeniçerilikten ayrılarak Gülşeni tarikatına intisap edip Mısır'a gitmiş ve orada ölmüştür.	Bir dönem yeniçeri olduğu bilinmektedir.	

Tablo III. 18. ve 19. Yüzyıl Yeniçeri Şairleri

Sıra	Mahlası	Adı	Yaşadığı devir	Edebiyat sahası	Bilinen eserleri	Tarikat intisabı	Ocakla ilişkisi	İhtidarta ilişkisi	Hakkında
1	Âşık Hasan, Kul Hasan, Sefil Hasan, Hasan Dede	Hasan	17.yüzyıl sonları-18. yüzyılın ilk yarısı	Âşık edebiyatı		Bektaşidir. Urfalı Halil İbrahim Dede sonra Baba'dan sonra postnişinliğe atanarak Dede Baba olmuştur.	66. ortaya mensup olup Bektaşiliğin önemli makamlarından biri olan Büyük Baba Efendi makamına oturmuştur.		Serezlidir. Hacı Bektaş Dergâhı'nda meclisler, Kanunî'nin Viyana seferine katılan bir Bektaşî ulusu olan Hasan Dede ile karıştırılmaktadır.
2	Ayvansara-yî	Hâfız Hüseyin	(?) - 1787	Klasik edebiyat	<i>Hadikau'l-Cevâmî'</i> , <i>Mecmû'at-ı Tevârîh</i> , <i>Eş-âr-nâme-i Mîstezâd</i> , <i>Te'feyd-i Selâtin ve Meşâhir-i Ricâl</i> , <i>Te'feyd-i Ayvansaravî</i> , <i>Mecmû'atü'l-Latâif Sandükü'l-Ma'ârif</i> , <i>Na'î Mecmû'ası</i> , <i>Âşık Ömer Divânı</i>		Dergâh-ı Âli yeniçeri sekbanlarından 15. ortasına bağlıdır.		İstanbul camileri hakkındaki <i>Hadikau'l-Cevâmî'</i> adlı eseriyle meşhurdur. Bu eser, Hammer tarafından kısıltılarak Almancaya tercüme edilmiştir. Ayrıca Âşık Ömer'in divânını tertip etmiştir.
3	Emir Mustafa		18. yüzyıl	Âşık edebiyatı	İstanbul'u her yönüyle tasvir eden tetâif vardır. Eski Manzumelerin Odaları, cebeci, topçu ve yeniçeri ocakları ve ocak geleneklerini tasvir etmektedir.	Bektaşî tarikatına mensuptur.	Yeniçeri ocağına mensup bir saz şairidir. Adakale'nin tefhine katılmıştır.		Meraklı bir İstanbul tutkunu olup 45 yıl boyunca şehirde şahit olduğu birçok hususiyeti anlatmıştır.
4	Faşhî Ahmed Faşhî Efendi		18. yüzyıl	Klasik edebiyat	<i>Esmâ-i Bîlâd</i> , <i>Bezm-i Kunûf</i> Ayrıca Salım ve Safiyyî tezkirelerinde beyit ve gazelleri mevcuttur.		Safiyyî Tezkiresi'nde tahsilini tamamladktan sonra Dergâh-ı Âli yeniçerilerine katıldığı ifade edilmektedir.		Şeşâr çalması, ressamlığı ve babası gibi pehlivanlığıyla meşhurdur. Makam-mevkî amacıyla gittiği Mısır'da uzun süre kalmıştır.
5	Hükmi		18. yüzyıl	Âşık edebiyatı, Tekke edebiyatı	Müstakil eseri olup olmadığı bilinmemektedir. Tarihî öneme sahip manzumesi Köprülü tarafından neşredilmiştir.	Somut veriler olmamakla birlikte Bektaşîliğe uzak olmadığı söylenbilir.	Yeniçeri olduğu bilinmemektedir.	Köprülü'ye göre Osmanoğlu Nasuh Paşa'nın idamı üzerine söylediği iki destan, kendisinin bu pasadan himaye görmüş olabileceğini düşündürmektedir.	Emekliliğinde elde saz ile gezgincilik etmiştir.

6	Nakşî	Mustafa Ağa	(?)>1764	Klasik edebiyat	<i>Dihân, Vekâi-i Sultânî Tarihî Nakşî</i>	Nakkaşlığın ardından yeniçerilğe yazılmıştır. 1735 seferindeki çeşitli muharebelerle katılmıştır.	Sultan Mustafa'nın henüz iken kendisini rüyasında gördüğünü, şayet sultan olursa ve talif edeceğim kardeşlerine haber verdiğim, mektup hükümdar olunca kederimden kahr ve başlıklarla talif ettiğini <i>Vekâi-i Sultânî Tarih-i Nakşî</i> adlı eserinde kaydetmektedir.	III. Şir, inşâ ve musiki de hüner sahibidir. Arapça ve Farsça'da vukûdu vardı. 19. yüzyılda yaşamış Mevlevî şeyhi, şair, hattat, bestekâr ve neyzen Nakşî Mustafa Dedeli ile karıştırılmamalıdır.	
7	Nürî		18. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Bağdat Valisi Vezir Ahmed Paşa'nın ardından söylediği bir destan mevcuttur.	Köprülü, mersiyesinden hareketle Bağdat'ta yaşayan ve paşanın maiyetinde bulunmuş yeniçerilerden olabileceğini kaydeden.			
8	Sâdık		18. yüzyıl	Aşık edebiyatı	Ordunun durumu ve askerinin esnaflığa yönetliğini anlatan "bil padişahım" redifli bir destan vardır. Ayrıca Yusuf Ziya Paşa'nın Avusturyalılara karşı kazandığı zaferi anlatan destanın da sahibi olması muhtemeldir.	"Bil padişahım" redifli destandaki ipuçlarından hareketle Garip/Magrip Ocağı bir yeniçeri olduğu düşünülebilir.			
Sıra	Mahlası	Adı	Yaşadığı devir	Edebiyat sahası	Bilinen eserleri	Tarikat intisabı	Ocakla ilişkisi	İhtidatla ilişkisi	Hakkında
1	Derviş Osman	Osman	19. yüzyıl	Aşık edebiyatı			Hayatı hakkında bilgi olmamasına rağmen, Alemdâr Vakası hakkında yazdığı ve Nizam-ı Cedid aleyhtar olan "der yeniçeri" redifli muhtesimden hareketle yeniçeri ocağına mensup olduğu düşünülebilir.		
2	Galatalı	Hüseyin Ağa	19. yüzyıl	Aşık edebiyatı	<i>Destan Mecmuası</i>	Bektaşî tarikatına mensuptur.	56. ortamın çorbacıdır.		Vak'a-i Hayriyye'den sağ yeniçerilerdendir. Ayrıca Çardak İskelesi'nde kahvehane sahibidir.

Tablo IV. Şair Ocak Ricâlinin Alfabetik Listesi

Sıra	Mahlası	Adı	Yaşadığı devir	Edebiyat sahası	Bilinen eserleri	Tarikat intisabı	Atesi	Resmî görevleri	Hakkında ilişkisi	Hakkında
1	Abdî	Subhîzâde Abdullah	(?) 1763/64	Klasik edebiyat			Babası Feyzullah Efendi Subhî Ahmed Efendi soyundan olduğu için Subhîzâde olarak tanınmıştır.	Divan kaleminde yetişip hâcagân olmuştur. 1748'de rîzâname-i şâhîge, ardından iki defa maliye tezkerecisi görevinde bulunmuştur. 1758'de yeniçeri kâtibî, 1759'da sadaret kethîdâsı olmuştur. 1762'de başmuhasebecî olmuş, 1765/64'te bu görevden azledilmiştir.		
2	Adlî	Mehmed	(?) 1743/44	Klasik edebiyat	<i>Divân</i>	Halvetîdir. Emir Buhârî es-Seyhî Seyyid Fazlullah Efendi, Seyh Nakşî Efendi ve Koca Mustafa Paşa Şeyhî Alaeddin Efendi'nin meclislerinde bulundu.	Babası Dergâh-ı Âlî yeniçerilerinden kethîdâsı Süleyman Ağa'dır.	Kâğıt emâneti, kale tezkereciliği görevlerinde bulunmuştur. Yeniçeri ağalığı yapmıştır. Daha sonra defterdâr-ı şîrk-ı sâlis görevine yükselmiştir.		
3	Âlî, Çeşmî	Gelibolulu Mustafa Âlî	1541-1600	Klasik edebiyat	30'dan fazla eseri olup bilinenlerden bazıları şunlardır: Dîvânî Türkçe, birî Farsça beş divan, <i>Mîlîr il Mâh</i> Mesnevîsi, <i>Kırk Marzum Tercümesi</i> , <i>Tuflânî'l-Uşşâk</i> , <i>Fusûlât-ı Hal' ve'l-âdâ</i> , <i>Hâdât-ı Kâhire mine'l-Meclis</i> , <i>Künhâ'l-ahbâr</i> , <i>Menâkıb-ı Hünerverân</i> , <i>Nusrêname</i> , <i>Mevâdî'n-ne'âis fî kavâid'l-mecâlis</i> , <i>Câmî u'l-buhâr</i>	Hoca Ahmed, dedesinin adı Abdullâh'tır. Anne tarafından dedesi Şeyh Mustafâ, Nakşibendî Seyyid Enîr Buhârî'nin müridi ve halefidir.	Babasının adı Ahmed, dedesinin adı Abdullâh'tır. Anne tarafından dedesi Şeyh Mustafâ, Nakşibendî Seyyid Enîr Buhârî'nin müridi ve halefidir.	Uzun yıllar süren karyerinde çok sayıda görevi olmuştur. Bazı pasaların kâtipliğinde bulunduktan sonra Halep'ten defterdâr olmuştur. 1585'te Erzurum hazine defterdârına getirilmiş, altı ay sonra Bağdat mal defterdârına nakledilmiştir. 1592 ve 1595 yıllarında yeniçeri kâtipliği yapmış, son görevi Cidde sancakbeyliği olmuştur.	Şehzadeliği sırasında Manisa ve Kütahya'da II. Selim'in, daha sonra da III. Murad'ın Manisa'da maiyetlerinde bulunmuştur.	

4	Ali(?)	Temerrüd Hacı Ali Paşa	(?) - 1572	Klasik edebiyat	<i>Gülşen-i Şu'arâ'</i> da ikişi Farsça, biri Türkçe olmak üzere üç beyti bulunmaktadır		Enderun'da yetmiştir. II. Bayezid'in kızı Selçuk Sultan'ın torunu Farma Sultan ile evlenmiştir. Defterdarlık ve muhtelif eyaletlerde beylerbeylik görevinde bulunmuştur. 1541 yılında yeniçeri ağalığına tayin edilmiş ve Budin Seferine katılmıştır.	XVI. yüzyıl tezkiye yazarlarından Ahdi'yi uzun müddet himaye etmiştir. Tarihle ve fıkhlı da uğraştığı bilinmektedir. Kaynaklarda hayrsever olduğu kaydedilmektedir. Sert tabiatı ve inatçı kişiliği sebebiyle "Temerrüd" lakabını almıştır.
5	Ârif	Ârif Mehmed Efendi	(?) - 1813	Klasik edebiyat	<i>Dvân</i>	Babası Kastamonulu Ağa'nın Mehmed Efendi'dir. Oğullarından Raif Efendi kazasker olmuştur.	Dütsaade Ağası İdris Ağa'nın kâtipliğinde bulunmuş, ardından Harameyn mukataacılığı memuriyetine atanmıştır. Ardından tezkireci-i şâni ve tezkireci-i evvel olmuştur. Ruznâme-i evvel, rikab-ı hümayûn ve kethüdalığı çavuşbaşılık görevlerinden sonra yeniçeri kâtipi olmuştur. 1805/06 yılında Anadolu muhasibesi, 1807'de ikinci ve üçüncü defa çavuşbaşı olmuştur. 1808/09'da defter enini ve eâs vekili olmuştur. 1810'da nişancı, 1812'de tekrar defter enini olmuştur.	Padşâhın huzurunda Pertev Efendi'ye ait kasideyi okumuş, padşâhın gazaba gelecek birkaç gün sonra kendisini tezkerecilik görevinden azletmiştir.
6	Bendi	Ozcan Çelebi	(?) - 1712/13	Klasik edebiyat	İsmail Belig'in <i>Nûlbeyti'l-âzâr</i> adlı tezakiresinde bir beyti örneklendirilmiştir.	Halveti tarikatına mensup edip Sakzâi İlyas Efendi'nin müridi olmuştur.	Yeniçeri görevinde bulunmuştur.	
7	Bezmi	Hali (num Bezmi)	(?) - 1708	Klasik edebiyat	<i>Mehmed Şirâcceddin Tezkiresi'</i> nde üç beyti almaktadır.	Halveti Şeyhi Sakzâi İlyas Efendi'den inabet eyledi.	Yeniçeri kalemi hulâfısdındır.	

8	Cesârî	Hasan (Benderî)	(?) - 1829	Aşk edebiyatı, Klasik edebiyat	<i>Divân</i> . Yenikapı'daki sıra kahvelerinde kalem şairleriyle atışarak onlara nazireler söylemiştir.	Hem Mevlevî hem Bektaşî olanak bilirse de şiirlerinde Bektaşîlik yönü ağır basmaktadır.	Osmânî-Rus harplerinden birinde yeniçeri kâiplığı görevinde bulunmuştur.	Kanunî'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın Anusya valiliği sırasında kâiplığında bulunmuş, takdir ve iltifatına mazhar olmuştur. Piyale Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa'nın maiyetlerinde bulunmuştur.	Musikîşinas ve güzel sesi biriydi.
9	Edâyî	Ahmed	(?) - 1574	Klasik edebiyat	<i>Künhü'l-Âlbâb</i> 'ın <i>Tezkire</i> kısmında ve Kınalızâde Hasan Çelebi'nin <i>Tezkiresinde</i> manzumelerinden örnekler vardır.		Yeniçeri kâiplığında bulunmuş, sonra kapudan kalemünde tumar defterdarı olmuştur.		
10	Emmî	Seyyid Emmî Mehmed Bey	(?) - 1749/50	Klasik edebiyat	<i>Rusya Se'âretnâmesi</i> ; Divân olmamakla birlikte bir mecmuuda kendi hattıyla yazdığı bir hayli manzumesi vardır.	Babası Vîdin Kalesi Kumandanı Yusuf Paşa'dır.	Enderuna girecek Kılar-ı Hassada yetişmiş; sadaret mektupluğu, ruznâme-i evvel, defter emini, maliye tezkerecisi ve Anadolu muhasebecisi görevlerinde bulunmuştur. 1741'de mîr-i mîrân-ı Rumeli rûbresiyle Rusya'ya sefir olarak gönderilmiştir. Son görevi yeniçeri kâiplığı (1748) olmuştur.		
11	Enis, Enisî	Numan Enisî Efendi	(?) - 1766/67	Klasik edebiyat	"Ziver-i Bahr" adlı kalyonun denize indirilmesine dair yazdığı tarih manzumesi meşhurdur.		Tezkereci-i sâni ve tezkereci-i evvel görevlerinin ardından çizye muhasebeciliği ve defter emniyeti, ardından yeniçeri kâiplığı yapmıştır. 1762'de reisülkütâb, 1762/63'te nişancı olmuştur.	Tezkirelerde şartlığı kadar hattatlığıyla da övülmüştür.	

12	Fâ'iz	Yirmisekiz Çelebi Süleyman Ağa Mehmed Fâ'iz Efendi	(?)- 1731(?)	Klasik edebiyat	<i>Fransa Şehâretü's-Secere</i>	Yeniçeri saksoncu başısı olan ve Viyana'da Süleyman Ağa'nın oğludur. Bu Süleyman Ağa'zade olarak da bilinmektedir. İki defa muhbir ağa'lığı görevinde bulunmuştur.	Yeniçeri Divân-ı sultanî hocaları arasına dâhil edilmiştir. Özgün sure yeniçeri edebîyatı için toplama nazmî eserlerinde 1718'de Avusturya ile barış görüşmelerinde ikinci murahhas olduktan şikk-i salıs defterdarlığı yapmıştır. 1718-1719 yıllarında başmuhasebeci, 1720'de Damad İbrahim Paşa'nın desteğiyle Fransa sefiri olarak görevlendirildi.	Divân-ı sultanî hocaları arasına dâhil edilmiştir. Özgün sure yeniçeri edebîyatı için toplama nazmî eserlerinde 1718'de Avusturya ile barış görüşmelerinde ikinci murahhas olduktan şikk-i salıs defterdarlığı yapmıştır. 1718-1719 yıllarında başmuhasebeci, 1720'de Damad İbrahim Paşa'nın desteğiyle Fransa sefiri olarak görevlendirildi.	Lakabı, yeniçeri ocağının 28. muassırlarından olmasından ileri gelmektedir.
13	Feyzi	Topkapılızâde Mustafa Çelebi	(?)- 1657/58	Klasik edebiyat	<i>Divân</i>	Mevlevî şairlerden Cevri İbrahim Çelebi'nin yetiştirmesi olarak bilinir.	Tahsilini tamamlamasının ardından yeniçeri kâtipleri arasına katılmıştır.		
14	Feyzi	Feyzi Efendi	(?)- 1737/38	Klasik edebiyat	Mezar taşındaki kendisinin hayatıta iken yazdığı bir tarih haricinde eserleri hakkında bilgi bulunmamaktadır.		Yeniçeri kâtipliğinde bulunmuştur.		
15	Hamdi	Ordeközade Osman Hamdi Efendi	(?)- 1719/20	Klasik edebiyat	Sirile meşgul olduğu bilinmektedir, ancak dair bilgimiz yoktur.	Babası, yeniçeri kâtipi Yenibakçeli Ordek İsmail Efendi'dir.	Yeniçeri kâtipliği ve kalyonlar defterdarlığı görevlerinde bulunmuştur.		Hamdi
16	Hudâvî	Mustafa (Okçüzade)	(?)- 1571/72	Klasik edebiyat	<i>Divân</i>	Değişime asıldır. 15 yıl acemi oğlanlar ocağında bulunup yeniçeri olmuş ve Kanunî'nin Alman Seferine katılmış, bundan sonra 16 yıl daha sekban kulu olarak görev yapmıştır. Ardından yayabası ve Budin'e kâtipi olmuştur.	Kanunî Süleyman'a sunduğu arz-ı hâlî sayesinde zemanet sahibi olmuştur.		

17	Hüsnî	Hüseyin Paşa	(?)-1772	Klasik edebiyat	Hem şair, hem Kaynaklarda şiirlerinden örnek yok gibidir. Bilinen tek eseri, mektuplarının toplandığı <i>Münşat-ı Hüsnî</i> dir.	Üvey babası Sultan I. Mahmud zamanında yeniçeri ağası ve vezir olan Ağa Abdullah Paşa'dır. Onun terbiyesinde büyüdüğü, tamamladıktan sonra onun sayesinde Turnacıbaşı (1755/1756) olmuş, sonra saksoncubası, zağarcubası, kul kethüdası ve yeniçeri ağası (1763) görevlerinde bulunmuştur. 1764'te Kapitan-ı Derya olmuş, sonra vezirliğe getirilmiş, Kandiye valisi iken vefat etmiştir.	Sultan Mustafa'nın kızı Şah Sultan'ın vefatı üzerine söylediği tarih mısraı sultan tarafından çok beğenilmiştir.	
18	Koyunoğlu		(?) - 1645	Tekke edebiyatı	Kaynaklarda nefesi kayıtlıdır bir		Ergun ve Özmen'e göre 1645'te vefat eden yeniçeri kâibî Koyunoğlu olması ihtimal dâhilindedir.	
19	Muhlisî	Mehmed Muhlis	(?) - 1687/88	Klasik edebiyat	<i>Televât-ı Ayvansarayî</i> ve <i>Tezkiresi</i> 'nde aynı manzumeden almış birer beyit örnek olarak verilmiştir.	Sarı Ali Paşa'nın oğludur.	İki defa yeniçeri kâipliği görevine getirilmiştir. Ayrıca başdehşdar ve haseki sultan kethüdaslığı görevi yapmıştır. Son görevi vezirlik olmuştur.	
20	Nahîfî	Süleyman	1665/66-1738	Klasik edebiyat	Çok sayıda eseri bulunmakla birlikte başlıcaları şunlardır: <i>Diyân, Mevlâdî'n-Nebi, Hicretü'n-Nebi, Hüyetü'l-envar, Zuhra'l-Lahire, Mesnevi-i Şerif Tercümesi.</i> Türk edebiyatının en çok naat yazan şairlerindendir. Yunus etkisinde kaleme aldığı ilahilerin çoğu beslenmiştir.	Decesi yeniçeri kâibî Salih, babası vâiz Seyh Abdurrahman Muhyî Efendi'dir. hattat tezkiyecisi, hattat mutasavvıf Müstakimzâde Süleyman Sâideddin Efendi ile yakın akrabadır.	Yeniçeri ocağı kalemine gerekç has odada hizmete başlamıştır. İran ve Nenge sefirlerinin maiyetinde bulunmuştur. Sadâret kâipliği ve şâik-ı şâmî defterdarlığı yapmıştır.	

21	Na'î	Mustafa Na'î Bey	(?) - 1718	Klasik edebiyat	<i>Divân</i>	II. Süleyman devri defterdarından Hüseyin Paşa'nın kâatibi. Babası Kâçık Mustafa Paşa'dır.	Enderunda yetişmiştir. Sultan III. Ahmed'in sır kâatibi olmuştur. Silâhârâli Paşa vezirliğinde tekke-i evvel görevinde bulunmuştur. Yeniçeri cefandılığı ve sipahi kâatipliği yapmıştır. Mora'nın fethinde felç olmuştur.	
22	Nâzım	Ördekzâde Mustafa Nâzım Efendi	(?) - 1695/96	Klasik edebiyat	Kaynaklar mürettep divanı olduğuna bildirmektedir.	Babası Yeniçeri kâatibi Yembahçeli Ördek Efendi'dir.	Yeniçeri kaleminde başhalife olmuştur. Nemeçe Seferinde yeniçeri kâatibi iken Belgrad'da vefat etmiştir.	
23	Nihâlî	Zâ'im İbrahim Ağa	(?) - 1778/79	Klasik edebiyat	Eserleri hakkında bilgi yoktur.		Kul kethidası ve yeniçeri ağası olarak görev yapmıştır.	
24	Nürî, (genelğind e Enin, Said, Hicâzî)	Hayvalı Nuri Osman	1767- 1815	Klasik edebiyat	<i>Divân, Gird, Nûrîye, Tezvil-i Nûrîye, Tezkiye-i Şu'arâ-yı Cezîre-i Gird, Tarîka'l-İhtisâr</i>	Babası Girit'te yeniçeri ağası olan Ahmed Bey'dir.	Hanya muhafazasına menur olmus ve eyaletteki yeniçeri ocağının kâatipliğinde bulunmuştur.	
25	Pendî	Osman Çelebi	(?) - 1659	Klasik edebiyat	Şairliği bilinmekle birlikte kayıtlara geçen eseri yoktur.		Eğitiminin ardından yeniçeri kâatibi olmuştur.	
26	Râkım	Bozefendî-zâde Mehmed Râkım Paşa	(?) - 1769	Klasik edebiyat	Kaynaklarda şiirlerinden örnekler olup eserlerine dair bilgi bulunmamaktadır.	Babası Boz Efendi olarak tanınan defterdar-ı şikk-ı evvel İbrahim Efendi'dir.	Cidde valisi Elnabekir Paşa'nın muhasebeciliği ve çavuşbaşılığı yapmıştır. Divanıldınayun kâatibi, Barutthane nazırı, Topthane nazırı, başmuhasebeci, Erzurum ordusu defterdârı, defter emni, tersane emni, başemni, muhah kâatibi, muhah kâatibi, defterdar-ı şikk-ı evvel, rûznâme-i evvel gibi görevlerde bulunmuştur. Vezir rütbesiyle Cidde valiliğine getirilmiş, bu görevden emekli olmuştur.	
27	Re'fet	Abdullah Re'fet Bey	(?) - 1744/45	Klasik edebiyat	<i>Divânçe</i>	Babası Sadrazam Râmi Mehmed Paşa'dır.	Sadrazam Vezir Mehmed Paşa'nın divan kâatipliğinde bulunmuş; yeniçeri kâatipliği, sipahi mukabeleciliği ve süre emniği görevleri yapmıştır.	

28	Reşid	Hüseyin Çelebi	(?)-1720/21	Klasik edebiyat	Birçok ilimde bilgi sahibi bir şair olarak bilinmekle beraber yalnızca <i>Sillim Tezkiresi</i> 'nde bir beyti kayıtlıdır.			Tahsilinden sonra yeniçeri kalemî kessedatlığı ve başhâliceliği görevinde bulunmuş, bu görevden emekli olmuştur.	
29	Rüşdî	Mehmed Rüşdî Paşa	1750-1821	Klasik edebiyat	Şiir ve nesirde üslubu beğenilirdi. Fatin'in <i>Hâtime-i</i> /- <i>Eşâr</i> 'ında bir gazeli kayıtlıdır.	Nakşibendi tarikata intisap etmiştir.	Erzurum ulemasından Seyyid Ali Efendi'nin oğludur	Ferah Ali Paşa, Cezayirli Gazi Hasan Paşa gibi önemli ricalin kânipliklerinde bulunmuş, Mısır'da Fransızlara esir düşmüştür. 1806'da yeniçeri kâtibi, 1807'de tevkii ve 1809'da Sofya nazım olmuştur. 1812'de vezirlikle sadaret makamına getirilmiştir. Silistre, Vidin ve Bosna valiliğinin ardından Tepedelenli Ali Paşa'nın oğulları üzerine menur edilmiş, başarısı üzerine Sofya muhafazlığı kendisine mülkâten verilmiştir.	
30	Subhî	Subhî Mehmed Efendi	1710(?) - 1769(?)	Klasik edebiyat	<i>Târîh-i Subhî</i> , <i>Târîh-i Şâhân-ı İran</i> , <i>Târîh-i Belgrad</i> , Nesrin nazmından üstün olduğu görüşü hâkimdir. <i>İcâzât-ı Ayvansarayî</i> 'de bir beyti ve Ramiz'in <i>Adâb-ı Zurefâ</i> 'sında Sultan Mahmud'un cülûsuna düşürüldüğü tarihten misraı yer almaktadır.		Damad İbrahim Paşa'nın beylikçisi Halil Fehmi Efendi'nin oğludur	Babâli'den yetişerek vîzerâya divan kâtibi olmuştur. 1739-1745 yıllarında vak'atvîslik görevinde bulunmuştur. Devlet kademelerinde maliye tezkirecisi, arpa emini, başmuhasibesi, darphane emini gibi çok çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1753-1755 ve 1759-1762 yıllarında iki defa yeniçeri kâipliği yapmıştır.	

31	Tâî'î	Mehmed/ Mahmûd	(?) - 1519	Klasik edebiyat	Farsça Türkçe Ayrıca Sultan Selim'in emriyle Acem seferine dair mensur bir tarih yazmaya giriştiği ancak tamamlanmadığı ifade edilmektedir.				Yavuz Sultan Selim tarafından yeniçeri kâtipliğine atanmıştır.	Fatih Mehmed'in hazine gerekçe kâtipliğine II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud Saruhan'da sancak beyi iken Necâî Bey ile beraber maiyyetine katılmış ve defterdarı olmuştur.	Sultan Mehmed'in gerekçe kâtipliğine II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud Saruhan'da sancak beyi iken Necâî Bey ile beraber maiyyetine katılmış ve defterdarı olmuştur.	Anasay'a'daki yeniçeri isyânında yeniçerilerin taşkınlıklarına dair bir kita söylemiş, Sultan Selim kütâkı "Ne yire varsa Tâî'î bilemdir" mısraını işitince orada bulunduğunu ima etmiş, Tâî'î ise bu sözü tevil etmeye çalışmış, ancak korkarak bir süre sonra vazifesinden istifa etmiş ve ölmüştür.
32	Vücûdî	Süfîzâde Mustafa Vücûdî Efendi	1669/70- 1717/18	Klasik edebiyat	<i>Sâlim Tezkiresi'</i> nde iki beyti örnek olarak verilmektedir.	Babası İstinye esrafından Süfîzâde Mehmed Ağâ'dır.		Yeniçeri kaleminde görev yapmıştır.				
33	Zarif	Mehmed/ Abdullah Çelebi	(?) - 1703/04	Klasik edebiyat	Biyografik kaynaklarda manzumelerinden örnekler bulunmaktadır.		Yeniçeri kaleminde halife olmuştur. Bazı yeniçeri büyüklere methiye yazarak ilgilerini kazanmıştır. Kandiye (ve/veya Resmo) kalesi yeniçeri efendiliğinde bulunmuştur.					

Tablo V. Yeniçeri Şairlerin Yüzyıllara Göre Eser Verdikleri Edebiyat Sahaları

Yüzyıl	Görevi	Klasik Edebiyat	Âşık Edebiyatı	Tekke Edebiyatı	Klasik Edebiyat-Âşık Edebiyatı	Âşık Edebiyatı-Tekke Edebiyatı	Şair Sayısı
16	Yeniçeri neferi	25	3		2		36
	Ocak ıcalı	5					5
17	Yeniçeri neferi	10	16	2	2	1	35
	Ocak ıcalı	6	1				7
18	Yeniçeri neferi	3	3	1		1	8
	Ocak ıcalı	17					17
19	Yeniçeri neferi		2				2
	Ocak ıcalı	3			1		4
<i>Toplam Şair</i>							
							81
							33
							114

Tablo VI. DM ve KM Nüshalarındaki Destan İsimleri, Uzunlukları ve Niteliklerinin Kıyaslaması

Sıra No	Bel-Yz-A0183	Kita sayısı	Talimîni Tarihi	Niteliği	Sıra No	Reşat Ekrem Koçu	Kita sayısı	Talimîni Tarihi	Niteliği
1	Dellak Yusuf Destanı	19	1808-1839						
2	Berber İsmail Destanı	19	1838-1850		1	Berber İsmail Destanı		1838-1850	
3	Receb Bey Destanı	30	1808-1826						
4	Şengül (Humam) Destanı	39	1808-1826						
5	Tersaneli Destanı	7	1834-1853	nâ-tamâm					
6	Havuzlu Kahve Yakası	11	1834-1853(?)	(Tersaneli zeyli)					
7	Sarı Ahmed Destanı	10	1808-1826						
8	Kırcalı Destanı	33	1808-1809		2	Kırcalı Destanı		1808-1809	
9	Doğramacı Destanı	16			3	Doğramacı Ali Destanı			
10	Mısır Çarşulu Destanı	34	1809-1810						
11	İrgad Destanı	22	1808-1826		4	İrgad Destanı			
12	Kalfa Destanı	16	1808-1826		5	Kalfa Destanı			
13	İğnar Bâbüddür	43	1808-1826		6	İğnar Destanı		1808-1826	
14	Çardak Destanı	28	1808-1826		7	Çardak Destanı		1826-1850	
15	Köçek Destanı	20	1808-1826		8	Benî Ali(?) Destanı			
16	Sergüzeşname	32	1850'ler-1860'lar		9	Dasıdani Serencam	106(?)		
17	Zeyl	3	1850'ler-1860'lar	(Sergüzeşname zeyli)					
18	Yovan Oğlan Destanı	14	1808-1826	nâ-tamâm	10	Yuran Şah Destanı*			
					11	Kıbrı Köçek Destanı			
					12	Kahvecioğlu Burunsuz Mustafâ(?) Destanı	24		
					13	Peremeci Destanı			
					14	Samatya Meygâdeleri Destanı			
					15	Tulumbaçı Destanı			
					16	Merdîvânî Tekkesi Destanı			
					17	Elif Bey Destanı			
					18	Osman Bey Destanı	70		
					19	Kalyoncu Behram Destanı	10		nâ-tamâm
					20	Hamam(?) Destanı			
					21	Çarşı Destanı			
					22	Atar Benî Ömer	30		
					23	Garib Ömer			
					24	Civelek Destanı			
					25	Helvâri(?) Destanı			
					26	Gazanfer Destanı(?)			
					27	Kayıkçı Destanı			
					28	Baskın Destanı			

* *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*’nde Yuran Şah Destanı’ndan alındığı ifade edilen bu destan parçasının, DM’deki Yovan Oğlan Destanı’nın bir dördlüğüyle büyük oranda benzeştiği görülmektedir. Dolayısıyla burada Koçu’nun bir okuma hatasıyla “Yovan” ismini “Yuran” olarak kaydettiği anlaşılmaktadır.

Bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Kuşak,” *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1969, s. 161

Tablo VII. KM ve DM'de Kayıtlı Dasıtanı Serencam ve Sergüzeştname adlı Destanların İçerik Kıyaslaması

<i>KM (İstanbul Anıtlıktopetisi)</i>	<i>DM (İBB Atatürk Kınığı)</i>	<i>KM (İstanbul Anıtlıktopetisi)</i>	<i>DM (İBB Atatürk Kınığı)</i>
1	Malemizde kahvecinin oğluyum On üçünde sarı saç fidan boyuyum Rivayet gayriyeten bir içim suyum Sürütün içinde bir alın palaz	11	Bekâr odaları bir koca kazan Kaynaror içinde mihmel dilberan Paşazâde, beyoğlu, it, dalataban Vefakâr, civelek, kahbe, düzenbaz
2	Hamıacı feââ Kurdoğlu Cafer Nami Galataya dıretir ejder Atış ıtre gıret yizer senender Mıfırcıyı tıfıl fıldim bıraz	12	Yosma niğârı var âfeti devran Sırma seğârları ömrüş kırk kolan Gel şebbazım der boyunuma dolan Kimi dahi satar cılve ile naz
3	Babam yollar beni bir gün çarşıya Câterle geldim karşı karşıya Gecmekmiş miyettı meger karşıya Belinde yaağın üç arşın dıraz	13	Yanma koşdular şöyle bir niğâr Ahu gözli gamzeleri fitekâr Saydoldum bu yoldan edemem inkâr Destanım oldu büselik şehnâz
4	Biçkinlik ugunmuş zahir meşbebe Yalın ayak idim günü perşembe Üstünde çul çaput abıyala kebe Gelberi be dedi gelberi Ayvaz	14	Tutup desti nâzenim ol Cafer Götürüp Ocâğı yazdırdı nefer Benimle fahirder oldu gazanfer Altınbaş üstünde üsküfüm beyaz
5	Bre canım dedi yollar cam diken Batar ayağına yalın gezerken Ne revâ bu halin Ocak dururken Saudım Şah Mahmuda olmuşum iyaz	15	Çardak kahvesine attım postumu Bilmedim bir eyyam dışman dostumu Bıçağıma bağlayarak baltıumu Kimi şebbaz diti kimisi hıyılaz
6	Vardık Tophanede yemeniciye Galata filân aldı hediye Bahada bakmadı bre kıyıye Akçesin Ocak defterine yaz	16	Pala çaldık deryâ deniz bir eyyâm Düşmedi elden hiç badei gullâm İçer içer içer içir doyanam Hem dahi kılarız beş vakit namaz
7	Helâli günleek hem çağırıl mıntan Hem sınırdı al kadre camedan Düzüb koşar ken o merdi meydân Başında eserdi bir deli pıyraz	17	Bekarlık sultanlık yoktur hânemiz Çardakdaki kollukdur kâşanemiz Kayde gelmez şu dili dıvânemiz Kafesde beslenmez bilibili dilbaz
8	Mırahlık ayırmaz karayı akdan Eğriyi doğrudan, fessadı hakdan Biçkinlik oldı biçilmiş kaftan Başında eserdi bir deli pıyraz	18	Ayagın ateşe bas diti âğam Ol dise ölürdüm ne pervâ ne gam Akrân içinde olunce benam Üç akçe yemiye virildi ivaz
9	Ayak uydurdum hamıacı itine Bir dahi dönmüdün baba evine Bakmadım da yen yakamın bitine Taallim eyledim Kurdoğlundan saz	19	Olmışdur Kurdoğlu Cafer üstadım Atmadım emrinden dışarı adım Gelişinceyedek kolum kanadım Tâ ki şahın misal idiyim pervaz
10	Bana neler etti gövün felâğı Bekâr odasına serdim döşegi Oldum Hamıacım yalın köçegi Kıldılankda geçdi bahar ile yaz		

Tablo VIII. KM ve DM’de Kayıtlı Kırçalı Destanı’nın İçerik Kıyaslaması

<i>KM (İstanbul Ansiklopedisi)</i>	<i>DM (İBB Atatürk Kütüphanesi)</i>
Basdı İstanbulu dağ cıvanları Alemdar Paşanın pehlivanları Cünbüslü olur bağçe zamanları Pek yamandır bu Kırçalı askeri	Basdı İstanbulu dağ cıvanları Alemdar Paşanın pehlivanları Çekelim bağ bahçe biz oğlanları Pek yamandır bu Kırçalı askeri
On sekiz yaşında bir cıvan Rüstem Taburun içinde adı Hürüstem Bakışı afet, gülüşü sitem Pek yamandır bu Kırçalı askeri	On sekiz yaşında bir cıvan Rüstem Taborun içinde adı Hürüstem Bakışı afet gülüşü sitem Pek yamandır bu Kırçalı askeri
O kara saçlara urmuş ustura Kaşı ile gözleri yüzünde tura Öpülüp başımız üstünde dura Pek yamandır bu Kırçalı askeri	O kara saçlara vurmuş ustura Kaş ile gözleri yüzünde tuğra Öpülüp başımız üstünde dura Pek yamandır bu Kırçalı askeri
Yirmi bir yaşında bir cıvan Receb Taburun içinde adı İrecek Bakışı gülüşü mestânedir hep Pek yamandır bu Kırçalı askeri	Yirmi bir yaşında bir cıvan Receb Taborun içinde adı İrecek Bakışı gülüşü mestânedir hep Pek yamandır bu Kırçalı askeri
Sırma mı, samur mu, altın mı saçlar Oya mı, nakış mı, resim mi kaşlar Bakışa gelince yağmacı tatar Pek yamandır bu Kırçalı askeri	Sırma mı samur mu altın mı saçlar Oya mı nakış mı resim mi kaşlar Bakışa gelince yağmacı tatar Pek yamandır bu Kırçalı askeri
Henüz on dördünde nazlı Süleyman Taburun içinde adı Sülûman Dininden oluyor gören Müslûman Pek yamandır bu Kırçalı askeri	Henüz on beşinde nazlı Süleyman Taborun içinde adı Sülûman Güzellik tahtında odur Süleyman Pek yamandır bu Kırçalı askeri
Adı var mı yanında gonce gülün Dile gelse hali yaman bülbülün Kıskanır reftarı sehrâda süğlün Pek yamandır bu Kırçalı askeri	Adı var mı yanında hiç gonce gülün Dile gelse halini düşün bülbülün Kıskanır reftârın ceylanla süğlün Pek yamandır bu Kırçalı askeri
On altı yaşında bir güzel Cafer Taburun içinde sorarsan Cafar Gönlümüzde nurdur gözümüzde fer Pek yamandır bu Kırçalı askeri	—
Yelesi sırmadan arslan yavrusu Selviyle ölçülür boy ile bosu Şehzade dökemez ayağına su Pek yamandır bu Kırçalı askeri	—
İstanbulu basdı dağ cıvanları Bir çıtağın yalın pehlivanları Oruc mu kalır ramazanları Pek yamandır bu Kırçalı askeri	İstanbulu basdı dağ cıvanları Çıtak paşanın yalın oğlanları Hey Galatalı hey yaz destanları Pek yamandır bu Kırçalı askeri

Tablo IX. KM Nüshasına göre Galatalı Hüseyin Destanlarının Kahramanları

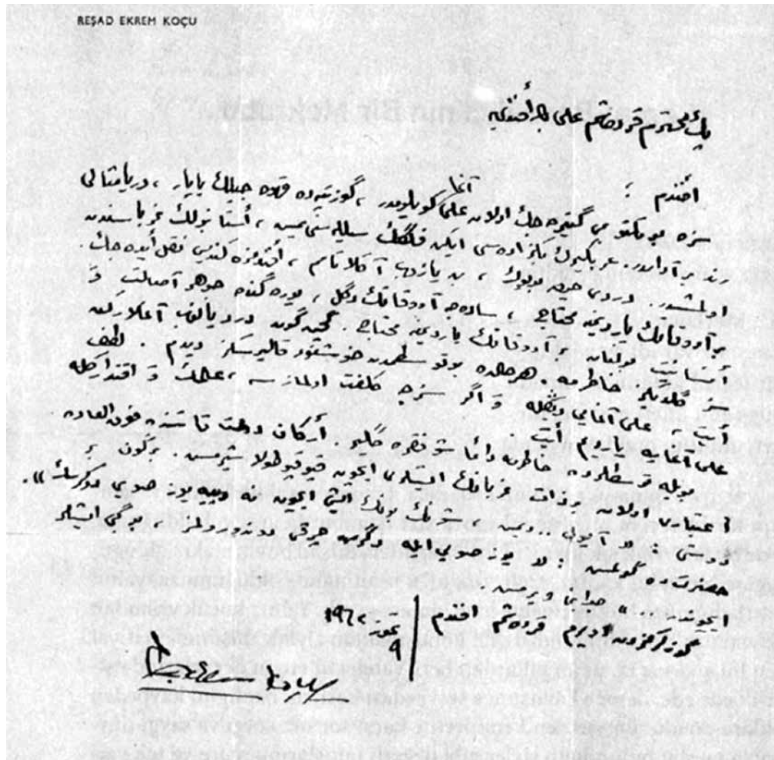
Sıra	İsmi	Lakabı	Mesleği	Yaş	Semti/ Memleketi/ Kökene	Atesi	Vasıfları
1	Hüseyin	Galatalı	Yeniçeri çorbacısı/ kahveci			Babası kahveci	On beş yaşındayken Hamıacı Kuroğlu Cafer'e ayak uydurur, yeniçeri ocağına yazılır.
2	Cafer	Kuroğlu	Hamıacı				Son yeniçerilerden bir saz şairi, Galata'nın namılı kaldırın hayatlarından bir zorbadır. Galatalı Hüseyin Ağa'nın hamisi, destekçilikte ve saz çalınada ustası olur. 64. oranın nelerinden ve Toplane İskelesi kayıqlarıdır. İşlediği bir suçun dolayı yarınlığı seksen değneklik dayak sırasında kendisini ipe sevmeyen olacağı, değnekleri kasten beline vurarak sakat kalmasına sebep olur ve bu hadiseden sonra çok fazla yaşamaz.
3	Abdi	Deli	Fermencici, çakışırı		Laz		Mingim yani gülâmpire olduğu kaydedilmektedir.
4	Ahmed	Ağvalı	Hüseyin Paşa çiplaklarından		Ağva		Sol yanak üstünde beni vardır.
5	Ahmed	Frenk	Yeniçeri, kahve uşağı		Avrupa		Bir Fransız üçkar gemisinde tayfa yamağı iken İstanbul Limanı'nda işlediği bir cinayetten dolayı denize atılıp kaçar, Galatalı Hüseyin Ağa ya sığınır ve Hüseyin Ağa da diyetini ödeyerek onu kurtarır. Ardından İslami kabul edip Cardak kalvehanesinde kahveci uşağı ve yeniçeri olur. Vak'a-i Hayriyye de Sancak-ı Şerif altında toplanmasına rağmen Cardak İskelesi'nde boynu vurulur.
6	Ahmed Çavuş	Kiraz	Tersane çavuşu				Uygunsuzluk ile tanınmış üç ayakkadşı ile gece gemide işret sofrası kurarak köçek oynattıkları için kendilerine engel olmak isteyen nöbetçi kaptanı yaralar, Rumeli Hisarı'nda boğularak idam edilir.
7	Samurkas Kız(?) Ali	Cellâdeşmeli	Yeniçeri				Son yeniçerilerden azılı bir kopuktur.
8	Ali	Çengi / Benli(?)		20	Dimetoka		İnce yapılı, uzun boylu, sarı saçlıdır.
9		Aşçı güzeli	Aşçı çırağı	14-15			Uzun Çarşı'da kafesi dükkânda çalışır.
10	Bahiye	Benli	Çengi		Tırnova / Roman		Tatar Ramiz Paşa'ya cariyeye olarak getirilir. Alemdar Vakası sırasında Odabası Kara Talsin adlı genç bir yeniçeri tarafından kaçırılıp odalık yapılır. Sonra Karagümrük'te berber ciyânı İsmail'e işik olur. Vak'a-i Hayriyye sırasında İsmail'i Yeni Odalar'da anarak hayatını kaybeder.
11	Bedram	Kalyoncu	Kalyoncu çiplağı				Uzun boylu bir tersane şebbozudur. Kadın düşkünerdir.
12	Bihruz	Acem					Tepedençil Ali Paşa'nın makbul bir hizmetkârı iken kendisinin hıymına uğrar, Paşa'nın gıvenciler adamı Manol kendisini kaçıtır. Aylar süren zorlu bir yolculuktan sonra 1810 Şubat'ında İstanbul'a varmış, hüsnü hatının güzelliği ve Fransızca bilmesi sayesinde Kapudan Paşa'nın himayesine girer. H. 1227 yılındaki vebada hayatını kaybeder.
13	Bihruz	Altınş Dördün	Yeniçeri				64. orta nelerlerinden olup Fındıklı'da Müftü Hamamında güzelliğiyle meşhur olmuştur.
14	Bihruz	Arnavud	Dellâk		Avlonya		Aksaray'da Muradpaşa Hamamında güzelliğiyle meşhur olmuştur. Cümle Ocak halkı onu arzular.
15	Cafer		Kaptanpaşa çiplağı				Başında fes, üstünde câmedan olan, iyi giyimli bir civandır
16	Cafer		asker (Alemdar Mustafa birlikleri) Paşa	16	Kırcalı		Uzun boylu bir civandır.
17	Delibal		Peremeci				Başına fes giyer.
18	Duman Bey		Kalyoncu çiplağı		Kölemen asilli		İp cambazı, çakı gibi bir civandır
19	Elif Bey				Kölemen asilli		Baldırı çiplaklarıdır. Galatalı Hüseyin kendisine balta asar.
20	Fehmi	Galatalı	Yemenici esnafı				

21	Gazanfer		Helvacı, yeniçeri taslakısı	20	Gayve		Pazısında ve baldırında eli altınçı ortanın nişanı vardır. Sırma saçlı bir "eşbeh dala tabandır." Vak'a-i Hayriyye'den sonra nam ve nişan kaybolmuş, memleketinden de haberi gelmez.
22	Halim		Kayıkçı civanı				Uzerinde eli dokuzuncu ortanın nişanı vardır. Salı pazarının civanı kopuğudur.
23			İpekçizade Elli dokuzuncu orta civelerlerinden			Ayan oğlu	Ayağı yalındır, kolunda yeniçeri ortasının nişanı vardır
24	İskender		Tulumbaçı				Baldırı ciplak hava ve hevesine kapılır, "altın adımı bakır yapar."
25	İsmail		Berber cırağı (Karagümrük)				Yeniçeri ocağından Odabaşı Kara Tahsin'in civeleğidir. Tirmovalı güzel Benli Behiye ile taşsuk eder. Vak'a-i Hayriyye'de öldüğü zamandır, ancak on iki sene sonra Kasımpaşa'da Kulaksız Humamında tekrar ortaya çıkar ve Tersanede asker olur.
26	Kosti				Sakız		Galatalı Hüsevin'in bahsettiği "vâze-rû dostlarından" biridir. Hilebazlıkta akl vereni çoktur.
27	Memi		Köpek				
28	Memiş		Karagöz		Kaptanpaşa- lı		Baldırı ciplak hava ve hevesine kapılır, "altın adımı bakır yapar."
29	Mollazade Karakiraz						
30	Mustafa		Hamlacı				İlk zamanlar ucağı bir delikanlı olup hem 64. ortaya mensup bir yeniçeri, hem de Azapkapı'daki firmada pasacıdır. Pazısında ortasının nişanı bulunur. Vak'a-i Hayriyye'de hayatını kurtarı, sonradan tersanede nefer olur. Yıllar sonra Sinop'ta boğularak şehit olur.
31	Mustafa (Çavuş)		Yeniçeri, pasacı, tersane neferi		Karibee		Yalın ayak dolaşan kopuk bir civandır.
32	Nazmi			20-23			
33	Osman Bey		Defterhane kâtiplerinden				
34	Panayot				Atina		Samatya Büyükkuleli Solakia yaşar. Baldırda nişanı vardır, omzu bululudur.
35	Panayot		Köçek		Sakız		
36	Peremeci		Peremeci		Laz		Genç bir Laz uşağı olup hırsızlık ettiği için Çardak Kolluğu Çorbacısı Galatalı Hüseyn Ağa tarafından eşeğe ters bindirilerek üç gün çarşı pazar teşhir edilmek ve yığdırmak suretiyle cezalandırılır.
37	Receb		Asker (Alemdar Mustafa Paşa birlikleri)	21	Kırcaali		
38	Rüstem		Asker (Alemdar Mustafa Paşa birlikleri)	18	Kırcaali		Esmet ve başı usturalıdır.
39	Süleyman		Asker (Alemdar Mustafa Paşa birlikleri)	14	Kırcaali		
40	Temel		Kalyıcı				Toplana'ya yerleşir. Esmet tenkidir. Yatacak döşegi yorgani dahi yokken "Cezayir kesim" adlı modaya göre giyinir.
41	Tiryandafil		Adalı				Molla Bey'in sakalı yeni bitmiş hamlacıdır.
42	Vasfi Bey		Hamlacı				Çok zengin bir mirasyedir. Malbûbu olan defterhane kâtiplerinden Osman Bey'e yukarı bir hamam bohçası hediye eder.
43	Yakub		Tulumbaçı		Tokat		Çevik bir balalı yığdır.
44	Yakub		Hamal	15	Van		Genç irisi, şeşleventtir.
45			Sakızlı		Sakız		Çardak kahvehanesinin köçeklerindendir.

Tablo X. DM Nüshasına göre Galatalı Hüseyin Destanlarının Kahramanları

<i>Sıra</i>	<i>İsmi</i>	<i>Lakabı</i>	<i>Mesleği</i>	<i>Yaşı</i>	<i>Sonul/ Mamleketi/ Kökeni</i>	<i>Ailesi</i>	<i>Yasları</i>
1	Hüseyin	Galatalı (İmanzâde)	Yeniçeri çorbacısı/ kahveci	d. 1200'ler (1270'lerde hala hayattadır)	Toplance(?)	Babası imamdır	Sarı saçlıdır. On üç yaşındayken Hamıları Kırdoğlu Cafer tarafından Kılıç Ali Paşa Hanamı'nda işgal edilir. Onun vastasıyla yeniçeri ocağına yazılır.
2	Abdi		Fermenceci, çakırcı				
3	Ahmed		Çavuş (Mahmudiye kalvonu)				
4	Ahmed		Çırak (Mısır çarşısındaki kuleli dükkan)	16 (d. 1208)			"Gümüş topuklu" olarak tasvir edilir. Hallac Ahmed'in muhabbudu. Galatalı Hüseyin'in kapatması olur ve Hüseyin kendisine bir kahvehane açar.
5	Ahmed	Aksaraylı			Aksaray		Aksaray-Venezicler civarında kabadaydır. Kırdoğu uzak neticesinde Delâk Yusuf, bir senede halvetten kılıbına düşer.
6	Ahmed	Hallac	Hallaç		Laz		Çırak Ahmed'in muhabbudu. Ususam da şalvar gözzer.
7	Ahmed		Pisirci				Tahticizâde Mehmed Efendi'nin babasının dükkânında işçidir.
8	Ahmed	Sarı		16	Merdivanlı Köylü		Kendisine balta asan yeniçeri zorba tarafından ocağı yazılır.
9	Ali		Mektepte talebe	13 (d. 1189)			Mektepteki kalfası İpek Mustafa'ya abayı yakar ve sonunda ilanı aşk eder.
10	Ali Ağa	Uzun	İrgat, hamlachbaşı		Eğriboz		Memleketi Eğriboz'da değirmende irgat olarak çalışırken ağasının on dört yaşındaki oğlunu işgal eder. Yakalanınca beş yıl zindanda yatar, 40 yıl Eğriboz'a gidemez.
11	Ali	Benli	Çengi	20	Dimetoka/ Roman		Cardak kahvesinin müdavimlerindendir. Para-pul sormadan yeniçerilerle münasehette bulunur.
12	Ali	Doğramacı	Doğramacı (Uzunçarsı)	14	Anasara/Bafra (?)		Galatalı Hüseyin'in beş yıl boyunca kapatması olur.
13	Ali	Köçek(?)	Delâk (Sengül Hamamı)		Tokat		"Alımlı, çalımlı [ve] kartal kanatlı" bir ciyan olarak tasvir edilmektedir.
14	Aliş		Delâk (Sengül Hamamı)	19	Kırcaali(?)		On yeniçeri zorbasının tecavüzüne uğrar.
15	Arif		Delâk (Sengül Hamamı)	15	Sivas		Genç irisi, çalımlı ve servi boyıldur.
16	Bekir	Deli	Debbâğ				
17	Bekir	Kız	Kapudampasa epliği (Hüseyin Paşa)				Ahmed oğlu Hüseyin'i Havuzlu Kahve'de katletmiş; önce zindana atılmış, sonra yağlı organla asılmıştır.
18	Cafer	Kırdoğlu	Yeniçeri / hamlacı		Toplance		Henek içi güllüdür. Dövmeye bakar vücutludur. Yeniçeri ve leventler hep pesinodedir, birçoğuyla düşüp kalkar.
19	Edhem	Deli					Genç bir delikanlıyken Galatalı Hüseyin'i işgal etmiş, sonra onu himayesine alarak ocağı yazdırmıştır.
20	Fehmi	Kara	Tulumbaçı, yemenici				Çengi Ali'nin efesidir. Ali'yi bir geçesi Litros haramından götürüp balta olur.
21	Hasan	Usküdârlı	Berber çıracı		Galatalı İstanbul		Sipahî güllüdür. Sayısız bekârla birlikte olur. Tasi tarağı Bokluca Hamamı'dadır.
22	Hayri	Bursalı	Tersane ocağında kalvon neferi		Bursa	babası nâtur	Ahmed'e abayı yakığı için iki tersanelyle birlikte Ahmed ve Hallac Ahmed'i Damad İbrahim Paşa Hanamı'nda basar.
23	Hristo		Delâk (Sengül Hamamı)		Atina / Rum		Keman kaşıdır. Garip yığitlerin halvet yoldaşdır.
24	Hüseyin		Muzka sıbyam			baba adı Ahmed	Debbâğ Deli Bekir tarafından Havuzlu Kahve'de katledilir.

25	İsmail		berber çırağı (Karagümrük)	İstanbul		Galatalı Hüseyin'in bir dönem kapatması olur.
26	Koca Emni		yağlıkeçi			
27	Mehmed	Ağazade		Eğriboz		Hamıacıbaşı Uzun Ali Ağa tarafından işgal edilmiştir.
28	Mehmed	Arab	Çavuş (Mahmudiye kalyonu)			
29	Mehmed	Tatlıcazâde	Talebe		babası talıci	Mektepten arkadaşları Karagöz Recep kendisine göz koyar. Mehmed ise ona bir oyun oynayıp dükkânı çalınır. Pişirci Ahmed ve Hamurkâr Rifat'a teavüz ettirir.
30	Memo	Köçek		Arnavut		Bir bostanda kurulan içki meclisinde zorbalara sarhoş edilerek teavüze uğratılmıştır.
31	Mestan		Zurnacı	Topçular		
32	Mustafa					Doğranacı Ali'yi hamanda görüp bala olur.
33	Mustafa	Civelek				Çardak kahvesinin müdavimi olan civanlardır. Yeniçeri güllüdür. İyi giyimlidir. İbrişim futayla kahvenin önünden denize girer.
34	Mustafa	İpek	Mektepte kalıa	15 (d. 1187)		Mektepte talebeye iyi davranan bir kalfadır. Talebden ve kendinden iki yaş küçük olan Ali Bey kendisine ilan-ı aşk eder.
35	Osman					Tatar bakışlıdır. Galatalı Hüseyin'in son kapatmasıdır.
36	Panayot			Sakız		Çardak kahvesinin müdavimi olan civanlardır.
37	Recep	Karagöz	Talebe	15	Bedestenli Ali Bey'in oğlu	Mektepte hocasından kalfasına herkes kendisine hayrandır. Talebden Tatlıcazâde Mehmed Efendi'ye göz koyar. Mehmed ise ona bir oyun oynayıp dükkânı çalınır. Pişirci Ahmed ve Hamurkâr Rifat'ın teavüzüne uğrayan Recep'e en sonunda Galatalı Hüseyin baltayı asar.
38	Receb		Asker (Alemdar Mustafa Paşa birlikleri)	21	Kireali	Çam yarmasıdır.
39	Rifat		Hamurkâr			Tatlıcazâde Mehmed Efendi'nin babasının dükkânında işçidir.
40	Rüstem		Asker (Alemdar Mustafa Paşa birlikleri)	18	Kireali	Meşe yarması, samur kaşlı ve saç usturalıdır.
41	Sabri	Hacı	Atlar			
42	Süleyman		Asker (Alemdar Mustafa Paşa birlikleri)	15	Rusçuk	Galatalı Hüseyin'in baba dostudur. Dükkânı Mısır Çarşısı'ndaki kuleli dükkânın karşısındadır.
43	Tahsin	Kara	Ahırda usak			Göksu Deresi'nde yeniçerilerin teavüzüne uğrar.
44	Yovan	Çakır	Bahçıvan		Kürt	Yeniçeri kayış, bucağılarındandır. Dört kaşlı güzeldir. Berber İsmail'i işgal ederek civeleğe yapmışır.
45	Yusuf		Delâk	16	Rum/Samatya (aslen Sakız)	Bir kız! âfettir. Çakır gözledir, sağ yavaşının üstünde cifte benî vardır.
						Sırma saçlıdır. Vezneciler Hamamında tellak iken tersane kalyoncuları tarafından kandırılıp teavüz edilir, bir yıl içinde halvetten kılhanıya düşer.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi Arşivi (İKA)

Kısmet-i Askeriye Şer'iyye Sicilleri (KAŞS) 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124.

İstanbul Müftülüğü Şer'iyye Sicilleri Arşivi (İMŞSA)

Ahi Çelebi Mahkemesi Sicilleri (AS) 185, 187, 188, 190, 212, 214, 216, 217, 217, 220, 222, 225, 226, 228, 230, 231, 233, 234, 240, 243, 247, 250, 251, 253, 255, 256, 259, 260, 262, 263, 267, 274, 276, 281, 283, 287, 289, 301, 304, 313, 343, 360, 369, 372.

İstanbul Askeri Kassam Defterleri (AK) 56, 59, 64, 66, 69.

Bab Mahkemesi Sicilleri (BS) 54, 150, 172, 195, 196, 197, 199, 200, 205, 206, 208, 210, 274, 326, 339.

Davudpaşa Mahkemesi Sicilleri (DS) 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83.

Galata Mahkemesi Sicilleri (GS) 412, 498, 541, 542, 546, 547, 551, 552, 594, 595, 653.

İstanbul Mahkemesi Sicilleri (İS) 24, 79, 80.

Kısmet-i Askeriye Sicilleri (KAŞS) 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124.

Mahmudpaşa Mahkemesi Sicilleri (MS) 62.

Üsküdar Mahkemesi Sicilleri (ÜS) 396, 540, 543.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Kitaplığı

Galatalı Hüseyin (Çardakdaki Yeniçeri Kolluğu Çorbacısı), *Destan Mecmuası*, İBB. Atatürk Kitaplığı, Yazma, Ko183.

Mecmua-i Sakk-ı Mahkeme-i Mahmud Paşa. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) Atatürk Kitaplığı, Yazma, Ko139.

İBB. Atatürk Kitaplığı, MC.Yz.B.0006 (1 Z 1147/24 Nisan 1735).

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi (AE)

Abdülhamid I (AE.SABH.I) 143/9641, 182/12152, 303/20363.

Ahmed III (AE.SAMD.III) 59/5889, 82/8195, 226/21773.

Mahmud I (AE.SMHD.I) 25/1524, 145/10800, 159/12019, 224/17834.

Mustafa II (AE.SMST.II) 23/2300, 89/9655.

Mustafa III (AE.SMST.III) 240/19072.

Bab-1 Asafl Tasnifi (A)

Divanlhümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d) 78, 98, 114, 136, 138, 139, 140, 146.

Divanlhümayun Sicilleri Kalebend Defterleri (A.DVNSKLB.d) 3.

Vakanüvislik Defterleri (A.VKN.d) 1701.

Bab-1 Defteri Tasnifi (D).

Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d) 3182, 3183.

Başmuhasebe Muhallefat Halifeligi (C.BŞM.MHF) 23/38.

Yeniçeri Kalemi Defterleri (D.YNÇ.d) 35007, 34981.

Cevdet Tasnifi (C).

Cevdet Askeri (C.AS) 466/19465, 200/8586, 1017/44594, 1182/52738.

Cevdet Bahriye (C.BH) 64/3008, 167/7873.

Cevdet Dahiliye (C.DH) 102/5071, 122/6095.

Cevdet Maarif (C.MF) 111/5531.

Cevdet Maliye (C.ML) 40/1804, 531/21775.

Cevdet Saray (C.SM) 9/470, 169/8453.

Cevdet Timar (C.TZ) 91/4523, 147/7319.

Cevdet Zabtiye (C.ZB) 9/404, 21/1048, 87/4312, 91/4543.

Hatt-ı Hümayun (HAT) 183/8465, 184.8576, 186.8991, 289/17316, 294/17511, 337/19314, 337/19314-B, 337/19314-D, 339/1937, 339/19385, 339/19416, 339/19418, 341/19495, 1203/1788-1789, 1234/1818-1819, 1236/48112, 1361/53601, 1363/53788.

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d) 6599, 7438, 7525.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d) 3946, 6536, 6691, 17508, 17550.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA).

Defterler (TS.MA.d) 8995.

Evrak (TS.MA.e) 298/24, 351/22, 351/23, 351/24, 351/25, 351/26, 705/52, 713/13, 758/58, 796/41, 796/105, 797/4, 798/85, 799/6, 799/10, 798/98, 845/17, 1043/75.

İraklio Vikelaia Kütüphanesi

Kandiye Türk Arşivi (TAH) 31, 37, 41, 45.

Yunanistan Devlet Arşivi (GSAG), İmatya İdari Bölgesi

Karaferye Şeriye Sicilleri (KS) 47.

B. DİĞER KAYNAKLAR

ABDÜLAZİZ BEY, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, 3. baskı, haz. K. Arısan, D. Arısan Günay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002).

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali, "The Formal Closure of the Ottoman Frontier in Europe: 1699-1703," *Journal of the American Oriental Society* 89, no. 3 (1969), 467-475.

—, *The 1703 Rebellion and The Structure of Ottoman Politics* (İstanbul: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1984).

- , *Modern Devletin Doğası: 16. Yüzyıldan 18. Yüzyıla Osmanlı İmparatorluğu*, çev. Oktay Özel, Canay Şahin (İstanbul: İmge, 2000).
- , *1703 İsyanı: Osmanlı Siyasetinin Yapısı* (Ankara: Tan Kitabevi Yayınları, 2011).
- AÇIK, Turan, “Beşe Unvanı Hakkında,” *Tarih Dergisi* 62, no. 2 (2015), 37-64.
- AFYONCU, Erhan, “Temerrüd Ali Paşa,” *DİA* 40 (2011), 412-413.
- AĞIR, Seven, “The Rise and Demise of Gedik Markets in Istanbul, 1750-1860,” *The Economic History Review* 71, no. 1 (2018), 133-156.
- AHDÎ, *Gülşen-i Şu‘arâ*, haz. Süleyman Solmaz (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018).
- AHMED CAVİD, *Hadîka-i Vekâyi*, haz. Adnan Baycar (Ankara: TTK Basımevi, 1998).
- AHMED CEVAD PAŞA, *Tarih-i Askeri-i Osmâni*, cilt 1 (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası, 1881).
- AHMED CEVDET PAŞA, *Târih-i Cevdet*, 12 cilt (İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1288/1871).
- AHMET RASÎM, *Fuhs-i Atîk ve Hamamcı Ülfet* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1958).
- AHMET REFİK, *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı (1553-1591)* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935).
- AHMED VASİF EFENDÎ, *Mehâsinü'l-asâr ve Hakâikü'l-ahbâr*, cilt 2 (İstanbul: Darü't-tibâa, 1219/1804).
- AKBEL, Mustafa, “Tereke Kayıtlarından Hareketle Yeniçerilerin Sosyo-Ekonomik Durumları,” *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 15, no. 8 (2016), 257-278.
- AKDAĞ, Mustafa, “Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu,” *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* 5, no. 3 (1947), 291-309.
- , “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi,” *Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 6 (1966), 201-247.
- AKKACH, Samer, *Letters of a Sufi Scholar: The Correspondence of ‘Abd al-Ghanî al-Nâbulusî (1641-1731)* (Leiden: Brill, 2010).
- AKKUŞ, Yasemin, *Benderli Cesârî’nin (Ölüm: 1829) Divânı ve Divânçesi (İnceleme-Tenkitli Metin)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2010).
- AKSAN, Virginia, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi, 1700-1783* (Leiden: Brill, 1995).
- , “Whatever Happened to the Janissaries? Mobilization for the 1768-1774 Russo-Ottoman War,” *War in History* 5, no. 1 (1998), 23-36.
- , *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri 1700-1870* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).
- AKTEMUR, Ramazan, *Anonim Osmanlı Vekayinâmesi (H. 1058-1106/M. 1648/1694), Metin ve Değerlendirme*, yüksek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi: 2019).
- AKTEPE, M. Münir, *Patrona İsyanı (1730)* (İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1958).
- , “XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul’un Nüfus Meselesine Dair Bazı Vesikalar,” *Tarih Dergisi* 9, no. 13 (Eylül 1958), 1-30.
- ALANGU, Tahir, *Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri* (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası, 1943).
- ALBAYRAK, Nurettin, “Kuloğlu Mustafa,” *DİA* 26 (2000), 360-361.
- ALİX, Alexandre Louis Félix, *Précis de l’histoire de l’empire ottoman*, 3 cilt (Paris: Firmin Didot, 1824).
- ALTI, Aziz, “Bektaşilerin ve Yeniçerilerin Yaşantısından Bir Kesit: Yeniçeri Kahvehaneleri,” *Alevilik Araştırmaları Dergisi* 1, no. 15 (2018), 219-230.

- ALTINAY, Rüstem Ertuğ, "The Queer Archivist as Political Dissident: Rereading the Ottoman Empire in the Works of Reşad Ekrem Koçu," *Radical History Review* 122 (May 2015), 89-102.
- ALTAYLI, Yasemin, "Macarca Mektuplarıyla Budin Beylerbeği Sokollu Mustafa Paşa," *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 49, no. 2 (2009), 157-171.
- AND, Metin, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1985).
- ANDREASYAN, Hrand D, *Georg Oğulukyan'ın Ruznamesi: 1806-1810 İsyanları: III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1972).
- ANDREWS, Walter G. ve Mehmet Kalpaklı, *The Age of the Beloveds: Love and the Beloved in Early-Modern Ottoman and European Culture and Society* (Londra: Duke University Press, 2005).
- , *Sevgililer Çağı: Erken Modern Avrupa-Osmanlı Kültürü ve Toplumunda Aşk ve Sevgili* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018).
- ARAZ, Yahya, 16. yüzyıldan 19. yüzyıl başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013).
- , "XVI. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kişiler ve Cemaatler Arası İlişkilerin 'Dil, Söylem ve Sembol'leri," *Doğu Batı* 51 (2009-2010), 159-177.
- , "Erken Modern Osmanlı Toplumunda Evden Ayrı Düşmek: Gidenler ve Arkada Kalanlar Üzerine Bir Değerlendirme," *Doğu Batı* 64 (2013), 149-180.
- , "1840'ların Ortalarında Gerede: Bir Anadolu Kazasında Kuraklık, Kıtık, Göç ve Hayatta Kalmak Üzerine" *Toplum ve Bilim* 150 (2019), 94-128.
- , *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emegi Ev İçi Hizmetlerde İstihdam Edilen Çocuklar (1750-1920)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2020).
- , "Ben 'hür'üm... Hayır, sen kölesin...!" 19. Yüzyılın Üçüncü Çeyreğinde İstanbul'da Çerkesler, Kölelik, Hürriyet Arayışları ve Rumeli Kazaskerliği Mahkemesi," yayımlanmamış makale.
- ARAZ, Yahya ve İrfan Kokdaş, "In Between Market and Charity: Child Domestic Work and Changing Labor Relations in Nineteenth-Century Ottoman Istanbul," *International Labor and Working-Class History* 97 (2020), 81-108.
- ARGIT İPŞİRLİ, Betül, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18. Yüzyıl* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2017).
- ARI, Abdüsselam, "Vasiyet," *DİA* 42 (2012), 552-555.
- ARIKAN, Zeki, "Tanzimat Döneminde Eğin Yöresinden İstanbul'a Göçler," *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 12 (2003), 1-64.
- ARTAN, Tülay, "Mahremiyet: Mahrumiyetin Resmi," *Defter* 20 (1993), 91-115.
- ARTUN, Erman, *Aşıklık Geleneği ve Aşık Edebiyatı* (Adana: Karahan Kitabevi, 2018).
- ASLAN, Seyfettin, *Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidarın Bölüşümüne Bir Bakış: Kapıkulu Ocağı ve İsyanları*, doktora tezi (Cumhuriyet Üniversitesi: 2002).
- ÂŞİK ÇELEBİ, Meşâ'irü's-Şu'arâ: *İnceleme-Metin*, haz. Filiz Kılıç (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2010).
- ATABAĞSOY, Naim, "Klasik Dönem Osmanlı Şiirinde Patronaj ve Şairin Üretim Süreci İlişikisine Bir Bakış," *Monograf Edebiyat Eleştirisi Dergisi* 1 (2014), 84-103.
- ATASOY, Nurhan, 15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Osmanlı Bahçeleri ve Hasbahçeler (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005).

- ATİK, Hikmet, "Türk Edebiyatında Nakşî Mahlaslı Şâirler," *İstem* 3, no. 5 (2005), 169-180.
- AVCI, Mustafa, "Shifts in Sexual Desire: Bans on Dancing Boys (*köçeks*) Throughout Ottoman Modernity (1800s-1920s)," *Middle Eastern Studies* 53, no. 5 (2017), 762-781.
- AVCI, Orhan, "Türk Kültür Tarihi'nde Ulûfe," *Erdem* 12 (2000), 847-866.
- AYAR, Talip, *Sahhâflar Şeyhî-Zâde Mehmed Es'ad Efendi'nin 'Üss-i Zafer' Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, yüksek lisans tezi (Erciyes Üniversitesi: 2005).
- AYCİBİN, Zeynep, *Katib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin*, doktora tezi (Mimar Sinan Üniversitesi: 2007).
- AYDIN, Hacı Veli, *Osmanlı Maliyesinde Esham Uygulaması (1775-1840)*, doktora tezi (Ankara Üniversitesi: 1998).
- AYVANSARAYÎ HÜSEYİN EFENDÎ, *Hadîkatü'l-Cevâmî: İstanbul Câmileri ve Diğer Dinî Sivil Mi'marî Yapılar*, haz. A. N. Galitekin (İstanbul: İşaret Yayınları, 2001).
- AYVERDÎ, Ekrem Hakkı, *19. Asırda İstanbul Haritası* (İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1958).
- DEMİREL Yücel (haz.), *Bâkî Muhabbet: 99 Mektup* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019).
- BALDWIN, E. James, *Islamic Law in an Ottoman Context: Resolving Disputes in Late 17th/Early 18th-Century Cairo*, doktora tezi (New York University: 2010).
- BARBİR, Karl K., *Ottoman Rule in Damascus, 1708-1758* (Princeton: Princeton University Press, 1980).
- BARDAKÇI, Murat, *Osmanlı'da Seks* (İstanbul: Gür Yayınları, 1992).
- BARDAKOĞLU, Ali, "Hibe," *DİA* 17 (1998), 421-426.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi*, 17, no. 1-4 (1955), 193-224.
- , "1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi* 17, no. 1-4 (1955), 304-347.
- , "XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'de Fiyat Hareketleri," *Belleten* 34, no. 136 (Ekim 1970), 557-607.
- BARKEY, Karen, *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization* (NY: Cornell University Press, 1994).
- BAŞARAN, Betül, *Selim III, Social Control and Policing in Istanbul at the End of the Eighteenth Century: Between Crisis and Order* (Leiden: Brill, 2014).
- , "İstanbul Kefalet ve Teftiş Defterleri," *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İstanbul Kültür AŞ., 2015), 584-587.
- BAUM, Heinrich Georg, *Edirne Vakası (Das Ereignis von Edirne)*, doktora tezi (Universität München: 1971).
- BAYCAR, Adnan, *Ahmet Cavid Bey'in Müntehabatı (Tahlil ve Tenkitli Metin)*, doktora tezi (İstanbul Üniversitesi: 1999).
- BAYKAL, Bekir Sıtkı (haz.), *Destârî Sâlih Tarihi: Patrona Halil Ayaklanması Hakkında Bir Kaynak* (Ankara: TTK, 1962).
- BAYRAKTAR, Nail, *Âsâr-ı Bakiyye*, haz. İrfan Dağdelen ve Hüseyin Türkmen (İstanbul: Hiper Yayın, 2019).
- BAYRAKTAR, Uğur, "From Salary to Resistance: Mobility, Employment, and Violence in Dibra, 1792-1826," *Middle Eastern Studies* 54, no. 6 (2018), 878-900.
- BERBER BEDRÎ, *Berber Bedri'nin Günlüğü: 1741-1762 Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar*, çev. H. Yüksel (Ankara: Akçağ, 1995).

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003).
- BEYÂNÎ, *Tezkiretü’ş-Şu’arâ*, haz. Aysun Sungurhan Eyduran (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- BEYDİLLÎ, Kemal, “Küçük Kaynarca’dan Tanzimat’a Islahat Düşünceleri,” *İlmî Araştırmalar Dergisi*, no. 8 (1999), 25-64.
- , “Kabakçı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriiye,” *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi* 4 (2001), 45-66.
- , “Alemdar Mustafa Paşa,” *DİA* 2 (1989): 364-365.
- , “Yeniçeri,” *DİA* 43 (2013), 450-462.
- BEYHAN, Mehmet Ali, *Saray Günlüğü (1802-1809)* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2007).
- BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire* (Ankara: TTK, 2003).
- BOZKURT, Fatih, *Tereke Defterleri ve Osmanlı Maddî Kültüründe Değişim (1785-1875 İstanbul Örneği)*, doktora tezi (Sakarya Üniversitesi: 2011).
- BULUT, Erkin, *The Life and Ideas of an 18th-Century Ottoman Bureaucrat: Süleyman Penâh Efendi and His ‘Order of the Climes’*, yüksek lisans tezi (Sabancı Üniversitesi: 2020).
- BURSALI MEHMED TÂHİR, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1333).
- BUTUROVIC, Amila ve İrvin Cemil Schick (haz.), *Osmanlı Döneminde Balkan Kadınları: Toplumsal Cinsiyet, Kültür, Tarih*, çev. G. Erginsoy (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007).
- CÂBÎ ÖMER EFENDÎ, *Câbî Târihi: Tarih-i Selim-i Sâlis ve Mahmud-ı Sâni, Tahlil ve Tenkidli Metin*, haz. Mehmet Ali Beyhan, 2 cilt (Ankara: TTK, 2003).
- CAMPBELL, J. K., *Honour, Family and Patronage: A Study of Institutions and Moral Values in Greek Mountain Community* (Londra: Clarendon Press, 1967).
- CANBAKAL, Hülya, *Society and Politics in an Ottoman Town ‘Ayntâb in the 17th Century* (Leiden: Brill, 2007).
- , *17. Yüzyılda Ayntâb Osmanlı Kentinde Toplum ve Siyaset*, çev. Z. N. Yelçe (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009).
- , “Preliminary Observations on Political Unrest in Eighteenth-Century Ayntab: Popular Protest and Faction,” *Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ In The Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete VII: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2009*, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: Crete University Press, 2012), 33-59.
- , “The Age of Revolutions in the Ottoman Empire: A Provincial Perspective,” *Well-Connected Domains: Intersections of Asia and Europe in the Ottoman Empire*, Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg, 2011’deki konferans.
- , “Vows as Contract in Ottoman Public Life (17th-18th Centuries),” *Islamic Law and Society* 18, no. 1 (2011), 85-115.
- CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yy.dan Tanzimat’a Mali Tarih)* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986).
- CLOGG, Richard, “Smyrna in 1821: Documents from the Levant Company Archives in the Public Record Office,” *Μικρασιατικά Χρονικά* 15 (1972), 313-371.
- ÇAĞMAN, Ergin, “III. Selim’e Sunulan Bir Islahat Raporu: Mehmet Şerif Efendi Lâyihası,” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 7 (1999), 217-233.
- , *III. Selim’e Sunulan Islahat Layihaları* (İstanbul: Kitabevi, 2009).

- ÇAKSU, Ali, "On Sekizinci Yüzyıl Sonu İstanbul Yeniçeri Kahvehaneleri," *Osmanlı Laleleri, Osmanlı Kahvehaneleri (On Sekizinci Yüzyılda Hayat Tarzı ve Boş Vakit Eğlenceleri)*, haz. Dana Sajdi, çev. A. Onacak (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014), 151-174.
- ÇALIŞKAN, Muharrem Saffet, (*Vekâyi'nüvis*) *Enverî Sadullah Efendi ve Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2000).
- ÇETİN, Atilla, "Garp Ocakları," *DİA* 13 (1996), 382-386.
- ÇOBANOĞLU, Özkul, *Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2000).
- , *Âşık Tarzı Edebiyat Geleneği ve İstanbul* (İstanbul: 3F Yayınevi, 2007).
- ÇOKUĞRAŞ, Işıl, *Bekâr Odaları ve Meyhaneler Osmanlı İstanbulu'nda Marjinalite ve Mekân (1789-1839)* (İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, 2016).
- DAĞLI, Murat, *Kütahya in the Eighteenth Century: Transformation or the Persistence of the Old Order?*, doktora tezi (University of California: 2012).
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Koçi Bey Risalesi* (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972).
- DAL, Dilara, XVIII. Yüzyılda Sakız Adası, yüksek lisans tezi (Adnan Menderes Üniversitesi: 2008).
- DALAY, Fazıl, "Atatürk'e Ait Bir Hatıra: 1928 Senesinde Atatürk'ün Ankara Bahçeler Müdürlüğü Serası'na Gelip Çiçek Alması," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 3, no. 9 (Temmuz 1987), 691-694.
- DE CHOISEUL-GOUFFIER, Marie-Gabriel-Florent-Auguste, *Voyage pittoresque de la Grèce*, cilt 2, (Paris: 1809).
- DE SAINT-DENYS, Antoine de Juchereau, *Révolutions De Constantinople en 1807 et 1808, Précédées D'Observations générales sur L'état Actuel de L'empire Ottoman*, 2 cilt (Paris: Librairie De Brissot-Thivars, 1819).
- DELİ BİRADER, *Kitâb-ı Dâfi-ü'l-Gumûm*, haz. Filiz Bingölçe (Ankara: Altüst Yayınları, 2007).
- DELİCE, Serkan, "The Janissaries and Their Bedfellows: Masculinity and Male Friendship in Eighteenth-Century Ottoman Istanbul," *Gender and Sexuality in Muslim Cultures*, haz. Gül Özyeğin (Surrey: Ashgate, 2015), 115-139.
- DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler Osmanlılarda Devlet Düzeni*, haz. Hüseyin Ragıp Uğural (Ankara: TTK, 1969).
- , *Zübde-i Vekayi: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK, 1995).
- DERİN, Fahri Ç., "Yayla İmâmı Risâlesi," *İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 8, no. 3 (1972), 213-272.
- , "Tüfengçi-başı Ârif Efendi Tarihçesi," *Belleten*, 149-152 (1974), 379-443.
- DERVİŞ EFENDİZEDE DERVİŞ MUSTAFA EFENDİ, 1782 Yılı Yangınları, haz. Hüsametdin Aksu (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994).
- DİNÇER, Zehra, *Kastamonu Düşün Eğlencelerinde Köçeklik Geleneği*, yüksek lisans tezi (Sakarya Üniversitesi: 2019).
- DURMUŞ, Tuba Işınsoy, *Tutsan Elini Ben Fakirin - Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği* (İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2009).
- DOĞAN, Güler, *Edirneli Nazmî Divânı (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2010).
- D'OHOSSON, Ignace Mouradgea, *Tableau général de l'empire othoman*, cilt 7 (Paris: Firmin Didot père et fils, 1824).

- DOUMANI, Beshara, *Rediscovering Palestine: Merchants and Peasants in Jabal Nablus, 1700-1900* (California: University of California Press, 1995).
- EFDALİDDİN [Tekiner], "Alemdâr Mustafa Paşa," *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası* 21 (1 Ağustos 1329/14 Ağustos 1913), 1325-1327.
- ELBİRLİK Kayhan, Leyla, *Negotiating Matrimony: Marriage, Divorce, and Property Allocation Practices in Istanbul, 1755-1840*, doktora tezi (Harvard University: 2013).
- , "Reflections of Modernity in the Eighteenth Century: The Specialization of The Davud Paşa Court in Marriage-Related Disputes," *Archivum Ottomanicum*, no. 33 (2016), 119-136.
- ELÇİN, Şükrü, *Akdeniz'de ve Cezâyir'de Türk Halk Şairleri* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988).
- ELDEM, Edhem, *Death in Istanbul: Death and its Rituals in Ottoman-Islamic Culture* (İstanbul: Ottoman Bank Archives and Research Centre, 2005).
- , "Urban Voices from Beyond: Identity, Status and Social Strategies in Ottoman Muslim Funerary Epitaphs of Istanbul (1700-1850)," *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, haz. Virginia H. Aksan ve Daniel Goffman (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 233-255.
- , "Tarihçi Gözüyle Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi," *Toplumsal Tarih* 338 (Şubat 2022), 36-43.
- EMEKSİZ, Abdulkadir, "İstanbul Kahvehaneleri," *Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul*, cilt 2 (İstanbul: YKY, 2009), 123-139.
- EMİR MUSTAFA, *Her Yanı ve Her Şeyiyle 18. yüzyıl İstanbul'u İnsan ve Toplum Hayatı, Varlıklar ve Nesneler*, haz. Mertol Tulum (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2020).
- ENER, Mine, *Managing Egypt's Poor and the Politics of Benevolence, 1800-1952* (Princeton: Princeton University Press, 2003).
- ERDEM, Y. Hakan, *Osmanlıda Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. B. Tırnakçı (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004).
- ERGİN, Nina, "The Albanian Tellâk Connection: Labor Migration to the Hamams of Eighteenth-Century Istanbul, Based on the 1752 *İstanbul Hamâmları Defteri*," *Turcica* 43 (2011), 231-256.
- , "Mapping Istanbul's Hamams of 1752 and their Employees," *Bread from the Lion's Mouth*, haz. Suraiya Faroqhi (New York: Berghahn, 2015), 108-135.
- ERGÜN, Sadeddin Nüzhet, *Âşık Ömer: Hayatı ve Şiirleri* (İstanbul: Semih Lütfi Matbaası ve Kitap Evi, 1935).
- , *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri (19uncu asra kadar)*, cilt 1-2 (İstanbul: Maarif Kitaphanesi, 1955).
- ERTUĞ, Nejdî, *Osmanlı Döneminde İstanbul Deniz Ulaşımı ve Kayıkçılar* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).
- , "Osmanlı Kefalet Sistemi ve Esnaf Birlikleri Uygulaması," *Kültür İncelemeleri Dergisi* 32 (2015), 31-44.
- ERÜNSAL, İsmail E., *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013).
- MEHMED ESAD EFENDİ, *Üss-i Zafer* (İstanbul: 1293/1876).
- , *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, haz. Mehmet Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2005).
- , *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Târîhi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: OSAV, 2000).
- ESRÂR DEDE, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*, haz. İlhan Genç (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018).

- ESTABLET, Colette, "1700 Civarında Şamlı Zanaatkârlar," *Ekmek Aslanın Ağzında: Osmanlı Şehirlerinde Hayatlarını Kazanmak İçin Mücadele Eden Zanaatkârlar*, haz. Suraiya Faroqhi, çev. Ayşen Gür (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2017), 105-123.
- EVLİYA ÇELEBİ, *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Z. Kurşun, S.A. Kahraman ve Y. Dağlı, 10 cilt (İstanbul: YKY, 1999).
- EYİCE, Semavi, "Balkaparı Hanı," *DİA* 5 (1992), 33.
- , "İstanbul Ansiklopedileri," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 4, haz. İlhan Tekeli vd. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 218-221.
- FAROQHI, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638)*, çev. G. Çağalı Güven (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995).
- , "Migration into Eighteenth-Century 'Greater Istanbul' as Reflected in the Kadı Registers of Eyüp," *Turcica* 30 (1998), 163-183.
- , *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev. N. Berktaş (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014).
- , "Reşat Ekrem Koçu among the Historians: Academic Credibility vs. the Enjoyment of History," *Turcica* 52 (2021), 419-445.
- FATİN DAVUD, *Fatîm Tezkiresi (Hâtimetü'l-Eşâr)*, haz. Ömer Çiftçi (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- FEKETE, Ludwig, *Türkische Schriften aus dem Archiv des Palatins Nikolaus Esterhazy* (Budapeşte: 1932).
- FELEK, Burhan, "Kemal Salih de... Ayrıldı," *Milliyet*, sayı 10007, 12 Eylül 1975.
- FULLBROOK, Mary ve Ulinda Rublack, "In Relation: The 'Social Self' and Ego-Documents," *German History* 28, no. 3 (2010), 263-272.
- GALLANT, Thomas. W., "Greek Bandits: Lone Wolves or a Family Affair," *Journal of Modern Greek Studies* 6, no. 2 (1988), 269-290.
- , "Honor, Masculinity, and Ritual Knife Fighting in Nineteenth-Century Greece," *The American Historical Review* 105, no. 2 (2000), 359-382.
- GEMİCİ, Nurettin, "Âtîf Mustafa Efendi ve Sıvış Yılları Sorununun Halline Dair Telhisi," *İslâm Araştırmaları Dergisi* 21 (2009), 51-74.
- GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2000).
- , "Nâzır," *DİA* 32 (2006), 449-450.
- GENÇEL, Aslı, *734 Numaralı Amasra Nüfus Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, yüksek lisans tezi (Karabük Üniversitesi: 2021).
- GEZER, Onur, "Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbulu'nun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer 'Melek Girmez' Odaları," *Osmanlı İstanbulu*, 2. cilt, haz. Feridun Emecen vd. (İstanbul: 29 Mayıs Üniversitesi Yayınları, 2014), 523-552.
- GIAGTZOGLU, Dimitrios, *Η προσωπική επιστολογραφία ως πηγή για την κοινωνική και πολιτισμική ιστορία των Οθωμανών* [Osmanlı Sosyo-kültürel Hayatının Anlamlandırılmasında Bir Kaynak Olarak Mektup Yazımı], yüksek lisans tezi (University of Crete: 2018).
- GILMORE, David D., *Aggression and Community: Paradoxes of Andalusian Culture* (New Haven: Yale University Press, 1987).
- GINIO, Eyal, "'Every Soul Shall Taste Death': Dealing with Death and the Afterlife in Eighteenth-Century Ottoman Salonica," *Studia Islamica* 93 (2001), 113-132.

- GIRAY, Özgül Özbek, "Kemal Salih Sel'in Yayıncılık Faaliyetleri ve Aylık Mecmua," *Edebi Eleştiri Dergisi*, "Takvim-i Vekâî'den 1928 Yılına Süreli Yayınlar ve Edebiyat" Özel Sayısı (2021).
- GLAVINAS, Giannis, Amalia Pappa, "Οθωμανικά και καραμανλίδικα τεκμήρια στην Κεντρική Υπηρεσία των Γενικών Αρχείων του Κράτους [Yunanistan Devlet Arşivleri'nin Merkez Ofisi'ndeki Osmanlıca ve Karamanlıca Belgeler]," *Τουρκολογικά. Τιμητικός τόμος για τον Αναστάσιο Κ. Ιορδάνογλου*, haz. Giorgos Salakidis (Selanik: Σταμούλης, 2012), 19-46.
- GOLDSTONE, Jack A., "East and West in the Seventeenth Century: Political Crises in Stuart England, Ottoman Turkey, and Ming China," *Comparative Studies in Society and History* 30, no. 1 (1988), 103-142.
- GOODWIN, Godfrey, *Yeniçeriler*, çev. Derin Türkömer (İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, 2008).
- GÖRE, Zehra, "Yetimî ve Şiir Dünyası," *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 14, no. 1 (2005), 253-269.
- GREENE, Molly, *A Shared World: Christians and Muslims in the Early Modern Mediterranean* (Princeton: Princeton University Press, 2000).
- GREHAN, James, "Street Violence and Social Imagination in Late-Mamluk and Ottoman Damascus (ca. 1500-1800)," *International Journal of Middle Eastern Studies* 35, no. 2 (2003), 215-236.
- GUHA, Ranajit, "The Prose of Counter-Insurgency," *Selected Subaltern Studies*, haz. R. Guha, G. C. Spivak (Oxford: Oxford University Press, 2013), 45-86.
- GÜL, Abdulkasım. 18. Yüzyılda Yeniçeri Teşkilatı, doktora tezi (Atatürk Üniversitesi: 2020).
- GÜLER, İbrahim, "XVIII. Yüzyılda Trabzon'un Sosyal ve Ekonomik Durumuna Dair Tespitler," *Trabzon Tarihi Sempozyumu (6-8 Kasım 1998)*, *Bildiriler* (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1999), 327-349.
- GÜNDOĞDU, Birol, "Problems in the Interpretations of Ottoman Rebellions in the Early Modern Period: An Analysis and Evaluation of Existing Literature on the Ottoman Rebellions Between 1550-1821," *Osmanlı Araştırmaları* 51 (2018), 459-485.
- GÜNDOĞDU, Turgay, *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kastamonu'da Köçeklik ve Köçek Müziği*, yüksek lisans tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi: 2019).
- GÜRİSOY, Çiğdem, "Osmanlı Esnaf ve Avarız Sandıklarının Günlük Hayata Katkısı," *History Studies* 10, no. 8 (2018), 121-142.
- HAFİZ HÜSEYİN AYWANSARÂİYİ, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, haz. Ramazan Ekinci (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- HAMADEH, Shirine, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İ. Güzel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010).
- , "Invisible City: Istanbul's Migrants and the Politics of Space," *Eighteenth-Century Studies* 50, no. 2 (2017), 173-193.
- HATHAWAY, Jane, "The Military Household in Ottoman Egypt," *International Journal of Middle East Studies* 27, no. 1 (1995), 39-52.
- , *The Politics of Households in Ottoman Egypt: The Rise of Qazdağlıs* (Cambridge: Cambridge University Press: 1997).
- , "Bilateral Factionalism in the Ottoman Provinces," *Provincial Elites in the Ottoman Empire, Halycon Days in Crete V: A Symposium Held in Rethymnon, January 10-12, 2003*, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: University of Crete Press, 2005), 32-38.
- HENNING, Barbara, *Narratives of the History of the Ottoman-Kurdish Bedirhani Family in Imperial and*

- Post-Imperial Contexts* (Bamberg: University of Bamberg Press, 2018).
- HUNT, Lynn, "Pornography and the French Revolution," *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity, 1500-1800*, haz. Lynn Hunt (NY: Zone Books, 1993).
- HÜSEYİN RAHMÎ, *Son Arzu* (İstanbul: Kitâbhâne-i Hilmi, 1338/1920).
- HÜSEYİN TUGİ, *Musibetname, Tahlil, Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: TTK, 2010).
- İLGÜREL, Mücteba, "Acemi Oğlanı," *DİA* 1 (1988), 324-325.
- İLİCAK, H. Şükrü, *A Radical Rethinking of Empire: Ottoman State and Society during the Greek War of Independence (1821-1826)*, doktora tezi (Harvard University: 2011).
- , "Those Infidel Greeks": *The Greek War of Independence through Ottoman Archival Documents*, 2 cilt (Leiden: Brill, 2021).
- İŞİK, Emin, "En'âm Sûresi," *DİA* 11 (1995), 169-170.
- İLHAN, Attilâ, *Hacı Hanım Vay* (İstanbul: Özgür Yayın-Dağıtım, 1986).
- IMBER, Colin, "Four Letters of Ebu's-su'ud," *Arab Historical Review for Ottoman Studies* 15-16 (1997), 177-183.
- İMSET, İsmet Hulusi, "30 Yılda Satın Alınan Bir Kütüphane – Kemal Salih Sel ile Mülakat," *Türkiye'de Kitap Koleksiyonerleri ve Sahâflar – II*, haz. Rifat N. Bali (İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2020).
- İNALCIK, Halil, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü," 18. *Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, haz. Tülay Artan (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998), 9-14.
- , *Şâir ve Patron: Patrimonial Devlet ve Sanat Üzerinde Sosyolojik Bir İnceleme* (Ankara: Doğu Batı, 2005).
- , *Has-bağçede 'Ays u Tarab: Nedimler Şâirler Mutribler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).
- İNCE, Yunus, "Bir Görgü Tanığının Gözünden Kabakçı Mustafa İsyanı," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* 9 (2008), 281-308.
- İPEKTEN, Haluk vd. *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988).
- IVANOVA, Polina, "Armenians in Urban Order and Disorder of Seventeenth-Century Istanbul," *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 4, no. 2 (2017), 239-260.
- İSMAİL BELİÇ, *Nuhbetü'l-Âsar Li-Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr*, haz. Abdülkerim Abdulkadiroğlu (Ankara: AKM Yayınları, 1999).
- İŞLİ, H. Necdet ve Mehmet Kökrek, *Yeniçeriler: Remizleri ve Mezar Taşları* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2017).
- KAFADAR, Cemal, *Yeniçeri-Esnaf Relations: Solidarity and Conflict*, yüksek lisans tezi (McGill University: 1981).
- , "Self and Others: The Diary of a Dervish in Seventeenth Century Istanbul and First-Person Narratives in Ottoman Literature," *Studia Islamica* 69 (1989), 121-150.
- , "On the Purity and Corruption of the Janissaries," *Turkish Studies Association Bulletin* 15, no. 2 (1991), 273-280.
- , "Yeniçeriler," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 7 (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 472-476.
- , "Janissaries and Other Riffraff of Ottoman İstanbul: Rebels Without a Cause," *International Journal of Turkish Studies* 23, no. 1-2 (2007), 113-134.

- KAMRAVA, Mehran, "Military Professionalization and Civil-Military Relations in the Middle East," *Political Science Quarterly* 115, no. 1 (2000), 67-92.
- Kanunî Devrinde Yeniçeri Ocağına Dair Bazı Merasim, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY 3293.
- KARAÇELEBİZÂDE ABDÜLAZİZ EFENDİ, *Ravzatü'l-Ebrar Zeyli (Tahlil ve Metin)*, 1732, haz. Nevzat Kaya (Ankara: TTK, 2003).
- KARACASU, Barış, "'Bize Çengileri Kıl Rûşen ü Pâk' ya da 'Hayra Hezlin Dahi Bir Rehberi Var'," *Osmanlı Araştırmaları* 17 (2006), 133-160.
- KARADAYI, Aynur, *Osmanlı Tarih Yazıcılığının Gölgede Kalmış Bir Eseri: "Tarih-i Sami" (Metnin Transkripsiyonu)*, yüksek lisans tezi (Adnan Menderes Üniversitesi: 2008).
- KARAHASANOĞLU, Selim, *A Tulip Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, doktora tezi (Binghamton University: 2009).
- , *Kadı ve Günlüğü: Sadreddinzâde Telhisî Mustafa Efendi Günlüğü (1711-1735) Üstüne Bir İnceleme* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013).
- , "Learning from Past Mistakes and Living a Better Life: Report on the Workshop in Istanbul on 'Ottoman Ego-Documents'," *Review of Middle East Studies* 54, no. 2 (2020), 294-302.
- KARAKAŞ, Deniz, "Water for the City Builders, Technology, and Private Initiative," *A Companion to Early Modern Istanbul*, haz. Shirine Hamadeh ve Çiğdem Kafescioğlu (Leiden: Brill, 2022), 308-338.
- KARAL, Enver Ziya, *Tanzimattan Evvel Garplasma Hareketleri* (İstanbul: Maarif Vekaleti, 1940).
- , *Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları* (Ankara: TTK Basımevi, 1942).
- KARAMAN, K. Kıvanç ve Şevket Pamuk, "Ottoman State Finances in European Perspective, 1500-1914," *The Journal of Economic History* 70, no. 3 (2010), 593-629.
- KARAPIDAKIS, Nicolas E. ve Anna Pouradier Duteil-Loizidou, *Γαλλικά Δελτία ειδήσεων για την Ελληνική Επανάσταση. Έτη 1821-1822* [Yunan Devrimi Hakkında Fransız Raporları. 1821-1822 Yılları] (Atina: Piraeus Bank, 2021).
- KARAY, Refik Halit, *Üç Nesil, Üç Hayat: Kronik* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2009).
- KATGI, İsmail, "Osmanlı Devleti'nde Tipik Bir Askeri Ayaklanma Örneği: Viyana'dan Dönüş ve 1687 İsyanı," *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no.2 (2020), 759-814.
- KAYABAŞI, Bekir, *Kâf-zâde Fâ'izî'nin Zübdetü'l-Eş'ârı*, doktora tezi (İnönü Üniversitesi: 1996).
- KAVAK, Nuri, "Kırım Hanlığı Şer'iyye Sicilleri'ne Yansıyan Kitaplar," *Osmanlı Araştırmaları* 35 (2010), 275-286.
- KAYA, Süleyman, "Mahkeme Kayıtlarının Kılavuzu: Sakk Mecmuaları," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3, no. 5 (2005), 379-416.
- KAYAÇAĞLAYAN, Naime Yüksel, XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Yeniçerilerin Politik ve Sosyo-Ekonomik Roller: İstanbul Örneği, doktora tezi (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi: 2018).
- KAYTAZ, Fatma, "IV. Murad Döneminde İstanbul'da İsyanlar," *Osmanlı İstanbulu IV: IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler*, 20-22 Mayıs 2016, haz. F. Emecen, A. Akyıldız ve E.S. Gürkan (İstanbul: Büyükşehir Belediyesi, 2016), 375-409.
- KELLY, Matthew Kraig, "The Fall of Decline: The Decline Paradigm and its Lessons," *Institut des belles lettres arabes* 1, no. 201 (2008), 101-117.
- KILIÇ, Müzahir, "Tâhîrî'l-Mevlevî'nin 'Yenikapı Mevlevihânesi Postnişini Şeyh Celâleddin Efendi Merhum' Adlı Eseri," *Doğu Araştırmaları* 10 (2012), 75-106.

- KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ, *Tezkiretü's-Su'arâ*, haz. İbrahim Kutluk (Ankara: TTK Basımevi, 1989).
- KIRLI, Cengiz, *The struggle over space: Coffeehouses of Ottoman Istanbul, 1780-1845*, doktora tezi (State University of New York at Binghamton: 2001).
- , “A Profile of the Labor Force in Early Nineteenth-Century Istanbul,” *International Labor and Working-Class History* 60 (2001), 125-140.
- , “Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı,” *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 183-212.
- , “İstanbul'da Hemşehrilik Tabanlı Tabakalar/Yoğunlaşmalar,” *Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 4 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 72-79.
- KIRLI, Cengiz ve Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı,” *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, haz. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 7-20.
- KOCA, Turgut, *Bektaşî Nefesleri ve Şairleri* (İstanbul: Naci Kasım İstanbul Maarif Kitaphanesi ve Matbaası, 1990).
- KOÇU, Reşat Ekrem, *İA*, 11 cilt (İstanbul: İA ve Neşriyat Kollektif Şirketi, 1958-1971).
- , *Yeniçeriler* (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1964).
- , *Yangın Var: İstanbul Tulumbacıları* (İstanbul: Ana Yayınevi, 1981).
- KOKDAŞ, İrfan, “17. Yüzyılda İzmir'e Ermeni Göçü: Acem Tüccarları ve Hemşehrilik Ağları,” *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 34 (2021), 227-253.
- KOKDAŞ, İrfan, ve Yahya Araz, “The Changing Nature of the Domestic Service Sector in 19th-Century Istanbul: Female Slaves and Wage-Earning Girls,” *Archiv Orientalni*, yayın aşamasında.
- KONRAD, Felix, “Coping with ‘the Riff-Raff and Mob’: Representations of Order and Disorder in the Patrona Halil Rebellion (1730),” *Die Welt Islams* 54 (2014), 363-398.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Saz Şairleri* (Ankara: Milli Kültür Yayınları, 1962).
- KUNT, Metin İ., *The Köprülü Years: 1656-1661*, doktora tezi (Princeton University: 1971).
- KURNAZ, Cemal, *Ümmi Divan Şairleri ve Enverî Divanı* (Ankara: MEB, 2001).
- KURT, Yılmaz (haz.), *Koçi Bey Risalesi* (İstanbul: Ecdâd, 1994).
- KURU, Selim, “Sex in the Text: Deli Birader's *Dâfi'ü'l-gumûm ve Râfi'ü'l-humûm* and the Ottoman Literary Canon,” *Middle Eastern Literatures* 10, no. 2 (2007), 157-174.
- KUT, Günay, *Şah Edebiyat: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları III*, haz. Fatma Büyükkaracı Yılmaz ve Arzu Atık (İstanbul: Simurg, 2016).
- KÜÇÜKYALÇIN, Erdal, *Turna'nın Kalbi: Yeniçeri Yoldaşlığı ve Bektaşilik* (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2013).
- LATİFİ, *Tezkiretü's-Su'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzemâ*, haz. Rıdvan Canım (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000).
- LAQUER, Hans-Peter, *Hüve'l-Baki: İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, çev. S. Dilidüzgün (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).
- LEVAŞOV, Pavel Artemyevich, *Esir Bir Rus Diplomatın Gözünden İstanbul (1763-1771)*, çev. İ. Kamalov ve E. Khusainov (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2012).
- LEVEND, Âgâh Sırrı, *Türk Edebiyatında Şehr-Engizler ve Şehr-Engizlerde İstanbul* (İstanbul: İstanbul

- Fetih Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1957).
- LUGAL, Necati ve Adnan Erzi, *Fâtih Devrine âit Münşeat Mecmuası* (Wien, Nationalbibl. H. O. 161) (İstanbul: İstanbul Enstitüsü Yayınları, 1956).
- MACİT, Muhsin, "Şiir," *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 2., haz. Talât Sait Halman vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 21-28.
- MAHMOUD CHEVKET PACHA, *L'organisation et les uniformes de l'armée ottomane: depuis sa création jusqu'à nos jours. Première partie depuis 1326 jusqu'à 1826, avec 247 gravures coloriées* (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1909).
- , *Osmanlı Teşkilat ve Kıyafet-i Askeriyesi*, cilt 1 (İstanbul: Mekteb-i Harbiye Matbaası, 1325/1909).
- MADEN, Fahri, "Yeniçerilik-Bektaşılık İlişkileri ve Yeniçeri İsyanlarında Bektaşiler," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 73 (2015), 173-202.
- MARCUS, Abraham, *Modernliğin Eşiğinde Bir Osmanlı Kenti Halep*, çev. M. E. Baş (İstanbul: Küre Yayınları, 2008).
- MANTRAN, Robert, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, cilt 1, çev. M. A. Kılıçbay, E. Özcan (Ankara: TTK Yayınları, 1990).
- MARSİLİ, Graf, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, çev. M. Nazmi (Ankara: Büyük Erkanıharbiye Matbaası, 1934).
- MARTAL, Abdullâh, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Su-Yolculuk," *Belleten* 52 (1988), 1585-1654.
- MASSON, Gemma, *The Urban Janissary in Eighteenth Century Istanbul*, doktora tezi (University of Birmingham: 2019).
- MASTERS, Bruce, "Semi-autonomous Forces in the Arab Provinces," *The Cambridge History of Turkey*, cilt III: *The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, haz. Suraiya N. Faroqi (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 186-206.
- MAZAK, Mehmet Mazak, *İstanbul'da Kayıkçı Esnafı ve 1802 Tarihli Kayıkçı Esnafı Sayım Defteri*, yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi: 1998).
- MEHMED HÂKİM EFENDİ, *Hâkim Efendi Tarihi*, cilt 2, haz. Tahir Güngör (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019).
- MEHMED SİRÂCEDDİN, *Mecma'-i Şu'arâ ve Tezkire-i Üdebâ*, haz. Mehmet Arslan (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018).
- MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmânî: Eski Yazıdan Yeni Yazıya*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996).
- , *Sicill-i Osmanî*, 6 cilt, haz. Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1996).
- MEHMED TEVFİK, *Kâfile-i Şu'arâ*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz vd. (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- MEHMED NÂİL TUMAN, *Tuhfe-i Nâilî: Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri*, haz. Cemâl Kurnaz ve Mustafa Tatcı (Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2001).
- MENAGE, Victor L., "An Ottoman Manual of Provincial Correspondence," *Wiener Zeitschrift für die Kunde Morgenlandes* 68 (1976), 31-45.
- , "The Gül-i Şad-Berg of Mesîhî," *Osmanlı Araştırmaları* 7 (1988), 11-32.

- MENCHINGER, Ethan L. *The First of the Modern Ottomans: The Intellectual History of Ahmed Vasıf* (Cambridge: Cambridge University Press, 2017).
- MESERVEY, F. Sabra, *Feyzullah Efendi: An Ottoman Şeyhülislam*, doktora tezi (Princeton University: 1965).
- MISS PARDOE, *Şehirlerin Ecesi İstanbul: Bir Leydinin Gözüyle 19. Yüzyılda Osmanlı Yaşamı*, çev. B. Büyükkal (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2004).
- MİRZÂ-ZÂDE MEHMED SÂLİM EFENDİ, *Tezkiretü'ş-şuarâ*, haz. Adnan İnce (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2018).
- MOIRAS, Leonidas, *H Ελληνική Επανάσταση μέσα από τα μάτια των Οθωμανών* [Osmanlıların Gözünden Yunan Devrimi] (Atina: Τόπος, 2020).
- MURPHEY, Rhoads (haz. ve çev.), *Kanûn-name-i Sultanî li 'Azîz Efendi. Aziz Efendi's Book of Sultanîc Laws and Regulations: An Agenda for Reform by a Seventeenth-Century Ottoman Statesman* (Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1985).
- , "Yeni Çeri," *The Encyclopedia of Islam*, cilt 11, haz. P.J. Bearman et al. (Leiden: Brill, 2002), 322-331.
- MUSTAFA BİN AHMED ÂLÎ, *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, haz. Mustafa İsen (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1994).
- MUSTAFA KESBÎ EFENDİ, *İbretnüma-yı Devlet-i Câvid*, İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi, TY, no. 5945.
- MUSTAFA NURÎ PAŞA, *Netayic ül-Vukuat. Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, 4 cilt, haz. Neşet Çağatay (Ankara: TTK Basımevi, 1987).
- MUSTAFA SAFÂYÎ EFENDİ, *Mustafa Safâyi Efendi Tezkire-i Safâyi (Nuhbetu'l-Âsâr Min Fevâ'id-i-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks*, haz. Pervin Çapan (Ankara: AKM Yayınları, 2005).
- MUSTAFAZADE, Tofig, "Bir Yabancı'nın Gözü ile Eylül 1730 İstanbul İsyanı," *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 17, no. 33 (2018), 1-27.
- MÜLLER-WIENER, Wolfgang, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, çev. Erol Özbek (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003).
- MÜTERCİM AHMED ASİM EFENDİ, *Tarih-i Asım*, 2 cilt (İstanbul: 1284/1867).
- , *Asım Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, 2 cilt (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015).
- NAİMA Mustafa Efendi, *Tarih-i Naima*, haz. Mehmet İpşirli, 4 cilt (Ankara: TTK, 2007).
- NİYAZIOĞLU, Aslı, *17. Yüzyıl İstanbul'unda Rüya ve Hayatlar* (İstanbul: Doğan Kitap, 2020).
- OĞUZ, M. Öcal, "Âşık şiiri (XVI-XX. yüzyıl)," *Türk Edebiyatı Tarihi*, cilt 2, haz. Talât Sait Halman vd. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006), 138-178.
- OLSON, Robert W., "The Esnaf and the Patrona Halil Rebellion of 1730: A Realignment in Ottoman Politics," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 17, no. 3 (1974), 329-344.
- , "Jews, Janissaries, Esnaf and the Revolt of 1740 in Istanbul: Social Upheaval and Political Realignment in the Ottoman Empire," *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 20, no. 2 (1977), 185-207.
- , "The Ottoman Empire in the Middle of the Eighteenth Century and the Fragmentation of Tradition: Relations of Nationalities (Millet), Guilds (Esnaf) and the Sultan, 1740-1768," *Die Welt des Islams* 17, no. 1-4 (1976-1977), 72-77.
- ORAL, Ertuğrul, *Tarih-i Gilmanî*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2000).
- ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı Türkleri Devrinde İstanbul'da Kayıkçılık ve Kayık İşletmeciliği," *Tarih Dergisi* 16, no. 21 (Mart 1966), 109-134.

- ORTAYLI, İlber, "Baklava Alayı," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 2, haz. İlhan Tekeli vd. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 5.
- OSMAN NURİ, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye (Birinci Cild: Tarih-i Teşkilât-ı Belediye)* (İstanbul: Matbaa-i Osmâniye, 1922/1338).
- OSMANZÂDE, AHMED TÂİB, *Kitâb-ı Edirne Vak'ası: "1115 Senesi Olan Eşkiyanın Hikayelerini Söyler,"* haz. S. Lokmacı ve R. Özdemir (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2021).
- OTHMAN, Aida, "And Sulh is Best": Amicable Settlement & Dispute Resolution in Islamic Law, doktora tezi (Harvard University: 2005).
- ÖĞRETEN, Ahmet, *Nizâm-ı Cedîde Dair Askerî Lâyihaalar* (Ankara: TTK, 2014).
- ÖKTEM, Nisa, XVIII. Yüzyıl Galata Terekelerine Göre Osmanlı'da Kitap Kültürü, yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi: 2017).
- ÖZ, Mustafa, "Vasî," *DİA* 42 (2012), 546-547.
- ÖZCAN, Abdülkadir (haz.), *Anonim Osmanlı Tarihi (1099-1116/1688-1704)* (TTK: Ankara, 2000).
- , "Altı Bölük," *DİA* 2 (1989), 531.
- , "Dukakinzâde Ahmed Paşa," *DİA* 9 (1994), 550-551.
- , "Kara Murad Paşa," *Belleten* 63, no. 237 (1999), 489-508.
- , "Kuloğlu," *DİA* 26 (2002), 358-359.
- , "Serdengeçti," *DİA* 36 (2009), 554-555.
- , "Sergi," *DİA* 36 (2009), 558-559.
- ÖZDEMİR, Filiz, *Defterdar Mehmed Şerif Efendi'nin Layihasının Nizam-ı Cedid Islahatlarındaki Rolü*, yüksek lisans tezi (Karadeniz Teknik Üniversitesi: 2012).
- ÖZGÜL, M. Kayahan, *Dîvan Yolu'ndan Pera'ya Selâmetle: Modern Türk Şiirine Doğru* (İstanbul: YKY, 2018).
- ÖZKAYA, Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 25 (1981), 171-211.
- , "Canikli Ali Paşa'nın Risalesi 'Tedâbirü'l-Gazavat'," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 12-13 (1973), 119-191.
- ÖZLÜ, Zeynel, "Bir Bektaşî Babasının Terekesi: Haydar Baba İbni Halil bin Abdullah," *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* 71 (2014), 127-146.
- ÖZMEN, İsmail, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, cilt 2-3 (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998).
- ÖZMUCUR, Süleyman ve Şevket Pamuk, "Real Wages and Standards of Living in the Ottoman Empire, 1489-1914," *The Journal of Economic History* 62, no. 2 (2002), 293-321.
- ÖZTELLİ, Cahit, *Köroğlu ve Dadaloğlu* (İstanbul: Varlık Yayınevi, 1953).
- (haz.), *Uyan Padişahım* (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1976).
- ÖZTÜRK, Said, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994).
- ÖZTÜRK, Taner, *İstanbul'da İkamet Eden Yeniçerilerin Miras Kayıtları Üzerinden Sosyal Yaşantılarına Mikro Bakış (1748-1750)*, yüksek lisans tezi (Akdeniz Üniversitesi: 2021).
- ÖZTÜRK, Yakup, "Sermet Muhtar Alus ve Türk Tiyatrosu," *Dil ve Edebiyat Araştırmaları (DEA)* 20 (2019), 105-143.
- ÖZYURT, Ayhan vd., *85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1401 (1042)/1630-1631(1632))*, *Özet-Transkripsiyon-İndeks* (Ankara: Osmanlı Arşivi Yayınları, 2002).

- PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999).
- PANZAC, Daniel, "Négociants ottomans et capitaines français: la caravane maritime en Crète au XVIIIe siècle," *L'Empire Ottoman, la république de Turquie et la France*, haz. Hâmit Batu (İstanbul ve Paris: Éditions Isis ve Association pour le Développement des Études Turques, 1986), 99-118.
- PEIRCE, Leslie P, "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle İlgili Osmanlı Söz Dağarcığı," *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, haz. Madeline C. Zilfi (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000), 161-187.
- PEREMECİ, Osman Nuri, *Edirne Tarihi* (İstanbul: Resimli Ay Matbaası, 1939).
- POWERS, David S., "The Islamic Inheritance System: A Socio-Historical Approach," *Islamic Family Law*, haz. Chibli Mallat ve Jane Connors (Londra: Graham&Trotman, 1993), 11-29.
- PROCHAZKA-EISL, Gisela ve Hülya Çelik, *Texts on Popular Learning in Early Modern Ottoman Times. Part I: Hidden Treasures: Selected Texts from Ottoman Mecmū'as (Miscellanies)* (Cambridge Mass.: Harvard, Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 2015).
- PROUSIS, Theophilus C., *Lord Strangford at the Sublime Porte (1821), The Eastern Crisis. Volume I* (İstanbul: The Isis Press, 2010).
- , "Smyrna in 1821: A Russian View," *University of North Florida: History Faculty Publications* 16 (1992), 145-168.
- PSILAKIS, Vasileios, *Ιστορία της Κρήτης από της απωτάτης αρχαιότητος μέχρι των καθ' ημάς χρόνων* [Antik Zamanadan Günümüze Girit Tarihi], cilt 3 (Hanya: Νέα Έρευνα, 1909).
- PUL, Ayşe, "Yeniçeri Teşkilatına Dair Bir Risale (Değerlendirme-Karşılaştırmalı Metin)," *Belleten* 84, no. 301 (2020), 983-1044.
- QUATAERT, Donald, "Janissaries, Artisans and the Question of Ottoman Decline, 1730-1826," *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914* (İstanbul: ISIS Press, 1993), 197-205.
- , "Labor Policies and Politics in the Ottoman Empire: Porters and the Sublime Porte, 1826-1896," *Humanist and Scholar: Essays in Honor of Andreas Tietze*, haz. Heath W. Lowry ve Donald Quataert (İstanbul: ISIS Press, 1993), 59-70.
- RAFEQ, Abdul Karim, "The Local Forces in Syria in the Seventeenth and Eighteenth Centuries," *War, Technology and Society in the Middle East*, haz. V. J. Parry ve M.E. Yapp (Londra: Oxford University Press, 1975), 277-307.
- RAŞİD MEHMED EFENDİ ve Çelebizâde İsmail Asım Efendi, *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, 3 cilt haz. A. Özcan vd. (İstanbul: Klasik, 2013).
- RAYMOND, André, "Soldiers in Trade: The Case of Ottoman Cairo," *British Journal of Middle Eastern Studies* 18, no. 1 (1991), 16-37.
- , *Yeniçerilerin Kahiresi (Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi)*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.)
- REED, Howard, *The Destruction of the Janissaries by Mahmud II in June, 1826*, doktora tezi (Princeton University: 1951).
- RICAUT, Paul, *The History of the Present State of the Ottoman Empire: Containing the Maxims of the Turkish Polity, the Most Material Points of the Mahometan Religion, Their Sects and Heresies, Their Convents and Religious Votaries. Their Military Discipline, with an Exact Computation of Their Forces Both by Sea and Land* (Londra: Clavell, Robinson and Churchill, 1686).

- RIYÂZÎ MUHAMMED EFENDÎ, *Riyâzü's-Şuara*, haz. Namık Açıkgoz (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- ROSENTHAL, Franz, "The Stranger in Medieval Islam," *Arabica* 44, no. 1 (1997), 35-75.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, "Sıvış Yılı Buhranları," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 27, no. 1-2 (1967), 75-111.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Eski Odalar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, cilt 3, haz. İlhan Tekeli vd. (İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı, 1994), 203-204.
- SAKAOĞLU, Saim, "17. Yüzyıl Aşık Edebiyatı Üzerine Notlar: 8, Berberoğlu, Haliloğlu, Mahmutoğlu," *Türk Dili* 500 (1993), 317-320.
- , *Türk Gölge Oyunu Karagöz* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003).
- SAKİN, Orhan, *Yeniçeri Ocağı: Tarihi ve Yasaları* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2011).
- SARIKAYA, Hüseyin, *Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâ'iku'l-Ahbâr'ı 1209-1219/1794-1805 (İnceleme ve Metin)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2013).
- SARITAŞ, Ezgi, "Kayıp Geçmişin Yetersiz İkameleri: İstanbul Ansiklopedisi'nin Hummalı *Queer* Arşivi," *Mülkiye Dergisi* 45, no. 2 (2021), 495-531.
- SARIYANNIS, Marinos, "Neglected Trades': Glimpses into the 17th Century Istanbul Underworld," *Turcica* 38 (2006), 155-179.
- , "Prostitution in Ottoman Istanbul, Late Sixteenth-Early Eighteenth Century," *Turcica* 40 (2008), 37-65.
- , "Rebellious Janissaries: Two Military Mutinies in Candia (1688, 1762) and Their Aftermaths," *The Eastern Mediterranean under Ottoman Rule: Crete, 1645-1840. Halycon Days in Crete VI, A Symposium Held in Rethymno 12-13 January 2006*, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: Crete University Press, 2008), 255-274.
- , "Unseen Rebels: The 'Mob' of Istanbul as a Constituent of Ottoman Revolt, Seventeenth to Early Nineteenth Centuries," *Turkish Historical Review* 10 (2019), 155-188.
- SAVAŞ, İbrahim, "Layihâ Geleneği İçinde XVIII. Yüzyıl Osmanlı Islahat Projelerindeki Tespit ve Teklifler," *Bilig* 9 (1999), 87-114.
- SCHACHT, Joseph, *An Introduction to Islamic Law* (Oxford: Oxford University Press, 1982).
- SCHICK, İrvin Cemil, *Hübân-nâme-i Nev-edâ: Bir İstanbul Esnaf Güzellemesi* (İstanbul: Kalem ve Hokka Yayınları, 2017).
- , "Osmanlı ve Türk Erotik Edebiyatında Toplumsal Cinsiyetin ve Cinselliğin Temsili," *Bedeni, Toplumu, Kâinatı Yazmak: İslâm, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*, haz. ve çev. Pelin Tünaydın (İstanbul: İletişim Yayınları 2017), 185-213.
- SCHMIDT, Jan, "First Person Narratives in Ottoman Miscellaneous Manuscripts," *Many Ways of Speaking about the Self: Middle Eastern Ego-documents in Arabic, Persian and Turkish (14-20th Centuries)*, haz. Ralf Elger ve Javuz Köse (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2010), 159-171.
- SEHİ BEG, *Heşt Bihişt*, haz. Halûk İpekten vd. (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- SERTOĞLU, Mithat, "Tugî Tarihi," *Belleten* 11, no. 43 (1947), 489-514.
- SEYHAN, Köksal, *Livâyi Divânî (Metin-İnceleme)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2002).
- SHAW, Stanford, "The Nizam-ı Cedid Army under Sultan Selim III 1789-1807," *Oriens* 18-19 (1965-66), 168-84.

- , “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century,” *International Journal of Middle East Studies* 10, no. 2 (1979), 265-277.
- SHERIDAN, Michael Douglas, “I Curse No One Without a Cause”: *Identity, Power, Rivalry, and Invective in the Early 17th-Century Ottoman Court*, doktora tezi (İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi: 2018).
- SINGER, Amy, *Osmanlı’da Hayırsverlik: Kudüs’te Bir Haseki Sultan İmareti*. çev. D. Şendil (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002).
- SOYLUER, Serdar, “16. Yüzyılda Kefe’de Bir Tüccar Yeniçeri: Abdullah Oğlu Mehmed’in Geçim Mücadelesi,” *Tarih Dergisi* 74 (2021), 83-120.
- STREMMELAAR, Annemarike, *Justice and Revenge in the Ottoman Rebellion of 1703*, doktora tezi (Leiden University: 2007).
- SPYROPOULOS, Yannis, *Κοινωνική, διοικητική, οικονομική και πολιτική διάσταση του οθωμανικού στρατού: οι γενίτσαροι της Κρήτης, 1750-1826* [Sosyal, İdari, Ekonomik ve Siyasi Yönleriyle Osmanlı Ordusu: Girit Yeniçerileri, 1750-1826], doktora tezi (University of Crete: 2014).
- , *Οθωμανική διοίκηση και κοινωνία στην προεπαναστατική δυτική Κρήτη. Αρχαιακές μαρτυρίες (1817-1819)* [Devrim Öncesi Batı Girit’te Osmanlı İdaresi ve Toplumu: Arşiv Kayıtları (1817-1819)], haz. Aspasia Papadaki (Resmo: Γενικά Αρχεία του Κράτους - Αρχεία Νομού Ρεθύμνης, 2015).
- , “Running Water for the Officials, Rainwater for the Poor: Symbolic Use and Control of Water in Early Modern Ottoman Crete,” *Water History* 10, no. 2-3 (2018), 103-112.
- , “Janissary Politics on the Ottoman Periphery (18th-Early 19th c.),” *Political Thought and Practice in the Ottoman Empire. Halcyon Days in Crete IX: A Symposium Held in Rethymno, 9-11 January 2015*, haz. Marinos Sariyannis (Resmo: Crete University Press, 2019), 450-481.
- , “Children of Janissaries and Janissary Youths beyond the Devşirme (17th-Early 19th C.),” *Çocukluk Halleri*, haz. Yahya Araz ve İrfan Kokdaş (İstanbul: İstanbul Kitap Yayınevi), yayın aşamasında.
- SPYROPOULOS, Yannis ve Aysel Yıldız, “Pseudo-Janissarism (*Yeniçerilik İddiası*) in the Ottoman Provinces: Its Emergence, Geographic and Socio-Economic Aspects,” *Insights into Janissary Networks*, haz. Yannis Spyropoulos, *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Dergisi* 8, no. 1 (2022), 9-54.
- SUNAR, M. Mert, *Cauldron of Dissent: A Study of the Janissary Corps, 1807-1826*, doktora tezi (Binghamton University: 2006).
- , “When Grocers, Porters and Other Riff-Raff Become Soldiers: Janissary Artisans and Laborers in the Nineteenth Century Istanbul and Edirne,” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17, no. 1 (2009), 175-194.
- , “XIX. Yüzyıl Başları İstanbul’unda Esnaf Yeniçeriler,” *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 18 (2010), 59-85.
- , “Ocak-ı Amire’den Ocak-ı Mülga’ya Doğru: Nizam-ı Cedid Reformları Karşısında Yeniçeriler,” *Nizâm-ı Kadim’den Nizâm-ı Cedid’e: III. Selim ve Dönemi*, haz. Seyfi Kenan (İstanbul: İSAM, 2011), 497-527.
- , “XVIII. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başları Yeniçeri Kışlaları Üzerine Bir Değerlendirme,” *Yeni Bir Askeri Tarih Özlemi Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*, haz. Kahraman Şakul (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013), 252-276.
- , “İstanbul’da Yeniçeri Mekanları: Eski ve Yeni Odalar,” *Antikçağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 2 (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. 2015), 191-197.

- , “Oda,” *DİA* Ek-2 (2019), 369-371.
- , “XIX. Yüzyıl Başları Üsküdar’ında Ekonomik ve Toplumsal Bir Güç Olarak Yeniçeriler,” *Dil ve Edebiyat Araştırmaları* 23 (2021), 463-480.
- SÜRELLİ, Bahadır, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Şiirinde Değişim ve Sünbülzâde Vehbî’nin Şevk-Engiz’i*, yüksek lisans tezi (Bilkent Üniversitesi: 2007).
- ŞAHİN, Ayşe, *Abdullah Halim Efendi’nin Seyfî’l-İzzet İla Hazreti Sahibi’-d-Devlet Adlı Kitabının Çevirim Yazısı ve Değerlendirilmesi*, yüksek lisans tezi (Marmara Üniversitesi: 2009).
- ŞAHİN, Kaya, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar: Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014).
- ŞAKUL, Kahraman, “Nizâm-ı Cedid Düşüncesinde Batılılaşma ve İslami Modernleşme” *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 19 (2005), 117-150.
- ŞANİZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ, *Tarih-i Şânîzâde*, 4 cilt (İstanbul: Süleyman Efendi Matbaası, 1290/1873 ve Ceride-i Havadis Matbaası, 1284/1867).
- , *Sakk-ı Şanîzade* (İstanbul: Dârü’t-Tıbaatî’l-Âmire, 1284/1867).
- , *Şânî-zâde Târîhi [Osmanlı Tarihi (1223-1237/1808-1821)]*, 2 cilt, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Çamlıca, 2008).
- ŞEMDANİZADE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Şem’dâni-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi: Mirü’t-Tevarih*, haz. Münir Aktepe, 4 cilt (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980).
- ŞENEL, Süleyman, “Destan (Âşık Edebiyatı ve Musikisinde Destan),” *DİA* 9 (1994), 209.
- ŞENYURT, Ali, “Yeniçeri Ortaları Yardımlaşma Sandıkları,” *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 33 (2017), 155-170.
- TABAKOĞLU, Ahmet, “Osmanlı İstanbul’unun Su Tarihi,” *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 6, haz. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2015), 82-117.
- , *Türkiye İktisat Tarihi* (İstanbul: Dergah, 2008).
- TANMAN, M. Baha, “Yenikapı Mevlevihânesi,” *DİA* 43 (2013), 463-468.
- TEKİN, Şinasi, *Menâhicü’l-inşâ: The Earliest Ottoman Chancery Manual by Yahyâ bin Mehmed el-Kâtib from the 15th Century Introductory Matter and Glossary in English or Turkish* (Cambridge Mass.: Orient Press, 1971).
- , *Teressül: Hacı Selim Ağa Nurbanu No: 122/5 Kıvrımlı Hafız Hüsam; Edition in Transcription* (Cambridge, Mass.: Harvard, Department of Near Eastern Languages and Literatures, 2008).
- TEZCAN, Baki, *Searching for Osman: A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622)*, doktora tezi (Princeton University: 2001).
- , “Lost in Historiography: An Essay on the Reasons for the Absence of a History of Limited Government in the Early Modern Ottoman Empire,” *Middle Eastern Studies* 45, no. 3 (2009), 477-505.
- , *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).
- TEZCAN, Nuran, “Güzele Bir Şehrengizden Bakış,” *Türkoloji Dergisi* 14 (2001), 161-194.
- THORNTON, Thomas, *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim (1793-1807)*, çev. E. Ertürk (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010).
- TIĞLI, Fatih, *Türk Edebiyatında Şehrengizler*, doktora tezi (İstanbul Üniversitesi: 2020).
- TIRAŞ, Yusuf Can, *Nâbî’nin Münşeatı*, doktora tezi (Adnan Menderes Üniversitesi: 2014).

- TOPAL, Mehmet, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa – Nusretname: Tahlil ve Metin*, 1106-1133/1695-1721, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2001).
- TOPÇULAR KATİBİ ABDÜLKADİR EFENDİ, *Topçular Katibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz, 2 cilt (Ankara: TTK, 2003).
- TOROSER, Tayfun (haz.), *Kavanin-i Yeniçeriyan: Yeniçeri Kanunları* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011).
- TUGİ HÜSEYİN, *Musibetname, Tahlil, Metin ve İndeks*, haz. Şevki Nezih Aykut (Ankara: TTK, 2010).
- TUĞ, Başak, *Politics of Honor in Ottoman Anatolia Sexual Violence and Socio-Legal Surveillance in the Eighteenth Century* (Leiden: Brill, 2017).
- TURNA, Nalan, *The Everyday Life of Istanbul and Its Artisans, 1808-1839*, doktora tezi (Binghamton University: 2006).
- , “Ondokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul’da Berber Olmak, Berber Kalmak,” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* 9 (2006), 171-188.
- , “Pandemonium and Order: Suretyship, Surveillance, and Taxation in Early Nineteenth-Century İstanbul,” *New Perspectives on Turkey* 39 (2008), 167-189.
- , “Yeniçeri-Esnaf İlişkisi: Bir Analiz,” *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret*, haz. Fatmagül Demirel (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012), 21-42.
- TÜLÜVELİ, Güçlü, “Honorific Titles in Ottoman Parlance: A Reevaluation,” *International Journal of Turkish Studies* 11-12 (2005), 17-27.
- UÇMAN, Abdullah (haz.), *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (İstanbul: Kervan Kitapçılık, 1974).
- UMAROĞULLARI, Gökhan, *Erken Dönem Osmanlı Yapılarında Kullanılan Trakya Bölgesi Küfeki Taşlarının Fiziksel ve Mekanik Özelliklerinin Sonuçları Üzerine Bir Model Önerisi*, doktora tezi (Trakya Üniversitesi: 2015).
- ULUÇAY, Çağatay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları* (İstanbul: Ufuk Yayınları, 1950).
- UNAT, Faik Reşid (haz.), *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser: Abdi Tarihi* (Ankara: TTK, 1943).
- UZUN, Mustafa İsmet, “Nahîf,” *DİA* 32 (2006), 297-299.
- UZUN, Süreyya, *Üsküdarlı Aşkî Divanı: Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divan-daki Yansımaları*, yüksek lisans tezi (İstanbul Üniversitesi: 2011).
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Sadrâzam Halil Hamid Paşa,” *Türkiyat Mecmuası* 5 (1936), 213-269.
- , “Âmedî Galib Efendinin Murahhashîği ve Paristen Gönderdiği Şifreli Mektuplar,” *Belleten* 1 (1937), 357-450.
- , *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapukulu Ocakları*, 2 cilt (Ankara: TTK Yayınları, 1988).
- ÜLKER, Necmi, “Yeniçeri Ocağının İlğası Öncesi İzmir’deki Anarşiye Dair Bir Belge,” *Tarih İncelemeleri Dergisi* 6, no. 1 (1991), 25-41.
- ÜSTÜN, Kadir, *The New Order and Its Enemies: Opposition to Military Reform in the Ottoman Empire, 1789-1807*, doktora tezi (Columbia University: 2013).
- DEVELİ Hayati (haz.), *XVII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe* (İstanbul: Kitabevi, 2001).
- YAHYÂ BEY, *Divan (Tenkidli Basım)*, haz. Mehmed Çavuşoğlu (İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yayını No: 2233, 1977).
- YAŞAR, Ahmet, *The Han in Eighteenth- and Early Nineteenth- Century Istanbul: A Spatial, Topographical and Social Analysis*, doktora tezi (Boğaziçi Üniversitesi: 2016).

- , “Mekân ve Yabancı: 18. Yüzyıl İstanbul’unda Bir Han Odasında Tek Başına Ölmek,” *Mediterranean Journal of Humanities* 9, no. 2 (2019), 539-550.
- , “18. Yüzyıl Osmanlı İstanbul’unda Hamam Tellakları Üzerinde İktidarın Gözetimi,” *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD)* 7, no. 18 (2020), 405-417.
- YEŞİL, Fatih, *Nizâm-ı Cedid’den Yeniçeriliğin Kaldırılışına Osmanlı Kara Ordusunda Değişim, 1793-1826*, doktora tezi (Hacettepe Üniversitesi: 2009).
- , “III. Selim Devri Siyasi Literatürüne Bir Katkı: Yeni Bir Layiha Üzerine Notlar” *Belleten* 76, no. 275 (2012), 75-146.
- VAKANÜVİS HALİL NURİ BEY, *Nûrî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak (Ankara: TTK Yayınları, 2015).
- VAKANÜVİS MEHMED SUBHÎ BEY, *Subhi Tarihi, Sami ve Şakir Tarihleriyle Birlikte (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın (İstanbul: Kitabevi, 2007).
- VATİN, Nicolas, “Osmanlı Döneminde İstanbul’da Sur İçi Defin,” *Osmanlılar ve Ölüm: Süreklilikler ve Değişimler*, haz. Gilles Veinstein, çev. E. Güntekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), 189-210.
- VURAL, Timur, “Osmanlı Dönemi Mehter Geleneği,” *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi* 18 (2011).
- WALSH, Robert, *A Residence at Constantinople: The Commencement, Progress and Termination of the Greek and Turkish Revolutions*, 2 cilt (Londra: F. Westley, A. H. Davis, 1836).
- WILKINS, Charles L., *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo, 1640-1700* (Leiden: Boston: Brill, 2010).
- WILKINS, Charles ve Eunjeong Yi, “Between Soldier and Civilian: Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul and Aleppo,” *Crafting History: Essays on the Ottoman World and Beyond in Honor of Cemal Kafadar* (Academic Studies Press), yayın aşamasında.
- WOODHEAD, Christine, “Ottoman İnşa and The Art of Letter-writing: Influences Upon the Career of the Nişancı and Prose Stylist Okçuzade (d.1630),” *Osmanlı Araştırmaları* 7-8 (1988), 143-159.
- , “Puff and Patronage: Ottoman Takriz-Writing and Literacy Recommendation in the 17th Century,” *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor Geoffrey Lewis*, haz. Cigdem Balim-Harding, Colin Imber (İstanbul: The ISIS Press, 2000), 395-406.
- , “Circles of Correspondence: Ottoman Letter-Writing in the Early Seventeenth Century,” *Journal of Turkish Literature* 4 (2007), 53-68.
- , “Writing to a Grand Vezir: Azmizade Efendi’s Letters to Nasuh Paşa, 1611-1614,” *Osmanlı’nın İzinde: Prof. Dr. Mehmed İpşirli Armağanı*, haz. Feridun Emecen vd. (İstanbul: Timaş, 2013), 485-492.
- , “The Gift of Letters: Correspondence between Nergisi and Veysi,” *Kitaplara Vakfedilen bir Ömre Tuhfe İsmail E. Erünsal’a Armağan*, haz. Hatice Aynur vd. (İstanbul: Ülke Yayınları, 2014), 971-988.
- YAYCIOĞLU, Ali, *Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order* (Stanford: Stanford University Press, 2016).
- YILDIZ (DANACI), Aysel, *Asiler ve Gaziler: Kabakçı Mustafa Risalesi/Ubeydullah Kuşmanî, Ebubekir Efendi* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007).
- , *Vaka-yı Selimiyye or the The Selimiyye Incident: A Study of the May 1807 Rebellion*, doktora tezi (Sabancı Üniversitesi: 2008).
- , “The Anatomy of a Rebellious Social Groups: The Yamaks of the Bosphorus at the Margins of Ottoman Society,” *Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ in the Ottoman Empire. Halycon Days in*

- Crete VII: A Symposium Held in Rethymno 9-11 January 2009, haz. Antonis Anastasopoulos (Resmo: Crete University Press, 2012), 291-324
- , "A City Under Fire: Urban Violence in Istanbul During the Alemdar Incident," *Urban Governance under the Ottomans: Cosmopolitanism and Conflict*, haz. U. Freitag ve Nora Nafi (Londra: Routledge, 2013), 37-57.
- , "Osmanlı Tarihinde Bir Ordu Boykotu: Maçın Bozgunu (1791) Akabinde Yaşanan Tartışmalar," *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2016), 123-162.
- , *Crisis and Rebellion in the Ottoman Empire: The Downfall of a Sultan in the Age of Revolution* (Londra: I.B. Tauris, 2017).
- , "Commanders of the Janissary Army: The Janissary Ağas, Their Career and Promotion Patterns," *A Military History of the Mediterranean Sea: Aspects of War, Diplomacy and Military Elites*, haz. Georgios Theotokis ve Aysel Yıldız (Leiden ve Boston: Brill, 2018), 397-462.
- YILDIZ, Gültekin, *Osmanlı Kara Ordusunda Yeniden Yapılanma ve Sosyo-Politik Etkileri (1826-1839)*, doktora tezi (Marmara Üniversitesi: 2008).
- YILDIZ, Kenan, "1782 İstanbul Yangını: Kadı Sicillerinden Tespit, Çıkarım ve Yorumlar," *Osmanlı İstanbullu: II. Uluslararası Osmanlı İstanbullu Sempozyumu, Bildiriler*, haz. Feridun M. Emecen vd. (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2014), 707-22.
- YILMAZ, Ahmet, "Türk Edebiyatında Na'ti Mahlasını Kullanan Şairler," *İstem* 2 (2003), 77-80
- YILMAZ, Coşkun (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151 / 1726-1738)* (İstanbul: İSAM, 2010).
- (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Bâb Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102 / M. 1691)* (İstanbul: İSAM, 2011).
- (haz.), *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, cilt 6 (İstanbul: İBB Kültür AŞ., 2015).
- (haz.), *İstanbul Bab Mahkemesi 150 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1730-1732)* (İstanbul: Kültür AŞ., 2019).
- (haz.), *İstanbul Bab Mahkemesi 151 Numaralı Sicil (H. 1143-1144 / M. 1731)* (İstanbul: Kültür AŞ, 2019).
- (haz.), *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 396 Numaralı Sicil (H. 1150-1151 / M. 1737-1738)* (İstanbul: Kültür AŞ, 2019).
- YILMAZ (DİKO), Gülay, *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*, doktora tezi (Mcgill Üniversitesi: 2011).
- , "Blurring Boundaries Between Soldiers and Civilians: Artisan Janissaries in Seventeenth-Century Istanbul," *Bread From the Lion's Mouth: Artisans Struggling for a Livelihood in Ottoman Cities*, haz. Suraiya Faroqhi (New York: Oxford: Berghahn, 2015), 175-193.
- YILMAZ, Hüseyin, "Containing Sultanlic Authority: Constitutionalism in the Ottoman Empire Before Modernity," *Osmanlı Araştırmaları/The Journal of Ottoman Studies* 45 (2015), 231-264.
- YILMAZ, Sarper, "Külhanbeyi Kavramı Üzerine," *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 3, no. 8 (2016), 47-73.
- YILMAZER, Ziya (haz.), *İsâ-zâde Târîhi (Metin ve Tahlil)* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996).
- Yİ, Eunjeong, *Guild Dynamics in Seventeenth-Century Istanbul, Fluidity and Change* (Leiden: Brill, 2004).
- , "Artisan's Networks and Revolt in Late Seventeenth-Century Istanbul: An Examination of the Istanbul Artisan's Rebellion of 1688," *Popular Protest and Political Participation in the Ottoman*

- Empire*, haz. Eleni Gara, Erdem Kabadayı ve Christoph K. Neumann (İstanbul: Bilgi University Press, 2011), 104-126.
- YUSUF ZİYAEDDİN EFENDİ, *Câmiu Envâri's-Sukûk ve Lâmiu'z-Ziyâi li-Zevi's-Şukûk (Sakk-ı Cedid)* (İstanbul: Dâru't-Tıbaati'l-Âmire, 1284/1867-1868).
- ZARINEBAF, Fariba, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800* (Berkeley: University of California Press, 2010).
- ZEHR-İ MÂR-ZÂDE SEYYİD MEHMED RIZÂ *Rızâ Tezkiresi*, haz. Gencay Zavotçu (Ankara: T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 2017).
- ZİLFİ, Madeline C. (haz.), *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*. çev. Necmiye Alpay (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000).
- ZÜLFE, Ömer, "Gedâ Musli ve Bir Şiiri," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 33 (2005), 283-287.

Dizin

Ab

Abdullah Beşe b. İbrahim, Esseyid Elhac, (Tüfenk-
çibaşı) 110
Abdullah Paşa (Cebecibaşı) 244-245
Âbî (şair) 297
Abou-el-Haj, Rifa'at 136, 169, 203, 209, 252
Acem 182, 294, 353
Acemi oğlanları 125-126, 137, 222, 229, 313
Adana 102, 105, 246
Adapazarı 26, 184
Adil Köşkü 236
Adli (şair) 301
Ağa Kapısı 123, 125, 215, 221-222, 230, 279
ağalar saltanatı 241
Ahi Çelebi 71; Mahkemesi 72, 160, 165, 171-172,
174, 180, 183-184, 186, 189
Ahıska 116, 122, 271
Ahmed I (Sultan) 104
Ahmed III (Sultan) 138, 213
Ahmed Ağa (Çalık) 207, 215, 221, 234
Ahmed Ağa (Dorucan) 252-253
Ahmed Ağa (Elhac) 178
Ahmed Ağa (36. bölük, çorbacı) 97
Ahmed Ağa (Seyyid, Bektaşî) 84, 89, 91
Ahmed Beşe (b. Hasan, yeniçeri, kethüda) 120,
142, 152
Ahmed Cevad 43-44
Ahmed Cevdet Paşa 263
Ahmed, Hacı (Kavalalı) 92
Ahmed, Hüseyinoğlu (Muzıka-ı Hümâyûn sıb-
yanı) 334
Akdağ, Mustafa 23, 201
Aksaray 18, 101, 116
Alemdar Vakası (1808) 208, 215, 220, 237, 274-
275, 284, 306, ayrıca bkz. vaka
Ali (doğramacı çırağı) 330, 334, 339, 354
Ali (Hacı, asi lideri) 241
Ali (Köçek, Benli) 317, 321-322, 335, 343, 346-347
Ali (Molla, Bal Kapanı tüccarı) 172
Ali Ağa (Elhac) 178

Ali Ağa (Hacı, Harputlu) 241
Ali Ağa (Hacı, Pınarhisar ayanı) 273
Ali Ağa (45. bölük, çorbacı) 86, 89
Ali Ağa (sercebe) 183
Ali Ağa (Uzun, hamlacıbaşı) 331, 335
Ali Ağa (yeniçeri ağası) 248
Ali b. Mustafa (Osman Paşa tabisi) 227
Ali Beşe (b. Abdullah, Duhani) 123
Ali Beşe (b. Abdullah, Eskici, yeniçeri) 117-118
Ali Beşe (Bahçekapı, kayık sahibi) 146-147
Ali Beşe (eski cebeci odabaşısı) 178
Ali Beşe (Hacı, kayıkçı) 147
Ali Bey (Gulioğlu) 227
Ali Çavuş (Seyyid, 11. bölük, sipah) 178
Ali Çelebi b. Mustafa 25, 120
Ali Derviş Efendi (Odabaşızâde) 50-56, 59
Ali Efendi (Feyzullah Efendi yeğeni) 226
Ali Paşa (Hacı, Temerrüd, yeniçeri kâtibi) 298
Anapoli Kalesi 161
Antonyo (Kapudan) 50, 59
Arif (Tellak, Sivaslı) 343, 349
Arif Ağa (sekbanbaşı) 245
Arnavut(lar) 44, 113, 148, 227, 267-269, 296, 305,
349, 351; göçü 257, 266
asi(ler) 41, 47, 50, 54, 56, 135, 201, 207, 209-213,
215, 217, 221, 223-230, 232-237, 242-245, 247-
251, 253, 255-259
Âşık Çelebi 298, 340
Âşık (Kul) Hasan (şair) 301
Âşık Râzî (şair) 313-314, 316, 320-321
Âşki (Üsküdarlı, şair) 290, 333
At Meydanı 214, 225
ayaklanma, bkz. isyan(lar)

Bâbiâli 248, 256-257, 279, 282
Bağdat 300
Bağdat Seferi 238-239
Bahçekapı 29, 106-107, 145-146, 152, 183; İskeleyi
149; Valide Sultan Vakfı 226
bâhnâme 339
Bal Kapanı/Balkapanı 59, 172; Hanı 54, 116-117

Bâ

Bâli Efendi (Sarhoş, şeyh) 299
Balık Pazarı İskeleyi 152
Balık Pazarı Kapısı 109, 121
Balıkpazarı 152, 279
Balkan(lar) 13, 25, 116, 121-122, 218, 224, 256, 264, 282, 350-351
balta asma(k) 269-270, 329
Barkey, Karen 205
Başaran, Betül 106, 155
Bayezid (Sultan) 226
Bayezid II (Sultan) 297
bayrakdar 228, 246, 248; **hasekisi** 252
Bayram Ağa (yeniçeri ağası) 248
Bayramilik 299
Beduh tılsımı 40, 50
Behiye (Tirnovalı, Benli) 317, 347
bekâr odaları 78, 102, 106, 113-114, 132, 276, 279 328
Bektaş (Kürd, Cebeci) 221
Bektaşî 298, 303, 329, 336, 356; **tarikâtı** 293, 299-301; **Tekke(leri)** 91
Bektaşîlik 90-91, 291, 298-302
Benderli Cesârî (şair) 27, 290, 292, 301
berbernâme 334
beşe 67, 86, 88-90, 92, 94, 96, 110-111, 113-115, 117-120, 122-123 126, 142, 146, 150, 152, 164, 166, 178, 186; **unvanı** 23-25, 42, 74-76, 79, 103, 108, 143-144, 147
beytülmal 82; **emini** 69, 76, 129, 170
Bolu 26, 184, 355
bölük(ler) 24, 28, 34, 101, 103, 122, 126, 143, 149, 151-152, 171-172, 179, 185-186, 198, 218, 223, 225-226, 231, 233-234, 239, 245, 277, 294, 309, 314; **1. bölük** 42, 94, 96; **2. bölük** 110, 112; **4. bölük** 119; **5. bölük** 110, 120, 243-244, 248, 252, 255; **5. cebeci bölüğü** 243; **6. bölük** 243, 252; **7. bölük** 228; **8. bölük** 121; **9. bölük** 112, 220, 243, 252; **11. bölük** 25, 110, 112, 129, 178; **12. bölük** 252; **13. bölük** 173; **15. bölük** 112, 173; **16. bölük** 123; **17. bölük** 250, 252-253; **25. ağa bölüğü** 266-268, 270-271, 276-277, 282, 285; **25.**

bölük 165, 220, 242-243, 249, 254, 270, 275-276; **26. bölük** 220, 276, 280; **27. bölük** 111-112, 276; **28. bölük** 178; **30. bölük** 110, 112, 150; **31. bölük** 252, 280; **36. bölük** 97, 236, 254; **40. bölük** 111-112, 253; **43. bölük** 110, 112, 242; **45. bölük** 79, 86, 89, 164; **49. bölük** 123; **51. bölük** 79; **52. bölük** 120; **56. bölük** 86, 113-114, 329; **57. bölük** 242; **59. bölük** 27, 40, 42, 44-46, 48, 56, 112, 220, 252, 275-276; **59. ağa bölüğü** 271, 275-276, 279, 285, 348; **60. bölük** 252
bölükat-ı erbaa 175-176, 178, 186
bölükbaşı/serbölük 76, 177, 226, 239, 245
bostancı(lar) 25, 29, 103, 127, 129, 144-146, 151-152, 202, 215, 222-223, 231, 234, 237, 241, 272, 275
bostancıbaşı 140-141, 149
Boyabat 186
Budak (ası) 252
Câbi Ömer Efendi (tarihçi) 44-45, 263, 270, 275; **tarihi** 195, 264, 280
Cafer (Kurdoğlu) 325-327, 339
cebeci(ler) 25, 29, 33-34, 103, 137, 144-146, 151-153, 166, 171, 173, 175-178, 186, 198, 201-202, 214-217, 219, 221-223, 230-231, 234-235, 240, 242-245, 249, 252, 258, 303; **birlikleri** 53, 156
cebecibaşı 223, 244-245
cebehane 29, 355
Celali İsyanları 14, 240
cemaat(ler) 25, 34, 101, 103, 143-144, 149, 171, 185-186, 189, 231, 233, 243, 248, 253, 307, 309; **1. cemaat** 252; **2. cemaat** 265; **4. cemaat** 178; **5. cemaat** 221; **8. cemaat** 126; **12. cemaat** 96; **14. cemaat** 50, 52-53; **22. cemaat** 166, 252; **25. cemaat** 79, 89, 94, 96-97, 280; **31. cemaat** 19, 28, 49, 249; **34. cemaat** 110, 252; **36. cemaat** 119; **42. cemaat** 110, 123; **43. cemaat** 75, 87, 242; **48. cemaat** 281; **51. cemaat** 110; **55. cemaat** 265; **57. cemaat** 93, 254; **63. cemaat** 75; **64. cemaat** 111, 150, 152, 242, 250, 266-268, 271, 275-278, 280, 285; **66. cemaat** 265, 301; **67.**

Câ

cemaat 119, 255; 71. cemaat 47, 110-111, 122-123, 152, 154-155, 242, 266, 271, 275-278, 282, 285; 72. cemaat 249, 265; 75. cemaat 29, 271, 275, 277, 282, 285; 78. cemaat 281; 79. cemaat 111, 243; 87. cemaat 252; 88. cemaat 277; 94. cemaat 123; 96. cemaat 24; 97. cemaat 24; 99. cemaat 75, 94, 96; 100. cemaat 275, 277, 285; 101. cemaat 42

Cesâri (Benderli, şair) 27, 290, 292, 296, 301

Cezayir 227, 288, 303

Cibali 145-146, 149; İskelesi 143

civelek 327-328, 334, 338-339, 353-354

Civelek Odabaşı (36. bölümün ustası) 236

Ça

çalık yeniçeriler 20

Çankırı 121, 185

Çardak 114; *Destanı* 321, 335; İskelesi 329; Kahvesi/Kahvehanesi 329, 343, 346; Kolluğu 114, 313, 325, 327-328; Vakası (1808) 272

çatışma(lar) 17, 47, 209, 211, 236, 240, 243, 251, 263, 270-271, 273, 277-279, 281; sokak 28, 34, 261-262, 264-269, 272, 274-276, 280, 282-285

çavuş 83, 119, 167-168, 177-178, 180, 187, 196, 231, 239-240, 241, 246, 297, 317, 338; başçavuş 76, 246; halifesi 76

Çengi-nâme 346

Çerkes/Çerkez: göçü 282; köleler 188

Çınar Vakası (1656) 32, 215, 237

Çırağan Sarayı 272

çorbacı(lar) 76, 79, 86, 89, 97, 114, 159, 163, 234, 239-240, 243-246, 248-249, 253, 278, 294, 313-314, 325, 329, 334, 341

çörekçi(ler) 120, 127-128, 130, 212; kethüdası 254

Çukurçeşme (Kırkdört) Kapısı 308

D

D'Ohsson, Mouradgea 112

Dasitanı Serencam 317, 325-326, 328, 336

Davud Paşa (Kara) 224, 303

Davudpaşa 71; Mahkemesi 72, 80, 84, 160, 167-168, 171-175, 179-180, 183, 184, 186, 198

Davutpaşa 106, 108, 145, 149, 274, 281, 285

Daye Hatun Çeşmesi 89

Değirmen Hanı 77

dellak(lar) 255, 327, 334, 339, 341-343, 349-350

Dellâknâme-i Dilküşâ 341

Derviş Ağa (Mitafoğlu/Muytafoğlu) 51, 59

destan(lar) 26, 114, 287, 314, 325-326, 332, 339, 348, 356-357; *Alemdar Mustafa Paşa Destanı*

306; *Berber İsmail Destanı* 313, 328, 334;

Çardak Destanı 114, 321, 335; *Dellâk Yusuf*

Destanı 317, 334; *Destan Mecmuası (DM)*

315-321, 324-328, 330-333, 335-336, 338-339,

341-342, 345-354; *Doğramacı Destanı* 321, 334,

354; *Irgad Destanı* 330-331, 335; *Kalfa Destanı*

330-331, 335, 338, 343, 345; *Kırcalı Destanı*

317, 321, 336-338, 358; *Köçek Destanı* 316, 335,

347; *mecmuası* 288, 313, 315, 317-318, 324,

338; *Mısır Çarşulu Destanı* 317, 327-328, 335,

353; *Receb Bey Destanı* 317, 334; *Sarı Ahmed*

Destanı 317, 330, 334; *Şengül Destanı* 317, 321,

334, 349-350; *Tersane Destanı* 317, 334; *Yovan*

Oğlan Destanı 317, 345-346, 350-352

Divanyolu 18, 106, 108, 116, 125, 131, 221, 255, 311

Diyarbakır 121, 238, 297

dizdar/dizdarlık 231, 245

Ebubekir (Elhac, 5. bölüm, yağlıklar kethüdası) 255

Edirne 24, 27, 178, 185-186, 215, 223, 226, 234-235, 251, 270, 299, 333

Edirne Vakası (1703) 16, 212-213, 215-216, 223, 228, 237

Eğir (Diyarbakır) 121, 185

Eğirli(ler) 114, 126

Ehl-i Suk Vakası (1652) 215

Elçi Hanı 27, 237

Eldem, Edhem 314, 320, 322

Elhac Yusuf Kamil Hanı 110, 115-117

Eminönü 106, 116, 125, 267

Enveri (tarihçi) 267

Ereğli 355

Eremya Çelebi 32

Eb

Ermeni(ler) 70, 356; cemaati 283; kilisesi 283
 Erzincan III, 121-122, 255
 Erzurum II9, 121-122, 226
 Esad Efendi (Sahaflar Şeyhizade) 30, 135, 161, 216, 232, 239, 249, 252, 263-264, 287
 esame(ler) 18, 24, 36, 42 198, 214, 228, 244; devri/transfer(leri) 20, 160, 162-164, 166, 170-175, 177-178, 180, 182-184, 187-188, 196; fiyat(ları) 192-193; kâğıt(ları) 161; piyasası 26, 74, 157-158, 160-161, 164, 168-169, 180-183, 187, 193, 195, 197-199; satıcı(ları) 44-46, 180, 184; satışı 28-30, 33, 43, 74, 103, 124, 138, 158-159, 161-164, 169, 180, 191, 197, 210, 219, 245, 258; tezkireleri 161, 164-166, 181, 186; yolsuzluğu 30, 175, 245
 esham(lar) 162, 191, 195
 Esir Pazarı/Esirpazarı 94, 281
 esir(ler) 97, 129, 244
 Eski Odalar 101, 109-110, 212, 246, 307
 eşkinci: layihası 215, 220; esameli 161
 Eskişehir 239
 Esma Sultan 272
 esnaf 22, 24-25, 30-31, 36, 53, 56, 68, 75, 80-81, 86-87, 90, 92, 96-97, 102, 114, 117, 121, 123-126, 131-139, 141-149, 153-154, 156, 169, 180, 194, 202, 204, 206, 208-213, 215, 219, 230, 234, 245, 253-259, 277, 279, 281, 284, 291, 306, 312-314, 319, 329-330, 333, 335, 338, 341, 347-350, 352-353, 357; kefalet defter(ler)i 26, 106, 115, 129, 155
 esprit de corps 218
 Et Meydanı 18, 214-215, 230, 243
 Evliya Çelebi 240, 302
 Eyüp 102, 109, 142, 144-146, 183, 351; İskelesi 150

Fa

Faroqhi, Suraiya 299, 323, 350
 Fatih Camii 106, 214
 Fâzıl (Enderunlu) 333, 346
 ferağ 159, 168, 175, 178, 180, 248; işlemleri 164, 169, 174; sözleşmesi 171-173, 190
 Ferdi (yeniçeri, şair) 297, 340

Feyzullah Efendi (Şeyhülislam) 203, 209, 226, 234-235
 Filibe 227
 fitne 30, 257; sipah fitnesi (1652/1657) 215, 237

Galata 28-29, 47, 52, 66, 71, 91, 96, 100, 107, 109, 115-116, 127, 139, 142, 146-147, 150, 152, 263, 266, 269-271, 275-278, 282, 284; kadısı 268; kolları 267; voyvodalığı 226
 Galata Saray 125
 Genç Osman Vakası (1622) 201, 214, 237
 Gerede 26, 116, 121, 155, 184
 Girit 26-28, 39-41, 46-53, 55-56, 182-183, 221, 238
 Giritli(ler) 46, 48-49; Müslümanlar 28, 50
 gılman 214
 Gülmani 216, 222-223, 232
 Goldstone, Jack A. 206
 Goodwin, Godfrey 312
 Grambusa 47
 Gül, Abdülkasım 161
 gulamiye 224, 240
 gulamparelik 315, 341
 Gureba-ı Yemin 234
 Gureba-ı Yesar 234

Habib Odabaşı 249
 Hacı Bektaş 298, 301, 309-310
 Hacıoğlu Pazarı 183
 Hadika-i Vekâyi 159, 162
 Hâkim Tarihi 162
 Haliç 106, 125, 139-140, 146-147, 149-150, 267, 280
 Halil (Ali Paşaoğlu) 227
 Halil (Patrona) 148, 215, 227-228, 243, 256
 Halil (Pehlivan, 17. bölüğün çorbacısı)
 Halil Ağa (Cebecibaşı) 244
 Halil Ağa (Silahdar) 227
 Halim (Kayıkçı) 348
 hamal(lar) 44-45, 54, 56, 88, 127, 141, 254-256, 279-280, 355-356
 hamam(lar) 87, 148-149, 221, 257, 283, 314, 325-327, 334-336, 341-343, 345-346, 349, 352, 354, 357

Ga

Ha

hammâmiye 334, 336
 Hamza Ağa (Koca Sarhoş) 249
 Hamza Ağa (Tokat voyvodası) 226
 han(lar) 23, 27, 54, 63, 70, 72, 77-79, 94, 102, 104-106, 108, 110-111, 115-119, 132, 182-184, 220, 225-226, 237-238, 240
 Hanya 19, 28, 41, 49
 Hasan (Eski Uzun, sipah) 228
 Hasan (Kel) 226
 Hasan (Uzun, Şile Ayarı) 28, 256
 Hasan Ağa (kul kethüdası) 247
 haseki 30, 76, 163, 246, 252, 255, 313
 Haseki Hamamı 221
Havuzlu Kahve Vakası 317, 334
 Hayri (Bursalı, kalyon neferi) 352
 hemşerilik 91, 96, 256; ağları 78, 87, 257
 hibe 66, 70, 72, 76, 81-83, 89, 99, 198
 Hızır (Abdülbaki oğlu) 165-166
Hubânnâme 333
 Hücet-i şeriyye 236
 Hüseyin (Çolak) 226
 Hüseyin (Elhac İstavrozlu, 5. cebeci bölüğü çorbacı) 244
 Hüseyin (Fetvacı Çavuş, asi lideri) 215, 241, 252
 Hüseyin (Tosyalı) 168
 Hüseyin (Uzun, Patrona'nın arkadaşı) 228
 Hüseyin Ağa (Galatalı, yeniçeri, şair) 26, 114, 287-288, 313-314, 316-317, 321, 324-325, 328-329, 331-332, 335-336, 346-347, 349, 354, 357-358
 Hüseyin Ağa Paşa (yeniçeri ağası) 247
 Hüseyin Beşe (Haffaf) 147
 Hüseyin Beşe (22. cemaat, yeniçeri) 166
 Hüseyin Paşa (Mere) 224
 Husrev (şair) 297, 299
 Hüsrev Ağa (yeniçeri ağası) 248

İb

İbrahim (Abdülkadiroğlu, asi) 252
 İbrahim (Hamlacı, tellak) 343
 İbrahim (Katil) 227
 İbrahim (Muradoğlu) 27, 50-56, 60
 İbrahim (Sultan) 303; Hal Vakası 214

İbrahim Ağa (Çavuş) 83
 İbrahim Ağa (25. Cemaat) 79
 İbrahim Efendi (Halife, 11. bölük) 25, 129, 143
 İbrahim Efendi (süvari mukabelesi kalemi kâtibi) 167-169, 187
 İbrahim Kethüda (Tosyalı) 45, 195
 İbrahim Paşa (Nevşehirli Damad) 203, 209, 226, 234, 248, 294
 İlahi Bey (Deli) 214, 238
 İlbasan 226-227, 236
 İnalçık, Halil 102
 İpşir Paşa 249, 306; Vakası 215
 İran 244, 252, 356
 İsazâde (tarihçi) 222
 İskefsir 167; kadısı 183
 İsmail (Berber, Kara Tahsin Ağa civeleği) 328, 339
 İsmail (Ürgüplü, Kız Softa) 341
 İsmail Ağa (Hasırcı Bosnalı/Boşnak) 42-43, 45
 İsmail Efendi (Derviş, hamamcılar kethüdası) 341, 343
 İsmail Efendi b. Ahmed (Elbistanlı, İmam) 25, 110
 İspanya 265
 İstanbul 13-17, 19-21, 23-26, 28, 30-33, 35-36, 39-44, 46-52, 54-56, 67-68, 70-72, 74, 78, 80, 88-92, 96, 100-106, 108-110, 112, 115, 117-126, 128-129, 131-134, 137-138, 140-142, 144, 146, 148-152, 154-156, 160, 166-167, 171, 178-180, 182-187, 194, 196, 198, 203, 206, 208, 212, 222-227, 236-238, 240-241, 243, 246-247, 252, 255-256, 258, 261-274, 276, 279-282, 284-285, 288, 293-294, 296-298, 303, 308, 311, 328-330, 332-333, 335-336, 340-341, 347-348, 351-353, 358; isyanları 18, 27, 34, 139, 201-202, 207, 209-211, 213-217, 228-234, 242, 251, 253, 257, 259
 isyan(lar), 18, 27-28, 31-34, 36, 41, 46-49, 51, 114, 124, 135, 153, 182, 193, 196, 204-205, 208-210, 216-217, 220, 232, 239, 241, 246, 258-259, 261, 263, 282, 296, 304, 306, 312, 348; 1594 İsyanı (Kuloğlu) 214, 237; 1622 İsyanı 32, 201-202, 205, 213-214, 217, 224, 229-

231, 237, 240, 242-243, 245-246, 248; **1703 İsyanı** 16-17, 207, 211-213, 215, 217, 221-223, 226, 229-231, 233-235, 237, 242-246, 249-256; **1730 İsyanı (Patrona)** 16-17, 28, 44, 139, 181, 205, 212-213, 215, 226-227-231, 233, 241-246, 248, 250, 252, 254-256; **1740 İsyanı** 212, 215, 233; **1807 İsyanı (Kabakçı İsyanı/Mayıs 1807 İsyanı)** 32, 82, 205-206, 212-213, 215, 217, 220, 229-232, 234-236, 242-246, 249, 251, 257, 270-273, 276, 281; **1826 İsyân(lar)ı** 26, 41, 202, 213, 215, 217, 229, 231, 233, 242-244, 246-249, 251-257, 303; **1832 İsyanı** 214, 238; **1856 İsyanı; Celali** 14, 240
İzmir 28, 48-49, 56, 236, 350

Ka

Kafadar, Cemal 22, 161, 208, 210, 229, 299, 348
Kâğıthane 32
Kahire 78, 102
kahvehane 27, 87, 109, 121, 129, 266-267, 269-270, 276, 296, 314, 321, 329-330, 335-336, 345-347, 357-358
Kalenderilik 300
kalyon 352
kalyoncu(lar) 29, 114, 141, 144, 151, 227, 254, 266, 268, 334, 348
Kamrava, Mehran 217
Kandiye 27, 41, 47, 50, 52-53, 60, 183, 297; **Kalesi** 123
Kapalı Çarşı/Kapalıçarşı 106, 115, 263
kapıcıbaşılık 245; **gediği** 226
kapıkulu 24, 41, 103, 153, 156, 158, 161, 163, 166, 198, 213, 216, 217, 269, 297; **süvari(leri)** 179-180, 191, 223
Karadeniz 26, 105, 110, 119, 121-122, 155, 185, 198, 257, 271, 353
karakollukçu 34, 221; **başkarakollukçu** 209, 246, 248
Karaköy 145, 147, 152, 220; **İskelesi** 146, 150, 152
Karaman, Kıvanç K. 22
Karlofça Antlaşması 16, 138, 252
kaşıklı(lar) 254; **kethüdası** 254
Kastamonu 26, 116, 121-122, 155, 184-186, 355

katar ağaları 278, 289
Kâtib Çelebi 241
kayıkçı 25-26, 29, 44-45, 56, 76, 78-79, 96, 114, 127-128, 130, 135, 140, 142; **esnafı** 103, 133-134, 138-139, 141, 254, 256, 302, 348, 352, 355; **1677 yoklama defteri** 134, 144-147, 152-153, 156; **1752 yoklama defteri** 134, 148-156; **1728 yoklaması** 143
Kayseri 111, 116, 118, 121-122, 355
kebabçı 76, 127-128
kethüda 142-143, 177, 239
Kethüda Yeri/Kethüdayeri 76, 226, 235
Kılıç Ali Paşa Hamamı 325-326, 336
Kırcaali(ler): Destanı (bkz. destan(lar)); asker(ler)i 273
Kırlı, Cengiz 106
kışla(lar) 13-14, 17-18, 21, 23, 25, 27, 29, 36, 45, 89, 91, 101-103, 105-106, 109-117, 123-124, 131, 136, 152, 218, 220, 237, 243, 246-247, 271, 281, 307-308, 311-312, 314, 341, 347; **99-cemaat** 75, 94, 96, 112; **Kismet-i Askeriye Mahkemesi** 102-103, 131
köçek(ler) 329, 335, 339, 343, 346-347, 350
Koçu, R. Ekrem 262, 266, 287, 298, 313-326, 328, 333, 349-350, 354, 358
Kokdaş, İrfan 25-26, 28-29, 33, 36-37, 43, 74, 157, 219
köle(ler) 70, 78, 83-84, 125, 133, 145-147, 156, 182-183, 188
Köroğlu (şair) 242
Koroğlu (şair) 302-303
Kourmoulis (isyancı) 47
Küçükyalçın, Erdal
Kudüs 72, 86; **fukarası** 71
kul kethüdası 222, 239, 243-244, 246-247
kuloğlu 237, 298, 357
Kuloğlu (şair) 297, 302-303
Kuloğlu İsyanı 214
Kumkapı 106, 145-146, 149, 255, 283
Kürd Bayrakdar (cebeci, 5. kışla ustası) 243
Kurşunlu Han 27, 237, 240

Kuşadası 28, 49
Kütahya 185

La

Laz(lar) 249, 267, 353; uşağı 352
Levaşov, Pavel Artemyeviç 112
Levent Çiftliği 272
Livâyi (şair) 297, 299, 302
lonca 22, 53-54, 68, 92, 96, 125-127, 133-134, 137-138, 140, 142-143, 154, 194, 210-211, 254, 348
Lütfullah Paşa (Zaralızade) 41, 47, 57

Ma

Macar Tabya 272-273
Maçın Bozgunu 203, 208
Mahmud I (Sultan) 138
Mahmud II (Sultan) 41, 158, 177, 190, 208-209, 218, 236-237, 247, 263, 274-275, 280, 284-285, 287
Mahmud (Kul) 297
Mahmud (Selanikli, *Bıyıklı*) 214, 235
Mahmud b. Ali (Arnavud) 227
Mahmud Kethüda (esnaf kethüdası) 143
Mahmud Paşa Camii 221
malikâne 226-227
Manisa 28, 41, 49
Mardin 238; voyvodalığı 226
Mardin, Şerif 211
Medine 86; fukarası 71
Mehmed II (Sultan) 293
Mehmed IV (Sultan) 213, 215, 236
Mehmed IV Hal Vakası (1687) 213, 215
Mehmed (Bıçakçıoğlu, asi) 236
Mehmed (Küçük) 241, 247, 304
Mehmed (Rum, Keskinli) 214, 239
Mehmed (Saraç, serdengeçdi ağası)
Mehmed (Şamlı, Girit sipahlarından) 215, 238
Mehmed Ağa (Bilani, Feyzullah Efendi telhiscisi) 235
Mehmed Ağa (Deli, sekbanbaşı) 276
Mehmed Ağa (Kethüda) 178
Mehmed Ağa (Kuruyemişçi) 77
Mehmed Ağa (Sakız Ağası) 97

Mehmed Ağa (sekbanbaşı, Deli) 276
Mehmed Ağa (Serdengeçti) 150
Mehmed Ağa (Şekerci) 80
Mehmed Ataulлах Efendi (Şerifzâde Şeyhülislam) 82, 203
Mehmed Beşe (Bakkal) 86
Mehmed Beşe (Kara, 34 cemaat, yeniçeri) 110
Mehmed Beşe (Kayserili) 88
Mehmed Beşe (22. cemaat, yeniçeri) 166
Mehmed Çavuş Ağa 168
Mehmed Efendi (Erzurumlu) 108-109, 167, 173
Mehmed Efendi (süvari mukabelecisi) 227
Mehmed Kethüda (İbrahim Paşa kethüdası) 183, 248
Mehmed Paşa (Köprülü) 306
Mehmed Sadık Çavuş (silahdar ocağı çavuşlarından) 167
mehter 238, 302
mehteran 231, 234
mehterbaşı 76, 90
Mekke 86, 110; fukarası 71
meşveret 203, 208
mevacib 159, 163, 165-166, 170, 177, 221-223, 244-245; defter(ler)i 15, 20, 37, 42, 45, 48, 52, 169, 172, 197
Mevlevihane Kapısı 84, 109
Mevlevihane: Edirne 299; Galata 300; Yenikapı 299
Mevlevilik 299-301
mezar taşı 92, 313
Mısır 28, 48, 56, 80, 218, 240, 246, 300; askeri 47; Seferi 191
Mısır Çarşısı 77, 263, 280, 327, 352; esnafı 279; *Destanı* 317, 327, 335, 353
Mısri (Niyazi) Efendi türbesi 90
Murad IV (Sultan) 215, 225, 240, 242, 302-304, 306
Murphey, Rhoads 15, 44, 158
Mushaf 64, 83, 86-87, 91, 94, 98
Mustafa II (Sultan) 213, 234, 251
Mustafa III (Sultan) 268
Mustafa IV (Sultan) 236, 271-273

Mustafa (Şehzade) 304-305
 Mustafa (Batumlu, Odabaşı) 117, 146,
 Mustafa (Boyabatlı Mehmed oğlu) 186
 Mustafa (Domurcalı köyünden) 186
 Mustafa (Emir, yeniçeri, şair) 255, 307, 309, 311
 Mustafa (Kabakçı, asi lideri, boğaz nazırı) 236,
 242, 273; İsyanı 82, 215, 243, 270-271, 276
 Mustafa (Karakaş) 226, 235
 Mustafa (Kazganî Laz, müteveli) 271,
 Mustafa (Keşmir, tellak) 343
 Mustafa (Kul, şair) 302, 306
 Mustafa (Müteseyyid) 234, 255
 Mustafa Ağa (Çorbacı Araboğlu) 234
 Mustafa Ağa (Elhac, sipah ocağı kethüdası) 178
 Mustafa Ağa (Kahvecioğlu) 270
 Mustafa Âli (Gelibolulu) 300, 340
 Mustafa b. Mustafa (Elhac, 56. bölük, Kebapçı) 113
 Mustafa Beşe b. Abdullah (Üsküdarlı, 71. cemaat
 saksoncu) 110
 Mustafa Beşe b. Mehmed (Saraç) 113
 Mustafa Nuri Paşa 161
 Mustafa Paşa (Alemdar) 159, 195, 236, 270-271,
 273-274, 336; Destanı 306
 Mustafa Paşa (İpşir) 306
 Mustafa Paşa (Kapudan) 248
 Mustafa Paşa (Patrona'nın arkadaşı) 227
 mülazemet 223-225
 mülazım: mülazımbaşı 225; ser 226, 241, 245
 müsadere 53
 müteveli 30, 109, 163, 177-178, 196, 199, 226,
 246-250; 64. cemaat 249; 9. cemaat 249; 17.
 bölük 249; 25. bölük 254, 271

Na

Nahîfî (şair, yeniçeri kâtibi) 301
 Naima 219, 235, 239
 Napolyon 80
 narh 220, 329
 Nizam-ı Cedid 197, 209, 250, 272; layihaları 175;
 reformları 157
 Nisf orta 19-20
 Nûrî (Hanyalı, şair) 301

Oc

ocak 13-15, 17-18, 20-22, 25-26, 28-29, 33-35, 37, 39,
 48-49, 53-56, 63, 67-69, 73-76, 78, 80-81, 83,
 87, 90, 93-97, 99, 101-103, 111, 117, 120, 122,
 124-126, 129, 131-132, 134-139, 143, 147, 150,
 152-154, 156-159, 161-168, 170-173, 175-177,
 179-183, 185-187, 189-191, 195-199, 203-204,
 208, 210, 213, 218-220, 223-225, 228-230, 239-
 241, 244-245, 247-250, 252, 258-259, 261, 263,
 265-267, 269, 271, 275, 278-279, 283-285,
 287, 289, 291, 294, 296-297, 299, 302, 306-
 307, 309-313, 324-327, 329, 334, 338, 342-343,
 348, 354-356, 358; bezirgânı 64; Garp ocakları/
 Garp ocaklı(lar) 288, 293, 295, 298, 300, 303,
 357; saye 231; zabıt(leri) 30, 44, 174, 178, 289
 oda(lar) 34, 101, 110-112, 115, 117, 122, 131, 126, 184,
 218, 222, 228, 230, 244, 248-249, 307, 310;
 bekçisi 18, 76, 89, 94, 96-97; Eski Odalar
 18, 101, 105-107, 109-110, 212, 246, 307; oda
 sandıkları 197; Yeni Odalar 18, 101, 105-107,
 110, 246
 odabaşı 42, 76, 93, 109, 117, 119, 121, 123, 143, 146-
 147, 173, 177-178, 196, 199, 222, 236, 239,
 242, 245-250, 255
 Oğulokyan, Georg 263
 Ohri 227, 351
 Ok Meydanı/Okmeydanı 214, 225, 280
 Olson, Robert W. 22, 210
 orta 14-20, 28, 30, 34, 36, 40, 42, 44-45, 48-49,
 52, 54, 56, 103, 108-111, 122, 152, 155, 172,
 177-178, 221, 242-243, 246, 148, 261-272,
 274-278, 280-285, 311, 334-335, 348; 56.
 Orta Camii 18, 64, 214-215, 248; nukud-ı
 mevkufu 64; sandığı 30, 53, 95, 198-199,
 271; ayrıca bkz. Nisf orta; tam orta 16, 19-20;
 vakıfları 30, 177
 Osman (59. bölük) 27, 45
 Osman (Karamanlı) 226
 Osman Ağa (Berber Hacı) 64
 Osman Ağa (Civelek) 40
 Osman Ağa 57
 Osman b. İbrahim (Kandiyeli, terzi) 54

Osman Beşe (Geredeli) 88
Osmanlı İmparatorluğu 35, 48, 80, 133, 153, 203-204, 206-207, 284
Osmanlı-İran Savaşları; 1742-1746 savaşı
Osmanlı-Rus Savaşları 274; 1768-1774 savaşı 157, 190, 266, 268-269; 1787-1792 savaşı 97, 157; 1806-1812 savaşı 80, 274, 281; Kutsal İttifak 16

Öm

Ömer Ağa (Mehterbaşı) 90
Ömer Beşe (Kahveci) 67, 74, 96, 113
Özgül, Kayahan M. 292
Öztelli, Cahit 298, 242

Pa

Paçacı Hanı 94
Pamuk, Şevket 22, 191
Pardoe, Miss 91
Paşa Kapısı 32, 215, 255
Patrona Halil İsyanı (1730); ayrıca bkz. İsyan pergende(ler) 266-267
Piri (Kel) 226

Qu

Quataert, Donald 210, 356

Ra

Raymond, André 102, 133, 138, 261
Receb Ağa (kul kethüdası) 244
Reşad (Hacı) 227
Rum 51, 214, 239, 283, 350-351; kayıkçı(lar) 141; ihtilalciler/isyancılar 46-47, 50, 57
Rumeli 26-27, 105, 138, 166, 180, 183-185, 198, 228, 336, 350; Kazaskerliği 182
Rumeli Feneri 273
Rumeli Kavağı 107
Rus(lar) 46, 50-51, 112, 251
Rusçuk 182; Yaranı 271
Rusya 16, 138, 162, 281-282
Rycaut 17

Sa

sadat 255
Sâdık (şair) 306
Sakk mecmua(ları) 65, 174
Salih (Destari) 257
Salihzâde Efendi (şeyhülislam) 163

Sami (tarihçi) 221, 305
samsoncubaşı/saksoncubaşı 76, 278, 289
Saraçhane 106, 115
Saraybosna 227
Sariyannis, Marinos 31-32
savaş için bkz. Osmanlı-İran Savaşları; Osmanlı-Rus Savaşları
sekban 101, 151, 251; bölükleri 151, 243; 10.
Sekban 112; 12. sekban 24, 252; 26. sekban 252; 32. sekban 64
Sekban-ı Cedid 274
sekbanbaşı 63, 65, 76, 84, 245-246, 248, 250, 267, 272-273, 276, 279-281
sekson/sakson 110-111, 122-123, 278
seksonhane 278
Selim I (Yavuz, Sultan) 293-294, 297, 305
Selim III (Sultan) 158-159, 162-163, 177, 190-191, 218, 236, 237, 249-250, 270, 272, 325, 334
Selim Ağa (sekbanbaşı) 63-65, 77
Semâ'î (şair) 297, 300
semer devirme 264, 276, 280, 282
serdengeçti(ler) 34, 150, 248, 251, 294, 297; ağası 75, 227, 243-246, 250, 252-253, 255
Sergüzeştname (destan) 326-330, 334, 336, 342; zeyli 317, 336, 342
Seydişehir 238
seyyid(ler) 78-79, 82, 84, 89, 94, 96, 110, 118-119, 152, 164-165, 172-173, 178, 186, 189-190, 212, 215, 234, 255, 301, 337
silahdar 27, 34, 166, 171, 180, 198, 214, 219, 223, 227, 231, 234, 237, 239, 311; ocağı 164-165, 167-168, 173, 175-177, 179, 181, 183, 187, 189-190; 13. bölük 173
Silivri 110, 115, 116
Sinop 116, 121-122, 183, 185, 355
sipah(lar) 14, 27, 32-34, 145, 166, 171, 177, 180, 187, 201-202, 214-215, 217, 219, 222-226, 229, 231, 233-234, 236, 238-242, 245, 248-249, 258, 288, 303, 306, 340; ocağı 167, 175-176, 179, 228; 11. bölük 178; 15. bölük 112, 173; 28. bölük 178
solak(lar) 101, 297
solakbaşı 76
Spyropoulos, Yannis 25-28, 36-37, 102, 122, 185, 199, 282
Stremmelaar, Annemarike 210-211, 250
Sultan Bayezid Meydanı 116

Sunar, M. Mert 24-29, 33-34, 36, III, I2I, I29, 208, 210, 261, 348
Suriçi I8, 2I, 66, 72, 102, 104-106, 108-109, 115-116, 131, 139, 144, 146, 149, 269, 276
Süleyman I (Kanuni, Sultan) 136, 293-294, 304-305
Süleyman (59. bölüm) 45
Süleyman Ağa (Elhac, Kuruyemişçi) 75, 87
Süleyman Ağa (Elhac, Tütüncü) 96-97
Süleyman Beşe (Kastamonulu, Kebapçı) 89

Şa

Şam 125, 128, 264-265
Şânizâde (tarihçi) 135, 208, 251, 264, 279, 282-283
Şebinkarahisar 185
şehrengiz(ler) 332-334, 350, 357
Şehzâde Camii 101
Şehzâdebaşı 18, 101
Şemdânizâde (tarihçi) 264, 267-268
Şerif Paşa 47
Şevk-engiz 333
Şu'â'î (şair) 297
Şûrî (şair) 297

Ta

Tahtakale 106-107, 112-113, 116, 123, 276, 280
Tanzimât-ı Hayriyye 287
Taşköprü 186
taslakçı(ler) 20, 210, 317, 348
taslakçılık 210, 348
Tavukpazarı 107, 280, 281
tereke 23, 25, 54, 63-64, 66, 68-71, 78-79, 81-82, 94, 96, 99, 103, 105-118, 120-122, 126-129, 131-132, 170, 244; **defter(ler)i** 102, 104
Tezcan, Baki 205, 207
Tilly, Charles 211
Tokat 167, 179, 185, 349-350, 354; **voyvodalığı** 226, 236
topçu 25, 33, 103, 144-146, 151-153, 156, 202, 214-215, 217, 222-223, 231, 234-235, 249, 253, 310, 355; **ocağı** 29, 252, 267
Tophane 29, 107, 140, 142, 144-146, 152-153, 273, 327, 353, 355; **Çarşısı** 326; **İskelesi** 150
Topkapı Sarayı 18, 106, 214, 281
Tosya/Tosyalı(ler) 44-45, 168, 186, 195

Trabzon/Trabzonlu(ler) 24, 116, 121-122, 155, 271, 352
tüfengçibaşı/tüfenkçibaşı 76, 109-110, 250
Tügi 297, 306
tulumbacı(ler) 34, 248, 257, 330, 354-355
tulumbacılık 349
Tunus 236, 288
Türk(ler) 148, 287, 304, 315, 336, 349, 351, 356
turnacı/turnacıbaşı 76, 163, 203, 250, 289
turnacıbaşılik 297

ulema 160, 194-195, 205, 211-212, 214, 263, 291
ulufe 14, 23, 27, 125, 140, 142, 160, 163, 169, 173, 187-189, 191-193, 195-196, 198-199, 217, 221, 228, 258, 298, 340, 343; **kâğıtları** 161; **nizai** 215; **ödemeleri** 165-168, 190, 194, 222-223, 237-238, 234; **talebi** 214-215, 225-226; **tezkiresi** 181
ulufeciyan 231, 234, 239
usta 30, 92, 140, 209, 243, 246-248, 283, 313, 338, 348; **36. bölüm** 236, 254; **yenicheri** 254
Uzunçarşı 279, 334, 354
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı 205, 262

Ümmü Veled Medresesi 183
Üsküdar 28-29, 44-45, 71-72, 91, 105, 109, 139, 142, 150, 168, 214-215, 225, 235, 238, 273, 275, 279
Üss-i Zafer 161, 180, 191, 263-264, 287

Vaka: Alemdar (1808) 208, 215, 217, 220, 237, 274-275, 284, 306; **Çardak (1808)** 217, 220, 272; **Çınar (1656)** 32, 215, 237, 255; **Edirne (1703)** 16, 213, 215, 237, 251; **Ehl-i Suk (1652)** 215; **Genç Osman (1622)** 201, 213-214, 217, 219, 237, 242, 303, 306; **Havuzlu Kahve** 317, 334; **Hayriye (1826)** 41, 156, 215, 217, 263; **İpşir Paşa/katli (1655)** 215, 249, 306; **Mehmed IV Hal (1687)** 213, 215, 236; **Poyraz (1603)** 214, 237, 240; **Selimiye (1807)** 205-206, 212-213, 215, 217, 220, 229-231, 234-236, 242-246, 249, 251, 257, 276; **Sultan İbrahim'i Hal (1648)** 215, 217, 222, 229, 230-231, 235, 237-238, 240-241,

Ul

Üm

Va

246, 2249; **Vaka-ı Salis (1731)** 215, 220; **Vaka-ı Sani (1731)** 215; **Vaka-i Hayriye (1826)** 41, 156, 215 263; **Yeni Cami (1648)** 214, 222, 235, 240
vakıf 89, 95
vasi(lik) 36, 63, 65-66, 73-74, 80, 86
vasiyet(ler) 63-100, 183, 198
Vasif Hoca (Hiç) (Destancı, Üsküdarlı) 313
Vehbî (Sünbülzâde) 333
vekilharç 245
Veli b. Ali (45. bölüm, yeniçeri) 164
Veliefendizâde
Veliyüddin Beşe b. Ali (45. bölüm, yeniçeri) 164
Vezir Odaları 115
Vezneciler Hamamı 334, 342
Vidin 19, 28, 49, 182
Vişana 16

Ya

yağlıkcı(lar) 254; **kethüdâsı** 254-255
Yağlıkcılar Çarşısı 212
Yahudi(ler) 70, 129
Yahudihane 128-129
Yahyâ (Taşlıcalı, şair) 287, 296, 300, 304-305, 333, 340
Yakub Beşe (4. cemaat, cebeci) 178
Yakub Beşe (Esseyid, Kayserili, yeniçeri) 118
Yakup (Tokatlı, tulumbacı) 354
yamak 48, 180, 215, 235, 242, 257, 271-273
yamaklık 115
Yedikule 106; **debbagları** 221; **Kalesi** 123
Yemiş İskeleyi 126, 329
Yeni Cami Hanı 27, 237, 246
Yeniçeri Çalık 221
yeniçeri(ler): ocağı 13-15, 18, 20-22, 26, 29, 33-35, 37, 39, 44, 48-49, 53-54, 56, 63, 67-68, 93, 95-96, 99, 101-102, 111, 122, 126, 129, 131-132, 134-135, 137-139, 143-144, 147, 152-153, 156, 161, 165, 172, 175-177, 191, 199, 203, 208, 213, 219-220, 229, 239, 241, 245, 247-248, 252, 261, 263, 265-266, 271, 275, 278-279, 283-285, 287, 295, 302, 309, 324-325, 327, 329, 334, 348; **oligarşisi** 207; **ortaları** 14-17,

19, 28, 30, 42, 45, 152, 155, 261-263, 265-266, 268-272, 274-278, 280-285, 336; **şair(leri)** 27, 32, 106, 287-296, 300, 302-304, 306-307, 313, 340, 357; **zabitleri** 14, 19, 29, 42, 120, 203, 208, 249-250

Yenişehir 110

Yenişehir Fenar 118

Yetimi (şair) 297, 300

Yi, Eunjeong 22, 127, 206, 210

Yıldız, Aysel 25-28, 33-34, 36-37, 102, 122, 125, 185, 201, 209, 271, 315, 354

Yılmaz Diko, Gülay 22, 102 107, 128, 210

Yolgeçen Hanı 115-118, 132

Yovan (Samatyalı, Çakır) 350-351; **Destanı** 317, 345-346, 352

Yumralı (yeniçeri) 270

Yunan Devrimi/İhtilalci(leri) 27, 39-40

Yunanistan 122, 265

Yunanistan Devlet Arşivleri 39-40, 50, 57, 59, 61-62

Yunus Nadi 315, 318

Yuşa Tepesi 273

Yusuf (Canbaz Kürd) 247

zağarcı(lar) 111-112

zağarcıbaşı 278, 289

Zağra-ı Cedid 186

Zenânnâme 333

Zeynel (İlbasanlı, 1730 isyanı elebaşısı) 226

Zile: voyvodalığı 239

Zincirli Han 115-116

Za

